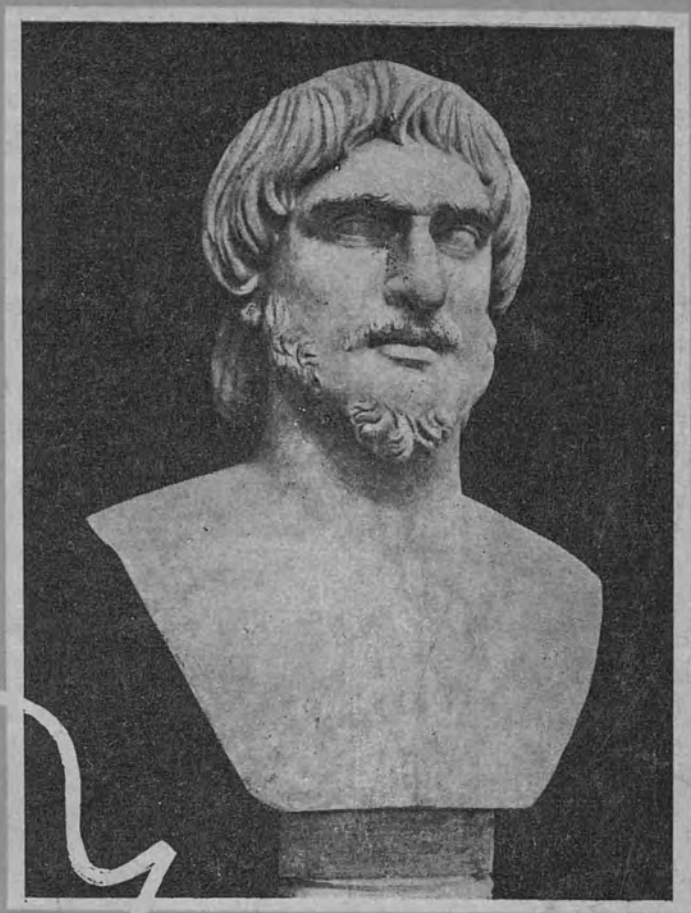

CONSTANTIN C. GIURESCU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

istoria
ROMÂNILOR

www.dacoromanica.ro

CUGETAREA - GEORGESCU DELAFRAS S. A.

I S T O R I A R O M Â N I L O R

CONSTANTIN C. GIURESCU

PROFESOR DE ISTORIA ROMÂNILOR
LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

ISTORIA ROMÂNILOR

DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÂNĂ
LA MOARTEA REGELUI CAEOL I

CU 179 ILUSTRĂȚII ÎN TEXT
ȘI 12 HĂRȚI AFARĂ DIN TEXT

EDIȚIA A TREIA

CUGETAREA - GEORGESCU DELAFRAS S. A.
BUCUREȘTI IV — STRADA POPA NAN, 21

P R E F A Ț Ă

Lucrarea de față este un rezumat al „Istoriei Românilor“ apărute în editura Fundației Regale pentru Literatură și Artă. Ea cuprinde rezultatele ultime ale cercetărilor științifice într'o formă cât mai puțin tehnică, accesibilă deci și nespecialiștilor. Nu există nici o șansă să are timp și mijloace să urmărească dezvoltarea poporului sau într'o operă întinsă, în mai multe volume ; sunt însă foarte mulți aceia care ar dori să se poată informa repede și precis asupra problemelor esențiale ale trecutului românesc, asupra cronologiei lui, asupra monumentelor ce ne-au rămas dela strămoși. Pentru această numeroasă categorie de intelectuali am alcătuit lucrarea de față. Ea cuprinde istoria noastră, începând cu cele mai vechi timpuri și mergând până la moartea regelui Carol I. Pentru o sumă dintre evenimentele care au urmat de atunci încoace, cred că nu există încă perspectiva istorică necesară ; le-am lăsat deci pe mai târziu.

Tabela cronologică dela urmă cuprinde începutul și sfârșitul stăpânirii domnilor din Principate, a voevozilor și principilor din Transilvania, precum și filiația lor. Această tabelă are încă unele lacune, în special în ce privește Transilvania ; noile cercetări și materialul documentar ce se va descoperi vor îngădui completarea acestor lacune și o precizare din ce în ce mai mare a datelor existente. Pot însă afirma că ea reprezintă totuși, așa cum se înfățișează, un însemnat progres față de ceea ce aveam până acum.

Lucrarea are un număr însemnat de ilustrații ; întotdeauna am crezut că o expunere istorică trebuie să cuprindă — pe cât e cu putință — și prezentarea grafică, însoțită de comentarii, a faptelor, a oamenilor și a mediului respectiv. Lucrul văzut se reține mult

mai ușor și se uită mult mai greu. Pentru un motiv asemănător, *amadaos* și un număr însemnat de hărți. O lucrare de sinteză istorică nici nu se mai poate concepe de altfel azi fără materialul cartografic respectiv.

Am așezat la începutul fiecărui capitol un „motto“ — luat, de câte ori s'a putut, din textele contemporane — care să rezume sau să caracterizeze epoca sau personajul respectiv.

Urmărind desfășurarea sbuciumatei dar frumoasei noastre istorii, sunt sigur că tinerii mei cititori vor avea un sentiment de justificată mândrie : ei vor vedea că suntem unul din cele mai vechi popoare ale Europei și cel mai vechiu din sud-estul european. Strămoșii noștri Dacii sau Geții locuiau acest pământ cu optsprezece veacuri înainte de Hristos. Istoria nu le cunoaște altă patrie decât aceea în care trăiesc și astăzi urmașii lor. „Noi suntem de a'ci“ în timp ce toți vecinii noștri au venit mult mai târziu în țările pe care le ocupă acum. Dar nu-i numai vechimea. Dacii sau Getii au fost și un popor de elită al antichității, pomenit cu laude chiar dela început de către „părintele istoriei“, Herodot. Religia dacă a fost întotdeauna un prilej de admirație pentru scriitorii lumii greco-romane, vite'ia și disprețul de moarte al Dacilor, de asemenea. Suntem apoi cel mai vechiu popor creștin din sud-estul european. Toți vecinii noștri, dar absolut toți, au fost creștinați mult în urma noastră. Suntem, în sfârșit, singurul popor în această parte a Europei care a izbutit să aibă o viață politică fără întrerupere, dela întemeierea statului până astăzi. Bulgarii, Sârbii, Ungurii, chiar și Polonii, au discontinuități în viața lor de stat, unele de o jumătate de mileniu, noi însă nu.

Față de aceste fapte și de o sumă altele care se vor vedea mai departe, sentimentul de mândrie națională și de absolută încredere în viitorul poporului și statului nostru e cu totul natural.

Doresc cititorilor ca, pătrunși de acest sentiment, să închine munca și credința lor, întăririi și propășirii patriei.

CONST. C. GIURESCU

ABREVIAȚIUNI

I. BIBLIOGRAFIE.

- An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* = Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, Seria 2.
- Anuar. Ist. Cluj* = Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj.
- Arhiva* = Arhiva din Iași.
- Arh. Ol.* = Arhivele Olteniei.
- Bul. Com. Ist.* = Buletinul Comisiei Istorice a României.
- Bul. Soc. Geogr.* = Buletinul Societății Regale Române de Geografie.
- Cercet. Ist.* = Cercetări Istorice.
- Conv. Lit.* = Convorbiri Literare.
- Dacorom.* = Dacoromania.
- Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.* = Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, Seria 3.
- Rev. Hist. Sud-Est.* = Revue Historique du Sud-Est Européen.
- Rev. Ist.* = Revista Istorică.
- Rev. Ist. Rom.* = Revista Istorică Română.
- Rev. Ist. Arb. Fil.* = Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie.
- Sitzungsberichte. Phil. Hist. Cl.* = Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, Philosophisch — historische Classe.

II. ILUSTRĂȚII.

- C. C. G.* = Constantin C. Giurescu.
- C. M.* = Profesor Constantin Moisil.
- C. M. I.* = Comisia Monumentelor Istorice a României.
- D. P.* = Direcția Propagandei (Ministerul Propagandei).
- G. N.* = Gheorghe Nicolaiasa.
- K. H.* = Profesor Kurt Horedt.
- M. M.* = Muzeul Militar din București.
- M. M. B.* = Muzeul Municipiului București.

- M. N. A.* = Muzeul Național de Antichități.
M. N. B. = Muzeul Național din Budapesta.
M. R. O. = Muzeul Regional Oltean.
N. I. = Nicolae Iorga.
O. B. = Consilier de ambasadă Octavian Beu.
O. N. T. = Oficiul Național de Turism (Ministerul Propagandei).
R. R. = General Radu Rosetti.
S. L. = Profesor Scarlat Lambrino.
V. C. = Vasile Canarache.
V. P. = Profesor Victor Papacostea.

Aceste inițiale puse între paranteze la sfârșitul legendei unei ilustrații, indică instituția sau persoana dela care provine ilustrația respectivă.

INTRODUCERE

ÎNSEMNĂTATEA ȘI ÎMPĂRȚIREA ISTORIEI ROMÂNILOR

Definiția istoriei. Intocmai după cum fiecare om se interesează de părinții și strămoșii săi, tot așa și națiunile se interesează de trecutul lor. Ele vor să știe cum a fost acest trecut, cum au trăit înaintașii, ce fapte de seamă au făcut, ce momente de înălțare și de durere au avut. Căci ceea ce suntem astăzi, fiecare în parte, și cu toții laolaltă, datorim, într'o măsură însemnată, celor de dinaintea noastră. Suntem o verigă sau un inel dintr'un lanț nesfârșit, inel legat de cel dinainte și de care se leagă, la rândul-i, cel următor. Cei morți ne poruncesc adeseori și, fără s'o bănuim, ne arată drumul. A cerceta trecutul e nu numai un act de curiozitate, dar și unul de pietate și de întărire sufletească.

S'au dat istoriei multe definițiuni ; ele au variat cu timpul, după cum a variat și concepția pe care a avut-o omenirea despre scopul, metoda și utilitatea studiului trecutului. Și astăzi încă, definițiile nu sunt identice, ele au o parte comună însă, din ce în ce mai mare. O definiție scurtă și cuprinzătoare în același timp ar fi următoarea : *Istoria e disciplina care cercetează metodic, expune obiectiv și lămurește cauzal dezvoltarea întregii omeniri.*

Din pricină că faptele istorice nu se repetă niciodată întocmai, istoria nu poate ajunge la *legi*, așa cum se întâmplă în științele fizice, matematice, etc. Ea are însă *un scop comun* cu acestea : aflarea *adevărului*, care trebuie să fie preocuparea de căpetenie a istoricului. Fiindcă numai adevărul durează, ca unul ce intră în ordinea naturală și permanentă a lucrurilor. În istoriografie, adică în scrierea

istoriei, eroarea e aproape inevitabilă ; din lipsa materialului documentar, din prezentarea imperfectă a celui cunoscut, din greutatea găsirii tuturor izvoarelor și studiilor și, mai ales, a tuturor cauzelor, deseori nebănuite, care stau la baza acțiunilor omenești. Dar tocmai fiindcă adevărul este atât de greu de aflat în toată întregimea lui, se impune istoricului *cea mai riguroasă nepărtinire*. El trebuie să judece după vechea și veșnica formulă a lui Tacit „fără ură și fără părtinire“ (sine ira et studio).

Împărțirea istoriei universale. Vieța omenirii se schimbă neconținut : popoare, graiuri, legi, obiceiuri apar și dispar sau se transformă : după un timp oarecare, înfățișarea omenirii e alta : răsună alte limbi, se deschid alte căi de negoț, ideile conducătoare sunt altele. Plecând dela aceste deosebiri, istoricii au împărțit desvoltarea omenirii în mai multe părți și anume :

Preistoria adică perioada foarte îndelungată din care nu avem *nicio urmă scrisă* și pe care o cunoaștem numai după obiectele, uneltele, armele, podoabele, etc. rămase dela locuitorii acelor vremuri. Preistoria nu se termină la aceeași dată, ci variază după continente iar înlăuntrul aceluiași continent, după țări ; astfel, în Africa (Egipt), primele știri scrise (hieroglificele) apar înaintea celor din Asia (cuneiformele) iar acestea mult înaintea celor din Europa.

Istoria veche sau antică ; ea ține dela primele știri scrise, acelea ale Egiptenilor, și până la căderea imperiului roman de apus (476 d. Hristos). În această vreme constatăm, sub raportul politic, formarea unor mari imperii, întinzându-se pe suprafețe imense și cuprinzând multe neamuri ; astfel de pildă, imperiul lui Alexandru Macedon merge dela Dunăre până la Indus și dela Marea Caspică până la cataractele Nilului, la Syene (Assuan) ; imperiul roman cuprinde mai toată lumea veche cunoscută, dela Atlantic până la Babylon și din nordul Angliei până în sudul Egiptului. Sub raportul religios, e vremea zeilor păgâni, a politeismului ; în ultima parte a acestei epoci apare însă *creștinismul*, monoteist, care se răspândește cu repeziciune ; sub raportul culturii și civilizației, preponderența o au Grecii și Romanii, cei dintâi dând mai ales valorile spirituale, iar ultimii pe cele materiale.

Istoria medie sau a evului mediu ține dela 476 până la 1453, când Constantinopolul, capitala imperiului bizantin, e cucerit de

Turci și când apar primele tipărituri. În această perioadă au loc năvălirile ; din amestecul năvălitorilor cu populația imperiului roman se formează popoare noi. Sub raportul religios, creștinismul, triumfător, se întinde neconținut ; sub raportul social, e epoca feudalismului ; civilizația și cultura sunt, în general, în scădere.

Istoria modernă ține dela 1453 până la 1789, când începe revoluția franceză. În această perioadă se formează *statele unitare naționale* din apusul Europei ; se mărește considerabil puterea regalității, ajungându-se la *monarhia absolută* și descrește, în schimb, puterea nobililor ; are loc o *Renaștere* în cultură, ajutată, între altele, de minunata invenție a *tiparului*, sortită unui viitor strălucit, și o *Reformă* în biserică, reformă care e, în parte, o adaptare a ideii creștine, universaliste, la realitățile naționale. Știința face progrese, civilizația crește, orizontul geografic e considerabil sporit, prin marile descoperiri (America 1492, de Cristofor Columb ; ocolul pământului 1521, de Magellan).

Istoria contemporană ține dela 1789 până în zilele noastre, având două perioade : una până la primul războiu mondial (1914), ccalaltă de atunci încoace. În acest răstimp și anume în prima perioadă, asistăm la triumful ideii naționale, statele de acest fel generalizându-se și întărindu-se ; asistăm, de asemenea, la răspândirea ideilor democratice, liberale, în perioada întâi, a ideii de autoritate totalitară în perioada a doua. Industria, grație descoperirilor științei, ia o dezvoltare uriașă ; comerțul atinge un volum și un grad de prosperitate nebănuit. Cultura și civilizația, adică suma valorilor spirituale și materiale, sunt în continuă creștere ; interdependența între diferitele părți ale globului devine din ce în ce mai strânsă ; odată cu războiul din 1914—1918, se poate spune că pășim dela faza *continentală* la faza *mondială* sau *planetară* a istoriei omenirii.

Impărțirea istoriei Românilor. Istoria poporului nostru e în legătură cu istoria popoarelor de primprejur și în genere cu istoria europeană și a omenirii. Faptele noastre au influențat pe alții și faptele altora ne-au influențat pe noi : această dependență crește cu cât ne apropiem de perioada contemporană. E normal deci ca marile împărțiri ale istoriei universale să se regăsească și în istoria Românilor ; limitele acestor împărțiri însă *nu coincid*, nu sunt aceleași, din cauza unor împrejurări proprii locurilor noastre.

Preistoria acestor locuri începe cu primele urme omenești găsite aci, din epoca paleolitică, și ține până la anul 514 înainte de Hristos, an la care se referă *primele știri scrise* (Herodot) privind pe strămoșii noștri cei mai îndepărtați : e vorba de Daci sau Geți care se opun atunci numeroasei armate a regelui Darius.

Istoria veche ține dela 514 înainte de Hristos până la 527 după Hristos (începutul domniei lui Justinian), adică ceva mai mult de un mileniu. Am ales această dată și nu cea obișnuită până acum : 271 (de fapt 275 : părăsirea Daciei Traiane) deoarece abia în primele decenii ale secolului VI încep năvălirile Slavilor, care vor avea pentru noi aceeași importanță pe care o au pentru neamurile romanice din apusul Europei Germanii. Până la năvălirea Slavilor, populația romanică din răsăritul Europei nu e dislocată de către barbari ; dimpotrivă, ea continuă să asimileze pe noii veniți ; năvălirea Slavilor schimbă însă această stare de lucruri. Pe de altă parte, creștinarea poporului român începută, ca un fenomen de mase, în veacul al IV-lea, nu se desăvârșește decât în veacul al V-lea ; la părăsirea Daciei Traiane, creștinismul nici nu fusese măcar recunoscut ca religie în imperiu ; aceasta se face abia prin edictul din Milan (313). Pentru aceste două argumente, socotim data de 527 mai potrivită ca sfârșit al istoriei vechi în ținuturile noastre decât aceea de 275 ; ea e de altminteri și mai apropiată de data 476 care se admite în genere pentru sfârșitul istoriei vechi.

Istoria evului mediu ține iarăși un mileniu, dela 527 până la 1541, când, prin recunoașterea suzeranității turcești de către Ardeleii, în urma ocupării Budei de către Turci și a transformării Ungariei în pașalâc, țările noastre ajung într'o dependență strânsă, politică și economică, de Inalta Poartă. Dela 1541 înainte, domnii nu mai au inițiative politice externe decât în mod excepțional, tributul crește neconținut, comerțul e dominat de piața turcească : o fază nouă începe în dezvoltarea statelor noastre. La începutul acestui mileniu medieval, au loc năvălirile Slavilor ; urmează apoi năvălirile celorlalți barbari. După ultimul val barbar, al Tătarilor, se întemeiază statele românești care ajung, în scurtă vreme, sub cărmuirea unor personalități excepționale, la un prestigiu deosebit. La sfârșitul acestei epoci, se introduce la noi tiparul (1508).

Istoria modernă ține dela 1541 până la 1821, când, prin mișcarea națională și socială a lui Tudor Vladimirescu, începe perioada

renașterii noastre. În acest răstimp are loc o înflorire a *spiritului* românesc, care atinge culmea la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea. Sub raportul *politic*, în schimb, suntem în scădere, afară de rari momente, dintre care acela, strălucit, al lui Mihai Viteazul.

Istoria contemporană, de la 1821 înainte, comportă, ca și perioada respectivă din istoria universală, două faze: una până la războiul pentru întregirea neamului (1916—1919), cealaltă de atunci încolo. Este, în prima fază, epoca *integrării statului național*; începută prin jertta lui Tudor, ea e terminată după un secol, prin o altă jertfă, de sute de mii de vieți.

BIBLIOGRAFIE

Definiția istoriei și împărțirea istoriei universale, CH. V. LANGLOIS, CH. SEIGNOBOS, *Introduction aux études historiques*, ed. 2-a, Paris 1899, XVIII + 308 p. în 8°; ERNST BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie* ed. 5 și 6, Leipzig, 1908, X + 842 p. în 8°, CONST. C. GIURESCU, *Introducere în studiile istorice (Metodologie istorică)*, curs ținut la Facultatea de Litere din București în 1929—1930, București, 1930, 432 p. în 8° (litografiat).

Împărțirea istoriei Românilor, CONST. C. GIURESCU, *Curs general de Istoria Românilor*, ținut la Facultatea de Litere din București în 1931—1932, București, 1932, 854 p. în 8° (litografiat).

Opere de sinteză privind istoria Românilor. D. ONCIUL, *Din istoria României*, București, 1906, 105 p. în 8°; A. D. XENOPOL, *Istoria Românilor din Dacia Troiană*, ed. III-a, vol. I—XIV, București (1925—1930), în 8°; R. W. SETON-WATSON, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, VIII + 665 p. în 8°; N. IORGA, *Istoria Românilor*, vol. I—X, București, 1936—1939, în 8°; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, vol. I, ediția a patra, București, 1942, XVI + 605 p. în 8°; vol. II, ediția a patra, București, 1943, VIII + 803 p. în 8°; vol. III, ediția a doua, București, 1943, VIII + 445 p. în 8°.

PĂMÂNTUL ROMÂNESC

„In calea răutăților“.

(Grigore Ureche)

Influența mediului geografic. Vieța unui popor e strâns legată de pământul pe care-l locuiește. Așezarea acestui pământ, înfățișarea și bogăția lui, înrăuresc firea poporului și-i hotărăsc în-deletnicirile de căpetenie, determină, deci, în parte, istoria lui. In-tr'adevăr, nu e tot una să fii la loc apărat sau în calea tuturor nă-văliitorilor, după cum nu e tot una dacă țara pe care o locuiești are o anumită înfățișare și bogăție sau alta. Un pământ mănos, cu șesuri întinse și bogate, îndeamnă la agricultură și creșterea vitelor, cursurile largi de apă și țărmurile de mare cu golfuri adânci fac din lo-cuitorii așezați în preajma lor pescari și corăbieri destoinici, iar bo-gățiile minerale, în special fierul și cărbunele, îndreaptă spre vieța industrială. Mai ales în vremea veche influența pământului asupra omului a fost mare. Pe măsură ce sporește civilizația, pe măsură ce se înmulțesc mijloacele tehnice cu ajutorul cărora se poate supune sau modifica mediul fizic, însemnătatea acestuia scade. Ea nu va dispărea însă niciodată. De aceea, înainte de a începe povestirea vieții unui popor, trebuie să cunoaștem locurile pe care a trăit el.

Istoria neamului nostru s'a desfășurat pe o suprafață foarte întinsă, care întrecea cu mult țara de astăzi. Strămoșii Daci sau Geți, în vremea lor de răspândire maximă, ajunseseră la miazănoapte până în mijlocul Poloniei, la miazăzi trecuseră de Balcani, la răsărit atinseseră Bugul iar la apus se întinseseră până prin părțile Buda-pestei. In evul mediu, de asemenea, întâlneau păstori și plugari ro-mâni din Munții Pindului până în Galiția și de pe țărmurile Adria-

ticei până în Podolia. Astăzi chiar, poporul nostru locuiește și dincolo de hotarele statului nostru și anume de-a-lungul țărmlui drept al Dunării, în valea Timocului, în Macedonia, în câmpia Tisei și dincolo de Prut.

Pământul românesc. Pe întinsa suprafață pe care s'a desfășurat istoria noastră, există un ținut de care am fost legați *în permanență*, unde noi am locuit *întotdeauna*, *în mare număr* și unde a stat *temeiul puterii noastre politice*: ținutul din jurul cetății carpatice. *Acesta e pământul românesc de baștină, moștenire dela strămoși*; aci a stăpânit Buerebista și Decebal, aci a fost Dacia Traiană, aci s'a întemeiat Muntenia și Moldova, aci s'a făcut prima unire, sub Mihai Viteazul, și aceea din 1918. De acest pământ trebuie deci să ne ocupăm: să vedem care e *așezarea* lui pe continentul european, *înfrățirea și bogăția* lui.

Așezarea pământului românesc este la *capătul din spre Vest a mării câmpii eurasiatice*. Această așezare a avut urmări foarte însemnate asupra istoriei noastre. Am fost tot timpul în calea năvălitorilor asiatici, „în calea răutăților“, cum spune atât de expresiv cronicarul moldovean Grigore Ureche. În timp ce alte popoare, la adăpost sau, în orice caz, mai ferite, clădeau catedrale minunate și palate impunătoare, noi ridicam din bârne sau din pământ, pe locul celor arse sau dărâmate, alte biserici modeste și alte bordeie. Era zadarnic să construim în stil mare sau pe termen lung: a doua zi putea să vie iarăși prăpădul. Am fost și suntem un popor de margine, așezat la o poartă de trecere, de aceea suntem învățați cu lupta.

Din acest îndelung răstimp de nesiguranță vine, se pare, acea tendință spre provizorat care se observă încă — din păcate — în societatea noastră. Poate tot de aci și precaritatea, la foarte mulți, a simțului de economie și prevedere, cu corespondentul său firesc: dorința de a trăi intens clipa prezentă, neștiind mâine ce o să fie.

Pe de altă parte, pământul românesc cuprinde sfârșitul uneia din cele mai mari căi de comunicație a lumii, Dunărea. Pe acest „drum fără pulbere“ au călătorit neconținut oamenii, în sus și în

jos ; pentru stăpânirea lui s'au purtat lupte îndelungate. Istoria neamului nostru a fost și va fi cu siguranță, și în viitor, înrăurită de faptul că aci, la noi, se află gurile Dunării. Mai cu seamă că, în scurtă vreme, prin canalele Rin—Dunăre și Oder—Dunăre vapoarele vor putea tăia Europa în două, mergând dela Marea Neagră la Marea Nordului și Marea Baltică.

Munții Făgărașului. În dreapta, doi ciobani ; unul poartă cojocul lung, celălalt sarica mișoasă (D. P.).

Însășișarca pământului românesc e de o rară simetrie și unitate, așa cum puține se mai găsesc în lume. De formă aproape rotundă, ca o medalie, în mijlocul lui se ridică podișul Ardealului, nu prea înalt, de vreo 500 de metri, tocmai bun de locuit, prin urmare ; el e înconjurat din toate părțile de munții care-i alcătuiesc ca o

uriașă cunună. Imaginea („corona montium“) aparține scriitorilor antichității care au fost impresionați de această fericită dispoziție. Munții, de o înălțime potrivită (Moldoveanul : 2550 m., Ceahlăul : 1908 m., Vlădeasa : 1847 m.), îngăduind așa dar traiul omenesc până aproape de vârfuri, se continuă prin dealuri care, în unele părți, ocupă o zonă mai largă, de pildă, în Oltenia, în altele mai strâmtă, ca în răsăritul Munteniei sau în Țara Crișurilor. Dealurile se isprăvesc, la rândul lor, prin câmpii întinse, la marginea cărora sunt marile cursuri de apă. În ele se varsă multele râuri care străbat radial pământul românesc, izvorând din Ardeal sau din munții care-l înconjoară. *Pământul nostru se poate asemăna cu o cetate* : Ardealul și cununa lui de munți închipue fortăreața propriu zisă dealurile de primprejur, întăriturile înaintate, iar marile fluvii, șanțurile de apă care înconjoară cetatea. Asemănarea e așa de izbitoare, încât învățații străini care s'au ocupat de pământul nostru au și întrebuițat pentru Ardeal termenul de *citadelă* sau *bastion*.

Infățișarea pământului românesc, așa de unitară, a avut o urmare foarte însemnată sub raportul etnic ; poporul care a locuit acest pământ a fost de asemenea un popor unitar. Cine locuște mijlocul pământului românesc, podișul Ardealului, acela în chip firesc va locui și ținuturile mai joase dimprejurul podișului. De aceea, la noi nu există deosebiri de dialect, cum se constată în Franța, de pildă, sau în Germania. Un Maramureșean se înțelege numaidecât cu un Dobrogean și un Ieșean cu un Bănățean.

Carpații, în privința aceasta, n'au fost o piedecă. Mai întâi, nu sunt prea greu de trecut. În multe locuri, se află pasuri sau chiar văi prin care-și fac loc apele de pe un versant pe celălalt. Astfel e valea Jiului, a Oltului, a Buzăului, a Troțușului, a Bistriței. Iar în Munții Apuseni, valea Mureșului, a Someșului. Apoi, ei oferă, în multe locuri, în cuprinsul lor, așa zisele depresiuni intracarpatică și subcarpatică, cum sunt, de pildă, Lovișteea, Vrancea, Câmpulungul moldovenesc, adevărate centre de populație deasă care fac legătura între cele două versante ale muntelui.

Se poate spune, pe drept cuvânt, că istoria noastră e strâns legată de Carpați. Din timpul Dacilor și până astăzi, ei au format axa neamului. Scriitorii cei vechi spun despre Daci că se țin *lipiți de munți* („Daci inhaerent montibus“). În cursul evului mediu, pădurile, văile și depresiunile Carpaților au oferit un minunat loc de adăpost. Intemeierea statelor românești e în legătură cu muntele ; numele chiar al uneia din țări e *Muntenia*, iar acela al locuitorilor ei, *Munteni*. Multe lupte însemnate, dintre care aceea, hotărâtoare, dela Posada (1330), precum și luptele pentru întregirea neamului s’au dat în munți. *Carpații au fost elementul polarizator al Românilor*.

Trebue să relevăm însă și un aspect negativ al lor. Tot Carpații sunt una din pricinile pentru care neamul nostru a stat atâta vreme despărțit în trei organizații *politice* deosebite : Muntenia, Moldova, Ardealul. Să presupunem că munții, în loc să *străbată* pământul românesc, *i-ar fi dat ocol*, pe la apus sau pe la răsărit, cuprinzând *înlăuntrul* lor întreg neamul : evident, alta ar fi fost istoria noastră politică. Așa cum sunt așezați însă, cu *forma și direcția* pe care o au, ei au contribuit în chip esențial la despărțirea noastră politică. Un stat s’a format de-a-lungul Carpaților meridionali : Muntenia ; un altul de-a-lungul celor orientali : Moldova ; în sfârșit, a treia organizație politică s’a încheșat înlăuntrul arcului carpatic : Ardealul.

Un rol însemnat a avut și *pădurea*. O mare parte din trecutul nostru, mai ales în epoca întunecată a năvălirilor barbare, s’a desfășurat la adăpostul pădurii. Vorba cunoscută : „Codru-i frate cu Românul“ exprimă, din punct de vedere istoric, o puternică realitate. Muntele, ca loc de adăpost, a fost important mai ales prin pădurile sale. De altfel, aceste păduri se întindeau pe suprafețe enorme și în regiunea dealurilor și a câmpiei. Vlașca, al cărei nume, dat de Slavi, înseamnă „Țara Vlahilor“, adică a Românilor, era acoperită de codri uriași. Și numele altor județe de câmpie și de deal arată prezența pădurilor întinse : *Teleorman* (pădure nebună sau mare, în limba cumană), *Ilfov* (ariniș, în limba slavă), *Dâmbovița* (dela dâmb = stejar, tot în limba slavă). Codrul *Vlăsiei* înseamnă codrul Românilor : numele are aceeași rădăcină ca și Vlașca.

Bogăția. În afară de unitate și simetrie, o altă caracteristică a pământului românesc este bogăția. Rare sunt locurile, nu numai în Europa, dar pe întreg pământul, care să cuprindă atâtea bogății.

Cea mai mare este, fără îndoială, pământul negru, minunat pentru agricultură, dând recolte îmbelșugate. Fânețele din luncile râurilor, de pe dealuri și dela munte nutresc turme bogate de oi și vite mari. Bălțile Dunării, Delta, lacurile de lângă țărmul mării și râurile cele mari pot să dea atâta pește încât să se hrănească nu numai lumea dela noi, dar să trimitem și peste hotare. Pe dealuri, acuma în urmă și la șes în multe locuri, livezile de pomi, mai ales pruni, și viile

Fig. 1 — Teren aurifer din Munții Apuseni, la Roșia Montană.

se țin lanț. Pădurile de fag, brad și stejar acoperă încă o bună parte a țării. Iar în adâncul pământului e tot așa de multă bogăție ca și în fața lui. Sarea pardosește o mare parte din regiunea deluroasă și pe alocurea formează munți întregi. Cărbunile — de tot soiul, dela turbă până la antracit — se află și el în mari cantități. Aurul și argintul se scot de mai bine de trei mii de ani din Munții Apuseni (vezi fig. 1); fierul se găsește și el în unele locuri în Banat

și Ardeal. Să adăogăm apoi păcura sau țițeiul, a cărui exploatare *intensă*, datează, e adevărat, de curând, dar care era cunoscut încă din vremea Romanilor (păcură vine din *picula*), izvoarele minerale și termale, precum și gazul metan și ne vom da seama de nesfârșita bogăție a pământului nostru care cuprinde tot ce e trebuincios vieții omenești.

Urmarea acestui fapt a fost că pământul românesc n'a rămas niciodată nelocuit, din cele dintâi timpuri ale preistoriei, adică din *paleolitic*, și până astăzi. Un asemenea pământ, care-ți dă cu puțină muncă, hrană îmbelșugată și variată, care cuprinde în adâncurile lui *sare* și *aur*, spre a nu mai aminti celelalte bogății, un asemenea pământ nu se părăsește. De aceea sunt naivi sau de rea credință aceia care-și închipue că atunci când împăratul Aurelian a retras legiunile și pe funcționari din Dacia Traiană, țăranii dacoromani și-au părăsit și ei ogoarele, casele și tot rostul lor ca să se ducă peste Dunăre, în sărăcia pietroasă a Moesiei. Aveau acasă tot ce le trebuia : au rămas deci pe loc și au plătit birurile altui stăpân : năvălitorului german, slav sau asiatic. Bogăția pământului românesc este o cheazășie a continuității strămoșilor noștri în Dacia Traiană.

Pământul românesc în epoca istorică. Mărturii scrise despre pământul pe care-l locuim azi n'avem decât de vreo 2500 de ani. În acest răstimp, înfățișarea lui nu s'a schimbat în liniile sale generale. În ce privește munții și marile cursuri de apă cum e Dunărea, Nistru, Tisa, ele au rămas tot așa cum erau și în vremea lui Herodot. Părerea care a fost exprimată într'o operă de sinteză asupra istoriei Românilor, cum că Dunărea s'ar fi vărsat în mare altădată prin valea Cara-su (Cernavoda—Medgidia—Constanța) este o greșeală, după cum au dovedit-o cercetările științifice. Trebuie pomenită în schimb mărirea Deltei care crește astăzi în dreptul vărsării brațului Chilieii cu vreo 70 metri pe an. Vâlcovul era odinioară chiar lângă mare ; azi e la o distanță de 13 kilometri.

De asemenea, s'a schimbat înfățișarea coastei dobrogene în regiunea marilor lacuri dela miazăzi de Deltă. Unde sunt azi Razelmul și Sinoe, odinioară băteau valurile mării. Cetatea greco-romană Histria era zidită pe o insulă aproape de țarm. Aluviunile aduse de Dunăre s'au depus însă treptat de-a-lungul coastei și, dela o vreme, au închis o parte a mării care s'a transformat apoi în

lacurile sau limanurile de azi. S'au schimbat de asemenea cursurile unor râuri mai mici. Așa, bunăoară, Bârladul se vărsa, pe vremea lui Ștefan cel Mare, de-a-dreptul în Dunăre — se cunoaște și azi vechiul său curs și avem și documente care arată acest fapt — pe când acuma el se varsă în Siret. Insuși cursul Siretului a fost modificat, în partea sa inferioară (județele Putna și Râmnic) prin fenomene naturale dar și prin lucrările poruncite de Ștefan cel Mare. Schimbări de acestea de albii se petrec de altfel și sub ochii noștri. Jiul și Oltul și-au mutat gura în același sens, cel dintâi cu 12 kilometri, cel de al doilea cu 3 kilometri, spre Vest. Nu va mai trece mult și Putna, în loc să se verse în Siret la miazăzi de satul Călieni, unde e azi confluența ei, se va vărsa la miazănoapte, cu vreo 5 kilometri mai sus. În acest din urmă punct, distanța dintre cele două râuri a ajuns numai de vreo 80 de metri și e mereu micșorată, prin dărâmarea malurilor, când vin apele mari.

Unele schimbări s'au produs și în ce privește flora și fauna. Sub raportul vegetației, înfățișarea de azi a pământului se deosebește de cea existentă acum o mie de ani și chiar de aceea din vremea Fanarioților. *Mai ales în ultimul secol, prefacerile au fost mari.*

În primul rând, pădurile s'au tăiat pe un cap. Acolo unde odinioară erau codrii vestiți, azi e loc de arătură. Știe toată lumea, din auzite, dintr'o vorbă de tristă reputație, de codrul Vlășiei. El se întindea pe o suprafață considerabilă, între Ploești și București. Azi au rămas numai petece de pădure și, ici și colo, în mijlocul câmpului, câte un stejar singuratec, martor al vestitului codru de odinioară. Tot așa s'au tăiat uriașele păduri ale Teleormanului; și tot așa pretutindeni, pe tot întinsul pământului românesc, pădurile au fost lăzuite spre a se face locuri de arătură. Mai ales în partea câmpului și a podgoriei s'a petrecut această prefacere. Nici muntele însă nu a scăpat cu totul, fiind desbrăcat — și în multe locuri sălbatic — de minunata lui podoabă.

Tăierea pădurilor a avut însă urmări atât în ce privește clima cât și asupra regimului apelor. Umiditatea a scăzut, uscăciunea aerului a devenit mai pronunțată. Pe de altă parte, râurile au căpătat un caracter torențial tot mai accentuat. Ne mai fiind pădurea care s'o oprească, apa de ploaie se scurge repede pe coastele dealurilor și munților, cărând totdeodată și pământul vegetal cu ea. Rezul-

tatul : sălbăticia unei părți însemnate din regiunile străbătute de râuri, o pagubă imensă pentru agricultură și, în genere, pentru economia țării. *Pădurea, tăiată fără socoteală, se răzbună.*

Fânețele s'au împușinat și ele. Odinioară, suprafețe enorme erau lăsate pentru pășunat și fâneață, unele păzite cu strășnicie chiar, cum erau *braniștele domnești și mânăstirești*. Nenumărate turme de oi, cirezi de vite albe și herghelii își găseau aci hrana. Odată cu întinderea locurilor de arătură — rezultând și dintr'un proces natural de înmulțire a populației dar și dorința de câștig mai mare — fânețele s'au împușinat și ele. Pe la sfârșitul veacului al XIX-lea, erau multe sate — mai sunt și astăzi — cari n'aveau un petec de islaz măcar. Se încearcă se remedieze acum, în unele locuri, la această stare de lucruri prin cultivarea plantelor furajere, în special a *lucernei* și, din ce în ce mai mult în timpul din urmă, a *ierbei de Sudan* care e pe cale să adauge o notă nouă înfățișării Bărăganului.

Dar dacă pădurile și fânețele s'au împușinat, au crescut în schimb foarte mult locurile de arătură. În afară de ce se câștigă prin lăzuire și prin spargerea fâneței, regiuni întregi de stepă, ca Bugeacul, Bărăganul și Burnazul au fost prefăcute, în cursul veacului al XIX-lea, în lanuri imense, cu recolte foarte bogate, în anii cu ploaie suficientă.

Tot sub raportul vegetației, trebuie să însemnăm introducerea, — acum vreo trei sute de ani — a unei cereale care a prins grozav și care astăzi constituie o notă caracteristică a peisajului agricol românesc. E vorba de *porumb* sau *păpușoiu*. Din vremea Dacilor și Romanilor și până pe la începutul veacului al XVII-lea, strămoșii noștri au cunoscut, pe lângă pâine, mămliga de *mei*. De atunci încoace, locul meiului l-a luat porumbul care astăzi întrece — în ce privește suprafața cultivată — însuși grâul.

Vom adăoga un cuvânt și despre vița de vie. Prețuită după cuvîntă și uneori chiar mai mult, de către înaintași, ea ajunsese, în timpul celor două milenii de când știm sigur că se cultivă pe dealurile noastre, la o selecție naturală. Podgoriile vestite aveau fiecare soiul lor de poamă anume : Cotnarii aveau *grasa*, Nicoreștii *crăcana* sau *băbasca*, Odobeștii, *galbena*, Drăgășanii, *crâmpoșia*. Ajunsesem la o specializare a vinurilor și, ca o consecință a acestui fapt, *la un export însemnat*. După filoxeră, replantarea s'a făcut fără socoteală, așa că astăzi, deși sporite cantitativ, vinurile românești nu mai au

vechile caracteristici. Soiurile s'au amestecat. Va trebui, treptat, treptat, să revenim la vechea selecție, pe regiuni.

În ce privește fauna, trebuie să însemnăm *dispariția unor soiuri de animale sălbatece*, fapt în legătură cu împuținarea pădurilor și fânețelor. Printre animalele dispărute, pomenim în locul întâiu *bourul și zimbrul*. Aceste podoabe ale pădurilor Moldovei s'au stins : primul, în veacul al XVI-lea, cel de al doilea de vreo sută cincizeci de ani. Pe vremea lui Dimitrie Cantemir, zimbrul se mai întâlnea încă, în fundul codrilor. Cât au prețuit strămoșii acest vânat domnesc se vede și din aceea că au pus drept stemă a Moldovei capul de bour, alcătuiind și o întreagă poveste în legătură cu descălecatul lui Dragoș.

Castorul sau *brebul* a dispărut și el. I-a mai rămas însă numele legat de unele locuri și așezări, ca de pildă satele Brebu din Buzău, Prahova, Dâmbovița, Caraș, Severin, Maramureș, acesta din urmă amintit pe timpul lui Bogdan Descălecătorul, apoi Valea Brebului, Brebii pomeniți în Moldova : unul în Vaslui, pe timpul lui Alexandru cel Bun, altul în Neamț, pe timpul lui Ștefan cel Mare, satul Brebi, în Sălaj, etc. Nici măgarul sălbatec sau *colunul* nu mai există azi în pădurile noastre. Doar câteva numiri precum Colunul, poiană în județul Dolj, Coluni, loc în județul Buzău, Colun, sat în Făgăraș, Coloneața în Iași și Vaslui și Colunița în Buzău, îi mai păstrează amintirea. Alte soiuri de animale sălbatece, cum e *capra neagră și cerbul*, și un soi de pește, *lostrița*, s'au rărit cu totul și de nu se vor lua măsuri drastice de cruțare, vor dispărea și ele.

BIBLIOGRAFIE

Pământul românesc. S. MEHEDINȚI, *Le pays et le peuple roumain. Considérations de géographie physique et de géographie humaine*, ed. 2-a, București 1930, 136 p. în 8° (lucrare fundamentală) ; EM. DE MARTONNE, *Europe Centrale, Suisse, Autriche, Hongrie, Tcheco-slovaquie, Pologne, Roumanie*, Paris, 1931, p. 699—810, în colecția P. Vidal de la Blache et L. Gallois, *Géographie universelle*, t. IV ; VINTILA MIHĂILESCU, *România. Geografie fizică*, București, 1936, 277 p. în 8° ; S. MEHEDINȚI, *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*, Jena și Leipzig, 1936, 29 p. în 8° ; I. SIMIONESCU, *Țara noastră, Oameni, Locuri, Lucruri*, București, 1938, 478 p. în 8° ; S. MEHEDINȚI și V. MIHĂILESCU, *România*, București, 1938, 315 p. în 8° ; S. MEHEDINȚI, *Ce este Transilvania ?*, București, 1940, 87 p. în 8°

(Extras din *Rev. Ist. Rom.* X, 1940); CONST. C. GIURESCU, *Populația moldovenească dela gura Niprului și a Bugului în veacurile XVII și XVIII, în Renașterea*, XX (1941), p. 596—601; CONST. C. GIURESCU, *Dobrogea, vechiu pământ românesc*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 11—19.

Pământul românesc în epoca istorică. DR. EUGEN BOTEZAT, *Bourul și zimbrul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Științ.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 17—40; N. IORGA, *Ancieneté de la culture du maïs en Roumanie*, în *Bul. Sect. Hist. Acad. Roum.*, IX (1921), p. 185—191; IORGU IORDAN, *Rumänische Toponomastik*, I—III, Bonn și Leipzig, 1924—1926, III + 298 p. în 8°. (1928), p. 5—18 (și extras); N. I. ANTONOVICI, *Probleme hidrografice în basinul inferior al Siretului*, București, 1929, 8 p. în 8° (Extras din *Reviste Geografică*, I, 2 (1929)); DR. GH. I. NĂSTASE, „Peuce”. *Contribuții la cunoașterea geografică-fizică și omenească a deltei Dunării în antichitate*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LI (1932), p. 8—47; CONSTANTIN C. GIURESCU, *În legătură cu „Istoria Românilor”*, București, 1936, 57 p. în 8°; IORGU IORDAN, *Colunul, Coluni, etc.*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, III (1936), p. 165—166; NICULAE I. ANTONOVICI, *Codrii și numele de Prut și Argeș, în continuitatea Românilor din sud-estul Carpaților*. în *Bul. Soc. Geogr.*, LVI (1937), p. 272—288; P. COTEȚ, *Mutarea guri Oltului*, București, f. a., 8. în 8° (Extras din *Rev. Geogr. Rom.*, II, 1939).

EPOCA PREISTORICĂ

Impărțirea epocii preistorice. Istoria începe cu prima știre *scrisă*. Tot ce este înainte de aceasta formează domeniul *preistoriei*. Față de epoca istorică, numărând numai vreo 3000 de ani, preistoria cuprinde așa dar un interval de timp mult mai mare. Cât de mare anume, nu se poate spune exact. Se crede însă că peste o sută de mii de ani. Acast lung interval se împarte în 4 epoci, unele din ele având, la rândul-le, mai multe subdiviziuni. Prima epocă și cea mai lungă se numește *paleoliticul* sau epoca pietrii cioplite. E vremea când omul începe să facă arme și unelte de piatră cioplită. Partea ultimă a acestei epoci făcând trecerea spre epoca următoare se numește *mezolitic* sau epoca de mijloc a pietrii. Urmează a doua epocă preistorică anume *neoliticul* sau epoca pietrii lustruite. Ea ține până pe la anul 1800 (după alții 1900 sau chiar 2000) înainte de Hristos când începe epoca a treia sau a *bronzului*, numită așa fiindcă acuma omul descoperă meșteșugul de a turna bronzul și a face arme și unelte din el. In ultima mie de ani a epocii neolitice — 3000—2000 a. Hr. — el cunoștea deja întrebuințarea *aramei*, e perioada numită *eneoliticul*. Epoca bronzului are patru perioade sau subdiviziuni și ține până la anul 1000 înainte de Hristos. Ultima epocă preistorică este aceea a *fierului*, când oamenii descoperă meșteșugul de a topi fierul și de a-l lucra. Această epocă ține până la începutul erei creștine și se împarte în două perioade : *Hallstatt* și *La Tène*, numite astfel după localitățile în care s'au făcut descoperirile caracterizând fiecare din cele două perioade.

Diviziunile de mai sus se referă la continentul european în genere. Pentru Dacia, intervin unele modificări în ce privește ultimele perioade. Astfel epoca bronzului începe la noi pe la 1800, du-

rează însă până pe la 700 înainte de Hristos. Așa dar, ține ceva mai mult ca în alte părți. De asemenea epoca fierului se socotește până pe la anul 50 al erei noastre, cu câteva decenii înainte de domnia lui Decebal.

Preistoria Daciei. Ce știm noi astăzi despre preistoria Daciei? Mijloacele noastre de informație sunt *urmele* pe care le-a lăsat

Fig. 2 — Bucăți de cremene (silexuri paleolitice), găsite la Câșla-Nedjimova, pe Nistru, în județul Horin. Serveau ca arme și unelte oamenilor din epoca străveche, a pietrei cioplite, cu zeci de mii de ani înainte de Hristos. Muzeul Național, București (M. N. A.).

traiul omănesc aci adică armele, uneltele, obiectele de podoabă, de cult, funerare, etc. Cea mai mare parte a acestor urme zac îngropate în pământ, acoperite de praf și nisipul care s'a așezat peste ele timp de mii de ani, uneori și de cenușa incendiilor sau de dărâmurile așezărilor pustiite. Prin săpături arheologice, învățații le dau la iveală, le reconstituie când ele s'au păstrat numai în cioburi sau fragmente, le comentează și lămuresc vieța oamenilor de pe

aceste locuri. Concluziile sunt, evident, de caracter general ; detalii și precizări, de cele mai multe ori nu se pot da, fiindcă lipsește temeiul.

Fig. 3 — Vas de pământ, găsit la Cucuteni, județul Iași ; împodobit cu desene în două culori : cafeniu închis și cărămiziu, pe fond gălbui-roz (ceramică pictată). Atât forma cât și desenul și coloritul dovedesc un simț artistic deosebit. Înălțimea 37 cm. Circa 2000—1800 de ani înainte de Hristos. Muzeul Național, București (M. N. A.).

Astfel de săpături arheologice privind preistoria Daciei s'au făcut și înainte de războiul pentru întregirea neamului ; s'au făcut însă mai ales după războiu, când ele au luat un avânt deosebit, în

Fig. 4 — Vas de pământ ars, din epoca pietrii lustruite (epoca neolitică), găsit la Vidra, județul Ilfov, în 1932. Impodobit cu ornamente *săpate* în pereții vasului și având forma de cârlige. Înălțimea 80 cm. Înăuntru erau resturi de grâu carbonizat. Jos, în dreapta, cel mai mic vas găsit la Vidra. Muzeul Municipiului București. (M. M. B.).

urma impulsului dat de Vasile Pârvan. Suntem totuși abia la început : numărul stațiunilor săpate este redus față de ceea ce rămâne de făcut pe viitor. Va mai trece vreme până să se poată ridica o hartă nu completă, dar cuprinzând măcar esențialul, a așezărilor preistorice de pe pământul românesc.

Dintre toate provinciile, cea mai intens cercetată, sub raportul preistoriei, este Transilvania ; iar cea mai puțin, Moldova dintre Prut și Nistru (vezi harta).

În urma săpăturilor făcute până acum, s'a ajuns la o serie de concluzii. Prima dintre aceste concluzii este că pământul românesc a fost locuit încă din paleolitic. S'a crezut la început că n'ar exista urme omenești din acea vreme în Dacia. Descoperiri făcute în ultimele decenii în nordul Moldovei (vezi fig. 2), în Ardeal, în Oltenia, în Muntenia și în Dobrogea, au arătat însă contrariul. De altfel se putea prespune acest lucru din capul locului, date fiind posibilitățile optime de traiu pe care le oferă pământul nostru.

Pentru neolitic, descoperirile preistorice arată o civilizație remarcabilă pe tot întinsul pământului românesc. Aspectele mai importante ale acestei civilizații poartă numele localităților în care s'au făcut descoperirile caracteristice. Se cunosc astfel, în momentul de față, opt aspecte sau tipuri ale civilizației neolitice, dintre care mai însemnate sunt : 1) Tipul *Cucuteni* (jud. Iași), *Frumușica* (jud. Neamț) și *Ariușd* (jud. Trei Scaune) sau, cum i se mai spune, „civilizația ceramică pictată“ numită astfel după admirabilele exemplare de ceramică pictată descoperite în localitățile amintite (vezi fig. 3). 2) Tipul *Boian A*, caracterizat adică prin descoperirile făcute în cel mai vechiu strat de civilizație din această localitate, situată în județul Ialomița. Exemplare admirabile de ceramică din faza *Boian A* s'au descoperit și la *Vidra*, județul Ilfov (vezi fig. 4). Aria acestui tip în țara noastră este câmpia munteană. 3) Tipul *Vădastra*, (jud. Roman) cu ceramica sa specifică, având desene excizate și vopsite în alb și roșu. 4) Tipul sau aspectul *Gumelnița*, (jud. Ilfov) unul din cele mai bine cunoscute și studiate.

Caracteristică pentru civilizația neolitică de pe pământul nostru este *ceramica pictată* din eneolitic, adică vasele de pământ ars — de forme și mărimi variabile — împodobite cu desene colorate, de o deosebită frumusețe. Vasele mari, înalte de aproape un metru, care s'au găsit la Fedeleșeni, (jud. Roman), constituie un stră-

lucit specimen al acestei ceramice pictate. Ele sunt împodobite cu deseneuri lineare alcătuind meandre și spirale. Vasele eneolitice se pot împărți în două categorii : Unele mai vechi, în trei culori, cum sunt acelea dela Ariușd, dela Ruginoasa (jud. Baia), dela Cucuteni (grupa A), dela Fedeleşeni ; altele mai noi, numai în două culori,

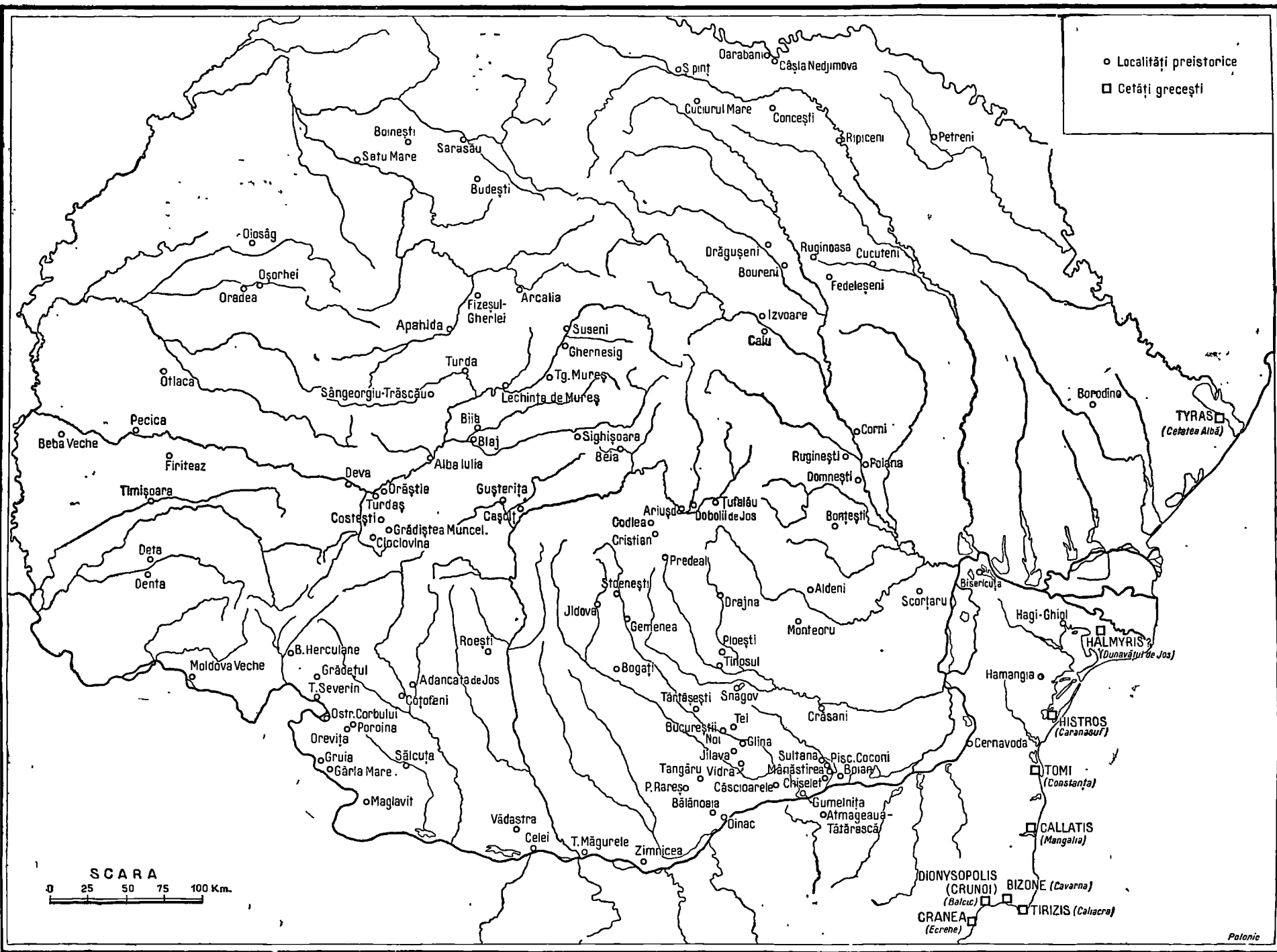

Fig. 5 — Vas antropomorf, cunoscut sub numele de „Zeita dela Vidra“. Înălțimea 43 cm. Pe piept, „Zeita“ avea un pandantiv de aur, în formă de cerc. Găsit la Vidra în 1934. Muzeul Municipiului București, (M. M. B.).

de pildă cele dela Cucuteni (grupa B) și dela Petreni (jud. Soroca). În ultimul timp, s'au descoperit exemplare remarcabile de ceramică pictată cu grafit la Gumelnița, lângă Oltenița, la Vidra, lângă București și Cernavodă și Atmageaua Tătărească, în Dobrogea.

DACIA PREISTORICĂ

(DIN PALEOLITIC PÂNĂ LA 512 ÎNAINTE DE CHRISTOS)

Această ceramică grafitată este contemporană cu cea pictată din Moldova.

Ceea ce trebuie subliniat este *unitatea* civilizației eneolitice în

Fig. 6 — Vârfuri de lance, topoare și un fragment de sabie, toate de bronz. Toporul din mijloc, cu tăișul răsucit, a servit, probabil, ca sceptru. Găsite la *Drajna de jos*, județul Prahova. Circa 1100 — 1000 înainte de Hr. Muzeul Național de Antichități, București. (M. N. A.).

tot sud-estul european, pe o arie care, cuprinzând în întregime pământul românesc, se întinde din pusta ungară până în Ucraina, în regiunea Chievului, și din Carpații Nordici până la Marea Egee.

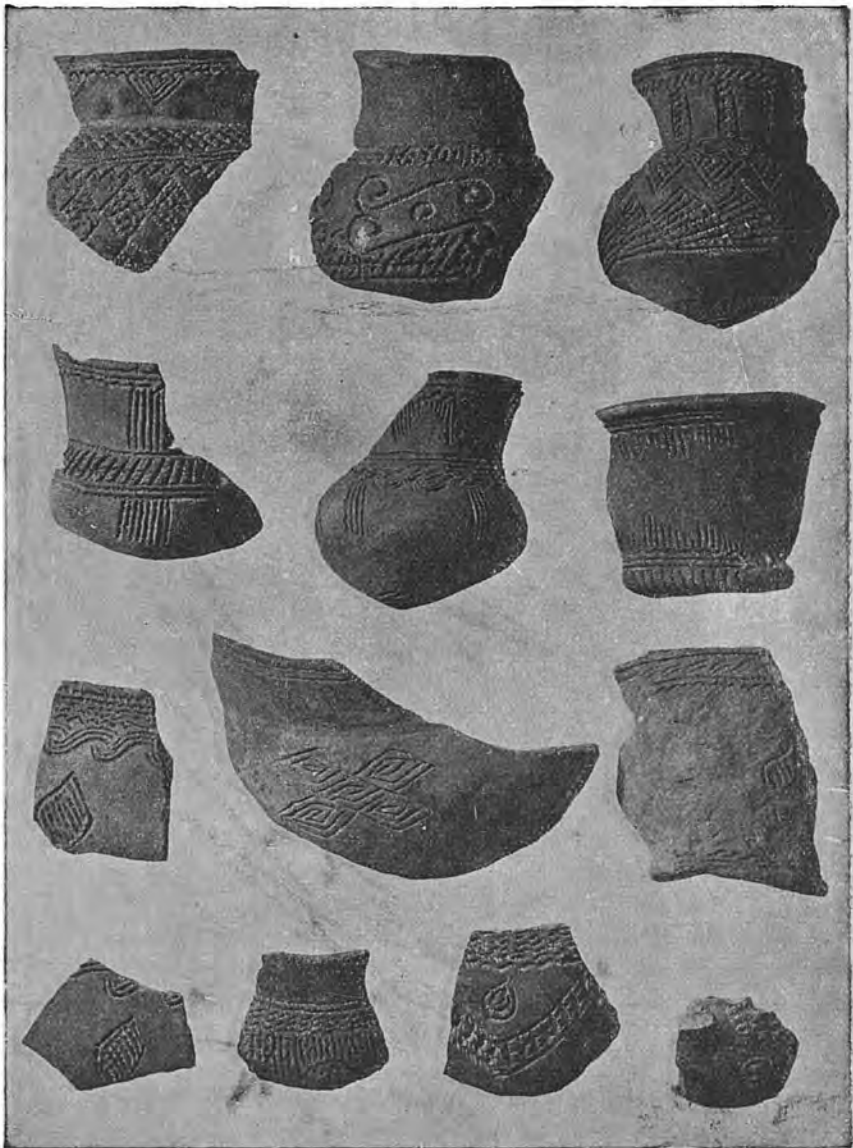

Fig. 7 — Fragmente de vase de pământ, găsite la Lacul Tei, lângă București, în 1929 — 1930. Ornamentele ce împodobesc aceste vase se găsesc în arta noastră populară de astăzi : ouă încondeiate, creștături în lemn, scoarțe. Circa 1600—1400 înainte de Hristos. Muzeul Municipiului București (M. M. B.).

Această unitate se vedește, pe de o parte, în *ornamentarea geometrică*, a ceramicei — motivele esențiale fiind spirala și meandrul — pe de altă parte, în bogăția și felul de tratare a *plasticei antropomorfe* adică a statuetelor sau figurinelor — de lut cele mai multe, uneori și de os — reprezentând, după toate probabilitățile, marea divinitate feminină, creatoarea lumii (vezi fig. 5).

Cărui neam aparțin creatorii acestei civilizații eneolitice? Un răspuns sigur e greu de dat, în stadiul actual al cercetărilor; nu pare însă lipsită de temei ipoteza care atribuie această civilizație Tracilor, înțelegându-se denumirea de Traci în sens larg, adică înglobând și ramura nordică — Dacii sau Geții — și pe cea sudică — Tracii propriu ziși. Învățatul german Carl Schuchardt caracterizează civilizația eneolitică a ceramicei pictate drept „superioară“ (hochstehend) și o atribuie hotărât Tracilor, considerând-o ca o epocă strălucită a neamului acestuia, epocă de care Grecii homerici își mai aduceau aminte numai din legendă și cu mirare. Pe de altă parte, învățatul antropolog francez, Eug. Pittard, afirmă într'un studiu recent că „nimic nu ne împiedică să presupunem că locuitorii cari au înălțat colibelee funerare ale Moldovei în epoca pietrii lustruite sunt aceia care mai târziu au primit dela istoricii vechi numele de Daci sau Geți“. În sfârșit, dintre învățații noștri, d-l Andrieșescu împărtășește aceeași părere. Prin urmare, potrivit acestor trei învățați, creatorii remarcabilei civilizații eneolitice de pe pământul românesc ar fi chiar strămoșii noștri, Dacii. Față de această opinie există însă o alta, susținută și ea de învățați cari cred, dimpotrivă, că locuitorii cari au dat naștere remarcabilei civilizații eneolitice sunt alții decât creatorii civilizației bronzului. Potrivit acestei ultime opinii, ar fi avut loc în regiunile noastre suprapuneri de popoare, în urma unor lupte catastrofale, noii veniți distrugând civilizația predecesorilor. Așa s'ar fi întâmplat ca oamenii bronzului cari au distrus civilizația anterioară eneolitică; așa au pățit apoi aceștia, la rândul lor, din partea oamenilor epocii de fier, care au venit, unii din regiunea Alpilor, coborând spre Sud-Est și Sud, alții din estul asiatic spre Rusia de miazăzi. Dacii ar fi, în concepția acestor învățați, tocmai populația peste care au năvălit oamenii epocii de fier. În orice caz, chiar și în această ultimă ipoteză, tot se admite că *Dacii sau Geții au locuit în ținuturile noastre de pe la anul 1800 înainte de Hristos*. Pentru împrăjurările de mai târziu, din epoca

istorică, care începe, repetăm, în anul 514 înainte de Hristos, aceasta înseamnă ca și cum ar fi fost autohtoni. Lor li se datorește în orice caz remarcabila civilizație a bronzului din regiunile noastre sau, cum li se mai spune, din regiunile carpato-danubiene. Lucrarea acestui metal ajunge la forme de o deosebită finețe. S'au descoperit securi, arme, unelte și podoabe, foarte bine păstrate, care impresionează prin eleganța și desăvârșirea execuției (vezi fig. 6). In ce privește ceramica din epoca de bronz, trebuie s'o relevăm pe aceia de tipul *București*, găsită mai ales la lacul Tei și la Bucureștii Noi (vezi fig. 7).

BIBLIOGRAFIE

Preistorie europeană: *Reallexikon der Vorgeschichte unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, herausgegeben von MAX EBERT*, Berlin, 1924—1932, 15 vol. in 8°; *JOSEPH DÉCHELETTE, Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, ed. 2, Paris, 1924—1927, 4 vol. in 8°; *V. GORDON CHILDE, The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, XX + 479 p. in 8°; *L. CAPITAN, La préhistoire*, édition revue et augmentée par Michel Faguet Paris, 1932, 233 p. in 8°; *MILES BURKITT și V. GORDON CHILDE, A chronological Table of Prehistory*, 22 p. și un tablou sincronistic (extras din *Antiquity*, Iunie 1932); *CARL SCHUCHARDT, Alteuropa, Kulturen. Rassen. Völker*, ed. 3, Berlin și Leipzig, 1935, XI + 355 p. in 8°.

Preistoria Daciei: I. *Informație generală*. *ION NESTOR. Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Sonderabdruck aus dem 22. Bericht der romisch-germanischen Kommission, 1933, 170 p. in 8°.

II. *Paleolitic și mezolitic*. *L'ABBÉ H. BREUIL, Stations paléolithiques en Transylvanie*, în *Bulletin de la Société des Sciences de Cluj, Roumanie*, 2, 2-e partie, 1925, p. 193—217, in 4°; *N. N. MOROȘAN, Contribuțiuni la cunoașterea paleoliticului din Moldova de Nord (Malurile Prutului)*, în *Mem. Secț. Științ. Acad. Rom.*, seria 3, t. IV (1926—1927), p. 343—350; *N. N. MOROȘAN, Noi contribuțiuni preistorice asupra Basarabiei de Nord*, *ibid.*, t. VI (1929), p. 1—17; *M. ROSKA, I. Notă preliminară asupra cercetărilor paleolitice făcute în Ardeal în cursul anului 1928*; II. *Paleoliticul Ardealului. Privire generală*. București, 1931, p. 79—126 (Extras din *Anuarul Inst. Geol. al României*, XIV); *M. ROSKA, Recherches paléolithiques en Transylvanie en 1927, în Dacia*. III—IV, București, 1933, p. 8—23; *MARIUS MOGA, Paleoliticul inferior în Transilvania*, Cluj, 1937, 21 p. in 8° (Extras din *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.*, IV (1932—1936)); *I. ANDRIEȘESCU, Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie* în *Bull. Sec. Hist. Acad. Roum.*, XV, (1929), p. 1—8; *D. BERCIU, Repertoriu arheologic de stațiuni și descoperiri preistorice în România, Paleoliticul și mesoliticul*, București, 1941, 16 p. in 8°.

III. *Neolithic și eneolitic. IOAN ANDRIEȘESCU, Contribuție la Dacia înainte de Romani, Iași, 1912, 124 p. in 8°; GORDON V. CHILDE, Schipenitz, a late neolithic station with painted pottery in Bukowina, în Journal of the Royal anthropological Institute, LIII (1923), p. 263—288; FR. LASZLO, Les types de vases peints d'Ariuşd (Erösd), în Dacia, I (1924), p. 1—27; VL. DUMITRESCU, Fouilles de Gumelnița, în Dacia, II (1925), p. 29—103; ECATERINA DUNĂREANU-VULPE, Sull'origine e l'evoluzione delle scuri di rame carpato-danubiane, în Ephem. Dacorom., IV (1930), p. 181—211; VLADIMIR DUMITRESCU, La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa Orientale, în Ephem. Dacorom., IV (1930), p. 257—308; C. S. NICOLĂESCU-PLOȘOR, L'art rupestre carpatho-balcanique, în L'Anthropologie, XLI (1931), p. 123 și urm., HERMANN SCHROLLER, Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, Berlin, 1932, VIII + 79 p. in 8°; HUBERT SCHMIDT, Cucuteni, in der oberen Moldau, Rumänien, die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Stein- und Kupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit, Berlin și Leipzig, 1932, 131 p. in 4°; CESLAV AMBROJEVICI, L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest, în Dacia, III—IV (1933), p. 24—45; 30. VL. DUMITRESCU, La plastique antropomorphe en argile de la civilisation énéolithique balcano-danubienne de type Gumelnița, în Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, 1932-1933, p. 49—72; V. CHRISTESCU, Les stations préhistoriques de Vădastra, în Dacia, III—IV (1927—1932), p. 167—225; VL. DUMITRESCU, L'unité de la civilisation carpatho-balcanique à l'époque énéolithique, Atena, 1936, 6 p. in 8°; RADU VULPE, Civilisation précucutenienne récemment découverte à Izvoare, en Moldavie, în Eurasia septentrionalis antiqua, XI (1937), p. 134—146; I. BERCIU, Prime considerațiuni asupra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din județul Vlașca, în Buletinul Muzeului județului Vlașca „Teohari Antonescu“, II (1937), p. 31—105; VASILE PĂRVAN, Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene, București, 1937, 218 p. in 8°; PR. C. MĂTASĂ, Frumușica, București, 1944 (sub tipar).*

IV. *Epoca bronzului. I. ANDRIEȘESCU, Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium, în Dacia, II (1925), p. 345—384; R. VULPE, Piroboridava. Considerațiuni arheologice și istorice asupra cetății de la Poiana, în Moldova de Jos, București, 1931, 34 p. in 8°; RADU ET ECATERINA VULPE, Les fouilles de Poiana, în Dacia, III—IV (1927—1932), p. 253—351; DINU V. ROSETTI, Din preistoria Bucureștilor. I. Civilizația tip București. Die Bukarester Kultur, București, 1936, 30 p. in 4°; VLADIMIR DUMITRESCU, L'art préhistorique en Roumanie, București, 1937, 34 p. in 8°*

DACII SAU GEȚII

Tracii și Ilirii. Dacii sau Geții fac parte din marele grup etnic al *Tracilor* și constituie, după părerea noastră, cea mai însemnată ramură a lui, având o civilizație, o cultură și o istorie politică pe care n'a egalat-o nicio altă ramură. Se poate spune că Dacii sau Geții reprezintă *elita* numerosului neam al Tracilor. Cu privire la *mulțimea* acestor Traci, Herodot ne dă o mărturie de cea mai mare importanță : „Neamul tracic — spune el în cartea a patra — este, după acela al Indienilor, cel mai mare dintre toate. Dacă ar avea un singur domnitor și ar fi uniți între dânșii, ar fi de neînving și, după cum cred eu, mult mai puternici decât toate popoarele... Obiceiuri au aceleași toți, afară de Geți și de Travsii și de cei cari locuiesc mai sus de Crestonei“.

Intr'adevăr, Tracii se întindeau pe o suprafață enormă, dela Marea Egee și din vestul Asiei Mici până în mlaștinile Pripetului și dela cadrilaterul Boemiei până spre Bug. Iar dacă socotim și pe *Cimmerieni* tot ca Traci, după cum pare probabil, atunci limita estică a lor trebuie întinsă până dincolo de Marea de Azov, suprafața locuită de Traci înglobând, în cazul acesta, și tot țărmul de miazănoapte al Mării Negre.

Ei erau împărțiți însă într'o sumedenie de neamuri sau triburi care se dușmăneau între ele. Din cauza aceasta, nici nu se puteau apăra cum trebuie și au fost supuși de diferiți cuceritori.

Printre neamurile mai însemnate ale Tracilor trebuie să cităm pe *Odrizi*, locuind la Sud de Balcani, în regiunea cuprinsă între țărmul Mării Negre și fluviul Hebrus (azi Maritza). Ei au ajuns la un moment dat, în secolul al V-lea, sub regele lor Sitalkes, să întemeieze un stat puternic, cu o armată numeroasă, ajutând chiar

pe Atenieni în războaiele lor. Un alt neam însemnat tracic au fost *Besii*, cari locuiau basinal superior al fluviului Hebrus, cuprins între munții Balcani și Rhodope și aveau ca centru mai important *Bessapara*. O parte dintre acești Bessi au locuit mai târziu Dobrogea. Li întâlnim aci, în satele din jurul cetății Histria și a castrului dela Ulmetum, în unele inscripții din veacul al II-lea. Tot în Dobrogea, în partea de miazăzi a ei, între Callatis (Mangalia) și Odessos (Varna), au locuit și *Crobyzii*, un alt neam tracic. *Moesii* erau așezați între Dunăre și munții Balcani, mai ales în jumătatea vestică a acestei regiuni. Dela ei și-a luat numele și ținutul care a fost numit, până târziu, *Moesia*.

Cei mai însemnați însă dintre toate neamurile tracice au fost *Dacii* sau *Geții*. Impărțiți într'un mare număr de triburi, ei locuiau ținutul cuprins între Tisa, Dunăre, Marea Neagră și Nistru, trecând în unele părți și peste aceste hotare. Astfel la sudul Dunărei, ei se întindeau până la munții Balcani, mai ales în partea de est, din spre mare. Spre răsărit, treceau Nistrul, înaintând până spre Bug, iar spre apus, ajunseseră până la Dunărea panonică.

Tracii se învecinau cu următoarele popoare : spre răsărit, dincolo de Cimmerieni adică, *Sciții* ; aceștia erau de neam iranian, avându-și deci originea în podișul Iranului (Persia de altădată) : spre miazănoapte, *Germanii* și în partea de Nord-Est, *Slavii* ; spre apus, *Ilirii*, *Germanii* și *Celții*, iar la Sud de Dunăre, *Ilirii*. Aceștia din urmă prezentau unele asemănări cu Tracii, formau totuși, așa cum s'a arătat în ultimul timp, un popor deosebit, vorbind și o limbă deosebită. Ei ocupau Panonia și jumătatea de apus a Peninsulei Balcanice, dela râul Margus, afluent al Dunărei (azi Morava), spre Adriatică. Erau păstori ; cunoșteau însă și agricultura, iar cei de pe lângă mare se îndeletniceau adesea cu pirateria. În spre miazăzi, vecini erau *Grecii*.

Nu trebuie să ne închipuim însă o linie de demarcație *precisă* între Traci și aceste diferite popoare. Nici astăzi nu există asemenea limite etnice hotărâte, regiunile de graniță prezentând peste tot interferențe de populație. Cu atât mai mult în vremea aceea. Unele neamuri germanice sau ilirice, de pildă, intrau în masa tracică, după cum, de asemenea, unele neamuri tracice formau adevărate insule sau prelungiri în mijlocul populației vecine.

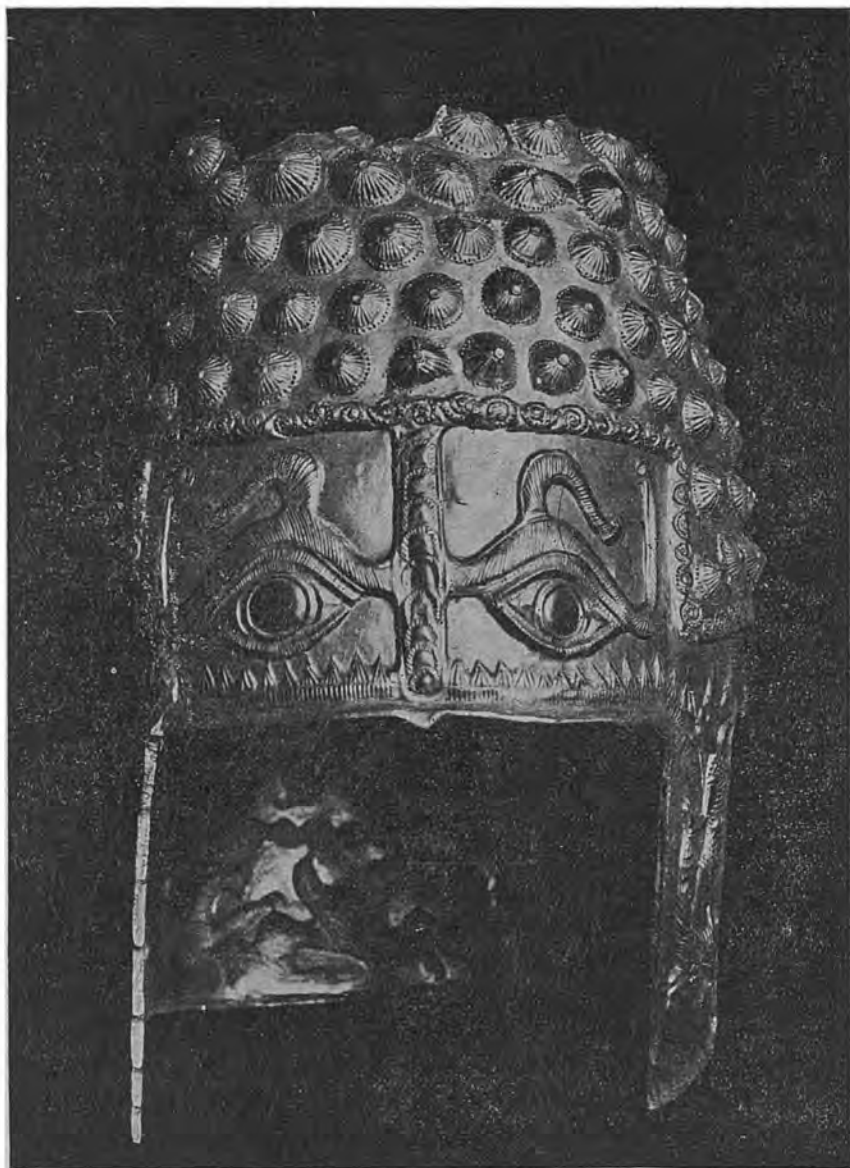

Fig. 8 — Coif de aur (20 carate) din vremea Sciților, circa 500 de ani înainte de Hristos. Găsit la Poiana, în județul Prahova, cântărește 775 de grame. Pe partea care apără urechile și ceafa, sunt reprezentate animale fantastice. Muzeul Național, București. (M. N. A.).

Sciții. Venind în contact cu atâtea popoare, era firesc ca Dacii să sufere unele influențe din partea lor. Prima influență a fost a *Sciților* care au năvălit începând din veacul al IX-lea înainte de Hristos și s'au așezat în câteva locuri, mai ales în Dobrogea (vezi fig. 8 și 9). De neam scitic se crede că au fost *Agatirșii* din regiunea Târnavelor, deasemenea *Sargații* și *Paleii*, pe cursul mijlociu și inferior al Siretului, *Sacii* pe lângă Alba-Iulia și *Napeii* în Bărăgan.

Fig. 9 — Podoabe de argint, frumos executate, pe care Sciții le purtau la căpestrele, frâiele, hamurile cailor lor. Găsite lângă Craiova, împreună cu alte podoabe scitice. Cîrca 600—500 înainte de Hristos. Muzeul Național București. (M. N. A.).

Toate aceste neamuri au dispărut însă în scurtă vreme în mijlocul populației dacice, care le era mult superioară numericeste. Numele localității *Sacidava*, spre Sud-Est de Apulum, nume a cărui primă parte e scitică, iar cea de a doua specific dacă, constituie un elocvent exemplu de asimilare. *Sacidava* este orașul Sacilor iranieni dacizați.

Numai în ținutul dintre Dunăre și Mare, în Dobrogea de azi, se pare că Sciți au avut așezări mai durabile, lăsând urme în topo-

nimie și formând chiar unele mici stătuțe cu câte un „rege“ în frunte. Astfel era, în secolul III, statul din regiunea orașului grec Callatis (Mangalia de azi). Cunoaștem și numele a șase regișori de aceștia, anume Kanites, Sariakes, Tanusa, Aelis, Acrosas și Charaspes ; ni s'au păstrat și monete de ale lor, de bronz și de argint. Nici aici însă Sciții n'au putut disloca populația getică, ci, dimpotrivă, au sfârșit prin a se topi în mijlocul ei. La începutul veacului întâi după Hristos, Ovidiu, vorbind de locul exilului său, spune : „Iată 'n a Geților țară's. Ei bine, să mor printre dâșii !“. Iar în altă parte : „Coasta aceasta măcar că 'ntre Geți și 'ntre Greci e'mpărțită. Inșă de Geții rebeli pare că ține mai mult !“. Amintirea Sciților o păstrează în țara dintre Dunăre și Mare doar câteva numiri topice, ca (*A*)*sampeus* și *Calabeus*, două pârâiașe, lângă Histria, apoi *Zaldapa*, așezare lângă Durostorum, precum și numele generic de *Scythia Minor* pe care începe să-l poarte, târziu de tot, în timpul imperiului roman, Dobrogea. Cu mult mai multă dreptate i s'ar fi putut spune, sub raportul etnic, *Dacia Pontică*.

Așezările grecești pe țărmul de apus al Mării Negre. Influența lor asupra Dacilor. În secolul al VII-lea înainte de Hristos, Grecii de pe coastele Asiei Mici și din Grecia propriu zisă încep o mare acțiune de emigrare. Fie că nu mai aveau loc la ei acasă, din pricina înmulțirii populației, fie din dorința de câștig mai mare, grupuri întregi de populație vin și se așează pe țărmurile Mării Negre, întemeind o serie de orașe care erau și cetăți și antrepozite în același timp. Pe coasta de apus a Mării Negre, ele se țin lanț. La vărsarea Bugului (pe atunci Hîpanis), Ionienii ridică orașul *Olbia* ; la gura Nistrului, pe țărmul din spre apus al limanului, ei înalță cetatea *Tyras*. Pe o insulă a mării aproape de țărm, acolo unde astăzi e malul apusean al lacului Sinoe, se întemeiază, în anul 656 înainte de Christos, *Histria*.

Mai spre miazăzi, pe locul actualei Constanța, aceiași Ionieni fundează *Tomî*. Dorienilor li se datorește orașul *Callatis*, „cel cu ziduri puternice“ întemeiat, pare-se, în secolul al VI-lea înainte de Hristos. Astăzi, pe ruinele Calatidei se înalță Mangalia. Mai spre miazăzi, dincolo de capul Caliacra, care în grecește înseamnă „capul sau stânca cea bună“, deoarece golful dindărătul lui oferă un admirabil adăpost corăbiilor, oricât de grozav ar bate crivățul, în acest loc ferit s'au întemeiat două orașe grecești : *Bizone* (actualul

port al Cavarnei) care pe urmă a fost distrus însă de un cutremur, și *Cranoi* numit mai târziu *Dionysopolis* (Balcic). Urmau apoi *Cranea* (Ecrene), *Odessos* (Varna), și alte câteva orașe încă până la *Byzanț*, care este tot o colonie greacă, întemeiată în secolul al șaptelea înainte de Hristos. Dela o vreme, coloniștii-negustori greci au pătruns chiar și în lăuntrul pământului getic și anume pe calea așa de lesnicioasă a Dunării. Urcând cu corăbiile lor fluviul, ei au întemeiat astfel o stațiune sau un antrepozit la Barboși, o alta la *Axiopolis*, lângă Cernavodă.

În toate aceste colonii, Grecii au continuat viața în aceleași forme de civilizație ca și în metropolele din care plecaseră. Ocupația lor esențială era comerțul cu populația din hinterlandul orașelor respective. Cumpărau dela Geți, de pildă, grâu, miere și ceară,

Fig. 10 — Monete dace de argint, găsite în județul Bistrița-Năsăud. Imita staterii macedoneni ai regelui Filip. Colecția Dan Romalo, București (C. M.).

piei și blănuri, pește și sclavi. Histria, fiind mai aproape de gurile Dunării unde morunul, nisetrul și celelalte soiuri de ganoizi se prind în cantități așa de mari, își făcuse o specialitate din negoțul de pește. În ce privește grâul, Herodot ne spune chiar că Sciții plugari îl cultivă, nu pentru hrana lor, ci spre a-l vinde. La Atena, sclavii vânduți de Geți sau Daci — unii din ei aparținând chiar acestui neam — erau așa de numeroși, încât numele de *Daos* adică *Dacul* ajunsese nume specific. În piesele sale, Menandru numește pe sclavi mai întotdeauna *Daos* sau *Geta*. În general, așa dar, Grecii cumpărau dela autohtoni materii prime, cu alte cuvinte marfă multă cu bani puțini. Vindeau în schimb produse fabricate ca, de pildă, obiecte de podoabă, ceramică, untdelemn și vin grecesc, țesături fine, într'un cuvânt produse și marfă de lux. Ocupau loc puțin, costau

însă bani mulți. Cam ceea ce se întâmplă și în zilele noastre, cu importul și exportul României. S'au găsit în plin teritoriu dacic, la Crășani, la Poiana și chiar în munții Făgărașului, la Stoenești, amfore mari grecești din Thassos, din Rhodos și din Cnidos, care serviseră probabil la transportul vinului și al untdelemnului. S'au găsit de asemenea cioburi sau fragmente de ceramică fină, resturi din vase frumoase, cu desene negre pe fond roșu, care au făcut vestită această artă greacă pretutindeni.

Câteodată, coloniile de pe țărmul Mării Negre, în loc să facă negoț, trebuiau să facă războiu. În cele mai multe cazuri, trebuiau

Fig. 11 — Imitații dace de vase grecești zise deliene. I. Găsit la Fundeni, lângă București, în 1931; diametru 12,5 cm. Un altul asemanător, tot la Fundeni, era plin cu monede dace. II. Găsit la Snagov, în 1933. Ambele vase, din secolul întâi înainte de Hristos. Muzeul Municipiului București. (M. M. B.).

să se apere împotriva aceluiași populații din hinterland și a conducătorilor lor, cari voiau să pună mâna pe bogățiile din lăuntru zidurilor. Spre a fi feriți de asemenea atacuri, orașele încheiau adesea o înțelegere cu regele dac sau scit care, în schimbul unei anumite sume, le garanta liniștea.

Prin negoțul pe care-l făceau, aceste orașe grecești au ajuns la o deosebită bogăție și înflorire. Ne-o dovedesc monumentele, inscripțiile și celelalte urme ale vieții lor de odinioară. Marea Neagră

fusesse proprice celor dintâi coloniști, de aceea au și botezat-o: *Pontul Euxin*, adică primitoare de străini ; Sciții îi spusese ră *axshaéna* ceea ce însemnează „albastru închis“.

Relațiile acestea economice și politice dintre Grecii așezărilor maritime și dunărene și locuitorii pământului nostru, relații care au durat sute de ani, credem că n'au putut rămâne fără nicio urmare asupra celor din urmă. In ce privește pe Sciți, influența grecească e evidentă : ea se manifestă în artă, în podoabele și vasele de metal pe cari le-au făcut aceștia. In jurul coloniilor de pe țărmul nordic al Mării Negre, Herodot ne spune că Sciții ajunseseră un fel de jumătate greci (mixhelenes). Nu se putea deci ca strămoșii noștri să nu fi luat și ei unele elemente de civilizație dela acești reprezentanți al lumii mediteraniene. Cât de multe anume, se va putea preciza însă, numai după ce vor face săpături și cercetări mai amănunțite. Deocamdată, influența greacă se vedește în imitarea *banilor* macedoneni (*staterii* lui Filip și *drahmele* lui Alexandru cel Mare : vezi fig. 10), și a celor din Thassos (*tetradrahmele*), precum și în *cermică* (vezi fig. 11).

Celții. A treia influență a fost aceea a Celților care au năvălit în ținuturile noastre după anul 300 înainte de Christos. Ei au venit *din spre apus*, pe două drumuri : unul de-a-lungul Dunării, celălalt de-a-lungul Carpaților. Ei cuprind Dacia din două părți așa dar și se așează în preajma hotarelor ei, ba unele neamuri cum sunt *Anarții* și *Britolagii*, pătrund chiar și în interiorul Daciei. O parte a Celților își urmează drumul mai departe, întemeiază un regat, de scurtă durată, la Sud de Balcani, ba unii trec chiar și în Asia Mică, unde provincia *Galatia* le-a păstrat numele. Alții se stabilesc însă în ținutul carpato-dunărean și întemeiază orașe care sunt notate de geograful Ptolemeu pe harta sa. In sud-vestul Daciei, dincolo de Dunăre, în ținutul Drinei, Savei și Moravei de jos, se așează *Scordiscii*, având ca centru mai important orașul *Singidunum* (Belgradul de azi). Terminația *-dunum* este caracteristic celtică ; ea s'a păstrat în unele nume de orașe franceze precum *Verdun*, *Château-dun*, etc. In nordul Moldovei și în Galiția se așează *Teuriscii* și întemeiază orașele *Carrodunum*, *Maetonium*, *Vibantavarium* și *Eractum*. In Bugeac întâlnim pe Britolagi (sau Britogali) cu centrele mai importante *Aliobrix* și, dincolo de Dunăre, pe malul dobrogean al

ei, *Noviodunum* (Isaccea de azi). În interiorul Daciei s'au mai stabilit și *Anarții*, între Tisa și Someș și, în cazul când caracterul lor celtic este o realitate — ceea ce nu e demonstrat încă — și *Cotensii*, în răsăritul Munteniei, la hotarele cu Moldova .

În migrația lor, Celții au dus cu ei și alte neamuri, cum sunt *Bastarnii* germanici cari se vor așeza în Galiția și în Podolia, la Nord de Nistru, dând mult de lucru apoi Dacilor.

Istoria politică a Dacilor până la Decebal. Istoria veche a Dacilor sau Geților nu ne e bine cunoscută. Știm însă o faptă deosebită a lor din anul 514 înainte de Hristos. În acel an, *Darius*, regele Perșilor, a trecut cu o armată uriașă prin părțile noastre, prin Dobrogea, împotriva Sciților dela nordul Mării Negre, care-i turburau împărăția. Neamurile tracice din drumul armatei lui Darius, înspăimântate, s'au închinat de îndată, fără luptă. Singuri Geții n'au vrut, „hotărându-se — cum spune Herodot — la o rezistență îndărătnică“. Disproporția de forțe era însă prea mare, așa încât au fost supuși. Mai târziu, în anul 335 înainte de Hristos, *Alexandru cel Mare* a făcut o incursiune de douăzeci și patru de ore pe țărmul stâng al Dunării, cucerind un oraș al lor. Geții strânseseră, spre a-i opune, o armată de patru mii de călăreți și zece mii de pedestrași.

Trecerea falangei și a cavaleriei macedonene a avut loc noaptea, cu bărci de ale localnicilor făcute din trunchiuri de copac scobite (monoxile). „Căci era foarte mare belșug de astfel de bărci — ne spune scriitorul antic Arrian — într-o riverană Istrului se foloseau de ele pentru pescuitul în fluviu precum și când merg unii la alții în sus pe Dunăre și, nu mai puțin, foarte adesea, pentru prădăciuni“. Pe malul getic erau lanuri înalte de grâu. „La ziuă — continuă Arrian — Alexandru a luat-o prin semănături, poruncind pedestrimii să înainteze către ținuturile nelucrate, culcând grâul cu sulilele aplecate ; iar călăreții urmau îndată prin partea de lanuri pe unde înaintase falanga.

Cel dintâi rege însemnat al Geților pe care-l cunoaște istoria este *Dromichetes* ; el a trăit cu vreo trei veacuri înainte de Hristos. A trebuit să lupte în mai multe rânduri cu Macedonenii care voiau să-și întindă stăpânirea și în stânga Dunării. Într'unul din războaie, a prins chiar pe regele acestora, Lisimah, cu întreaga lui armată (anul 292 înainte de Hristos).

Un scriitor antic povestește că Dromihetes ar fi tratat foarte bine pe prizonierul Lisimah, în cinstea căruia a dat chiar un ospăț, în orașul *Helis*. La acest ospăț, Macedonenilor li s'au servit mâncări alese, în vase de argint, pe o masă tot de argint, jos fiind așternut covorul regal, luat ca pradă; Geții, în schimb, stăteau la mese de lemn și mâncau, din vase obișnuite, mâncări simple — puține legume și carne. Ar fi întrebat Dromihetes pe Lisimah, în toial ospățului : ce masă i se pare mai regească, a Macedonenilor sau a Geților ? A Macedonenilor, firește, răspunse Lisimah. Dacă e așa, de ce ți-ai lăsat toate ale tale, atât de strălucite, ca să vii în sărăcia noastră ? A recunoscut atunci Lisimah greșeala făcută, a făgăduit că pe viitor va fi prieten și aliat și că nu va uita binele de acuma al lui Dromihetes. Iar acesta a primit cu dragoste făgăduiala Macedoneanului, și-a luat îndărăt cetățile pe care i le răpiseră oamenii lui Lisimah și l-a eliberat pe regele Macedoniei cu cinste.

După Dromichetes, a urmat o epocă de scădere și de tulburare. Este epoca năvălirii Celților. Puterea acestora a durat vreo două veacuri, în care răstimp se amintește numele regelui get *Re-maxos*, în preajma anului 200 înainte de Hristos. Acesta își întindea autoritatea lui și asupra Dobrogei, protejând cetățile grecești dela mare.

Buerebista. Cel mai însemnat rege al Dacilor sau Geților a fost însă *Buerebista*, care a trăit în secolul întâi înainte de Hristos : unii istorici dau ca început al cuceririlor sale anul 82 ; moartea sa urmează curând după aceea a lui Cezar (anul 44). El a unit toate triburile gete, le-a disciplinat și, în câțiva ani, învingând neamurile celtice dela hotare și pe ceilalți dușmani, a întemeiat o mare împărăție, întrecând cu mult țara noastră de astăzi. Stăpânirea lui se întindea la apus până în Boemia, la miazăzi până la munții Balcani ; țărmlul mării era al lui, începând dela *Apollonia*, la sud de Balcani, până la *Olbia*, la vărsarea Bugului. Grecii din orașele de pe acest țărml ascultau de el și îl numeau „cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia și stăpânitor al tuturor ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre“ (inscripția cetățeanului Acornion din Dionysopolis). Armata lui putea să atingă 200.000 de oameni, o cifră enormă pentru vremea aceea. Romanii începuseră să se teamă de puterea lui ; Cezar voia să întreprindă chiar o expediție pentru a-l supune ; nu ajunse s'o facă însă, deoarece căzu sub pumnalele conspiratorilor. Scurtă vreme după aceea, pieri de o moarte asemănătoare și Buerebista. După el, statul Geților decăzu, urmașii

împărțindu-și țara ca pe o moșie. Pe vremea lui Augustus, erau *cinci* regate dacice, în locul celui unitar din vremea lui Buerebista. Iar în Dobrogea, cam în aceeași vreme, mai erau alte *trei*. Bine înțeles că și puterea militară a Dacilor, în asemenea împrejurări, scăzuse mult. Strabo ne spune că nu mai puteau ridica acuma o armată mai mare de 40.000 de oameni.

Primele lupte cu Romanii. Dapyx. Supunerea Daciei Pontice. Dintre urmașii lui Buerebista, în genere stăpânitori slabi, pot fi amintiți *Cotiso* și *Dicomes*, contemporani cu Octavian August, precum și *Comosicus* pe care scriitorul antic Jordanes îl prezintă ca descendent direct al marelui rege.

Cei trei stăpânitori geți din Dobrogea se numeau *Roles*, *Dapyx* și *Zyraxes*. Cel dintâi, prieten al Romanilor, avea partea de miazăzi (regiunea Durostorum—Abrittus—Axiopolis); cel de al doilea domina centrul (regiunea Capidava—Carsium—Ulmelum—Histria); cel de al treilea nordul Dobrogei.

Roles este atacat în anul 28 înainte de Hristos de către vecinul său, regele *Dapyx*. El cere atunci ajutor prietenilor și aliaților săi Romanii. Aceștia trimit pe generalul *Crassus* care se afla în apropiere, deoarece începuse cu un an înainte lupta împotriva *Bastarnilor* și continua acum operațiile. *Dapyx* este asediat în cetatea lui; un trădător însă dă puțința lui *Crassus* să intre în cetate; atuncea *Dapyx* și cu fruntașii geți din jurul lui, anticipând gestul eroic dela *Sarmizegetusa*, seucid singuri, spre a nu cădea în mâinile dușmanului. Poporul din cetate, luând ce avea mai de preț și turmele, se refugiază într'o mare peșteră (probabil una din cele care se pot vedea și astăzi la locul numit *Gura Dobrogei*, între *Ulmelum* și *Histria*). Romanii zidesc atunci intrarea pentru a sili pe cei dinăuntru să se predea sau să piară de foame.

După ce isprăvește cu *Dapyx*, *Crassus* atacă și pe vecinul acestuia din spre miazănoapte, pe *Zyraxes*, deși nu avusese nimic de suferit din partea lui. Motivul, ne spune *Cassius Dio*, era dorința lui *Crassus* de a relua steagurile pe care le pierduse într'o bătălie cu *Bastarnii* și cu *Geții* lângă *Histria*, un general roman, cu vreo trei decenii mai înainte, steaguri despre care auzise că se aflau acum în puternica cetate getă de pe malul Dunărei, *Genucla*. *Crassus* înconjură această cetate pe uscat și pe apă și o ia după un timp re-

lativ scurt, fără însă ca să poată prinde pe Zyraxes, care fugise, luând cu el tezaurul, peste Dunăre.

Cucerirea „regatelor“ dacice din Dobrogea, nu însemna însă și supunerea Dacilor mult mai numeroși din câmpia Dunărei, din Ardeal și din Banat. Aceștia năvăleau mereu peste Dunăre, fie singuri, fie întovărășind pe alții. E nevoie de o serie de expedițiuni din partea Romanilor și de strămutări întregi de populație dacă pe țărmlul drept, pentru ca lucrurile să se mai potolească. O astfel de expediție a fost aceea a lui Tiberius Cludius Nero, viitorul împărat, împotriva Dacilor din Sud-Vest (regatul lui Cotiso), din anii 12—10 înainte de Hristos. O a doua, cu efecte considerabile, a fost expediția lui Sextus Aelius Catus, consulul, din anul 4 după Hristos, care a învins pe Daci și a izbutit să strămute 50.000 dintre ei peste Dunăre, în Moesia. Și mai importantă e acțiunea pe care o întreprinde, în anii 60—67, guvernatorul Moesiei : Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. O inscripție romană ne spune că acesta „a mutat mai mult de 100.000 de Transdanuviani, cu femeile, copiii, principii ori regii lor, dincoace de fluviu, spre a plăti tribut ; a adus regi până atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman, pe malul Dunărei, pe care îl păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane ; a trimis înapoi regilor Bastarnilor și Roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi dela dușmanii lor, iar regilor Dacilor pe frații lor ; dela unii dintre dânșii a luat în schimb ostateci. Astfel a statornicit el pacea provinciei. Cel dintâi, ca guvernator al Moesiei, a ușurat lipsa de pâine a poporului roman, trimițând mari cantități de grâu din această provincie“.

În curând, sub *Decebal*, Dacii, ținuți în frâu de aproape un secol de către Romani, își vor găsi conducătorul care să readucă vremurile lui Buerebista.

BIBLIOGRAFIE

Tracii și Ilirii : W. TOMASCHEK, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, I—II, în *Sitzungsberichte phil.-hist. Cl.*, t. 128, 130, 131, Viena, 1893—1894, 303 p. în 8° ; GAWRIL I. KAZAROW, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, 125 p. în 8° ; G. G. MATEESCU, *Granița de apus a Tracilor (Contribuțiuni toponomastice și epigrafice)*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1926), p. 377—492 ; GAWRIL I. KAZAROW, *Thrace*, în *Cambridge Ancient History*, vol. VIII, Cambridge, 1930, p. 534—560 și 781—786.

Dacii sau Geții : I. ANDRIEȘESCU, *Piscul Crăsani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. III, p. 1—111 ; V. PĂRVAN, *Getica. O protoistorie a Daciei*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. III, p. 113—851 (lucrare fundamentală) ; R. VULPE, *Piroboridava. La station protohistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie inférieure*, Paris, 1932, 40 p. în 8°.

Sciții : ELLIS H. MINNS, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, 720 p. în 4° ; M. SUTZU, *Contribuțiunea numismatică la istoria antică a României transdunărene*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, t. XXXVIII (1915—1916) p. 523—531 ; M. ROSTOVTZEFF, *Iranians and Greeks in south Russia*, Oxford, 1922, XVI + 260 p. 4° ; V. PĂRVAN, *Considerațiuni asupra unor nume de răuri daco-scitice*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. I, p. 1—31 ; CARL PATSCH, *Die Wölkerschaft der Agathyrsen*, în *Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe*, 1925, nr. XII a, p. 69—77 ; C. MOISIL, *Introducere în numismatică Dobrogei, în 1878—1928 Dobrogea*, București, 1928, p. 145—175 ; AL. ROSETTI, *Resturi de limbă scito-sarmată*, Iași, 1930, 16 p. în 8° ; M. ROSTOVTZEFF, *Skythien und der Bosporus, Bd I. Kritische Übersicht der schriftlichen und archeologischen Quellen*, Berlin, 1931, XI + 651 p. în 4° ; V. CANARACHE, *Regii sciți și regatele lor ditre Istru și Pontul Euxin. — In lumina monetelor —*, în *Bul. Soc. Numism.*, 1932—1933, p. 60—83 ; MARIO ATTILIO LEVI, *La Spedizione scitica di Dario*, în *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica*, N. S., vol. XI (1933), p. 58—70 ; (indicat de C. Daicoviciu) ; FLORICA MOISIL, *Doă monete scite inedite*, în *Cronica numismatică și arheologică*, XII (1936), p. 175—177.

Grecii : V. PĂRVAN, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube (D'après les dernières découvertes archéologiques)*, în *Bull. Secț. Hist. Acad. Roum.*, X (1923), p. 3—47 ; G. GLOTZ, *Histoire Grecque*, t. I. *Des origines aux guerres médiques*, Paris, 1925, XIX + 635 p. în 8°.

Celții : V. PĂRVAN, *La Dacie à l'époque celtique*, în *Compte-Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris, 1926, Avril-Mai, p. 86—87 ; H. HUBERT, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène*, 2 vol., Paris, 1932, XXVI + 403 și XVII + 368 p. ; CARL PATSCH, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V, 1 : Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanubien*, în *Sitzungsberichte Phil.-hist. Cl.*, t. 214 (1932), p. 1—206 ; C. S. NICOLĂESCU-PLOȘOR, *Les Celtes en Olténie*, Guimarães, Portugal, 1933, p. 308—312, în 4°.

CIVILIZAȚIA ȘI CULTURA DACILOR

Infățișarea lor. Imbrăcămintea. Indeletnicirile. Dacii erau blonzi-roșcovani, de statură potrivită ; purtau cu toții plete și barbă (vezi fig. 12). Nobilii aveau, ca semn deosebitor, un fel de căciulă sau bonetă de pâslă (de aceea Romanii le spuneau pileati) ; ceilalți umblau cu capul gol (comati). Se îmbrăcau cu o cămașă care le venea până le genunchi, strânsă la mijloc cu o curea ; pantalonii erau legați jos, la glesnă. Peste cămașă, aveau o manta, prinsă la umăr într'o copcă ; iarna purtau cojoace. În picioare, purtau opinci. Femeile aveau o cămașă cu mâneci scurte și fustă ; o broboadă, înnodată la spate, sub coc, le acopereau părul. Imbrăcămintea era făcută din lână și cânepă, pe care știau s'o toarcă așa de subțire și de frumos că nu se puteau deosebi de in. (Dacii au învățat și pe Germani să cultive și să lucreze cânepa : numele german al acestei plante, *Hanf*, vine din dacicul *kanabiz).

Indeletnicirea de căpetenie a Dacilor sau Geților a fost *agricultura*. Strămoșii noștri erau, înainte de toate, un popor de plugari. Când Alexandru cel Mare a trecut în stânga Dunării, soldații lui au mers prin holde în care grâul crescuse atât de înalt, încât au trebuit să-l dea la o parte cu sulite, spre a nu le împiedeca înaintarea. Iar Decebal, în timpul luptelor cu Romanii, hotărîse ca o parte din nobili să poarte războiul, apărând cetățile, iar altă parte să aibă grijă de bunul mers al agriculturii. Din acest fapt, putem vedea cât preț puneau strămoșii noștri pe cultivarea pământului. Prețuiau mult și vinul, de aceea viile erau foarte numeroase. Ba dela o vreme, ajunseseră atât de numeroase, încât regele Buerebista a trebuit să ia măsuri, hotărînd reducerea suprafețelor plantate, ceea

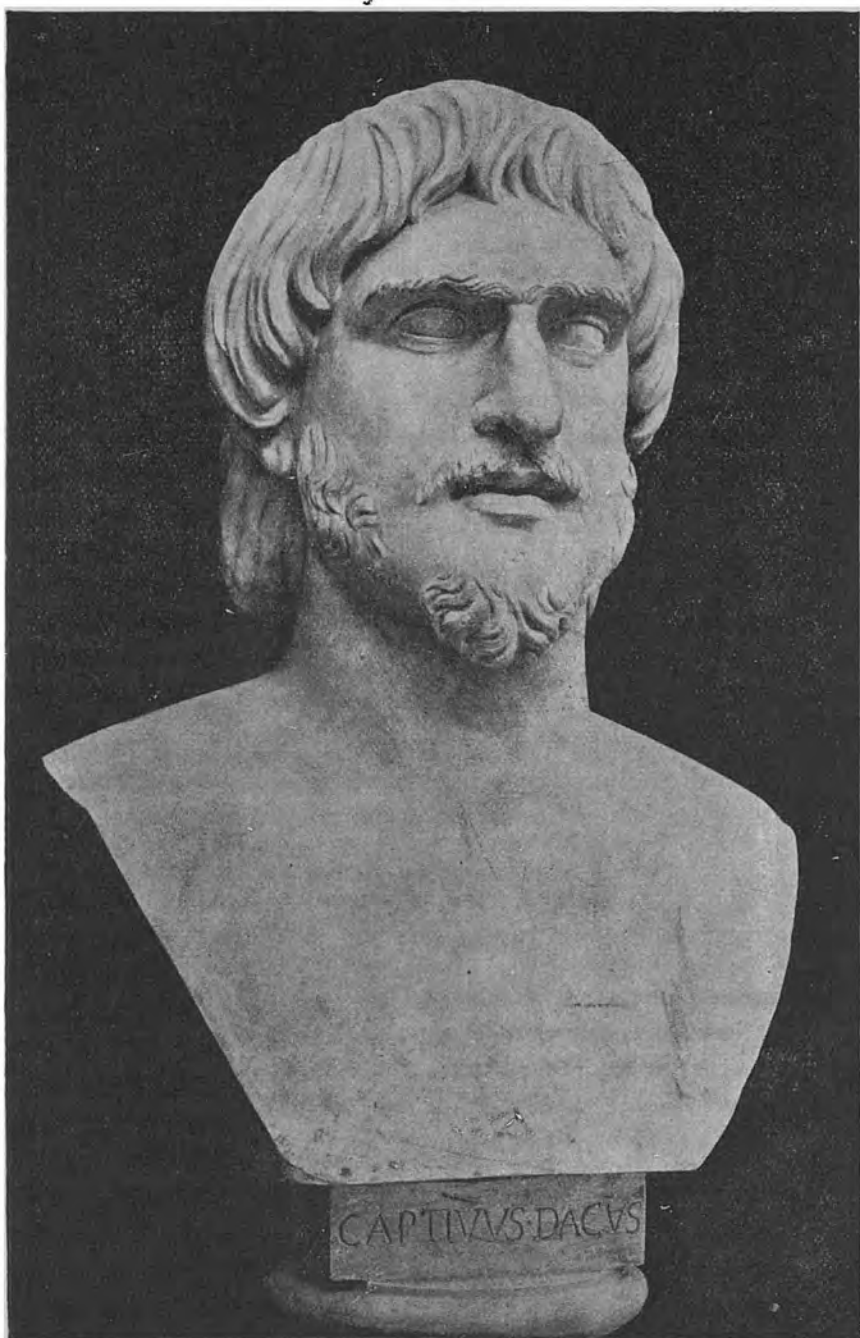

Fig. 12 — Țăran dac (comat), dintre cei făcuți prizonieri și duși la Roma. Chipul arată energie și hotărîre. Mulți dintre țărani noștri de astăzi mai ales în partea muntelui, seamănă cu acest îndepărtat strămoș. (Sculptură antică în marmură la Muzeul Vaticanului din Roma; pe soclu stă scris: „Captivus Dacus“).

ce s'a executat. Pe lângă agricultură și cultivarea viței de vie, Dacii sau Geții se mai îndeletniceau și cu *creșterea vitelor*.

Rasa *cailor* getici era, pe drept cuvânt, vestită, iar turmele de oi și cirezile de boi și vaci constituiau o bogăție de căpetenie. Strămoșii noștri beau mult *lapte* : faptul a fost remarcat de scriitorii antichității. *Apicultura* era și ea dezvoltată ; Herodot povestește exagerând, evident, cu mult lucrurile, că spre miazănoapte de Istru sunt atât de multe albine încât împiedică oamenii să treacă fluviul. Nu-i mai puțin adevărat că trebuie să fi fost multe prisăci prin poienile pădurilor și în mijlocul fânețelor așa de întinse în vremea ceea. Dacii se pricepeau și la exploatarea metalelor — aur, argint, fier, — ajungând să bată și monete care se asemănau cu cele grecești și macedonene. În medicină erau foarte meșteri : învățații greci au rămas uimiți de știința lor, de felul cum vindecau bolile. În special i-a impresionat faptul că Dacii puneau în legătură sănătatea trupului cu aceea a sufletului. Platon, celebrul filosof, citează acest principiu de medicină dacic în felul următor : „Zalmoxis... spune că, precum nu trebuie să încercăm a vindeca ochii fără să vindecăm întâi capul, ori capul fără trup, tot așa nu se poate să încercăm a vindeca trupul, fără să îngrijim și de suflet, și că tocmai de aceea sunt multe boli la care nu se pricep medicii greci, fiindcă nu cunosc întregul de care ar trebui să se ocupe. Căci dacă acesta merge rău, este cu neputință ca partea să meargă bine“.

Organizarea socială. Dacii sau Geții erau împărțiți într'o serie de neamuri sau triburi, având fiecare câte un nume deosebit și locuind un anumit teritoriu. Geograful Ptolemeu, descriind Dacia, îndată după cucerirea ei de Romani, înșiră aceste triburi și arată totdeodată și orașele mai însemnate ale ei. În urma cercetărilor făcute, s'a ajuns la concluzia că, din triburile înșirate de geograful amintit, existau, numai în cuprinsul Daciei Traiane, următoarele douăsprezece sigur dacice : 1. *Predavensii*, 2. *Biefii*, 3. *Albocensii*, 4. *Saldensii*, situate câteșipatru în partea de apus, anume prin Crișana și Banat. Apoi, 5. *Ratacensii* sau *Racatensii*, 6. *Buridavensii*, 7. *Potulatensii* și 8. *Keiagisii*, așezate în partea centrală a Daciei, începând din nordul Ardealului, în ținutul Târnavelor, în Oltenia și Muntenia de vest, până la Dunăre. Un punct sigur de reper îl formează localitatea Buridava, așezat pe Olt, la Sud de Râmnicul-Vâlci, de unde și-au luat numele Buridavensii. Aceștia par a fi fost

una cu *Burii*, neamul dacic despre care Cassius Dio povestește că ar fi trimis lui Traian, la începutul primului războiu, un mesaj scris în latinește pe o ciupercă uriașă, prin care-l sfătuia să se întoarcă și să nu strice pacea. Ultimele patru triburi dacice erau : 9. *Costobocii*, 10. *Caucoensii*, 11. *S(i)ensii* și 12. *Piefigii*, situate în partea de răsărit a Daciei, adică în Moldova și în Muntenia de Est. Costobocii locuiau în partea din spre miazănoapte, deci în Moldova nordică și în sudul Galiției. Iar dacă ținutul unde s'au retras Goții lui Atanaric, fugind dinaintea Hunilor, anume *Caucalandensis locus*, se admite a fi în răsăritul Munteniei și anume, luându-ne după descoperirile dela Pietroasa și dela Chiojdul Mic, în părțile Buzăului, atunci *Caucoensii*, al căror nume nu poate fi despărțit de acela al locului care a adăpostit pe Goți, au locuit și ei în aceeași regiune. Nu prezentăm această localizare ca o certitudine, ci numai ca o ipoteză probabilă. De altfel și localizările celorlalte triburi de mai sus, localizări care variază după cercetător, trebuie luate tot așa, cu titlul de ipoteză ; siguranță prezintă numai așezarea pe grupe de câte patru, în vestul, în centrul și în răsăritul Daciei. Unde anume însă, în fiecare din aceste mari regiuni era așezat fiecare trib, aceasta, cu excepția Buridavensilor, nu se poate arăta în mod sigur, în stadiul de azi al cercetărilor.

În afară de triburile arătate de Ptolemeu, mai erau și altele pe care le constatăm documentar, cu ajutorul inscripțiilor sau a altor mărturii. Astfel erau *Carpii* în Moldova, dela care vine numele munților Carpați; *Appulii* (cf. numele orașului Apulum), pe cari ni-i atestă un izvor literar anterior lui Ptolemeu ; apoi *Ansamensii*, pe Someș (Samus), constatați printr'o inscripție latină ; *Succii*, la gura Oltului, cu localitatea *Sucidava*, și *Tyrageții* sau Geții de pe lângă Tyras (Nistru). E probabil că însuși numele generic al Dacilor (*Daci*, *Dai*) să fi fost la origină purtat de un trib al lor din partea de Nord-Vest, în apropiere de Germani, unde i-au cunoscut Romanii, cu prilejul luptelor date împotriva acestora din urmă. Același fenomen s'a întâmplat și cu Grecii, pe cari Romanii i-au numit de asemenea după numele unui trib epirotic, *Graii* (sau *Graecii*).

Din mărturia lui Ptolemeu și din știrile pe care ni le dau celelalte izvoare, o concluzie se desprinde precisă : *mărimea numerică* a Dacilor, *mulțimea* lor, din moment ce au atâtea triburi. Înainte de cucerirea lui Traian, ca și în vremea lui Buerebista, a lui Dro-

michetes și a Sciților, Dacii au fost un popor foarte numeros. Aceasta e una din cauzele care explică continuitatea lor în ținutul central carpato-danubian și expansiunea lor pe o arie atât de întinsă în jurul acestui ținut.

În ce privește orașele, Ptolemeu indică un număr considerabil. Trebuie să spunem că multe din orașele pe care le vom întâlni în Dacia *Traiană*, existau de mai înainte. Astfel erau : Porolissum, Apulum, Potaissa, Germisara, Azizis, Berzovia, Acidava, Napoca, Drobeta, Dierna, Sucidava, Amutrium și altele. Romanii n'au făcut, în cele mai multe cazuri, decât să desvolte centrele existente. Dar în afară de categoria de mai sus a orașelor care sunt constatate documentar, prin inscripții sau alte mărturii, și în epoca romană, Ptolemeu înșiră o serie întreagă de orașe dacice, de a căror soartă ulterioară, sub stăpânirea cea nouă, nu suntem — cu excepția Piroboridavei și Comidavei — informați. Iată-le în ordinea și cu localizarea pe care le-o dă el : 1. *Dokidava* (Δοκιδάουα) (poate Dacidava), în partea de Nord a Crișanei ; 2. *Arcobadara* (Ἀρκοβάδαρα) situat de Ptolemeu spre răsărit de Porolissum, deci prin ținutul Rodnei sau al Bistriței ; 3. *Trifulon* (Τρίφουλον) 4. *Patri-dava* (Πατρίδαουα) și 5. *Carsidava* (Καρσιδαουα) așezate tustrele în ținutul Costobocilor, în nordul Moldovei ; 6. *Petrodava* (Πετρόδαουα) după Ptolemeu, în Moldova centrală, la Vest de Siret ; 7. *Sangidava* (Σανγίδαουα) pe valea de sus a Mureșului, cam prin părțile Topliței ; 8. *Utidava* (Οὐτίδαουα) în Moldova, spre Sud de Petrodava ; 9. *Marcodava* (Μαρκοδάουα) prin mijlocul Ardealului, spre Nord-Est de Apulum ; 10. *Ziridava* (Ζιριδαουα) în extremitatea de Vest a Daciei, spre Tisa mijlocie, poate la Cenad, pe Mureș, unde sunt urme romane ; 11. *Singidava* (Σιγγίδαουα) la Sud de Munții Apuseni, poate pe Mureș, în regiunea Devei ; 12. *Comidava* (Κομιδαουα) în partea sud-estică a Ardealului, în hotarul comunei Râșnov ; 13. *Ramidava* (Ραμιδαουα) prin Moldova sud-estică ; 14. *Zusidava* (Ζουσιδαουα) prin nord-estul Munteniei ; 15. *Zurobara* (Ζουρόβαρα) pus de Ptolemeu în nord-vestul Banatului ; 16. *Netindava* (Νετινδαουα) în estul Munteniei, pe lângă Ialomița ; 17. *Tiason* (Τίασον) în Muntenia centrală, spre Vest de Netindava ; 18. *Arcina* (Ἀρκίνα) prin Oltenia de mijloc sau de Nord ; 19. *Sornon* (Σόρνον) așezat în sudul Munteniei, prin Vlașca. Spre răsărit de Siret și în apropierea lui, Ptolemeu indică trei localități cu

nume specific dac ; 19. *Zargidava* (Ζαργίδαυα) ; 20. *Tamasidava* (Ταμασιδαυα) și 21. *Piroboridava* (Πιροβοριδαυα). Prima e mai spre miazănoapte, prin județele Vaslui sau Roman ; cea de a doua ar veni aproape de vărsarea Bistriței ; pentru cea de a treia s'a propus, și nu fără temei, identificarea cu stațiunea dela Poiana, de pe malul stâng al Siretului, în județul Tecuciu (vezi harta).

Dar, ca și la triburi, și aci, la orașe, aceeași observație se impune : localizările nu sunt sigure. Longitudinile și latitudinile indicate de Ptolemeu trebuiesc luate numai ca o orientare generală, iar nu ca date matematice. Așa încât, fixarea *precisă, pe teren*, a numeroaselor orașe dacice, înșirate mai sus, rămâne încă în sarcina viitorului.

Cea mai mare parte însă din populația dacică locuia în *sate*, așezate, ca și mai târziu, pe cursurile de apă și în locuri mai adăpostite. Casele se făceau, în regiunea de șes, din nuiele lipite cu pământ. Multe aveau formă de bordeie, adică erau băgate pe jumătate în pământ, după cum ne arată săpăturile. La munte și la deal, materialul întrebuintat era mai ales lemnul, casele se făceau din bârne încheiate. Acoperișul era tot de lemn. Columna lui Traian ne înfățișează în mai multe rânduri asemenea case de lemn. De formă pătrată, nu rotundă, ele au *două* camere și sunt înconjurate fiecare de un gard de scânduri, tăiate la vârf.

Societatea se împărțea în două mari clase : *nobilii*, cărora în limba dacă li se spuneau *tarabostes*, adică pe românește : „domnii de neam“, și *oamenii de rând*.

În fruntea statului era *regele*. El guverna țara ajutat de un sfat de nobili. În împrejurările grele, cerea și povața *marelui preot*. Succesiunea la tron se făcea — după cât se pare — pe baza principiului *ereditar-electiv*. Inscripția lui Acornion din Dionysopolis ne spune într'adevăr că, înainte de Buerebista, a fost rege al Dacilor *tatăl* acestuia, așa dar principiul succesiunii. Cassius Dio, pe de altă parte, ne povestește că regele Duras, văzând greutățile și primejdiile care amenințau statul, a dat domnia de bună voie lui Decebal, așa dar principiul *elecțiunii*. Iar un alt izvor istoric, Dio Chrysostom, ne arată lămurit că Dacii *aleg* atât pe regi cât și pe preoți (*reges et sarcedotes*), dintre cei numiți *tarabostes*, adică dintre nobili. Aceste mărturii credem a dovedi că la Daci, întocmai ca și la Romani, mai târziu, succesiunea la tron s'a făcut pe temeiul în-

doit al eredității și al elecțiunii. N'a existat, din nefericire, dreptul de primogenitură. Aceasta a fost și una din pricinile desbinărilor și luptelor interne, care au slăbit statul dac, după cum vor slăbi mai târziu și Principatele române.

Religia Dacilor. Vitejia lor. Ceea ce a impresionat în gradul cel mai înalt pe scriitorii lumii vechi a fost *religia* Dacilor sau Geților. Aceștia se socoteau *nemuritori* — așa le și spune Herodot : „Geții care se cred nemuritori“ — și erau convinși că după ce-și sfârșesc viața aci pe pământ, încep alta, veșnică, alături de zeul lor *Zalmoxis* (unele triburi îl numeau și *Gebeleizis*). Acest zeu și-l închipuiau sub forma cerului senin, luminos. Tot ce turbură frumusețea cerului, așa dar furtuna, norii, grindina, trebuie combătut. De aceea Dacii trag cu săgețile în văzduh, spre nori, ca să-i gonească și să ajute astfel pe zeu. In ce privește cultul, el consta din slujbe, ceremonii și incantațiuni pe care le făceau de obicei, pe munții înalți, preoții ; aceștia. erau și prezicători și medici în același timp. Prin felul lor de viață, prin moravurile lor austere, prin hrana lor, preoții constituiau de fapt un adevărat ordin călugăresc. Ei nu se căsătoreau, nu mâncau carne și niciun fel de vietate, ci numai lapte, brânză și miere. Duceau o viață de asceți ; poporul îi înconjura de un mare respect și îi numeau „prea cuvioși“ și „călători prin nori“ θεοσεβῆτες τῆς καὶ καπνοβάται. Numele lor propriu era însă altul. Grecii îl traduc, în dreapta Dunărei, prin cuvântul κτίσται, iar în stânga prin πολισταί. Ambele cuprind noțiunea de fondator și înseamnă în românește „întemeietorii“.

In fruntea preoților era marele preot. El cunoștea semnele cerului și făcea precizări. Iși avea locuința, după cum am spus, într'o peșteră de pe muntele *Cogheonul* ; aci venea, în împrejurări grele, regele dac spre a-i cere sfatul. Pentru popor, marele preot era aproape un zeu ; de aceea și poruncile sale găseau întotdeauna ascultare. Dintre marii preoți, trebuie pomenit în primul rând *Deceneu*, contemporanul lui Buerebista și colaboratorul acestuia în opera de înălțare a poporului și a statului dac. Un alt mare preot a fost *Comosicus*, care avea în același timp și demnitatea de rege.

In afară însă de slujbe, ceremonii și incantații, mai aveau Dacii, în ce privește cultul, un obicei caracteristic care trebuie pomenit. Din cinci în cinci ani, ei trimeteau lui *Zalmoxis* câte un

sol ca să-i spuie durerile și nevoile lor. Trimiterea se făcea în felul următor : se trăgea la sorți unul dintre Daci și se înșirau toate câte are să transmită zeului și apoi era asvârlit în sus spre a cădea în trei lănci fixate cu vârfurile în sus. Dacă solul murea străpuns, ei credeau atunci că Zalmoxis le e favorabil și că a primit cererile lor ; dacă nu murea însă, atunci ei dădeau vina pe sol, spunând că e om rău și trimiteau pe altul în locul lui. Obiceiul acesta exista și la alte popoare, ca Celții și Scandinavii, însă cu o deosebire fundamentală : pe când la aceste popoare se aleg spre a fi jertfiți oameni pătați, criminali, hoți sau prinși de războiu, la Daci alegerea se făcea numai dintre oamenii liberi și fără pată. Iar faptul că solul nu murea străpuns de lănci era socotit ca o mare rușine pentru el.

Nesocotind moartea ca un sfârșit, ci dimpotrivă, ca începutul vieții celei noi, lângă Zalmoxis, Dacii nu se temeau de ea, luptau deci în războiu cu un curaj extraordinar, cu o vitejie nebună. Armele lor erau : o sabie încovoiată, caracteristică, sulita și arcul, iar pentru apărare aveau paloșe. Drept steag, purtau înfipt într'o prăjină un fel de balaur, cu trupul de pânză sau piele și cu capul de aramă. Când bătea vântul, trupul balaurului flutura, iar din gură ieșea un sunet prelung și ascuțit. Înainte de-a pleca la războiu, Dacii se duceau să bea apă din Dunăre — un fel de împărțășanie — căci pentru ei bătrânul fluviu era sfânt, cum este pentru Indieni Gangele. Când lupta era pierdută, nu pregetau să-și ia viața : vezi cazul lui Dapyx și al lui Decebal.

În ce privește fortificațiile, ele erau de două feluri, după natura locului. La șes, apărarea se făcea prin valuri de pământ, prin palisade de lemn și prin șanțuri. În regiunea muntoasă însă, fortificațiile erau de piatră și aveau proporții impunătoare. Se pot vedea și astăzi ruinele unor asemenea întărituri la Grădiștea Muncelului și la Costești, în județul Hunedoara. Ziduri puternice, din blocuri mari de piatră, platforme de observare succesive, turnuri de apărare, acoperă câte un munte întreg și ne arată în mod elocvent nivelul la care ajunsese arta militară a Dacilor.

Popor așezat din timpuri imemorabile pe pământul unde-l constată mărturiile istorice, legat de el prin agricultură în toate formele ei, prin creșterea vitelor, prin scoaterea metalelor și a celorlalte bogății miniere, știind să-l apere cu eroism și cu pricepere, în-

temeind cel mai puternic stat dela nordul Dunărei, cu regi care pot sta cu cinste alături de cele mai frumoase figuri politice ale antichității, având în sfârșit o religie superioară, de un înalt idealism, Dacii sau Geții au fost, sub toate raporturile, unul din popoarele însemnate ale lumii vechi.

Rolul Dacilor în formarea poporului român. Una din problemele cele mai grele și mai delicate în același timp este să stabilești contribuția diferitelor elemente etnice la constituirea unui popor, să arăți ce a dat fiecare din aceste elemente sub raportul rasei, al limbii, al organizării de stat, al civilizației și culturii. Problema grea, deoarece de multe ori nu suntem bine informați asupra caracteristicilor înseși ale elementelor componente; nu cunoaștem în destul, uneori nu cunoaștem de loc, aspecte esențiale cum e, de pildă, *limba*. Problemă delicată în același timp, deoarece însușirile și scăderile unui popor nu derivă *numai* din însușirile și scăderile elementelor componente: combinația acestora din urmă — chimica etnică a lor — poate să dea naștere la aspecte nouă, diferite de cele anterioare. Iar legile după care se face această chimică etnică nu ne sunt cunoscute așa cum cunoaștem, bunăoară, legile chimiei organice sau anorganice. Se adaugă apoi influența *evoluției și mediului istoric*, precum și aceea a personalităților *dominante*, care pot, prin directivele ce imprimă, să creeze forme noi de viață spirituală sau materială.

A preciza, așa dar, care a fost rolul Dacilor în formarea poporului român, ce datorim noi acestor strămoși, este una din problemele cele mai grele ale istoriei naționale. Totuși ea trebuie pusă și un răspuns chiar foarte imperfect trebuie încercat. Il vor preciza și completa cercetătorii viitori, pe baza descoperirilor ce se vor face de aci înainte.

Un lucru credem noi, este sigur: Dacii alcătuiesc *baza etnică* a poporului nostru. Dacă experiențele serologice, de determinare a sângelui, ar putea da rezultate precise, suntem încredințați că ele ar arăta o proporție însemnată de sânge dac, superioară și celui roman și celui slav. Această credință o întemeiem pe următoarea argumentare: *grosul populației din Dacia Traiană l-au format Dacii*. Cu toate pierderile suferite în cele două războaie, cu tot numărul însemnat al coloniștilor de limbă latină, ei au păstrat

totuși preponderența. Fiindcă Dacii erau locuitorii *satelor* și oricât de numeroase au fost orașele din noua provincie, totuși satele le întreceau cu mult. Cam așa cum este și astăzi. *Dacă romanismul a prins rădăcini atât de puternice și atât de durabile în stânga Dunării, e fiindcă a câștigat pe acești Daci, pe băștinași.*

În ce privește limba, nu știm cât datorăm Dacilor. Fiindcă nu cunoaștem decât foarte puțin limba lor. Cele câteva nume de plante medicinale, de persoane, de localități și de râuri cari ni s'au păstrat, sunt cu totul insuficiente pentru a putea *preciza* moștenirea dacă în limba română.

Totuși trebuie să admitem o atare moștenire, pentru un motiv pe care-l indică bunul simț: *e cu puțință oare ca un mare popor, cu o civilizație și o cultură așa de dezvoltate, cum erau Dacii, să se fi asimilat completamente, să fi învățat limba cuceritorilor, fără a mai păstra nimic din a sa, nici măcar sub raportul lexicului?* Un asemenea fenomen ni se pare imposibil; în orice caz, istoria nu cunoaște *nicăieri* un caz de acest fel. Așa dar, este sigur că avem sub raportul lingvistic, și o moștenire *dacă*. Ultimele cercetări filologice admit câteva zeci de cuvinte ca provenind dela acești îndepărtați strămoși. Unele privesc trupul omenesc (*buză, ceafă, grumaz*), altele păstoritul (*strungă, țarc, zară, mânăz*), o a treia categorie sunt nume de plante și animale (*brad, mazăre, șopârlă, viezure*), altele, în sfârșit, se referă la pământ sau la locuință (*baltă, mal, măgură, gard*). Numărul acestor cuvinte va crește cu siguranță. Tot dacice sunt și sufixele, atât de frecvente și de caracteristic românești: *-esc, este* (omenesc, crăesc, bărbătește, trupește, etc.).

Ni s'au păstrat dela Daci câteva nume de ape: În primul rând *Dunărea*, care derivă după toate probabilitățile dintr'un **Dunaris* dacic; apoi *Argeșul* din **Argesos* (la Herodot, diformat: *Ordessos*); *Bârzava*, al cărei nume se regăsește în orașul dac *Berzobis*. *Someșul*: o inscripție latină din ținuturile udate de acest râu vorbește de „*Samus*“; este sigur că Romanii au păstrat vechiul nume, autohton. Același lucru cu *Oltul*, *Aluta* în izvoarele latine, și cu *Tisa*, pentru care s'a produs chiar, ca formă originară, „*dacicul*“ ὁ Τισός. În izvoarele mai târzii, apare sub forma *Pathissus* și *Tisia*. *Mureșul* are foarte probabil o legătură cu vechiul *Maris*, pomenit de Herodot. *Ampoiul* redă un vechiu nume autohton, printr'o formă intermediară latină; *Motrul* este sigur dacic, numele lui re-

vine sub forma Ἀμούτριον la Ptolomeu și Amutria în Tabula Peutingeriană. Tot dela Daci poate să vie și *Cerna*, dacă numele ei este identic cu acela al orașului dac Tsierna. *Buzăul* pare a fi iarăși dacic : un izvor grec din veacul al IV-lea, ne-a păstrat numele lui sub forma Μουσεος care poate fi foarte bine o transcriere greșită a lui Μπουσεος (Μπ în grecește se pronunță *b* !).

În ce privește numele de localități, siguranță n'avem până acum decât pentru *Abrud*. Acesta derivă din Abruttus : compară cu Abrittus din Dacia Pontică pomenit în inscripțiile latine. Poate că și *Tapae*, unde s'au dat cele două lupte dintre Decebal și Romani, să se fi păstrat în numele satului bănățetan de astăzi Tăpia, după cum în *Hârșova* s'ar putea să regăsim pe vechiul Carsium ; certitudine însă nu este. Incolo, cât despre capitală, Sarmizegetusa, orașele mari : Apulum, Napoca, Porolissum, Malva, Drobeta, sau măcar celelalte centre urbane, nu s'au păstrat niciun nume. Lipsa de continuitate, sub acest raport, nu trebuie să ne mire : așezările urbane au fost doar acelea asupra cărora s'au năpustit barbarii în primul rând : ele au și dispărut cele dintâi. Dar, dispărând vieța municipală din Dacia, era natural să dispară și numele orașelor respective. Cât despre sate, rămâne ca material nou documentar, în genul, de pildă, a celui descoperit în tablele cerate, să ne dea putința unei comparații, din care să rezulte concluzii precise.

O parte din credințele populare, din descântece, din lecurile băbești, trebuie să aibă o străveche origină dacă. Să fie „priveghiul“ nostru, în forma arhaică în care apare el încă, în unele colțuri retrase ale țării, ca în Vrancea, formă care arată mai degrabă bucurie decât întristare, cu măști, cu jocuri, cu glume, o moștenire a acelei vremi ? Să amintească el ceea ce ne spune Herodot despre neamul Travsilor, că jeleau pe noul născut și că se veseleau și glu-meau când murea cineva, fericindu-l că a scăpat de relele vieții ? Greu de afirmat categoric. În acest domeniu, ca și în acela, foarte fin, al însușirilor sufletești, suntem reduși la simple ipoteze. De aceea, nici nu vom insista mai mult, lăsând viitorului sarcina să lămurască lucrurile.

BIBLIOGRAFIE

Civilizația și cultura Dacilor : W. TOMASCHEK, *Les restes de la langue dace*, Louvain, 1883, 20 p. în 8°; O. DENSUSIANU, *Historie de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1901, XXXI + 510 p. în 8°; C. MOISIL, *Avut-au Dacii monete proprii?*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916, p. 305—331; D. M. TEODORESCU, *Cetățile antice din munții Hunedoarei*, în *Publ. Com. Mon. Ist. Trans.*, II (1923), p. 7—24; D. DETSCHEW, *Die dakischen Pflanzennamen*, Sofia, 1925, 56 p. în 8°; D. TEODORESCU, *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei*, în *Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.*, *Raport pe anul 1924*, Cluj, 1926, p. 40 și urm.; D. M. TEODORESCU, *Cetatea dacă dela Costești. Rezultatele generale ale săpăturilor arheologice*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, p. 265—298; C. SCHUCHARDT, *Die Schulenburg bei Coșofeni und andere dakische Burgen*, în *Schumacher-Festschrift*, Mainz 1930, p. 184 și urm.; D. M. TEODORESCU, *Cetatea dacă dela Grădișteea Muncelului (județul Hunedoara)*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.*, 1930—1931, p. 47—68; D. BERCIU, *Burii, Buridava, Burebista*, Craiova, 1931, 28 p. în 8°; ALBRECHT V. BLUMENTHAL, *Die Ringinschrift von Ezerovo in Indogermanische Forschungen*, LI (1933), p. 113—130; EM. PANAITESCU, *Numărul Geților și al Dacilor. Comentariu după Strabo*, București, 1934, 16 p. în 8°; C. DAICOVICIU, *Problema numărului Geto-Dacilor. Considerații asupra unei lucrări recente*, Cluj, 1934, 12 p. în 8°; MIHAIL MACREA, *Monetele din cetatea dacă dela Costești*, Cluj, 1936, 19 p. în 8°; AL. ROSETTI, *Istoria limbii române*, II. *Limbile balcanice*, București, 1938, 132 p. în 8°; ION CONEA, *Identificări geistorice în Dacia veche*: 1. *Mons Caucasus (sec. II)*. 2. *Caucalandensis locus (sec. IV)*. 3. *(Daci) Caucoensioi (sec. II)*, în *Corectări geografice în istoria Românilor*, București, 1938, p. 7—24; SEXTIL PUȘCARIU *Limba română*, vol. I, București, 1940, XIV + 457 p. în 8°; SEVER POP, *Die Toponymie Siebenbürgens*, în *Siebenbürgen*, I, București, 1943, p. 319—348. *Die Toponymie Siebenbürgens*, în *Siebenbürgen*, I, București, 1943, p. 319—348; MIHAIL MACREA, *Cumidava*, Sibiu, 1943, 29 p. în 8°.

CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI TRAIAN ȘI DECEBAL

In timpul lui Traian, împăratul cel mai bun („optimus princeps“), imperiul roman are întinderea maximă.

Cucerirea romană în sudul Dunării. În timpul celui de al doilea războiu punic, în anul 217 înainte de Hristos, legiunile romane trec în Peninsula Balcanică și încep supunerea ei. Această supunere a durat însă vreme îndelungată, deoarece Tracii și Illyrii pe de o parte, Macedonenii pe de alta, s'au luptat cu îndârjire spre a-și păstra independența. În cele din urmă însă au fost învinși. Regatul macedonean, după lupta dela Pydna (anul 169 înainte de Hristos), fusese împărțit în patru părți puse sub privegherea Romei ; în anul 146 înainte de Hristos, el este desființat cu totul și transformat în provincie romană. Orașele grecești de pe țărmul dobrogean și basarabean al Mării Negre primesc și ele stăpânirea Romei, deoarece ea le asigură liniștea ; ni s'a păstrat astfel tratatul pe care-l încheie orașul Callatis cu generalul roman Marcus Varro Lucullus la anul 72—71 înainte de Hristos. Micii stăpânitori geți din Dobrogea sunt supuși peste câteva decenii (vezi mai sus, p. 48).

În anul 46 după Hristos, pe vremea împăratului Claudiu, legionarii făceau paza la Dunăre pe toată întinderea ei, dela izvoare până la vărsare. Dacii erau așa dar acum vecini nemijlociți cu Romanii ; pe malul drept se întindea provincia Moesia care va fi împărțită, sub împăratul Domițian, în două : *Moesia Superior*, adică de sus, ocupând Serbia veche și partea de apus a Bulgariei, până

aproape de vărsarea râului Lom (Almus) și *Moesia Inferior* care cuprindea restul Bulgariei dintre Dunăre și Balcani și Dobrogea întregă. Dacii vedeau așezările înfloritoare ale țărmlui drept, pline de bogăție, și adeseori le atacau, întorcându-se cu pradă. Din cauza acestor atacuri, au avut loc mai multe lupte între Daci și Romani în veacul întâi după Hristos. Cele mai însemnate s'au dat spre sfârșitul veacului, în timpul lui *Decebal*, cel de al treilea mare rege al Dacilor și ultimul lor rege de altfel.

Decebal — i se spunea și *Diurpaneus* sau *Diurpaneus* — și-a început domnia, se pare, în jurul anului 80. Era un stăpânitor cu mari însușiri, care a izbutit să refacă unitatea poporului său, reînviind, pentru câțva timp, vremurile lui *Buerebista* (vezi fig. 13). Un istoric antic, *Cassius Dio*, ne spune despre el că „era ager în planurile de războiu, ca și în împlinirea lor, știa să-și aleagă timpul când să năvălească asupra dușmanului, ca și acela când să bată în retragere, era dibaciu în a întinde curse, viteaz la luptă, știind să se tolosească înțelept de biruință și să iasă bine dintr'o înfrângere“. Iar un istoric din vremea noastră, remarcabilul cunoscător al anti-chității, profesorul *Theodor Birt*, afirmă că marele rege a făcut din poporul său „o putere mondială“ (*eine Weltmacht*) ca și imperiul Partilor.

Conflictul cu Romanii, în timpul lui *Decebal*, începe printr'un atac al Dacilor peste Dunăre, la sfârșitul anului 85 după Hristos. Armata guvernatorului *Moesiei*, *Oppius Sabinus*, e sfărâmată, el însuși ucis, iar capul lui, tăiat, e luat ca trofeu. Știrea acestei înfrângerii face pe împăratul *Domițian* să trimeată o nouă armată împotriva lui *Decebal*. Și de data aceasta însă, Dacii sunt biruitori : noua armată e distrusă, iar comandantul ei, *Cornelius Fuscus*, general îndrăzneț, dar neprevăzător, are soarta lui *Oppius Sabinus* ; o sumă de prizonieri, de arme de războiu și însuși steagul armatei cad în mâinile învingătorilor. Urmează o altă expediție, în anul 89 ; de data aceasta, e trimis un general priceput, *Tettius Iulianus*, care, trecând peste Dunăre în Banat, izbuteste să bată pe Daci la *Tapae*.

Totuși pacea care se încheie nu e o pace rea pentru *Decebal*. Acesta e recunoscut oficial de către Romani ca rege al Dacilor, i se dă o sumă de bani anual și i se trimit, ca unui aliat, arme și mașini de războiu și meșteri pentru construcțiile militare pe care urma să le ridice. *Domițian* celebrează — e adevărat — la Roma un triumf asupra Dacilor ; nu împinge însă îndrăsneala

Fig. 13 — Capul lui Decebal, de pe Columna lui Traian. Este, se pare, cea mai fidelă reproducere a chipului marelui rege. Pe cap, căciulița sau boneta caracteristică. Litera A din stânga, sus, a fost adaosă târziu.

așa de departe încât să ia și titlul de *Dacicus*. Gurile rele din capitala imperiului afirmau chiar că obiectele de preț care împodobeau ca pradă triumful lui Domițian, fuseseră luate, în realitate, din tezaurul imperial. Situația aceasta, umilitoare în fond pentru Romani, rămâne neschimbată până ajunge împărat *Traian* (vezi fig. 14).

Traian. Primul războiu dacic. Născut în Spania, în orașul Italica, Traian a fost unul din cei mai mari stăpânitori ai lumii. Viteaz pe câmpul de luptă, ținând la soldații săi alături de care împărtășea toate nevoile și greutățile războiului, apoi bun gospodar, cinstit și drept, el ajunge să fie dat de model tuturor urmașilor la tron. Când unul dintre aceștia era încoronat ca împărat, i se ura : „Să fii mai tercit decât August și mai bun decât Traian“. Acest mare stăpânitor, care poate fi socotit ca un părinte al neamului nostru, n'a voit să mai admită pacea încheiată pe timpul lui Domițian. Socotea, de sigur, clauzele ei incompatibile cu prestigiul și mândria romană ; pe de altă parte, dorea, se vede, să câștige pentru imperiu o țară așa de bogată ca Dacia, cu câmpiile ei mănoase și cu minele de aur din Munții Apuseni. Va fi fost apoi și un considerent de ordin militar, acela de a face cu puțință, prin cucerirea Daciei, o supraveghere mai eficace a triburilor germane, care turburau mereu hotarele, și eventual, un atac asupra lor din spre părțile acestea, sud-estice.

Ideia cuceririi Daciei ajunsese să-l preocupe atât de mult încât, asemenea lui Cato cenzorul care-și termina discursurile cerând invariabil distrugerea Cartaginei, Traian adăoga, la sfârșitul deciziilor sale, „așa precum voi preface eu Dacia în provincie romană“.

Războiul începe în anul 101. Armata romană trece Dunărea pe un pod de vase, pe la Viminacium, cum făcuse și Tettius Iulianus, și pătrunde în Banat. Lupta hotărâtoare are loc tot la Tapae, și, și de data aceasta, Romanii înving. A căzut atunci lume multă dintre Daci, dar și legiunile au avut pierderi grele. Se spune că erau atât de mulți răniți că, ne mai ajungând feșele, Traian și-a rupt veșmintele spre a lega cu ele rănile soldaților. După biruința dela Tapae, armata romană apucă pe valea Bistrei în sus, vale care răspundea chiar la Sarmizegetusa. În timpul iernii, ostilitățile încetară aci ; avură loc însă în părțile Dobrogei, unde Dacii și aliații

Fig. 14 — Impăratul Traian. (Sculptură antică de marmură, în Muzeul Lu-
vrului din Paris).

Fig. 15 — Una din *metopele* (adică sculpturile din partea de sus, care dădeau ocol monumentului) dela Tropaeum Traiani; reprezintă un călăreț sarmat, îmbrăcat în cămașa de zale. Sarmații, un popor iranian, adică originar din podișul Iranului (Persia), înrudiți cu Sciții, erau aliații lui Decebal. Muzeul Militar din București. (M. N. A.).

lor Sarmații care luptau îmbrăcați în zale de fier (vezi fig. 15), trecuseră Dunărea și atacaseră cetățile și orașele romane. În primăvară, se reluă înaintarea către capitala lui Decebal. După câteva lupte victorioase, Romanii ajung în fața ei. Atunci regele dac, care încercase mai înainte, în două rânduri, prin soli, să obțină pacea, dar fără rezultat, vine, de data aceasta, el însuși în fața lui Traian și o solicită. Împăratul i-o acordă, în următoarele condiții : „să înapoieze toate armele, mașinile și meșterii primiți dela Romani, să predea dezertorii, să dărâme toate cetățile, să părăsească toate cuceririle făcute în afară de propria sa țară, să recunoască — după formula tradițională — de prieteni și dușmani, pe prietenii și dușmanii poporului roman și — în sfârșit — să nu mai primească niciun Roman, civil sau militar, în slujba sa“ (toamna anului 102). În schimb însă, să primească garnizoane de legionari în unele din orașele sale. În afară de acestea, Oltenia, dacă nu în întregime, dar măcar până în dreptul viitorului val („brazda lui Novac“) și Banatul sunt anexate imperiului. Decebal, neavând încotro, e nevoit să accepte totul și Traian se întoarce triumfător la Roma, luând titlul de *Dacicus*.

Al doilea războiu dacic. Nu trecuseră însă nici doi ani și sosi vestea că regele dac nu se ține de cele făgăduite, că uncltește împotriva imperiului, reîntărește cetățile, primește iarăși dezertorii și că încheie alianțe cu popoarele vecine, atrăgându-le de partea sa. Atunci Traian se hotără să isprăvească cu Decebal și să transforme Dacia în provincie romană. În primele zile ale lui Iunie, anul 105, începu cel de al doilea războiu. Încă după sfârșitul celui dintâi, împăratul întărise linia Dunării și pusese pe un arhitect vestit, Apollodor din Damasc, să facă un pod de piatră peste fluviu, în dreptul orașului Drobeta (astăzi Turnu-Severin).

Lucrarea s'a executat repede : în primăvara anului 105 era gata. Stâlpii tari susțineau suprastructura podului, în număr de 20, au fost făcuți din piatră legată cu ciment roman și din cărămidă. Ei se aflau la distanță de 170 de picioare unul de celălalt, adică vreo 50 de metri. Partea de deasupra a podului era — se pare — de lemn. În luna Ianuarie 1858, scăzând în mod neobișnuit nivelul apelor Dunării, s'au putut examina de aproape stâlpii podului și s'a constatat că în zidărie erau găuri în care fuseseră așezate bârne de stejar, găsindu-se chiar și câteva bucăți de lemn. Cărămizile care acopereau stâlpii — cărămizi care au de fapt consistența și soliditatea pietrii, fiind făcute, întocmai

ca și cimentul roman, după o rețetă pe care astăzi n'o mai cunoaștem — poartă mărcile a diferite cohorte din Legiunea XIII-a Gemina precum și a altor cohorte independente, așa dar, la această mare construcție tehnică, au lucrat, cum era de altfel obiceiul la Romani, soldații.

Pe podul dela Drobeta trecu armata principală, în frunte cu Traian, după ce mai întâi se făcuseră sacrificiile de rigoare. O a doua trecu pe la gura Oltului și o luă pe râu în sus. Ambele armate

Fig. 16 — Primele două rânduri de sculpturi ale Columnei lui Traian. În cel dintâi se vede armata romană trecând Dunărea pe un pod de vase: deci o scenă din primul războiu dacic (101—102). Bărbatul, de statură mult mai mare, cufundat în apa fluviului și privind armata, este o simbolizare a zeului Dunării, favorabil Romanilor. În spatele lui, se văd luntri încărcate cu provizii sau bagaje. În rândul al doilea, legionarii construiesc o cetate.

reunindu-se, străbătură Carpații pe la Turnu-Roșu și se îndreptară spre Sarmizegetusa, venind deci din răsărit, pe când în primul războiu veniseră din spre apus. Au loc mai multe lupte în care Romanii înving. Bătălia hotărâtoare se dă în fața porților Sarmizegetusei. Dacii luptă cu disperare, știind că dacă pierd și această luptă, pierd

totul. Ei izbutesc să respingă un prim asalt ; la al doilea însă, după ce legionarii construiseră un „agger“ adică o fortificație paralelă cu aceea a cetății, sunt înfrânți și Romanii izbutesc să pătrundă înăuntru. Văzând pe dușmani în însăși inima țării lor, căpetenile dace se sinucid, după ce dăduseră mai întâi foc orașului. Decebal, cu o ceată de credincioși, își mai încearcă încăodată norocul în munți ; fiind învins

Fig. 17 — Trofeul lui Traian (Tropaeum Traiani), reconstituire. Prin proporțiile sale impresionante (înălțime circa 32 de metri, diametrul bazei 38,62 de metri), acest monument era vizibil dela mari depărtări. Turcii i-au zis Adam-Clissi adică „biserica omului“, deoarece au crezut că au în fața lor ruinele unei vechi biserici. (M. N. A.).

și de data aceasta, își pune capăt zilelor, străpungându-se cu sabia, așa cum făcuse, cu aproape un secol și jumătate mai înainte, regele Dapyx în Dobrogea. Capul lui este adus, pentru credință, în fața lui Traian ; acesta-l trimite la Roma ca să vadă senatul și tot poporul picirea celui mai vajnic dușman din câți avusese imperiul în ultimul secol (anul 106, sfârșitul verii).

Prada de războiu pe care o iau Romanii, după cucerirea Sar-

mizegetusei este enormă : numai aurul și argintul se ridicau la peste șase sute de milioane lei aur. Cifra nu trebuie să surprindă. Se știe doar că minele din Munții Apuseni erau exploatare încă din vremea Agatirșilor. Cantitatea de mai sus nu reprezintă decât producția pe treizeci de ani a minelor din vremea aceea. Și e foarte natural să admitem că tezaurul regilor daci trebuia să cuprindă cantități importante de metal prețios. S'au mai luat apoi „un număr de vase

Fig. 18 — Unul din lei de piatră care împodobeau Trofeul lui Traian Muzeul Național, București. (M. N. A.).

și cupe care desfide orice evaluare“ ca să întrebuițăm însăși cuvintele scriitorului antic Ioan Lydus, turme de vite, arme și cincizeci de mii de prizonieri. Cât de însemnată a fost prada luată de Romani din Dacia, se vede din următorul fapt : înainte de războaiele lui Traian, imperiul trecea printr'o gravă criză financiară. Se numise chiar o comisie care să propună reduceri și economii în cheltuielile publice. După războiu, dimpotrivă, se constată o situație financiară înfloritoare ; nu mai e vorbă de reduceri ; mai mult, se fac construcții însemnate, teatre, apeducte, fortificații în diferite părți ale imperiului, și, ceea ce e într'adevăr extraordinar, se su-

primă impozitele pe anul 106, contribuabilii primind, dimpotrivă, ei dela împărat, câte 650 de dinari fiecare. Această schimbare totală nu poate avea decât o explicație : cantitatea enormă de aur și de argint pe care cucerirea Daciei a adus-o în tezaurul roman. Nu degeaba a fost calificată această țară de către învățații vremii noastre : „*California lumii vechi*“.

Patru luni de zile au durat la Roma serbările, de bucurie ; zece mii de gladiatori și unsprezece mii de fiare sălbatice apărură în marele amfiteatru spre a desfăta mulțimea. Pentru comemorarea victoriei se ridică, în mijlocul frumosului for construit de împărat la Roma, *Columna lui Traian*. Este o minunată coloană de marmură albă, de 39 de metri, cu un diametru de aproape 4 metri, împodobită dela bază până la vârf cu sculpturi înfățișând scene din cele două războaie (vezi fig. 15). In vârful columnei era însăși statuia împăratului, din marmură ; spre sfârșitul veacului al XVI-lea, ea a fost înlocuită însă cu o statuie a Sfântului Petru. In amintirea luptelor care au avut loc în părțile Dobrogei și a vitejilor care căzuseră acolo, a mai ridicat Traian încă un monument, „*Tropaeum Traiani*“ (vezi fig. 16 și 17), ale cărui ruine, de formă circulară (diametrul bazei : 38,62 m.), se văd și astăzi la satul Tropaeum (mai înainte Adam-Clissi, adică, pe românește, „biserica omului“, nume dat de Turci tocmai din cauza monumentului). Cea mai mare parte a sculpturilor care împodobeau „Trofeul“ se află astăzi la Muzeul Militar din București.

După cum Cezar povestise cucerirea Galiei într'o carte numită „*De bello gallico*“, tot așa și Traian a povestit războaiele cu Dacii într'o carte numită „*De bello dacico*“. Din nefericire însă, această carte s'a pierdut ; noi nu mai cunoaștem azi decât o singură propoziție privitoare la drumul armatei prin Banat, în primul războiu dacic : „*Inde Berzobim, deinde Aixim processimus*“ (De aici am mers la Berzobis, apoi la Aixis). Dacă s'ar găsi cumva cartea pierdută a lui Traian, ar fi un mare câștig pentru istoria noastră veche : am ști în amănunte și cum s'au petrecut războaiele cu Decebal și felul de viață al Dacilor.

BIBLIOGRAFIE

Războaiele Dacilor cu Romanii : I. STÉPHANE GSELL, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Thèse de doctorat, Paris, 1894, 392 p. in 8° ; C. PATSCH, *Zum Dakerkriege des Cornelius Fuscus*, în *Österreichische Jahres-*

bcete, VII (1904), p. 70—72; B. W. HENDERSON, *Five roman emperors. Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan. A. D. 69—117*, Cambridge, 1927, XIII + 357 p. in 8°; P. COUISSIN, *Les triomphes de Domitien*, în *Rev. Arch.*, XXVIII (1928), p. 65—94; S. LAMBRINO, *Inscription latine de Calatis în Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1933*, p. 278—289 (și extras, 11 p. in 8°); C. PATSCH, *Die römische Grenzwehr der Balkanhalbinsel an der Donau*, în *Rev. Balk.* I (1934—1935), p. 420—435.

II. C. DE LA BERGE, *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877, XLVIII + 312 p. in 8°; E. PETERSEN, *Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt*, 2 vol., Leipzig, 1899 și 1903; VICTORIA VASCHIDE, *Histoire de la conquête de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris, 1903, 234 p. in 8°; G. DAVIES, *Trajan's first Dacian war*, în *Journal of Roman studies*, VII (1917), p. 74—97; EM. PANAITESCU, *Il ritratto di Decebal*, în *Ephem. Dacorom.*, I (1923), p. 387—413; ROBERTO PARIBENI, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano*, 2 vol., Messina, 1926—1927, V + 340 și 321 p. in 8° (lucrare fundamentală); SC. LAMBRINO, *Râul Sargetias și tezaurele lui Decebal*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 223—228; D. TUDOR, *Podul lui Traian dela Drobeta*, Craiova, 1931, 46 p. in 8°; A. DECEI, *Podul lui Traian dela Turnu-Severin*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, 1928—1932, Cluj, 1932, p. 140—177; J. CARCOPINO, *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934, 275 p. in 8°; C. DAICOVICIU, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, București, 1941, 38 p. in 4°, (Extras din *Dacia*, VII—VIII); THEODOR BIRT, *Das römische Weltreich*, Berlin, 1941, 604 p. in 8°.

III. CONST. MOISIL, *Monetele Impăratului Traian referitoare la războaiele cu Dacii și la cucerirea Daciei*, București, 1930, 30 p. in 8°; GR. G. TOCILESCU, *Monumentul dela Adam-Klissi. Tropaeum Traiani*, publicat în colaborațiune cu Otto Benndorf și George Niemann, Viena, 1895, 172 p. in 4°; CONRAD CICHORIUS, *Die römischen Denkmäler in der Dobroudscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, 42 p. in 8°; TEOHARI ANTONESCU, *Le trophée d'Adam-Clissi. Étude archéologique*, Iași, 1905, 252 p. in 4°; V. PĂRVAN, *Cetatea Tropaeum. Considerați istorice*, București, 1912, 155, p. in 16°; W. FROEHNER, *La colonne trajane d'après le surmoulage exécuté à Rome en 1861—1862, reproduite en phototypographie par Gustave Arosa*, 1 vol. text și 4 vol. planșe in f°, Paris, 1872—1874; CONRAD CICHORIUS, *Die Reliefs der Trajanssäule*, 2 vol. comentariu și 2 vol. planșe in f°, Berlin, 1896—1900; H. STUART JONES, *The historical interpretation of the Reliefs of Trajan's Column*, în *Papers of the British School at Rome*, V (1919), p. 439 și urm.; K. LEHMANN-HARTLEBEN, *Die Trajanssäule*, 1 vol. text și 1 vol. planșe, Berlin și Leipzig, 1926, VIII + 158 p. in 4°; G. BENDINELLI, *La colonna Traiana*, Bergamo, 1930, 12 p. și 24 planșe; RADU VULPE, *Trofusul dela Adamclisi. Studiul actual al problemei*, Cernăuți, 1937, 13 p. in 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVIII).

DACIA TRAIANĂ

„*Dacia felix*“

(Inscripție de pe monetele romane.)

Hotarele și întinderea. Geograful antic Ptolemeu, care a scris opera sa cu vreo patru decenii după expedițiile lui Traian, fixează ca hotare ale Daciei, spre apus Tisa, spre miazănoapte munții Carpați, spre miazăzi Dunărea, iar spre răsărit râul Hierasos care a fost identificat de unii cu Siretul, de alții cu Prutul. Eutropiu, un scriitor târziu și care nu inspiră mare încredere, spune că lungimea granițelor era de un milion de pași („decies centena millia passuum“), așa dar circa 1478 de kilometri. Istoricii din vremea noastră diferă în concluzii în ce privește întinderea Daciei romane. După ultimele cercetări, ea cuprindea Transilvania, Crișana, Banatul, Oltenia și, ceva mai târziu, Muntenia și Moldova până la Prut. Dobrogea ținea de provincia Moesia iar în Basarabia, Romanii nu stăpâneau decât partea de miazăzi, până la valul dintre Leova, pe Prut, și Copanca, pe Nistru. În concluzie deci, Dacia Traiană era ceva mai mică decât țara noastră, în hotarele ei de dinainte de Iunie 1940.

Populația. O parte dintre bărbații daci murise în timpul numeroaselor lupte, alții apucaseră calea pribegiei, mai rămăseseră totuși un număr însemnat. Căci înainte de a se isprăvi cel de al doilea războiu, unele dintre triburi se dăduseră de partea lui Traian; erau apoi femeile, copiii și bătrânii. Rămăseseră așa dar în Dacia Traiană mulți dintre băștinași; din rândurile lor se vor recruta apoi corpuri de trupă care vor fi trimise să lupte în diferite

părți ale imperiului roman. Astfel în Noricum (fosta Austrie), se afla o „ala I Dacorum“, adică un corp de cavalerie. În Panonia

Fig. 18 — Inscripție romană din Sarmizegetusa, având în ultimele două rânduri numele întreg al orașului: COL(ONIA) ULP(IA) TRAI(A)NA AUG(USTA) DAC(ICA) SARM(IZEGETUSA). Muzeul din Sarmizegetusa.

sau Ungaria de astăzi era o „cohors II Augusta Dacorum veterana milliaria equitata“ adică o cohortă sau un detașament de infanterie, având și cavalerie. O altă cohortă de Daci și anume „cohors III

Dacorum“, a cărei garnizoană era în Macedonia, ia parte la o expediție în Mesopotamia. În aceeași extremitate răsăriteană a imperiului, lângă Tigru și Eufrat, se afla o „vexillatio Dacorum Part-hica“, adică o trupă de cavalerie care păzea hotarul spre Parti. În altă extremitate a imperiului, în Britania, întâlnim o cohortă de Daci ; unul dintre ei poartă numele caracteristic de *Decibalus*.

Cât a fost de numeroasă populația băștinașă în Dacia, la sfârșitul războaielor dintre Traian și Decebal, adică în momentul când țara e prefăcută în provincie romană și se începe colonizarea, nu putem ști cu siguranță. Putem însă bănuși. Cu toate pierderile suferite în lupte, cu toată emigrarea unor triburi care, nevoind să se supună imperiului, s'au retras în munții dela miazănoapte, noi credem că populația rămasă a fost în număr însemnat, constituind *majoritatea* locuitorilor noii provincii. Popor de agricultori în primul rând, Dacii au continuat să locuiască mai ales *satele* țării lor, coloniștii romani stabilindu-se în primul rând în orașele sau în jurul lagărelor militare. Și fiindcă au locuit de preferință satele, de aceea nici nu avem un număr prea mare de inscripții pomenind populația băștinașă. Ea nu obișnuia să-și puie inscripții funerare, în timp ce orășenii romani sau greci țineau mult la aceasta. Nu rezultă însă de loc de aici că acești orășeni ar fi format majoritatea populației, așa cum au fost înclinați unii filologi s'o creadă, făcând *numărătoarea* inscripțiilor din Dacia. Este ca și cum peste câteva sute sau mii de ani, cineva ar judeca structura etnică a României de azi, luându-se după inscripțiile funerare din cimitirele orașelor actuale. După socoteala de mai sus, ar fi în drept să conchidă că în România au locuit foarte mulți străini, și, în orice caz, mai mulți orășeni decât țărani, deoarece aceștia din urmă n'au inscripții care să-i pomenească. Așa s'a întâmplat și în Dacia, acum o mie opt sute de ani.

Peste băștinași, Traian a adus în Dacia o sumă de *coloniști*, din toate părțile : în primul rând din împrejurimi, dela miazăzi de Dunăre, și anume din Moesia și Illyria, apoi din Panonia ; au venit însă și din Gallia, din Asia Mică, ba chiar și din Africa și din Siria. Din Italia au venit mai puțini, deoarece, în vremea aceea, ea nu mai avea populație deasă ca să poată trimite și peste hotare. Se întreceau coloniștii să se așeze în Dacia, deoarece îi mersese faima — mai ales din cauza aurului — de țară bogată. În scurtă

vreme, a fost o înflorire de orașe și o bogăție foarte mare. S'a repetat în Dacia, adică, acum o mie opt sute de ani, ceea ce s'a petrecut în veacul trecut în America, atunci când s'a descoperit aur în California.

Organizarea administrativă și militară. Fiind așezată la o margine a imperiului, Dacia era *provincie imperială* adică sub privegherea împăratului, nu a senatului. În fruntea ei se afla un „trimis al împăratului“, având la început, rang de *pretor*, deci dispu-

Fig. 19 — O parte din zidul castrului roman dela *Ulmetum*, Pantelimonul de Sus, județul Constanța.

nând de o legiune, mai târziu însă, rang de *consul*, cu două legiuni. I se spunea în latinește : „*legatus Augusti pro praetore*“ (sau : „*pro consule*“); reședința lui era în Sarmizegetusa (cu numele întreg : *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa* (vezi fig. 18). La început, Dacia a format o singură provincie. Mai târziu, pe vremea împăratului Hadrian, și anume prin anii 119—120, ea s'a împărțit în două : *Dacia Superior*, cuprinzând partea din spre miazănoapte, și *Dacia Inferior*, cea din spre miazăzi. Și mai târziu, sporind mult populația, s'a făcut o nouă împărțire, sub Antoninus Pius (în anii

158—159), de data aceasta, în trei : *Dacia Porolissensis*, *Dacia Apulensis* și *Dacia Malvensis*. Cea dintâi cuprindea jumătatea din spre miazănoapte a Ardealului, cu țara Crișurilor, inclusiv Munții Apuseni, și avea capitala la *Porolissum* (astăzi Moigrad). *Dacia Apulensis*, numită astfel după orașul de reședință *Apulum* (Alba-Iulia), cuprindea restul Ardealului și Banatul, iar *Dacia Malvensis*, Oltenia, Muntenia și partea din Moldova aflată sub stăpânirea romană. Nu se știe sigur unde venea orașul Malva, dela care și-a luat numele provincia. În fruntea fiecăreia din aceste trei împărțiri se afla un *procurator* care avea grijă de strângerea dărilor (azi i-am spune „administrator financiar“); el era ajutat de o sumă de funcționari. Pentru a se hotărî asupra treburilor și nevoilor întregii țări, se strângea la Sarmizegetusa un sfat sau un fel de parlament, numit „*Concilium Provinciarum Daciarum Trium*“ care, împreună cu „*trimisul*“ împăratului, lua măsurile necesare. Tot la Sarmizegetusa se afla și marele preot al celor trei Dacii; el avea în grija sa cultul împăratului, considerat ca zeitate, și al provinciei.

La început, a fost în Dacia numai o singură legiune, a *XIII-a Gemina*, cu reședința în *Apulum*. Mai târziu, când barbarii au început să devină amenințători, s'a mai adus încă o legiune, a *V-a Macedonica*, și s'a așezat la Potaissa (astăzi Turda). Pe lângă acestea, mai erau însă și diverse detașamente sau corpuri de trupă separate: unele de infanterie, numite *coborte*, altele de cavalerie, numite *ale*. Soldații unei legiuni nu stăteau cu toții într'un singur loc: numai o parte rămânea în orașul de reședință; restul era trimis în diferite puncte ale țării unde locuia în tabere sau „castre“, ale căror urme se mai văd și astăzi.

Aceste castre se făceau uneori, mai ales când era grabă, în timp de campanie, din pământ și se întăreau cu palisade; de obicei însă, ele erau lucrate temeinic, având ziduri puternice de piatră cioplită și cu turnuri, tot de piatră, la porți (vezi fig. 20). Castele aveau o formă dreptunghiulară, uneori apropiindu-se de pătrat; suprafața lor varia. Astfel castrul dela Vărădia (Banat) are 2 hectare și 6488 de metri pătrați, dimensiunile fiind de 171 metri pe 154. Cel dela Pantelimonul de Sus (în vechime: Ulmetum) în Dobrogea, are 2, 2040 ha, cu dimensiunile de 140 (latura cealaltă 135,5) metri pe 160. Două drumuri, perpendiculare unul pe celălalt, străbăteau castrul, împărțindu-l în patru părți egale; la extremitățile acestor drumuri erau tăiate în zidul înconjurător cele patru porți prin care se putea pătrunde înăuntru. De jur împrejurul zidului era un șanț adânc — la Vărădia, de pildă, de 2,50 m — care ajuta la apărare.

Toată valea Oltului, dela vărsare până la Boița, dincolo de Turnu-Roșu, era întărită cu astfel de castre, alcătuiind așa numitul „limes alutanus“, adică pe românește : linia fortificată olteană. Ele se mai întâlnesc și în Banat, în nordul Ardealului, de-a-lungul Someșului, apoi în răsăritul lui, de-a-lungul Carpaților vulcanici, în partea de miazăzi a Moldovei, de-a-lungul Siretului, în Muntenia unde formează un nou limes, plecând dela Dunăre, în dreptul satului Flămânda (jud. Teleorman) și răspunzând prin pasul Bran, la Brașov ; în sfârșit, în diferite puncte în interiorul țării, ca de pildă, *Drajna de sus și Mălăești* (jud. Prahova), *Dichiseni* (jud. Ialomița), *Frumoasa* (jud. Teleorman), *Bumbești* (jud. Gorj) etc. In jurul acestor castre sau tabere militare, veneau de a se așezau negustorii, cu dughenele lor ; soldații însurați sau cei care se căsătoreau în acel loc — serviciul militar dura pe acea vreme douăzeci și cinci de ani — își clădeau și ei case în apropiere pentru familiile lor și, încetul cu încetul, se ridica un adevărat oraș. O parte dintre orașele Daciei Traiane, de altfel ca și ale celorlate provincii, s'au alcătuit în acest fel.

În atară de castre, apărarea se mai făcea și prin *valuri*. Un val (*vallum*) se alcătua dintr'un șanț destul de lat și de adânc, al cărui pământ era așezat lângă șanț și paralel cu el, astfel încât să formeze, pentru cel ce venea din afară, un dublu obstacol : întâi o adâncitură apoi o ridicătură. Din distanță în distanță, valul era prevăzut cu posturi de observație, având garnizoane permanente. Asemenea valuri au existat în partea de nord-vest a Ardealului, în Banat, pornind dela Dunăre și răspunzând la Mureș, în sudul Moldovei, dela Adjud la limanul Conduc și dela Leova la Copanca, și în Dobrogea, între Cernavoda și Constanța (vezi harta).

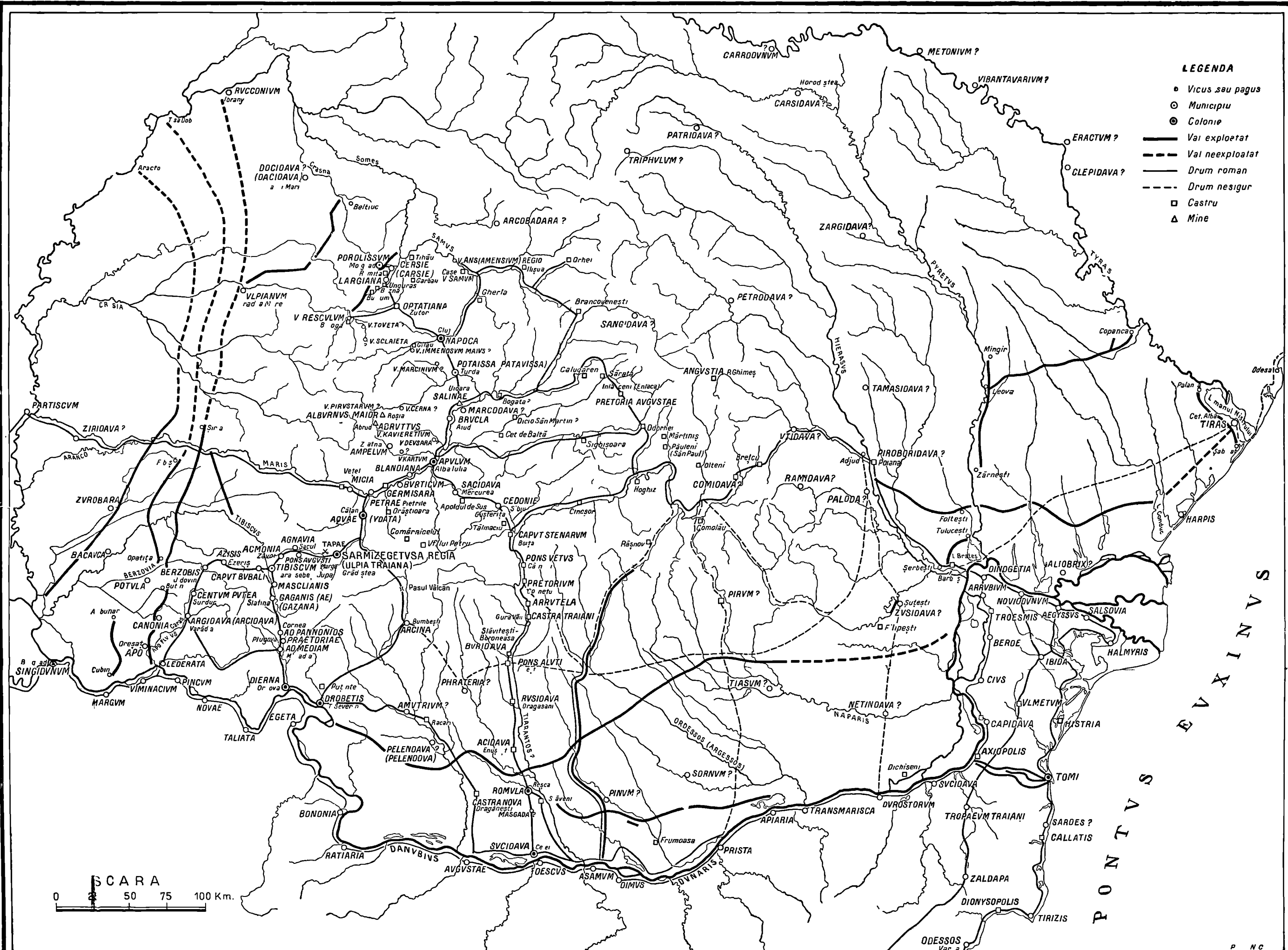
În acest din urmă loc, erau două valuri paralele. Unul din ele, de pământ, avea 52 de castele sau posturi de observație și a fost ridicat, după cât se pare, de Traian ; celălalt, de piatră, avea 27 de castele și se datorește lui Constantin cel Mare, împăratul care a restaurat și orașul *Tropaeum*.

Drumuri, orașe, sate. Dar armata romană nu se mulțumea numai să apere țara în timp de războiu ; în timp de pace, ea făcea diferite lucrări și construcții. În primul rând, *drumurile*. Ele nu erau largi : două care abia puteau trece unul pe lângă altul ; erau însă foarte trainice, lucrate din lespezi mari de piatră, așezate pe

DACIA TRAIANĂ

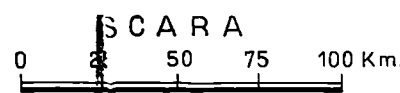
DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 2

LEGENDA

- Vicus seu pagus
- ⊙ Municipiu
- ⊛ Colonia
- Vai exploatat
- - - Vai neexploatat
- Drum roman
- - - Drum nesigur
- Castru
- △ Mine

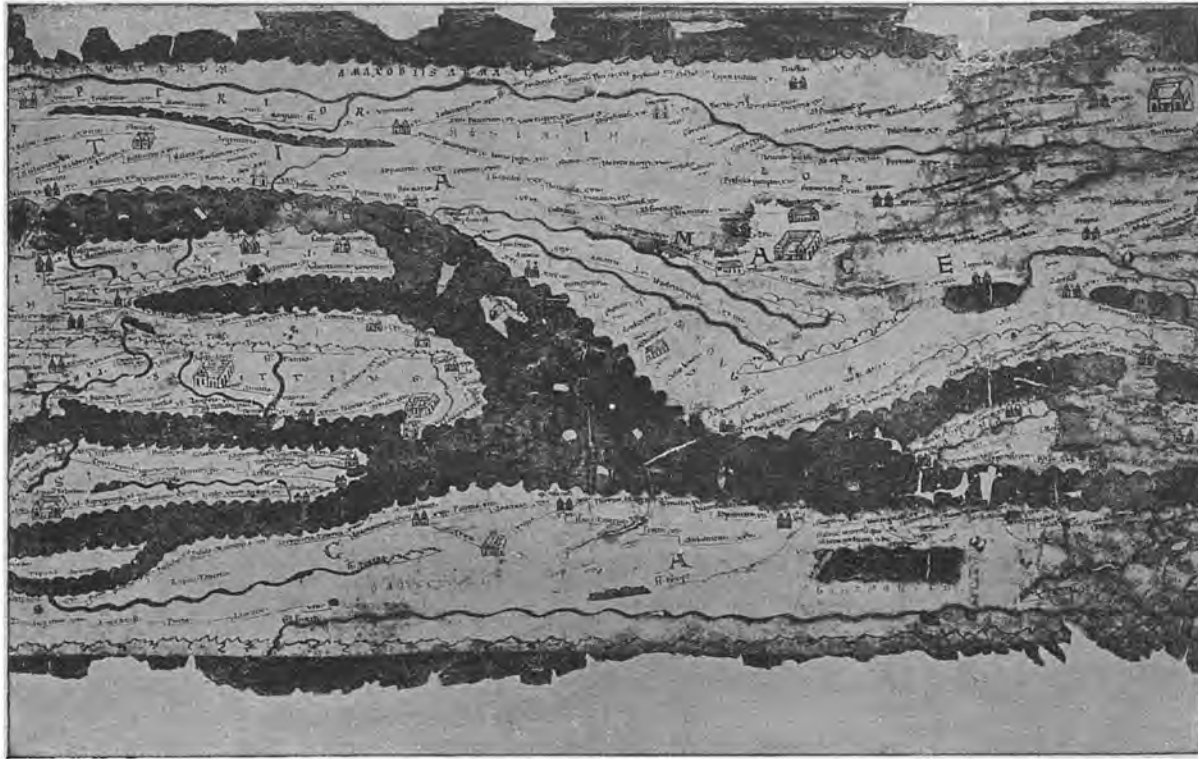

Fig. 21 — Un fragment din *Tabula Peutingeriană*, o hartă a lumii vechi, din secolul al patrulea după Hristos. În partea de sus, deasupra liniei șerpuite care închipuie Dunărea, e Dacia. Se observă trei șosele care străbat provincia; de-a-lungul lor sunt înșirate orașele iar între orașe e arătată distanța, calculată în mii de pași. Astfel între *Arcidava* și *Centum Putea* (prima șosea) sunt XII mii de pași; între *Centum Putea* și *Bersovia*, tot XII mii de pași. (Biblioteca Națională, Viena).

un strat gros de bolovani, legat cu un ciment extrem de tare (formula lui nu se mai cunoaște astăzi). Unele porțiuni de drumuri romane, de exemplu în Italia, servesc și astăzi după aproape două mii de ani. Strămoșii noștri au fost așa de impresionați de trăinicia acestor drumuri și, în general, a construcțiilor romane, se vede foarte numeroase în Dacia, încât au dat cuvântului *pavimentum* care înseamnă în limba latină: arie făcută din pietriș și mortar bătut, podea de cameră, pavaj de stradă, stradă pavată cu piatră sau cărămidă, un înțeles pe care nu-l mai are în nicio limbă romanică, anume acela de *pământ*. Deși cunoșteau evident și cuvântul *terra* care a dat în românește *țară*. Pavimentum e unul din termenii a căror istorie aruncă lumină asupra unei epoci întregi din trecutul nostru.

Pe lângă șoselele acestea pe care le putem numi imperiale, mai erau, evident, și altfel de drumuri, mai puțin îngrijite. Unele aveau numai un strat de prundiș; altele erau simple șleauri. De sigur că n'au lipsit în Dacia Traiană, în multe locuri, drumurile de pământ de care se folosiseră mai înainte Dacii și pe care le vor folosi după aceea, în tot cursul istoriei lor urmașii Daco-Romanilor.

În Dacia, era o șosea principală care străbătea provincia dintr'un capăt la altul. Ea pleca dela orașul *Lederata*, pe Dunăre, în Banat, trecea prin *Tibiscum* (astăzi Jupa, lângă Caransebeș), *Sarmizegetusa*, *Aquae* (Călan), *Apulum*, *Potaissa*, *Napoca*, (astăzi Cluj) și ajungea la *Porolissum* (vezi fig. 21). Din această șosea principală se desfăceau apoi ramificații în diferite direcții. O altă șosea pornea dela *Tibiscum*, trecea prin *Admediam* (Mehadia) *Dierna* (Orșova), *Drobeta* (*Turnu-Severin*) și străbătea Oltenia spre răsărit, unindu-se, probabil la *Romula* (Reșca), cu șoseaua care mergea de-a-lungul Oltului și prin pasul Turnu-Roșu, ajungea la *Apulum*. Din acest oraș, pornea o șosea de-a-lungul Târnavei Mari, apoi, prin pasul Oituzului, trecea în Moldova unde scobora pe Trotuș și Siret, ajungând la Dunăre și apoi, mai departe, prin sudul Basarabiei, la *Tyras* (Cetatea Albă). În Dobrogea erau trei șosele: una de-a-lungul mării, trecând prin orașele întemeiate de Greci cu mult înainte (vezi mai sus, p. 42; vezi și fig. 22); a doua de-a-lungul Dunării, trecând prin *Transmarisca* (Turtucaia), *Durostorum* (Silistra), *Axiopolis* (la sud de Cernavodă), *Carsium* (Hârșova),

Fig. 22 — Statuie înfățișând pe un magistrat din Tomi. Secolul al II-lea — începutul secolului al III-lea. Este una din sculpturile cele mai de seamă găsite în țara noastră. Muzeul Național, București (S. L.).

T'roesmis (Iglița : aci a stat legiunea V-a Macedonica, înainte de a fi mutată la Potaissa !), *Noviodunum* (Isaccea) și *Aegyssus* (Tulcea) ; a treia, prin mijlocul Dobrogei, unind *Abrittus* (astăzi Abtatacalesii, jud. Caliacra) cu *Aegyssus* și trecând prin *Tropaeum Traiani* și *Ulmetum* (Pantelimonul de sus).

Fig. 24 — Statuetă de bronz, găsită la Desa (Dolj) și reprezentând pe *Jupiter Dolichenus*, adică cel adorat în orașul Doliche din Siria ; el avea așa dar adoratori și în Dacia. Secolul II—III după Hristos. Muzeul Național de Antichități, București. (M. N. A.).

Orașele din Dacia, ca și din întreg imperiul, erau de două feluri : *municipii*, cu mai puține drepturi, și *colonii*, bucurându-se de toate drepturile. Ele aveau *temple*, închinare zeităților (vezi fig. 23—27), *amfiteatre*, unde se dădeau reprezentațiile (cel din Sarmi-

zegetusa putea cuprinde 12.000 de spectatori; vezi fig. 28), băi frumoase, împodobite cu marmură și mozaic și având calorifere cu aer cald, străzi pavate cu piatră și tot felul de *prăvălii*. Meseriașii erau grupați pe *colegii*, după felul meseriei; fiecare colegiu își avea un local al său, un fel de club, unde se țineau adunările. Erau și colegii care grupau persoanele având *aceeași origine etnică* (de pildă colegiul *Asianilor*, la Apulum, sau acela al *Galatilor* —

Fig. 25 — Sculptură în marmură, reprezentând o scenă de cult. În dreapta, zeița *Cybele*, în stânga, cavalerul trac care e o personificare a mortului eroizat
Colecția Canarache, București (V. C.).

înseamnă originari din Galatia, în Asia Mică — la Napoca și la Germisara) sau *aceeași religie* (de pildă colegiul închinătorilor zeiței Isis, la Potaissa). Membrii colegiilor plăteau cotizații, în scop de ajutor reciproc la nevoie, și organizau mese sau ospete în comun, la anumite sărbători.

Ni s'a păstrat socoteala unui astfel de ospăț, dat în ziua de 1 Mai. Somele s'au strâns în cursul lunii Aprilie iar în ajunul banchetului s'au făcut cumpărături: 5 miei care costă 18 dinari (iată cât e de vechiu obiceiul mielului mâncat pe iarbă verde, de 1 Mai!), un purcel („porcellum“) 5 dinari; pâine albă („panem candidum“) 2 dinari; tămâie din cea mai bună, desigur pentru slujba care preceda masa, 2 dinari; mirodenii, salată, oțet și ceapă cu sare, de câte un dinar fiecare; vin obișnuit 95 dinari; vin vechiu, 2 dinari; un alt articol, probabil tot băutură, fiindcă e trecut la un loc cu aceasta, 20 dinari.

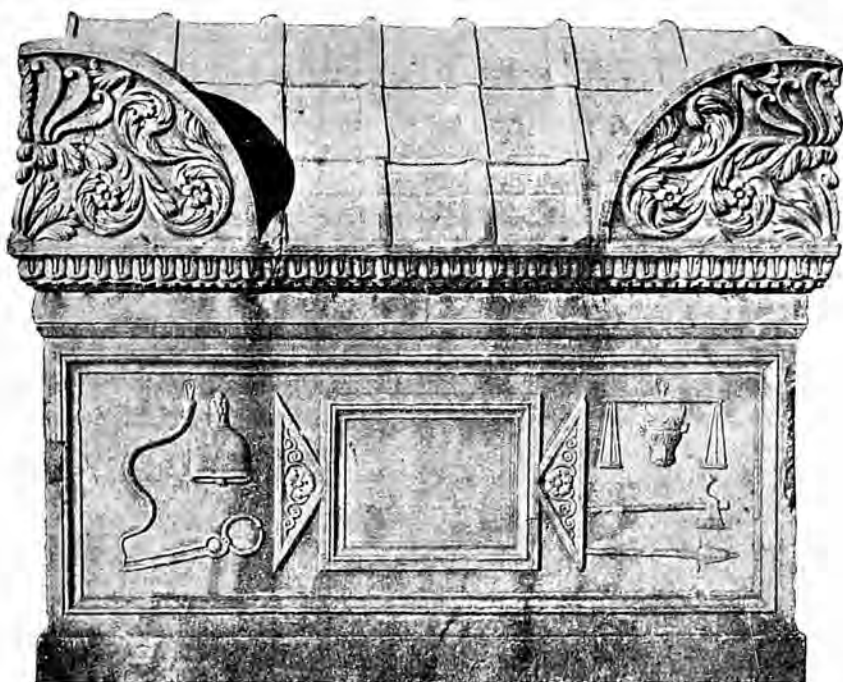

Fig. 27 — Sarcofagul cu simboluri descoperit în 1931 la Constanța și considerat pe nedrept ca fiind al lui Ovidiu. În realitate, el pare a fi conținut trupul unui adorator al zeului frigian Mên. Muzeul Municipiului Constanța. (M. N. A.).

Satele se numeau *vici* sau *pagi*; ele erau foarte numeroase; numai în județul Romanați s'au găsit până acum urmele a *treizeci și cinci* de sate.

Iată câteva din numeroasele sate ale Dobrogei: *Vicus Amlaidina*, spre Vest de lacul Tekirghiol, *Vicus Clementianus*, situat în partea centrală a Dobrogei, pe drumul ce duce dela Tomi la Capidava; spre Nord-Est de aceasta *Vicus Scenopesis*, în împrejurimile Capidavei; *Vicus Casianum* sau *Casianus*,

aproape de care se găsea și o peșteră mare. El făcea parte din „teritoriul“ cetății Histria în jurul căreia era un grup întreg de sate: *Vicus Quintionis* sau satul lui Quintio întemeietorul roman, *Vicus Celeris*, al cărui nume poartă iarăși amintirea întemeietorului, *Vicus Secundini* același caz (vezi fig. 30), *Buteridava* cu terminația specific dacă, apoi două sate al căror nume nu ni s'au păstrat întregi, inscripțiile fiind fărâmate: *Vicus Parsal* și *Vicus C...oss...* Același e cazul cu numele satelor din jurul orașelor Tomi și Callatis. În jurul celui dintâi era un *Vicus Muca...* și un *Vicus Sc...ia*, iar în jurul celui de al doilea un *Vicus Val...* și un *Vicus C...* Spre Nord de Callatis

Fig. 26 — Inscripție romană de mulțumire dedicată lui Esculap și Higeiei, zeilor vindecători, de către protectorul breslei fierarilor din Apulum. Literile sunt frumos sapate așa cum se obișnuia în secolul al II-lea după Hristos. Muzeul din Alba-Iulia. (M. N. A.).

erau, pare-se *Vicus Sardes* și *Vicus Asbolodeina*. În teritoriul orașului Tomi găsim un *Vicus Narcisianus*; apoi lângă Hârșova, *Vicus Verobritianus*; la Babadag, un *Vicus Novus*, adică Satul Nou; în apropiere un *Vicus Petra* sau *Petrae*, la Camena de astăzi, iar în partea de miazănoapte, pe lângă Isaceea, un *Vicus Siribuendu...* În afară de *Sucidava*, *Capidava* și *Buteridava*, mai erau în Dobrogea, cu nume tot așa specific dacice, următoarele așezări: *Sagadava*, *Zisnodava* și *Muridava*.

Încetul cu încetul, populația dacă din sate și din orașe a început să se amestece cu coloniștii romani și să deprindă limba latină de care avea nevoie spre a face comerț sau spre a se înțelege cu

autoritățile. Mulți dintre soldați eliberați (li se spuneau *veterani* : de aici a ieșit cuvântul românesc *bătrân* ; vezi fig. 29), erau căsătorii cu Dace ; ei se așezau pe bucata de pământ ce li se dădea

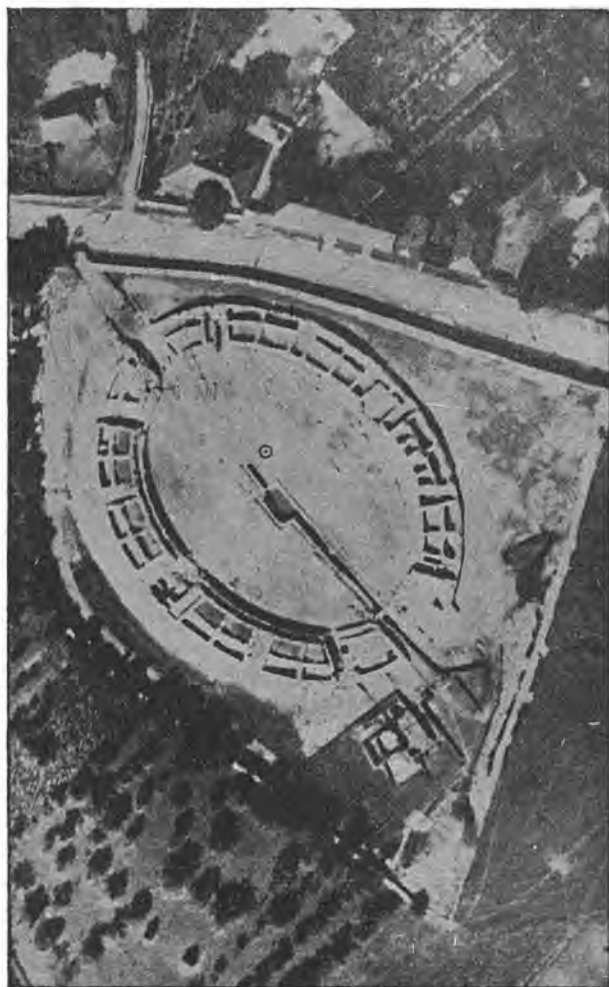

Fig. 28 — Ruinele amfiteatrului roman din Sarmizegetusa ; vedere din avion.

când isprăveau serviciul militar ; copiii lor vorbeau latinește și puteau ajunge la cele mai mari demnități sau slujbe. În câteva generații, populația dacă s'a romanizat ; pe la jumătatea veacului al

III-lea, toată lumea vorbea latinește ; băștinașii fuseseră asimilați complet.

Fig. 28 — Sculptură antică în marmură, reprezentând pe gladiatorul Skirtos Dakesis din Tomi, gata de luptă, înarmat cu spada, pumnalul și tridentul. Inscripția e în limba greacă. Muzeul Național, București. (M. N. A.).

Procesul de asimilare se poate observa și în *schimbarea numelor*. Astfel o inscripție latină din Dacia ne arată această schimbare în timp de trei gene-

rații : pe bunic îl chiamă Comozeus, nume specific dac ; tatăl poartă iarăși un nume caracteristic băștinaș : Daizus ; nepoții însă ai zice că sunt Romani autentici : *Justus* și *Valens*. O altă inscripție pomenește de asemenea trei generații : bunicul se numește Mucaporus, tatăl Scoris și are ca soție pe Aurelia Eftepir, copiii, adică nepoții lui Mucaporus, poartă numele curat romane de *Aurelius*, *Sabina*. *Valens* și *Sabinianus*. Dacă bunicul și tatăl își păstrează numele dacice,

Fig. 29 — Diplomă militară, în bronz, dată veteranului Romaesta Spiurus, fiul lui Rescentis, în ziua de 18 Iunie anul 54 după Hristos, în timpul Împăratului Claudiu. Găsită la Atmageua Tătărească, județul Durostor, în 1929. Această diplomă conferă posesorului și familiei acestuia cetățenia romană. (M. N. A.).

mama copiilor are pronumele roman, Aurelia, iar copiii poartă cu toții nume romane. Procesul de romanizare se poate ușor urmări.

Părăsirea Daciei. În timpul celor aproape o sută șaptezeci de ani cât a stat sub stăpânirea romană, Dacia n'a avut parte totdeauna numai de liniște. Aceasta din cauza așezării ei, la marginea imperiului, lângă neamurile năvălitoare, germanice și sarmate, și lângă triburile de Daci din miazănoapte, care rămăseseră libere. (Un rege *Pieporus* al Costobocilor e pomenit într'o inscripție latină

Fig. 30 — Monument votiv ridicat în cinstea Impăratului Maximinus de către cetățenii romani și laii — țărani coloni de origine barbară — din Vicus Secundinus, în Dobrogea (anul 237 după Hristos). Câteva rânduri ale inscripției sunt martelate adică distruse prin ciocănire. Muzeul din Histria. (O. N. T.).

din Roma). Pe timpul împăratului Marcus Aurelius (161—180), Dacia are mult de suferit din cauza barbarilor; însăși capitala, Sarmizegetusa, e amenințată. *Septimiu Sever* a dat o atenție deosebită provinciei, ocupându-se în special de orașele ei; pe vremea lui, capitala Daciei Porolisense se mută mai spre miazăzi, la Napoca (vezi și fig. 31). Năvălirile dese încep însă de pe la anul 230 înainte. Barbarii, mai ales *Goții*, vin acum la intervale scurte, jefuind și luând robi. O bună bucată de vreme, legiunile s'au putut împotrivi și unii împărați romani ca *Decius* au câștigat chiar victorii strălucite împotriva Goților. În cele din urmă însă, sub *Aurelian*, n'a mai fost chip de apărare și legiunile, retrase mai întâi în Banat și în Oltenia (anii 271—272), au trebuit să treacă peste Dunăre care devine de aici înaintea granița de miazănoapte a Imperiului (anul 275). Pentru a se acoperi oarecum, în fața lumii, părăsirea Daciei, se înființă pe malul drept, între cele două Moesii, o nouă provincie numită *Dacia Aureliană* care se împărți în curând în două: *Dacia Ripensis*, spre Dunăre, având drept capitală *Ratiaria* (azi Arcear) și *Dacia Mediterranea*, spre Balcani, cu capitala *Serdica* (azi Sofia).

Odată cu legiunile, au plecat din Dacia Traiană și funcționarii precum și bogătașii care, cu averea lor, puteau trăi oriunde. Marea mulțime însă, meșteșugarii, micii negustori și mai ales plugarii și păstorii au rămas pe loc. N'aveau de ce să treacă dincolo de Dunăre, unde nu-i aștepta o soartă mai bună. De muncit tot trebuiau să muncească, oriunde s'ar fi dus; biruri tot trebuiau să plătească și într-o parte și într'alta, ba chiar noilor stăpâni, Goții, le dădeau ceva mai puțin decât dăduseră mai înainte perceptorului roman. Pe de altă parte, luând în stăpânire țara, Goții n'au mai avut de ce s'o prade, așa încât lucrurile s'au liniștit și populația, vorbind acum limba latină și purtând numele de Romani (de aci numele nostru de *Români*), și-a putut duce viața mai departe.

La scriitorul antic Salvianus găsim următorul pasagiu caracteristic: „Într'un glas se roagă țărani romani să-i lase a trăi cu barbarii... Și-apoi să ne mirăm că nu pot fi învinși Goții, când sătenii sunt mai bucuroși să fie cu ei, decât cu noi“. De altfel, chiar armata care trebuia să-i apere de barbari implica asemenea sarcini și asemenea obligațiuni pentru locuitorii provinciilor amenințate, încât acești locuitori preferau „o năvălire a barbarilor, unei staționări în mijlocul lor a armatei imperiale“. Ne-o spune lămurit scriitorul Ioan Lydus, referin-

Fig. 31 — Bustul Impăratului Septimiu Sever, un binefăcător al Daciei. Sculptură antică în marmură. (Muzeul Capitoliului, Roma).

du-se la epoca mai târzie a lui Justinian. Dar dacă toate acestea sunt adevărate — și adăogăm că n'avem niciun motiv să punem la îndoială afirmațiile scriitorilor amintiți mai sus — atunci pentru ce ar fi plecat provincialii în secolul al III-lea din Dacia care fusese dată Goșilor în calitate de *federați*, adică de *aliați*?

S'a făcut mare caz de adversarii continuității în Dacia Traiană de faptul că nu ni s'a păstrat numiri *topice*, adică privind orașe, sate, munți și râuri, dela *Romani*. Răspunsul e foarte ușor de dat. În marea majoritate a cazurilor, Romanii n'au dat nume noi, de ale lor, locurilor din Dacia, ci le-au păstrat pe cele vechi : încă o dovadă că populația autohtonă a fost în număr mare. În general, râurile, satele, chiar și o parte din orașe au continuat să se numească în tocmai ca pe vremea lui Buerebista și Decebal. Sarmizegetusa, Apulum, Parolissum, Napoca, Drobeta, Patavissa, Dierna, Malva, spre a nu pomeni decât pe cele mai însemnate dintre orașe, nu și-au schimbat numele. După cum nu și le-au schimbat nici marile ape : Dunaris, Aluta, Maris, Argessos, Tisa. Toponimie *romană* cunoscută până acum în Dacia e așa dar puțină : ea privește aproape exclusiv orașele și stațiunile militare, adică tocmai așezările care au avut de suferit mai mult din pricina barbarilor și care au dispărut cu vremea. De aceea nici nu ni s'au păstrat. S'a afirmat că Meédia de astăzi (numele popular, local al *Mehadieii*), ar păstra vechea denumire romană Ad Mediam : faptul nu e sigur. În *Oltina*, din Dobrogea, regăsim romanul *Altinum*. Din numirile celelalte, dacice, menținute de Romani, am văzut însă mai înainte (p. 60) că unele s'au păstrat, mai ales acelea ale râurilor mari, de-a-lungul cărora a continuat să trăiască populația Daciei. De altfel, trebuie să adăogăm că cercetările științifice de toponimie românească sunt abia la început, așa încât nu e deloc exclusă posibilitatea de a se găsi și alte numiri din epoca daco-romană, pe lângă cele cunoscute astăzi. În sfârșit, e necesar să se mai ție seamă de faptul că unele din aceste numiri au fost traduse în limba lor de barbarii năvălitori, în special de Slavi. Acesta e cazul satului numit azi *Camena* în județul Tulcea. O inscripție descoperită de curând pe teritoriul acestui sat, ne arată că el se numea în vremea romană *Petra* sau *Petrae* iar locuitorii lui *vicani Petrenses* adică *sătenii Petreni*. Slavii au tradus vechiul nume în limba lor, deoarece *Camena* are exact același înțeles ca latinul *Petra*. Tot astfel au tradus vechiul *Lykostoma*, prin *Vâlcov*, rădă-

cina acestui ultim termen, *vâlc*, însemnând exact același lucru ca și grecul *λύκος* adică „lupul“. În felul acesta vor fi fost multe cazuri în Dacia Traiană și Dacia Pontică.

Rolul Romanilor în formarea poporului român. Dacă în ce privește pe Daci, stabilirea aportului lor în formarea poporului român prezintă, în multe privințe, atâtea greutăți, problema e ceva mai simplă pentru Romani.

E sigur că avem în vinele noastre o parte apreciabilă de sânge de al coloniștilor aduși de imperiu în Dacia. Nu zicem sânge „roman“, fiindcă dacă e să luăm cuvintele în înțelesul lor propriu, Romani adevărați, adică locuitori ai Italiei, au fost, după cum am văzut, prea puțini. Au venit, în schimb, Traci, Iliri, Panoni, Răsăriteni, *vorbind limba latină*, ceea ce e cu totul altceva, din punctul de vedere al rasei. Au mai venit de asemenea, dar într'o măsură mult mai mică, Greci, precum și locuitori de alt neam, dar vorbind limba greacă. Toți acești coloniști la un loc n'au întrecut însă, ca număr, pe autohtoni, pe Daci. Așa dar, în ce privește sângele, coloniștii de limbă latină ocupă al doilea loc.

Ei ocupă însă *primul* în ce privește limba poporului care a rezultat din amestecul lor cu autohtonii. *Limba română e o limbă romanică: structura ei, morfologia, sintaxa ei și elementele fundamentale ale lexicului, acelea de întrebuințare permanentă, de circulație intensă, sunt latine.* Pentru toate categoriile esențiale ale vieții omenești întrebuințăm termeni *latini*. Ceea ce au adăugat pe urmă Slavii, în mai mare măsură, popoarele turcești, în mai mică, n'a putut modifica acest caracter inițial al limbii noastre. Tot Romanii au dat și *numele* poporului nostru. *Rumân* (forma *Român* este mai nouă, din timpurile moderne), derivă direct din numele foștilor stăpânitori ai Daciei. El este numele cel mai vechiu al poporului nostru. Străinii — Slavii și Germanii și după ei și Tracii — ne-au zis *Vlahi* (Vlasi, Ulaghi, Olahi); noi înșine ne-am numit unii pe alți — luându-ne după unitățile geografice — și Munteni, Moldoveni, Ardeleni, Bănățeni. Numele însă *generic* al neamului nostru, acela care cuprinde pe toți cei de o limbă și de o lege, a fost și rămâne numele vechiu de Rumân sau Român. Poate că tot dela Romani avem și *spiritul politic*. Acel spirit politic care ne-a îngăduit să păstrăm necontenit, dela întemeiere până astăzi, ființa *statului* nostru, în timp ce alte popoare

din jur : Sârbii, Bulgarii, Grecii, unele chiar mai numeroase sau mai puternice ca Polonii și Ungurii, n'au reușit s'o facă ; spiritul politic care explică desvoltarea rapidă din intervalul 1821—1920 precum și putința noastră de adaptare, și în împrejurările cele mai grele.

BIBLIOGRAFIE

Dacia Traiană. V. PĂRVAN, *Câteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiană, cu prilejul unei cărți noi asupra acestei chestiuni*, București 1906, 64 p. în 8° ; V. PĂRVAN, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunății*, București, 1923, 247 p. în 8° ; AL. PHILIPPIDE, *Originea Românilor*, vol. I. *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1925, XL + 889 p. în 8° ; V. CRISTESCU, *Viața economică a Daciei Romane (contribuții la o reconstituire istorică)*, Pitești, 1929, 175 p. în 8° ; EM. PANAITESCU, *Provincia și imperiul în Fraților Alexandru și Ion Lăpedatu la împlinirea de 60 de ani*, București, 1936, p. 627—638 ; G. I. BRATIANU, *Une énigme et un miracle historique : le peuple roumain*, București, 1937, 135 p. în 8° ; V. CRISTESCU, *Istoria militară a Daciei Romane*, București, 1937, X + 269 p. 8° ; RADU VULPE, *Histoire ancienne de la Dobrouja*, București, 1938, 424 p. în 8° ; SC. LAMBRI-NO, *Arta greacă și romană în România, în Artă și Tehnică grafică*, 1938, Nr. 4—5, p. 51—65 ; AL. ROSETTI, *Istoria limbii române*, I—III, București, 1938—1940, 219 + 132 + 140 p. în 8° ; D. TUDOR, *Oltenia Romană*, București, 1942, 388 p. în 8° ; C. DAICOVICIU, *La Transilvania nell'antichità*, București, 1943, 223 p. în 8°.

CREȘTINAREA DACOROMANILOR.

Toate popoarele vecine, Bulgarii, Sârbi, Ungurii, Slovaci, Poloni, Rușii, au fost creștinate mult în urma noastră.

Creștinarea Dacoromanilor. Creștinismul n'a fost îngăduit în imperiul roman decât din vremea împăratului Constantin cel Mare și anume dela anul 313 înainte, când s'a dat vestitul „Edict din Milan“. Mai înainte de Constantin, creștinii duceau o viață foarte grea, fiind adesea urmăriți și prigoniți de împărații romani, cum a fost, de pildă, sub Nero și Dioclețian. Aceasta înseamnă însă că atâta vreme cât Dacia Traiană a făcut parte din imperiu, deci până la 275, creștinismul nu s'a putut răspândi aci *pe față*. Iar atunci când el a fost îngăduit, ținuturile noastre erau sub stăpânirea neamurilor năvălitoare. Astfel stând lucrurile, se pune în mod firesc întrebarea : când au fost creștinați strămoșii noștri și în ce chip ?

Este sigur că au existat creștini în Dacia și înainte de părăsirea ei. Creștinismul avea, în momentul când au plecat legiunile dela noi, o vechime de aproape două secole și jumătate ; el pătrunsesse în toate centrele mai importante ale imperiului roman, între altele, și în Peninsula Balcanică. Așa dar, nu este de loc exclus ca printre coloniștii aduși de Traian să fi fost și creștini. De asemenea, ei puteau fi și în rândurile trupelor care stătuseră mai înainte în răsărit, cum era legiunea V-a Macedonica, și care-și aveau acum garnizoana în Dacia. Avem și mărturii de ale scriitorilor vechi — Tertulian și Origene — care ne arată că pătrunsesse cuvântul Domnului la noi înainte de anul 275.

Marea majoritate a populației era însă tot păgână. Insuși cuvântul păgân, derivând din latinul *paganus* care înseamnă „locuitor al satului“, al unui „pagus“, ne arată că populația rurală, deci mulțimea, s'a convertit mai târziu, că ea a continuat să se închine vechilor divinități, în timp ce orașenii îmbrățișau noua credință.

Creștinarea în masă a plugarilor și păstorilor daco-romani s'a făcut însă în cursul veacului al IV-lea și la începutul celui de

Fig. 32 — Inscripție latină creștină găsită la Ulmetum, menționând un „detachment de tineri lăncieri“ („pedatura militum Lanciarium Juniorum“). Epoca lui Justinian. (M. N. A.).

al V-lea. Ea este, în bună parte, opera *misionarilor*, adică a propovăduitorilor care au venit la noi din dreapta Dunării. Într'adevăr, în cele două Moesii, în Dacia Aureliană și în Dacia Pontică erau o sumă de orașe în care se găseau numeroși creștini (vezi fig. 32). Unele din aceste orașe ca Tomi, Durostorum, Ratiaria (azi Arcear, lângă Vidin), Naissus (Niș), Serdica (Sofia) aveau și episcopi care căutau să răspândească noua credință cât mai mult, nu numai în ținutul supus păstoriei lor, dar și dincoace de Dunăre, în locurile

unde odinioară fusese Dacia Traiană. Ei veneau la noi sau trimiteau misionari care împărtășeau atât vechii populații daco-romane cât și

Fig. 33 — Inscripția votivă creștină dela Biertan. Toarta părții de jos care se leagă de toarta monogramului de deasupra s'a rupt. (K. H.).

barbarilor noi veniți creștinismul. Uneori, acești misionari își găseau moartea în mijlocul barbarilor păgâni, cum a fost, de pildă,

sfântul *Sava Gothicul*, înecat în râul Buzău, în anul 372, din ordinul regelui Atanaric al Vizigoților.

Dintre episcopii din dreapta Dunării, cel care s'a străduit mai mult și cu mai mult succes să creștineze pe locuitorii vechii Dacii Traiane, este *Niceta din orașul Remesiana* (în Dacia Mediterranee). A trăit în secolul al IV-lea și la începutul celui de al V-lea. La 367 îl întâlnim ca episcop în orașul amintit; la 414 era încă în viață. Om învățat, autor al mai multor scrieri religioase, bun prieten cu sfântul Paulinus din Nola (Italia) care îl numește „învățător și tată al său“ („magister et pater“), misionar încercat și pasionat, Niceta din Remesiana a convertit la creștinism pe Dacoromanii de pe ambele maluri ale Dunării, pe Goți și pe Bessi. El predică și scrie în *limba latină* timp de aproape o jumătate de veac și poate fi, pe drept cuvânt, socotit ca apostolul nostru național. Cu atât mai mult, cu cât și prin naștere el era dacoroman.

Existența, în însăși inima Daciei, în Transilvania, și în veacul al IV-lea, a unei populațiuni creștine, vorbind latinește, ne este dovedită în chip categoric prin *inscripția dela Biertan* (la sud de Dumbrăveni, județul Târnava Mare). Această inscripție, deși găsită acum 165 de ani, a stat nebagată în seamă și neutilizată în dulapurile Muzeului Bruckenthal din Sibiu până în anul 1941, când profesorul sas K. Horedt a redescoperit-o, ca să zicem așa, și i-a consacrat un studiu, arătând marea ei însemnătate. Inscripția e în latinește, are următorul cuprins: *Ego Zenovius votum posui* („Eu Zenovie am pus (această) ofrandă“ sau danie!) și se referă la un monogram creștin de bronz dăruit de autorul inscripției (vezi fig. 33). Felul inscripției, cu litere ajurate, stilizarea inscripției, forma literelor și forma monogramului indică secolul al IV-lea, deci epoca *de după retragerea legiunilor din Dacia*. Inscripția e de cea mai mare însemnătate și pentru chestiunea continuității populațiunii romanice în Transilvania (vezi și mai sus, p. 92 vezi și fig. 34).

Cuvintele din limba română privind noțiunile fundamentale ale credinței sunt, cele mai multe, *de origină latină*. Astfel, biserică vine din *basilica*, Dumnezeu din *Domine Deus*, cruce din *crucem* (acuzativul dela *crux*, *crucis*), a cumineca dela *communicare*, a boteza dela *baptizare*, creștin dela *Christianus*, rugăciune dela *rogationem*, etc. Odată cu acestea, noi am împrumutat și unele numiri de sărbători latine. Mai întâi însuși termenul generic de sărbătoare,

de origine păgână ; el vine dela (dies) *servatoria* (prescurtare din *conservatoria*), însemnând ziua închinată zeilor care apără sau păstrează trupește și sufletește pe om. Rusaliile derivă din *Rosalia*, sărbătoarea pomenirii morților, în timpul primăverii, când înfloresc trandafirii (rosa), iar *Floriile* din *Floralia* sau *Florilia*, sărbătoarea

Fig. 34 — Opaț de bronz, găsit în comuna Luciu (jud. Ialomița). Secolul V—VI. Crucea arată în mod lămurit că e vorba de un obiect ce a aparținut creștinilor. Muzeul Național, București. (M. N. A.).

florilor, tot primăvara. Crăciunul vine dela cuvântul *calatio* care înseamnă convocare, întrunire, sau dela *creatio*, creare ; Paștele din *Paschae*. Cuvântul *sanctus* (santus) a dat în românește sânt (nu sfânt care e de origine slavă !) și s'a păstrat numai în unele nume de sărbători : Sânvăsii (Sf. Vasile), Sântioan (Sântion), Sângiorgiu, Sânzienne, Sintilie, Sântamaria, Sâmedru sau Sumedru (Sf. Dumitru), Sânnicoară (Sf. Nicolae). *Creștinismul nostru, ca și graiul nostru, este de caracter latin. Suntem, în această parte a Europei, cei mai vechi creștini. Toate popoarele vecine, Bulgarii, Sârbii, Ungurii, Slovacii, Polonii, Rușii au fost creștinate mult în urma noastră.*

Legăturile noastre cu țărmlul drept al Dunării, sub raportul bisericesc, au căpătat și o consacrare oficială, de ordin admi-

nistrativ. Împăratul Justinian (527—565) a creat arhiepiscopia Justinianei Prime care cuprindea Dardania, Dacia mediteranea, Dacia ripensis, Moesia prima, Praevalitana, Macedonia, o mică porțiune din Panonia în care se găsea „civitas Bacensis“ și — fapt foarte important pentru noi — o fâșie de pământ în stânga Dunării, în Banat, cu localitățile Literata și Recidiva. Credem să se pot adăuga

la acestea și părțile din spre Dunăre ale Olteniei, cu Drobeta, unde s'au găsit resturi arhitectonice creștine din secolele IV—VI. De arhiepiscopul Justinianei Prime, cu reședința în Serdica (Sofia), aveau să asculte așa dar toate aceste ținuturi.

În Dobrogea, în Scythia minor, cum i se spunea în vremea aceea, era un episcopat, cu reședința în Tomi. Cunoaștem o serie de episcopi de aici, dela *Evangelicus*, pe timpul lui Dioclețian, până la *Valentinianus* care păstorește pe la jumătatea veacului al șaselea. Ni s'au păstrat și numele a doi martiri din Halmyris (lângă Histria), anume *Epictet* și *Astion*.

BIBLIOGRAFIE

Creștinismul dacoroman: A. E. BURN, *Niceta of Remesiana, his life and works*, Cambridge, 1903; C. DICULESCU, *Vechimea creștinismului la Romani. Argumentul filologic*, București, 1910, 32 p. în 8°; V. PĂRVAN, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, XVI + 223 p. în 8°; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire roumain*, Paris, 1918, IV + 667 p. în 8°; R. NETZHAMMER, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918, VII + 223 p. în 8°; J. JUD, *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kirchensprache. Vortrag mit Anmerkungen*, Chur, 1919, 56 p. în 8°; PREFOT A. NANU, *Monumentul creștin din Potaissa, Contribuție la istoria creștinismului daco-roman*, Odorheiu, 1926, 25 p. în 16°; HIPPOLYTE DELEHAYE, *Les martyrs Epictète et Astion*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XIV (1928), p. 1—5; N. IORGA, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. 2, vol. I, București, 1929, 432 p. în 8°; J. ZEILLER, *Le site de Justiniana Prima*, în *Mélanges Diehl*, vol. I, Paris, 1930, p. 299—304; ANTON VELCU, *Contribuții la studiul creștinismului daco-roman sec. I—IV d. Hr.*, București, (1934), 74 p. în 8°; D. RUSSO, *Inscription grecque de Tomis*, în *Istros*, I (1934), 175—178; JACQUES ZEILLER, *L'expansion du christianisme dans la péninsule des Balkans du I-er au V-e siècle*, în *Rev. Balk.*, I (1934) 1935, p. 414—419; C. DAICOVICIU, *Există monumente creștine în Dacia Traiană din sec. II—III?* în *Anuar. St. Clas. Cluj* II (1933—1935), p. 192—209; S. MEHEDINȚI-SOVEJA, *Creștinismul românesc. Adaos la caracterizarea etnografică a poporului român*, București, 1941, 224 p. în 8°; KURT HOREDȚ, *Eine latenische Inschrift des 4 Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941, 8 p. în 8° (Extras din *Anuar. St. Clas. IV*).

NEAMURILE GERMANICE. EPOCA NĂVĂLIRILOR. SARMAȚII, HUNII ȘI AVARII

„Regiunea dela graniță, expusă
temerității Goșilor“.
(Inscripție din Dacia Pontică,
anul 340).

Neamurile germanice în Dacia. După retragerea legiunilor și a administrației romane, Dacia rămâne în stăpânirea neamurilor germanice. În partea de apus a ei, prin Banat și Crișana, locuiau *Vandalii* ; în centrul și răsăritul ei, *Goșii* și anume o ramură a lor *Vizigoșii* sau *Thervingii* ; în partea de nord, prin Carpații Maramureșului și ai Slovaciei, locuiau *Gepizii*. În afară de aceștia, mai erau în Dacia încă două neamuri germanice, de mai puțină însemnătate : *Victoalii* și *Taifalii* ; se pare că Taifalii își aveau așezările în partea de răsărit a Banatului și de apus a Olteniei.

Câtăva vreme, mai bine de o jumătate de secol, a fost liniște din partea Goșilor ; mulțumiți, se vede, cu Dacia, ei nu mai atacă imperiul. Sub Constantin cel Mare, luptele însă reîncep. În anul 332, acest împărat trimite, sub comanda fiului său, o armată însemnată împotriva lor. Ea trece Dunărea la Celei, pe un pod de piatră și lemn, a cărui construcție se isprăvisc cu patru ani mai înainte, înaintează pe țărmlul stâng și atacă pe Goși. Aceștia, după spusa unui cronicar, erau „foarta puternici și foarte numeroși“. Romanii ies totuși învingători. Pe vremea lui Constantin, câmpia munteană până în dreptul *Brazdei lui Novac*, care e un val roman ridicat acum, a fost iarăși sub directa stăpânire romană. O dovadă în sensul acesta sunt întăriturile sau „castelele“ care se construesc de armata imperială pe țărmlul *stâng* al Dunării, și dintre care e amintit mai târziu, pe vremea lui Valens, acela dela *Daphne*, undeva în regiunea gurii Argeșului. Tot Constantin cel Mare a refăcut și orașul Tropaeum, de lângă monumentul ridicat de Traian,

oraș care făcuse distrus de năvălitorii barbari ; ni s' apăstrat inscripția de mulțumire pe care locuitorii, recunoscători, i-au dedicat-o (vezi fig. 35).

Mai târziu, în anii 367 și 369, împăratul Valens a făcut și el două expediții împotriva Goților, trecând Dunărea, odată pe la Daphne, când aceștia s'au retras în munții Carpați, a doua oară pe la Noviodunum (Isaccea).

Dela neamurile germanice ne-au rămas câteva cuvinte în

Fig. 35 — Inscripție de mulțumire, pusă de locuitorii orașului Tropaeum Traiani ce fusese distrus de barbari, cu prilejul reconstruirii acestui oraș de către Constantin cel Mare și Liciniu. În urmă, după ce Liciniu a fost bătut și înlăturat din domnie (323 după Hristos), numele lui s'a șters de pe inscripție prin martelare. Muzeul Național de Antichități, București. (M. N. A.).

limbă, puțin la număr, și câteva tezaure (vezi fig. 36—37), dintre care cel mai cunoscut și mai de preț este tezaurul dela Pietroasa (jud. Buzău). El se compune din 12 piese de aur și împodobite, unele, cu pietre scumpe. Mai importante sunt : o tavă circulară de aur, cântărind peste 7 kilograme și care a fost spartă în 4 bucăți de către sătenii ce descoperiseră tezaurul, spre a fi împărțită între ei, un vas octogon (vezi fig. 38), un altul decagon, o pateră adică un vas de formă circulară, cu diferite figuri de zeiță, un

Fig. 36 — Fibule (agrafe) de aur, împodobite cu pietre prețioase, din tezaurul al doilea dela Șimlăul Silvaniei. Secolul al IV-lea. Provin, se pare, dela neamurile germanice. (M. N. B.).

Fig. 37 — Toartă de argint și plăcile triunghiulare, de aur și împodobite cu pietre roșii, ale fibulei descoperite la Chiojdu, județul Buzău. Muzeul Național de Antichități București (C. C. G.).

Fig. 38 — Tava de aur a tezaurului dela Pietroasa. A fost tăiată în patru de țărani care au descoperit-o și care voiau să și-o împartă. 54,5 centimetri în diametru. Cântărește peste șapte kilograme. Înainte de războiu la Muzeul Național, București, astăzi la Moscova. (M. N. A.).

vas de turnat vin și un inel, purtând, în vechea limbă germană, următoarea inscripție : „Guthâni Ocwi Hailag“ ; pe românește ar însemna : „lui Odin, patrie sfințită“ Odin fiind zeul cel mare al Germanilor. Înainte de războiul pentru întregirea neamului, acest tezaur se afla la Muzeul Național de Antichități din București ; astăzi e la Moscova.

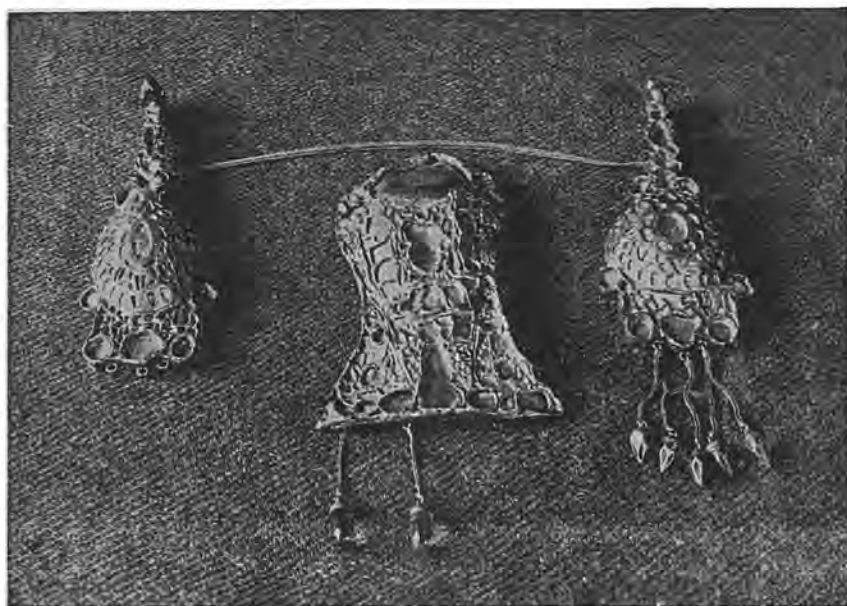

Fig. 39 — Trei obiecte de podoabă, de aur și împodobite cu pietre scumpe, din tezaurul dela Pietroasa. Forma acestor podoabe a determinat numele de „Cloșca cu pui“ care se mai dă tezaurului. Obiectul din mijloc are 31 de centimetri lungime până la vârful lănțisoarelor. Înainte de războiul la Muzeul Național, București, astăzi la Moscova. (M. N. A.).

Tezaure și obiecte considerate drept germanice de către arheologi s'au mai găsit în următoarele localități : *Șimleul Silvaniei* (vezi fig. 36) și *Valea lui Mihai* (Sălaj), *Apa* (Sătmar), *Oradea Mare*, *Pecica* (Arad), *Timișoara* și *Periam* (Timiș-Torontal), *Apahida* (Cluj), *Turda*, *Alba-Iulia*, *Coșovenii de jos* (Dolj), *Chiojd* (Buzău) (vezi fig. 37), *Carol I* (Roman), *Mânzătești* (Bălți).

Sarmații. Cu prilejul expediției lui Constantin împotriva Goților, se dă ținutului din stânga Dunării — fără vreo altă precizare — numele de „regiunea Sarmaților“. Scriitorul antic Orosius

spune că fiul împăratului, după ce a trecut pe podul dela Celei, a bătut pe Goți „în însuși sânul pământului barbar, adică în regiunea Sarmatilor“ („in ipso barbarici soli sinu, hoc este in Sarmatarum regione“).

Primele mențiuni istorice despre Sarmatați ni-i arată, în secolul al V-lea înainte de Hristos, la răsărit de Don. Intr'a doua jumătate a secolului al III-lea, tot înainte de Hristos, ei ocupă ținutul dintre acest fluviu și Nipru. Inaintarea către apus, spre Dacia, are loc abia către sfârșitul primului secol înainte de Hristos. In secolul întâi după Hristos găsim pe *Iazygi*, un neam sarmat, ocupând pusta ungară și având relații cu Dacii. In aceeași vreme, un alt neam sarmat, *Roxolanii*, se afla la răsăritul Daciei, între Prut și Nistru, unele triburi întinzându-se probabil și prin câmpia munteană. Pe la anul 69 după Hristos, Roxolanii trec Dunărea în imperiul roman, dar sunt respinși. In timpul războaielor dintre Traian și Decebal, Sarmatații sunt de partea acestuia din urmă. Ei luptă călări, fără scuturi, îmbrăcați însă în zale de fier din cap până în picioare și cu niște spade uriașe, pe care le mănuiesc cu amândouă brațele.

După cucerirea Daciei de către Traian, cele două neamuri sarmate mai importante, Iazigii și Roxolanii, și-au păstrat locuințele lor, uneori făcând și incursiuni în noua provincie romană, ca de pildă pe vremea lui Hadrian. După părăsirea Daciei, ei continuă să domine în aceleași părți, adică la răsărit, în Moldova dintre Prut și Nistru, iar la apus în pusta ungară. Se pare că și câmpia munteană, mai ales în partea de răsărit a ei, a fost sub aceeași dominație. Așa ne putem explica denumirea de „regiunea Sarmatilor“, care i se dă de către scriitorul Orosius, în timpul lui Constantin cel Mare.

Sarmatații erau *iranieni*, adică de aceeași origină ca și Sciții și — mai târziu — Alanii. Ei reprezintă la marginile Daciei și în câmpia munteană un element politic, dominator, așa cum fuseseră, cu secole mai înainte, rudele lor, Sciții. Nu se poate vorbi de o așezare a lor în număr mare în ținuturile noastre, nici de o vechime considerabilă. Păreri ca acelea care văd în numele capitalei dacice Sarmizegetusa, o amintire a Sarmatilor, n'au niciun temei istoric.

Hunii. Regele Atila. In anul 375, are lor năvălirea Hunilor, una din cele mai însemnate pe care le cunoaște istoria ; ea provoacă o perturbare generală printre neamurile germanice din ținuturile noastre, silindu-le pe unele să părăsească așezările de mai înainte, pe altele să plece pentru totdeauna de aici.

Hunii aparțineau popoarelor altaice, numite astfel fiindcă se întindeau — rămășițe de ale lor sunt și astăzi — în jurul munților Altai, din nordul Chinei. Invățații au împărțit aceste neamuri altaice în trei mari ramuri după limba pe care o vorbesc : ramura turcă, ramura mongolă și ramura tunguză. Nu se știe sigur căreia din aceste ramuri aparțineau Hunii. Infățișarea lor se aseamăna însă cu aceea a Mongolilor : pomeții obrajilor ieșiți în afară, ochii oblici, pielea de culoare gălbuie, iar nu albă. Indelețnicirea lor esențială era păstoritul și creșterea vitelor ; de aceea, ei preferau, pentru așezările lor, câmpia sau stepa unde turmele numeroase găsesc mai ușor hrana. Nu este o întâmplare deci că acești năvălitori au ales, spre a se stabili, câmpia Dunărei și a Tisei, numită și pusta panonică.

In înaintarea lor spre ținuturile noastre, Hunii au găsit, la răsărit de Nistru, o ramură a Goșilor anume Ostrogoții sau Greutihungii, care nu pot rezista. Aceeași soartă au și Vizigoții care locuiau dincoace de Nistru ; ei trebuie să se retragă spre miazăzi, într'o regiune muntoasă și păduroasă numită *Caucaland* : se crede a fi ținutul Buzăului ; o altă parte a lor trece peste Dunăre, în imperiu. Mai târziu, Vizigoții ajung în sudul Galiei și apoi în Spania unde întemeiază un regat, iar Ostrogoții ocupă Italia (anul 493), căpătând, sub regele lor Teodoric, o însemnătate deosebită.

După înfrângerea neamurilor germanice, Hunii cuprind tot ținutul din stânga Dunării, inclusiv pusta panonică, în care își așează capitala, în timpul regelui Rona sau Rugilas. Acesta moare în anul 433 sau 434 și după el urmează nepoții săi Atila și Bleda. Cel de al doilea e asasinat, după câtăva vreme, de cel dintâi care rămâne astfel singur stăpân. Un scriitor antic ne spune despre Atila că era spătos, avea capul mare, nasul turtit, fața arămie aproape și purta pe cap o coroană de fier ruginit. Contemporanii, îngroziți de puterea lui și de jafurile și omorurile armatelor hunice, i-au atribuit celebra frază că iarba se usucă pe unde calcă piciorul calului său. In realitate, Atila n'a fost așa de cumplit cum îl arată faima. El era un cunoscător al civilizației romane și aprecia unele bunuri

ale ei : dovadă că în capitala Hunilor, din pusta panonică, erau băi construite din piatră ; avea o cancelarie cu scribi latini care-i alcătuiau corespondența ; știa felul de luptă al Romanilor, le cunoaște însușirile și scăderile. A fost un remarcabil cap politic și un mare general : imperiul său s'a întins pe o suprafață enormă, din nordul Chinei până la Viena.

Fig. 40 — Cazan hunic găsit în bălțile Dunării, între Ciupercești și Ghidiciu, jud. Dolj. Secolul al V-lea. Înălțimea circa 80 cm. Colecția C. Neamțu, Craiova. (M. R. O.)

Atila a făcut o serie de expediții. A atacat mai întâi imperiul roman de răsărit, odată prin Caucaz, pătrunzând în Asia Mică, de două ori prin peninsula Balcanică : în anul 443, el ajunge până aproape de Constantinopol : împăratul trebuie să-i plătească o despăgubire de 6000 de monezi de aur și un tribut anual de 2100 de monezi de același fel. În 451 are loc marea expediție spre apus ; Atila ajunge până în Galia, dar aci, la Mauriacus, lângă orașul Troyes de astăzi, e oprit de vestitul general roman Aëtius care era de fel din părțile noastre, din cetatea Durostorum. Italia e și ea prădată ; Roma scapă însă, în urma intervenției papei Leon I care, prin daruri și rugăminți, convinge pe temutul rege barbar să se retragă. Intors în Panonia, Atila moare pe neașteptate, în anul 453. Odată cu el dispăre și statul hun. Intr'adevăr, numeroșii săi copii încep îndată certurile pentru tron ; în acelaș timp, Gepizii și ceilalți Germani aflați sub dominația hunică se răscoală. Are loc, în anul

454, o luptă crâncenă la râul Netao (pare-se un afluent nordic

al Savei), în care *Elac*, fiul cel mare al lui Atila, e înfrânt și ucis. În urma acestei lupte, Hunii se împrăstie în diferite părți (vezi și fig. 40), iar stăpâni asupra Daciei rămân Gepizii.

Gepizii și Avarii. Gepizii sunt arătați ca un popor liniștit („*quieta gens*“) care se îndeletnicea cu agricultura, cu creșterea vitelor, ba știau chiar să cultive și vița de vie. Stăpânirea lor durează mai bine de o sută de ani, până la 566, când sunt sfărâmați la rândul lor, de Longobarzi — neam germanic — uniți cu Avarii asiatici. Longobarzii plecând, îndată după aceea, în Italia, unde s’au și așezat în Lombardia (numită astfel dela ei), Avarii le iau locul. Se pare că ei n’au stăpânit efectiv Dacia, unde, în vremea aceasta, se așează Slavii. De altfel, reședința lor, întocmai ca și a Hunilor, nu era în ținuturile noastre, ci în pusta ungară, între Tisa și Dunăre. De aci, întreprind ei năvăliri în toate părțile, în Peninsula Balcanică, în Italia, în Germania, până când sunt bătuți, în anul 796, de împăratul Carol cel Mare care le desființează și statul, cucerind „ringul“ sau capitala hunilor avari.

Torna, torna, fratre. În legătură cu una din năvălirile Avarilor peste Dunăre, se pomenesc, în cronicile bizantine, câteva cuvinte romane care au dat naștere la o întreagă discuție. E vorba de celebra expresie „*torna, torna, fratre*“ în care mai mulți istorici și filologi văd cea dintâi mențiune a limbii românești.

În anul 587 Avarii năvăliseră în Peninsula Balcanică, ajungând până în Tracia. La un moment dat, o parte din armata lor se împrăstie după pradă, chaganul rămânând numai cu puțini împrejurul său. Atunci generalul bizantin Commentiolus care comanda armata imperială se hotărăște să dea atacul. Iși pune deci ostașii în ordine de bătaie și ordonă înaintarea. Pe drum — se făcuse noapte — cade de pe spatele animalului care-l purta, bagajul unui soldat din primele rânduri. Camarazii săi, vrând să-i atragă atenția asupra celor întâmplute, îi strigă „în limba părintească“ : „*torna, torna, fratre*“ ; (altă cronică are : „în limba țării“ și „*retorna*“). Soldatul n’a auzit ; au auzit în schimb alții cari au crezut că e vorba de o comandă de retragere, fiind atacați de Avari, și au început să fugă. S’a produs în felul acesta panică și armata bizantină a trebuit să

se retragă. În același timp, fugeau și Avarii în direcția opusă, crezând că sunt atacați ei.

Cuvintele „torna, torna, fratre“ au fost considerate multă vreme ca fiind românești. După aceea, a venit un istoric străin, Jirecek, și a spus că ele reprezintă în realitate o comandă militară romană — în vremea aceea în armata bizantină comenzile se dădeau încă în latinește — și că în loc de „fratre“ cum au unele manuscrise, trebuie cetit „frater“ așa cum se găsește în alte manuscrise și cum va fi fost în textul dintâi al autorului croniceii. Câțiva din istoricii noștri au adoptat această explicație. Numai că, în ultima vreme, s'a băgat de seamă că nu se poate *comandă* militară însoțită de vorba „fratre“, fiindcă în armată nu se comandă astfel și apoi că din „frater“, așa cum credea Jirecek că era în primul manuscris, nu se poate face „fratre“, pe când dacă era forma ultimă, vreun copist putea bănui că era în fața unei greșeli și s'o îndrepte în „frater“. Se pare deci că tot părerea dintâi e cea adevărată și că „torna, torna, fratre“ constituie prima mențiune de limbă românească.

În timpul stăpânirii Goșilor, Hunilor și Gepizilor, strămoșii noștri și-au dus mai departe vieța în Dacia Traiană, lucrând pământul și dând barbarilor dijmă, adică o parte din produsele câmpului și din vitele lor. Legăturile între malul stâng și cel drept al Dunării n'au fost întrerupte ; Romanii aveau, după cum am văzut, chiar unele cetăți pe malul nostru. Negustorii romani pătrundeau până adânc în Transilvania cu mărfurile lor : dovadă sunt tezaurele monetare din această vreme care s'au găsit în diferite părți, pe pământul nostru.

BIBLIOGRAFIE

Neamurile germanice : C. DICULESCU, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, V + 64 p. în 8° ; G. GIUGLEA, *Crâmpoe de limbă și viață străveche românească. Elemente vechi germane*, în *Dacorom.*, III (1923), p. 622—628 ; CARL PATSCH, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, III *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*. 1 Teil : *Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien*, Wien și Leipzig, 1928, 68 p. 8° ; C. S. NICOLAESCU-PLOȘOR și HANS ZEISS, *Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebenbrunn von Coșoveni (Kleine Walachei)*, în *Germania*, XVII (1923), p. 272—277 ; L. SCHMIDT, *Die Ostgermanen*, ed. 2-a, München, 1934 ; ERNST. GAMILL-

SCHEG, *Romania Germanica. Die Ostgoten. Die Langobarden. Die altgermanischen Bestandteile des Ostromanischen. Altgermanisches im Alpenromanischen*, Berlin și Leipzig, 1935, XIV + 329, p. in 8°; SEXTIL PUȘCARIU, *Pe marginea cărților*, V, București, 1936, p. 276—358 (Extras din *Dacoromania*, VIII). ERNST GAMILLSCHEG, *Romania Germanica, Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf Boden des alten Römerreichs*; Band I: *Zu den ältesten Berührungen zwischen Römern und Germanen. Die Franken. Die Westgoten*, Berlin și Leipzig, 1934, XVIII + 434 p. in 8°; C. S. NICOLAESCU-PLOPȘOR, și I. NESTOR, *Funde der Völkerwanderungszeit aus der KleinWallachei*, in *Germania*, XIX (1935); CONST. C. GIURESCU, *Mormântul germanic dela Chiojdu*, în *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 333—347; D. BERCIU und E. BENINGER, *Germanenfunde aus der kleinen Wallachei*, Wien, 1937, p. 190—195; D. TUDOR, *Stăpânirea romană în Sudul Daciei, dela Aurelian la Constantin cel Mare*, București 1941, 11 p. in 8°.

Sarmatii: K. KRETSCHMER, *Sarmatia*, în *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie*, Stuttgart, 1921, sub voce; C. PATSCH, *Banater Sarmaten (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, II)*, în *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Klasse*, 62. Jahrgang, 1925, p. 181—216; MAX EBERT, *Südrußland*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, vol. XII, Berlin, 1928, p. 52—114; D. TUDOR, *Podul lui Constantin cel Mare*, Craiova, 1934, 20 p. in 8° (extras din *Arh. Olt.*, XIII); D. TUDOR, *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Traiane*, în *Rev. Ist. Rom.* XI—XII (1941—1942), p. 134—148.

Hunii: M. KIESSLING, *Hunni*, în *Pauly-Wissowa*, sub voce (t. VIII (1913), col. 2583—2615); J. DENY, *Langues turques, langues mongoles et langues tongonzes*, în *Les langues du monde par un groupe de linguistes sous la direction de A. MEILLET et MARCEL COHEN*, Paris, 1924, p. 185—234, in 8°; ANDREAS ALFÖLDI, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, în colecția *Archaeologia Hungarica*, vol. IX, Budapest, 1932, 90 p.

Tezaurul dela Pietroasa: AL. ODOBESCU, *Le trésor de Petrossa*, t. I—III, Paris, 1889, 514 p. in f^o.

Gepizii: C. DICULESCU, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Vol. I, Leipzig, 1922, XV + 262 p. in 8°; C. DICULESCU, *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XLIX (1929), p. 385—436; P. SKOK, *Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?* în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, L (1930), p. 257—279.

Avarii: J. B. BURY, *History of the roman empire*, vol. II, London, 1923, IX + 494 p. in 8°; AL. BASCHMAKOFF, *Etude sur l'origine des Avars*, în *L'Ethnographie*, nouvelle serie, nr. 17 și 18 (1928), p. 1—8; ALLEN W. A. LEEPER, *Germans, Avars and Slavs*, în *The Slavonic Review*, XII (1933), p. 117—132.

SLAVII ȘI INFLUENȚA LOR ASUPRA NOASTRĂ

*Dintre toți năvălitorii barbari,
Slavii sunt cei care ne-au influențat
mai mult.*

Insemnătatea lor în istoria Românilor. Dintre toate neamurile câte s'au așezat în Dacia, după retragerea legiunilor romane, niciunul nu are atâta însemnătate pentru istoria poporului nostru ca Slavii. Ei joacă în ținuturile dunărene rolul pe care l-au jucat în apus neamurile germanice. Se știe într'adevăr că popoarele romanice de astăzi au rezultat din amestecul locuitorilor de limbă latină din imperiu cu barbarii care s'au așezat în țările respective. Francezii provin din amestecul Galoromanilor cu Francii, neam germanic pe care l-au asimilat. Italienii au în vinele lor sânge longobard, tot germanic. În Spania s'au așezat Vizigoții. La noi, Slavii. Suntem un popor romanic de coloratură slavă, după cum Francezii, Italienii, Spaniolii sunt popoare romanice de coloratură germanică. Reprezentăm tocmai prin aceasta o nuanță aparte, caracteristică, și o posibilitate de civilizație și cultură *unică* în mijlocul marei familii romanice.

Slavii ne-au influențat sub raportul *rasei, al limbii, al organizării sociale și de stat, sub raportul cultural și bisericesc*. Niciun alt popor năvălitor nu a avut o înrăurire așa de puternică asupra noastră. De aceea s'a și spus chiar, de către slavistul Ion Bogdan, că nu poate fi vorba de poporul român decât *după* amestecul cu Slavii. Această afirmație trebuie înțeleasă — credem noi — în sensul că poporul român și-a căpătat alcătuirea sa deplină, caracteristicile sale etnice complete, numai după ce elementului *esențial*, dacoro-

manic, constituind *temeiul*, i s'a adăogat elementul slav. Cu alte cuvinte că nu avem de a face cu părți egale, nici cantitativ, nici calitativ, și că punctul de greutate trebuie să cadă tot asupra primelor elemente. Dacă ar fi să seriem elementele etnice componente ale poporului român, după importanța lor, am avea deci : întâi, elementul autohton, *dacic*, apoi în al doilea rând, elementul *roman*, iar în al treilea rând, la urmă, cel *slavic*. Chiar și așa însă, nu-i mai puțin adevărat că influența lui a fost considerabilă și că el rămâne element component al poporului nostru. Sub raportul limbii, de exemplu, unul din cei mai buni cunoscători, romanistul Ovid Densușianu, spune că influența slavă „a fost mult mai intensă și mai variată decât aceea germanică asupra limbii italiene sau franceze“. E necesar prin urmare să insistăm asupra Slavilor, asupra felului lor de viață și a organizării lor, spre a ne putea da bine seamă de influența pe care au exercitat-o asupra noastră.

Cultura și civilizația Slavilor. Patria primitivă a Slavilor a fost ținutul cuprins între Vistula spre apus, Niprul mijlociu spre răsărit, lacurile Mazuriene și acelea dintre afluenții Narewului și ai Pripetului spre miazănoapte și Carpații galițieni spre miazăzi. Corespunde așa dar aproximativ cu fosta Polonie, plus regiunea de vest a Ucrainei : un ținut de șes, străbătut de cursuri de apă, și cu multe lacuri, bălți și păduri. Grupuri răzlețe se poate să se fi așezat în cuprinsul Daciei și înainte de secolul al VI-lea. În număr mare, luând în stăpânire ținutul locuit de noi astăzi, ei nu vin însă decât începând din acest secol. Neajungându-le Dacia, Slavii trec și în Peninsula Balcanică, până spre miazăzi, în Grecia și până la țărmul Adriaticei, și se așează peste populația romanică din aceste părți.

Slavii erau oameni înalți, blonzi-roșcovani, cu ochi albaștri, cu părul mai mult bălai ; semănau deci la înfățișare cu Germanii. Se ocupau în special cu creșterea vitelor, cu vânatul și cu pescuitul ; făceau însă și agricultură, cultivând mai ales meiul și ovăzul. Aveau prisăci : *miedul* — făcut din miere fiartă cu apă și lăsată să fermenteze — era băutura lor preferată. Lucrau inul și cânepa, precum și lâna. Ca îmbrăcăminte, se foloseau de blănuri ; pe cap purtau căciuli, în picioare opinci : cuvântul însuși este luat de noi dela Slavi. Trăiau în *familii* mari, care cuprindeau pe toți cei de un sânge, dela străbunic până la strănepot. Mai multe familii alcă-

tuiau un *clan*, iar mai multe clanuri un *trib*. Existau trei categorii sociale : *robi*, *oamenii liberi* și *fruntașii* sau *nobilii*.

Proprietatea solului a fost la început colectivă ; nu exista proprietate individuală. Muncile se făceau în comun ; ieșeau toți la arat, la semănat, la prășit, la secerat și recolta se împărțea proporțional cu numărul sufletelor. Proprietatea individuală a existat în primele timpuri numai pentru mobile, pentru lucrurile care erau în imediată legătură cu individul ; mai târziu, ea s'a extins și asupra locurilor de arătură și a fânețelor, pădurile și pășunile continuând să rămână în devălmășie. Înțeleg mai bine de ce comunismul s'a putut introduce în Rusia și de ce rezistă el de peste două decenii, când ținem seama de acest *comunism agrar* ancestral al Slavilor.

Slavii erau păgâni ; se închinau la mai mulți zei, dintre care *Perun* era zeul suprem, închipuind cerul furtunos, cu tunete și fulgere, *Dajbog* era zeul care face să se coacă grânelor și fructele, iar *Volos* era zeul turmelor. Credeau și în duhuri care pot face bine sau rău oamenilor și care trebuie îmblânzite prin mici daruri și sacrificii. Multă vreme s'a susținut că Slavii erau mai blânzi decât ceilalți barbari ; de fapt au făcut și ei nenumărate năvăliri, jefuind, arzând, ucigând și luând ca robi o mulțime de locuitori din imperiul roman de răsărit, pe care-i aduceau apoi în ținuturile noastre, peste Dunăre. Marea mulțime a Slavilor s'a diferențiat în mai multe popoare, așezate în locuri deosebite. Astfel Rușii s'au întins peste marele șes dela răsărit de Nistru. Polonii au rămas pe lângă fluviile Vistula și Niemen și în ținutul mlăștinos al Pripetului, iar Cehii și Slovacia s'au coborât spre Carpați și patruleterul Boemiei. Sârbii, Croații și Slovenii s'au așezat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, iar Sclavinii și Anții, în răsăritul ei, ocupând totdeauna și Dacia.

Luptele Bizantinilor cu Slavii. Impotriva năvălitorilor slavi, împărații bizantini au făcut mai multe expediții, dintre care unele chiar în stânga Dunării. În vara anului 591, generalul Priscus trece cu trupele lui în Muntenia, pe la Durostorum, bate pe căpetenia Slavilor *Radogost* și ia prizonier pe un alt șef slav, anume *Musokios*, vecin cu *Radogost*. A doua zi, un ofițer al lui Priscus trece peste râul *Ilivachia* — pare-se Ialomița de astăzi — și urmărește pe Slavi până la pădurile și mlaștinile în care se ascunseseră. În anul următor, un alt general, Petrus, fratele împăratului — dom-

nea pe atunci viteazul Mauricius — se luptă cu neamurile slave în regiunea râului Asemus (azi Osma). În această campanie a căzut principele slav *Pirogost*. Pentru că înaintarea în stânga Dunării era grea, prin ținuturi pline de păduri, generalul bizantin a fost nevoit, dela o vreme, să se întoarcă, întrerupând expediția. Se pare că de data aceasta avem de a face cu regiunea Teleormanului : ea vine

Fig. 41. — Monete bizantine de aur dela Mauriciu Tiberiu (582—602), în timpul căruia s'au făcut expedițiile contra Slavilor ; găsite la Ulmetum (Pantelimonul de Sus), județul Constanța. (M. N. A.).

în fața râului Asemus, pe unde se zice că au trecut trupele bizantine Dunărea. O a treia expediție, fericită, are loc în anul 600, în regiunea apuseană a Daciei din fața orașului Viminacium (vezi și fig. 41). Toate aceste expediții însă precum și 'altele care au urmat n'au putut împiedeca înaintarea Slavilor, ocuparea de către ei a Peninsulei Balcanice și consecințele însemnate pe care le-a avut acest act asupra romanității dunărene.

Intr'adevăr, populația romanică dela sud de Dunăre care izbutise până acum să se mențină, a primit, prin năvălirea Slavilor, o grea lovitură. Ea a fost dislocată de valurile repetate și puternice ale acestor noi stăpânitori ; o parte a ei a fugit spre ținuturile mai ferite din spre miazăzi și spre coasta Dalmației, o altă parte a fost ucisă sau luată în robie. În sfârșit, o ultimă parte, rămasă pe loc și în inferioritate numerică prea accentuată față de Slavi, cărora le

era totuși superioară prin cultură, a sfârșit prin a dispărea în mijlocul acestora. Din întinsa masă romanică de odinioară, n'au mai rămas decât unele fragmente : Românii din Macedonia sau Aromânii și Istroromânii. Până în veacul al XVII-lea mai trăiau prin Dalmația și *Morlacu* sau *Maurovlahii*, altă rămășiță a populației romanice din Balcani ; azi însă, ei au dispărut cu desăvârșire, fiind asimilați de către Sârbi și Croați.

La nord de Dunăre, procesul etnic s'a desfășurat în sens invers : *Slavii au fost cei care au dispărut, topindu-se treptat, treptat, în masa dacoromană*. Acest fapt e o strălucită dovadă a vitalității strămoșilor noștri. Nu numai că au putut să reziste, sute de ani, la adăpostul întinselor păduri, năvălirilor dușmane, dar au fost în stare să asimileze ei pe cei mai numeroși dintre barbari, pe Slavi.

În schimb, și Slavii ne-au lăsat o bogată moștenire. În vinele noastre curge, după cum am văzut, și sânge slav. Toponimia țării noastre a suferit de asemenea o însemnată influență slavă. Dintre râuri, *Bistrița* (râul repede), *Dâmbovița* (râul stejarilor), *Ialomița* (în vechime Ialovnița adică râul ținutului pustiu, nelucrat : Bărăganul), *Târnava* (râul spinilor), *Crasna* (râul frumos), *Putna*, *Milcovul*, *Teleajenul*, *Neajlovul* și o sumă altele poartă nume slave. Dintre munți, numai în șirul Făgărașului, găsim peste zece vârfuri cu nume slav, între care și *Negoiul*. Ca nume de orașe, cităm *Craiova* (reședința craiului), *Râmnicul* (râu sau iaz cu pește), *Târgoviște* (locul Târgului), *Slatina* (apă sărată), *Zlatna* (locul aurului) ; ca nume de sate, cele terminate în -ița, de exemplu : *Toplița*, *Topolnița*, *Verbița*, în -ov sau -ova, ca *Dranov*, *Nanov*, *Roznov*, *Snagov*, *Dadilov*, apoi *Cucova*, *Rahova*, etc.

Două nume date de Slavi și anume *Vlașca* și *Vlășia* merită o deosebită atenție. Cel dintâi înseamnă „țara Vlahilor“ adică a Românilor și a fost dat regiunii de câmpie unde și astăzi se află județul cu același nume, deoarece aci, în această regiune, acoperită cu păduri întinse și străbătută de o sumă de râuri, au găsit năvălitorii slavi pe strămoșii noștri. Cel de al doilea are același înțeles și a fost dat codrului uriaș care se întindea la miazăzi de Ploiești, acoperind ținutul udat de Prahova, Ialomița, Dâmbovița și de afluenții lui și având în mijlocul său și minunatul lac al Snagovului. Aceste două numiri arată prezența strămoșilor noștri, în momentul năvălirii Slavilor, în câmpie, ceea ce e foarte natural deoarece aci, în pădurile dela șes, mai ales când ele au numeroase

poieni și sunt udate de râuri și lacuri, traiul e mai lesnicios decât la munte.

Și onomastica arată o puternică influență slavă. Astfel *Radu* (veselul, bucurosul), *Dan* (dăruitul), *Vlad* (stăpânitorul), *Pârvo* (cel dintâi), *Dobre* (bunul), apoi Dragomir, Tihomir (tatăl lui Basarab Intemeietorul), Dobromir, Vladislav, Dragoslav, etc.

Dacă cercetăm limba noastră și facem o numărătoare a cuvintelor, atunci băgăm de seamă că aproximativ o șesime din ele (exact 16,41%) sunt de origină slavă. Trebuie să observăm însă că multe din aceste cuvinte slave se întrebuițează foarte rar și că ele n'au format *familii de cuvinte*, pe când acelea de origină latină revin tot mereu, sunt neconținut întrebuițate, în graiul zilnic, și au familii foarte bogate. Apoi morfologia și sintaxa noastră sunt latine, ceea ce face ca limba noastră să fie în mod evident o limbă de origine latină. Nu e mai puțin adevărat că întâlnim cuvinte slave în toate domeniile activității și simțirii omenești. În agricultură și în creșterea vitelor ele sunt mai puțin numeroase; numai o singură cereală are nume slav: *ovăzul*, iar dintre animalele domestice: *bivolul*, *cocoșul*, *gâsca*. În schimb însă, în ce privește animalele sălbatice și mai ales, soiurile de pești, numirile slave sunt numeroase. O sumă dintre cuvintele care arată însușirile și defectele fizice sau morale ale omului au aceeași origine. De pildă, pentru cele dintâi: *blajin*, *destoinic*, *drag*, *dârz*, *sfânt*, *vrednic*, *sdravăn*; pentru cele de al doilea: *cârn*, *gângav*, *gârbov*, *lacom*, *nătâng*, *năuc*, *netrebnic*, *prost*, *știrb*, *vinovat*.

În ce privește societatea, adică clasele sociale și organizarea de stat, sunt de origină slavă următorii termeni: *boier*, care înseamnă cel de frunte, nobilul, *stăpân*, cu același înțeles ca în românește, *jupean* care la Slavi însemna conducătorul unei „jupe“, adică al unei organizațiuni teritoriale cuprinzând mai multe familii, și *rob* adică sclav. Apoi *cneaz*, care la vechii Slavi avea înțeles de „principe“ și *voievod* care însemna „conducător de armată“; la noi, acest titlu s'a dat capului statului.

În domeniul religios, am împrumutat o serie de cuvinte privind atât credința însăși cât și cultul și organizarea erarhică. Astfel sunt cuvintele: *rai*, *iad*, *utrenie*, *vecernie*, *maslu*, *a blagoslovi*, *vlădică*, *stareț*.

În organizarea militară, am luat dela Slavi numele *cetei*, al *pâlcului* și al *gloatei*. Tot cuvintele lor au biruit și în ce privește

şabia, suliţa, praştia, toporul, steagul şi straja. Soldatul slav — *vornicul* (dela *voi* războiu), — a căpătat la noi cu vremea înţelesul de om puternic, sdravăn, pe care-l are astăzi.

În sfârşit, de origine slavă sunt şi numele a o sumă de dregători domneşti, precum *vornic, postelnic, stolnic, ceaşnic, ispravnic*.

Această mulţime de cuvinte slave n'a intrat deodată, în aceeaşi epocă, în limba română, ci pe rând, începând din veacul al VI-lea. O parte însemnată, cea mai însemnată, a intrat pe timpul conlocuirii noastre cu Slavii în Dacia, până ce i-am asimilat, adică în secolele VI-XI. Căci asimilarea completă a Slavilor de către strămoşii noştri a durat câteva veacuri, s'a făcut pe încetul; când au năvălit Ungurii, procesul era încă în curs. O altă parte, în legătură cu biserica, am primit-o după creştinarea Slavilor, mai precis a Bulgarilor, așa dar dela sfârşitul secolului al IX-lea înainte. O a treia serie de cuvinte, în legătură cu organizarea de stat, cu dregătoriile, a intrat odată cu întemeierea primelor alcătuiuri politice româneşti mai însemnate, prin urmare începând cu secolul al XIII-lea. În sfârşit, sunt o serie de cuvinte slave pe care le-am împrumutat şi mai târziu, în epoca modernă, dela Poloni, dela Ruteni şi dela Ruşi.

BIBLIOGRAFIE

Slavii şi influenţa lor asupra noastră: I. BOGDAN, *Originea voevodatului l₁ Românii în An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, seria 2, t. XXIV (1901—1902), p. 191—207; O. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1902, XXXI + 510 p. în 8°; I. BOGDAN, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, Bucureşti, 1905, 33 p. în 4°; I. BOGDAN, *Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul XV*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.* seria 2, t. XXX (1907—1908), p. 316—441; C. GIURESCU, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 479—543; C. GIURESCU, *Despre boieri*, Bucureşti, 1920, 129 p. în 8°; L. NIEDERLE, *Manuel de l'antiquité slave*, vol. I—II, Paris, 1923—1926, VIII + 246 şi VII + 360 p. în 8°; IORGU IORDAN, *Rumäninsche Toponomastik*, I—II, Bonn şi Leipzig 1924—1926, III + 198 p. în 8°; P. SKOK, *Les rapports linguistiques slavo-roumains*, în *Slavia*, IV (1925), p. 128—138 şi 325—346; ILIE BĂRBULESCU, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Iaşi, 1929, VIII + 534 p. în 8°; GR. NANDRIŞ, *The earliest contacts between Slavs and Roumanians*, în *The Slavonic and East European Review*, XVIII (1939), p. 142—154; AL. ROSETTI, *Istoria limbii române. III. Limbile slave meridionale*, Bucureşti, 1940, 140 p. în 8°; D. MACREA, *Circulaţia cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942, 24 p. în 8°; AL. ROSETTI, *Istoria limbii române. Noţiuni generale*, Bucureşti, 1942, 96 p. în 8°.

BULGARII

Bulgarii, veniți din regiunile centrale ale Asiei, se așează la miazăzi de Dunare spre sfârșitul veacului al șaptelea. Ei se creștinează în anul 864, așadar cu o jumătate de mileniu după noi.

Bulgarii fac parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă și anume din grupa occidentală a lor. Ei au locuit, la început, în regiunile centrale ale Asiei. De acolo au venit pe la jumătatea secolului al II-lea după Hristos și s'au așezat între Volga și Don ; până târziu, un ținut de pe lângă Volga s'a numit Bulgaria Mare. În cursul veacului al V-lea, îi găsim la nordul Mării Negre și în Crimeia. Supuși de Avari, ei rămân în această stare până în vremea hanului lor *Kubrat* (585—643) care izbutește să scuture jugul străin și să devină independent. După moartea lui Kubrat, un fiu al său, anume *Asparuh* sau *Isperih* trece — sub presiunea unor noi năvălitori, *Cazarii*, popor de origine turcă și de religie mozaică — cu o parte din triburile bulgare în Bugeac, iar de aci peste Dunăre. După un scurt popas în regiunea *Peuce*, care poate să fie chiar Delta, el își așează reședința între Șumla și Varna, pe locul unde este astăzi satul Aboba, construind aci un mare lagăr întărit în suprafață de circa 23 de kilometri pătrați. (Bizantinii au numit această reședință *Plisca*). Treptat-treptat, Bulgarii cuprind apoi întreg ținutul dintre Dunăre și Balcani, întemeind un stat și supunând pe Slavii care locuiau aici. Cum însă acești Slavi erau mult mai numeroși, Bulgarii au dispărut în mijlocul lor, adică au fost asimilați. Poporul bulgar de azi poartă doar *numele* vechilor cuceritori

bulgari ; el este însă de neam slav, ca și Sârbii, și vorbește o limbă *slavă*, cu câteva cuvinte numai din limba de odinioară.

Avem câteva știri asupra organizării vechiului stat bulgar. Șeful lui se numea *chan* sau *chagan*, întocmai ca la Avari și la celelalte neamuri de aceeași origine. Dregătorului celui mai însemnat, care ajuta pe han în administrarea Statului, i se spunea *kafkan*. Alt demnitar purta numele de *tarkan*. Administratori ai ținuturilor erau *knezii*. Nobilii se împărțeau în două categorii : mari numiți *boliar*, de unde vine, prin intermediul Săvilor, și denumirea românească de *boier*, și mici, numiți *bagaini*. Cei care se distingeau căpătau diferite titluri precum *bogotur*, *kolovrat* și altele.

Puterea statului bulgar crește considerabil sub *Krum* (802—814) ; acesta cucerește, în urma unei lupte sângeroase, *Sofia*. Împăratul bizantin Nicefor I întreprinde o expediție împotriva lui și ajunge chiar până la reședință, la Plisca, unde pune mâna pe un bogat tezaur și dă foc castelului. La întoarcere însă, armata bizantină fu surprinsă de soldații lui Krum într'o trecătoare îngustă și distrusă aproape în întregime. Împăratul Nicefor însuși căzu pe câmpul de luptă. Krum porunci să se pună capul celui căzut într'o sulită și apoi, nemulțumit cu atât, dădu să i se facă din craniu un pahar argintat pe dinăuntru, în care i se turna vin la ospete.

Creștinarea Bulgarilor. Boris. Simeon. Bulgarii, în primele două veacuri ale așezării lor la sudul Dunării, erau păgâni ; au fost creștinați deabia în veacul al IX-lea (anul 864), sub țarul *Boris* care, botezându-se, și-a zis Mihail, după numele nașului său, împăratul Bizanțului. Nobilii bulgari la început n'au vrut să se creștineze și numai după ce Boris a dat pe mâna călăului pe cincizeci și doi dintre ei, împreună cu familiile lor, restul au consimțit să se boteze.

S'a crezut multă vreme că Bulgarii ar fi fost creștinați cu ajutorul celor doi predicatori și misionari Metodi și Chiril. Realitatea este că aceștia au fost apostolii *Moravilor*, poporul slav care întemeiază în secolul al IX-lea un stat puternic în regiunea Slovaciei de azi. Discipoli ai lui Metodi și Chiril — printre care trebuie să pomenim pe Climent de Ohrida — au predicat însă în Bulgaria și au contribuit la întărirea noii credințe. Tot ei au introdus și cele două alfabete, *glagolitic* și *chirilic*, în care s'au scris

textele religioase în țările slave. Alfabetul glagolitic a fost numit așa din cauza cuvântului slav *glagola*: „el spunea“ care revine foarte des în textul slav al Sfintei Evanghelii. Latinii auzind repetându-se mereu acest cuvânt, au spus celor cari citeau evanghelia glagoliți, iar alfabetului întrebuițat la scriere, glagolitic. Acest alfabet e mai vechiu; el provine din litera greacă minusculă, căreia i s'au adăogat pentru sunetele slave ce nu existau în grecește, caractere luate din alfabetul ebraic-samaritean. N'a avut o răspândire prea largă, fiind întrebuițat mai mult în Croația unde a căpătat o înfățișare specială, colțuroasă, din care cauză a și fost numit *glagolitic unghiular*. Alfabetul cirilic, numit impropriu astfel fiindcă nu se datorește lui Chiril, apostolul slav — e ceva mai nou — se crede că a fost alcătuit pe vremea lui Simeon și a avut o răspândire mult mai largă. Provine din litera uncială greacă, stilizată, căreia i s'a adăogat, pentru sunetele care nu existau în grecește, semne luate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet chirilic a fost adoptat de Bulgari, de Sârbi, de Ruși și de noi, de Români, care am scris cu el până târziu de tot, până în 1863 când s'a decretat înlocuirea lui. Polonii și Cehii nu l-au întrebuițat, ei scriind cu alfabetul latin, care e mult mai simplu și mai ușor de citit.

Statul bulgar ajunge în culmea puterii sale sub *Simeon*, fiul lui Boris (893—927). Acesta era un om de cultură, fusese crescut și educat la Constantinopol: avea relații cu cercurile intelectuale bizantine, de aceea i se și spunea că e „jumătate grec“. A avut ambiția să ajungă împărat la Bizanț, de aceea a purtat o serie de lupte sângeroase, fără însă să-și poată împlini visul.

După moartea lui Simeon, statul bulgar decade. Bizantinii, pentru a-l distruge, cheamă împotriva-i pe Rușii dela Chiev, care într'adevăr vin, cu craiul lor Sviatoslav, și cuceresc jumătatea de răsărit a Bulgariei. Sviatoslav, după izbândă, nu mai vrea să plece însă îndărăt; îi plăceau mai mult ținuturile dunărene decât șesul lui întins din Rusia. Bizantinii sunt nevoiți deci să pornească împotriva lui și, după multe lupte, izbutesc să-l scoată din Silistra (anul 972). Odată cu această izbândă, Bulgaria de răsărit cade în mâna Bizantinilor, țarii bulgari fiind nevoiți să se adăpostească în partea din spre apus, în Macedonia. Dar după puțină vreme, și acest rest al stăpânirii bulgare dispare, sub loviturile împăratului bizantin *Vasile al II-lea*, zis *Bulgaroctonul*, adică „ucigătorul de Bulgari“ (anul 1018; vezi și fig. 42).

Legăturile noastre cu Bulgaria. Legăturile noastre bisericești cu țarmul drept al Dunării care fuseseră întărite, după cum am arătat mai înainte, de către Justinian, au continuat și după venirea Bulgarilor și creștinarea lor. Preoții noștri au continuat să fie sfințiți de episcopii de pe malul drept, textele bisericești să fie aduse de aci. Cum însă acuma acești episcopi erau bulgari, slujba bisericească se făcea în bulgărește adică în limba veche slavă și era scrisă cu alfabetul chirilic, noi a trebuit să introducem, pentru slujba din biseri-

Fig. 42 — Tezaurul de monete bizantine de aur (106 piese), din care cea mai mare parte dela Vasile al II-lea Bulgarohtonul și dela Constantin al VIII-lea, găsit la Dinogeția, în fața Galaților, în August 1939, cu prilejul săpăturilor (C. C. G.).

cile noastre, atât limba slavă cât și noul alfabet. Această schimbare se explică și prin faptul că, în vremea aceea, mai erau în ținuturile noastre o parte dintre năvălitorii slavi care mai vorbeau limba lor, care nu fuseseră încă asimilați de strămoșii noștri. Mai târziu, când s'au întemeiat Principatele, limba slavă din biserică a devenit și limba oficială a Statului: toate actele interne, adică hrisoavele de moșie și poruncile precum și multe din actele externe, din scrisorile

trimise în țările vecine, s'au scris în limba slavă. Bine înțeles, poporul, în acest timp, a vorbit românește. Tot așa s'a întâmplat și în multe alte țări din apus, limba statului întrebuițată în biserică și în cancelarie era una, limba poporului era alta. În Germania, de pildă, limba statului și a bisericii a fost timp îndelungat cea *latină*, în timp ce poporul vorbea limba lui germană. Tot așa, în Anglia, după cucerirea normandă, limba oficială, a cancelariei și a curții, a fost, multă vreme, cea *franceză*, pe când poporul vorbea vechea limba, anglo-saxonă. Această întrebuițare a două limbi deosebite în același stat, una de către biserică și cancelarie, alta de către popor, este un fapt caracteristic evului mediu în toată Europa. Nu trebuie deci să ne mire că și la noi a fost așa, că în biserică și în cancelarie se folosea limba *slavă*, în timp ce poporul vorbea *românește*.

BIBLIOGRAFIE

Bulgari: W. N. SLATARSKI, *Geschichte der Bulgaren*, vol. I, Leipzig, 1918, X + 182 p. în 6°; B. CONEV, *Ezikovni vzaimnosti mejdu Bălgari i Rumăni*, Sofia, 1921, 158 p. în 8°; ST. MLADENOV, *Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens d'Asparuch en Bulgare moderne* în *Rev. d. Et. Sl.*, I (1921), p. 38—53; THEODOR CAPIDAN, *Raporturile lingvistice slavo-române. I. Influența română asupra limbii bulgare*, în *Dacorom.*, III (1923), p. 129—238; KR. MIJATEV, *Epigrafičeskie materialii iz Preslava*, în *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 383—403; A. VAILLANT și M. LASCARIS, *La date de la conversion des Bulgares*, în *Rev. d. Et. Sl.*, t. XIII (1933), p. 5—15; FR. DVORNIK, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praha, 1933, X + 443 p. în 8°.

UNGURII

După ce s'au așezat în pustă, în anul 896, Ungurii au aflat de „bunătatea Țării Transilvane unde domnea Gelu Românul“.

(Cronica notarului anonim al regelui Bela).

Istoria lor până la așezarea în pustă. Ungurii sunt un popor fino-ugrian ; limba lor se înrudește prin urmare cu aceea a Finlandezilor, a Estonilor și a Laponilor. Numele lor național este acela de *Maghiari*, după numele tribului din care-și alegeau conducătorul, și înseamnă, pare-se, „oamenii (sau odraslele) pământului“. Alți învățați îl traduc prin „puternici, stăpâni“, considerându-l tot una cu turcescul *bajar*. *Ungurii* — așa le-au spus Germanii, Romanicii și Bizantinii — aveau, la năvălirea lor în Europa, înfățișarea obișnuită a Fino-ugrienilor : mici de statură, cu pomeții obrazilor ieșiți în afară, ochii puțin oblici, pielea de culoare mai închisă, nu albă, și părul împletit în cozi care le cădeau pe spate. Se ocupau în special cu creșterea vitelor. Abatele Regino, care a trăit în veacul al X-lea, puțină vreme deci după așezarea lor în Panonia, și care avusese prilejul să-i observe în incursiunile lor din Germania, ni-i descrie în felul următor : „Ungurii rătăcesc în pustietățile Panonilor și Avarilor și își caută hrana zilnică din vânat și pescuit. Ei luptă mai ales cu săgeți pe care știu să le arunce cu mare dibăcie din arcurile lor de lemn. Nu se pricep a lupta într'o ordine de bătaie sau a asedia cetăți ; adeseori se prefac a fugi pentru a înșela pe dușman. Nu țin mult timp la luptă ; altfel, dacă stăruința lor în bătaie ar egala furia primelor ciocniri, ar fi de neînvinși. Se hrănesc aproape în chipul

fiarelor sălbatice, cu carne crudă și cu sânge“.

Originari erau din mijlocul Asiei, din regiunea care se întinde la apus de ultimele ramificații ale munților Altai, în apropiere de nordul Persiei. De aci pleacă ei, în secolul întâi după Hristos, spre apus. Câtăva vreme au zăbovit în ținuturile de stepă care se întind între cursul mijlociu al Volgăi și Munții Urali. Mai târziu, pe la 830, îi găsim între Don și Nipru, în ținutul cunoscut în izvoarele bizantine sub numele de *Lebedia*. Atacul Pecenegilor îi silește să părăsească însă și acest ținut. O parte se întorc îndărăt, în Asia, restul se îndreaptă spre apus și ajung pe la 889, în Atelkuz (în maghiara de azi Etelköz) adică în „țara dintre râuri“. E regiunea cuprinsă între cursul inferior al Prutului și al Nistrului sau *Bugeacul*. Aci diferitele triburi ale Ungurilor se unesc și aleg drept conducător pe *Arpad*.

Despre acest conducător, împăratul bizantin contemporan Constantin Porfirogenetul (912—959) ne spune că era „cel mai demn (de o asemenea onoare), înțelept la sfat și înțelegător, de o vitejie deosebită și înzestrat pentru domnie“.

Nici în Atelkuz Ungurii n’au putut rămâne multă vreme. În anul 894 izbucnind un războiu între țarul Simeon al Bulgariei și Bizantini, aceștia din urmă, potrivit unei vechi tactici de a combate pe barbari, ridicând pe unii împotriva altora, se adresează Ungurilor, cerându-le ajutor. Și într’adevăr, Ungurii atacă la 895 pe Bulgari și-i birue în trei bătălii, ceea ce face pe Simeon să încheie pace cu Bizantinii. Odată asigurat din partea aceasta, el hotărăște să se răzbune împotriva celor care nu numai că îl învinseseră, dar îi prădaseră și o parte din țară. Încheie deci o alianță cu Pecenegii, dușmanii Ungurilor, și împreună cu ei atacă lagărul din Atelkuz. O parte din armata ungurească lipsea tocmai, fiind dusă într’o expediție spre mieznoapte. Simeon împreună cu Pecenegii au putut deci să birue ușor pe cei rămași și să devasteze cumplit lagărul. Când au văzut Ungurii dezastrul — pieriseră mulți dintre ai lor, alții fuseseră luați prizonieri, o mare parte din turme erau pierdute — s’au hotărât să plece din Atelkuz și să-și caute o nouă așezare. Au pornit deci spre mieznoapte, de-a-lungul Carpaților Moldovei și

Galiției, până în dreptul orașului Munkács, unde au trecut peste munți, scoborîndu-se în câmpia Tisei (896). Odată stabiliți aci, Ungurii au început să prade în toate părțile. Se întorsese parcă vremea Hunilor. Năvălirile lor erau așa de cumplite, încât, în țările de prin prejur, se spunea în biserică, la slujbă : „Ferește-ne, Doamne, de Unguri“. Ei s'au mai potolit numai după ce împăratul german *Otto cel Mare* i-a bătut bine într'o luptă le râul *Lech*, în anul 955.

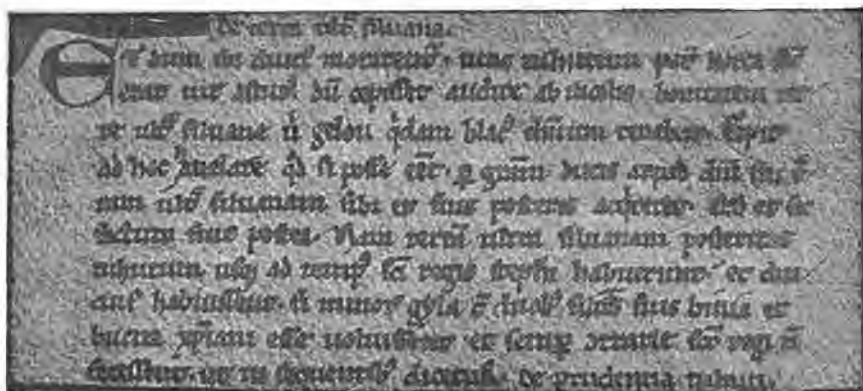

Fig. 43. — Fragment din manuscrisul cronicii notarului anonim al regelui Bela, în care se povestește ocuparea Transilvaniei de către Unguri. În rândul doi, spre dreapta, începe fraza : „bonitatem terre ultrasilvane ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat“ adică „bunătatea Țării Transilvaniei unde domnea un Român anume Gelou“. (Muzeul din Budapesta). (M. N. B.).

Ocuparea Transilvaniei și a ținuturilor din stânga Tisei.

În partea de răsărit a câmpiei, de o parte și de alta a Tisei, Ungurii au dat peste strămoșii noștri care se îndeletniceau, pe lângă agricultură, și cu creșterea vitelor. De aceea, ei și sunt numiți, în cronicile ungurești „păștori ai Romanilor“ (pastores Romanorum). Alături de Români, pe cale însă de asimilare, trăiau și unele neamuri de Slavi, având și unii și alții, mici organizații politice numite cnezate și voievodate. O cronică veche ungurească, scrisă de un notar al regelui Bela, și anume al regelui Bela al II-lea (1131—1141), spune că la venirea Ungurilor, existau în stânga Tisei, următoarele voievodate : unul, al lui *Menumorut*, între Someș, și Mureș, deci

țara Crișurilor, un al doilea, al lui *Glad*, în Banat, și un al treilea, în Ardealul propriu zis : aci domnea „*Gelu Românul*“; de bunătațea țării lui se dusesse faima (vezi fig. 43). Ungurii au purtat lupte cu toți acești voievozi și — spune cronica — i-ar fi învins. Ocuparea temeinică a Ardealului va începe însă abia dela anul 1000 înainte și va dura două secole, până pe vremea aducerii Cavalerilor Teu-toni (1211).

Continuitatea Românilor în Dacia Traiană. Istoricii unguri nu vor să țină seamă de indicațiile cronicei notarului anonim al regelui Bela ; ei susțin că la venirea strămoșilor lor în Ardeal, *Românii* nu erau acolo, ci la sud de Dunăre, de unde s'au întors abia pe la finele secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea de când datează primele mențiuni documentare. Așa dar, — susțin acei istorici — Românii nu pot invoca argumentul istoric al *vechimiilor* lor în această țară, deoarece ei s'au așezat aci în urma Ungurilor, fiind tolerați de aceștia. În sprijinul acestei teorii care ne contestă *continuitatea* în Dacia Traiană, aduc istoricii amintiți două argumente : mai întâi, mărturia unui istoric vechiu Flavius Vopiscus, *biograful oficial* al lui Aurelian, care spune că acest împărat a retras din Dacia „armata și pe provinciali“, așezându-i în Moesia, în al doilea rând, lipsa de știri istorice despre Români la nord de Dunăre, în veacurile VI—XII. Aceste două argumente însă sunt lipsite de valoare. Flavius Vopiscus, ca biograf oficial și lucrând după izvoare oficiale, evident nu putea să spună că Aurelian a lăsat în Dacia atâta lume : era o chestie de prestigiu pentru împăratul a cărui vieață o scria. Am arătat mai înainte (vezi p. 92), motivele pentru care marea masă a populației, plugarii, păstorii, micii meșteșugari n'au trecut peste Dunăre, ci au rămas să-și continue vieța sub stăpânirea barbarilor. Am văzut că *n'aveau interes* să-și părăsească ogoarele și locuințele. Dar să admitem — prin absurd — că ar fi făcut-o ; cum se explică atunci că deplasarea unei asemenea mase uriașe de oameni — socotind numai 5 locuitori pe kilometrul pătrat și tot trebuiau să fie cel puțin un milion de suflete — n'a lăsat nicio urmă, *dar absolut nici una*, în monumentele și inscripțiile din Moesia ? Că nu găsim nicio inscripție dela vreun cetățean de aceștia mutați ? Că nu-și exprimă nimeni recunoștința față de împărat prin dedicații săpate în piatră, așa cum am

întâlnit atâtea în Dacia Traiană? Foarte curioasă această tăcere unanimă, dacă am admite strămutarea întregii populații. Foarte naturală, dimpotrivă, dacă n'au trecut dincolo de Dunăre — și acesta a fost cazul — decât trupele, funcționarii și bogățiașii.

În ce privește argumentul cel de al doilea, cercetările nepărtinitoare dovedesc că nici el nu-i întemeiat. Sunt izvoare istorice care amintesc pe Români la nord de Dunăre în intervalul pomenit. E astfel, cronica *rusă*, zisă a lui Nestor, care povestește că Ungurii, când au venit să se așeze în pustă, după ce au trecut niște munți înalți (*Carpații!*) „*se apucară la lupte cu Valahii și Slavii care locuiau aceste țări*“. E apoi cronica *bizantină* a lui Nicetas Choniates care ne arată că în anul 1164, Andronic Comnen, vărul împăratului Manuil Comnen, scăpând din închisoare și fugind spre miez-noapte, *a fost prins la hotarele Galiției de către Vlahi*“. Tot la Români din părțile Moldovei, în orice caz la cei din stânga Dunărei, se referă și denumirea de „*Blacumen*“ pe care inscripția cu *runes* (litere vechi germane!) dela Sjonhem, în Gotland, o dă popoului ce a ucis pe un tânăr nordic, în drumul său dela Vistula-Bug spre Constantinopol. (finele secolului XI — secolul al XII-lea).

Pe de altă parte, *toponimia* Ardealului dovedește că populația româno-slavă era acolo, atunci când au venit Ungurii. Dovadă faptul că aceștia au împrumutat o serie de numiri dela vechii locuitori, ca *Maros*, (dela Moreș, Mureș), *Szamos* (dela Someș), *Koros* (dela Criș), apoi *Brasso* (din Brașov), *Roznyó* (din Râșnov), *Taplocza* (din Toplița). Insuși numele celui mai mare dregător din Transilvania, *voievod*, e de origină româno-slavă.

Teoria de care se servesc, cu o rea credință remarcabilă, istoricii și oamenii politici ai Ungariei, spre a explica mulțimea elementului românesc în Transilvania, anume aceea a unei *infiltrări lente din spre miazăzi*, începând dela finele secolului al XII-lea, infiltrare care s'ar fi accentuat apoi în epoca modernă, în timpul dominației turcești și mai ales sub Fanarioți, *este total falsă și lipsită de bază documentară*. Fenomenul a fost invers: Transilvania, pământul de baștină al românismului, așa cum au dovedit în chip evident și ultimele cercetări științifice — menționăm de pildă, acelea ale profesorului Ernst Gamillscheg — a constituit întotdeauna rezervoriul din care s'au alimentat sub raportul etnic Principatele. În sprijinul acestei afirmații se pot cita numeroase documente și mărturii, atât

oficiale cât și private, începând din secolul al XIV-lea — întemeierea Moldovei, de către Maramureșeni — și până în al XIX-lea — colonizarea cu mocani a Dobrogei și a anumitor regiuni din Muntenia. Cercetarea cât de sumară a toponimiei din Principate dovedește un curent viu de trecere a populației ardelenne peste munți. Fenomenul nu se mărginește numai la Români; el cuprinde în secolele XIII—XIV și pe Sași chiar, iar în secolele XIII—XVI și pe Secui. Un județ întreg din Muntenia a purtat până în 1845 numele de *Săcuieni* (sau Saac), iar localitățile având adaosul de *Ungureni* (de ex. Măneciu-Ungureni, Valea Vii-Ungureni, Popești-Ungureni, Posești-Ungureni, etc., sau numite chiar simplu *Ungureni*, termen ce înseamnă, în mod obișnuit, în vechiul regat, „Români din Ardeal“, sunt foarte numeroase atât în Muntenia cât și în Moldova.

Creștinarea Ungurilor. Venind în contact cu populația româno-slavă, Ungurii au început a deprinde felul de vieță mai așezat al acesteia. Ba chiar unii dintre conducătorii Ungurilor s'au și botezat, intrând în legături cu patriarhia de Constantinopol. Dar cel care a creștinat poporul unguresc a fost regele *Ștefan* numit apoi *cel Sfânt*. După îndemnul Papei dela Roma, a făcut el pe Unguri să primească botezul, pe unii cu sila, întocmai cum făcuse și Boris cu Bulgarii. Drept mulțumită, Papa i-a trimis lui Ștefan *coroana de rege* (anul 1001) și l-a îndemnat să lupte contra necredincioșilor și schismaticilor. Profitând de acest îndemn, Ștefan a căutat să-și întindă stăpânirea cât mai departe și a pătruns în Transilvania. În partea de sud-est a ei, stăpânea un voievod *Kean*; acesta a fost învins. Totuși, încă multă vreme după aceea — mai bine de două sute de ani — se constată că strămoșii noștri și-au avut aci, în partea de miazăzi a Transilvaniei, o „țară“ a lor, („terra Blacorum“, 1222) prin care, dacă treceau mărfuri străine, plăteau vamă deosebită de vama ungurească.

Colonizarea Secuilor și a Sașilor. Cavalerii Teutoni. Pentru apărarea Transilvaniei contra atacurilor din spre răsărit, au adus regii ungurii — se pare, pe la finele secolului al XI-lea — pe *Secui*, care vorbeau și ei tot ungurește, și i-au așezat de-a-lungul Carpaților, la hotar cu Moldova. O parte dintre Români în mijlocul cărora fură așezați Secuii, își pierdură graiul, învățând limba

ungurească. În schimb, și Secuii împrumutară dela ei multe obiceiuri, portul, felul de a-și face casele și altele. Dela o vreme, unii dintre Secui trecură și peste munți, în Moldova, unde se așezară în părțile Bacăului și Romanului : sunt *Ciangăii* de astăzi.

Fig. 44 — Vederca unei străzi vechi din Sibiu. (D. P.).

În afară de Secui, regii unguri mai aduseră și coloniști germani, spre a da un nou avânt exploatării bogățiilor miniere, meșteșugurilor și comerțului. Acești coloniști veniră din părțile Flandrei,

ale Rinului de mijloc și ale Saxoniei (Sachsen, în românește Sasi, Sași); primele așezări sunt pe vremea regelui Geiza al II-lea (1141—1162). Ei primiră proprietăți întinse, multe luate dela băștinașii români, apoi dreptul de a plăti numai o sumă de bani — relativ redusă — ca dare pe fiecare an și alte privilegii.

Intre altele li se dă, în 1224, „Pădurea Românilor și a Pecenegilor” (*sylva Blacorum et Bissenorum*) cu apele care o străbat, spre a se folosi de ea în comun cu ziiși Români și Pecenegi.

Bucurându-se de astfel de foloase, și fiind oameni vrednici și economi, nu e de mirare că Sașii au izbutit în scurtă vreme să aibă orașe înfloritoare (Sibiul, căruia ei i-au zis Hermannstadt (vezi fig. 44), Brașovul, numit Kronstadt adică orașul Coroanei, Bistrița, Sighișoara, Mediașul și altele) și să facă un negoț întins, nu numai în Transilvania, dar chiar și dincoace de munți, în Țara Românească și în Moldova. Ba unii dintre dânșii, întocmai ca Secuții, s’au și așezat la răsărit de Carpați, în orașele Baia și Suceava, și la miazăzi, în Râmnicul Vâlcii și Câmpulung, unde însă, cu vremea, s’au topit în mijlocul alor noștri.

La începutul veacului al XIII-lea, regii unguri au adus, tot pentru paza Transilvaniei împotriva atacurilor din spre răsărit, pe *Cavalerii Teutoni*, un ordin de călugări-ostași, care fuseseră mai înainte la locurile sfinte. Aceștia au primit Țara Bârsei (anul 1211), dar au început să se întindă și peste munți, prin părțile Mușcelului, Dâmboviții, Prahovei și Buzăului. Văzând că se întăresc prea mult și temându-se să nu ajungă cu vremea o primejdie, regii unguri i-au silit să plece după puțină vreme (1225).

BIBLIOGRAFIE

Ungurii: EUG. CSUDAY, *Die Geschichte der Ungarn*, ed. 2-a, vol. I—II (Pressburg), 1900, 506 + 572 p. în 8°; AKOS VON TIMON, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, ed. 2-a, Berlin 1909, XVI + 835 p. în 8°; N. IORGA, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I—II, București, 1915—1916, 414 + 404 p. în 16°; GUSTAV KISCH, *Zur Wortforschung. Erloschenes Slaventum in Siebenbürgen*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XLVII (1924), p. 1—9 și 25—41; GUSTAV KISCH, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathen-*

länder, Leipzig, 1929, 297 p. in 8°; N. DRAGANU, *Românii în veacurile IX—XIV-lea pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, 683 p. in 8°; GH. I. BRATIANU, *O enigmă și un miracol istoric: Poporul Român*, București, 1940, 138 p. in 8°; E. GAMILLSCHEG, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen, in Südost-Forschungen*, V (1940), 1, p. 1—21; BALINT HOMAN, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Berlin, 1940, XVI + 439 p. in 8°

Sașii și Secuții: G. D. TEUTSCH, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, ed. 4-a, vol. I, Sibiu, 1925, XIX + 611 p. in 8°, G. POPA LISSEANU, *Secuții și secuizarea Românilor*, București, 1932, 63 p. in 8°; SABIN OPREANU, *Die Szekler. Eine völkische Minderheit inmitten des Rumänentums*, Sibiu, 1939, 211 p. in 8°.

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ. STATUL ASANEȘTILOR

„*Prea scumpul fiu al nostru întru Hristos, Ioniță, ilustrul rege al Bulgarilor și Românilor*“.

(Scrisoarea din 1204 a Papei Inocențiu al III-lea).

Efectele așezării Slavilor la sud de Dunăre. În momentul când au început marile năvăliri ale Slavilor peste Dunăre, adică la începutul veacului al VI-lea, exista în răsăritul Europei, din Ardeal până în Macedonia și dela Marea Neagră la cea Adriatică, o foarte puternică populație romanică ; cea din Dacia era în legătură nemijlocită cu cea din Peninsula Balcanică. În special, era bine romanizată partea din spre apus și miazănoapte a peninsulei, așa dar tocmai partea care se învecina sau era mai aproape de ținuturile noastre. Așezarea Slavilor la sud de Dunăre a avut un efect considerabil asupra populației romanice din răsăritul Europei. În afară de faptul că a împrăștiat-o prin uciderile, adeseori în masă, care însoțeau repetatele lor expedițiuni, dar, cu timpul, a și *dislocat-o, a împărțit-o în două mari grupe* : una spre miazănoapte, cuprinzând pe *Dacoromâni*, cealaltă, spre miazăzi, cuprinzând pe *Macedoromâni*. Din grupa Dacoromânilor s'a despărțit apoi o parte, aceea din spre vest, ai căror urmași sunt *Istoromânii* de astăzi. Iar din grupa Macedoromânilor, s'au despărțit *Meglenoromânii*. În afară de cele două grupe, din spre miazănoapte și miazăzi, au rămas și altele mai puțin însemnate și numeroase, dar care și-au continuat existența până spre sfârșitul Evului Mediu, contopindu-se apoi cu populația slavă înconjurătoare. *La sud de Dunăre, procesul etnic*

s'a desfășurat așa dar în defavoarea noastră, invers de cum s'a întâmplat la nord. Și ce a mai rămas din neamul nostru, Macedoromânii și Istroromânii, dacă vor continua să locuiască tot acolo, vor dispărea cu siguranță. Mai întâi Istroromânii care-s mai puțini și asupra cărora influența Croaților este foarte accentuată, apoi Macedoromânii și Meglenoromânii care se vor slaviza sau greciza. Singura scăpare e să-i colonizăm înăuntrul hotarelor statului nostru. Am putea, mulțumită lor, să schimbăm aspectul etnic al multor orașe și târguri românești și al unor regiuni de graniță, cu deosebire amenințate sub raportul demografic.

Răspândirea Românilor în Peninsula Balcanică. Constatăm populație românească în cursul evului mediu în numeroase regiuni ale Peninsulei Balcanice. Un grup compact de Vlahi locuiau *munții Pindului* și ținuturile de prin prejur. Din cauza numărului lor însemnat, ei făcuseră chiar ca aceste ținuturi să fie cunoscute sub numele de *Vlahia*. Erau aci de fapt trei Vlahii : *Vlahia Mare* în Tesalia, *Vlahia Mică* în Etolia și Acarnania și *Vlahia de Sus* în Epir. Câte și trele sunt pomenite în izvoarele bizantine.

Macedonia propriu zisă și în special partea dela apus de râul Vardar, cu ținutul Moglenei numit și Karadzova, și cu localitățile Bitolia, Ochrida, Veria, Vlahoklisura, Moscopole, era plin de populație „vlahă“. La începutul veacului al XII-lea, în 1105, găsim Vlahi și în *Peninsula Calcidică*, în apropierea muntelui Athos. În partea de apus a Traciei, pe lângă fluviul Maritza, locuia o altă grupă de Români. Foarte numeroși erau ei apoi în *Munții Haemus*, adică în Balcanii de astăzi, unde se întindeau pe ambele versanturi. Până în ziua de astăzi s'au păstrat aci o sumă de numiri de localități care arată prezența — odinioară — a unei populații românești. Astfel, în ținutul din jurul Sofiei, deci pe versantul sudic, în locurile unde a fost pe vremuri Dacia Mediterranea, găsim numirile *Vlasi*, *Vlahinia*, *Vlașco bardo*, apoi *Gurguliat*, *Banișor*, *Cârnel*, *Cercel*, *Păsărel*, *Vacărel*, etc. În regiunea Küstendil, așa dar tot la sud de Balcani, găsim numirile : *Cârnel*, *Crețul*, iar la Teteven, pe versantul nordic, *Picior*, *Mușat*, *Iarba(ta)*. Tot la nord de Balcani mai întâlnim următoarele numiri de origine românească : *Bucur*, munte lângă Orhania, *Bucurovo*, lângă Sevlievo, în districtul Târnovo, *Rugulet* în aceeași regiune, *Strâmți*, lângă Dreanovo, tot în districtul

Târnovo. De altfel, la nord de Balcani, Vlahii se întindeau, sub formă de *insule* etnice, adică de grupe mici, până la Dunăre, făcând astfel legătura cu cei din Dacia. Alți Români locuiau în părțile *Nișului*, în marea pădure de aci, prin care mergeai zile întregi (vezi codrul *Vlăsiei*, în Muntenia !); un număr apreciabil era în regiunea Scutari — Ipek — Prisrend — Uskiub (Skoplje) — Kumanovo. Pe teritoriul vechii Serbii, la apus de Morava, unde găsim numirile topice caracteristice: *Vlașca* (sat), *Vlașic planina* (șir de munți) *Blaci* și *Zavlaka* (sate); pe teritoriul fostului stat al Muntenegrului, cu munții *Visitor*, *Durmitor* și *Vlasulja*; în Bosnia și Herțegovina, erau de asemenea grupe însemnate de Români. În Slavonia, exista un ținut numit „*Valahia Mică*“, având ca așezare mai însemnată *Craiova Velika* adică Craiova Mare, (o nouă Craiovă românească deci !). În Croația exista iară o țară vlahă; în Stiria sunt pomenite cete militare de Vlahi, cu un voievod al lor; am amintit, în sfârșit, mai înainte, de Români din Istria.

Știri istorice despre Români din Balcani. Prima amintire sigură despre Români din Balcani datează din anul 976 și se datorește cronicarului bizantin Cedren. Acesta ne spune că, la data amintită, David, unul din frații țarului bulgar Samuil, a fost ucis, între Castoria și Prespa, la locul numit „*Stejarii frumoși*“, de niște „*Vlahi chervanagii*“, adică Vlahi cărauși; căraușia a fost întotdeauna o îndeletnicire a strămoșilor noștri din sudul Dunării. În primul rând, ei erau însă *păstori*; brânza valahă era vestită în întreaga Peninsulă Balcanică. Bine înțeles, făceau și agricultură; e caracteristic că Aromânii au păstrat vechiul cuvânt latin pentru plug anume *aratu*.

A doua oară sunt amintiți Români în anul 980: un cronicar anonim bizantin arată că la această dată împăratul Vasile al II-lea, numit mai târziu și Bulgaroctonul, a dat lui *Niculiță* stăpânirea peste „*Vlahii din Elada*“. Prin Elada se înțelegea, în secolul al X-lea, „*tema*“ sau împărțirea administrativă, cuprinzând Grecia de miazănoapte, cu Tesalia și Eubeea, dar fără Etolia și Acarnania. După nume, și cel care avea cărmuirea Vlahilor din Elada, *Niculiță*, pare să fi fost tot Român. După desființarea statului bulgar și anume în anul 1020, același împărat bizantin, Vasile al II-lea, dă un edict prin care hotărăște ca „*Vlahii din întreaga Bulgarie*“, să

fie, în ce privește cele bisericești, sub ascultarea arhiepiscopului de Ohrida. Mai târziu, vom găsi, în dieceza de Ohrida, chiar un episcopat al Vlahilor.

În anul 1066 are loc o mișcare a Românilor din Tesalia ; ei se ridică împotriva împăratului bizantin care pusese dări prea mari și-l silesc, în cele din urmă, să suprime acele dări. Conducător al mișcării a fost chiar guvernatorul de acolo, românul *Niculîță* (un urmaș al celui din 980).

Răscoala Românilor și a Bulgarilor. Petru și Asan. Mult mai însemnată este mișcarea din munții Balcani, petrecută în anul 1185 ; ea constituie chiar *cea mai însemnată faptă a Românilor dela miazăzi de Dunăre*. În anul amintit, împăratul bizantin, Isac al II-lea Anghelos, voind să celebreze cu fast căsătoria sa cu fiica regelui ungar și având, prin urmare, nevoie de sume mari de bani, pune o nouă dare care lovea în primul rând pe cei care aveau turme de oi și cirezi de vite. Era tocmai cazul Vlahilor pentru care păstoritul însemna îndeletnicirea principală. Aceștia trimit pe doi „celnici“ sau conducători de ai lor, Petru și Asan, ca să reclame. La curte însă, plângerile lor nu sunt luate în seamă, ba, mai mult, Asan e și palmuit, „pentru necuviință“, din ordinul unui înalt dregător bizantin. Mâniați din cauza insuccesului și a ofensei suferite, cei doi frați se întorc acasă, în munții Balcani, și se hotărăsc să ridice poporul împotriva stăpânirii. Răscoala izbucnește. La început, păstorii români cărora li se adăogaseră și o sumă dintre Bulgari, sunt învinși. Venind apoi însă cu ajutor din stânga Dunării, adică dela Români și Cumanii de acolo, ei izbutesc să bată în mai multe rânduri pe Bizantini și să întemeieze un stat nou care e cunoscut în istorie sub numele de statul Asaneștilor sau imperiul româno-bulgar. Capitala lui era la *Tárnovo*, cetate înconjurată cu ziduri puternice, situată pe o înălțime de pe versantul nordic al Balcanilor.

Primul conducător al noului stat a fost *Asan* ; el a murit în 1196, ucis de unul din boierii săi ; aceeași soartă are, un an după aceea, și fratele său *Petru*.

Ioniță, regele Bulgarilor și al Românilor (1197—1207). **Ioan Asan al II-lea.** Urmaș la tron e fratele lor *Ioniță*, numit de Greci și *Caloioan* ; el a stăpânit zece ani de zile și a avut re-

marcabile însușiri de militar și om politic. A întins hotarele statului, a obținut nu numai recunoașterea oficială a lui, atât din partea Bizantinilor cât și a Papei, dar și titlul de *rege* pentru sine, de *primat* pentru arhiepiscopul bisericii Bulgariei și Valahiei. Ioniță este figura cea mai însemnată pe care au dat-o Români din Balcani.

În prima parte a domniei (1197—1200), el n'a atacat direct pe Bizantini, ci s'a mulțumit numai să ajute unor conducători locali care se revoltaseră împotriva împăratului din Constantinopol. În 1201, ostilitățile reîncepură însă pe față. Ioniță cucerește *Constanța*, cetate vestită în părțile *Rodopilor*, și *Varna* care era de asemeni puternic întărită. În urma acestor izbânzii, se încheie pace cu Bizantinii care sunt nevoiți să recunoască independența statului Asaneștilor. Indată după aceasta, Ioniță se adresează Papei Inocențiu al III-lea, cerându-i coroana de țar și sceptrul precum și demnitatea de patriarh pentru arhiepiscopul bisericii bulgare și valahe. Papa, la rândul-i, îi cere supunere față de Roma în cele bisericești. După o serie de tratative, trimisul Papei, cardinalul Leo, unge, la 7 Noemvrie 1204, pe arhiepiscopul Vasile ca primat al Bulgarilor și Vlahilor; a doua zi, la 8 Noemvrie, același cardinal încoronează la Târnovo pe Ioniță ca „rege al Bulgarilor și al Vlahilor“ (rex Bulgarorum et Blachorum), nu ca țar (imperator), cum se aștepta el, și-i dă diadema, sceptrul și bula sau hrisovul de recunoaștere, trimise toate de Papă. Totdeodată, îi conferă și dreptul de a bate monedă. Ioniță, la rândul lui, dă cardinalului, spre a-l transmite papei, actul prin care el, împreună cu boierii și întregul cler, făgăduiesc a se supune bisericii romane și a urma legile și ritualul ei. Această făgăduință n'a avut urmări însă.

În timpul domniei lui Ioniță, nobilii plecați din Apus în cruciata a patra cuceresc Constantinopolul și întemeiază *Imperiul latin de răsărit* (1204), punând ca împărat pe contele Balduin de Flandra. E drept că scopul cruciaților nu fusese acesta: ei porniseră să scoată Sf. Mormânt din mâinile necredincioșilor; certurile dintre Bizantini îi fac însă să cuprindă capitala și să întemeieze imperiul amintit. Balduin de Flandra n'a vrut să recunoască pe Ioniță și statul lui; de aceea, s'a ajuns la războiu care s'a isprăvit în chip nenorocit pentru stăpânitorul din Constantinopol: acesta a fost prins și aruncat în închisoare, la Târnovo, unde și-a isprăvit și zilele.

Ioniță a avut același sfârșit ca și frații săi : a pierit de o mână ucigașă, pe când asedia cetatea Salonicului. În locul lui a venit la tron *Asan Burul* (1207—1218), iar după acesta nepotul lui Ioniță, *Ioan Asan al II-lea*. În vremea lui, statul Asaneștilor e în culmea puterii și ajunge la cea mai mare întindere : dela Marea Neagră la Marea Adriatică și dela Dunăre până la Adrianopol și la Ohrida ; cea mai mare parte a peninsulei Balcanice asculta de stăpânitorul dela Tárnovo. Urmașii săi n'au păstrat însă toate aceste cuceriri. În 1258, cu Căliman al II-lea, se stinge dinastia Asaneștilor în linie bărbătească.

Pentru noi Români, statul Asaneștilor este însemnat prin faptul că întemeietorii lui, Petru și Asan, și urmașii lor imediați au fost din neamul nostru. Elementul românesc a jucat un mare rol la început. Chiar însă din timpul lui Ioan Asan al II-lea, înțâietatea o capătă elementul bulgar, statul devine bulgar. Faptul e explicabil : din punctul de vedere numeric, Români erau o minoritate, apoi tradiția politică, de stat, era bulgară. Puterea statului întemeiat de Asanești va merge scăzând ; la sfârșitul veacului al XIV-lea, el va cădea sub Turci, care-l vor ține sub stăpânirea lor aproape cinci sute de ani. Transformarea statului Asaneștilor în stat bulgar a pecetluit și soarta elementului românesc din Haemus : treptat, treptat, el a dispărut în mijlocul populației slave înconjurătoare ; astăzi, numai documentele și toponimia ne mai arată că au existat acum șapte secole numeroși frați de ai noștri în Balcani.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Balcani : A. D. XENOPOL, *L'empire valacho-bulgare*, în *Rev. Hist.*, t. 47 (1891), p. 277—308 ; C. JIRECEK, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, în *Denkschriften, Phil.-hist.Cl.*, t. XLVIII—XLIX (1901—1904), 262 p in 4° ; JOVAN CVIJIC *La Péninsule Balcanique, géographie humaine*, Paris, 1918, III + 531 p. in 8° ; N. IORGA *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*, București, 1919, 75 p. in 8° ; SILVIU DRAGOMIR, *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV*, în *Anuar Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 279—299 ; SILVIU DRAGOMIR, *Über die Morlaken (Μαυροβλάχοι, und ihren Ursprung*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, t. XI (1924), p. 115—126 ; SILVIU DRAGOMIR, *Vlahii și Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924,

135 p. in 8°; *SEXTIL PUȘCARIU*, *Studii istroromâne*, II București, 1926, XVI + 370 p. in 8; (Studii Acad. Rom. XI); *D. SCHELUDKO*, *Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen*, în *Balkan-archiv*, III (1927), p. 262—289; *IVAN STOIANOV*, *Asean i Petr*, Sofia, 1930, 71 p. in 8°; *V. N. ZLATARSKI*, *Ivan Asen II (1218—1241)*, Sofia, 1930 în *Bălgarsca istoricesca biblioteka*, III, nr. 3, 1930, p. 1—55; *CONST. C. GIURESCU*, *Despre Vlahia Asaneștilor*, Cluj, 1931, 18 p. in 4°; *A. SACERDOȚEANU*, *Vlahii din Calcidica*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 303—311. *TH. CAPIDAN*, *Les Macédo-Roumains*, București, 1943, 286 p. in 8°.

ULTIMELE NĂVĂLIRI BARBARE : PECENEGII, CUMANII ȘI TĂTARIИ. PRIMELE FORMAȚIUNI POLITICE ROMĂNEȘTI CUNOSCUTE

„Țara lui Seneslau Voievodul
Românilor“.

(Diploma Ioaniților, 1247)

Pecenegii și Cumanii. Am văzut mai înainte că Ungurii au fost nevoiți să plece din Bugeac, din cauza *Pecenegilor* care-i atacaseră în unire cu Bulgarii. Pecenegii făceau parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă. Cronicarul bizantin Cedren îi descrie ca fiind numeroși și puternici ; un alt izvor ni-i arată ca având turme bogate și „multe vase de aur și de argint“ (vezi fig. 45). Erau împărțiți în 13 triburi ; cel mai însemnat era tribul *Uzilor*. Aceștia, străbătând țările noastre, trec peste Dunăre în anul 1065, în imperiul bizantin ; urmași de ai lor s'au păstrat, sub numele de *Găgăuzi* în Dobrogea de miazăzi, de unde au trecut apoi, în veacul al XIX-lea, și în Basarabia. Un alt trib al Pecenegilor erau *Berindeii*, dela care ne-a rămas, probabil, numele de persoană Berindei.

Fiind păstori și crescători de vite, Pecenegii, ca și înaintașii lor, Hunii, Avarii și Ungurii, preferau câmpiile întinse unde turmele puteau găsi mai ușor hrana necesară. Au locuit deci prin Bugeac, în Bărăgan, în Burnaz și prin părțile Teleormanului. Ii întâlnim totuși și în Ardeal, unde în 1224 privilegiul dat Sașilor amintește, în partea de miazăzi „pădurea Românilor și a Pecenegilor“ (*sylva Blacorum et Bissenorum*). Ceea ce înseamnă că erau acolo de o bună bucată de vreme.

Fig. 45 — Cană de aur din tezaurul dela Săn-Nicolaul Mare în Banat. Călarețul barbar înzăuat ține de păr un rob; capul tăiat al unui dușman e legat de oblâncul șelei. Tezaurul, după toate probabilitățile, e de origine pecenegă și anume din anii 900—920. Muzeul din Viena. (M. N. B.).

Pecenegii au făcut mai multe năvăliri în Peninsula Balcanică și au purtat lupte cu Bizantinii. În anul 993 ei ajung, prădând și pustiind, până în Atica. Pe la jumătatea veacului al XI-lea, fiind batuți de *Cumani* și siliți să-și părăsească locuințele, ei trec în mare număr peste Dunăre. Împăratul Alexie Comnenul poartă un lung războiu cu dânșii și colonizează o parte a lor în regiunea Moglenei. Restul, continuând prădăciunile, e distrus cu totul de împăratul Ioan Comnenul într'o luptă care a și păstrat, în cronicile bizantine, numele de „sfârșitul Pecenegilor“ (1123).

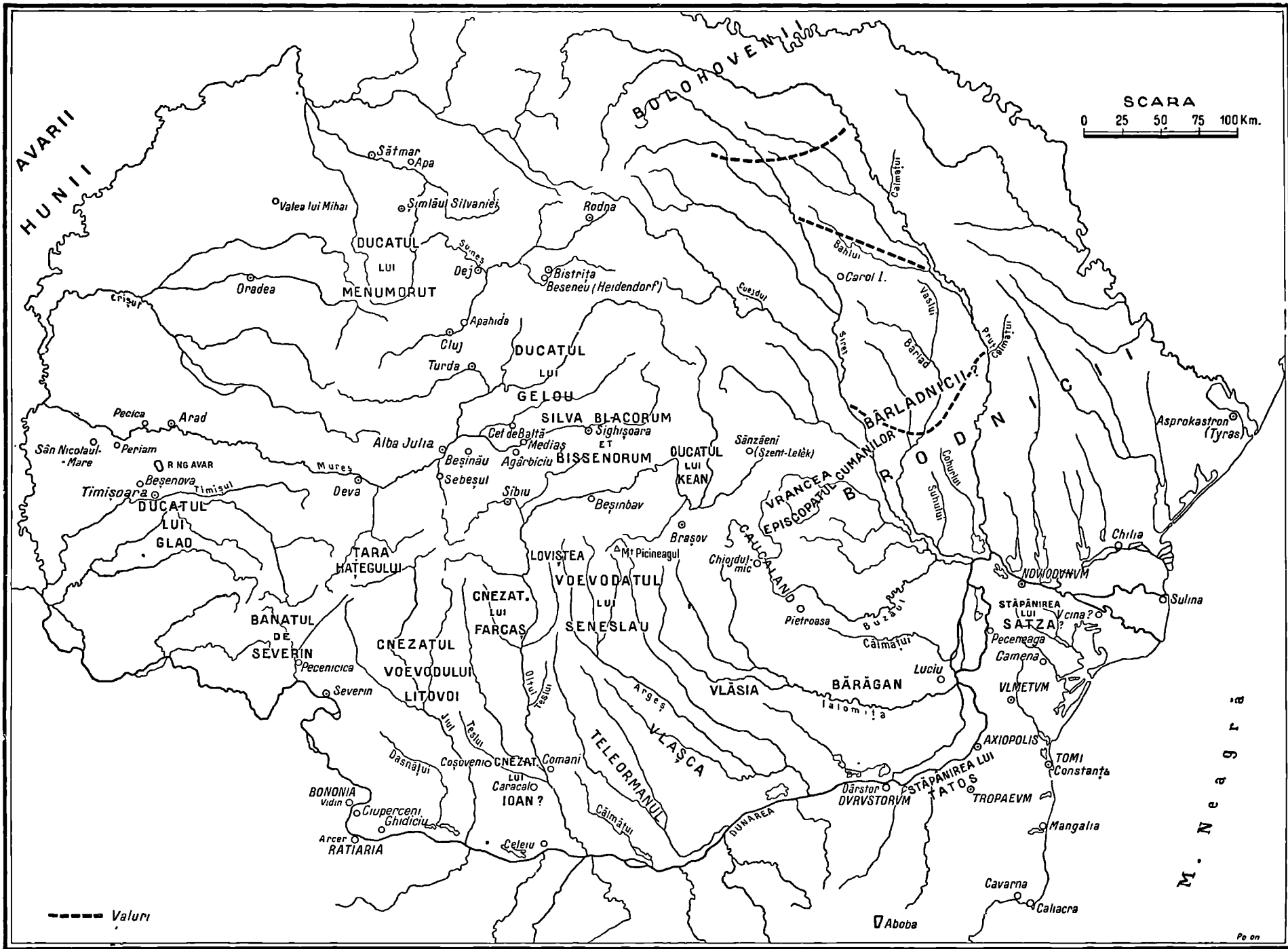
Locul Pecenegilor l-a luat neamul înrudit al *Cumanilor* care vorbeau de altfel „aceeași limbă“. Ei apar în ținuturile noastre pe la jumătatea veacului al XI-lea; stăpânirea lor durează până la năvalirea Tătarilor (1241), deci aproape două sute de ani. În acest răstimp, s'au stabilit legături între Cumani și strămoșii noștri; știm, de pildă, că soția lui Ioniță, „regele Românilor și al Bulgarilor“, era o Cumană. Spre sfârșitul stăpânirii lor, Cumanii încep chiar să se creștineze; se înființează și un episcopat al Cumanilor, în anii 1227—1228.

Creștinismul incipient al acestui neam nu-l împiedică însă să păstreze și unele străvechi și crude obiceiuri, a căror urmă o găsim de altfel și la Sciții iranieni. Este vorba anume de felul cum se înmormântau căpeteniile. Descrierea o datorăm celebrului cronicar Joinville care o știa dela un senior francez, martor ocular: „Ne-a mai povestit acest senior — spune Joinville — o mare minunăție întâmplată pe timpul când se afla el în armata Cumanilor. Un bogat cavaler de ai lor fiind mort, ei săpară o groapă mare în care l-au așezat cu multă pompă și scump îmbrăcat, pe un scaun, și au pus împreună cu el, de vii, pe cel mai bun cal ce avea și pe cel mai bun ostaș al său. Înainte de a se băga acest ostaș în groapă... fiind față regele Cumanilor și alți seniori puternici, aceștia și-au luat rămas bun dela el, punându-i în chimir mulțime de bani de aur și de argint și zicându-i fiecare: când voi veni eu în ceea lume, îmi vei întoarce ceea ce-ți împrumut. Iar el răspundea: așa voi face negreșit. Marele rege al Cumanilor i-a dat apoi niște scrisori adresate predecesorului său, fostului rege, unde atestă ca (zisul ostaș) trăise foarte bine și că-i slujise tot așa, pentru care ruga să-l rasplătească. Apoi ostașul a fost băgat în groapă de viu împreună cu stăpânul său și cu calul, groapa s'a astupat cu scânduri bine ținute și toată oastea s'a apucat să arunce deasupra-i pământ și pietre, astfel, că, înainte de a se înopta, în memoria celor îngropați, s'a înălțat deasupra lor o mare movilă“. Unele din movilele câmpiei muntene și ale Dobrogei pot fi deci și monumente funerare ale acestor năvălitori.

TĂRILE ROMĂNEȘTI ÎN TIMPUL MIGRAȚIEI POPOARELOR (271-1247)

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 3

imperiu, pe *Batu-han*. Sub aceștia, are loc marea invazie din 1241. Armata Mongolilor număra, după câte se pare, 150.000 de oameni, o cifră uriașă pentru vremurile acelea. Mai întâi fu atacată Rusia, împărțită pe atunci într'o serie de cnezate și mari cnezate. Una câte una căzură aceste formațiuni politice ; orașe înfloritoare, între altele Moscova și Chievul, cel cu multe biserici, fură prefăcute în cenușă. După aceea, veni rândul Polonilor. În câteva întâlniri, armatele lor fură bătute și multe orașe avură aceeași soartă ca acele rusești. În Polonia, armata Tătarilor se împărți în două : o parte se îndreptă spre Silezia și Germania, cucerii Breslau și bătut armata germană la Liegnitz ; partea cealaltă, sub conducerea directă a lui Batu-han, porni asupra Ungariei și ținuturilor noastre. Ea se împărți, la rândul-i, în mai multe corpuri. Cel principal trecu Carpații prin pasul Vereczke (Poarta Rusiei) și sfărâmă armata regelui Bela al IV-lea în luptă la râul Sajó (un afluent de pe dreapta Tisei, spre nord-est de Buda). Regele însuși de abia scăpă cu fuga și nu se opri decât pe o insulă din Marea Adriatică. Tătarii, după ocuparea capitalei, înaintară până la coasta Dalmației, dând foc orașelor și ucizând sau făcând robi pe locuitori.

În timp ce corpul principal opera în felul acesta, altele străbăteau Ardealul, Moldova și Țara Românească. *Cadan* și *Buri*, doi dintre principalii comandanți tătari, trecură la 31 Martie Carpații, pe la Vatra Dornei, și se îndreptară spre Rodna. Orașul, vestit prin minele lui, a fost ocupat chiar în ziua de Paște ; rând pe rând căzură apoi Bistrița, Dejul, Clujul, Zălaul și Oradea Mare.

Un alt comandant al Tătarilor, *Bochetor*, a trecut Siretul, a ocupat sudul Moldovei și apoi, prin pasul Oituzului, a pătruns în Ardeal, cuprinzând succesiv Brașovul cu țara Bârsei, Cetatea de Baltă, Sibiul și Sebeșul. În sfârșit, un al patrulea comandant tătar, *Budjek*, a străbătut Muntenia, a bătut armata Românilor de aci care ieșise la luptă și a pătruns la rândul ei în Ardeal, pe valea Oltului sau pe la Severin.

Năvălirea din 1241 se poate asemăna unui uragan : cumplită, dar scurtă. Chiar în același an, în luna Decembrie, murea marele han Ogodai. Batu, care avea interes să fie de față acolo unde urma să se aleagă noul stăpânitor al imensului imperiu, dădu ordin de retragere generală. Așa încât, în 1242, armata lui începu să se scurgă din Ungaria, luând cu ea o pradă uriașă și mulți robi. Ținu-

turile dela răsărit de Carpați, așa dar Moldova și o bună parte a Munteniei, rămaseră însă mai departe sub dominația Tătarilor. Ea a durat până la întemeierea Principatelor. Le plăteam dijmă din vite și din grâne și uneori îi însoțeam în expedițiile pe care le făceau în țările înconjurătoare. De așezat în ținuturile noastre, se pare că nu s'au așezat decât în Bugeac : aci erau „părțile tătarești“ de care pomenesc documentele muntene din vremea lui Mircea cel Bătrân. Din acești Tătari rămași apoi sub stăpânirea românească, atunci când Moldova a cuprins țărmul mării, ajungând până la Cetatea Albă, provin *robii tătari*, „sălașele“ de Tătari pe care Alexandru cel Bun le dăruia mănăstirilor și care existau și pe vremea lui Ștefan cel Mare.

Nu se știe exact ce cuvinte ne-au rămas dela Tătari în limba noastră. Se poate ca unele pe care le considerăm turcești sau cumane să provină în realitate dela aceștia. Constatăm însă câteva urme în organizarea vamală și fiscală a Moldovei. Fiscalitatea a fost întotdeauna o specialitate a Mongolilor ; Tătarii n'au făcut excepție. Dela ei au rămas termenii *tarkan* care înseamnă, în documentele slave ale secolului al XV-lea, produse scutite de vamă, apoi *ilis*, dijma din grâne, și, probabil, *sulgiu*, darea ce se plătea pe carnea vitelor tăiate. În *toponimie*, găsim de asemenea câteva urme de ale lor.

Dar faptul cel mai însemnat în legătură cu istoria noastră pe care l-au săvârșit Tătarii, este că au oprit înaintarea ungurească spre răsărit. Prin lovitura puternică pe care au dat-o „regatului apostolic“ și prin întinderea stăpânirii lor până la Carpați, acești ultimi năvălitori au pus o stavilă expansiunii statului maghiar. Intr'adevăr, Ungurii întemeiaseră cu un deceniu mai înainte *Banatul de Severin* care cuprindea partea de răsărit a Banatului de astăzi și partea de apus a Olteniei ; cam în aceeași vreme, și anume în anii 1227—1228, în urma străduințelor lor pe lângă Papă, se înființase, în răsăritul Munteniei și în sudul Moldovei, *Episcopatul Cumanilor*. Totdeodată, are loc, în această primă jumătate a veacului al XIII-lea, începutul unei mișcări de colonizare a elementelor ardelenesti dincoace, peste munți. Mai întâi sub protecția Cavalerilor Teutoni (1211—1225), apoi fără această protecție, o sumă de Sași și de Secui și, evident, pe lângă ei, și de Români, vin și se stabilesc pe versantul de miazăzi al Carpaților, în părțile Câmpulungului, Râm-

*Ulu Hagan
puntea lui.
mele (precis)
de „Tarega“
Ca culmea
vii, în Oct.
1749, C. 113.
Bosni. Acest
simeu îl pur-
ta numele
său !
(a țangă :
lui = a și fa-
ra vitelor.)
Tarega =
puntea de
nișior.
Poate fi și
Tarega !*

nicului-Vâlcii și între Buzău și Prahova, unde mai târziu va fi județul Săcuienilor. Alții trec în Moldova, în părțile Putnei, Troțușului, Bacăului, precum și mai spre miazănoapte, în Neamț și Suceava, întemeind așezări care se vor desvolta repede. Prin organizarea politică-militară a Banatului de Severin, prin aceea, religioasă, a Episcopatului Cumanilor și prin colonizarea de elemente ardelenesti, statul maghiar se pregătea să-și întindă stăpânirea dincoace de Carpați până la Dunăre. Năvălirea Tătarilor opri această înaintare.

Primele formațiuni politice românești. În același timp, ea nu împiedecă însă dezvoltarea formațiunilor politice românești care existau de multă vreme în Muntenia și în Moldova. Din cauza vitregiei vremurilor, fiind mereu în calea năvălitorilor, „în calea răutăților“ cum spune atât de sugestiv Grigore Ureche, strămoșii noștri nu putuseră întemeia un stat mai mare, mai puternic. Aveam însă mici alcătuiți numite *cnezate* sau *voievodate*, după cum erau conduse de un cneaz sau un voievod. Cneazul avea ca îndatorire mai însemnată să împartă dreptatea între ai săi ; stăpânirea lui se întindea peste un ținut mai mic, de obicei peste o vale de râu. Voievodul stăpânea un ținut mai mare, în care puteau intra mai multe cnezate. El ducea pe oamenii săi în războiu, de aceea i s'a zis *voievod* (în limba slavă, acest cuvânt înseamnă : conducător de oaste). Așezământul voievodatului este așa de vechiu și de însemnat la noi, încât și după ce se întemeiază țările mult mai întinse și mai puternice ale Munteniei și Moldovei, domniile lor continuă să-și zică și voievozi sau mari voievozi. Chiar și în Ardeal, deși era stăpânire străină, ungurească, totuși conducătorul țării se numea voievod, păstrând vechiul titlu românesc.

Spre sfârșitul veacului al XI-lea, se constată la Dunărea de jos, prin părțile Dobrogei, dela Silistra până dincolo de Vicina, o serie de formațiuni politice, conduse de niște căpetenii numite *Tatos*, *Sestlav* și *Sașa* sau *Sacea*. S'a afirmat că e vorba de căpetenii românești ; dovezi însă nu s'au putut aduce.

Cele dintâi cnezate și voievodate sigur românești pe care le cunoaștem sunt acelea pomenite în diploma Ioaniților, din 1247. Prin această diplomă, regele Bela al IV-lea al Ungariei acordă Cavalerilor Ioaniți sau Ospitalieri pe care-i chemase spre a apăra

hotarele împotriva Tătarilor, mai multe posesiuni și privilegii ; cu acest prilej, aflăm că exista în dreapta Oltului, așa dar în Oltenia, un voievodat al lui *Litovoi*, care se întindea, după cât se pare, pe valea Jiului, trecând și dincolo, în Ardeal, în Țara Hațegului. Alături de acest voievodat, mai erau două cnezate, ale lui *Farcaș* și *Ioan*, situate, se pare, cel dintâi în județul Vâlcea, celălalt în Romanțați. În stânga Oltului, prin munții și colinele Argeșului, Mușcelului și Dâmboviței, poate și în partea de șes corespunzătoare, se întindea „țara lui *Seneslau*, voievodul Românilor“. Toate aceste formațiuni stăteau sub suzeranitatea coroanei ungare ; situația lui *Seneslau* ca și a lui *Litovoi* era însă mai bună din acest punct de vedere decât situația lui *Ioan* și *Farcaș*. Tot din diploma Ioaniților aflăm de existența unei clase sociale superioare, alcătuite din boieri („majores terrae“ în textul latin), de existența unei organizări militare românești și de viața economică a regiunii dintre Carpați și Dunăre, cu *morile*, *pășunile*, *fânețele* și *eleșteele* sale.

În Moldova au existat de sigur cnezate și voievodate asemănătoare aceloră din Muntenia. Nu avem informații precise asupra lor, nu știm câte au fost și unde erau situate ; izvoarele vorbesc numai de două populațiuni, *Brodnici* (înseamnă, în limba slavă : „locuitori dela vaduri“), în partea de miazăzi și *Bolohoveni*, în partea de miazănoapte, care par a designa pe înaintașii noștri din aceste părți. E probabil însă ca să fi existat un cnezat în *Vrancea*, regiune foarte veche și bine apărată, un altul în părțile *Câmpulungului*, un al treilea mai spre miazănoapte în „țara *Sepenițului*“, Șipinții de astăzi.

Aceste formațiuni românești dela miazăzi și răsărit de Carpați n'au fost împiedecate, după cum am spus, în dezvoltarea lor de către Tătari ; aceștia s'au mulțumit să-și ia dijmele din grâne și vite și vămile dela negoțul care începe să se poarte tot mai viu prin cuprinsul cnezatelor și voievodatelor noastre. Într'adevăr, în această vreme, negustori tot mai numeroși, din orașele săsești ale Ardealului și din orașele germane ale Galiției, încep să coboare cu mărfurile lor spre Dunăre și Mare spre a lua în schimb produsele noastre și cele venite din răsărit. Se desemnează astfel două curente comerciale : unul al Brașovenilor și Sibienilor spre schelele dela Dunăre, *Brăila*, *Giurgiu*, *Turnu*, *Calafat* și *Severin*, celălalt al Lionenilor (locuitorii orașului *Lwów*) și al celorlalți negustori galițieni

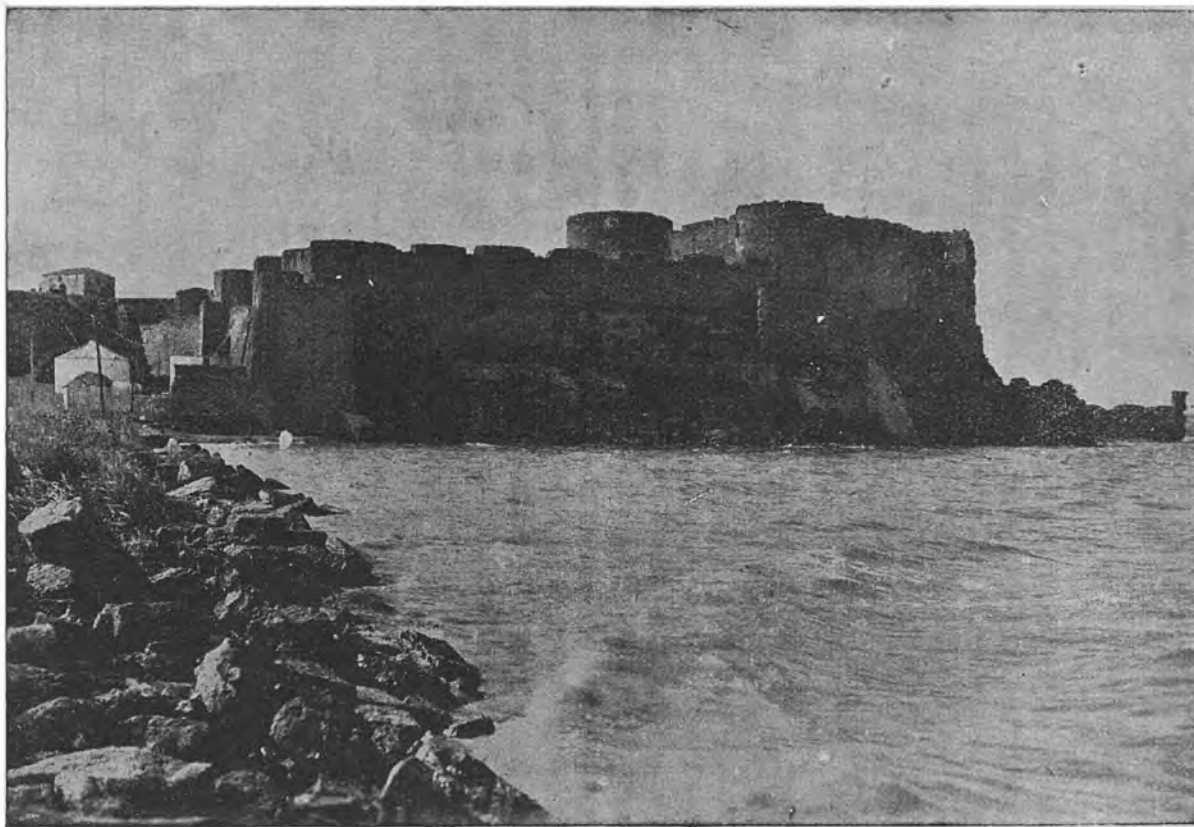

Fig. 46 — Cetatea Albă, vedere spre limanul Nistrului. Se observă zidurile puternice și fortul interior, cu turnuri circulare (D. P.).

spre Mare, la *Cetatea Albă* (vezi fig. 46) și la *Chilia*. De-a-lungul drumurilor străbătute, atât într-o parte cât și în cealaltă, cresc așezările omenești, multe sate se transformă în târguri, bogăția sporște. Cnezii și voievozii noștri devin mai puternici și mai avuți. Se apropie vremea când ei vor încerca să înlăture suzeranitatea ungurească și să devină independenți și stăpâni peste o țară mai mare.

BIBLIOGRAFIE

Pecenegii și Cumanii: GÉZA KUUN, *Codex Cumanicus*, Budapest, 1880, CXXXIV + 395 p. în 8°; GH. POPESCU-CIOCĂNEL, *Influența orientala în toponimia românească*, în *Bul. Soc. Geogr.*, XXXI (1910), p. 21—41; P. PELLIOT, *A propos de Comans*, în *Journal Asiatique*, t. XV (1920), p. 125—185; G. WEIGAND, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI—XXIX Jahresh.*, Leipzig, 1921, p. 70—103; A. BRUCE BOSWELL, *The Kipchak Turks*, în *The Slavonic Review*, VI (1927), p. 68—85; N. IORGA, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Băsarabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în Evul Mediu*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 97—103; J. NÉMETH, *Die petschenegischen Stammesnamen*, în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 27—34; O. DENSUȘIANU, *Originea Basarabilor*, în *Grai și Suflet*, IV (1930), p. 147—149; DR. IOAN FERENȚ, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, (1931), 152 p. în 8°; D. A. RASOVSKI, *Peceneaghi, Torci i Berendeai na Rusi i vâ Ugrii*, Praha, 1933, 66 p. în 4° (Extras din *eminarium Kondakovianum* VI, 1933); T. HOTNOG, *Câteva numiri topice românești de origine cumână Iași* (1934), 10 p. în 8° (Extras din *Anuarul Liceului Național*, 1932—1933); C. NECȘULESCU, *Năvălirea Uzilor prin Țările Române în imperiul bizantin*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 185—206.

Tătarii: G. STRAKOSCH-GRASSMANN, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893, 277 p. în 8°; T. HOTNOG, „*Bezeren-bam*“ din cronica persană a lui Fazel-Ulah-Raschid, Iași, 1919, 24 p. în 8°; V. BERGEA, *Recenzia lucrării lui T. Hotnog*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 382—388; LEON CAHUN, *Les révolutions de l'Asie. Les Turcs, la Chine, l'Iran, l'Asie Centrale*, în E. LAVISSE, A. RAMBAUD, *Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*, t. II, Paris, 1925, p. 884—973; V. ȘOTROPA, *Tătarii în valea Rodnei*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 255—274; HAROLD T. CHESHIRE, *The great Tartar invasion of Europe*, în *The Slavonic Review*, V (1926), p. 89—105; GENERAL T. NICOLAU, *Invazia Tătarilor și prima ocupare a Buda-Pestei*, București, 1930, 100 p. în 8°; GIOVANNI SORANZO, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari*, Milano, 1930, în 8°; 13. A. SACERDOȚEANU, *Marea invazie tătara și sud-estul european*, București, 1933, 91 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Despre iliș*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 253—257.

Primele formațiuni românești. N. BĂNESCU, *Ein ethnographisches Probiem am Unterland der Donau aus dem XI Jahrhundert, în Byzantion*, VI (1931), p. 297—307; CONST. NECȘULESCU, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, București, 1937, 38 p. în 8°; (Extras din *Rev. Ist. Rom.* VII); CONST. NECȘULESCU, *În legătură cu „Vechile formațiuni politice române la Dunărea de Jos“*. Răspuns d-lor Sacerdoșeanu și N. Bănescu, în *Rev. Ist. Rom.*, VIII (1938) p. 157—174; G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei Românilor, vol XII, Brodniciu*, București 1938, 87 p. în 8°; A. V. BOLDUR, *Istoria Basarabiei, Contribuții la studiul Istoriei Românilor*, vol. I, Chișinău, 1937, 328 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Despre Vrancea*, în *Rev. Ist. Rom.* IV (1934), p. 280—283; N. AL. RĂDULESCU, *Vrancea formație politică, considerațiuni geopolitice, în Cercetări geografice în Milcovia, Focșani*, 1938, p. 24—38

ÎNTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

„Marele Basarab Voievod”, întemeietor de țară și de dinastie și biruitor asupra Ungurilor.

Multă vreme s'a crezut că Țara Românească s'a întemeiat printr'o descălecare din Făgăraș. De acolo ar fi venit *Negru Vodă*, pe la sfârșitul veacului al XIII-lea, și ar fi ocupat ținutul dintre Carpați și Dunăre, întemeind orașe, făcând curți domnești și ridicând biserici. Așa povestește tradiția *literară* păstrată în cronica cea mai veche a Țării Românești, așa au crezut, mai înainte, și istoricii, influențați, cu siguranță, și de întemeierea statului moldovean care s'a făcut, într'adevăr, printr'o descălecare. Astăzi, știm însă că faptele s'au petrecut altfel. Intemeierea Munteniei nu se datorește unor descălecători veniți din Făgăraș, ci reunirii sub o singură stăpânire românească, a diferitelor formațiuni politice, cnezate și voievodate, din dreapta și din stânga Oltului. Ea nu s'a făcut dintr'odată, într'un singur an, ci a cerut mai multe decenii. A fost precedată de încercarea neizbutită a lui Litovoi și a fost încoronată de strălucita biruință din 1330 a lui Basarab cel Mare, Intemeietorul.

Încercarea lui Litovoi. După moartea regelui Ștefan al V-lea al Ungariei (1272) și pe timpul când urmașul său Ladislau al IV-lea era încă minor, voievodul Litovoi — foarte probabil una și aceeași persoană cu Litovoi din 1247 — ocupă, împreună cu frații săi, o parte din posesiunile pe care le avea coroana ungară dincoace de munți și refuză să mai plătească tribut. Nu știm exact unde erau

ținuturile ocupate de Litovoi ; pare-se în spre Olt, sau chiar la răsărit de acest râu. Văzând că somațiunile lor de restituire nu au niciun rezultat, Ungurii întreprind o expediție împotriva voievodului rebel. Ea a avut loc între 1272 și 1276, mai probabil în 1273. Soarta armelor n'a favorizat pe Litovoi ; el își pierde vieța pe câmpul de luptă iar fratele său *Barbat* este prins, adus la curtea regelui ungar și silit să se răscumpere cu o sumă însemnată de bani. Prima încercare deci de a mări țara și a o face independentă a dat greș. Războiul cu Ungurii ne arată totuși că voievodatul lui Litovoi ajunsese la o dezvoltare însemnată, de vreme ce dispunea de forța militară necesară unei lupte ca aceea care avusese loc și de suma importantă de bani reclamată pentru eliberarea lui *Barbat*.

Intemeierea Țării Românești. Dar ceea ce nu izbutise voievodul din dreapta Oltului, va face cel din stânga lui. După Seneslau urmase aci în scaun *Tohomer* sau *Tihomir*, iar după acesta, fiul său *Basarab*. Cum s'au desfășurat evenimentele care au dus la formarea statului Țării Românești, nu știm exact ; constatăm însă că în 1324 acest stat exista și avea ca domn stăpânitor pe *Basarab*. E foarte probabil că Banatul și cetatea Severinului au fost ocupate cu sabia. Cert este că între 1291 și 1324 nu se mai găsesc în documentele ungare menționați „banii de Severin“, ceea ce înseamnă că această posesiune nu se mai afla în stăpânirea coroanei ungare. Voievodatul lui Litovoi precum și cnezatele unde stăpâniseră în 1247 Ioan și Farcaș se poate să fi fost și ele ocupate tot cu sabia. Se poate de asemenea ca relații de familie — o înrudire prin căsătorie de pildă — să fi permis reunirea unora dintre aceste formațiuni. Cert este că în 1324, voievodul dela Argeș și Câmpulung, *Basarab* Intemeietorul, stăpânea un ținut întins, între Carpați și Dunăre, începând dela Porțile de Fier și mergând până în marginea Bărăganului. *Țara Românească sau Muntenia se întemeiasc.*

La realizarea acestui act fundamental al trecutului nostru a contribuit și o conjunctură politică externă favorabilă. Ungaria, vecinul cel mai puternic și direct interesat, trece la începutul secolului al XIV-lea, printr'o lungă criză internă, printr'o perioadă de anarhie provocată de lupta pentru tron. În 1301 moare regele Andrei al III-lea și odată cu el se stinge, în linie bărbătească, dinastia arpadiană. De războiul care începe acum între претенденții

la tron, războiul terminat prin biruința, în Octomvrie 1307, a lui Carol Robert de Anjou, știe să se folosească voievodul dela Argeș spre a-și rotunji hotarele : o intervenție a Ungurilor, ocupați la ei acasă, nu se putea produce. Pe de altă parte, cealaltă putere, din spre răsărit, anume imperiul tătăresc, era și ea în scădere ; de altfel raporturile noastre cu Tătarii se constată a fi bune în acest timp ; dovadă că Basarab va fi ajutat de ei în războiul din 1330.

Războiul din 1330 : Țara Românească independentă. În 1324, noul rege al Ungariei, Carol Robert, recunoscând situația creată, e în raporturi bune cu domnul muntean ; ele se mențin și în 1327 ; curând însă după aceea, în 1330, se ajunge la un *conflict armat*, a cărui urmare va fi *independența Țării Românești*. Cauzele conflictului nu sunt bine cunoscute ; se pare însă că vinovați au fost doi sfetnici ai regelui ungar care doreau să aibă pentru ei țara lui Basarab, sau măcar Banatul de Severin. Somat să restituie această ultimă posesiune și să plătească tributul, Basarab refuză. Atunci Carol Robert strânge o armată însemnată și, în Septemvrie 1330, pornește împotriva lui. Cetatea Severinului cade ; văzând aceasta, domnul muntean e dispus să încheie pace, oferind prin soli „demni de toată cinstea“ — cum spune cronica ungurească — să plătească tributul cerut, să dea o despăgubire de război și să trimită chiar pe fiul său la curtea ungară. Aceste propuneri foarte avantajoase sunt însă respinse de înfumuratul angevin care îndrăznește chiar să spună solilor că Basarab e „păstorul oilor sale“ și „că-l va scoate de barbă din ascunzișurile sale“. Armata ungară porni mai departe. Voievodul muntean făcuse însă, după obiceiul de totdeauna al ținuturilor noastre, pustiul în fața dușmanului. Carol Robert ajunsese în sfârșit în fața cetății dela Argeș ; ostașii săi nu găseau însă nimic de ale mâncării, așa că, în curând, începură a suferi de „foamea cea mare“ după însăși expresia cronicei ungurești ; în cele din urmă, trebui să se dea poruncă de întoarcere. Aci, în drum spre casă, îi ajunsese pe Unguri pedeapsa. Pe când armata lor se angajase într-o vale lungă și strâmtă, ostașii lui Basarab, care ocupaseră înălțimile și închiseseră cu șanțuri și cu valuri de pământ ieșirea, începură să prăvălească asupra ei bolovani și copaci tăiați și să tragă cu săgețile în grămadă. Prăpădul a ținut *patru zile* (9—12 Noemvrie 1330). A căzut atunci mulțime nenumărată de Unguri ; s'a pierdut

Fig. 47 —Lupta dintre Basarab și Carol Robert, în 1330, după o miniatură din Cronicon Pictum : armata ungară, jos, în vale, e strivită de bolovanii pe care-i asvârlă de pe înălțimi ostașii lui Basarab. Regele Carol Robert, pare-se, însoțit de doi credincioși, fuge spre dreapta, uitându-se îngrozit la locul dezastrului. Unul dintre arcașii români, cu pletele pe umeri, poartă sarică. (M. M.).

pecetea regatului ; regele însuși, ca să scape, și-a schimbat hainele cu unul din credincioșii săi și abia a putut ieși așa, neobservat, din vălmășagul acela (vezi fig. 47). O pradă foarte bogată căzu în mâinile ostașilor noștri.

Iată cum povestește „Cronicon Pictum“, un izvor contemporan, numit astfel din cauza miniaturilor ce-i împodobesc textul, înfrângerea Ungurilor : „Mulțimea nenumărată a Românilor, sus pe râpi, alergând din toate părțile, aruncară săgeți asupra oastei ungurești care era în fundul văii, pe drum, care însă nici nu ar fi trebuit numit drum, ci mai curând un fel de corabie, strâmtă, unde din pricina înghesuelii, cei mai sprinteni cai și ostiași cădeau în luptă, pentrucă din pricina urcușului prăpăstios... nu se puteau sui împotriva Românilor pe niciuna din râpile de pe cele două laturi ale drumului, nici nu puteau merge înaintea, nici nu aveau loc de fugă, fiind șanțurile săpate acolo, ci ostașii regelui era cu totul prinși, ca niște pești în vârfă sau în mreajă. *Au căzut tineri și bătrâni, principii și nobili, fără nicio deosebire.* Căci această tristă întâmplare a ținut mult, din ziua a șasea a săptămânii până în ziua a doua a săptămânii viitoare (adică de Sămbătă până Marți !), în care zilele ostașii aleși așa se izbeau unii de alții precum în leagăn se leagănă și se scutură pruncii sau ca niște trestii bătute de vânt. Uciderea cea mai cumplită — căci a căzut mulțime de ostași, principii și nobili și numărul lor nu se poate socoti — a fost în ziua a șasea, în preseara Sfântului Martin și după aceea, în ziua următoare (adică în zilele de 9 și 10 Noemvrie ; Sfântul Martin e la 11 Noemvrie !). Acolo au murit și trei prepoziți (administratori bisericești !) anume : magistrul Andrei, prepozitul bisericii albense, bărbat foarte venerabil, vice-cancelarul Majestății Sale Regale ; fiind el acolo, *a pierit cu sigiliul regelui* ; mai departe, Mihail prepozitul din Poszega și Nicolae, prepozitul din Alba transilvană ; după aceea Andrei plebanul din Sarus și monahul Petre din Ordinul Predicatorilor, bărbat onest, acolo a primit paharul morții crâncene, pentducă, în creierii capului... le-au bătut cuie de lemn. Și unii preoți care erau capelanii regelui, fură uciși. A căzut în sfârșit și o mulțime nenumărată de Cumani. Trupurile tuturor, atât ale fețelor bisericești cât și ale nobililor laici, acolo, pe locul luptei, așteaptă timpul învierii de apoi. Nici cei mai de aproape ai lor nu putură să găsească pe iubiții lor ca să-i îngroape, din cauza năvălirii dușmanilor. Și Românii au dus mulți prinși cu sine, atât răniți cât și nevătămați, și au luat foarte multe arme și hainele prețioase ale tuturor celor căzuți ; și bani în aur și în argint și vase prețioase și cingători de sabie și multe pungi cu groșițe late (cu bani !) și mulți cai cu șei și frâie, ce toate le-au luat și le-au dus lui Basarab voievod. *Iar regele și-a schimbat insemnele armelor sale, cu care a îmbrăcat pe Deseu, fiul lui Dionisie, pe care, crezându-l a fi însuși regele, Românii cu cruzime l-au omorât. Și regele abia a scăpat cu câțiva inși.* Căci au stat împrejurul lui ca niște ziduri de piatră, Danciul cu fiul său Ladislav și alți ostași, care erau în serviciul personal al regelui, și magistrul Martin, fiul lui Berend ; aceștia toate loviturile de săbii și de săgeți le-au primit asupra lor, ca niște stropi de ploaie torentală, ca să scape vieața regelui de lovitura morții“.

Nu se știe sigur unde s'a dat această memorabilă luptă. Unii istorici cred că ea a avut loc între Câmpulung și Bran, la punctul numit *Posada*. Dar dela „cetatea Argeșului“ („sub castro Argias“) unde ajunsese armata ungară, drumul cel mai scurt de întoarcere nu e prin Câmpulung, Bran și Brașov, ci prin Loviștea și apoi valea Oltului, spre Sibiu. E mai probabil deci ca lupta să fi avut loc pe aici, așa dar între Curtea de Argeș și Sibiu, poate prin Loviștea.

Documentele contemporane ne spun că la acest războiu, Basarab a avut și ajutorul „păgânilor vecini“ deci al Tătarilor ; tot

Fig. 48 — Biserica Domnească din Curtea de Argeș, cel mai vechi lăcaș bisericesc în ființă în Muntenia. Clădită de Basarab Intemeietorul ; pictura s'a isprăvit abia sub Radu I. Atât prin plan cât și prin tehnica de construcție — rânduri de cărămidă, alternând cu rânduri de piatră — Biserica Domnească din Curtea de Argeș dovedește o puternică influență bizantină. (D. P.).

ele ne mai arată că, în toiul luptei, Carol Robert a căzut de pe cal ; ele amintesc, în sfârșit, și pe „fiii lui Basarab“ care de sigur au luptat alături de părintele lor împotriva năvălitorilor.

Victoria strălucită din 1330 a dovedit puterea noului stat

românesc și în același timp i-a asigurat o dezvoltare liberă. Cât a trăit, până în 1342, Carol Robert n'a mai îndrăsnit să atace pe Basarab sau să-i ceară tribut. Reluarea relațiilor cu Ungurii s'a făcut târziu, la începutul domniei regelui *Ludovic* (1342—1382); ele n'au mai avut însă caracter de suzeranitate, de vasalitate, ci de egalitate. Intre 1330 și 1352, când își sfârșește însemnata sa domnie, Basarab Intemeietorul a fost neatârnat, „singur stăpânitor“, cum se va spune în documentele privind pe fiul său Nicolae Alexandru.

În această de a doua parte a domniei sale, întemeietorul statului muntean și-a întins stăpânirea și asupra ținuturilor din spre răsărit; el a ocupat șesul Brăilei și al Ialomiței trecând și dincolo de Prut, în regiunea dela miazănoapte de gurile Dunării, care de atunci a căpătat numele de *Basarabia*. Fiindcă, la început, în veacul al XIV-lea și al XV-lea, Basarabia n'a însemnat decât această parte de miazăzi a ținutului dintre Prut și Nistru; abia la 1812 și în chip samavolnic, Rușii au extins denumirea asupra întregii țări dintre Prut și Nistru, până la Hotin.

Încărcat de ani, după ce întemeiase o țară nouă, o făcuse neatârnată și-i dăduse o dinastie, închise Basarab ochii în 1352 și fu îngropat în biserica ridicată de el la Câmpulung. O inscripție descoperită după războiul, pe peretele Bisericii Domnești din Curtea de Argeș, ne spune, în puține cuvinte, acest lucru: „În anul 6860 (1352), la Câmpulung, a murit marele Basarab voievod“. Mare, într'adevăr, rămâne el în istoria neamului nostru; atât de mari i-au fost faptele, încât urmașii lui s'au numit cu toții Basarabi. Un nume de botez — căci aceasta e Basarab (Basarabă), întocmai ca Ștefan, Mihai sau Petru — a devenit numele familiei întregi, după cum numele lui *Cezar* și *Augustus* s'au dat apoi tuturor împăraților romani.

BIBLIOGRAFIE

Intemeierea Țării Românești: D. ONCIUL, Originile Principatelor Române, București, 1899, VI + 253 p. în 8°; *D. ONCIUL, Anul morții marelui Basarab Voievod*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 101—104; *N. IORGA, Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains. II. Époque Angévine*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, t. X (1923), p. 10—21; *V. MOTOGNA, Iarăși lupta dela Posada*, în *Rev. Ist.*, X (1923), p. 81—85; *AL. A. VASILESCU, Data 1290 a descălecatului Țării Românești*, în *Conv. Lit.*, 59

(1923), p. 499—510; AL. LAPEDATU, *Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 289—314; I. C. FILITTI, *Despre Negru-Vodă*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1924—1925), p. 1—39; N. A. CONSTANTINESCU, *Posada 1330, 9—12 Noemvrie*, București, 1930, p. in 16⁰; O. TAFRALI, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, 2 vol., Paris, 1931, XXI + 352 și 16 + 158 planșe; I. MI-NEA, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (Noemvrie 1330)*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 324—343; I. LUPAȘ, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare 1330*, Cluj, 1932, 22 p. in 8⁰; ION CONEA, *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935, 23 p. in 4⁰ (Extras din Rânduiala, I, 2); A. SACERDOȚEANU, *Mormântul de la Argeș și zidirea Bisericii Domnești*, București, 1936, 12 p. in 4⁰ (Extras din *Bul. Com. Mon. Ist.* XXVIII, 1935); I. LUPAȘ, *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar, în Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu la împlinirea vârstei de 60 ani*, București, 1936, p. 397—403.

URMAȘII LUI BASARAB PÂNĂ LA MIRCEA CEL BĂTRÂN

„Vladislav cu mila lui Dumnezeu, voevod transalpin, ban de Severin, duce de Făgăraș“.

(Pecetea în limba latină a lui Vlaicu Vodă).

Țara Românească a avut parte în veacul al XIV-lea de un șir întreg de Domni care au lucrat pentru mărirea și întărirea ei. După Basarab cel Mare, întemeietorul statului independent și al dinastiei, a urmat Nicolae Alexandru, organizatorul bisericii, apoi Vladislav care-și întinde stăpânirea peste munți, în Ardeal. Fratele acestuia Radu întemeiază marile mănăstiri, iar Dan poartă războaie pentru a cuprinde ținuturi pe malul drept al Dunării. E o succesiune de eforturi care-și va găsi încununarea în strălucita domnie a lui Mircea cel Bătrân.

Nicolae Alexandru (1352—1364), fiul lui Basarab, a fost asociat la domnie de către tatăl său, încă de pe la 1340. El a stăpânit în liniște, fiind în legături strânse cu vecinii dela miazăzi (Sârbii și Bulgarii) și având, față de Unguri, o atitudine demnă. Insemnătatea lui stă mai ales în faptul că a întemeiat *Mitropolia Țării Românești*. Până la el, Românii din stânga Dunării nu aveau un cap bisericesc, *recunoscut oficial de Patriarhia din Constanținopol*. Nicolae Alexandru, văzând aceasta, ceru Patriarhiei să-i numească unul, și indică și persoana anume: pe Iachint mitropolitul din *Vicina* — oraș pe malul dobrogean al Dunării, în părțile Deltei, azi dispărut — pe care-l chemase de altfel la curtea sa mai dinainte. Patriarhia își dădu aprobarea și astfel Iachint deveni mitropolit „a toată Ungrovlahia“ (1359).

Tot Nicolae Alexandru fu și cel dintâi voievod român ctitor

la Sfântul Munte ; el ajută „nu cu puțin“ — cum spune un document contemporan — mănăstirea Cutlumuz de acolo.

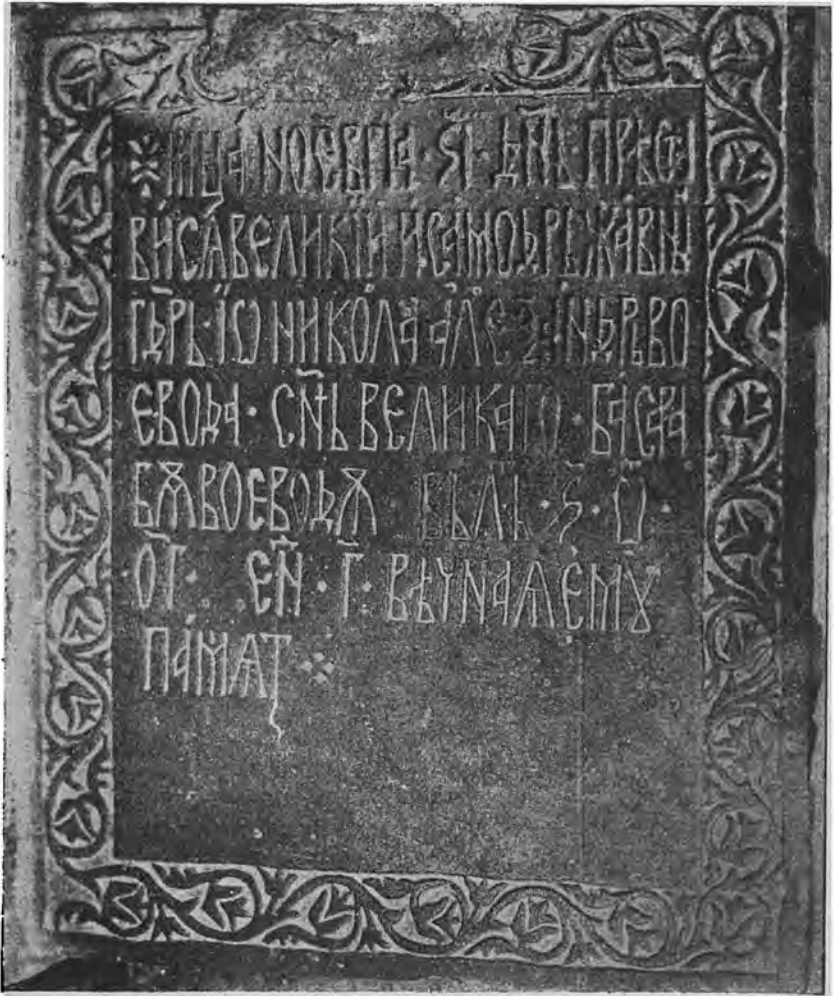

Fig. 49 — Piatră de mormânt a lui Nicolae Alexandru, în biserica mănăstirii Negru-Vodă din Câmpulung. Inscripția e în limba slavă (C. M. I.).

Căsătorit de două ori, a doua oară cu o catolică, doamna Clara, Nicolae Alexandru a avut doi fii, pe Vladislav și pe Radu, viitori domni, și trei fiice, pe Ana, soția țarului bulgar Sracimir, pe

Anca, soția țarului sârb *Ștefan Uroș*, și pe *Elisabeta*, al cărei soț a fost *Ladislau de Oppeln*, palatinul — adică cel mai înalt dregător — al Ungariei. Din aceste legături de familie poate judeca oricine situația Basarabilor. În sud-estul european și prestigiul statului întemeiat numai cu o jumătate de secol în urmă.

Nicolae Alexandru a murit în anul 1364 și a fost îngropat în biserica din Câmpulung, unde odihnea și tatăl său. Pe piatra lui de mormânt, cea mai veche din câte avem dela domnii noștri, se citește următoarea inscripție, în limba slavă : „In luna Noemvrie 16 zile, a răposat marele și singur stăpânitorul domn Io Nicolae Alexandru voievod, fiul marelui Basarab, în anul 6873 (1364)... Veșnica lui pomenire“ (vezi figa 49).

Vladislav I sau Vlaicu Vodă are o domnie mult mai puțin liniștită ca a tatălui său. El stăpânește, încă din primii ani, *Amlașul*, un ținut la sud-vest de Sibiu, și *Țara Făgărașului*. Ambele îi fuseseră date ca *feude* de către regele Ungariei ; de aceea Vladislav recunoaște suzeranitatea acestuia.

Pe la începutul domniei lui Vlaicu și anume în 1368, țarul bulgar dela Târnovo, Ioan Alexandru, care se închinase Turcilor, veni, cu ajutorul lor, să cucerească *Vidinul* unde stăpâneau, în acel moment, Ungurii, dar care mai înainte fusese al lui *Sracimir*, cumnatul domnului muntean. Pentru a împiedeca pe Turci să cuprindă însemnata cetate a Vidinului, Vlaicu, în unire cu Ungurii, trimite împotriva lor o armată care îi bate. E prima ciocnire pe care o au Românii din nordul Dunării cu Turcii. Puțin după aceea și folosindu-se de o răscoală a Bulgarilor localnici, care nu vroiau să primească pe misionarii catolici, veniți împreună cu oastea ungară, Vlaicu a ocupat Vidinul. Acest lucru a mâniat însă grozav pe regele Ungariei care voia să oprească cetatea pe seama sa și i-a hotărât să pornească războiul împotriva domnului muntean. Țara Românească a fost atacată de două armate : una a trecut Dunărea, prin ploaia de săgeți a arcașilor noștri, și a cuprins cetatea Severinului ; cealaltă, sub conducerea voievodului Ardealului, a scoborât munții, cu gândul să atace pe Vlaicu dela spate. Impotriva ei, domnul a trimis pe pârcălabul cetății de Dâmbovița, Dragomir, care a surprins pe Unguri în niște locuri înguste și i-a sfărâmat cu totul (1369, înainte de 7 Iunie). Această bătălie se aseamănă cu

cea din 1330; Ungurii au avut și de data aceasta pierderi foarte mari, însuși voievodul și vice voievodul Ardealului au căzut pe câmpul de luptă.

Cronica *ungurească* a lui Ioan de Küküllö povestește că armata a doua, alcătuită din „nobili“, din Secui și din mulți ostași dintre „cei mai de seamă“, avuse o primă ciocnire, victorioasă, cu armata munteană, comandată de „comitele Dragomir“. „Dar după aceea — continuă cronica — înaintând fără grijă mai departe prin... păduri, când se înfundase pe niște poteci foarte înguste“, Nicolae, voievodul Transilvaniei, „a fost atacat de mulțimea Românilor din păduri și din munți și a rămas mort împreună cu vrednicul bărbat Petru, vicevoievodul său, cu Deseu zis Vas, cu Petru Ruffus, castelanul dela Cetatea de Baltă, cu Secuii Petru și Ladislau, bărbați viteji, și cu alți numeroși ostași și nobili de seamă. Și după ce Ungurii, părăsind oastea, dadură dosul și o rupseră la fugă, a'ungând prin locuri noroioase și mlăștinoase, mulți dintre ei fură uciși de Români; numai câțiva au scăpat cu mare primejdie pentru persoana lor și cu pagube în avut. Iar trupul voievodului Nicolae, scoțându-l cu luptă grea din mâinile Românilor, l-au adus în Ungaria, să-l înmormânteze la Strigoniu, în mănăstirea Fecioara Maria“.

În urma înfrângerii, regele ungar a încheiat pace, lăsând Vidinul pe seama lui Sracimir și îngăduind lui Vlaicu să-și păstreze feudele de peste munți.

În afară de luptele glorioase și de mărirea țării, Vlaicu mai e însemnat și prin grija ce a purtat de cele bisericești. În vremea lui, în 1370, s'a întemeiat o nouă eparhie — o episcopie — pentru ținuturile oltene, cu reședința, după toate probabilitățile, la Severin. Tot sub el, călugărul Nicodim, venit din Serbia, a zidit *cea dintâi mănăstire munteană, Vodița*, spre apus de Turnu Severin. Domnul a înzestrat acest lăcaș dumnezeesc cu sate, moșii, robi, veșminte și odoare bisericești și cu o sumă de bani pe fiecare an. Ni s'a păstrat actul de danie, care e *cel dintâi document intern cunoscut din Țara Românească*.

În același timp, Vlaicu orânduia și negoțul pe care-l făceau Brașovenii la noi. El le-a dat un tratat de comerț, în 1368, prin care a hotărât ca negustorii din Brașov să plătească pentru marfurile lor 3% ca vamă și să fie scutiți de vama domnească din Slatina. Se adăoga că pentru mărfurile care se vor exporta prin Brăila să nu se plătească nicio vamă. Tot în timpul lui Vlaicu s'au bătut și cei dintâi *bani românești*. Ei sunt de argint, de mărirea unci piese de un leu de astăzi și au, pe o parte, un scut și nu-

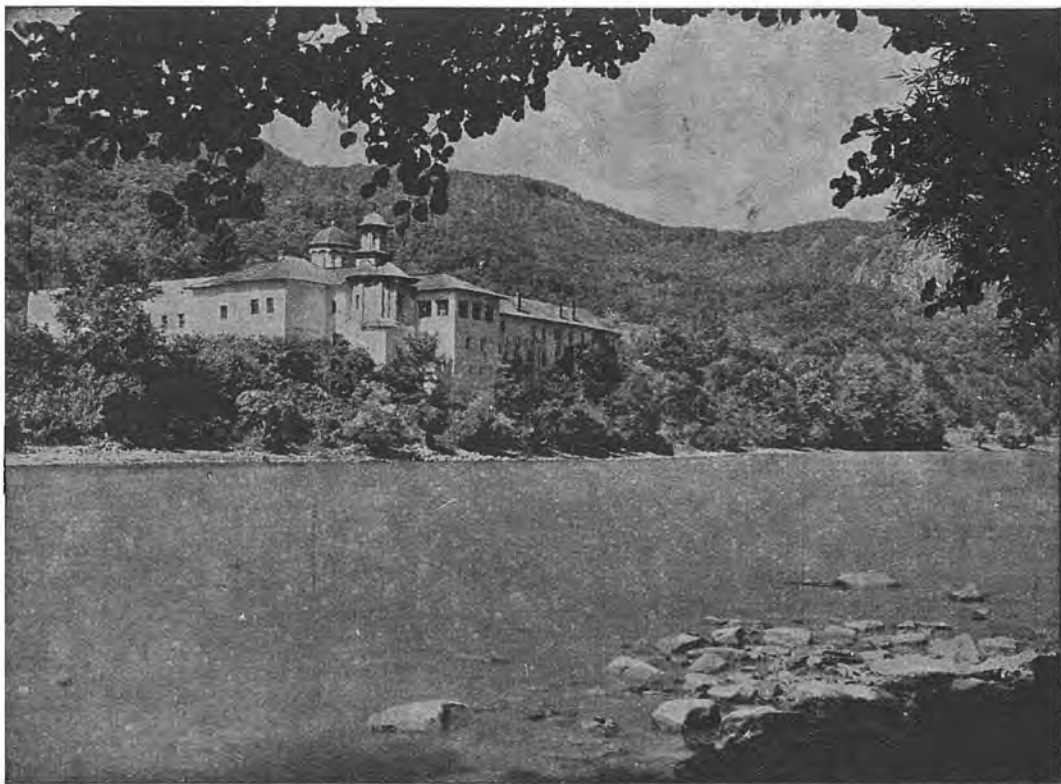

Fig. 50 — Mănăstirea Cozia, pe valea Oltului, în județul Vâlcea. Clopotnița mare e a bisericii zidite de Mircea ; clopotnița cea mică e a unui paraclis ulterior, cuprins în rând cu chiliile. (C. M. I.).

mele voievodului, iar pe partea cealaltă, un coif cu un vultur și numele țării.

Date fiind toate aceste fapte, se înțelege de ce Vlaicu este socotit ca unul din domnii cei mai însemnați pe care i-a avut Țara Românească. Nu știm sigur când și-a încheiat domnia ; în 1374 era încă în viață, în 1377 domnea, se pare, fratele său Radu ; nu știm sigur, de asemenea, nici unde a fost îngropat.

Radu I. Radu, urmașul la tron al lui Vlaicu, era *fratele* acestuia ; anii lui de domnie nu sunt bine precizați : în 1374 trăia încă Vlaicu, în 1385 găsim ca domn pe Dan ; între aceste două date cade așa dar domnia lui Radu. El este însemnat prin grija pe care a purtat-o celor bisericești. În vremea lui, se ridică marile mănăstiri Cozia și Tismana, apoi mănăstirea Cotmeana, precum și unele lăcașuri mai mici, ca schitul Brădetul din județul Argeș (vezi fig. 50). Radu, fiind pus în fruntea pomelnicilor din aceste mănăstiri, a și fost confundat mai pe urmă de către călugări și, după aceștia, și de către cronicari, cu primul domn ai țării, cu legendarul *Negru Vodă*.

Așa s'a creat numele hibrid de Radu-Negru. *În realitate, un voevod cu acest nume n'a existat niciodată.* Confuzia e veche : ea se produsese deja în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. În 1576, Alexandru al II-lea, întărind mănăstirii Tismana „satul ce se cheamă Comanii“ spune că el i-a fost „moștenire și întărire încă din zilele răposatului Negru Voevod“. Mai mult, pentru a nu exista nicio îndoială, adaugă chiar : „încă am citit Domnia mea și cartea răposatului Negru Voevod de întărire“. *Știm însă precis că satul Cumanii (mai înainte Vadul Cumanilor) a fost dăruit mănăstirii Tismana de către Radu Basarab* : ne-o spune limpede documentul din 1385, al fiului său Dan. Prin urmare „Negru Voevod“ al hrisovului din 1576 este în realitate Radu Basarab, ctitorul marilor mănăstiri și al Bisericii din Curtea de Argeș. Din mediul bisericesc și din cancelarie, confuzia a trecut apoi și în istoriografie : așa se face că în cronicile muntene din veacul al XVII-lea, întemeierea Țării Românești este atribuită lui „Radu Negru“. De ani numele s'a tot transmis, timp de peste două sute de ani, și abia în vremea noastră s'a lămurit confuzia.

Radu n'a mai stăpânit Făgărașul și Amlașul, deoarece nu era în raporturi bune cu Ungurii : în prima parte a domniei, se pare că a purtat chiar și un războiu cu ei. A păstrat însă, după toate probabilitățile, cetatea Severinului.

Radu a fost îngropat în Biserica Domnească din Curtea de Argeș. Mormântul lui, printr'un fericit noroc, s'a păstrat neatins

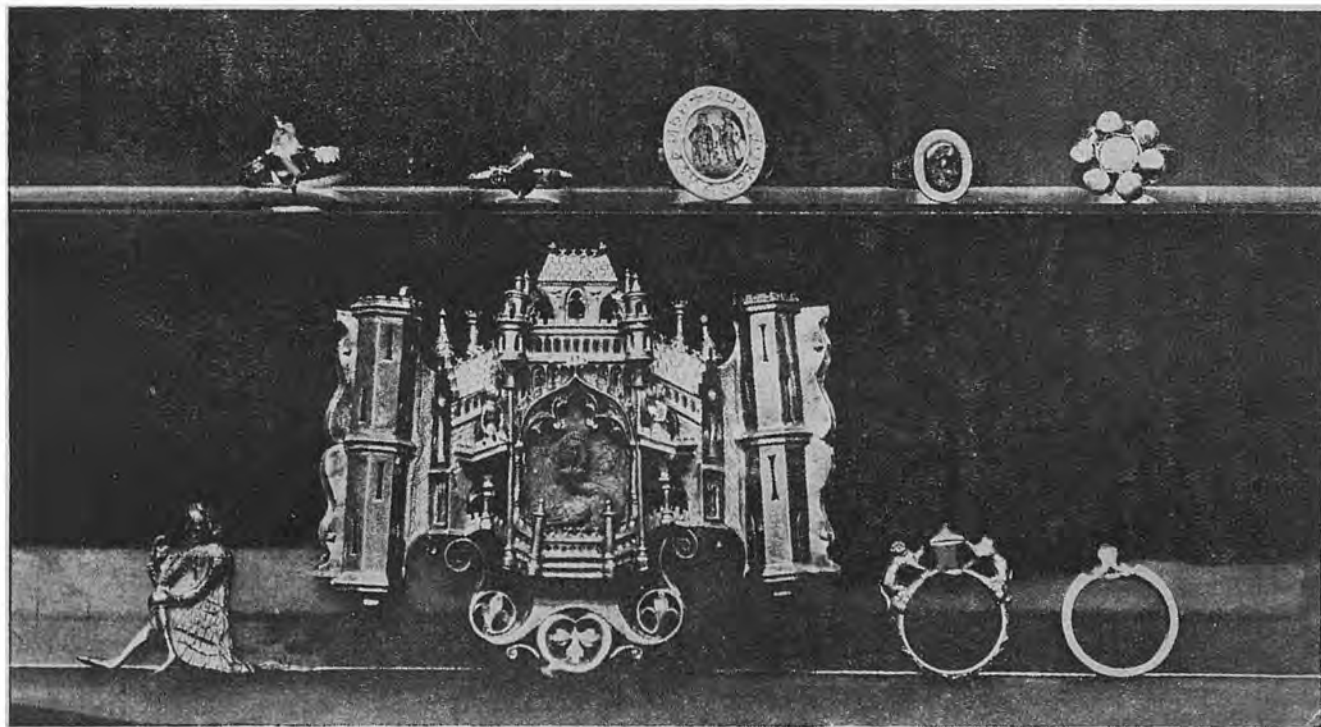

Fig. 51 — Paftaua de aur a lui Basarab, găsită în mormântul său din biserica Domnească dela Curtea de Argeș. Infățișează un castel medieval, având în centru, făcută din bronz, o ființă supranaturală, cu cap de femeie și trup de lebădă. Inele de aur, unele împodobite cu pietre prețioase și având inscripții slave și latine, precum și o aplică dintr'un aliaj de aur, reprezentând un cavaler medieval, găsite toate în mormintele din Biserica Domnească dela Curtea de Argeș (C. M. I.).

www.dacoromanica.ro

până după războiul pentru întregirea neamului, în 1920, când a fost descoperit, sub lespezile de piatră ale pardoselii. Voievodul, îmbrăcat în costum de cavaler, odihnea într'un sacrofaș de piatră. Tunica era de purpură, cu nasuri de aur și îmbodobită cu mărgăritare. Mijlocul era strâns într'o cingătoare de piele care se închidea printr'o splendidă pafta de aur, înfățișând un castel medieval (vezi fig. 51). În degete avea inele de aur împodobite cu pietre scumpe și cu inscripții latinești și slave (vezi fig. 52); pe cap purta o diademă de fir și mărgăritare. Costumul și podoabele așa

Fig. 52 — Inele găsite în mormântul lui Radu I și în alte morminte din Biserica Domnească dela Curtea de Argeș. Al treilea din stânga, în rândul de jos, are inscripția în limba slavă. Cel de deasupra lui, are inscripția în limba latină
Colecția Comisiei Monumentelor Istorice București. (C. M. I.).

de frumoase ale voievodului ne arată bogăția și strălucirea curții muntene din veacul al XIV-lea.

Dan I, fiul lui Radu, are o domnie scurtă. (c. 1384—c. 1386). El desăvârșește lăcașurile bisericești începute de tatăl său și le înzestreață cu sate, moșii și diferite privilegii. Poartă și lupte : a atacat

mai întâi pe Unguri, în Banat, în regiunea cetății dela Mehadia ; s'a războit apoi cu Șișman, țarul bulgar ; aci și-a găsit el moartea, căzând, probabil, pe câmpul de luptă.

Lui Dan i se datorește ridicarea „din temelie“ a unei biserici în Râmnicul Vâlcei, devenită mai târziu biserică episcopală.

BIBLIOGRAFIE

Nicolae Alexandru voevod : C. MARINESCU, *Inființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. II, (1923—1924), p. 247—269 ; N. IORGA, *Domnița Anca și patronajul ei literar*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1924—1925), p. 373—377 ; G. I. BRĂTIANU, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noir*, București, 1935, p. în 8° ; GHEORGHE CIORAN, *Σχέσεις τῶν Ῥουμανικῶν Χωρῶν μετὰ τοῦ Ἄθω καὶ τῆ τῶν μονῶν Κουπλουμουτίου, Ακάρας, Δοχειαρίου καὶ Ἄγιου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ρώσων*, Atena, 1938, 304 p. în 8°.

Vlaicu Vodă : N. IORGA, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365—9 și politica lui Vladislav Vodă față de Unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de Turci*, în *Conv. Lit.*, XXXIV (1920), p. 962—999 ; V. MOTOGNA, *La războaiele lui Vlaicu Vodă cu Ungurii, 1368—9*, în *Rev. Ist.*, IX (1923), p. 12—20 ; C. MOISIL, *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 107—159 ; GR. NANDRIȘ, *Un document privitor la împărțirea mitropoliei Țării Românești 1372 (1373)*, Cluj, 1931, 5 p. în 4° ; P. LEMERLE, *A propos de la fondation du monastère de Kouploumouts : un faux chrysobulle d'Alexis III Empereur de Trébizonde*, în *Bulletin de Correspondance Hellénique*, LVIII (1934), p. 221—234 ; FRANZ BABINGER, *Rumeli, Rumelien în Ensyklopädie des Islam*, III, Lirden, 1937, p. 1271.

Radu I : I. MINEA, *Urmașii lui Vladislav I și politica orientală a Ungariei*, București, 1916, 32 p. în 8° ; *Curtea Domnească din Argeș*, București, 1923, 286 p. în 4° (Formează anii X—XVI 1917—1923 din *Bul. Com. Mon. Ist.*) ; G. I. BRĂTIANU, *Les bijoux de Curtea de Argesh (Roumanie) et leurs éléments italiens*, în *Rev. Arch.*, s. V, t. XVII (1923), p. 90—110 ; G. I. BRĂTIANU, *Les bijoux de Curtea-de-Argeș et leurs éléments germaniques*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XI (1924), p. 39—54 ; C. MOISIL, *Monetele lui Radu I Basarab*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 122—133 ; G. I. BRĂTIANU, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valache Radu I-er Basarab en 1377*, Valenii de Munte, 1925, 12 p. în 8°.

Dan I : C. LITZICA, *De cine a fost ucis Dan, fratele lui Mircea ? în Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 54—61 ; I. DONAT, *Reședințele celei de o doua mitropolii a Țării Românești*, în *Arh. Olt.*, XIV (1935), p. 67—76.

INTEMEIEREA MOLDOVEI

„In anul 6867 (1359) dela facerea lumii, cu voia lui Dumnezeu, s'au început Țara Moldovei“.

(Leopisețul zis dela Putna).

Caracterul și data întemeierii statului moldovean. Intre întemeierea Munteniei și aceea a Moldovei este o mare deosebire ; cea dintâi se datorește reunirii diferitelor formațiuni politice dintre Dunăre și Carpați sub un conducător *local*, anume voievodul dela Câmpulung și Argeș : este, prin urmare, un proces *intern*. Cea de a doua este rezultatul unei *cuceriri din afară*, a unei ocupări a teritoriului dintre Carpați, Nistru și Mare de către un conducător venit de peste munți. In Moldova a fost într'adevăr o *descălecare*, întâi a lui Dragoș, apoi a lui Bogdan, coborâți amândoi din Maramureș, în timp ce în Muntenia, întemeierea a plecat din însuși cuprinsul viitorului stat. Descălecarea privește, evident, numai pe *stăpânitori, pătura conducătoare* ; restul populației, deci *marea majoritate a ei*, n'a venit din Maramureș, ci a fost găsită de descălecători pe teritoriul amintit mai sus.

Deosebirea între cele două țări se păstrează și în ce privește data întemeierii : Moldova a luat ființă cu aproximativ o jumătate de secol *mai târziu* decât Țara Românească. Data pe care o dau cronicile — *toate* cronicile noastre — este 1359. In acest an, spune letopisețul zis dela Putna, „cu voia lui Dumnezeu, s'au început țara Moldovei“.

Cronicile pun întemeierea în legătură cu o vânătoare. In 1359 ar fi ieșit Dragoș Vodă din Maramureș la vânat. Și întâlnind un bour, l-a gonit cu câinii

până pe malurile Moldovei, unde l-a ucis, sub o răchită. A făcut acolo Dragoș ospăț cu boierii săi și plăcându-i țara și locurile „desfătate“ s'a hotărât să se așeze aci. Și așa s'a întemeiat Moldova, Dragoș stând primul ei Domn. În amintirea vânătorii, a hotărât el ca pecetea noului stat să fie un cap de bour — locul unde a căzut fiara s'a numit de atunci Boureni, iar apa pe malurile căreia s'a întâmplat această faptă a căpătat numele de Moldova după Molda, căteaua cea iute care gonise fiara până aci și murise apoi de oboseală. Aceasta-i legenda. Ea cuprinde totuși un fond de adevăr : venirea lui Dragoș din Maramureș. Ca întemeierea s'a făcut însă în urma unei vânători, că numele Moldovei — de origine slavă — s'ar trage din acela al legendarei Molda, precum și explicarea pecetei statului, aceasta nu le putem primi. Ele sunt explicații mai târzii ale unor fapte și nume existente, au deci caracterul unor mituri *etiologie*.

Alungarea Tătarilor. Dragoș Vodă și Sas Vodă. După năvălirea Tătarilor, în 1241, ținutul dintre Carpați și Nistru a rămas sub ascultarea lor. Deseori, acești barbari treceau însă și peste munți, în Ardeal și în Ungaria, prădând, arzând și luând robi. De aceea, regii ungari au trebuit să poarte mai multe războaie cu ei ; unul a fost în 1343 când regele Ludovic a trimis o armată puternică din care făceau parte și Românii maramureșeni, sub comanda voievodului lor *Dragoș*. Tătarii au fost bătuți cu totul și siliți să se retragă peste Nistru, în câmpiile din nordul Mării Negre și în Crimeia. Dar pentru ca să nu se întoarcă iar și pentru ca Ardealul să fie mai bine păzit, regele Ludovic hotărî — se pare în 1352 sau 1353 — să întemeieze, la răsărit de Carpați, o provincie nouă *Moldova*, numită astfel dela râul Moldova (acest nume vine, se pare, dela *Molid*) ; în fruntea ei fu așezat Dragoș, voievodul maramureșan. El trebuia să apere trecătorile prin care Tătarii obișnuiau să pătrundă peste munți ; era supus regelui Ungariei, și-și avea reședința în orașul *Baia*, centru cu o importantă colonie săsească, venită din părțile Rodnei și Bistriței. Dragoș a domnit puțin : vreo doi ani de zile, dacă indicațiile cronicelor sunt exacte ; după el a urmat fiul său *Sas* cu o domnie iarăși scurtă, de patru ani.

Românii în Moldova înainte de întemeierea statului. Ar fi o greșeală să-și închipuie cineva că după retragerea Tătarilor, Maramureșenii victorioși ai lui Dragoș ar fi ocupat o țară pustie, că n'ar fi existat aci, la răsărit de Carpați, așezări omenești. Aproape tot ținutul cuprins de viitorul stat al Moldovei, și în

special bazinul Siretului a fost bine populat. În partea de miazăzi a lui exista, în vremea aceea, la apus de Siret, străvechiul ținut, foarte bine închis, ca o cetate naturală, al Vrancei. Vechi numiri slave ca Năruja, Nereju, Putna, Coza, Zăbala ; numiri ungurești, pecenege sau cumane precum Tichiriș, Hâga, Vizăuț, Chilimetea ; numiri românești ca Vidra, Colacul, Valea-Sării, Paltin, Spulber, unele arătând pe descendenții unui moș comun : Bârsești, Bodești, Negrilești, Spinești, sunt toate dovada unei perfecte continuități a populației de aici, din veacul al VI-lea până după descălecat. Mai spre miazănoapte, tot pe partea dreaptă a Siretului, găsim așezările dela Trotuș, Sascut — în ungurește : fântâna Sasului — și Adjud, de asemenea anterioare întemeierii, cea dintâi nefiind însă mai veche decât a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Regiunea Neamțului cu vechea ei cetate și cu valea Bistriței, a fost cu siguranță locuită în vremea lui Dragoș ; și aci amestecul de numiri slave, ungurești — Cuejd, Bicaz — și românești, arată continuitatea populației din epoca slavă până în veacul al XIV-lea. Mai departe, pentru ținutul Băii, avem și *dovezi documentare* despre prezența aci, la 1300, a unei populații însemnate *orașenești* : ni s'a păstrat pecetea, din veacul al XIV-lea și cu inscripție latină, a cetății sau orașului moldovenesc („civitas Moldavia“) Baia, în care se așezaseră coloniști germani și unguri, alături de băștinașii români. Despre Câmpulung și ținutul înconjurător, Dimitrie Cantemir ne spune, ca și despre Vrancea, că el forma un fel de republică, cu anumite drepturi și avantaje păstrate din moși strămoși. Descălicătorii Moldovei au găsit aci — se pare — o veche formă de organizare, probabil vreun cnezat, și au lăsat băștinașilor, în schimbul supunerii, o parte din drepturile lor. În extremitatea nordică, în sfârșit, a teritoriului pe care se va întinde statul moldovenesc, exista pe la jumătatea veacului al XIV-lea o „țară“ — probabil un voevodat — a Sepenițului. Cronicarul polon Dlugosz ne dă și numele voevodului, Ștefan, și arată pe larg lupta, în 1359, pentru moștenire, dintre cei doi copii ai acestuia, unul din ei Petru, fiind ajutat de Unguri, iar celălalt, Ștefan, de Poloni. Siguranță deplină n'avem, nici cu privire la nume, nici la restul povestirii lui Dlugosz ; nu e mai puțin adevărat că a existat o „țară“ a Sepenițului și că era aci, pe vremea descălecatului, așezări omenești, unele puternic întărite, ca *Tețina*, spre miazănoapte de Cernăuți, și *Hotin*, pe malul Nistrului.

În partea stângă a Siretului, pe dealurile acoperite de codrii seculari, credem de asemenea că a existat o străveche populație românească. În ținutul cu nume slav al *Dorohoiului*, în care cursurile de apă și numeroasele lacuri favorizează atât de mult așezările omenești, ca și în părțile *Vasluiului*, cel cu nume cuman, descălecătorii n'au găsit „pustiul“ de care vor da peste Prut, în Bugeac. Pe valea *Bârladului*, a *Crasnei* și mai cu seamă a *Prutului* au fost iarăși vechi așezări românești. Codrul *Chigheciului* a adăpostit ca pretutindeni pe strămoșii noștri, tot așa și codrii *Orheiului* și *Lăpușnei*. Până în marginea stepii, s'au întins, prin poenile pădurilor și pe văile apelor, „odăile“, prisăcile, cătunele și satele plugarilor și păstorilor români sau „vlahi“ cum le spuneau vecinii slavi și turci (în limba tătară „Ulag“, în cea maghiară „Olah“). Dacă n'ar fi existat această *desime* de populație românească, întemeierea Moldovei — cu luptele repetate și victorioase ale lui Bogdan împotriva unei armate puternice cum era cea ungară — și mai ales rapida ei expansiune, în trei decenii, până la Nistru și la țărmul Mării, nu s'ar putea explica.

Intemeierea Moldovei independente. Bogdan descălecătorul. În aceeași vreme cu Dragoș și Sas trăia în Maramureș un voievod cu numele de *Bogdan* care era, încă în 1343, în dușmănie cu regele Ungariei. El stăpânea o moșie întinsă, *Cuhnea*, de care țineau mai multe sate, cu munți, păduri și ape. În 1359, ne mai putând sta în Maramureș, din cauza dușmăniei amintite, Bogdan se hotărăște să treacă în Moldova; aci tocmai murise Sas, lăsând mai mulți fii, dintre care *Balc* sau *Baliță* trebuia să-i urmeze în scaun. Însoțit de fiii săi, de rudele și tovarășii care vroiau să-l urmeze, trecu Bogdan munții și sili prin luptă pe fiii lui Sas să-i lase locul. O sumă dintre locuitorii Moldovei i se alăturară dela început și, astfel, el putu să respingă mai multe atacuri ale regelui Ungariei care voia să restabilească pe Balc. În 1365, printr'un document oficial, acesta din urmă primea, — redusă compensație pentru țara pe care o pierduse — moșia Cuhnea din Maramureș a lui Bogdan. *Moldova era acum independentă*, întocmai ca și Țara Românească, după războiul din 1330; exista deci acum *un al doilea stat românesc*.

Interesant e textul documentului din 1365 : „Noi — spune regele, referindu-se la fiii lui Sas, dar în special la Balc — având în vedere serviciile sale strălucite, mai ales în țara noastră moldovenească *pe care le-a făcut nu fără vărsarea propriului său sânge și fără răni și cu moartea fraților săi, a celor apropiați și a slujitorilor săi*, îi dăm o moșie numită Cuhnea, în țara noastră a Maramureșului, cu satele Ieud, Bascov, amândouă Vișăele, Moiseni, Borșa și amândouă Seliștele... cu toate pertinențele sale... *pe care moșie am luat-o dela Bogdan voievod și dela fiii lui, infidelii noștri notorii*. Căci Bogdan și fiii lui, prin lucrarea diavolului, dușmanul neamului omenesc, depărtându-se dela credința ce ne datora, au trecut pe ascuns din regatul nostru ungar în țara noastră amintită a Moldovei și s'au silit s'o păstreze spre ofensa Majestății Noastre". Nu numai s'au silit — adăogăm noi — dar au și izbutit ; o recunosc de altminteri înseși cronicile ungurești contemporane.

Fig. 53 — Biserica dela Rădăuți, ctitoria lui Bogdan, întemeietorul Moldovei independente. In această biserică se află mormintele celor dintâi voievozi moldoveni. Nu are abside laterale, are în schimb contraforturi ca la catedralele din apus. Acoperișul e de șindrilă. (D. P.).

Bogdan a închis ochii în 1365 : șase ani de zile după descălecat. Scurtă domnie, când ne gândim la aceea a lui Basarab, dar asemănătoare în multe privinți cu ea. Intocmai ca și întemeietorul statului muntean, și Bogdan a asigurat *independența* țării sale și

i-a dat prima *dinastie*. A fost de asemenea și ctitor de lăcașuri sfinte. Lui i se datorește, după toate probabilitățile, o biserică de lemn la *Volovăț* și biserica dela *Rădăuți* unde a fost înmormântat (vezi fig. 53). Deasupra mormântului, Ștefan cel Mare a pus o piatră frumos lucrată și cu o inscripție în limba slavă, pomenind pe străbunul său „bătrânul Bogdan Voievod“.

BIBLIOGRAFIE

Intemeierea Moldovei: ROMUL VUIA, Legenda lui Dragoș. Contribuțiuni pentru explicarea orginii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei, în Anuar. Ist. Cluj, I (1921—1922), p. 300—309; V. MOTOGNA, Urmașii lui Dragoș (un document necunoscut), în Rev. Ist., XI (1925), p. 201—204; AL. ARBORE, Toponimie putneană, în Milcovia, I (1930), p. 5—39; IORGU IORDAN, Toponimie putneană, în Milcovia, IV (1933), p. 1—32; C. ANDREESCU, Așezări franciscane le Dunăre și Marea Neagră în sec. XIII—XIV, în Cercet. Ist., VIII—IX (1932—1933), p. 151—163; CONSTANTIN C. GIURESCU, Vechimea așezărilor românești dintre Prut și Vistru, București, 1941, 14 p. în 8° (Extras din Rev. Fund. Reg., VIII).

URMAȘII LUI BOGDAN PÂNĂ LA ALEXANDRU CEL BUN. MUȘATINII

*„Marele singur stăpânitorul domn
Io Roman voievod al Țării Moldovei
dela munți până la țărnul mării.*

(Hrisovul din 30 Martie 1392).

Lațco voievod. După Bogdan, urmează la tronul Moldovei. fiul său *Lațco*. A fost un sprijinitor al catolicismului, a înființat un episcopat catolic în orașul Siret și a trecut el însuși la catolicism. Se pare însă că această trecere n'a fost sinceră, ci determinată de un calcul politic, de necesitatea de a face, în această epocă de ofensivă a catolicismului, concesiuni celor două puteri vecine, Ungaria și Polonia, reunite sub aceeași conducere, a regelui Ludovic (1372) ; fapt este că soția sa a rămas ortodoxă și că el însuși a fost îngropat în biserica ortodoxă dela Rădăuți, alături de tatăl său, iar nu la Siret, în cea catolică.

În același an în care se instituia episcopatul de Siret, Papa numea un nou titular, pe Nicolae de Buda, pentru episcopatul din extremitatea sudică a Moldovei, al *Milcoviei*, care continua pe acela al Cumanilor, distrus de năvalirea tatărească. În scrisoarea de numire se vorbește de „clerul și poporul *cetății* și diocezei de Milcov“ de unde rezultă că exista, în vremea aceea, o așezare mai însemnată cu acest nume. Noi bănuim că ea se afla pe teritoriul actualei comune Reghiu, de pe apa Milcovului, în județul Putna, unde s'a descoperit în anii trecuți o cruce de piatră. Săpături sistematice ar permite să se verifice această ipoteză. Incercarea Papei de a reînvia vechiul episcopat al Cumanilor n'a dat rezultate apreciabile. Titularul episcopiei Milcoviei nici nu stătea de altfel în „*cetatea*“ cu același nume, în orice caz nu stătea în mod permanent. În 1375 îl găsim la Sibiu unde adeverește că un cetățean a construit în acest oraș o capelă în onoarea Prea Curatei Fecioare. Înaintea lui Nicolae de Buda,

fuseseră numiți ca episcopi de Milcov, Toma de Nympti în 1347, Bernard la 22 Februarie 1353 și apoi Albert de Usk la 29 Mai 1364. Ultimii doi aparțineau ordinului dominicanilor. Nici aceștia însă n'au rezidat în eparhia lor, în „cetatea” Milcov.

Mușatinii. Petru Voievod. Evenimentele care au urmat morții lui Lațco sunt printre cele mai obscure din toată istoria Moldovei. Nu există certitudine nici măcar în ce privește persoana urmașului său.

Câtăva vreme, învățații noștri, pe temeiul unui act intern din 1374 și a unei mențiuni dintr'o cronică străină, puneau ca succesor al lui Lațco pe *Iurg Koriatovici, un principe litvan*. Acesta, ortodox, ar fi fost adus de către boierimea moldoveană ca o reacție împotriva curentului catolic și ar fi domnit vreo 2 ani, pierind după aceea într'un complot al aceleiași boierimi nemulțumite. Cercetările din ultimul timp au arătat însă că actul intern din 1374 este un falsificat, că știrea cronicei străine e mult posterioară evenimentului pe care-l povestește și nu merită crezare, că, în sfârșit, Iurg Koriatovici era catolic, nu ortodox. Ar fi fost de altfel și de mirare un asemenea stăpânitor pe care sa nu-l pomenească nici cronicile noastre vechi, nici pomelnicele, nici hrisoavele urmașilor.

Atunci cine a urmat la tronul Moldovei? Lațco n'a avut niciun fiu, așa încât cu el s'a stins dinastia lui Bogdan în linie bărbătească. A continuat însă, în linie femeiască, prin *Margareta* sau *Mușata* care era fiica sau a lui Lațco sau a lui Bogdan — nu se știe bine. Mușata a fost căsătorită cu un *Costea* care se pare că a ocupat tronul Moldovei pentru puțin timp, îndată după Lațco. Pomelnicul dela Bistrița pomenește pe Costea printre „bine credincioșii domnii țării” Moldovei. Urmașii *Mușatei* și ai lui Costea au purtat numele generic de *Mușatini*, după cum în Țara Românească, urmașii lui Basarab au purtat pe acela de *Basarabi*.

Durata domniei lui Costea nu se arată în cronici, putem însă încerca s'o stabilim prin deducție. Se admite că Lațco și-a încheiat stăpânirea în 1373; pe de altă parte, lui Petru, letopisețele noastre vechi îi dau toate 16 ani de domnie. Luând ca sfârșit al acesteia din urmă anul 1391 (în 1392 se constată Roman ca domn al Moldovei) rezultă că Petru a început cărmuirea sa în 1375. Prin urmare, Costea a domnit între 1373 și 1375; domnia lui a fost scurtă: vreo doi, trei ani de zile. Ce s'a petrecut în acest răstimp, nu se știe: n'avem absolut nicio informație până acum.

În 1375, ajunge la tronul Moldovei *Petru Voievod*, fiul Mușatei și al lui Costea ; el domnește, potrivit cronicilor, 16 ani, deci până în 1391. A fost în bune legături cu regele Poloniei, Vladislav Iagello, a cărui suzeranitate a recunoscut-o în 1387, printr'un act omagial dat în orașul Lwów (Liov, cum îi spuneau ai noștri). În anul următor, 1388, el împrumută chiar pe Vladislav cu 3000 de ruble de argint, o sumă însemnată pentru vremea aceea. Drept garanție era *Pocuția*, o provincie de aproape opt mii de kilometri pătrați, situată la hotarul de miazănoapte al Moldovei, dincolo de Ceremuș, pe care Petru avea dreptul s'o ocupe dacă banii nu vor fi înapoiți la termen. De fapt, suma împrumutată lui Vladislav

Fig. 54 — Monete dela Petru al Mușatei. Legendele sunt în limba latină.

Iagello n'a fost restituită niciodată în întregime ; de aceea, domnii Moldovei au ridicat mereu — timp de peste o sută cincizeci de ani — pretenții asupra Pocuției, pe care au și stăpânit-o în câteva rânduri.

Sub Petru al Mușatei, s'a zidit *mănăstirea Neamțului* de către niște ucenici — spune tradiția — de ai lui Nicodim, ctitorul Vodiței din Țara Românească.

Un document posterior, din 1407, dela Alexandru cel Bun, amintește de două sate, două mori și o vie pe care le-a dăruit mănăstirii „sfânt răposatul domn Io Petru Voievod“.

Tot în timpul domniei lui, s'au bătut și *cei dintâi bani moldoveni*. Ei sunt de argint, ceva mai mici decât o monetă de cinci lei de astăzi. Pe de o parte au un scut cu flori de crin și bare transversale, pe cealaltă, capul de bour, stema Moldovei (vezi fig. 54).

Roman Voievod, fratele lui Petru, a domnit vreo trei ani de zile, până în 1394. Sub el, Moldova atinge hotarul firesc spre miazăzi,

țărnul mării: o știm din titlul așa de frumos pe care-l poartă Roman în hrisoavele sale: „Marele singur stăpânitorul domn Io Roman voievod al Țării Moldovei dela munți până la țărnul mării“. Și el a fost în bune legături cu regele Poloniei, recunoscându-i, ca și fratele său, suzeranitatea.

În timpul lui izbucnește un conflict între biserica moldoveană și Patriarhia din Constantinopol. Petru ceruse să fie recunoscut Mitropolit al țării, *Iosif*, episcopul de Cetatea Albă și rudă a sa, care fusese sfințit de către mitropolitul de Halici, în Polonia. Patriarhul, supărat de faptul că se trecuse peste el, n'a vrut să recunoască pe Iosif, ci a trimis pe un Grec, Ieremia, să fie mitropolit în Moldova. Țara și domnul nu l-au primit însă pe acesta. Atunci patriarhul a aruncat anatema asupra locuitorilor, episcopilor — în afară de Iosif, mai era încă un episcop, *Meletie*, la Rădăuți sau la Suceava — și asupra domnului. Mai târziu a ridicat-o de deasupra țării, lăsând-o numai asupra voievodului și episcopilor. Conflictul a ținut până la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, când Patriarhia a recunoscut, în sfârșit, pe Iosif ca mitropolit al Moldovei.

Roman a întemeiat orașul care-i poartă numele și a făcut acolo și o cetate de apărare. Sfârșitul domniei lui e în legătură cu amestecul într'un războiu purtat dincolo de Nistru, la orașul Camenița. Pentru acest oraș, se certau Vitold, ducele Lituaniei, și Teodor Koriatovici, un principe tot de origine lituană, dar care se stabilise în nordul Ungariei unde avea mai multe posesiuni. Roman ia partea celui de al doilea; armatele lor sunt însă învinse, iar domnul Moldovei e prins și dus în Polonia unde a stat mai mulți ani sub pază într'o cetate. Mormântul său se află la Rădăuți, lângă acela al lui Bogdan și al lui Lațco.

Ștefan Voievod (1394—1399). După Roman, a urmat ca domn Ștefan care-i era frate sau nepot de soră — nu se știe bine. El a ajuns la tron cu ajutorul regelui Poloniei, al cărui vasal supus a fost, obligându-se să-i dea ajutor împotriva oricărui dușman, la orice distanță. Această alipire completă față de Poloni, a supărat însă pe regele Ungariei, Sigismund, care și el avea pretenții de suzeranitate asupra Moldovei. De aceea, el întreprinde o expediție împotriva lui Ștefan, trecând munții și asediind cetatea Neamțului.

Cetatea n'a putut fi luată, iar în timpul retragerii, oastea ungară a fost sfărâmată de către Ștefan „la Hindău“, azi satul *Ghindăoani* (jud. Neamț). Această izbândă a avut loc în Fevruarie 1395.

Ca și al lui Roman, sfârșitul domniei lui Ștefan e în legătură cu un războiu purtat în afară de hotarele Moldovei : ajutând pe Poloni împotriva Tătarilor, în lupta nenorocită dela *Worskla* (12 August 1399), Ștefan și-a pierdut — se pare — vieța. Pe piatra sa de mormânt, dela Rădăuți, pusă prin îngrijirea strănepotului său Ștefan cel Mare, se amintește de biruința dela Ghindăoani.

După Ștefan, a urmat la tronul Moldovei *Iuga voievod* căruia letopisetul zis dela Putna îi spune *Ologul*. Nu se știe sigur al cui fiu era. A avut o domnie foarte scurtă, câteva luni, și turburată de diferiți pretendenți la tron. Cel mai vrednic dintre acești pretendenți, *Alexandru cel Bun*, fiul lui Roman, a și izbutit, ajutat de Mircea cel Bătrân, să-l îndepărteze pe Iuga și i-a luat locul.

BIBLIOGRAFIE

Lațco voievod : C. AUNER, *Episcopia de Seret (1371—1388)*, în *Rev. Cat.*, II (1913), p. 226—245 ; C. AUNER, *Cei din urmă episcopi de Seret*, în *Rev. Cat.*, III (1914), p. 567—577.

Jurk Koriatovici : I. PUZYNA, *Korjat i Korjatowicze*, în *Ateneum Wileńskie*, VII (1930), Wilno, 1932, p. 425—454 ; 3. P. P. PANAITESCU, *Diploma bărlădeană din 1134 și hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 46—58.

Mușatinii. Petru Voievod. Roman Voievod. N. DOCAN, *Notiță despre monetele lui Petru Mușat*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, s. 2, t. XXX (1907—1908), p. 117—182 ; I. MINEA, *Principatele române și politica orientala a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, 280 p. în 8° ; R. ROSETTI, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Lațcu și Alexandru cel Bun*, Iași, 1923, 28 p. în 8° ; N. IORGA, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, ed. 3, 1925, 105 p. în 16° ; C. RACOVȚIĂ, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *Rev. Ist. Rom.*, X (1940), p. 237—332 ; DAMIAN BOGDAN, *Pomelnicul Mănăstirei Bistrița*, București, 1941, 166 p. în 8°.

Ștefan Voievod : V. MOTOGNA, *Ceva nou privitor la Ștefan I (II?)*, *Domnul Moldovei (c. 1394—1400)*, în *Rev. Ist.*, VIII (1922), p. 193—194.

Juga Voievod : D. ONCIUL, *Datele cronicelor moldovenesti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect., Ist.*, s. 2, t. XXVII (1904—1905), p. 201—225 ; M. COSTĂCHESCU, *Observări cu privire la uricile lui Iuga Vodă (1400)*, Iași, 1926, 11 p. în 4° (Extras din *Buletinul Ion Neculce*, fasc. 5).

MIRCEA CEL BĂTRÂN

„Principe între creștini cel mai viteaz și cel mai ager“.

(Leunclavius, cronicar al Turcilor).

Hotarele țării. Mircea cel Bătrân a fost unul dintre cei mai străluciți voievozi pe care i-a avut Țara Românească (vezi fig. 55). Viteaz în războiu, iscusit diplomat în timp de pace, bun organizator și cărmuitor de țară, evlavios creștin, puțini dintre domnii noștri îi pot sta alături. Dușmanii înșiși l-au lăudat ; astfel, un cronicar al Turcilor, Leunclavius, îl socotește drept „cel mai viteaz și cel mai ager“ dintre principii creștini. Pe vremea lui Mircea, Țara Românească a atins cea mai mare întindere din toate timpurile ; hotarele ei se văd lămurit din impunătorul titlu pe care-l poartă domnul : „Eu, cel întru Hristos Dumnezeu bine credinciosul și bine cinstitorul și de Hristos iubitorul și singur stăpânitorul Io Mircea, mare Voievod și Domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind și domnind toată Țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și spre părțile tătărăști și Amlașului și Făgărașului herțeg și Banatului de Severin Domn și de amândouă părțile de peste toată Dunărea și până la Marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor“. *Toate ținuturile înșirate în acest strălucit titlu au fost într'adevăr în stăpânirea lui Mircea.* Țara Românească se întindea așa dar și peste munți unde domnul avea ca feude Amlașul și Făgărașul, cuprindea și malul drept al Dunării începând cam din dreptul Turtucăii. Mai înainte, Dobrogea fusese a unui despot cu numele Dobrotici care o primise împreună cu orașele de pe țărmul mării, până la Mesemvria, le sud de Varna, dela Impă-

ratul bizantin. O mare parte din moștenirea lui Dobrotici a trecut

Fig. 55 — Chipul lui Mircea cel Bătrân pe tabloul ctitoricesc dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeș. Inscriptia, în limba slavă: „Ion Mircea Voevod“. Astăzi freasca se află la Muzeul de Artă religioasă din București. (C. M. I.).

asupra lui Mircea ; acesta, în două documente latine din 1390 și 1391, se întitu-lează chiar astfel : „terra-rum Dobrodictii despotus“. Dârstorul—Silistra de azi—va fi și el câștigat, dar după cât se pare, în alte împre-jurări : de aceea și apare în titlul domnesc ca o entitate deosebită, *separată* de restul posesiunii transdanubiene. Părțile țărărești însemnau ți-nuturile de dincolo de Prut, la nord de gurile Dunării, ținuturi pe care odinioară Basarab le cucerise dela Tă-tari și care cuprindeau și ce-tatea Chilieci. In spre Mol-dova, hotarul era la Milcov ; cetatea Crăciuna, pe malul *stâng* al acestui râu, aparți-nea însă tot Țării Româ-nești.

Luptele cu Turcii. Poli-tica externă a lui Mircea a fost dominată de un fapt capital: primejdia turcească. Combaterea acestei primej-dii — direct sau indirect — constituie preocuparea de că-petenie a marelui Domn. Ea străbate, ca un fir roșu, în-treaga activitate militară și diplomatică a lui. Toate războaiele lui Mircea se fac

cu Turcii, niciunul cu Ungurii, cu Moldovenii, și cu atât mai puțin,

prin urmare, cu Polonii. Raportul dintre forțe era însă inegal. Turcii, în plină expansiune cuceritoare, aveau mult mai multe mijloace decât domnul muntean. De aceea, la urmă, Mircea a trebuit să recunoască această superioritate și să ajungă la o înțelegere cu noii stăpâni ai Răsăritului. Dar rezistența lui îndelungată — provocând admirația adversarilor înșiși — a avut un rezultat de cea mai mare însemnătate ; *a păstrat ființa statului muntean*. În timp ce Bulgaria cădea sub loviturile lui Baiazid și era prefăcută în pașalâc turcesc — stare în care a rămas aproape cinci sute de ani — în timp ce Serbia avea, la scurt interval, aceeași soartă, Țara Românească a putut rezista și a asigurat astfel *continuitatea vieții sale politice*. Fapt capital, deoarece fără această vieață politică, cele mai multe din manifestările noastre ulterioare, până în veacul al XIX-lea, ar fi fost altele.

Inceputul conflictului cu Turcii a avut loc în anul 1389, când Mircea a trimis un corp de oaste să ajute lui *Lazăr*, cneazul Sârbilor, în războiul pe care acesta îl declarase Sultanului Murad. Lupta s'a dat pe locul numit *Câmpia Mierlelor* (Kossovopolje, în sârbește). La început, se părea că biruința va fi a creștinilor, mai ales după ce un Sârb fanatic, Miloș Obilici, pătrunsese până la locul unde se afla Sultanul Murad și-l ucisese cu lovituri de pumnal. Fiul lui Murad, Baiazid, supranumit și Iâldârâm (Fulgerul) din cauza repeziciunii hotărârilor și mișcărilor sale, luă însă imediat comanda armatei turcești și schimbă retragerea inițială într'o strălucită victorie. Creștinii fură zdrobiți ; cnezul Lazăr însuși își pierdu vieța.

Mircea trebuia să se aștepte acum ca Turcii să se răzbune. De aceea, el fortifică linia Dunării, făcând din piatră o cetate puternică la Giurgiu și întărind pe aceea dela Turnu. Atacul lui Baiazid se produse în 1394 ; lupta a avut loc la *Rovine*, în ziua de 10 Octomvrie. Ea a fost crâncenă ; cronica românească a lui Moxa, traducând o cronică sârbească, povestește : „fu războiul mare cât se întuneca, de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeatelor... se vărsă sânge mult, cât era văile crunte“. Ostașii lui Mircea se luptară cu vitejie și câștigară biruința ; dar, așa cum se va întâmpla două sute de ani mai târziu, la Călugăreni, ea nu avu un rezultat hotărîtor : Turcii erau prea mulți, spre a fi urmăriți și goniți peste Dunăre ; pe de altă parte, se găsi între boieri o coadă de

topor, un anume *Vlad*, care se închină Turcilor și fu pus domn de ei. Mircea, după o nouă luptă, defavorabilă, în regiunea Curții de Argeș, trecu peste munți, la Brașov. Aci se încheie, în Martie 1395, în condiții de perfectă egalitate, un tratat de alianță cu regele Sigismund al Ungariei, prevăzând ajutor reciproc împotriva dușmanului. Indată după aceea, în Aprilie, oștile celor doi monarhi atacară pe Turci care trebuiră să părăsească Țara Românească; cetatea Turnu care căzuse în mâna lor, înainte de lupta dela Rovine, fu recâștigată.

Lupta dela Nicopol. Prin supunerea completă a Bulgariei, petrecută în 1393, când această țară deveni pașalâc, prin faptul că Sârbii erau vasali, prin expediția din Muntenia în 1394, cu toate urmările ei, Ungurii se vedeau acum direct amenințați de către puterea, în plină ofensivă, a Turcilor. De aceea, regele Sigismund hotărî să întreprindă expediția creștină care se pregătea de mai multă vreme și care avea de scop îndepărtarea necredincioșilor dela Dunăre și, eventual, chiar gonirea lor din Europa. În luna Mai a anului 1396, începură să sosească la Buda cavalerii francezi și burgunzi. Veniră apoi cavalerii germani, sub conducerea burggrafului de Nüremberg, strămoșul actualului nostru rege, și cavalerii englezi. Veneția dădea ajutor cu flota ei, Bizanțul intra și el în coaliție. În toiu verii, această strălucită armată, de vreo 100.000 de oameni, porni spre ținuturile noastre. Vidinul se supuse, Rahova fu cucerită și aliații ajunseră astfel în fața cetății *Nicopol* care fu asediată. Sultanul Baiazid, care era la Târnovo, veni repede, cu toate puterile sale, la Dunăre. Lupta avu loc în ziua de 28 Septemvrie. Mircea, care cunoștea felul de luptă al Turcilor, se oferise să atace ei cel dintâi; ducele de Burgundia, mândru și fălindu-se cu cei șase mii de cavaleri pe care-i adusese, nu vru însă și porni el atacul. Dar înaintând prea departe, fu înconjurat de dușmani și făcut prizonier împreună cu o mare parte din oastea sa. Un atac al regelui Sigismund era să aducă victoria, un contra-atac al Turcilor și al despotului sârb, vasalul lor, hotărî însă soarta luptei. Creștinii fură înfrânți; mulți căzură prizonieri; foarte mulți pieriră; regele scăpă pe o corabie și, coborând pe Dunăre, ajunse, prin Marea Neagră, la Constantinopol și de aci, înconjurând Grecia, în Dalmația. Expediția creștină, pornită așa de frumos, se isprăvise printr'un dezastru.

Noi lupte ale lui Mircea cu Turcii. Participarea lui Mircea la lupta dela Nicopol făcu pe Baiazid să întreprindă, în anul 1397, o expediție de răzbunare în Țara Românească. Oștile turcești fură însă învinse : ne-o spune în chip categoric un cronicar bizantin. Ceea ce nu putuseră face așa dar mândrii cavaleri ai apusului, făcea, cu mult mai puține mijloace, dar cu o știință militară superioară.

Fig. 56 — Ruinele cetății Enisala, unde au stat de pază soldații lui Mircea cel Bătrân. Săpăturile efectuate în vara anului 1939 au dat la iveală, pe lângă o foarte bogată și variată ceramică bizantină și veche românească, și două tezaure monetare : unul dela Mircea cel Bătrân, celălalt dela Petru al Mușatei (O. N. T.).

domnul muntean. Nu se știe sigur unde a fost lupta ; poate pe Ialomița.

O altă victorie împotriva Turcilor a repurtat Mircea în 1400. O armată a lor, de câteva zeci de mii de oameni, făcuse o expediție de pradă în Ungaria. La întoarcere, au fost atacați de Domn,

care avea și un contingent ungar și bătuți în așa fel încât puțini au mai scăpat peste Dunăre.

După aceasta, urmă pentru Mircea o perioadă de timp ceva mai liniștită. În 1402, Iulie 28, avu loc, la (Ankara, o luptă între Baiazid și *Timur-Lenk* (adică Timur cel Șchiop), hanul Mongolilor. Sultanul Turcilor, a cărui armată era, numeric, inferioară, fu invins și făcut prizonier; închis într'o cușcă și purtat prin Asia în urma învingătorului, el muri curând după aceea. În urma lui, rămaseră mai mulți fii care începură îndată (anul 1403) o luptă aprigă pentru moștenirea părintească. Mircea se amestecă în această luptă internă și sprijini cu armele pe unul din fii, pe *Musa*. Acesta și ajunsese să fie încoronat ca sultan la începutul anului 1411. În schimbul ajutorului acordat, dădu el domnului muntean mai multe posesiuni pe malul drept al Dunării. Într'o scrisoare din această vreme, Mircea adaogă la titlurile sale și pe acela de „stăpânitor al mai multor cetăți turcești“. El era acum în culmea puterii: țara avea cea mai mare întindere, iar sultan la Turci era protejatul său. Din nefericire însă, această situație nu dură mult. Musa fu învins de un alt frate, *Mohamed*, care rămase singur stăpânitor al imperiului (1413). Incercările unui nou pretendent, *Mustafa*, ajutat și acesta de Mircea, în anii 1414—1416, nu avură succes: ele provocară însă o expediție de răzbuire a lui Mohamed în Țara Românească, în 1417; cu acest prilej, luară Turcii cetatea Giurgiu; tot atunci se pare că a căzut și Turnul. Pe de altă parte, Dobrogea e ocupată în întregime, Isaceea și Enisala sunt întărite (vezi fig. 56); Țara Românească era amenințată așa dar și din spre răsărit. Mircea, după treizeci de ani de lupte și atâtea victorii, fu silit să recunoască superioritatea Turcilor; el se angajă să le plătească o sumă de bani anual, un *haraciu* cum se spunea atunci; era un mijloc de a avea liniște, țara rămânând altfel cu vechile ei rosturi; Turcii nu se amestecau în organizarea ei internă, care se păstra neatinsă.

Activitate internă. Ctitoriile. În afară de luptele sale strălucite, Mircea mai e însemnat și prin felul cum a știut să gospodărească țara, făcând să se desvolte comerțul și industria și prin grija ce a avut-o de cele bisericești. El a acordat Brașovenilor un nou tratat de comerț, în 1413, specificând vama pe care aceștia trebuiau s'o plătească; se aduceau mărfuri atât din răsărit, „de peste mare“,

cât și din apus, tocmai din extremitatea cealaltă a Europei. Astfel erau postavurile și catifeaua de *Ypres*, de *Lowvain* (în Belgia de astăzi!) și de *Coloma* (pe malul Rinului, în Germania!); altele veneau din *Cehia*, foarte multe produse se aduceau din Ardeal (manufactură săsească!) Noi, în schimb, exportam vite, piei și blănuri, sare, miere și ceară, pește, brânză și grâne. Lângă Baia de Aramă,

Fig. 57 — Biserica fostei mănăstiri a Snagovului, pe insula din mijlocul lacului Snagov. Printr'un document fără dată Mircea întărește „rugătorului Domniei Mele popei chir Lazăr dela Snagov, un sat numit Ciulinița„ pe Buzău, ce l-a adaos fratele Domniei Mele jupan Staico mănăstirii Domniei Mele dela Snagov“. Actuala biserică nu e din timpul lui Mircea, ci mai nouă (O. N. T.).

la satul Bratilovo, începe, în vremea aceasta, exploatarea *minelor de aramă*.

În privința lăcașurilor dumnezeiești, Mircea a ridicat o nouă biserică, de piatră, la Cozia și a făcut daruri bogate mănăstirii de aci și celei dela Tismana, precum și multora din celelalte mănăstiri care se constată a exista în vremea sa, anume *Argeșul* (vezi fig. 55), *Snagovul* (vezi fig. 57), *Glavaciocul*, *Dealul*, *Strugalea* (nu se știe sigur unde venea această mănăstire!), *Govora*, *Bolintinul* (în ju-

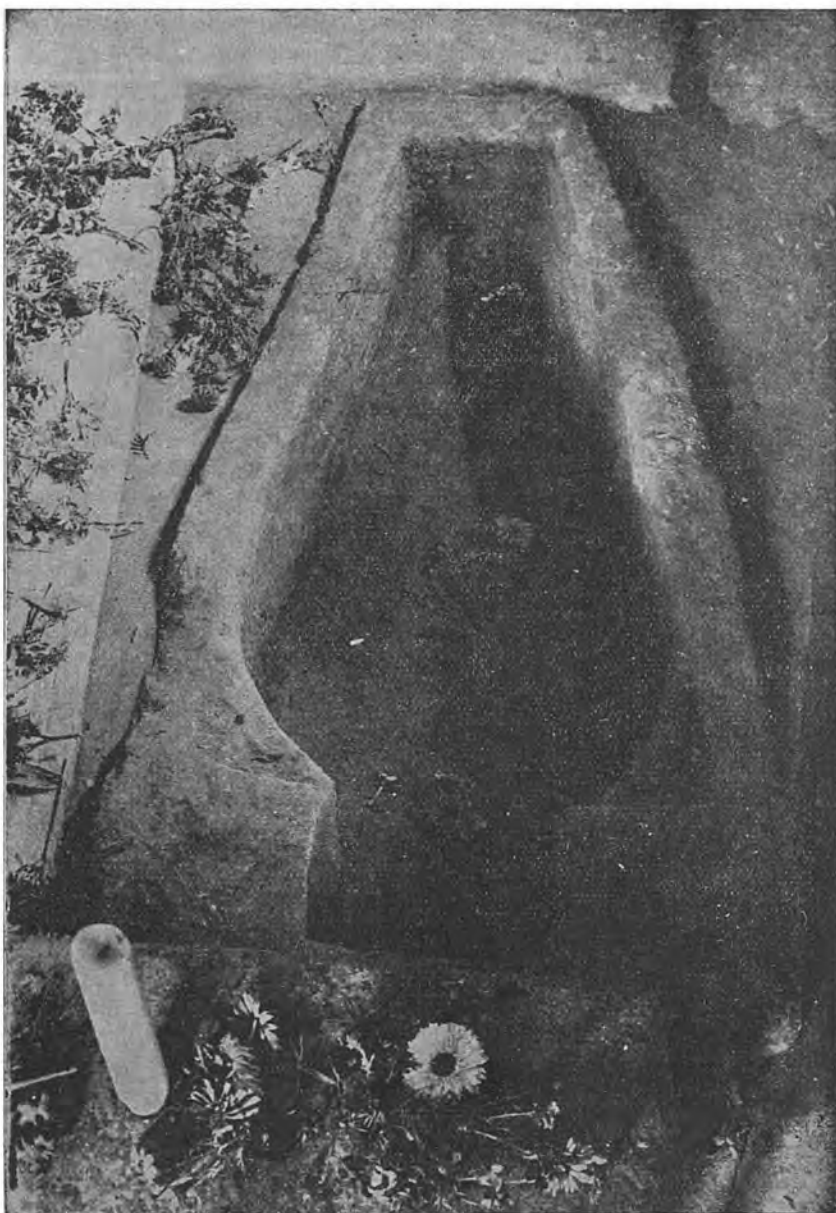

Fig. 58 — Sarcofagul lui Mircea cel Bătrân, de piatră, găsit la mănăstirea Cozia în urma săpăturilor făcute. Forma lui dovedește o influență apuseană. (C. M. I.).

dețul Ilfov, în pădurea cea mare“ !) și *Vișina* (în județul Gorj, lângă Bumbesti !). A făcut daruri și la Muntele Athos, mănăstirii *Cutlumuz*, ctitoria înaintașilor săi Nicolae Alexandru și Vlaicu Vodă.

Mircea a murit la 31 Ianuarie 1418 și a fost îngropat în ctitoria sa dela Cozia, într'un sarcofag de piatră cioplit ca în apus (vezi fig. 58). Chipul marelui voievod se vede și astăzi pe perețele ctitorilor iar amintirea lui, a faptelor lui strălucite, va fi veșnică în istoria patriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Mircea cel Bătrân și epoca sa : D. ONCIUL, *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 1010—1033 ; XXXVI (1902), p. 27—53 și 716—753 ; XXXVII (1903), p. 16—30 și 209—231 ; REGELE CAROL I, *Nicopole 1396—1877—1902*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXVI (1903—1904), p. 183—206 ; ION BOGDAN, *Un hrisov al lui Mircea cel Bătrân din 10 Iunie 1415*, *ibid.*, p. 109—115 ; C. GIURESCU, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană, București*, 1908, 65 p. in 8° ; N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, vol. I, Gotha, 1908, XX + 486 p. in 8° ; N. IORGA, *Veneția în Marea Neagră* : s. 3, t. VII (1926—1927), p. 1—58 ; N. IORGA, *Cronicele turcești ca izvor pentru istoria Românilor*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IX (1928—1929), p. 1043—1070 ; I. MINEA, *Urmasii lui Vladislav*, București, 1916, 32 p. in 8° ; D. ONCIUL, *Mircea cel Bătrân*, București, 1918, 25 p. in 4° ; V. MOTOGNA, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, Gherla, 1924, 43 p. in 8° ; VIRGIL DRĂGHICEANU, *Schitul Brădetul, Argeș*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 68—73 ; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, 1929), p. 1—22 ; P. P. PANAITESCU, *L'aigle byzantine sur les vêtements des princes roumains du Moyen-Agè*, în *Bull. Sec. Hist. Acad. Roum.* XVII (1930), p. 64—68 ; V. DRĂGHICEANU, *Mormântul lui Mircea Vodă cel Bătrân*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 20—24 ; PREOTUL IOAN MUȘETEANU, *Mănăstirea Glavacioc. Monografie istorică*, București, 1933, 96 p. in 8° ; AZIZ SURYAL ATIYA, *The crusade of Nicopolis*, London, 1934, XX + 234 p. in 8° ; ST. NICOLAESCU, *Vechimea Mănăstirii Snagov*, în *București*, I (1935), p. 108—112 ; OCTAVIAN MĂRCULESCU, *Balica și Dobrotici (Doi*

dinaști pontici) Cernăuți, 1937, 34 p. în 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVIII); ION DONAT, *Fundațiunile religioase ale Olteniei. Partea I-a. Mănăstiri și schituri*, Craiova, 1937, 96 p. în 8°; AUREL DECEI, *A participat Mircea cel Bătrân la lupta dela Ankara?* în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 339—357; P. P. PANAITESCU, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân*, în *Rev. Ist. Rom.*, VI (1937), p. 258—267; I. IONAȘCU, *Vechimea mănăstirii din pădurea cea mare dela Bolintin*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 323—338; SCARLAT LAMBRINO, *Săpăturile arheologice din Ținutul Dunărea de Jos*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 498—502; MARIE-MATHILDE ALEXANDRESCU-DERSCA, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, București 1942, 180 p. în 8°.

ALEXANDRU CEL BUN

Alexandru cel Bun este figura dominantă a primului secol de istorie moldoveană.

Caracterul domniei. Intinderea țării. Dintre toți cei care, în jurul anului 1400, râvneau tronul Moldovei, a biruit, spre norocul poporului nostru, cel mai destoinic, anume *Alexandru*, fiul lui Roman, fostul Domn. Am spus spre norocul nostru, deoarece într'adevăr fericită a fost domnia lui. *A durat mult*, condiție esențială pentru propășirea instituțiilor, *a întins hotarele țării*, a mărit deci temelii înșăși a statului, *l-a apărut*, când a trebuit, *a organizat* temeinic viața bisericească și economică, a căutat să păstreze *pace și liniște*, lucru rar într'o epocă de neconținute războaie și năvăliri. A fost o domnie cum puține au mai urmat în sbuciumata istorie a Moldovei. Poporul, cu simțul lui de dreaptă prețuire, i-a spus lui Alexandru: „cel Bun“. Și așa va rămâne el, cu acest calificativ, în istoria neamului.

Imprejurările în care a ocupat tronul Alexandru cel Bun nu ne sunt bine cunoscute. Un lucru însă este sigur, după cele ce ne spune letopisețul zis dela Bistrița, anume că l-a ajutat Mircea cel Bătrân. În felul acesta trebuie înțeleasă știrea letopisețului că pe Iuga „l-a luat“ domnul muntean. Nici data suirii pe tron nu se poate stabili cu precizie. Primul act asupra căruia nu există nicio bănuială e din 29 Iunie 1400: prin urmare, la această dată, Alexandru domnea.

Intinderea progresivă a Moldovei sub raportul teritorial atinge punctul culminant în timpul lui Alexandru cel Bun. El a stăpânit

Fig. 59 — Patrahirul lui Alexandru cel Bun. În partea inferioară, încadrat de inscripții grecești, se vede chipul voevodului și al doamnei sale Marina. Domnul e numit, în inscripția greacă, „Io Alexandru voevod, autocrat al întregii Moldovlahii și al părților de lângă mare“ (N. I.).

ȚĂRILE ROMĂNEȘTI IN ANUL 1400

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 4

SCARA
0 25 50 75 100 Km.

- Capitale
- ⊙ Orașe
- Târguri
- Sate
- ⊕ Mănăstiri
- ☆ Cetăți
- ✕ Locuri de lupte

Patule

dela Ceremuș la limanul Nistrului și dela Milcov până la Hotin. La începutul domniei, el are Cetatea Albă ; după moartea lui Mircea cel Bătrân, constatăm că stăpânește și celălalt mare port și mare antrepozit comercial, Chilia. În spre Țara Românească hotarul era chiar la Milcov ; numai Cetatea Crăciuna, pe malul stâng, răpos, mai rămăsese încă a Murtenilor. Părerea care a dăinuit multă vreme în istoriografia noastră că Vrancea și chiar ținutul mai din spre nord, până la Troțuș, ar fi aparținut pe vremea lui Alexandru, Țării Românești, nu se poate susține. Există documente categorice, cum este, de pildă, acela pentru satul Bătinești, dintre Putna și Milcov, din care reiese limpede stăpânirea lui Alexandru asupra acestei regiuni. Tratatul ulterior, din 1475, al lui Ștefan cel Mare cu Mateiaș Corvin, ne arată că au existat și *acte* încheiate între Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun cu privire la hotarul dintre cele două țări. Din nefericire, nu cunoaștem aceste acte, nici n'avem vreo știre despre cuprinsul lor. În sfârșit, din anul 1413 înainte, hotarul spre miazănoapte e împins dincolo de Ceremuș, el înglobând și Pocuția. Suprafața Moldovei era prin urmare considerabilă. Domnia lui Alexandru înseamnă, sub acest raport, după cum am spus, punctul cel mai înalt dela întemeiere încoace. El va fi întrecut numai pe vremea lui Ștefan, când țara va avea și cetatea Crăciunei spre miazăzi și posesiunile din Ardeal, Ciceiul și Cetatea de Baltă.

Relațiile cu vecinii. Ca și înaintașii săi, Alexandru cel Bun a păstrat bune raporturi cu Polonia. În anul 1402, deci puțină vreme după ce se suise pe tron, el încheie un tratat cu Vladislav Jagello, recunoscându-i suzeranitatea. Acest tratat e reînnoit în mai multe rânduri în cursul domniei, ultima dată în 1411. Din vechea datorie de 3000 de ruble de argint, contractată în timpul lui Petru al Mușatei, mai rămăsese o mie ; Vladislav recunoaște faptul și-i dă lui Alexandru un înscris la mână, tot în anul 1411. Dacă acest rest de datorie nu va fi plătit în doi ani, domnul Moldovei va avea dreptul să ocupe Pocuția și s'o păstreze până ce i se vor întoarce banii. Ceea ce s'a și întâmplat în 1413.

Ca urmare a tratatului încheiat în 1402, ajută Alexandru cel Bun pe regele Poloniei cu oaste împotriva dușmanilor în mai multe rânduri. Astfel în 1422, în timpul războiului cu Cavalerii Teutoni

care, după ce fuseseră izgoniți dela noi, se stabiliseră în Prusia Orientală, el îi trimite o oaste de călăreți sub comanda spătarului Coman ; aceștia sunt atacați, în fața cetății Marienburg, de o armată mult mai numeroasă. Moldovenii se retrag atunci în ordine într'o pădure din apropiere unde descască și se dau fiecare în dosul unui copac, așteptând, cu arcurile pregătite, atacul Teutonilor. Când aceștia, siguri de victorie, se năpustesc asupra pădurii, sunt primiți de o ploaie deasă de săgeți. Mulți dintre Teutoni cad uciși sau răniți, ceilalți se retrag în desordine, urmăriți de Moldovenii care iau, cu acest prilej, și o pradă bogată. „Astfel — povestește cronicarul polon Dlugosz — într'un chip minunat, Moldovenii cu o ceată de puțini oameni au bătut o oaste mare a dușmanului și s'au întors... învingători și încărcăți cu o pradă uriașă“.

Nu tot așa de leal s'a purtat însă regele Poloniei față de Alexandru cel Bun. Intr'adevăr, în timp ce acesta din urmă era credincios cuvântului dat și gata să-și ajute suzeranul la vreme de nevoie, Vladislav Iagello, sub influența regelui Ungariei, a admis să încheie cu acesta, în 1412, un tratat la *Lublin*, prin care se prevedea, într'un articol secret, că dacă Alexandru nu va ajuta pe Unguri împotriva Turcilor, atunci el să fie detronat, iar Moldova să se împartă în două : Polonii să ia partea din spre miazănoapte și răsărit, cu orașele Iași și Cetatea Albă, iar Ungurii partea din spre apus și miazăzi, cu orașul Bârlad și Cetatea Chilieii. Acest articol nu va fi cunoscut de Alexandru cel Bun decât târziu, spre sfârșitul domniei, și atunci el va determina, pe bună dreptate, ruperea legăturilor cu Polonii. Acest fapt se va întâmpla în 1431 : domnul Moldovei se aliază cu Lituania, care erau și ei nemulțumiți de Vladislav Iagello ; războiul începe în vară și Alexandru înaintează până la Liov, luând o pradă bogată. E adevărat că, până la urmă, Polonii au biruit, învingând pe Lituani. Domnul Moldovei nu a mai văzut însă acest sfârșit, deoarece el și-a încheiat vieța mai înainte (1 Ianuarie 1432).

Cu Ungurii, relațiile lui Alexandru cel Bun au fost rezervate ; n'a ajuns însă niciodată cu ei la vreun conflict ; spre sfârșitul domniei, atunci când se produsese ruptura cu Polonii, constatăm chiar o apropiere. Cu Mircea cel Bătrân, raporturile au fost din cele mai bune ; cu ajutorul acestuia, ocupă doar Alexandru tronul ; aceleași raporturi le-a avut și cu *fiii* lui Mircea, așa dar cu *Mihail I*, cu

Radu zis Praznaglava (Chelul) și cu *Alexandru-Aldea*. Numai cu Dan al II-lea, *dușmanul* fiilor lui Mircea, nu s'a putut împăca Alexandru cel Bun; cu acesta a purtat chiar și două războaie victorioase, în 1429 și 1430. Tot Dan al II-lea provoacă și atacul — nereușit, de altfel — al Turcilor împotriva Cetății Albe, în 1420. *Este prima luptă pe care o au Moldovenii cu Turcii.*

Cu Tătarii n'a avut conflicte. Cronicile noastre ca și mărturiile străinilor nu arată nicio lupta între Alexandru cel Bun și acești stăpânitori ai stepii din nordul Mării Negre. Dimpotrivă, ei i-au dat ajutor în expediția pe care a întreprins-o în vara anului 1431 împotriva Polonilor, ajungând până la Liov.

În genere, se poate afirma că politica externă a lui Alexandru cel Bun n'a fost o politică ofensivă, ci una *defensivă*. Este adevărat că el a ocupat Chilia care aparținea mai înainte Muntenilor și Poțuția pe care o stăpâneau Polonii. Aceste fapte se justifică însă pe de o parte prin necesitatea economică și militară a Moldovei de a stăpâni cetatea — antrepozit dela gurile Dunării — *hotarul firesc* spre miazăzi — pe de altă parte printr'un titlu de drept pe care-l aveau domnii Moldovei asupra pământului de dincolo de Ceremuș. *Odată realizate drepturile sale legitime*, Alexandru n'a făcut altceva decât *să se apere* împotriva dușmanilor. Este politica pe care o vor urma cei mai mulți dintre domnii noștri, este politica, am putea spune, tradițională a poporului nostru, care nu are tendințe de imperialism, ci dorește numai să poată trăi în cuprinsul hotarelor sale etnice.

Alexandru cel Bun și Biserica. Un merit deosebit și-a câștigat Alexandru cel Bun în domeniul bisericesc. El pune capăt mai întâi conflictului cu Patriarhia de Constantinopol, conflict care începuse, după cum am văzut, în timpul tatălui său Roman. Chiar la începutul domniei, în 1401, anatema este ridicată, Iosif este recunoscut ca Mitropolit al Moldovei și astfel țara își statornicește organizarea ei ierarhică bisericească. Această organizare se desăvârșește apoi prin înființarea, de către Alexandru, a două episcopii: una la *Rădăuți*, pentru partea de miazănoapte a țării, alta la *Roman*, pentru partea de miazăzi.

Tot Alexandru este și ctitorul a două mari și vechi mănăstiri moldovene: *Bistrița* și *Moldovița*; el le-a înălțat din temelie și

le-a înzestrat cu numeroase odoare bisericești, cu sate, venituri și robi. În cea dintâi au fost îngropate rămășițele pamântești ale voievodului; piatra sa de mormânt nu ni s'a păstrat însă. Numeroase danii au primit și celelalte mănăstiri ale Moldovei și anume *Neamțul*, apoi mănăstirea sfântului Nicolae din Poiana Siretului, numită mai târziu și *Pobrata* (azi Probota), după aceea mănăstirile dintre Prut și Nistru, anume cea dela *Vășnevăț* și aceea „a lui *Vărzar*“, în sfârșit mănăstirile *Humor*, întemeiată de un dre-

Fig. 60 — Mănăstirea Bistrița, județul Neamț. Actuala biserică nu e însă din timpul lui Alexandru cel Bun, ci se datorește lui Alexandru Lăpușneanu, cel de al doilea ctitor (O. N. T.).

gător al lui Alexandru, și *Horodnic*, care era mănăstire de călugărițe. Și Muntele Athos a cunoscut milostenia cucernicului domn al Moldovei: mănăstirea *Zografos* de acolo are un act de danie din anul 1429.

Tot în latura aceasta, a vieții bisericești, trebuie pomenită și aducerea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou. Pe la 1300, a fost martirizat la Cetatea-Albă, de către Tătari, un neguțător grec cu

numele Ioan, fiindcă nu voia să treacă la mahometanism. După moarte, trupul mucenicului n'a putrezit însă, ci s'a păstrat ca sfinte moaște făcătoare de minuni. Faima lor ajungând la Suceava, Alexandru se gândi să le aducă în cetatea sa de scaun. Cu mare și strălucit alaiu s'a făcut aceasta și sfintele moaște au fost așezate într'o raclă de argint, frumos împodobită (vezi fig. 61), în biserica mitropolitană din Suceava. Și astăzi încă, la hramul bisecticii, mii și mii de oameni vin din toate părțile spre a-și atinge o

Fig. 61 — Sacriul sau racla de argint în care sunt moaștele sfântului Ioan cel Nou. Scenele săpate în părțile laterale ale raclei reprezintă momentele însemnate din viața sfântului. Pe capac, pictată, Adormirea întru Domnul a sfântului.

clipă buzele și fruntea de sfântul trup al mucenicului, cel ce vindecă bolile și apără pământul Moldovei. Vieța Sfântului Ioan cel Nou a fost scrisă chiar în vremea lui Alexandru cel Bun de către un călugăr învățat *Grigore Țamblac*. Acesta era de fel din Târnovo, în Bulgaria; fusese trimis în Moldova în 1401 de către Patriarhul de Constantinopol spre a pune capăt conflictului biseri-

cesc, și, isprăvindu-și cu bine misiunea, rămăsese aci. Domnul îi Jădu stăreția mănăstirii Neamțului și-l numi totdeodată „prezviter al mării biserici a Moldovlahiei“. La Suceava, Țamblac a ținut în slavonește — limba oficială a țării — o serie de predici, 21 de toate, al căror cuprins ne este cunoscut, deoarece còpii de pe ele s'au păstrat atât în Rusia cât și în sudul Dunării. După câțeva vreme, acest învățat călugăr a trecut în Lituania și a fost ales mitropolit al Chievului.

Dar nu numai față de biserica țării a arătat Alexandru grijă, ci și față de celelalte confesiuni creștine. Pentru episcopul catolicilor

Fig. 62 — Monete de argint dela Alexandru cel Bun. Cele mai mari se numeau *groși*. Inscripțiile sunt în latinește. Colecția Academiei Române, București).

a zidit o biserică frumoasă de piatră, în *Baia*, iar Armenilor le-a dat un hrisov, recunoscându-le un episcop, cu reședința la Suceava. Câți dintre conducătorii contemporani ai Europei pot arăta o așa de largă înțelegere, un spirit așa de tolerant, așa de creștin ?

Vieța economică. Și în domeniul acesta, Alexandru cel Bun s'a arătat un cărmuitor destoinic. El a dat negustorilor din Liov și din ținuturile polone învecinate cu Moldova un privilegiu comercial, în anul 1408, hotărîndu-le ce anume vămii au să plătească. Aceste vămii se luau la hotare, sau în orașele cele mai apropiate de hotare, precum și în unele din orașele și târgurile din interior. Astfel, de pildă, postavul care se aducea din Polonia și era destinat Ardealului, plătea o vamă la Suceava, cea mai mare, apoi o a doua

la Baia și o a treia la Moldovița. Dar, deși existau mai multe vămi, totalul lor nu era prea ridicat.

Quantumul vămii varia, pentru mărfurile de export, în raport cu țara de destinație. Astfel, se plătea la Suceava, pentru o vită cornută, dacă se exporta la Tătari, patru „groși” (moneta curentă pe atunci în Moldova !); dacă se exporta la Liov numai un groș; pentru o sută de oi, șazeci de groși, dacă erau destinate Tătarilor; numai zece groși dacă mergeau la Liov. Existau, așa dar, și atunci tarife preferențiale.

Un alt privilegiu comercial a dat Alexandru cel Bun negustorilor din Brașov; cei din Bistrița știau și ei în mod precis cât au de plătit pentru mărfurile pe care le importau sau le exportau în Moldova. O activitate comercială foarte vie domnea pe vremea aceea în întreaga țară. Șiruri lungi de care cu marfă străină sau localnică, străbăteau drumurile; veniturile visteriei erau mari (vezi și fig. 62).

Alexandru cel Bun și-a sfârșit domnia, după cât se pare, la 1 Ianuarie 1432; în urma lui au rămas mai mulți fii care s’au luptat ani de-a-rândul între ei, pentru a ocupa tronul; în vederea acestui scop, nu s’au dat îndărăt nici dela cele mai grozave crime. Țara, care înflorise mult sub lunga domnie a lui Alexandru, va decădea în timpul nevrednicilor săi fii.

BIBLIOGRAFIE

Alexandru cel Bun și epoca sa: I. URSU, Relațiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare, 1504, Piatra-Neamț, 1900, 200 p. in 8°; D. ONCIUL, Datele cronicelor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun, în An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., s. 2, t. XXVII (1904—1905), p. 201—225; I. NISTOR, Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert, Gotha, 1911, XIX + 240 p. in 8°; N. IORGA, Patrașorul lui Alexandru cel Bun, în An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., s. 2, t. XXXV (1912—1913), p. p. 343—346; C. AUNER, Episcopia dela Baia, în Rev. Cat., IV 1915, p. 89—127; N. IORGA. G. BALȘ, L’art roumain, Paris, 1922, 412 p. in 8°; ORESTE LUȚIA, Legenda Sf. Ioan cel Nou dela Suceava în frescurile dela Voroneț, în Codrul Cozminului, I (1924), p. 279—354; C. KARADJA, Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3, t. VII (1926—1927); ILIE MINEA, Vlad Dracul și vremea sa, Iași, 1928,

219 p. în 8°; P. P. PANAITESCU, *Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani dela moartea lui*, București, 1932, 59 p. în 16°; P. P. PANAITESCU, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia armeană din Suceava (30 Iulie 1401)*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 44—56; PR. C. BOBULESCU, *Aerul sau epitaful lui Alexandru cel Bun*, în *Rev. Soc. Bis. Chișinău*, XXIV (1934), p. 65—74; GENERALUL R. ROSETTI, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Secț. Acad. Rom.*, s. 3, t. XV (1934), p. 81—91; CONST. C. GIU RESCU, *Intâlnirea lui Guillebert de Lannoy cu Alexandru cel Bun*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 286—287.

IANCU DE HUNIEDOARA

„Atletul cel mai puternic al
lui Hristos“.

(Scrisoarea din 1456 a Papei
Calixt al III-lea).

Românii din Ardeal. Starea lor socială și economică.
Românii din Ardeal n'au avut parte de o dezvoltare liberă, în forme proprii, naționale, ca dincoace de Carpați. Statul în cunșinșul cărui au trăit a fost un stat străin, cu o biserică dominantă străină, cu o pătură conducătoare străină. Cine voia să ia parte la vieța de stat, să între în pătura conducătoare, fatal trebuia să se asimileze ei, era adică pierdut pentru neamul nostru. În aceasta a stat tragedia elementului românesc de peste munți.

La începutul veacului al XV-lea, Românii din Ardeal erau împărțiți în trei mari categorii : *șerbii* sau *iobagii*, alcătuint categoria cea mai numeroasă și trăind pe moșiile regelui, bisericii și nobililor, cărora erau obligați să le plătească dijme, dări și să le muncească ; apoi *cnezii* și *voievozii*, având o situație mai bună, în calitatea lor de administratori și de reprezentanți ai șerbilor față de proprietarii respectivi ; în sfârșit, *nobilii*, bucurându-se de toate drepturile și privilegiile rezervate prin legi, decrete și obiceiuri. Starea șerbilor era grea : nu se puteau muta de pe o moșie pe alta, decât dacă le dădea voie proprietarul, ceea ce, bine înțeles, nu se întâmpla ; trebuiau apoi să plătească numeroase dări și dijme, nu numai proprietarilor, dar și bisericii catolice ; trebuiau să lucreze gratis un număr de zile pe an. Nevoile și asuprelile tot înmulțindu-se, iobagii ardeleni — români și unguri — au făcut o mișcare, în anul 1437.

Mișcarea din 1437. Unio trium nationum. Mișcarea din 1437 a avut ca punct de plecare un abuz al episcopului Transilvaniei *Gheorghe Lepeș*. Acesta nu strânsese timp de trei ani dijmele care i se cuveneau ; la urmă le ceru în bloc pe toate și anume, nu în moneda obișnuită până atunci, ci în moneda cea nouă care valora mai mult decât cea anterioară. Abuzul era deci îndoit. Țăranii români și unguri din nordul Ardealului, sătui de continuelle vexațiuni suferite, se ridicară cu toții și cerură să li se facă dreptate. Avu loc o consfătuire a răsculaților pe dealul *Bobâlna* (teritoriul comunei *Olpret*) și se formă o delegație care ceru nobililor să revină la vechile libertăți. Aceștia însă, având de partea lor și pe voievodul Transilvaniei, pe *Ladislau Csàky*, în loc să dea ascultare plângerilor, schingiuiră și uciseră pe trimișii țăranilor. Izbucni atunci o răscoală înfricoșătoare : mulți căzură de o parte și de alta, până când nobilii, dându-și seama de gravitatea situației, făcură o legătură cu *Sașii*, care avuseseră și ei de suferit de pe urma mișcării, și cu *Secuii*. Actul, încheiat la *Căpâlnea*, în ziua de 16 Septembrie 1437, prevedea o „*uniune frățească*“, fiecare parte obligându-se să ajute fără întârziere pe celelalte, împotriva dușmanilor ; fiindcă erau *trei* părți i s'a mai zis și „*Unio trium nationum*“.

Rezultatele uniunii nu întârziară. Țăranii fură înfrânți în luptele care avură loc, iar conducătorii lor executați ; condițiile de traiu deveniră și mai grele. Sub raportul politic „*unio trium nationum*“ avu de asemenea consecințe însemnate : ea servi de temelie teoriei de mai târziu care prezenta ca națiuni politice ale Ardealului numai pe Unguri, Sași și Secui, cu excepția Românilor. De tapt, după cum am văzut, înțelegerea din 1437 vorbea de *nobili*, de Sași și de Secui și în rândurile celor dintâi erau și Români. Din nefericire însă, acești Români, spre a-și păstra moșiile și dregătoriile, își schimbă credința (regii unguri persecutau pe ortodocși) și limba, tură pierduți deci pentru neamul nostru.

Iancu de Huniedoara. Din rândurile Românilor ardeleni au ieșit multe familii de seamă care au dat statului maghiar bărbați vestiți în toate domeniile de activitate (armată, administrație, biserică, etc.). Astfel au fost familiile *Banffi* (al cărei nume vine din românescul Ban și înseamnă : tiul lui Ban !), *Dragffi* (din Drag !), *Kendeffi* (din Câdea !), *Majlath*, *Csàki*, *Bekes*, etc. Dar cea mai

vestită familie, în privința aceasta, a fost familia *Corvineștilor* care a dat statului maghiar pe cel mai mare general al lui, *Iancu de Huniedoara*, pe unul din cei mai străluciți regi, *Mateiaș Corvinul* și pe un ilustru arhiepiscop și diplomat, *Nicolae Olahul*.

Corvineștii sunt de origine din ținutul Huniedoarei. Tatăl lui Iancu se numea *Voicu*, iar bunicul lui *Șerb*. În 1409, regele Sigismund dăruia lui Voicu pentru „strălucitele sale merite“ dovedite în diferite împrejurări ca „oștean al curții“ (aulae miles), domeniul *Huniedoarei* cu toate locurile sale de arătură, fânețele, pădurile și apele sale (vezi fig. 63 și 64). Cu acest prilej e pomenit și fiul lui Voicu, *Ioan*, care nu e altul decât vestitul Iancu de Huniedoara.

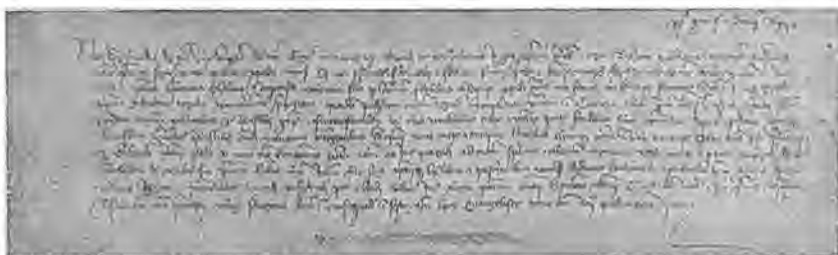

Fig. 63 — Diploma scrisă în limbă latină prin care regele Sigismund al Ungariei dăruiește în 1409 lui Voicu, tatăl lui Iancu de Huniedoara, fraților săi Mogoș, Radul și un al doilea Radul și lui Iancu însuși domeniul regal al Huniedoarei. (M. N. B.).

Acesta s'a născut, după toate probabilitățile, în 1386, în anul când începea Mircea cel Bătrân să domnească. A învățat, ca și tatăl său, meșteșugul armelor; a fost, în acest scop, și în Italia, în slujba ducelui de Milano. Reîntors în țară, el slujește, cu o trupă a sa, regelui Sigismund care îi dă în schimb o moșie în Banat. Cariera lui Iancu se desfășoară apoi în felul următor: în 1438 e *Ban de Severin*, în 1441 îl găsim ca *Voievod al Transilvaniei*, iar în 1446, în urma morții regelui Vladislav, ucis la Varna, *Guvernator al Ungariei*. În această înaltă funcție rămâne el până în 1452, când își dă demisia din cauza intrigilor nobililor unguri.

Iancu de Huniedoara e vestit în istorie din pricina luptei necurmăte pe care a dus-o, timp de zeci de ani, cu Turcii, și din pricina victoriilor răsunătoare pe care le-a câștigat asupra acestora

Fig. 64 — Castelul dela Huniedoara. E cel mai însemnat castel medieval din țară; apoi vine cel dela Bran. Ferestre mici și înguste în partea superioară a clădirii. La Căminul Comandăi proiectilele asediatorilor; extremitatea podului din stânga, de la poarta de intrare, altădată era mobilă și se ridica prin ajutorul scripetelor (D. P.).

(vezi fig. 65). Cele mai însemnate din aceste victorii au fost în 1442, când a stărâmat două armate turcești, una la Poarta de Fier,

Fig. 65 — Iancu de Hunedoara. Gravură în aramă din 1584. (O. B.).

pe unde treci din Ardeal în Banat, și alta pe Ialomița, în Muntenia, apoi în 1443, când a ajuns cu armata sa până în inima Bal-

canilor, dincolo de Sofia, și mai ales în 1456 când a apărut cu eroism *Belgradul* împotriva atacurilor lui Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, silindu-l să se retragă.

Date fiind însușirile deosebite ale lui Iancu de Huniedoara, vitejia și prestigiul său, apoi slujbele mari pe care le-a avut, nu e de mirare că el a exercitat o influență puternică și asupra țărilor de dincoace de Carpați. Timp de aproape cincisprezece ani (1442—1456) atât Muntenia cât și Moldova au stat sub directa lui înrâurire. El a făcut domni sau i-a dat jos din scaun, după voie; unii din acești domni îl considerau drept „părintele“ lor; adeseori a trecut cu armată peste munți, în luptele împotriva Turcilor.

Urmașii lui Mircea cel Bătrân, până la Vlad Țepeș. După moartea lui Mircea cel Bătrân urmează o epocă de scădere în istoria Țării Românești. Este epoca luptelor pentru tron, cu tot șiragul nenorocirilor și umilințelor care se leagă de o asemenea ispravă; este epoca desbinării în partide potrivnice care adeseori recurg la ajutorul, ce trebuie apoi plătit așa de scump, al străinilor. În această vreme, se luptă fiii lui Mircea, numiți și *Drăculești* (dela unul din ei, Vlad Dracul!), cu fiii și urmașii lui Dan I, așa zișii *Dănești*. Dar câteodată se luptă și membrii aceleiași ramuri *între ei*. Astfel stând lucrurile, Turcii nu mai găsesc în fața lor rezistența îndârjită din vremea lui Mircea; domnii Țării Românești li se închină, plătesc haraci și-i însoțesc în expediții.

Mihail I (1418—1420), fiul și urmașul lui Mircea la tron, pierde după doi ani de domnie, în luptă cu *Dan al II-lea*, fiul lui Dan I. Invingătorul, la rândul lui, este nevoit să lupte cu un alt fiu al lui Mircea, *Radu zis Praznaglava*, adică, pe românește, *Chelul*. Acesta izbutește să domnească și el, câte puțin în mai multe rânduri. Dan își încheie stăpânirea în 1431, fiind nevoit să se retragă în fața lui *Alexandru Aldea*, un al treilea fiu al lui Mircea, care vine din Moldova, ajutat cu oaste de către Alexandru cel Bun. Domnia lui Alexandru Aldea ține până la finele anului 1436 sau începutul lui 1437; acest voievod ar fi vrut să se împotrivescă Turcilor, însă nu izbutește și e nevoit nu numai să li se închine, dar să dea și un număr de vreo 20 de fii de boieri ca ostateci.

Cel mai însemnat dintre toți urmașii la tron ai lui Mircea a fost fiul său *Vlad Dracul* (sfârșitul lui 1436 sau începutul lui

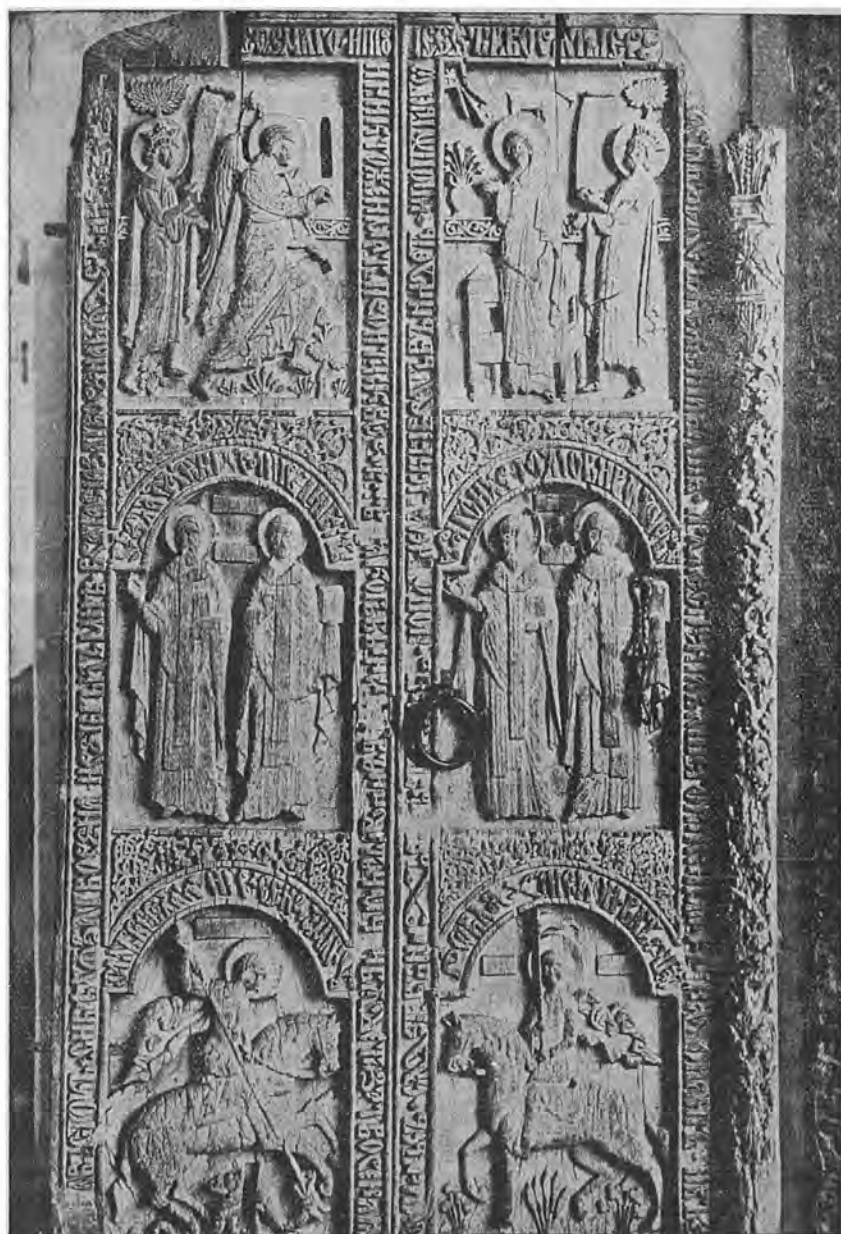

Fig. 66 — Ușă de lemn a uneia din cele trei biserici dela mănăstirea Snagov. Inscripția e în limba slavă; ea pomeneste numele ctitorului, Vladislav voevod, și data 6961 adică, dela Hristos, 1453. (D. P.).

1437—1446). A luat domnia cu ajutorul regelui Sigismund al Ungariei ; din cauza vecinătății imediate a Turcilor care stăpâneau, pe malul *stâng* al Dunării, cetățile *Giurgiu* și *Turnul*, a trebuit însă, îndată după aceea, să li se închine lor. El însoțește, în 1438, armata Sultanului, în expediția făcută în Ardeal ; a fost prădată și arsă atunci valea Mucșului și orașele Mediaș, Sighișoara, Sebeș, precum și suburbiile Brașovului. Văzând însă, apoi, izbânzile repurtate în 1442 de către Iancu de Huniedoara asupra Turcilor, Vlad Dracul trece de partea acestuia și-l însoțește în expedițiile următoare. Astfel a participat la marea expediție din 1443 când armata creștină a trecut de Sofia, apoi la cea din 1444 care urmărea să gonească pe Turci din Constantinopol, dar care s'a isprăvit, întocmai ca și cea din 1396, printr'un dezastru, de data aceasta la *Varna*. A pierit în luptă însuși regele Vladislav al Ungariei, care n'a vrut să asculte de sfatul lui Iancu și s'a aventurat departe, în mijlocul dușmanilor, așa cum făcuseră cavalerii trancezi la Nicopole. În anul următor, 1445, Vlad Dracul a luat parte la expediția pe Dunăre, întreprinsă de o flotă burgundă ; cu acest prilej au fost cucerite cetățile *Turtucaia* și *Giurgiu*. După această expediție, relațiile dintre domnul muntean și Iancu se strică ; urmarea este o expediție a acestuia din urmă în Țara Românească, în care Vlad Dracul este prins și decapitat (Decembrie 1446). În locul lui este numit *Dan al III-lea*, fiul lui Dan al II-lea, care nu domnește însă decât vreun an și ceva, lăsând locui lui *Vladislav al II-lea* a cărui stăpânire a ținut mai mult, din 1447 până în 1456. Și acesta ajunge în conflict cu Iancu de Huniedoara care-i ia cele două posesiuni de peste munți, Amlașul și Făgărașul, și, în cele din urmă, îl face să-și piardă și tronul, punând în locul lui pe *Vlad Tepeș*.

Vladislav a zidit în 1453 o biserică la mănăstirea Snagov ; ușa de lemn, admirabil sculptată, a acestei biserici s'a păstrat până în zilele noastre (vezi fig. 66).

Urmașii lui Alexandru cel Bun până la Ștefan cel Mare.

În Moldova, după moartea lui Alexandru cel Bun, constatăm aceeași stare nenorocită ca și în Țara Românească după Mircea cel Bătrân. Fiii, legitimi și nelegitimi, se luptă pentru moștenirea părintească ; în dorința lor de a ocupa scaunul domnesc, fac apel la

străini și li se închină, câteodată chiar la mai mulți în același timp. Luptele interne strică țara, împiedecă negoțul ; sărăcia se adaugă umilinței. Cei douăzeci și cinci de ani care despart sfârșitul lui Alexandru de începutul domniei lui Ștefan, sunt, fără îndoială, printre cei mai răi din întreaga istorie a Moldovei. I-am fi putut evita, ca și anii corespunzători din Muntenia, numai dacă am fi avut și noi, cum au avut alte popoare, un sistem precis și riguros de succesiune la tron, dacă am fi recunoscut, de pildă, dreptul la domnie al primului născut, din tată în fiu. Din netericire însă, nu numai că n'am avut un asemenea sistem, dar n'am mărginit dreptul de succesiune nici măcar la *fiu* celui care domnea. Frații, nepoții, verii acestuia puteau și ei să aspire la domnie, din moment ce erau „sămânță de domn“. Mai mult chiar, se recunoșteau aceleași drepturi și *fiilor neleguțimi* care-și puteau dovedi înalta lor origine. Lesne de înțeles ce a urmat dintr'un astfel de sistem : s'a deschis drum tuturor ambițiilor și tuturor compromisurilor. O mare parte din forțele vii ale neamului nostru s'au irosit în luptele nenorocite pentru domnie ; aceste lupte ne-au făcut mai mult rău decât toți dușmanii externi laolaltă. De aceea, nu se va putea niciodată prețui îndeajuns sistemul *actual* care prevede o modalitate *precisă și riguroasă* în ce privește succesiunea la tron.

După Alexandru cel Bun a urmat fiul său *Iliăș*. Acesta, ajutat de Poloni, a trebuit să dea însă mai multe lupte cu fratele său *Ștefan* până când, în cele din urmă, ei se înțeleg să domnească fiecare peste câte o jumătate de țară (1435) ; *Iliăș* ia partea de miazănoapte — „țara de sus“ cum se va spune mai târziu — iar *Ștefan* partea de miazăzi — „țara de jos“ — cu Chilia și Cetatea Albă. Moldova se împărți deci în două ca și o moșie oarecare ; fiecare domn avu cancelaria lui, dregătorii lui, veniturile lui. Această stare dură până la sfârșitul anului 1442 când *Ștefan*, vrând să nu mai împartă puterea cu fratele său, îl prinde și îl orbește. Crima aceasta, oribilă, nu rămâne însă nerăzbunată ; în 1447, fiul lui *Iliăș*, *Roman*, venind cu ajutor polon, prinde, la rândul lui, pe *Ștefan* și-i taie capul. Moldova se împarte din nou, pentru foarte scurt timp însă, între doi stăpânitori : *Roman* și *Petru*, un alt fiu al lui Alexandru cel Bun. Acesta e ajutat de Iancu de Huniedoara, pe a cărui soră o luase în căsătorie. După *Petru* care, la urmă, ră-măsese singur stăpân, vine *Alexăndrel*, fratele mai mic al lui Ro-

man ; el nu se poate menține însă decât vreun an și jumătate, trebuind să se retragă în fața lui *Bogdan al II-lea (1449—1451)*, un al patrulea fiu al lui Alexandru cel Bun, venit cu ajutor tot dela Iancu de Huniedoara. Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare, este cel mai însemnat dintre domnii acestei epoci ; el biruie, în bătălia din codrul *Crasnei* — așa cum va face, mai târziu, fiul său la codrul Cozminului — pe Polonii care vroiau să aducă din nou în scaun pe Alexandrel (6 Septemvrie 1450).

„Deci când au fost la mijlocul pădurii, — povestește cronica — făcut-au năvală oastea lui Bogdan Vodă la carele Leșilor, ci apărându-se Leșii, abia au scăpat cu multă pagubă și peire. Deci vrând să intre și ceilaltă oaste leșască, atuncea s'au ivit toată oastea lui Bogdan Vodă, cu multe steaguri și buciume și fără călărime, multă pedestrimă. Văzând aceasta Leșii, s'au tocmit de războiu și au băgat în mijloc pe Alexandru Vodă... Și s'au bătut mai înainte de apusul soarelui până au înopțat, perind de amândouă părțile, până au năvălit și gloatele de pedestri, carii au făcut la strâmtoare mare moarte în Leși, tăind cu coasele vinele cailor ; unde hatmanii leșești, vrând să îmbărbăteze pre ai săi, și-au pus și ei capetele, ales Piotru Odrivoz și Nicolae Porava și Buciașkiî“.

Bogdan are un sfârșit tragic : el este surprins pe când petrecea la un boier, în satul *Răuseni*, de un frate al său, *Petru Aron*, și decapitat (1451, Octomvrie). Sub domnia acestuia din urmă care, pentru a câștiga tronul, recursese deci la o crimă, Moldova plătește, pentru întâia oară, *haraciu* Turcilor. In același timp, domnul era supus și Polonilor ; țara lui Alexandru cel Bun ajunsese într'o stare de umilință din care o va scoate însă Ștefan cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Ardeal. Iancu de Huniedoara. N. IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I-ii. *Până la mișcarea lui Horia (1784)*, București, 1915, 463 p. in 8° ; COLONEL T. NICOLAU, *Ioan Huniade Corvîn*, București, 1925, 261 p. in 8° ; TEODOR POPA, *Iancu Corvîn de Huniedoara (Ioan Hunyadi)*, Huniedoara, 1928, 184 p. in 8°.

Urmașii lui Mircea cel Bătrân : AL. XENOPOL, Lupta între Drăculeștii și Dăneștii în An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist., s. 2, t. XXX (1907), p. 183—272 ; AL. A. VASILESCU, Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș 1418—1456, I. Dela moartea lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Dracul, 1418—1437, București, 1915, 55 p. in 4° ; ST. NICOLAESCU, Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân, 1431—1435, București, 1922, 48 p. in 4° ; ILIE MINEA, Vlad Dracul și vremea sa, Iași, 1928, 219 p. in 8° ;

I. C. FILITTI, *Banatul Olteniei și Craioveștii (IV Pretinsa luptă dintre Dănești și Drăculești)*, Craiova, f. a., 123 p. in 8°; ST. NICOLAESCU, *Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav voevod și Doamna Neacșa, 1488*, București, 1935, 8 p. in 8°.

Urmașii lui Alexandru cel Bun: V. PĂRVAN, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă*, București, 1904, 128 p. in 8°; I. BOGDAN, *Contribuții la Istoria Moldovei între anii 1448—1458*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. s. 2, t. XXIX* (1906—1907), p. 629—643; FR. BABINGER, *Cel dintâu bir al Moldovei către Sultan*, București, 1936, 11 p. in 8°.

VLAD ȚEPEȘ

„Se speriaseră întru atâta mulțimile (Turcilor) încât se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în *Anatolia*“.

(Mărturie contemporană).

Căderea Constantinopolului și urmările ei. După Mohamed I, contemporanul lui Mircea cel Bătrân, urmă ca Sultan al Turcilor *Murad al II-lea*, un stăpânitor cu însușiri deosebite, mare constructor și iubitor de cultură. Domnia lui ținu până în 1451, când un atac de apoplexie îi puse capăt vieții. Fiul și urmașul său, *Mohamed al II-lea*, avea atunci 21 de ani; moștenise înclinarea spre cele spirituale ale tatălui său; cunoștea mai multe limbi și era stăpânit de o ambiție uriașe: își propusese — ne spune o mărturie contemporană — să imite pe Alexandru Machedon și pe Cezar. Indată ce se sui pe tron, începu pregătirile pentru cucerirea Constantinopolului: construi o cetate pe țărmul european al Bosforului, primi pe inginerul ardelean Orban care părăsise, nefiind plătit, pe Bizantini, și-l puse să-i toarne tunuri de asediu, între altele unul uriaș, de 700 de tone, își organizează o flotă, în sfârșit stabili în amănunțimi planul atacului. În Aprilie 1453, asediul începu: armata lui Mohamed al II-lea număra, după un izvor turc, 80.000 de soldați buni, în afară de trupele neregulate; flota sa avea 420 de vase, mari și mici. În fața acestor forțe însemnate, împăratul bizantin *Constantin Dragasseș* abia putu strânge 8—9000 de oameni și vreo 30 de corăbii. Populația Constantinopolului, învrăjbită de nesfârșitele discuții religioase și urînd pe catolici care fuseseră chemați în ajutor, nu înțelesese gravitatea momentului și nu sprijini cum trebuia eforturile împăratului său. Asaltul decisiv avu loc în ziua de 29 Mai; cinci coloane puternice atacă porțile orașului. După o luptă înver-

șunată, în cursul căreia Constantin Dragasses căzu eroic, Turcii pătrunseră înăuntrul. Mulți dintre locuitorii fură făcuți robi, averile lor jefuite, iar majoritatea bisericilor, începând cu minunata *Sfânta Sofie* a lui Justinian, prefăcute în moschei. După ce trecu însă furia primelor trei zile în răstimpul cărora fu îngăduită prada, Mohamed luă măsuri de organizare ; fixă populației rămase locuințe ; numi un nou patriarh, pe învățatul Ghenadie II Scholarios, încheie un tratat cu negustorii genovezi din Galata (un cartier al Constantinopolului). Vieța își reluu cursul ; populația orașului crescă în scurtă vreme în chip considerabil, iar Grecii se grupară în jurul Patriarhiei, în cartierul Fanarului ; unii dintre ei ajunseră, cu timpul, la situații importante ; un călugăr grec Critobul, din insula Imbros, scrise chiar o cronică foarte favorabilă lui Mohamed al II-lea, iar Ghenadie patriarhul alcătui, la cererea acestuia din urmă, o „Mărturisire“ cuprinzând un rezumat al credinței creștine.

Cucerirea Constantinopolului avu un răsunet extraordinar în întreaga creștinătate ; avu de asemenea urmări însemnate. Unii dintre învățații și artiștii greci se stabiliră în Italia și în alte țări, contribuind la deșteptarea interesului pentru limba și literatura greacă. Dar mai ales în domeniul politic și economic urmările fură mari. Având Bosforul și Dardanelele, Turcii deveniră de fapt stăpânii Mării Negre. Comerțul cetăților genoveze din Crimeia, în fruntea cărora sta *Caffa*, comerțul Chilieii și Cetății Albe. fu controlat de ei ; în cele din urmă înseși aceste cetăți căzură în mâna lor : Marea Neagră deveni o mare turcească.

Prin cucerirea Constantinopolului, Turcii ajunseseră stăpâni nu numai ai centrului vital al Peninsulei Balcanice, dar ai unui centru *mondial*, sub toate raporturile. Însemnătatea statului otoman și a conducătorilor lui crescă prin aceasta considerabil ; prestigiul lui de asemenea. Stăpân pe strălucita cetate a lui Constantin, pe „orașul împăratului“ (Țarigrad) cum spuneau Slavii, Turcii devin o mare putere a lumii și cea mai mare din sud-estul european și din vestul asiatic.

La marginea de miazănoapte a Peninsulei Balcanice, pe linia Dunării, mai rămăseseră însă două cetăți însemnate, necucerite încă : *Belgradul* și *Chilia*. Ele împiedecău înaintarea turcească spre miazănoapte ; erau, în același timp, și excelente baze de operațiuni pentru eventuale campanii creștine în Balcani. Mohamed al II-lea înțelese numaidecât însemnătatea acestor puncte strategice ; el spunea chiar

— ni s'au păstrat înseși cuvintele lui — : „câtă vreme Românii stăpânesc Chilia și Cetatea Albă iar Ungurii Belgradul sârbesc, nu vom putea birui pe creștini“. De aceea, la puțină vreme după cucerirea Constantinopolului, Mohamed își concentrează eforturile asupra celor două cetăți de pe linia Dunării. Intâi fu asediat Belgradul (1456); apărarea vitejească a lui Iancu de Huniedoara sili însă pe Sultan să se retragă, cu pierderi considerabile. Apoi trimise o flotă împotriva Chiliei (1462); nici această încercare nu reuși. De fapt, era numai o amânare : peste câteva decenii ambele cetăți vor fi în mâna Turcilor ¹⁾ și drumul spre Ungaria și Polonia le va fi deschis.

Vlad Țepeș. Chiar în anul în care, după strălucita biruință

Fig. 67 — Catedrala catolică din Alba-Iulia, unde odihnește Iancu de Huniedoara, mort îndată după respingerea Turcilor la Belgrad (1456). Lângă ea, dar fără să se vadă în fotografie, se găsește catedrala ortodoxă în care au fost încoronăți, în 1922, Regele Ferdinand și Regina Maria. (D. P.).

dela Belgrad, Iancu de Huniedoara închidea ochii, plâns de întreaga creștinătate (1456; vezi fig. 67), se suia pe tronul Țării Românești *Vlad Țepeș*, fiul lui Vlad Dracul. Porecla de Țepeș îi venea dela pedeapsa lui preferată: tragerea în țeapă, pe care o aplica atât făcătorilor de rele cât și celor care turburau liniștea țării. S'a exagerat cruzimea acestui voievod care e prezentat de unii istorici ca un bolnav, un degenerat, un sadic; de fapt, schingiuirile și execuțiile pe care le-a ordonat el nu erau pornite dintr'un capriciu maladiv, ci aveau întotdeauna o rațiune și anume, foarte adesea, o *rațiune de stat*. Ele serveau ca exemplu și asigurau ordinea; de altfel, nu erau mai numeroase sau mai crude ca acelea ale atâtor alți stăpânitori contemporani din Europa : așa erau vremurile.

Vlad Țepeș ocupă tronul cu ajutorul lui Iancu de Hunie-

1. Chilia în 1484, Belgradul în 1521.

doara ; la început el are să respingă încercările unor pretendenți : *aceștia erau sprijiniți de către Sași* : așa se explică sângeroasele represalii ale lui Țepeș care trase în țeapă sau arse de vii pe o sumă de negustori brașoveni și prădă ținutul Sibiului și Țara Bârsei (1459). Unul din acești pretendenți, *Dan*, care venise cu oaste să-și încerce norocul, fu bătut și prins. Țepeș dădu poruncă să i se sape groapa, îi făcu de viu slujba înmormântării și apoi îi tăie capul : pildă și pentru ceilalți care râvneau tronul. Iar fiindcă Dan venise și cu sprijinul Românilor din Făgăraș și Amlaș, trimise împotriva acestor ținuturi o oaste care le jefui și le arse cumplit. Unele sate, ca de pildă, Șercaia și Mica, fură nimicite în întregime încât, doi ani după aceea, trebuiau să fie colonizate din nou. Amlașul fu luat la 24 August 1460 ; sătenii, în frunte cu popa, suferiră pedeapsa pe care o aplica obișnuit voievodul : tragerea în țeapă.

Luptele cu Turcii. După ce își consolida în felul acesta stăpânirea, decapitând pe unul din pretendenți și îngrozind pe ceilalți și eventualii lor susținători, Țepeș păși împotriva Turcilor. Tributul în bani nu-l mai plătise de trei ani de zile, cu atât mai puțin se gândise să dea copiii care i se cereau pentru corpul de ieniceri. Sultanul Mohamed al II-lea cunoscând, se vede, ce putea domnul muntean, vru mai întâi să-l înlătore printr'un viclesug, nu prin forța armelor. Ii trimise deci vorbă printr'un Grec, *Catavolinos*, să vină la Giurgiu, pentru ca, de comun acord cu demnitarii turci, să reguleze o chestie de hotar. Țepeș veni, aducând spre a amăgi, la rândul-i, pe dușman, tributul și chiar un număr de cincizeci de copii ; avea însă, în același timp, pregătită și o oaste care, la semnul voievodului, înconjură pe neașteptate detașamentul otoman, luând prizonier și pe comandantul lui, pe Hamza, begul de Nicopol, împreună cu Grecul *Catavolinos*. Prinșii fură duși la Târgoviște și acolo, în marginea orașului, se ridică pentru fiecare soldat turc câte o țeapă, aceea lui Hamza și cealaltă, a Grecului, fiind mai înalte. Giurgiu căzu în mâna lui Țepeș, malul drept al Dunării, dela guri și până la Zimnicea, fu ars și prădat ; un alt comandant turc, Mehmet-Pașa, scăpă cu fuga. Intr'o scrisoare pe care o trimite, în Ianuarie 1462, lui Mateiaș regele Ungariei, Țepeș, povestind această campanie, arată că au fost uciși 23.809 oameni — precizia cifrei se explică prin aceea că se strângeau cu grijă capetele tăiate — „afară de 884 care au fost arși în casele lor și ale căror capete n'au putut fi înfățișate“. In total deci 24.693 de dușmani. Cât erau

de îngroziți Turcii, se vede și din împrejurarea că înșiși locuitorii Constantinopolului se pregăteau să părăsească orașul, temându-se că Țepeș ar putea ajunge până acolo. „Se speriaseră întru atâta mulțimile (Turcilor) — spune o mărturie contemporană — încât se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în Anatolia“.

Campania din 1462. Evident, o asemenea îndrăsneață provocare nu putea rămâne fără răspuns din partea lui Mohamed al II-lea. În primăvara anului 1462, o armată însemnată — cronicarul grec Halcocondil dă cifra, mult exagerată însă, de 250.000 — porni spre Dunăre. Față de puhoiul turcesc, Țepeș nu avea decât oastea de țară, călăreți în cea mai mare parte, vreo zece mii de oameni în totul. O luptă pe câmp deschis nu era deci cu putință. Trecerea pe țărmul stâng s'a făcut în dreptul Nicopolei, ai noștri neputând-o împiedeca. Urmară apoi o serie de ciocniri, în locuri alese de Țepeș, unde mulțimea Turcilor n'avea cum să se desfășoare — tactica clasică a domnilor noștri — și unde repeziciunea de mișcări, îndrăsneala și vitejia voievodului pricinură dușmanului pagube însemnate. Într'o noapte, Țepeș atacă însăși tabăra turcească, vrând să pătrundă până la cortul Sultanului spre a-l ucide. Ajutați de întunerec și de zăpăceala produsă de o asemenea extraordinară tentativă, ai noștri măcelăriră un număr considerabil de Turci și se retraseră fără mari pierderi. O hotărîre pe calea armelor era vădit că nu se va putea obține. Mai ales că oastea Sultanului ducea lipsă de alimente — se făcuse pustiul în fața năvăliților, după metoda străveche — și pe deasupra se ivise și ciuma. Pe de altă parte, nici flota trimisă să cucerească cetatea Chiliei — unde era garnizoană pusă de Iancu de Huniedoara — nu putuse isprăvi nimic și fusese nevoită să se retragă. Așa încât, campania s'ar fi terminat lamentabil, dacă Sultanul n'ar fi găsit în persoana lui *Radu cel Frumos*, omul care-i trebuia. Acest frate bun al lui Vlad Țepeș se grăbi să făgăduiască supunere și tribut : el izbuti să atragă de partea lui o sumă dintre boieri, mai ales după ce pusese mâna pe locul — pare-se mânăstirea Snagov — unde aceștia își adăpostiseră familiile și averea. Mohamed îl învesti deci ca domn al Țării Românești și trecu îndărăt Dunărea. Vlad trebui să se retragă peste munți în Ardeal, așteptând acolo sprijinul lui Mateiaș (August 1462). Acesta porni într'adevăr o armată spre a-l restabili pe tron ; o întrișă însă a dușmanilor lui Țepeș, probabil a Sașilor din Brașov, care nu puteau uita represaliile din 1459, zădărnici

Fig. 68 — Vlad Țepeș, după portretul aflător la castelul Ambras din Tirol.
(D. P.).

totul. I se prezentară lui Mateiaș trei scrisori, ca din partea voievodului, dintre care una adresată lui Mohamed al II-lea, prin care el se ruga de iertare și făgăduia să-i înlésnească Sultanului cucerirea Ardealului, după care ar putea ușor urma supunerea întregii Ungarii. Aceste scrisori erau un fals, asemenea falsului care se va produce mai târziu, spre a se justifica asasinarea lui Mihai Viteazul. Mateiaș le-a dat însă crezare, a întrerupt expediția și a pus pe Vlad la închisoare, în Buda, unde a stat mai bine de 10 ani. Abia în 1476 își putu recupa el tronul; cea de a doua domnie dură însă foarte puțin, deoarece Țepeș fu surprins de rivalul său Basarab Laiotă venit cu o oaste turcească și căzu în lupta care avu loc.

Nu cunoaștem mormântul acestui viteaz voievod; ni s'a păstrat în schimb un frumos portret a lui, aflător actualmente la castelul din Ambras (Tirol; vezi fig. 68). Alte patru portrete, dintre care două mai puțin reușite, se află în broșurile nemțești *tipărite* în acea vreme, care cuprind povestirea „cruzimilor“ lui Țepeș. S'a alcătuit o asemenea povestire și în limba rusă, răspândită în multe manuscrise.

Urmând tradiția înaintașilor săi, Vlad Țepeș a fost și ctitor de lăcașuri sfinte: el a zidit mănăstirea *Comana* și a înzestrat-o cu moșia Călugăreni; a zidit apoi o biserică în *Târgșor*; a făcut, în sfârșit, danii la Muntele Athos.

BIBLIOGRAFIE

Cucerirea Constantinopolului: H. GELZER, *Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte*, în *Karl Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ed. 2-a, München, 1897, p. 911—1067; A. RAMBAUD, *L'Europe du sud-est. Fin de l'empire grec. — Fondation de l'empire ottoman*, în E. LAVISSE, A. RAMBAUD, *Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*, t. III, Paris, ed. 2. DR. AUREL DECEI, *Versiunea turcească a confesiunii Patriarhului Ghenadie II Scholarios scrisă la cererea Sultanului Mehmet II*, Sibiu, 1940, 39 p. in 4° (Extras din *Omagiu Inalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicoale Bălan, Mitropolitul Ardealului*).

Vlad Țepeș: I. BOGDAN, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, XIX + 170 p. in 4°; AL. LAPEDATU, *Mănăstirea Comana*, în *Bul. Com. Mon. Ist.* I (1908), p. 9—22; CONST. C. GIURESCU, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Târgșor*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 74—75; C. KARADJA, *Incunabilele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 196—206; I. IOANAȘCU, *Mănăstirea Târgșor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, București, 1938, 73 p.

ȘTEFAN CEL MARE

„Bărbat glorios și victorios care ai biruit pe toți regii vecini... Om fericit căruia soarta i-a hărăzit cu multă dărnicie toate darurile. Căci pe când altora le-a dat numai unele însușiri și anume prudență împreună cu șiretenie, altora virtuți eroice și spirit de dreptate, altora biruință contra dușmanului, numai ție ți le-a hărăzit la un loc pe toate. Tu ești drept, prevăzător, isteț, biruitor contra tuturor dușmanilor. Nu în zadar ești socotit printre eroii secolului nostru“.

(Cronicarul polon Miechowski).

Domnia lui Ștefan cel Mare — de aproape o jumătate de veac — este cel mai frumos timp din istoria Moldovei. Niciodată țara n'a fost mai întinsă, mai bogată și mai respectată ; niciodată faima domnului ei n'a străbătut atât de departe, deopotrivă în apusul creștin ca și în răsăritul necredincios, provocând admirația prietenilor și respectul dușmanilor ; niciodată nu s'au ridicat spre slava Celui de Sus atât de multe lăcașuri și într'o formă atât de desăvârșită. Intocmai cum Grecii cei vechi au avut epoca lui Pericle — acel maximum de strălucire politică și artistică — noi am avut epoca lui Ștefan cel Mare. Depășind hotarele Moldovei, ea a fost și va rămâne reprezentativă pentru întreg neamul nostru care și-a găsit în acest credincios, glorios și gospodar voievod cea mai înaltă întrupare a sa.

Evident, n'a fost numai lumină în cei patruzeci și șapte de ani de domnie. Inceputul a cerut unele concesiuni, a impus unele renunțări. Până să-și asigure tronul, cel atât de râvnit de atâția, Ștefan a trebuit să accepte unele situații care nu se potriveau mândriei sale. Și chiar mai târziu, n'au lipsit ceasuri de amărăciune și de durere. Făcând însă suma, privind rezultatele, nu se poate să

Fig. 69 — Ștefan cel Mare, după portretul contemporan în colorii, din Evangheliarul dela Humor (1473). Autorul acestui portret este „eromonahul Nicodim“. Voievodul e înfățișat închinând Evangheliarul icoanei Maicii Domnului (D. P.).

nu rămâi adânc impresionat de frumusețea și puterea acestei strălucite domnii.

La începutul lui Aprilie 1457, intra în Moldova, pe valea Siretului, Ștefan, feciorul lui Bogdan cel ucis la Răsueni (vezi fig. 69). Avea cu el o oaste de vreo 6000 de oameni, parte Munteni, parte Moldoveni din țara de jos de unde, după tradiție, ar fi fost de fel însuși neamul lui Ștefan. Petru Aron n'avu timp să se pregătească ; cu oastea pe care o putu strânge în pripă, încercă el deci în zadar să oprească înaintarea tânărilor care venea să ia moștenirea părintelui său și să-i răzbune moartea ; în lupta dela *Doljești*, pe Siret, și în cea următoare dela *Orbic*, în ținutul Neamțului, (12 și 14 Aprilie), armata lui Ștefan învinse, iar Petru Aron fu silit să ia calea pribegiei, în Polonia. La locul ce se chiamă *Direptate*, țara aclamă pe biruitor ca domn al Moldovei, iar mitropolitul Teocist îl unse cu mirul sfințit. Suceava primi cu bucurie pe fiul lui Bogdan.

Consolidarea domniei. Lupta dela Baia. Tronul câștigat cu sabia trebuia însă întărit. Intr'adevăr, Petru Aron se putea ori-când întoarce îndărăt, cu ajutor dela Poloni. Pentru a împiedeca o asemenea eventualitate, Ștefan încheie cu regele polon Cazimir o înțelegere care avu drept urmare că Petru Aron trebui să plece din Polonia și se refugie în Ardeal, în ținutul Secuilor. Rezultatul fu un atac al lui Ștefan asupra acestui ținut care avu mult de suferit, Moldovenii întorcându-se cu o pradă bogată (1461) ; Petru Aron nu putu fi însă prins. El se duse la curtea lui Mateiaș, regele Ungariei, spre a stăruii să fie înlăturat Ștefan. Răspunsul domnului Moldovei nu întârzie nici de data aceasta : el fu un atac asupra cetății Chilia care era în mâna Ungurilor de vreo cincisprezece ani, luată de Iancu de Huniedoara drept plată pentru ajutorul pe care-l dăduse lui Petru al II-lea (vezi mai sus, p. 209). Atacul dat în vara lui 1462, nu izbuti însă ; rănit la glesnă, Ștefan trebui să se retragă. Dar ceea ce nu se putuse face acum, se va face peste trei ani, adică în 1465. În toiu iernii, oastea moldoveană sosi pe neașteptate în fața cetății și cu ajutorul chiar al unora dintre locuitorii ei care erau bucuroși să fie sub ascultarea lui Ștefan, pătrunse înăuntru (25 Ianuarie).

Cucerirea Chilieii supără însă pe regele Ungariei, Mateiaș Corvinul (vezi fig. 70) ; acesta nu uitase nici atacul împotriva ținutului secuiesc din 1461 ; se mai adăogase și faptul că domnul Mol-

Fig. 70 — Mateiaș Corvinul, unul din cei mai mari regi ai Ungariei, fiul lui Iancu de Hunedoara, Român de origine. Mateiaș mai știa încă limba românească. Gravură în aramă, făcută după moartea sa care s'a întâmplat în anul 1490. (D. P.).

dovei, tot ca răspuns pentru adăpostul dat lui Petru Aron, se amestecase și în răscoala care izbucnise în Ardeal împotriva lui Mateiaș, în 1467; toate acestea făcură pe regele Ungariei să întreprindă o expediție spre a scoate pe Ștefan din domnie. Armata ungară trecu munții, cu luptă, pe la Oituz; rând pe rând fură ocupate târgurile Trotuș, Bacău, Roman și Baia. În acest din urmă loc, Ștefan se hotărî să izbească pe dușman. În seara zilei de 15 Decembrie 1467, cei 12.000 de ostași moldoveni atacară târgul, după ce mai întâi îi dăduseră foc din toate părțile. Lupta a fost foarte îndârjită și a ținut toată noaptea. Pe la orele 5 dimineața, Ungurii, răzbiți, au început să fugă. Regele Mateiaș, rănit în spate lângă șira spinării, de o săgeată cu trei vârfuli, a trebuit să fie purtat pe targă îndărăt și deabia a putut trece, pe poteci, peste munți, în Ardeal, cu sfărâmurile oastei sale (vezi fig. 71). Prada luată de Moldoveni a fost foarte mare: au căzut în mâinile lor carele, corturile și diferitele tunuri, mari și mici, ale Ungurilor. Cronicarul polon Dlugosz califică înfrângerea de la Baia drept „uriaș dezastru“.

Ștefan a socotit însă că atâta nu era deajuns. Și de aceea a trecut în anul următor, 1468, ca o furtună în Ardeal, a făcut mari prădăciuni și s'a întors nesupărat îndărăt. În curând după aceea, în 1496, a izbutit să se scape de Petru Aron. Acesta a fost chemat prin scrisori de niște boieri care se prefăceau că-s nemulțumiți de domnia lui Ștefan; la locul întâlnirii a găsit însă oastea moldovenească și pe călău care i-a tăiat capul. Crima dela Răușeni fu astfel răzbunată, iar tronul asigurat. Scăpat de această

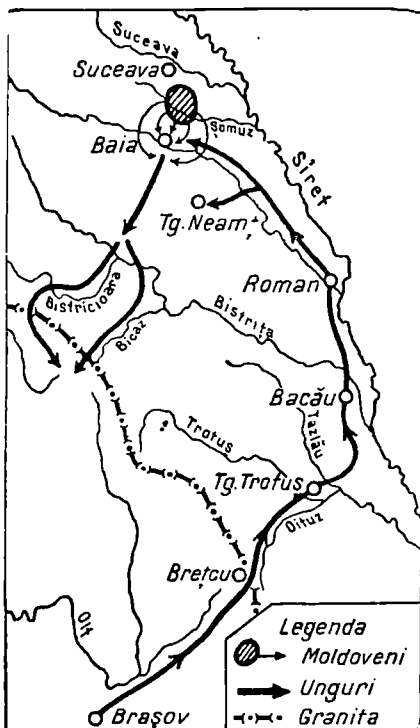

Fig. 71 — Drumul urmat de Mateiaș Corvinul în campania din Moldova și lupta dela Baia. (R. R.).

grijă, Ștefan putu, în sfârșit, după doisprezece ani de domnie, să păsească la îndeplinirea gândului celui mare al vieții lui, lupta împotriva necredincioșilor, scoaterea Moldovei din situația de tributară a Turcilor.

Inceputul conflictului cu Turcii. Luptele cu Muntenii.

Pentru realizarea acestui gând, se impunea ca în țara vecină a Munteniei să fie un domn devotat lui Ștefan. Radu cel Frumos era supus prea plecat Turcilor ; la un semn al lor, ar fi atacat numai-decât pe Milcov ; ar fi împiedecat, prin urmare, concentrarea tuturor puterilor moldovene. Radu cel Frumos trebuia deci scos din scaun și înlocuit printr'un prieten al Moldovei. Este ceea ce va face Ștefan și va continua cu domnii munteni următorii timp de zece ani de zile, din 1473 până la 1482.

Conflictul începe prin prădarea și arderea Brăilei. cel mai însemnat port muntean, a Cetății de Floci și a Ialomiței de către armatele moldovene (27 Februarie 1470 și zilele următoare). Radu n'a putut replica direct în același an dar a determinat, se pare, prin plângerile sale la Turci, năvălirea Tătarilor care, spre sfârșitul verii, trec Nistrul și încep să prade. Ștefan, prevenit, își pregătise oastea și a putut răspunde după cum se cuvenea. La 20 August, la dumbrava dela *Lipinți*, aproape de Nistru, năvălitorii au suferit o înfrângere totală. Mulți dintre Tătari au fost uciși în luptă, alții s'au înneecat în Nistru, o mare parte, împreună cu însuși fiul Hanului, au căzut prizonieri.

Dlugosz, cronicarul polon, povestește că Hanul ar fi trimis la Ștefan o solie de 100 de Tătari să ceară îndărăt, cu amenințări, pe fiul său. Domnul Moldovei, „bărbat cu suflet mare“, cum îl numește cronicarul amintit, nu numai că nu s'a speriat, dar a poruncit ca, în fața solilor chiar, să fie tăiat în patru bucăți acel fiu al Hanului ; apoi a tras în țeapă nouăzeci și nouă dintre soli, iar pe al o sutălea l-a trimes îndărăt, cu nasul tăiat, la stăpânul său, să-i spună ceea ce a văzut. Procedul lui Ștefan era singurul indicat față de acești năvălitori pe care numai asemenea acte îi puteau impresiona.

În anul următor, 1471, Radu cel Frumos, cu o puternică armată, gândi să se răzbune pentru prădăciunea ce suferise. Năvăli deci în Țara de jos, dar nu putu înainta mult, deoarece la *Soci*, în județul Bacău, fu întâmpinat de Ștefan. Lupta se isprăvi printr'o înfrângere desăvârșită a domnului muntean care pierdu și toate

steagurile. Doi ani mai târziu, în urma unei alte înfrângeri, la *Cursul Apei*, în județul Râmnicului-Sărat (18—20 Noemvrie 1473), Radu își pierdu nu numai domnia, dar și familia; soția și fiica sa căzură, la București, în mâinile învingătorului. Domn al Țării Românești fu pus Laiotă Basarab; acesta însă, după câteva luni, de teama Turcilor care din Giurgiu puteau fi în câteva ceasuri la București, trecu de partea lor. Ștefan trebui să facă o nouă expediție în Muntenia, în toamna anului 1474; cu acest prilej, fu cucerită și arsă cetatea Teleajenului; Laiotă, deși bătut, nu-și pierdu însă tronul, deoarece tocmai atunci Turcii sosiră cu o oaste puternică la Dunăre, spre a supune pe Ștefan.

Lupta dela Vaslui. Domnul Moldovei, după consolidarea domniei, refuzase să mai plătească haraciul; pe de altă parte, se amestecase în treburile Munteniei; cucerise, în sfârșit, Chilia, pe care încercaseră s'o ia, zadarnic, în 1462, și Turcii. Toate acestea erau motive suficiente pentru a face pe Mohamed al II-lea să hotărască îndepărtarea îndrăsnețului domn moldovean. O armată puternică, numărând 120.000 de oameni, sub comanda pașei Soliman, la care se alătură îndată Laiotă, fu trimisă deci, în toamna anului 1474, împotriva lui Ștefan. Acesta avea numai vreo 40.000 de soldați dintre care 5000 de Secui. Iși alesese însă un loc bun unde să dea bătălia, în fața orașului Vaslui, la confluența Racovei cu râul Bârlad. În ziua de 10 Ianuarie 1475, într-o Marți, se lăsase o negură deasă care favoriza în gradul cel mai înalt atacul pentru cei care știau locurile și, dimpotrivă, încurca pe străinii necunosători. Profitând de acest fapt, Ștefan a început lupta. Un detașament al său a atacat frontul armatei turcești, în timp ce un al doilea a atacat prin flanc. În momentul hotărâtor, când, în urma pierderilor suferite de primul detașament, ai noștri erau în primejdie, Ștefan s'a aruncat el însuși în mijlocul bătăliei — cum va face la Călugăreni Mihai Viteazul — determinând retragerea Turcilor. Tot odată, s'a produs, printr'un al treilea detașament, și un atac din spate, care a transformat retragerea lui Soliman în panică. Urmărirea a durat aproape patru zile, „de Marți până Vineri noaptea“, „pe un mare noroi“. Unii dintre fugari s'au înecat în apa Siretului, alții în Dunăre; pe mulți i-au luat prizonieri. Rareori s'a văzut o înfrângere mai completă. O recunosc înșiși cronicarii turci. Astfel,

unul din ei spune : „A fost un grozav măcel și puțin a lipsit ca să nu fie cu toții tăiați în bucăți ; numai cu mare greutate Soliman Pașa și-a scăpat vieața prin fugă“. Iar o rudă a sultanului afirmă : „Niciodată armatele turcești n’au suferit un dezastru atât de mare“. Cronicarul polon Dlugosz nu e mai puțin categoric : „Foarte puțini Turci și-au putut găsi mântuirea prin fugă — spune el — căci chiar și aceia cari au fugit și au ajuns până la Dunăre, au fost sau uciși acolo de Moldoveni, cari aveau cai mai iuți, sau au fost înnecați de valuri. Aproape pe toți prizonierii turci, afară de cei mai de frunte, i-a tras în țeapă. Cadavrele celor uciși le-a ars iar câteva grămezi cu oasele lor se văd până astăzi și sunt mărturia eternă a unei victorii atât de însemnate... Toată oastea lui s’a îmbogățit foarte tare din prada luată dela Turci : aur, argint, purpură, cai și alte obiecte prețioase“. Impresionante sunt apoi accentele pe care le găsește Dlugosz pentru a lăuda pe Ștefan : „O, bărbat demn de admirat — exclamă el — întru nimic inferior ducilor eroici, pe cari atât îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atât de strălucită în contra Turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales funcțiunea de comandant și conducător contra Turcilor, cu sfatul comun, înțelegerea și hotărîrea creștinilor, pe când ceilalți regi și principii creștini trândăvesc în lene, în desfătări și lupte civile“.

După biruință, Ștefan trimise monarhilor europeni o scrisoare admirabilă ; iată cuprinsul ei : „Prea luminaților, prea puternicilor și aleșilor domni a toată creștinătatea... Noi Ștefan Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei, mă închin cu prietenie vouă tuturoră căroră vă scriu și vă doresc tot binele și vă spun domniilor voastre că necredinciosul împărat al Turcilor a fost de multă vreme și este încă pierzătorul întregii creștinătăți... De aceea, facem cunoscut domniilor voastre că pe la Boboteaza trecută, mai sus numitul Turc a trimis în țara noastră și împotriva noastră o mare oștire în număr de 120.000 de oameni, al cărei căpitan de frunte era Soliman pașa beglerbegul ; împreună cu acesta se aflau

toți curtenii susnumitului Turc și toate popoarele din Romania ¹⁾ și domnul Țării Românești cu toată puterea lui și Assan-beg și Ali-beg și Schender-beg și Grana-beg și Oșu-beg și Valtival-beg și Serefaga-beg, domnul din Sofia, și Cusenra-beg și Piri-beg, fiul lui Isac-pașa, cu toată puterea lui de Ieniceri. Acești mai sus numiți erau toți căpitanii cei mari, cu oștile lor. Auzind și văzând noi acestea, am luat sabia în mână și cu ajutorul Domnului Dumnezeuului nostru atotputernic, am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei noastre ; pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeuul nostru. Auzind despre acestea, păgânul împărat al Turcilor își puse în gând să-și răzbune și să vie, în luna Mai, cu capul său și cu toată puterea sa împotriva noastră și să supună țara noastră care e poarta creștinătății... Dar dacă această poartă va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de așa ceva — atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie. De aceea, ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitanii voștri într'ajutor împotriva dușmanilor creștinătății, până mai este vreme... Iar noi, din partea noastră făgăduim, pe credința noastră creștinească și cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru. Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce, cu ajutorul lui Dumnezeu cel a-tot-puternic, noi i-am tăiat mâna dreaptă. Deci, fiți gata fără întârziere. Dată în Suceava... luna Ianuarie 25, anul Domnului 1475“.

Ca răspuns din partea monarhilor creștini, Ștefan a primit laude ; Papa l-a felicitat în chip călduros ; bani sau ostași nu i-au sosit însă de nicăieri ; în ceasul primejdiei, viteazul domn al Moldovei a fost singur.

Lupta dela Războieni. În anul următor, 1476, Sultanul porni el însuși ca să pedepsească pe cutezătorul care îndrăsnise să-i sfărâme o armată. În Muntenia, se adăogă oastea lui Laiotă ; de

1) Partea europeană a fostului imperiu bizantin.

peste Nistru năvăliră Tătarii și începură să prade. Ștefan trebui să îngăduie răzeșilor să se ducă să-și apere gospodăriile, așa încât, în fața armatei uriașe a lui Mohamed al II-lea, el rămase numai cu boierii și curtenii săi. Turcii înaintară printr'o țară pustie; totul: gospodării, grâne, nutreț, fusese ars din ordinul lui Ștefan; ei ajunseră, în cele din urmă, în ținutul Neamțului. Aci avu loc lupta, pe un platou împădurit, spre răsărit de Valea Albă; ea fu foarte crâncenă, ai noștri luptându-se cu desnadejde; în cele din urmă striviți, literalmente, de mulțimea dușmanilor, trebuiră să dea îndărăt. Mohamed ajunse la Suceava; orașul fu ars, dar cetatea, apărată de boierul Șendrea, cumnatul lui Ștefan, rezistă cu succes. Nici Hotinul, nici Neamțul n'au putut fi luate (vezi fig. 72). Pe de altă parte, în armata turcească, slăbită de nemâncare, izbucnise ciurma. Așa încât Sultanul, fără să fi realizat vreunul din scopurile sale, adică îndepărtarea Domnului, supunerea țării și anexarea Chiliei și Cetății Albe, fu nevoit să dea semnalul de retragere. Ștefan rămase domn mai departe, iar țara rămase întreagă, dela Hotin până la Dunăre și la țărnul mării.

Fig. 72 — Ruinele Cetății Neamțului. Prin așezarea sa, această cetate era greu de cucerit. Aici se refugiau, în vremuri de bejenie, familiile domnilor și boierilor moldoveni. (D. P.).

Noi lupte cu Muntenii și cu Turcii. Pierderea Chiliei și Cetății Albe. După retragerea armatei turcești, Ștefan pe de o parte, armata ungară pe de alta, intrară în Muntenia și izgoniră pe Laiotă, punând în locul lui pe *Vlad Țepeș* (Noemvrie 1476).

Dar această nouă stare de lucruri nu dură. Peste o lună numai, Laiotă se întoarce cu ajutor turcesc, surprinse pe Țepeș fără oaste strânsă și-l ucise. O nouă încercare a lui Ștefan în 1477, de a pune pe tronul Țării Românești un domn devotat, în persoana lui *Basarab cel Tânăr* zis și *Țepeluș* (îi plăcea și lui să tragă în țepă !) nu dă rezultatul dorit : Țepeluș trece și el, după puțin timp, de partea Turcilor. Mai mult chiar, însoțește pe aceștia într'o expediție împotriva Moldovei, expediție terminată catastrofal, deoarece năvălitorii fură zdrobiți, pe când se retrăgeau, la Râmnic (8 Iulie 1481).

„Și au biruit iarăși Ștefan Voievod — povestește letopisețul zis dela Bistrița — și mare și nenumărată mulțime de oameni fu bătută cu totul și toate steagurile lor fură luate și niciunul nu le rămase și toți vitejii și boierii căzura atunci. Și-și vor aduce aminte de acea luptă și de aceea moarte până la sfârșitul lumii“.

Ștefan a mai făcut o încercare de a avea de partea sa Muntenia, instalând ca domn al ei pe *Vlad Călugărul*, fiu al lui Vlad Dracul (1482). Dar și acesta fu nevoit să se plece Turcilor și așa rămase până la sfârșitul domniei. Era clar prin urmare : orice încercare s'ar fi făcut de a se aduce Țara Românească în sfera de influență a Moldovei, ea era sortită, mai curând sau mai târziu, insuccesului, din pricina amenințării continue pe care o reprezenta pentru domnul din București garnizoana turcească din Giurgiu și din celelalte cetăți dunărene. Zece ani încercase Ștefan, cu o admirabilă tenacitate, să-și impună voința ; împrejurările însă erau mai puternice ; de aceea, după experiența cu Vlad Călugărul, el n'a mai perseverat. S'a mulțumit cu întărirea graniței sale spre Muntenia, prin ocuparea cetății *Crăciuna*, fapt care a avut loc la sfârșitul domniei lui Țepeluș (10 Martie 1482) și a renunțat să mai intervină în treburile de peste Milcov.

De altfel, situația generală nu era de natură să încurajeze pe Ștefan a continua lupta împotriva Turcilor. Regele Cazimir al Poloniei încheiase încă din primăvara anului 1476 — cu puțin înainte de Războieni — o înțelegere cu Sultanul ; Venetienii fac pace în 1479 ; Ungaria, la rândul ei, prinsă de lupta cu împăratul Frederic al Austriei, încheie cu Baiazid, succesorul lui Mohamed al II-lea, un tratat de neagresiune în 1483, pe timp de cinci ani.

Prin urmare, în fața uriașei puteri turcești, în plină expansiune, Moldova rămânea singură. Era de prevăzut că Sultanul se va folosi de această conjunctură spre a încerca realizarea vechiului plan : cucerirea celor două cetăți, Chilia și Cetatea Albă. Intr'adevăr, așa s'a și întâmplat. În vara anului 1484, Baiazid, în fruntea unei puternice armate, porni spre Moldova. După trecerea Dunării, pe la Isaccea, se adăogară și forțele lui Vlad Călugărul și ale Tătarilor, și, toate împreună, începură, în ziua de 6 Iulie, asediul Chiliei. După o rezistență de 8 zile, puternica cetate — „cheie și poartă pentru toată țara Moldovei și Ungariei și a țării dela Dunăre“ cum o numește însuși Sultanul — capitulă. Ștefan n'avusese nici timpul material să-și strângă oastea și să sosească la Dunăre. După căderea Chiliei, fu asediată Cetatea Albă ; aci rezistența a durat și mai puțin : numai două zile, deși, după mărturia Turcilor, fortificațiile ar fi putut susține, prin importanța lor, și un asediu de treizeci de ani. Explicarea acestei repezi capitulări — știm cât rezistaseră cetățile Moldovei în 1476 — nu se poate găsi decât în descurajarea ce va fi cuprins pe locuitori și garnizoana, văzând mulțimea nenumărată a asediatorilor ; se poate să fi fost și un act de trădare.

Pierderea acestor două cetăți a însemnat o mare lovitură dată Moldovei. Lovitură politică și militară, în primul rând : garnizoanele turcești din Chilia și Cetatea Albă aveau să fie o veșnică amenințare, putând oricând să prade țara și să stingherească mișcările lui Ștefan ; lovitură economică, în al doilea rând, deoarece negoțul de import și export prin aceste două mari porturi urma de asemenea să fie îngreunat. De aceea, Ștefan a căutat prin toate mijloacele să redobândească cetățile pierdute. Un atac, prin surprindere, n'a izbutit ; a cerut atunci ajutor Polonilor și, în acest scop, a trebuit să primească a presta *personal* omagiu regelui Cazimir. Actul a avut loc la Kolomea, un oraș în apropierea graniței, și s'a făcut în mod public, în văzul tuturor : era o umilință pentru Ștefan, de care acesta își va aduce aminte mai târziu. Și nici măcar rezultatul nu fu obținut : Polonia nu-i dădură ajutorul necesar pentru a relua cetățile, ci numai un corp de trei mii de călăreți care participară la victoria dela *Cătlăbuga* asupra Turcilor (Noemvrie 1485). Aceștia, în timp cât Ștefan era dus la Kolomea, năvăliseră în țară, prădând și arzând până la Suceava inclusiv.

În primăvara următoare, Sultanul trimise o nouă oaste împreună cu pretendentul *Petre Hronot* sau *Hruet*. Ștefan le ieși înainte la *Scheia*, în județul Roman, și după o luptă aprigă în care domnul era să piardă nu numai biruința, dar și vieața — căzuse de pe cal și a fost scăpat de boierul Purice — izbuti să-i respingă, prinzând și pe Hronot care plăti cu capul îndrăsneala sa (Martie 1486). Aceste atacuri repetate, deși neîncununate de succes, vedeau însă un lucru : că Moldova, dacă nu se înțelegea cu Turcii, nu avea să mai aibă liniște. Ștefan își dădu seama de această tristă necesitate, mai ales că Polonii, uitând cele făgăduite la Kolomea, se grăbiseră să încheie un tratat de pace cu Sultanul, în 1489. Indată după ei, făcu și Ștefan același lucru. Se adevereau deci cuvintele trimise de el Venețienilor, printr'un sol, cu mult înainte : „Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, se vor întâmpla două lucruri : ori se va pierde această țară, ori voi fi silit de necesitate să mă supun păgânilor“. În 1492, Moldova plătea haraci Sultanului.

Supărat de atitudinea Polonilor, Ștefan se întoarse spre Mateiaș, regele Ungariei ; acesta se grăbi să-i ofere, ca o slabă compensație pentru pierderea Chilieii și Cetății Albe, două cetăți în Ardeal : *Ciceiu*, cu șaiszeci de sate împrejur, în ținutul Someșului, și *Cetatea de Baltă*, pe Târnava Mică. În urma acestui fapt, Ștefan păstră, până la sfârșitul vieții, bune legături cu Ungaria.

Războiul cu Polonii. Chestia Pocuției. În schimb, se stricară acelea cu Polonii. Jignit de tratamentul dela Kolomea, neputând uita că regele Cazimir nu-i dăduse ajutorul făgăduit pentru redobândirea cetăților pierdute, Ștefan nu aștepta decât prilejul ca să poată răspunde cum se cuvine. Acest prilej se ivi în 1497, când urmașul lui Cazimir, fiul său Ioan Albert, făcu marea greșală să pornească împotriva Moldovei, cu gândul de a pune ca domn în ea pe fratele său *Sigismund*. Pretextul campaniei era lupta contra Turcilor, eliberarea Chilieii și Cetății Albe ; în realitate însă, armata polonă se îndrepta spre Suceava. Ștefan, care simțise viclesugul craiului, își luă măsurile de apărare : lăsă o garnizoană puternică în cetatea sa de scaun, își concentră armata la Roman și trimise după ajutor la Unguri și la Turci. Polonii asediază cetatea, dar fără rezultat, deoarece stricăciunile pricinuite de tunuri ziua, erau

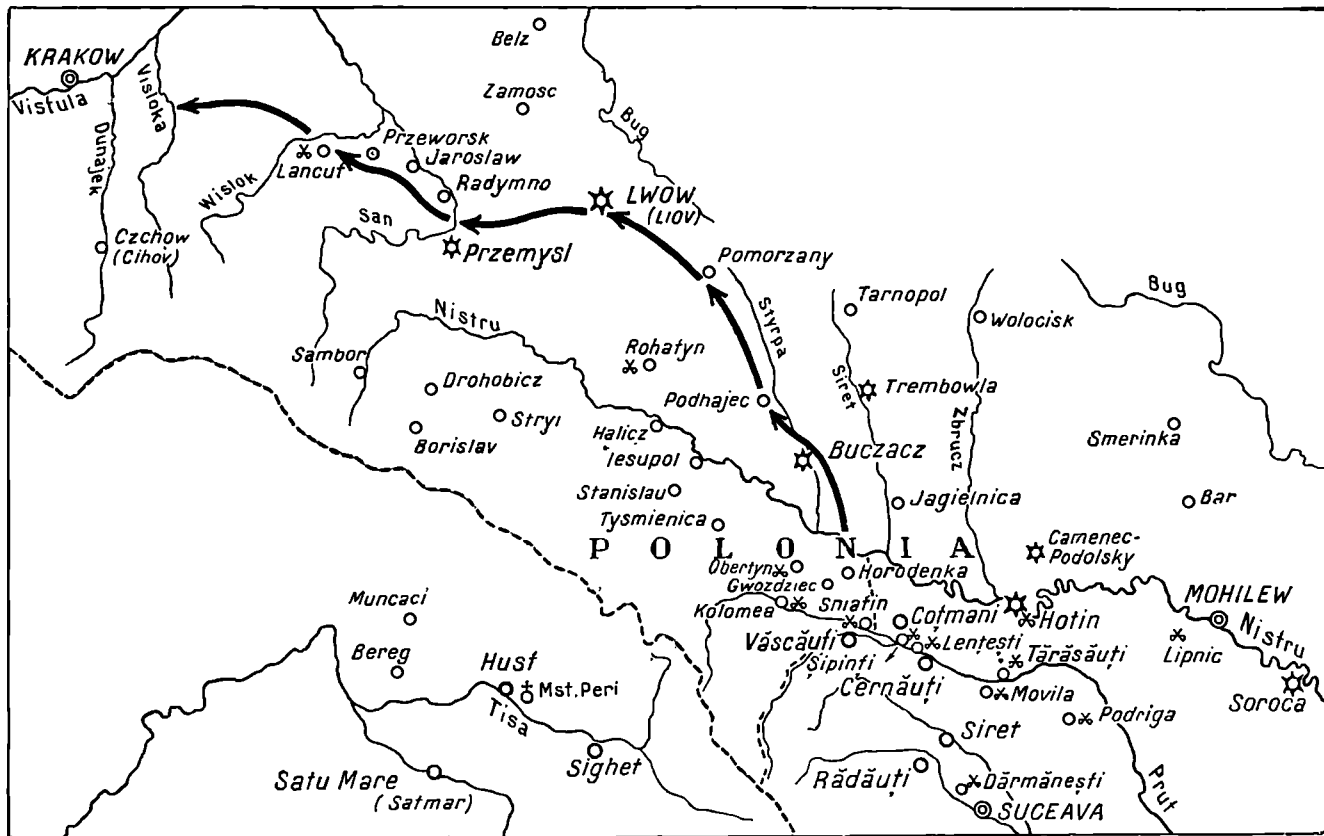

Fig. 73 — Expediția de pedeapsă a lui Ștefan cel Mare în Polonia. Linia neagră cu săgeți arată drumul urmat de armata moldoveană. Au fost cucerite și arse cetățile Trembowla, Buczacz și Podhajec; au fost luați — spune cronica — o sută de mii de robi pe care Ștefan i-a așezat apoi în județele de miazănoapte ale Moldovei.

reparate noaptea. În acest timp, Ștefan porunci să se ascundă sau să se ardă proviziile și furajul și, în același timp, închise și drumurile spre mieznoapte, astfel că alimente nu mai puteau sosi nici din Polonia. În curând, oastea lui Ioan Albert începu să sufere de foame. Așa încât, craiul fu bucuros să primească mijlocirea voievodului Ardealului — care sosise, între timp, cu 12.000 de oameni în ajutorul lui Ștefan — spre a face pace. Ea se încheie, dar

Fig. 74 — Biserica mănăstirii Putna, ctitoria lui Ștefan cel Mare. Ferestrele, ascuțite în partea superioară, arată influența apuseană; ele sunt asemenea ferestrelor dela catedralele din Apus. Biserica a fost refăcută în veacul al XVII-lea și apoi restaurată, acum câteva decenii, de către Austriaci. (C. M. I).

cu condiția lămurită ca Polonii să se retragă tot pe unde veniseră, iar nu prin altă parte, ca să nu facă stricăciuni. Pe unde veniseră, nu mai era însă nimic de mâncat, astfel că ei trebuiră să ia un alt drum, prin orașele Siret și Cernăuți, drum care trecea prin codrul *Cozminului*. Când oastea polonă fu în mijlocul pădurii, Moldovenii prăvăliră asupra ei copacii *înținați* — asta înseamnă că se țineau numai într'o margine, restul fusese tăiat — și-i atacă cu putere. Neavând unde să fugă, neputându-se desfășura din pricina locului

strâmt, Leșii fură zdrobiți, ca odinioară Ungurii lui Carol Robert. Regele putu, cu mare greutate, să-și facă drum până la Cernăuți unde avu loc o nouă luptă ; înfrânți și de data aceasta, puțini

Fig. 75 — Chipul doamnei Maria de Mangop (Crimeia), a doua soție a lui Ștefan cel Mare, pe acoperământul de mormânt dela mănăstirea Putna. Inscripția, în limba slavă, dă data decesului : 6985 (1477), Decemvrie 29. (D. P.).

dintre soldații lui Ioan Albert își mai văzură țara. O altă oaste polonă, de călăreși mazuri, era zdrobită, în aceeași vreme, de către vornicul *Boldur* la *Lențești*. Campania din 1497 se isprăvi deci printr'un adevărat dezastru. Prada luată de Moldoveni fu enormă.

În ce privește pe prizonieri, tradiția, consemnată de Neculce în „O seamă de cuvinte“, spune, că Ștefan ar fi poruncit să fie puși să are mai multe locuri întinse pe care le-a semănat apoi cu ghindă și așa au crescut „dumbrăvi pentru pomenire ca să nu se mai acolisească (să se lege!) de Moldova : *Dumbrava Roșie* la Botoșani, și *Dumbrava Roșie* la Cotnar și *Dumbrava Roșie* mai gios de Roman“. Unii se îndoiesc în veracitatea acestei tradiții; noi socotim însă, că nimic nu ne împiedică s'o admitem. Detaliile pe care ni le dă Neculce asupra tratamentului la care erau supuși acei prizonieri nu par de loc a fi inventate.

Ca urmare a biruinței, Ștefan năvăli în Polonia, în vara anului următor, cuceri și arse o sumă de cetăți și ajunse până aproape de *Cracovia*, luând un foarte mare număr de robi (vezi fig. 73). Curând după aceea formulă pretenții—care erau de altfel îndreptățite deoarece vechea datorie tot nu fusese plătită — asupra *Pocuției*. Polonii nevenind la judecată — o comisie mixtă, Moldoveni Poloni și Unguri, trebuia să hotărască — Ștefan ocupă această provincie și își așeză în ea pârcălabii și vameșii săi (1502).

Fig. 76 — Piatra de mormânt, la mănăstirea Putna, a *Marii de Mangop*, a doua soție a lui Ștefan cel Mare. Voievodul a fost căsătorit de trei ori : prima dată cu *Evdochia din Chiev*, moartă în 1467, a doua oară cu *Maria din Mangop*, moartă în 1477, a treia oară cu *Maria*, fiica lui Radu cel Frumos.

Sfârșitul lui Ștefan. Intors acasă, marele voievod simți agravându-se boala de care suferea : *podagra* sau, cum i se spune astăzi, *guta*. Il supăra și rana dela picior căpătată cu mulți ani înainte, la primul asediu al Chilieii, și care nu se închisese nicio-dată deplin. In 1502, venise la Suceava să-l îngrijească un medic venețian. In 1504, se făcu un consult cu mai mulți medici și se hotărî ca plăgile produse de boală să fie arse cu fierul roșu. Dar

Fig. 77 — Biserica mănăstirii Voroneț, ctitoria lui Ștefan cel Mare. Picturile exterioare sunt, împreună cu cele dela Sucevița, printre cele mai reușite din întreaga noastră artă veche (O. N. T.).

totul fu în zadar ; in ziua de 2 Iulie, într'o Marți, Ștefan își dădu sufletul, după ce mai întâi hotărîse ca urmaș la tron pe fiul său, *Bogdan-Vlad*. Insoțit de boieri, de toată curtea și de mare mulțime de norod care simțea că a pierdut pe cel mai bun apărător al ei, trupul eroului a fost purtat spre mănăstirea *Putna* unde și astăzi odihnește (vezi fig. 74, 75 și 76).

„Fost-au acest Ștefan Vodă — povestește cronicarul Grigore Ureche — om nu mare de stat, mândios și de grab a vărsa sânge nevinovat ; de multe oi

la ospețe omora fără județ. Amintrelea, era om întreg la fire, neleneș și lucrul său îl știa a-l acoperi, și unde nu gândea, acolo îl aflai. La lucrurile de războaie meșter, unde era nevoie, însuși se vâra, ca văzându-l ai săi, să nu îndărăpțeze, și pentru aceea rar războiu de nu biruia, și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitorilor“.

Ctitoriile. Domnia lui Ștefan cel Mare — cea mai lungă domnie din câte a cunoscut Moldova : peste patruzeci și șapte de ani — e însemnată nu numai prin faptele vitejești săvârșite, prin strălucitele biruinți câștigate asupra tuturor dușmanilor, dar și prin felul

Fig. 79 — Tripticul, adică întreita icoană a lui Ștefan cel Mare. La mijloc, Isus Hristos, în stânga, Maica Domnului, în dreapta, Sf. Ioan Botezătorul. Lucrat în argint frumos cizelat și împodobit cu pietre scumpe. Potrivit tradiției, acest triptic însoțea întotdeauna pe marele domn în luptele sale. Se află la mănăstirea Putna. (D. P.).

înțelept în care a fost gospodărită țara, sporită bogăția ei. E însemnată iarăși prin grija pe care a purtat-o domnul bisericii, prin numeroasele lăcașuri dumnezeiești, pe care le-a ridicat în întreaga țară și chiar în afara hotarelor ei, în Ardeal, în Țara Românească și la muntele Athos. Mănăstirea *Putna* a fost făcută din temelie de dânsul ; la mănăstirile *Neamțu*, *Bistrița*, *Voronețul* (vezi fig. 77), *Tazlăul*, *Dobrovățul* a zidit biserici nouă. Alte biserici a ridicat în ora-

Fig. 79 — Biserica dela Baia, ctitorie a lui Ștefan cel Mare. (C. M. I.).

Fig. 80 — Steag al lui Ștefan cel Mare; înfățișează pe Sfântul Gheorghe stând pe un jilț domnesc, ținând cu amândouă mâinile sabia și călcând în picioare balaurul cu trei capete. Inscripția de pe margini, datată 7008 (1500), e în limba slavă: Sfântul să apere, în lumea aceasta și cea viitoare, pe „Io Ștefan Voievod, din mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei”. Steagul se afla, până la războiul din 1916, la Muntele Athos; astăzi e la Muzeul Militar din București. (M. M.).

șele *Suceava, Iași, Vaslui, Dorohoi, Piatra, Hârlău, Baia, Chilia*, etc., precum și în satele *Borzești* de unde după tradiție ar fi fost neamul lui Ștefan, *Războieni*, unde s'a dat lupta cu Turcii, *Răuseni* unde a pierit tatăl său Bogdan. În Muntenia, a înălțat o biserică la *Râmnicul-Sărat*; la muntele Athos a adus dife-rite îmbunătățiri mănăstirii *Zografu* și i-a făcut danii însemnate; în Ardeal, el este, după toate probabilitățile, ctitorul mării biserici de piatră a Mănăstirii dela *Vad*, pe Someș, în apropierea cetății Ciceiul. Niciun alt voievod ^{moștenitor} de ai noștri n'a zidit atâtea lăcașuri dumnezeiești și nu le-a înzestrat atât de bogat. Credința lui Ștefan era puternică; ea l-a ajutat în toate împrejurările; cu ajutorul lui Dumnezeu a putut el străbate prin toate încercările și greutatele (vezi și fig. 79 și 80).

Viteaz, înțelept, credincios, bun cârmuitor și cu dragoste de popor, marele voievod al Moldovei a fost lăudat și prețuit nu numai de ai săi, dar și de străini și de dușmani. Am pus în fruntea acestui capitol cuvintele cronicarului *polon* Miechowski; ele exprimă adevărul curat. Gloria lui Ștefan cel Mare va străluci veșnic în istoria patriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Ștefan cel Mare: N. IORGA, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904 374 p. în 8°; V. PĂRVAN, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București 1905, 142 p. în 8°; ANDREI RĂDULESCU, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu Turcii în anii 1475 și 1476*, București, 1908, 90 p. în 8°; AL. LAPEDATU, *O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), p. 107—109; GENERAL RADU ROSETTI, *Incercări critice asupra războaielor din anii 1475 și 1476 dintre Ștefan cel Mare și Turci*, București, 1914, 44 p. în 8°; GH. I. BRĂTIANU, *Lupta dela Baia, (după izvoare ungu-rești)*, în *Rev. Ist.*, V (1919), p. 216—224; I. URSU, *Ștefan cel Mare Domn al Moldovei dela 12 Aprilie 1457 până la 2 Iulie 1504*, București, 1925, 463 p. în 8°; G. BALȘ, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, 331 p. în f^o (*Bul. Mon. Ist.*, XVIII, 1925); P. HENRY, *Le règne et les constructions d'Etienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504)*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, 1930, p. 43—58; VIRGINIE VASILIU, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne-le-Grand*. în *Rev. Hist. Sud-Est.*, VIII (1931), p. 188—191; P. P. PANAITESCU, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Sect.*

Ist. Acad. Rom., t. XV (1934), p. 61—80; GENERAL RADU ROSETTI, *Cranișele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*. în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 81—91; GENERAL RADU ROSETTI, *Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljești, Vaslui și Scheia*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 107—115; GENERAL RADU ROSETTI, *O mică întregire la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XVI (1934—1935), p. 45—58; I. MINEA, *Un popas al regelui Mateiaș în Moldova*, în *Cercet. Ist.*, X—XII (1934—1936), 2, p. 89—94; D. URZICĂ, *Bătălia din dumbrava dela Lipinți*, Iași, 1937, 36 p. în 8°.

VECHEA ORGANIZARE A ȚĂRILOR ROMÂNE VECHEA NOASTRĂ CULTURĂ

Studiul vechilor noastre forme de organizare adică a vechilor noastre „instituțiuni” are tot atâta însemnătate ca studiul istoriei politice.

Este o mare asemănare între Țara Românească și Moldova în ce privește vechea noastră organizație: domnia, funcțiunile, dărilor, amenzile, apoi clasele sociale, justiția și armata sunt aproape la fel. Lucru e natural deoarece, mai întâi, și de o parte și de alta a Milcovului, locuia *același popor*, cu aceeași limbă și aceleași obiceiuri; în al doilea rând, statul moldovean, întemeindu-se ceva mai târziu, a împrumutat din statul vecin al Țării Românești o sumă de forme de organizare. Dacă Ardealul ar fi putut să se desvolte liber, atunci aceste forme de organizare le-am fi găsit și aici; din cauza stăpânirii ungurești însă, s'au făcut prefaceri și s'au introdus forme noi, totuși a rămas și o parte din cele vechi.

Numele poporului și al țării. Numele nostru generic și străvechiu, acela pe care-l întrebuințează poporul, este numele de *Rumân*. Forma *Român* pare a fi mai nouă — o găsim în veacul al XVI-lea în Paliia dela Orăștie (vezi mai jos pag. 295) — și se datorește influenței literare. *Rumân* este însă vechiul nume al *Romanilor*, modificat după legile dezvoltării limbii noastre. *Suntem singurul popor romanic care am păstrat numele vechilor stăpânitori*; fragmentul etnic al „Rumașilor” sau Retoromanilor din Alpi (sudul Elveției și nordul Italiei) e prea puțin numeros — câteva zeci de mii — spre a fi pus alături. Pe lângă acest nume generic și

străvechiu, noi am avut și alte nume, locale, după formațiile politice sau individualitățile geografice în care locuim. Ni s'a spus și ne-am spus astfel *Olteni*, *Munteni*, *Moldoveni*, *Ardeleni*, *Bănățeni* și *Maramureșeni*. Chiar în cuprinsul regiunilor care au determinat aceste numiri, s'au format apoi alte denumiri, corespunzând unor împărțiri și mai mici, unor ținuturi caracteristice. Astfel, s'au deosebit în Ardeal *Bârsanii* (în țara Bârsei), *Mărginenii* (în regiunea Sibiului) și *Moșii*; în Moldova, *Vrâncenii*. O diferențiere a avut loc și în legătură cu opoziția dintre munte și câmpie. Locuitorii celui dintâi, specializați în păstorie, s'au numit și *mocani*, în timp ce aceia care stăteau la șes, îndeletnicindu-se mai mult cu agricultura, au purtat numele de *cojani*.

Ca și pentru popor, noi am avut și pentru țară un nume străvechiu și generic: acela de *Țara Românească*. Este numele care s'a păstrat și după întemeierea statului, pentru ținutul dintre Carpați și Dunăre — aci e Vlașca Slavilor năvălitori — cât și pentru o regiune întreagă din Ardeal, pomenită în veacul al XIII-lea sub numele de „Terra Blacorum“. Năvălirea Ungurilor și formarea celor două state românești a dus la crearea unor noi numiri, oficiale, în legătură fie cu *așezarea geografică*, fie cu *întemeietorul* statului și a dinastiei.

Numele oficial al Țării Românești, întrebuințat de cancelaria domnească, este, în documentele slave și grecești, *Ungrovlahia*, în cele latinești, *Transalpinga*. Și unul și celălalt au un înțeles *geografic*: cel dintâi, de origine greacă, înseamnă „Vlahia de lângă Ungaria“, spre a o deosebi de cealaltă Vlahie, din Peninsula Balcanică; cel de al doilea are înțelesul de „țara de dincolo de munți“ (Alpi e luat aci în înțelesul generic de munte!). Uneori, i se mai spune țării *Basarabia*, după întemeietorul dinastiei; se întrebuințează de asemenea numirea de *Muntenia*.

Moldova poartă în documentele cancelariei domnești deobiceiu acest nume care e numele *râului* (vezi mai sus, p. 171); câteodată i se spune și *Moldovlahia*. În actele grecești i se spune uneori și *Rusovlahia* (adică Vlahia de lângă Rusia) și *Maurovlahia* (Vlahia neagră). Turcii o numesc, după întemeietor, *Bogdan-ili* (țara lui Bogdan) sau *Qara-Bogdan* (Bogdania neagră).

Transilvania (mai rar *Ultrasilvania*) e un termen de origine cultă, datorit cancelariei latine a regilor unguri. Înseamnă: „țara

de dincolo de păduri“ : așa se înfățișa ea pentru Ungurii din pustă. Poporul nostru a întrebuițat și întrebuițează însă un alt termen, acela de *Ardeal* care vine din ungurește („țara pădurii“) și care a fost adoptat de strămoșii noștri, băștinași peste munți, prin același proces care explică de ce băștinașii Italiei au adoptat numele de *Lombardia* sau aceia ai Galiei numele de *Franța* (dela năvălitorii Longobarzi și Franci !).

Domnul. În fruntea țărilor noastre, atât în Muntenia cât și în Moldova, era *domnul*. El cârmuia, el era judecătorul cel mai înalt și comandantul suprem al armatei ; în conducerea țării era ajutat de *dregători* adică de slujbași ; în împărțirea dreptății, trebuia să ție seamă de *obiceiul pământului*, adică de o sumă de legi ne-scrise, transmise din generație în generație prin viu graiu. Nu avea deci, așa cum s'a crezut mai înainte, o „putere absolută“ ; de proprietatea particulară, boierească, nu se putea atinge, decât în următoarele trei cazuri : 1) în caz de înaltă trădare sau „*viclenie*“ ; 2) în caz de *desherență* adică dacă proprietarul murea fără să aibă vreo rudă care să-l moștenească ; 3) pentru *neplata dărilor*. În schimb, aparțineau domnului : locurile *pustii* adică neocupate de alți proprietari (frecvente mai ales în Moldova), *braniștile* adică terenurile rezervate pentru fân, pentru vânat și pescuit, precum și *hotarele* târgurilor și orașelor adică moșiile pe care erau așezate acestea. Bine înțeles, domnul mai avea, ca orișicare boier, proprietățile sale *personale*, moștenite dela părinți sau cumpărate.

Sucesiunea la tron nu se făcea pe temeiul unei reguli *fixe*, cum e astăzi, ci boierii puteau să aleagă pe oricare dintre urmașii, legitimi și nelegitimi, ai domnului răposat, sau pe vreuna din rudele lui. Din această cauză au avut loc la noi multe lupte pentru domnie ; ele au fost o adevărată nenorocire.

În Ardeal n'a existat un domn, ca în țările de dincoace de Carpați, deoarece el făcea parte din regatul Ungariei. A existat însă un „voievod al Transilvaniei“, reprezentant al regelui și conducător al provinciei. Titlul lui e o moștenire dela vechii voievozi româno-slavi din Ardeal, foștii stăpâni ai țării.

Dregătorii (din latinul *dirigo* = a conduce) care ajutau pe domn în cârmuirea țării se împărțeau în mai multe categorii. Erau întâi *dregătorii mari*, corespunzând miniștrilor de astăzi ; fiecare avea mai mulți subalterni și se bucura de venituri însemnate. Erau apoi cârmuitorii de județe numiți *pârcălabi*. Erau, în sfârșit, dregătorii mici, cu diverse atribuții, judecătorești, administrative, fiscale și militare, atât la curtea domnului cât și în orașele și satele țării.

Dregătorii mari erau următorii : *Banul*, cârmuitorul Olteniei, cel dintâi dintre dregătorii munteni ; *Vornicul*, adică judecătorul curții și al întregii țări, afară de Oltenia ; în Moldova, unde, mai târziu, vor fi doi vornici : unul de țara de sus și altul de țara de jos, acest dregător are și comanda armatei, în lipsa domnului ; *Logofătul* sau șeful cancelariei domnești : el are grijă de corespondența oficială ; el eliberează hrisoavele de moșie ; el are în păstrarea sa sigiliul sau pecetea cea mare a statului ; *Vistierul* sau ministrul de finanțe : el strânge dările și face plățile unde e nevoie ; *Spătarul* sau purtătorul spatei domnești ; mai târziu, în Muntenia, el comandă și oastea călare ; *Paharnicul*, numit în Moldova și *ceașnicul*, adică cel ce are grijă de băutura domnului ; el toarnă acestuia în pahar, după ce mai întâi a luat „credința“, adică a gustat spre a vedea dacă vinul nu e cumva otrăvit ; *Stolnicul* sau purtătorul de grijă al mesei domnului ; și el gustă bucatele, spre a nu fi otrăvite sau coclite ; *Comisul* sau îngrijitorul grajdurilor domnești ; în seama lui sunt caii ; *Stratornicul* sau *Postelnicul*, cel ce are grijă de patul și de odaia de culcare a domnului ; el introduce de asemenea la domn pe cei care doresc să-i vorbească. Toți aceștia aveau câte un subaltern de rangul al doilea, unul de rangul al treilea și mai mulți subalterni mărunți. (Așa de exemplu : vistierul avea un *vtori* vistiernic, un *treți* vistiernic și mai mulți vistiernici, paharnicul un *vtori* paharnic, un *treți* paharnic și mai mulți păhărnici, etc.).

După marii dregători veneau, la curtea domnească, o sumă alții, de rang mai mic, având diferite rosturi. Astfel era : *Cămărașul*, purtând grija monetăriei ; *Armașul*, care aducea la îndeplinire execuțiile capitale și pedepsele corporale hotărâte de domn ; *Clucerul*, în seama căruia erau cămărilor cu provizii ; *Sulgerul* care aprovizionă curtea cu carne ; *Șetrarul*, mai mare peste corturile domnești, etc.

În veacul al XVI-lea apare în Moldova *batmanul* (din germanul Hauptmann, prin filieră polonă !) care avea comanda asupra întregii armate, iar în Țara Românească *aga*, însărcinat cu *paza* orașului de reședință și a curții domnești. Numele e împrumutat dela Turci („aga“) și înseamnă, în limba acestora, între altele „ofițer comandant“.

Județele erau împărțiri administrative, formate, în Muntenia, mai mult de-a-lungul râurilor, în Moldova și în Ardeal (unde purtau respectiv numele de *ținuturi* și *comitate*) mai mult în jurul orașelor sau cetăților.

O sumă dintre vechile județe au dispărut în cursul vremii. Astfel au fost județul *Jaleșului*, al *Motrului*, al *Gilortului*, (pe lângă râurile respective) și *Județul de Baltă*, în Oltenia ; județul *Pădureț* (între Argeș și Mușcel) și al *Săcuenilor* (între Prahova și Buzău) în Muntenia ; ținutul *Trotușului*, al *Adjudului*, al *Horincei* (în nordul Covurluiului), al *Bârladului*, al *Cârligăturii* (între ținuturile Roman, Vaslui, Iași și Hârlău), al *Hârlăului* (azi al Botoșanilor) al *Herței*, al *Codrului*, al *Gretenilor* și al *Hotârniceștilor* (aceste trei din urmă în marginea Bugeacului) în Moldova ; comitatul *Crasnei* (pe lângă apa cu același nume) al *Solnocului* (spre miazănoapte de cel precedent), al *Zarandului* (în Munții Apuseni), etc. în Ardeal. (Vezi și hărțile).

În fruntea județelor stăteau *pârcălabii* în Muntenia și în Moldova și *comiții* în Ardeal. În unele județe moldovene, unde erau cetăți mai însemnate, ca la Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamț, găsim *câte doi pârcălabi* ; tot doi pârcălabi erau, pare-se, și la Dârstor, în vremea lui Mircea cel Bătrân.

În câteva județe de margine ale Moldovei și anume în Putna, Tecuci, Hotin, Neamț, Cernăuți, Soroca, pârcălabii s'au mai numit și *staroști*, după modelul dregătorilor asemănători din Polonia.

Orașele și satele. Orașele erau cârmuite de un consiliu comunal alcătuit din doisprezece *pârgari* (în orașele săsești Bürger ; de aci vine chiar cuvântul românesc), având în frunte, în Muntenia, pe un *județ*, în Moldova pe un *șoltuz*, iar în Ardeal un *Bürgermeister*. Cele mai vechi orașe de pe teritoriul românesc de astăzi au fost pe țărmul mării, continuând pe cele antice și medievale (Cetatea Albă, Constanța, Mangalia) apoi pe Dunăre, (Vicina,

azi dispărută, Chilia, Brăila, Dârstor, Giurg. , Severin) și în Ardeal (vezi fig. 81). La început, în unele oraș ale noastre au fost colonii de *Sași*, veniți din Ardeal (așa, de pildă, în Câmpulungul Muscelului, în Râmnicul Vâlcei, în Târgul Neamț, în Baia și în Suceava) sau de *Germani* veniți din Galiția (în Siret). Au fost și colonii *ungurești* în câteva târguri moldovene precum și colonii de *Armeni*, foarte pricepuți la negoț. În orașele dela Dunăre și Mare, erau și un număr de *Greci*. Cu vremea însă, mai toate aceste

Fig. 81 — Vedere a Brașovului cu Biserica Neagră și cu unul din turnurile de apărare ale vechiului zid. (D. P.).

elemente etnice străine s'au contopit cu populația românească, au dispărut în mijlocul ei.

Satele au constituit întotdeauna forma de așezare tipică a noastră. Cuvântul e de origine latină, vine din „fossatum“ adică loc înconjurat cu șanț (fossa) deoarece șanțul alcătuea limita sau hotarul satelor în epoca stăpânirii romane. Din „fossatum“ s'a făcut „fsat“ : în această formă găsim cuvântul în Psaltirea Scheiană ; de aci, apoi, s'a ajuns la forma actuală. În secolele XIV și XV, satele erau mult mai mici decât cele de astăzi ; satele întinse, cu populație numeroasă, constituiau o excepție. Se împărțeau în trei

categorii : sate *domnești*, așezate pe proprietățile domnești, sate *boierești* sau *mânăstirești* care erau proprietatea boierilor și mânăstirilor, și satele de *moșneni* sau *răzeși*, formate din coproprietari, descendenți dintr'un strămoș comun. Satele domnești, boierești și mânăstirești erau administrate în Moldova de *cnezi*, *juzi*, *uriadnici* și *vătămăni*, în Muntenia de *pârcălabi* (care nu sunt tot una cu

Fig. 82 — Ruinele cetății Soroca, unul din locurile de pază la Nistru, împotriva Tătarilor. (C. M. I.).

cârmuitorii județelor !). Satele de moșneni sau răzeși se administrau singure.

Organizarea militară. În vremea veche, serviciul militar era obligator numai pentru proprietarii de pământ ; aceștia trebuiau să răspundă la orice chemare a Domnului și să meargă la războiu. Cine nu mergea, se făcea vinovat de „hiclenie“ adică de înaltă trădare și pierdea, pentru această vină, nu numai moșia, dar, de cele mai multe ori, și capul. Cei care n'aveau pământ mergeau la războiu numai în cazuri excepționale, de mare primejdie, când se porunca ridicarea tuturor gloatelor. În schimb, ei făceau anumite

munci și servicii la cetăți, cărau materialul de construcție, lucrau la ridicarea zidurilor, etc.

Armele noastre erau *arcul*, *sulița* sau *fuștul* și *sabia*, apoi *ghioaga ghintuită*; mai târziu, s'au introdus și armele de foc, puștile care pe atunci se numeau *sânețe* și, înaintea acestora, *tunurile* care se numeau *puști*. În 1432—1433, Vlad Dracul scria Brașovenilor: „Deci vă rog ca pe niște frați ai mei, *pregătiți-mi o sută puști, cu toate cele de trebuință*, și cu arcuri, cu săgeți, cu scuturi, cât veți putea mai multe“. Iar în Octomvrie—Decemvrie 1445, același domn

Fig. 83 — Ruinele Cetății Albe. Poarta și fortul central. Dacă dușmanul izbutea să pătrundă înlăuntrul incintei fortificate, atunci apărătorii aveau, ca ultim refugiu și loc de rezistență, fortul central. (C. M. I.).

se adresa din nou Brașovenilor: „Vă rog dar să ne ajutați cu arcuri și cu săgeți și cu puști și să ne dați salitră ca să ne facem praf“. În Moldova, prima mențiune despre armele de foc se află în inscripția pusă de pârcălabul Stanciul la Cetatea Albă în 1454, în care se spune: „S'a sfârșit acest zid și a fost înarmat cu tunuri de Dumnealui Stanciul, în anul 6962, luna Martie“. Țăranii se foloseau și de *topoare*, *coase*, *seceri*. Pentru apărare aveau *scuturi* sau

paveze ; boierii purtau și *cămăși de zale*, uneori chiar *armuri* întregi.

Cetățile erau atât la hotare cât și înlăuntrul țării ; mai numeroase și mai însemnate au fost cetățile moldovene (vezi și fig. 82, 83, 84) În Ardeal, orașele aveau ziduri puternice, cu turnuri de apărare ; resturi de ale lor se mai văd și astăzi la Brașov, la Sibiu, la Sighișoara și în alte părți. În afară de cetăți, au servit ca loc de apărare și de refugiu, atât de o parte cât și de alta a Carpaților, mănăstirile și bisericile întărite. Unele fac și acum impresia de cetățui, cu zidurile lor groase și cu turnurile dela colțuri și chiar din mijlocul laturilor ; astfel, de pildă, mănăstirile Pobrata și Sucevița, în Moldova, apoi bisericile dela Cîsnădie, Archita sau Dealul Frumos, în Ardeal.

Judecata se făcea de către dregători care aveau dreptul să pronunțe amenzi și pedepse corporale ; vornicul și banul puteau condamna și la moarte. Ea se făcea însă și de către *jurători* care erau oameni din aceeași categorie ca și împričinații ; această procedură se numea „a lua legea” ; partea care pierduse putea să ceară un număr *dublu* de judecători — „lege peste lege” — spre a dovedi totuși că dreptatea e a ei ; se putea merge astfel dela 6 la 12, apoi la 24 și chiar la 48 de jurători.

Fig. 84 — Inscripție în limba slavă, dela Cetatea Albă, arătând că în anul 6984 (1476) s'a săvârșit „marea poartă” a cetății, domn fiind Io Ștefan Voevod iar pârclabi panul Luca și panul Herman. (M. M.).

Jurătorii erau convocați printr'un „răvaș“ care cuprindea, în afară de numele lor — li se mai spunea și tocmelnici, adeveratori sau judecători — pricina pe care trebuia s'o cerceteze, ziua și locul de adunare, precum și numele dregătorului însărcinat cu supravegherea întregii operațiuni. Iată unul din cele mai vechi „răvașe“ de acest fel scrise în limba română, vârstată însă cu unele formule de cancelarie slave : „Zde (aici) meghiașii tocmelnici ai lui Stoian și ai Borcii ot Săbiceu, poim (anume) : ot (din) Chiojd Stroe i (și) Dragomir Sersea ; ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătârlage Stan Brădițeanul i Pătru postelnic i ot Bășceni Vlasie, ca să caute pentru niște ocină den Sibiceu, are Stoian parte, au n'are, și să le cate și cărțile, de vor adevăra că are, sa ție ; iar de nu va avea, să rabde. Insă cum vor afla cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. I ispravnic... (alb) portar. Pis. (a scris) Dumitru logofăt. Mai 4 dni (zile). U (în) Târgoviște. Văleat (în anul) 7149 (1641). Io Matei Voevod milostiiu bojiu gospodar (cu mila lui Dumnezeu, domn).

Pedepsele cele mai obișnuite erau *gloabele* adică amenzile ; ele se plăteau de obicei în vite și fiindcă se dădeau vitele cele mai slabe, mai rele, cuvântul *gloabă* a ajuns să aibă și acest înțeles. Hoții, ucigașii și „hiclenii“ sau vinovații de înaltă trădare se pedepseau cu *moartea* sau cu trimiterea la *ocnă*. Ultima instanță, în materie de judecată, era Domnul : el nu putea însă trece peste hotărîrea jurătorilor.

Clasele sociale. Din documentele veacurilor XIV și XV rezultă că au existat în Principate patru mari categorii sociale : *boierii*, *orașenii*, *rumânii* sau *vecinii* și *robii*.

Boieri erau, în epoca veche, toți proprietarii de pământ, indiferent de suprafața stăpânită. Și cel care avea zeci de sate și acela care trăia în devălmășie cu rudele lui pe o parte dintr'un sat — adică *moșneagul* sau *răzășul* — tot *boier* se chema. Acest cuvânt însemna *nobil*, *de frunte* ; noi l-am luat dela Slavi iar aceștia, la rândul lor, dela Bulgari sau poate chiar dela Avari.

În primele timpuri ale vieții de stat românești, nobilimea a fost reprezentată, prin urmare, de proprietarii pământului. Aceștia sunt *anteriori* întemeierii ; în diploma Ioaniților, din 1247, li se spune „majores terrae“. Ei ajută pe Litovoi în lupta împotriva Ungurilor, ei sunt biruatorii din 1330 asupra lui Carol Robert ; tot ei ajută lui Bogdan și tovarășilor acestuia să respingă oștile trimise de regele Ludovic al Ungariei.

În afară de numirea generică de *boieri*, proprietarii de pământ

mai poartă în Muntenia o serie încă de alte nume : *megiași*, *cnezi*, *juzi*, *judeci* și *moșneni*. Megieși li se spune în calitatea lor de „vecini de moșie“ ; *cnezi* sunt numiți în ipostaza lor de „oameni liberi“ și

Fig. 85 — Trei din turnurile zidului înconjurător care apăra altădată Sibiul. Fiecare din aceste turnuri purta câte un nume, după numele breslei din care se recrutau soldații care formau garnizoana turnului respectiv. Astfel, unul era turnul olarilor, altul al fierarilor, etc. (D. P.).

„stăpâni de vecini sau rumâni“ ; aceste două înțelesuri ale termenului *cneaz*, cuvânt de origine slavă, sunt redată prin acele două

numiri de origine latină : *judeci* însemnând „oameni liberi“ și *juzi* „stăpâni de rumâni“. Moșnenii sunt „oameni cu moșie“, care au moștenit această moșie dela înaintașii lor, dela moșul comun, întemeietor al satului. Ei stăpânesc în *devălmășie* o parte a acestui sat, întocmai ca și răzășii moldoveni.

Cu vremea, aceste denumiri, megieși, cnezi, juzi, judeci, moșneni s'au dat în special *micilor proprietari*, pentru cei mari întrebuintându-se în mod obișnuit titlul de *boier*.

În Moldova, moșnenilor li se spune *răzăși*, iar *juzii* și *cnezii* nu sunt proprietari de sate, ci, așa cum am arătat și mai înainte *administratori* ai lor, întocmai ca și cnezii din Ardeal. Probabil înainte de descălecatul din Maramureș, adică de procesul de cucurire care stă la baza întemeierii statului moldovean, cnezii și juzii moldoveni să fi fost și ei, întocmai ca acei din Muntenia, proprietarii satelor respective.

Orășenii locuiau în orașe și târguri și erau alcătuiți din negustori și meseriași, împărțiți pe bresle și având anumite obligații fiscale și militare.

Rumânii sau *vecinii* erau locuitorii satelor domnești, boierești și mânăstirești ; în Ardeal li se spunea *iobagi*. Caracteristica lor este de a depinde *de un stăpân*. Rumânul, vecinul sau iobagul ascultă de stăpânul — domn, boier sau mânăstire — pe moșia căruia trăiește ; el este obligat *să-i lucreze* la ce-l va pune, aceasta e obligația de căpetenie, să-i dea apoi *dijmă* din produsele câmpului și să-i plătească *dări* pentru vitele pe care le crește. Eliberarea de rumânie nu se poate face *fără consimțământul stăpânului* ; chiar când se răscumpără cu bani, faptul e considerat ca o pomană a stăpânului, ca un act de milă sau de „iertare“ din partea acestuia. Numai în caz de robie, rumânul scapă — e și natural — de legătura față de stăpânul său. Dacă se întoarce din robie, acesta nu mai are niciun drept asupra lui. Situația de om neliber, de om cu stăpân, se transmite și asupra urmașilor *în linie bărbătească* a rumânului. Și copiii săi și nepoții și strănepoții, într'un cuvânt toți descendenții săi sunt de asemenea rumâni. Femeia nu împărtășește soarta bărbatului : ea nu e rumână ; tot așa și fetele.

Robii. Ultima categorie socială o formau, în câte și trele țările românești, robii. Ei erau cu totul în puterea stăpânilor lor care puteau face cu dânșii orice vroiau, fără să-i omoare însă. Cu-

vântul rob e de origină slavă ; în latinește îi corespunde „sclavus“. Robi erau *Țiganii* ; documentar, îi constatăm pentru întâia dată în Țara Românească, în hrisovul din 30 Octomvrie 1385, prin care Dan I întărește mănăstirii Tismana posesiunile ei ; între aceste posesiuni sunt trecute și „40 sălașe de țigani“, pe care mănăstirea le stăpânea din vremea lui Vlaicu Vodă (1364—c. 1377). Țiganii sunt mai vechi însă la noi în țară decât această mențiune documentară. Se pare că au venit odată cu Tătarii, aduși de aceștia. Sunt originari din India ; limba lor se aseamănă cu unele dialecte din nordul Indiei.

În Moldova, pe lângă Țigani, mai erau și *Tătarii*. E vorba de acei Tătari care fuseseră prinși în războaiele purtate de descălători și care trăiau în „sălașe“ ca și Țiganii, în diferite sate și orașe. Alexandru cel Bun dăruiește asemenea Tătari robi mănăstirilor Moldovița și Pobrata.

Vieța economică. Țările noastre au avut, în genere, o vieță economică de caracter agricol, determinată de cele două îndeletniciri *esențiale* ale băștinașilor : *agricultura*, sub toate formele ei, și *creșterea vitelor*. Putem face totuși o diferențiere, împărțind, sub raportul economic, teritoriul românesc în două mari arii : de o parte, Moldova și Muntenia, unde acest caracter agricol a fost aproape exclusiv, de partea cealaltă Ardealul, unde existând și o vieță orășenească mai dezvoltată, s'a adăogat și un început de activitate industrială.

Principalele produse ale noastre au fost *grânele* — grâu, orz, ovăz, mei ; porumbul, adus din America, se va introduce relativ târziu, pe la începutul veacului al XVII-lea — precum și *turmele de oi* și *cirezile de vite*. Caii noștri — în special cei moldovești — erau foarte căutați ; Dimitrie Cantemir reproduce un proverb turcesc care spune că „un tânăr persan și un cal moldovean sunt mai lăudați decât toți ceilalți“. *Albinăritul* era foarte dezvoltat ; prisăcile erau mult mai numeroase ca în vremea noastră și pe drept cuvânt, deoarece pe atunci mierea ținea locul zahărului, iar lumânările de ceară reprezentau ultimul cuvânt în ce privește tehnica luminatului. *Pescuitul* luase o dezvoltare remarcabilă la Dunăre și în bălți ; peștele constituia un articol obișnuit de export.

În ce privește bogățiile minerale, locul de frunte îl ocupa

sarea ; păcura se scotea numai pentru unsul roșilor și pentru leacuri, deci în cantitate foarte mică. *Arama* se exploata pe vremea lui Mircea la *Bratilovo*, în județul Mehedinți ; *fierul* la *Baia de fier*, în județul Gorj. Mai însemnată, dintre metale, era producția *aurului* pe care-l strângeau, atât în Moldova cât și în Țara Românească, țiganii *zlătari* (dela zlat, în limba slavă aur) din nisipul unor anumite râuri. În Ardeal, exploatarea aurului, în Munții Apuseni, constituia un izvor însemnat de venit.

Mulțumită privilegiilor comerciale din vremea lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun, privilegiile confirmate de domnii următori, suntem bine informați asupra importului și exportului țărilor noastre. Se importau în primul rând stofe, țesături : *catifea*, care era de patru calități : de Ypres, de Louvain, de Colonia și de Cehia (vezi și mai sus p. 187), apoi „*postav frâncesc*“ din Flandra, *postav* de Buda și de Liov precum și „*pânză nemțească*“ și „*pânză litvană*“. Din răsărit se aduceau țesături de mătasă (*camhă, tebencă, hazdee*), de bumbac (*bogasii*), de păr de cămilă (*camelot*), de purpură (*olovirul*), apoi coloniale (piper, șofran, scorțișoară), vin grecesc, dulce, „de Malvazia“, untdelemn în burdufe precum și unele fructe exotice. Se importau articole de îmbrăcăminte și încălțăminte confecționate gata, apoi tot felul de obiecte manufacturate (cuțite, coase, cuie, etc.) precum și *arme* (săbii, arbalete, iar mai târziu tunuri, puști, silitră). Într'un cuvânt, produse cu volum mic dar valoare mare. Se exportau, în schimb, materii prime, produse agricole, cu volum mare, dar valoare mică. În primul rând veneau vitele : boi, vaci, porci, oi și cai. Din aceștia din urmă nu se puteau exporta însă decât cei obișnuiți, nu și „caii buni de țară“ (astfel în privilegiul lui Alexandru cel Bun !) care erau păstrați desigur pentru nevoile armatei. Veneau apoi *pieile, blănurile* (de jder, de vulpe, de râs, etc.), *grâul, peștele sărat, mierea și ceara, sarea*, care, transportată la Dunăre pe „drumuri ale sării“, trecea în Peninsula Balcanică, și *vinul* (cotnarul ajunsese bine cunoscut în Polonia !). Nu existau drumuri pietruite, ci simple șleauri ; podurile erau rare. Negustorii se întovărășeau câte mai mulți, când plecau cu carele cu mărfuri ; între Prut și Nistru se pare că erau străji domnești care însoțeau convoaiele. În Moldova, drumurile principale străbăteau țara de-a-lungul, venind din Polonia (Liov, Camenița) și răspunzând la Chilia și Cetatea Albă. În Muntenia erau drumuri care,

pornind dela Dunăre, treceau peste munți, răspunzând în centrele săsești, Brașovul și Sibiu.

Sub raportul monetar, în afară de banii noștri, bătuți în țară, mai circulau și bani străini, de valoare internațională. Astfel era de pildă, *florinul*, o monetă italienească, de aur, *asprul*, o monetă bizantină și apoi turcească, de argint, și *groșul*, o monetă iarăși de argint, întrebuințată în toată Europa centrală și răsăriteană.

Organizarea financiară. Locuitorii țărilor noastre erau supuși la o serie de îndatoriri fiscale. Ei dădeau *dijme* din produsele lor, plăteau *bir* și făcea *munci* sau *slujbe*. Dijma — cuvântul e de origine slavă — se lua din grâne, în care caz se numea *găleată*, *câblărit* sau, în Moldova, *iliș*, din vin (*vinăriciu*), din miere și ceară (*albinărit*), din oi (*overit*), din porci sau râmători (*goștină*), din produsele laptelui (brânză de burduf, caș, cașcaval), din pește, din varză, din sămânță de cânepă, din fân, etc. La început, se lua în natură și reprezenta a zecea parte din produse, excepție făcând oile și râmătorii unde cota era mai mică : mai târziu, se plătea în bani. *Burul* era impozitul personal, privind pe contribuabil, iar nu averea acestuia ; în Moldova, se numea *dare* sau *dajdie*. El a mers crescând, odată cu creșterea obligațiilor noastre față de Turci. *Muncile* sau *slujbele* constau din cărături sau transporturi de produse destinate domniei, din lucru la cetăți, la mori, la poduri, la iazuri, din găzduirea trimișilor domnești, din procurarea de cai curierilor oficiali (*cai de olac*). Rumânii sau vecinii erau supuși la *toate* obligațiile fiscale, spre deosebire de boieri care nu făceau munci sau slujbe, și, poate, nu dădeau nici unele din dijme. Inegalitatea fiscală a fost doar una din caracteristicile evului mediu. Tot ce se încasa mergea la visteria domnească ; pe atunci, nu exista deosebire între tezaurul particular al domnului și acela al statului ; tot domnul lua și venitul, considerabil, al *ocnelor* și al *vănilor*.

Organizarea bisericească. La scurtă vreme după organizarea statului a urmat, după cum am văzut, și organizarea ierarhiei bisericești. În Muntenia, ea s'a făcut sub Nicolae Alexandru când țara căpătă un mitropolit ; în timpul lui Vlaicu Vodă, s'a instituit o nouă eparhie în partea de apus, cu reședința, după toate probabilitățile, la *Severin*. Titularul acesteia, deși e numit în primele

documente *mitropolit*, se pare că era, în realitate, numai episcop. O a doua episcopie, cu reședința la *Buzău*, se va institui mai târziu, sub Radu cel Mare, care reorganizează biserica munteană cu ajutorul patriarhului Nifon. În Moldova au fost de asemenea trei eparhii: o mitropolie la Suceava al cărei titular e recunoscut de Patriarhia din Constantinopol abia la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, și două episcopii, una la *Rădăuți*, cealaltă la Ro-

Fig. 86 — Biserică de sat, fortificată, din Ardeal. (D. P.).

man; mai târziu, sub Ieremia Moghilă, se va înființa a treia episcopie, a *Hușilor*.

Preoții plăteau o anumită dare episcopului sau mitropolitului din eparhia respectivă; erau îndatorați de asemenea să-i dea plocoane. Mai mari peste preoți erau *protopopii*; ei aveau grijă de executarea dispozițiilor înalților ierarhi.

Mănăstirile, numeroase și bogate, dispunând de adevărate latifundii, erau obligate să ajute pe domn, la vreme de nevoie, cu anumite sume de bani; această obligație se numea *împrumută*.

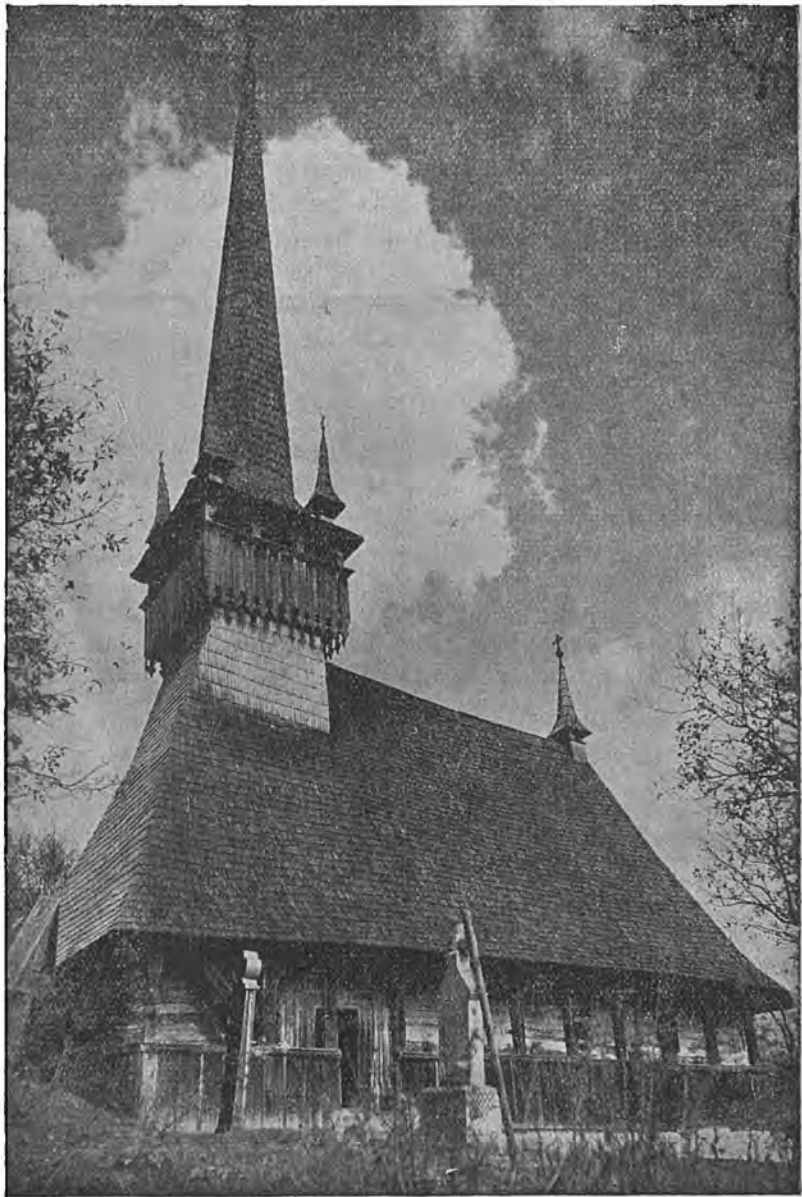

Fig. 87 — Biserica de lemn din comuna Fildul de Sus (județul Cluj). Turla având la bază un cerdac acoperit, cu patru turle mici la colțuri, e o adevărată capodoperă de tehnică și eleganță. (D. P.).

Vechea cultură. Istoriografia. Limba oficială a statului fiind, în vremea veche, limba slavă, era natural ca lucrările alcătuite pe atunci să fie în această limbă. În domeniul bisericesc, avem de înregistrat câteva opere originale. În Țara Românească, călugărul *Filoteu*, fost, ca mirean, logofăt al lui Mircea cel Bătrân, scrie un „*Polielen*“ adică un imn de mulțumire care s'a bucurat de o largă răspândire în toată ortodoxia. În Moldova, călugărul Gri-

Fig. 88 — Pictură pe peretele de miazăzi, la Biserica Domnească din Curtea de Argeș; a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Pe vremea aceea, nu se picta cu ulei, ca astăzi; culoarea, disolvată în apă, se aplica *pe tencuiala umedă*: e procedeul *frescei* (al fresco) întrebuițat sute de ani în bisericile noastre. (C. M. I.).

gore Țamblac alcătuieste, în timpul lui Alexandru cel Bun, „*Viața Sfântului Ioan cel Nou*“, ale cărui moaște fuseseră aduse de Domn la Suceava; tot de el sunt și un număr de *predici*, 21 de toate, dintre care 6 pe când era stareț la mănăstirea Neamțului.

O deosebită însemnătate au letopisețele sau cronicile care încep a se scrie acum și anume nu la mănăstiri, cum s'a crezut multă

vreme, ci la curtea domnească. Cel mai vechi este *Letopisețul zis dela Bistrița*; vin apoi *Letopisețul zis dela Putna* și *Cronica anonimă*. Câte și trele relatează pe scurt istoria Moldovei, dela descă-

Fig. 89 — Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași, ctitoria lui Ștefan cel Mare; lăcașul a fost restaurat de Regele Carol I, arhitect fiind Lecomte de Nouy. Zidurile sunt mai înalte decât la bisericile muntene; aspectul e mai svelt. (D. P.).

lecat până la începutul veacului al XVI-lea; Cronica anonimă are și o legendă despre originea romană a poporului nostru. Amănunte foarte interesante și noi asupra lui Ștefan cel Mare cuprinde *Cronica*

domniei sale, scrisă în limba germană și descoperită nu de mult la München.

Arta. Una din caracteristicile poporului nostru este *simțul artistic*. Acest simț se dovedește din felul cum își alcătuește și își împodobește, în regiunile mai ferite de influențe străine, *locuința și costumul*, din vechea noastră *arhitectură religioasă* (bisericile de

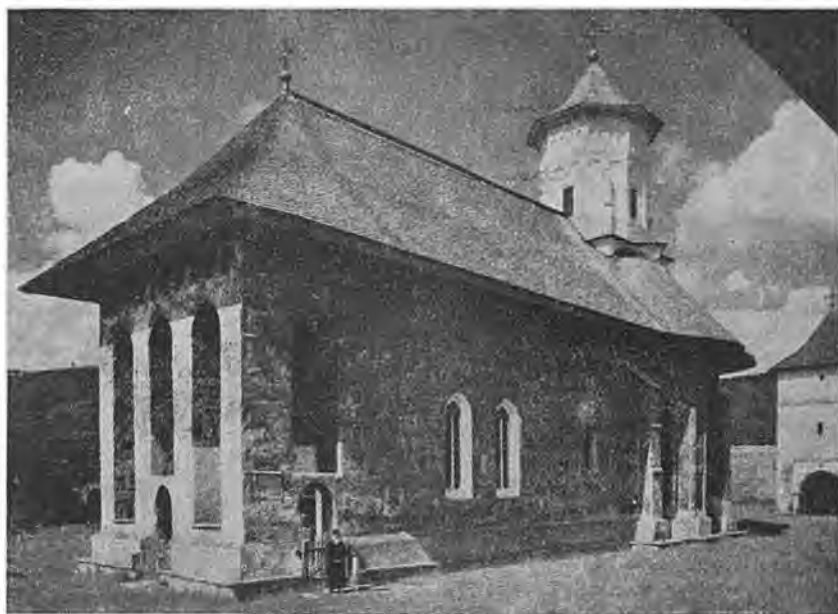

Fig. 90 — Biserica mănăstirii Vatra Moldoviței. De remarcă picturile exterioare, precum și forma ogivală a ferestrelor și a ușilor (O. N. T.).

lemn din Ardeal (vezi și fig. 87), bisericile lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Brâncoveanu), din operele de artă ale epocii contemporane. Avem, într'un grad deosebit, simțul *colorilor*, al *proporțiilor*, al *nuanțelor*. Contribuția noastră la *cultura omenirii* a fost, în trecut, mai ales în domeniul artei.

O însemnătate deosebită a avut la noi *arhitectura bisericească*. Chiar din primele timpuri ale vieții de stat, s'au clădit lăcașuri dumnezeiești remarcabile. Infățișarea acestor lăcașuri ca și felul lor de construcție dovedesc o puternică înrâurire bizantină ; ca pildă poate

sluji *Biserica Domnească din Curtea de Argeș*. Zidurile sunt formate din rânduri alternate de cărămidă aparentă și piatră legată cu mortar; împărțirea e aceea clasică în lumea ortodoxă: pronaos, naos și altar; pictura, admirabil păstrată, urmează regulile severe ale *ermeniei* sau tipicului bizantin (vezi fig. 88).

La bisericile moldovenești s'a exercitat și o influență „gotică”; ea se vedește în *aspectul mai svelț* al lăcașurilor, zidurile fiind mai înalte (vezi fig. 89), în *contraforturile exterioare*, cerute tocmai de această înălțare a zidurilor, în *forma ogivală* întrebuițată adesea la uși și ferestre (vezi fig. 90), și în *felul de tratare a pietrei cioplite* la chenarele acestor uși și ferestre precum și la alte elemente ale clădirii. Influența bizantină rămâne însă preponderentă și în Moldova. Tipice pentru *stilul moldovenesc*, rezultat tocmai din *îmbinarea* celor două influențe, sunt bisericile lui Ștefan cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

Numele țării. V. BOGREA, *Ungrovlahia*, în *Anuar Ist. Cluj*, II (1923), p. 356—358; V. BOGREA, „Bogdan-ili” și altele în *Anuar Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 508—509; CONST. C. GIURESCU, *Miscellanea I. Despre Vrancea*, București, 1935, 8 p. în 8°.

Organizarea administrativă. CONST. C. GIURESCU, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926, 176 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, București, 1925, 75 p. în 8°; V. MERUȚIU, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*, Cluj, 1929, 239 p. în 8°. CONST. C. GIURESCU, *Județe dispărute din Țara Românească*, București, 1937, 8 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Vechile noastre județe*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 153—162.

Organizarea militară. N. IORGA, *Istoria armatei românești*, ed. 2-a, vol. I—II, București, 1929—1930, 383 + 256 p. în 8°; GENERAL RADU ROSETTI, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, București, 1935, 200 p. în 8°.

Organizarea judecătorească. I. C. FILITTI, *Vechiul drept penal român (schia)*. *Intregiri privitoare la vechea organizare judecătorească*, București, 1934, 74 p. în 8°.

Clasele sociale. CONST. GIURESCU, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXVII (1915), p. 479—543; CONST. GIURESCU, *Despre rumâni*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXVIII (1916), p. 191—246; CONST. GIURESCU, *Despre boieri*. București, 1920, 126 p. în 8° (tustrele apărute într-o nouă ediție, sub titlul *Studii de istorie socială*, București, 1943, 351 p. în 8°); I. C. FILITTI, *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, București, (1935), XV + 304 p. în 8°.

Viața economică și organizarea financiară. N. IORGA, *Istoria comerțului românesc* Vol. I. *Epoca veche*, ed. 2-a, București, 1925, 327 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1927), p. 1—58; G. ZANE, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, 461 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Despre iliș*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 253—257.

Organizarea Bisericească. N. IORGA, *Istoria bisericii românești și a vietu religioase a Românilor*, ed. 2-a vol. I—II, București, 1929, 1932, 432 + 493 p. în 8°.

Vechea cultură. N. IORGA, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. 2-a, București, 1925, 400 p. în 8°; S. PUȘCARIU, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, 263 p. în 8°; P. P. PANAITESCU, *La littérature slavou roumaine (XV-e—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praha, 1931, 12 p. în 8°; Dr. OLGIERD GORKA, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare (1457—1499)*, București, 1937, 161 p. în 8°. (Biblioteca Revistei Istorice Române, I); N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, I. București, 1940, 95 p. în 4°.

Arta. GH. BALȘ, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, 331 p. în f^o (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVIII, 1925); N. GHIKA-BUDEȘTI, *Evoluția arhitecturii în Muntenia. Partea I-a. Originile și înrâuririle străine până la Neagoe Basarab*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX (1927), p. 121—158; I. D. ȘTEFĂNESCU, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX siècle*, Paris, 1928, XII + 338 p. în f^o; I. D. ȘTEFĂNESCU, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX siècle*, Paris, 1932, IX + 439 p. în f^o.

ȚĂRILE ROMÂNEȘTI ÎN VEACUL AL XVI-LEA

Veacul al XVI-lea e însemnat în istoria țărilor noastre mai ales prin fapte de ordin cultural.

În timp ce veacul al XV-lea e însemnat în istoria țărilor noastre mai ales prin fapte de ordin *politic*, prin luptele și biruințele câștigate împotriva Turcilor, veacul al XVI-lea se deosebește prin fapte de ordin *cultural*. Acum se fac primele traduceri în românește, se tipăresc primele cărți, se scriu cronici mai întinse, se clădesc biserici și mănăstiri vestite. Sub raportul politic, veacul al XVI-lea înseamnă o *scădere* : supunerea față de Turci se mărește, Ardealul ajunge în aceeași situație, se pierd bucăți din trupul țărilor : raiaua Brăilei, aceea a Tighinei, Bugeacul.

Muntenia. În Muntenia, vine la tron, după Vlad Călugărul, un domn înțelept, pașnic și drept : *Radu cel Mare* (1495—1508). N'a purtat războaie, a dorit pacea și s'a ocupat în deosebi de treburile bisericesti și culturale. Astfel el a chemat la sine pe *Nifon*, fost patriarh al Constantinopolului, și, cu ajutorul lui, a reorganizat biserica munteană, hotărînd ca, pe lângă mitropolit, cu reședința la Târgoviște, să fie și doi episcopi : unul la Buzău și celălalt în Oltenia, la Râmnicul Vâlcea. A zidit apoi frumoasa biserică a mănăstirii *Dealul*, de piatră și cu podoabe de marmoră. În sfârșit, a primit la sine pe călugărul *Macarie*, tipograful, care lucrase mai înainte în Peninsula Balcanică, într'o mănăstire, lângă Cetinie, și i-a comandat cea dintâi carte tipărită la noi, un *Liturghier*, care a apărut în 1508, în limba slavă, bine înțeles.

Fig. 91 — Biserica lui Neagoe, la Curtea de Argeș, zidită de meșterul Manole. Restaurată de Carol I, această biserică e locul de veșnică odihnă al Regilor României (O. N. T.).

www.dacoromanica.ro

Un cronicar al Turcilor, Leunclavius, care a scris în veacul al XVI-lea, are despre Radu cel Mare următoarea apreciere : „cu toate că era în cea mai mare slabiciune a puterilor sale, s'a purtat cu cea mai mare deșteptăciune și a cârmuit Țara Românilor spre deosebita mulțumire a supușilor. Aceștia, cu toată firea lor schimbătoare, nestatornică, nu s'au înstrăinat, din cauza slăbiciunii și a podagrei, de Domnul lor cel bun, drept, înțelept și destul de potrivit pentru cârmuire prin superioritatea sufletului său“.

În vremea aceasta, se ridică în Oltenia o familie boierească puternică, aceea a *Craioveștilor*. Intemeietorul familiei este *Neagoe dela Craiova* ; fiii lui, Barbu, Pârvu, Preda și Radu ajung să ocupe cele mai înalte dregătorii, în primul rând *bănia* olteană și au o influență considerabilă asupra treburilor publice. Ei ajută, în 1508, pe o rudă a lor, *Neagoe Basarab*, să ocupe tronul. Neagoe a fost, ca și Radu cel Mare, un stăpânitor înțelept și evlavios. El a făcut numeroase daruri și îmbunătățiri mănăstirilor din întregul orient creștin ; numele lui se pomenea în nenumărate lăcașuri bisericesti, la Ierusalim, la muntele Sinai, la Constantinopol, în Asia Mică, în Grecia, și mai ales la muntele Athos. Tot Neagoe a clădit vestita biserică dela Curtea de Argeș, opera meșterului Manole ; lucrată din piatră și marmură, împodobită bogat, ea a stârnit admirația tuturor și poate fi socotită ca una din capodoperele arhitecturii din întreaga lume (vezi fig. 91). În această biserică a fost îngropat Neagoe (1521) ; restaurată de către Regele Carol I, ea a devenit, în vremea noastră, locul de veșnică odihnă a suveranilor României.

Descriind sfințirea bisericii (17 August 1517), unul dintre participanți, Gavril *Protul* adică cel dintâi între egumenii dela Athos, are despre noua clădire următoarele cuvinte entuziaste : „Și așa vom putea spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul, carele îl făcuse Solomon, nici ca Sfânta Sofia, care o făcu Justinian împăratul, iar cu frumusețe este mai predeasupra decât acelea“. Peste mai bine de un veac și jumătate, un cronicar al Țării Românești repetă judecata înaltașului : „în scurte cuvinte, în lume nu să va afla alta ca aceasta ; fericit cel ce a făcut-o, fericiți cei ce au lucrat-o ; vrednici sânt de laudă“.

După Neagoe a urmat o serie de lupte pentru tron (vezi fig. 92) ; în cele din urmă, a izbutit să-l ocupe *Radu dela Afumați* (1522—1529) un domn viteaz (vezi fig. 93 și 94) care a purtat nu mai puțin de douăzeci de războaie și a bătut în mai multe rânduri

Fig. 92 — Icoană făcută din porunca despinei (fiicei de despot!) Elena, soția lui Neagoe Basarab. Infățișează pe Maica Domnului, plângându-și fiul mort, coborât de pe cruce; alături e Doamna, cernită, plângându-și și ea fiul mort de tânăr, pe *Teodosie*, care n'a putut păstra tronul părintelui său. (C. M. I.).

pe Turci. El a stăpânit în Ardeal două posesiuni *Vințul de jos* și *Vurpărul*. Sub *Radu Paisie* (1535—1545), Brăila și cu ținutul de prin prejur fu transformată de Turci în raia și intră în posesia lor. Sub *Mircea Ciobanul* care a domnit în două rânduri (1545—1554 și 1557—1559; vezi și fig. 95), sunt mișcări de ale boierilor ce nu se împăcau cu firea autoritară a Domnului; mulți dintre ei își pierd, din această pricină, vieța. Intre cele două domnii ale lui *Mircea Ciobanul*, a stăpânit *Pătrașcu cel Bun*, o fire blândă, așa cum nu fusese predecesorul său. Dintre voievozii următori (vezi fig. 96), însemnăm pe *Petru Cercel*, fratele lui *Mihai Viteazul*, care a încercat să facă unele înnoiri, însă n'a găsit sprijinul necesar în boierime și a trebuit să părăsească, după doi ani, țara (1583—1585; vezi fig. 97) In genere, acești urmași nu prezintă însemnătate; nu mai au nicio inițiativă politică, mulțumindu-se să execute ordinele primite de la Poartă. Li se poate a-

Fig. 93 — Radu delafumați, după tabloul ctitoricesc al Bisericii Episcopale din Curtea de Argeș. Astăzi fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din București. (C. M. I.).

aplica mai tuturor cuvintele doamnei Ecaterina, soția voievodului Alexandru al II-lea, dintr'o scrisoare a ei trimisă la Veneția : „Azi suntem și mâine nu suntem, după voia lui Dumnezeu, și ne aflăm în mâna Turcului și nici noi nu știm unde vom fi până la capăt“. Într'adevăr, pentru a-și scăpa viața, chiar fiul ei, *Mihnea al II-lea*, va trebui să se turcească, iar Petru Cercel amintit mai sus, va sfârși sugrumat și asvârlit în mare (1590).

Fig. 94 — Chipul Doamnei Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab și soția lui Radu dela Afumați, pe tabloul ctitoricesc dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeș. Mantia e de brocard, o ștofă prețioasă, grea, brodată cu aur. Astăzi fresca e la Muzeul de Artă religioasă din București. (C. M. I.).

Moldova. Fiul lui Ștefan cel Mare, *Bogdan al III-lea*, zis „cel Orb“ (de fapt, îi lipsea un ochiu), a domnit între 1504 și 1517 (vezi fig. 98). Moștenise unele din însușirile părintelui său, cum era vitejia ; n'a avut însă înțelepciunea și simțul politic al acestuia. A vrut să ia de soție pe sora regelui polon, și, spre a-și ajunge scopul, s'a grăbit să restituie Pocuția. Până la urmă, căsătoria nu se făcu însă și el rămase de două ori păgubit. Din această pricină, au urmat o serie de lupte cu Polonia, de prădăciuni reciproce, care făcură mult rău părții de miazănoapte a țării.

Cronica povestește că într'una din expediții, în 1509, armata moldovenească „arzând și prădând țara au tras la Liov (Lemberg) de au bătut târgul, de puțin nu l-au luat. Și singur Bogdan cu capul său a lovit cu sulița în poarta Liovului care lucru și astăzi se cunoaște semnul și nici Leșii nu tăgăduesc de aceasta, ci

încă ei mai tare mărturisesc că au fost adevărat așa. Și au prădat împrejur

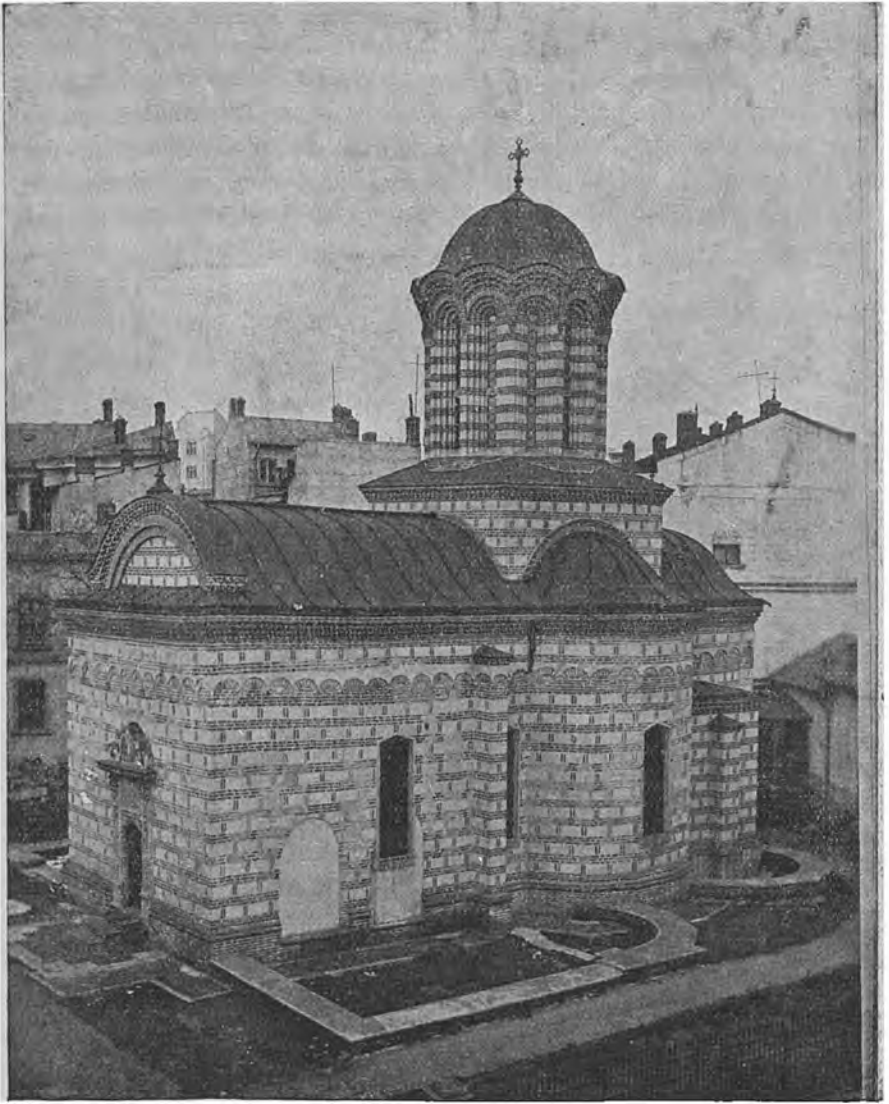

Fig. 95 — Biserica de la vechea Curte domnească din București (pe strada Carol, lângă Piața de Flori); ctitoria lui Mircea Ciobanul și cea mai veche biserică din câte se păstrează azi în capitala țării. (C. M. I.).

pretutindenea — continuă cronică — și au ars Rohatinul, oraș mare și vestit, și multă avuție și bunătate dintr'însul au luat. Luat-au din Rohatin și clopotul cel mare, ce-i la mitropolie în Suceava, și mulți oameni și boieri au robit... și cu mare izbândă s'a întors la scaunul său, la Suceava, fără de nicio

Fig. 96 — Pecete de aur (bulă) dela Alexandru al II-lea, voevod al Țării Românești (1568—1577). Inscripția e în limba slavă. Cele două chipuri omenești par a înfățișa pe voevod și pe fiul său. (C. M.).

sminteală, și robilor ce-i adusese din țara leșească, le-au împărțit hotare în țara sa“.

După Bogdan, urmă fiul său Ștefăniță (1517—1527) care nevârșnic fiind, domni la început sub tutela boierului Arbore, por-

tarul de Suceava. Ma târziu, el luă singur frânele stăpânirii în mână și fiindcă fostul său tutore stăruia să se facă o politică de înțelegere cu Polonia, pe care domnul n'o voia, capul lui Arbore căzu. Ștefăniță a moștenit și el vitejia tatălui și bunicului său : a bătut astfel pe Turci și a prădat în două rânduri Muntenia. A murit tânăr și a fost îngropat la Mănăstirea Putna.

Petru Rareș. Mai însemnat decât acești doi domni e Petru Rareș care a domnit în două rânduri (1527—1538 și 1541—1546).

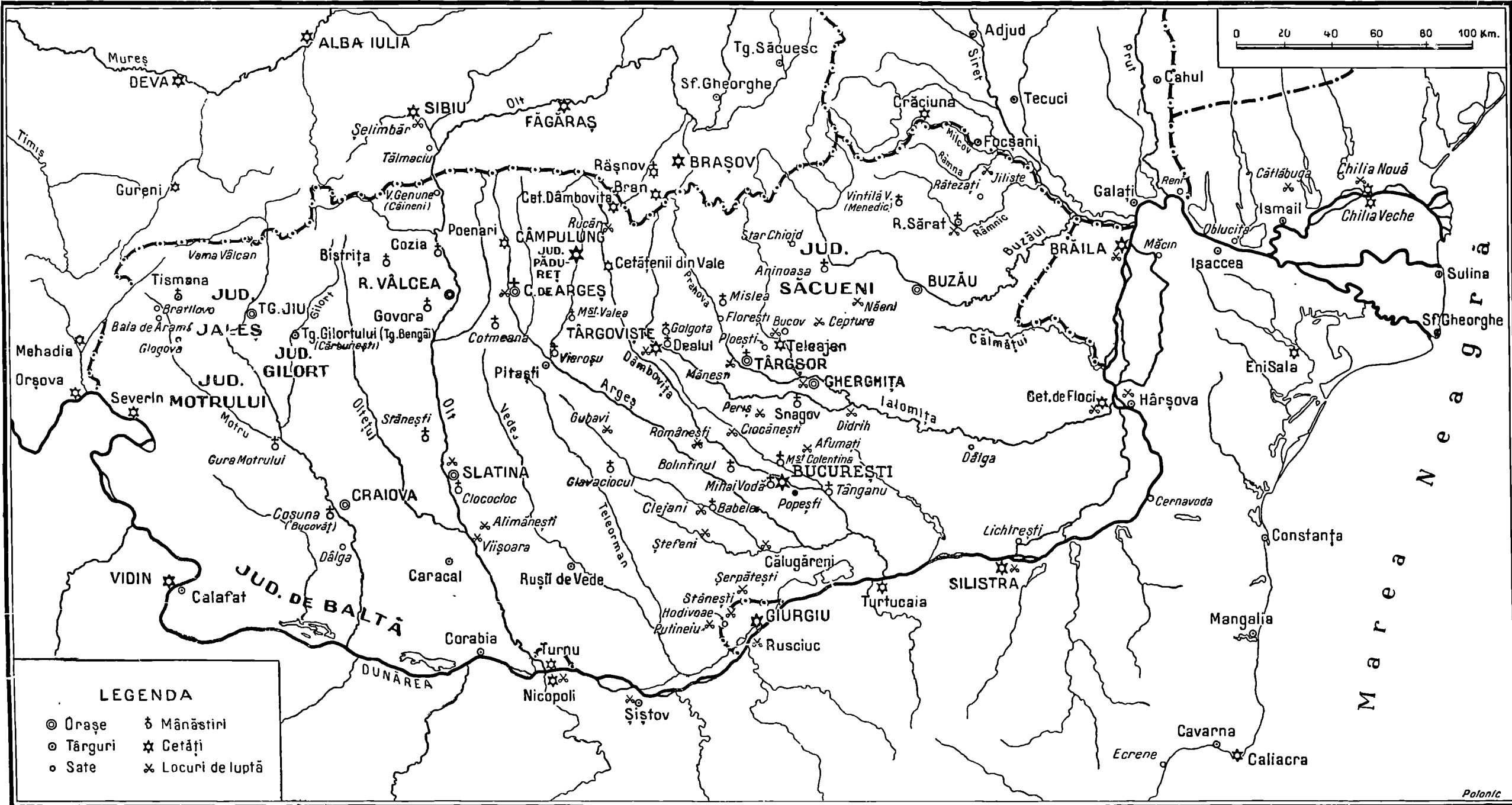
Fig. 97 — Fragment dintr'unul din tunurile de bronz, turnate de Petru Cercel, voevodul muntean, care a domnit între 1583—1585. Se vede bine stema țării, vulturul cu crucea în cioc. De jur împrejur o inscripție în limba slavă, pomenind numele voevodului. Deasupra stemei, un soldat cu un picior de lemn. Muzeul Militar din București. (M. M.).

Era fiul nelegitim al lui Ștefan cel Mare și, înainte de a ajunge la tron, se îndeletnicise cu negoțul de pește. În vremea aceea, Ungaria ajunsese într'o grea situație : În urma luptei dela Mohács (1526), ea își pierduse nu numai regele — înecat într'o mlaștină în timpul retragerii — dar și independența și unitatea. Pentru coroana Ungarei se luptau doi pretendenți : *Ferdinand*, fratele împăratului Carol Quintul și *Ioan Zapolya*, voievodul Ardealului. Ambii erau

ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1418 ȘI 1601

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 5

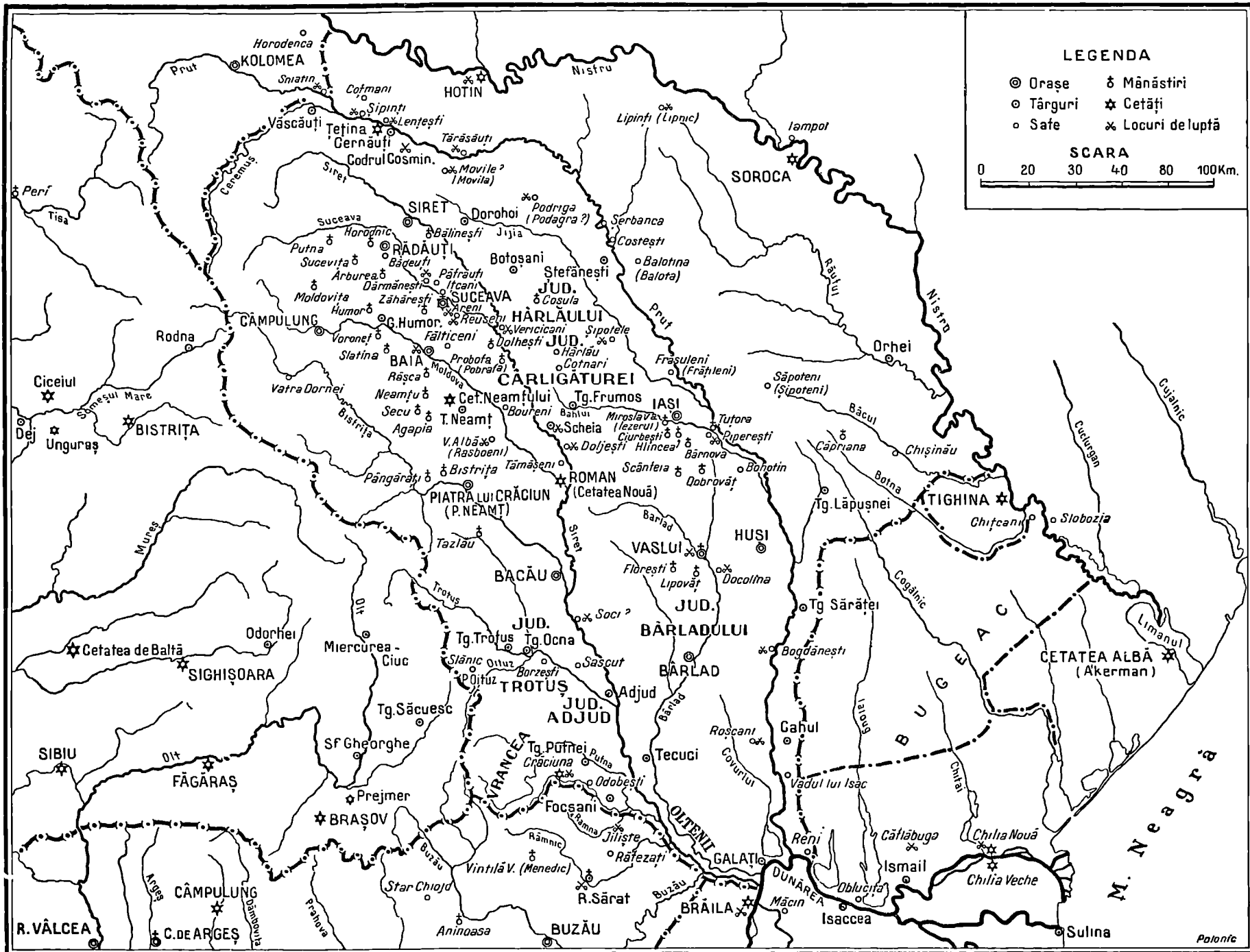

Polonic

MOLDOVA ÎNTE 1432 ȘI 1606

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 6

ARDEALUL ÎNTRE 1400-1601

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

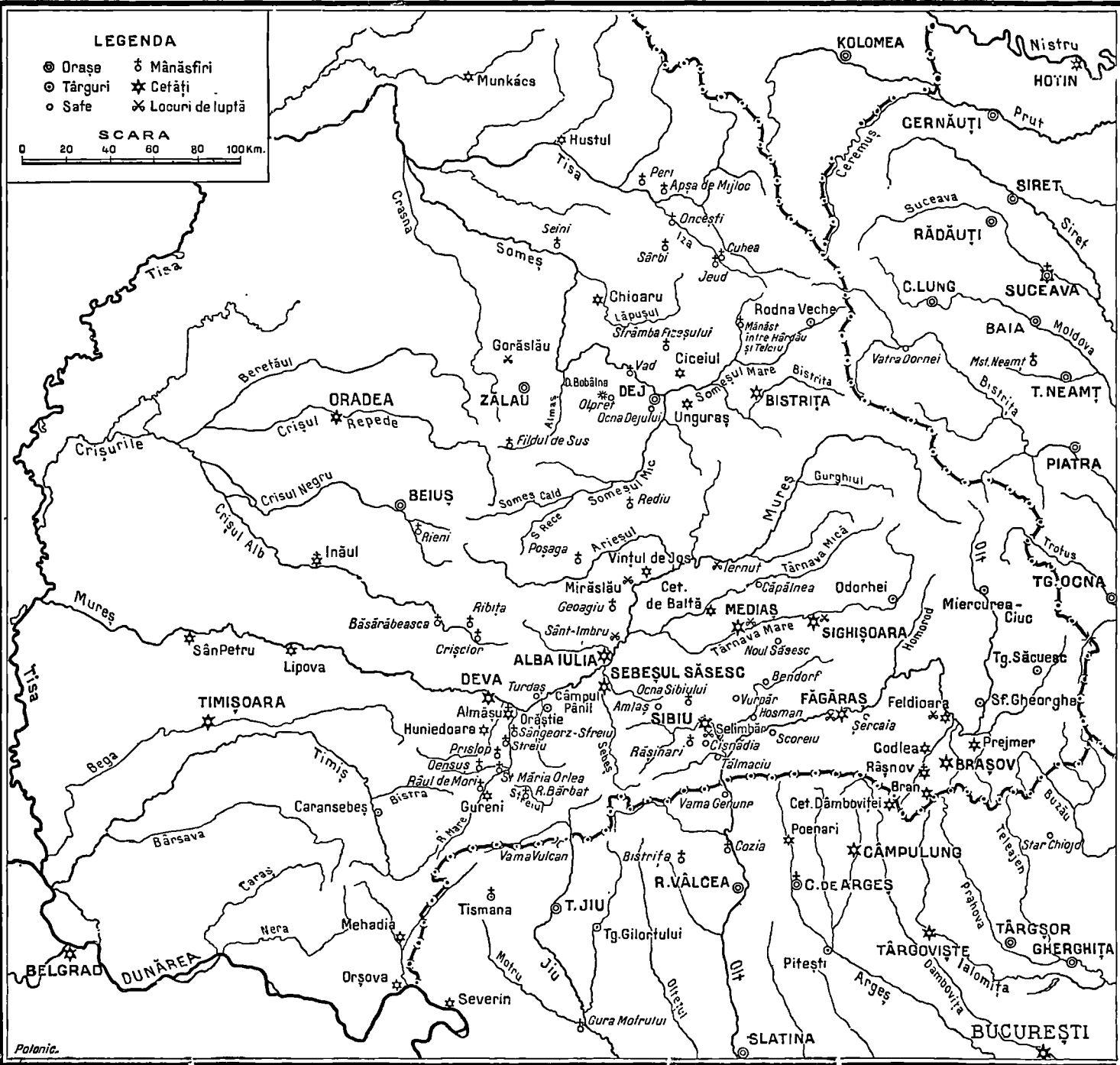
Harta No. 7

LEGENDA

- ⊙ Orașe † Mănăstiri
- ⊙ Târguri ★ Cetăți
- Sate ✕ Locuri de luptă

SCARA

0 20 40 60 80 100 Km.

Polonic.

Fig. 98 — Chipul lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, pe tabloul ctitoricesc al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava, începută de acest voievod în anul 1514 (C. M. I.).

bucuroși de sprijinul lui Rareș ; acesta i-l dete lui Zapolya pe care-l susținea și Sultanul. Două oști moldovenești pătrunseră în Ardeal ; cea din spre miazănoapte ocupă Ciceiul, cea din spre miazăzi, condusă de vornicul Grozav, întâlni pe partizani lui Ferdinand la *Felidoara*, în țara Bârsei, (vez fig. 99) și-i bătu cumplit (22 Iunie 1529), luându-le toate tunurile. Drept mulțumită, Zapolya dăruie lui

Fig. 99 — Cetatea dela Feldioara, în apropierea căreia armata moldoveană trimisă de Petru Rareș a repurtat o biruință deplină asupra armatei imperiale, la 22 Iunie 1529. (D. P.).

Rareș orașele *Bistrița* și *Rodna*, precum și cetatea *Ungurașul*, întărindu-i totdeodată și vechile posesiuni ale lui Ștefan cel Mare, Ciceiul și Cetatea de Baltă. Bistrițenii refuzară la început să recunoască stăpânirea lui Rareș, în cele din urmă însă, de frică, se supuseră. O bună parte din Ardeal asculta deci de domnul Moldovei.

După acest succes, Rareș își îndreptă privirile spre miază-

noapte, asupra Pocuției, pe care o ocupă (1530). Polonii însă trimiseră pe un general vestit, pe Jan Tarnowski, și în lupta care avu loc la Obertyn (1531), ai noștri fură bătuți, deși, la început, victoria părea sigură. Polonii înșiși, prin cronicarul lor Bielski, recunosc că au biruit „ca prin minune”. Luptele continuară în anii următori; chestia Pocuției rămase însă nesoluționată.

Rareș a mai intervenit în Ardeal și în anul 1534 când oastea lui ajută la prinderea lui Aloisio Gritti, un favorit al Sultanului Soliman al II-lea Magnificul, pe care acesta îl trimisese cu o misiune; Gritti se pare însă că dorea, în ascuns, să ia locul lui Zapolya, să pună în Muntenia pe un fiu al său iar în Moldova pe

Fig. 100 — Ruinele Cetății Tighina. Partea mai înaintată dintre turnuri, cu ferestre, este un adaos târziu. (D. P.).

un prieten. Asediat în cetatea Mediașului de către Ardeleni și Moldoveni, el fu nevoit în cele din urmă să se predea și plăti cu capul visurile sale de domnie. Acest act supără însă pe Sultan; se adăogară pâriile Polonilor; când în sfârșit Rareș refuză să trimită un contingent de 1000 de călăreți cerut de Poartă, soarta sa fu pecetluită. Soliman veni cu o armată uriașă în Moldova; părăsit de boieri, Rareș trebui să fugă singur, pe poteci, peste munți, în Ardeal (1538).

„Și intrând în munte într'adânc... — povestește cronica — au dat la strâmtori ca acelea de nu era nici de cal nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Și așa șase zile învăluindu-se — adică rătăcind — prin munte, flămând și trudit, au nemerit la un pârâu ce cura spre Săcui, și mergând pre pârâu în jos, au dat peste niște păscari carii, dacă i-au luat seama, cu dragoste l-au

Fig. 101 — Pisania bisericii dela mănastirea Bistrița; inscripția, în limba slavă, pomenește numele celui de al doilea ctitor, Alexandru Lăpușneanu, și are data 1554, Mai 26. (D. P.).

primit. Iară Petru Vodă înfricoșându-se de dânșii, s'au speriat, iar ei cu jurământ s'au jurat înaintea lui, cumu-i vor fi cu dreptate și nimica să nu se teamă; iară el le-au dat lor 70 de galbeni. Și dacă au văzut ei galbenii, cu bucurie l-au primit, și l-au dus la otacul lor, de l-au ospătat cu pâine și cu

pește fript, ospăț pescăresc, de ce-au avut și ei și dacă au înserat, l-au îmbrăcat cu haine proaste de a lor și cu comănac în cap, și de aci l-au scos la Ardeal. Și fiind oastea ungurească tocmită de strajă la margine, i-au întrebat pe dâșii : ce oameni sântei ? Ei au zis : sântem păscari, și așa au trecut prin straja ungurească și nimenea nu l-au cunoscut“. La 28 Septemvrie, dimineața

Fig. 102 — Petru Rareș, soția sa Doamna „Elina“ și fiii lor Iliăș și Ștefan, așa cum sunt înfățișați pe tabloul ctitoricesc dela Moldovița. Voievodul închină Mântuitorului ctitoria sa. Inscripția în limba slavă. (C. M. I.).

„în răsărita soarelui“, Rareș ajungea în cetatea Ciceului; soția și copiii îl precedaseră, încă dela începutul ostilităților.

In locul lui fu numit Ștefan zis Lăcustă ; Tighina deveni raia turcească și întreg Bugeacul fu anexat : pierderea teritorială era

considerabilă (vezi fig. 100). Rareș rămase câțva timp în Cetea Ciceiului, apoi se duse la Constantinopol unde Sultanul îl iertă și-i dădu din nou domnia Moldovei. Această a doua domnie fu mai puțin însemnată. În anul 1546, Rareș muri și fu înmormântat în

Fig. 103 — Biserica mănăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușeanu. A fost terminată în 1558 și sfințită la 27 Septembrie 1559. E una din cele mai mari biserici moldovenești. Se observă influența „gotică” în forma ogivală a ferestrelor și a ușii și în contraforturile care sprijină zidurile. (C. M. I.).

ctitoria sa, în noul lăcaș dela Pobrata. Tot el a ridicat mănăstirea Râșca și a reclădit mănăstirea Moldovița, biserica Episcopiei de Roman, biserica mănăstirii Bistrița (vezi fig. 101). Alte lăcașuri

a înălțat la Baia, la Suceava, la Hârlău, la Târgul Frumos ; danii a făcut și la muntele Athos. Soția sa, Ecaterina Elena, fiica despotului sârb Ioan Brancovici, o femeie învățată și energică, a zidit și ea două biserici în Botoșani și una în Suceava (vezi și fig. 102).

Alexandru Lăpușneanu. Fiii lui Rareș n'au semănat părintelui lor : *Iliăș*, după cinci ani de domnie, a părăsit țara și s'a turcit, iar *Ștefan* a pierit ucis de boierii nemulțumiți (1552). În urma lui, a ocupat tronul *Alexandru Lăpușneanu*. Acesta avu de furcă, întocmai ca și contemporanul său din Țara Românească, Mircea Ciobanul, cu boierii nestatornici, gata de mișcări, fiind nevoit să taie un număr dintr'înșii. Se îngriji, în schimb, de viața economică a

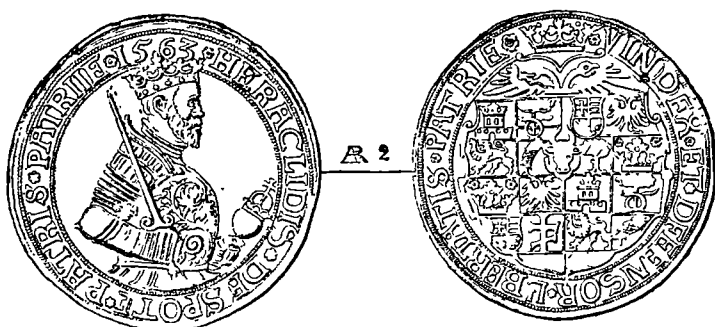

Fig. 104 — Moneta cea mare de argint a lui Despot Vodă, bătută în 1563. Pe avers e înfățișat voievodul, cu următoarea legendă în latinește : „A lui Heraclide Despot, părintele patriei“ ; pe revers, stema pe care și-o alcătuiuse el, având, între alte elemente, și vulturul bicefal bizantin. Legenda : „Răzbunătorul și apărătorul libertății patriei“.

țării și ridică un număr însemnat de lăcașuri bisericești, între care *Slatina*, unde a fost înmormântat (vezi fig. 103). Lăpușneanu a domnit în două rânduri (1552—1561 și 1564—1568), ca și Rareș, între domniile sale intercalându-se scurta stăpânire a lui *Despot Vodă*. Acesta era un aventurier, nu lipsit însă de însușiri (vezi fig. 104) ; cu ajutorul unui nobil polon, izbuti el să surprindă pe Lăpușneanu și să-l gonească. Dar încercările sale de reforme, lipsa sa de prețuire a datinelor țării, îl pierdură, ca și pe Petru Cercel. Se formă un complot al boierimii nemulțumite în frunte cu hatmanul Tomșa, și Despot plăti cu viața greșelile sale (1563). Nici Tomșa nu avu însă o scartă mai bună. El încercă în zadar să se opună

lui Lăpușneanu care se întorcea cu ajutor turcesc și trebui să treacă în Polonia. Aci însă fu închis și apoi decapitat, în piața Liovului, împreună cu tovarășii săi de pribegie, boierii Moțoc și Spanciog (1564).

Dintre urmașii lui Lăpușneanu, o figură de seamă este *Ioan Vodă*, căruia istoricii i-au zis „cel Cumplit“, dar care merită mai degrabă numele de „cel Viteaz“ (1572—1574). A fost un domn cu milă față de popor și aspru față de boieri. Pentru negoțul mărunț al celor de jos, a bătut el, în 1573, monetă de aramă care are pe

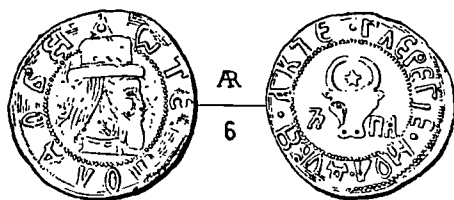

Fig. 105 — Monetă de aramă dela Ioan Vodă Viteazul. Inscripția, în limba slavă, numește pe domn „părintele Moldovei“ și poartă data 7081, adică 1573.

o parte chipul voievodului, iar pe partea cealaltă stema țării (vezi fig. 105).

Ioan Vodă n'a voit să îndoiască cifra haraciului așa cum îi porunciseră Turcii și s'a hotărât să se apere cu armele. Ajutat de 1200 de Cazaci, el înfrânse cumplit, la satul *Jiliște*, lângă Focșani, pe Turci și pe Munteni; mai câștigă apoi unele

biruințe la Brăila, în Bugeac, la Tighina. În lupta cea mare de lângă iezorul Cahulului el fu trădat însă de către boieri și, cu toată admirabila sa vitejie, silit, după o ultimă rezistență la *Rocșani*, să se predea. Turcii îi tăiară capul, iar trupul, legat de cozile a două cămile, fu rupt în bucăți.

Înainte de bătălia dela iezorul Cahulului, când Moldovenii, îngrijați de svonurile ce umblau, întrebară câți sunt de mulți dușmanii, Ioan Vodă le răspunse printr'un cuvânt care merită să rămână în istoria militară a lumii, alături de alte cuvinte celebre ale marilor căpitani: „îi vom socoti în luptă“.

În locul lui Ioan Vodă Viteazul, fu pus pe tron *Petru Șchiopul*, un domn slăbănog, turburat mereu de pretendenți. El stăpâni în două rânduri (1574—1579 și 1582—1591), întrerupt de domnia lui *Iancu Sasu* care isprăvi însă, ca și Tomșa, sub securea călăului polon, la Liov. Tocmai dimpotrivă de cum făcuse Ioan Vodă Viteazul, Petru Șchiopul arată cea mai mare atenție boierilor, neieșind din sfatul lor. I se ceru și lui să sporească tributul; nevoind s'o

facă, dar neîndrăsnind nici să imite pe eroicul său predecesor, el preferă să ia calea exilului și se stabilește în Tirol, la Bolzano. Acolo a și murit în 1594.

Principatul Transilvaniei. Reforma religioasă. După lupta dela Mohács, voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, ajutat, după cum am văzut, de Petru Rareș și sprijinit de sultanul Soliman al II-lea, izbutește în cele din urmă, să ia în stăpânire Transilvania și ținuturile dela răsărit de Tisa. Partea de mijloc a Ungariei, prin urmare câmpia Dunării, împreună cu orașul de reședință *Buda*, devine, din 1541 înainte, pașalâc turcesc, iar partea de apus intră în stăpânirea lui Ferdinand, fratele împăratului Carol Quintul. Ungaria se împarte așa dar în trei părți ; e de observat însă că și mai înainte, Transilvania avusese, în cuprinsul statului ungar, o situație deosebită de quasi-autonomie ; cârmuitorul ei păstrase vechiul titlu de *voievod*, din vremea stăpânirii românești. După Ioan Zapolya, mort în 1540, a urmat fiul său minor, *Ioan-Sigismund*, sub tutela mamei sale Isabela ; conducerea treburilor publice o avea în realitate însă un călugăr *George Martinuzzi* care era omul lor de încredere. Transilvania, numită acum principat, plătea haraci Turcilor, întocmai ca și Muntenia și Moldova. Imperialii au căutat să cuprindă și principatul Transilvaniei și, între 1551 — 1556, l-au și stăpânit (vezi fig. 106). Deoarece guvernarea lor era însă foarte grea, birurile apăsătoare, *dieta* adică adunarea deputaților din vremea aceea, hotărî readucerea familie Zapolya, ceea ce se și îndeplini, cu ajutorul domnilor noștri, Pătrașcu cel Bun și Alexandru Lăpușeanu.

După moartea lui Ion-Sigismund, în 1571, ajunse la tron familia Báthory. Cel dintâi principe din această familie, *Ștefan*, a fost un conducător priceput, cu însușiri deosebite ; el a ajuns și rege al Poloniei. A urmat fratele său *Christofor*, iar apoi, fiul acestuia din urmă, *Sigismund*, o fire nehotărîtă și cu visuri mari, contemporan cu Mihai Viteazul.

În prima jumătate a veacului al XVI-lea, Reforma se răspândește cu repeziciune în Ardeal. Sașii trec la *luteranism* și încearcă să convertească și pe Români. Ungurii îmbrățișează *calvinismul* ; principii Transilvaniei caută, la rândul lor, să atragă pe frații noștri la această confesiune. Nici una, nici cealaltă încercare

Fig. 106 — Nicolae Olahu, arhiepiscop de Strigoni, cea mai înaltă demnitate bisericească din Ungaria. Acest Român a fost una din mințile cele mai luminate ale veacului al XVI-lea. Se trăgea din aceeași familie ca Mateiaș Corvinul, fiind nepot de văr acestuia. A ajuns în 1562 și *regent* adică loțiitor al Împăratului Ferdinand I la conducerea părții din Ungaria care nu fusese supusă de Turci (O. B.).

n'au izbutit; ele ne-au adus totuși un folos: au favorizat traducerea, tipărirea și răspândirea cărților bisericești în limba română, deoarece, potrivit nouilor confesiuni, slujba trebuia făcută, pentru fiecare popor, în limba sa.

BIBLIOGRAFIE

Tările Românești în veacul al XVI-lea. Muntenia DIACONUL Dr. NIC. M. POPESCU, Nifon II, Patriarhul Constantinopolului, în *An. Acad. Rom. Mem. Secf. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 731—798; AL. LAPE-DATU, *Politica lui Radul cel Mare 1495—1508*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916 p. 191—223; CONST. C. GIURESCU, *Din vremea lui Neagoș Vodă Basarab*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 78—88; AL. LAPE-DATU, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal. Vințul și Vurperul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, II (1909), p. 40—44; HORTENSIA SCHACHMAN, *Petru Cercel, după izvoare de curând publicate sau inedite*, în *Conv. Lit.*, XXXVI (1902), p. 906—932 și 1015—1037; AL. CARTOJAN, *Petru Cercel, Vizata, domnia și aventurile sale*, Craiova (1941), 228 p. în 8°.

Moldova CONST. GIURESCU, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1908, 65 p. în 8°; IULIAN MARINESCU, *Bogdan III cel Orb 1504—1517*, București, 1910, 117 p. în 8°; N. C. BEJENARU, *Politică externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași 1935, 131 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Un nedreptățit: Alexandru Lăpușneanu*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 78—88; HANS PETRI, *Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Bodă cu capii reformațiunii atât în Germania cât și în Polonia, precum și propria sa activitate reformatoare în Principatul Moldovei*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. VIII (1927—1928), p. 1—62; B. PETRICEICU-HAȘDEU, *Ion Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, ed. 2-a, București, 1894, XVIII + 256 p. în 8°; N. IORGA, *Prefața vol. XI din colecția de documente Hurmuzaki*, București, 1900, XCVII p. în 4°; AUREL GOLIMAS, *Despre capuchebăile Moldovei și porunciile Porții către Moldova până la 1829*, Iași, 1943, 176 p. în 8°.

Ardealul. G. MÜLLER, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541—1688*, Sibiu, 1923, 148 p. în 8°; ȘT. METEȘ, *Istoria bisericii românești din Transilvania* ed. 2-a, vol. I (până la 1698), Sibiu 1935, XXXVI + 596 p. în 8°.

STAREA POLITICĂ, SOCIALĂ, ECONOMICĂ ȘI CULTURALĂ A ROMÂNILOR ÎN VEACUL AL XVI-LEA

„Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul Coresi, deaca văzui că mai toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi Rumânii n'avămu și Hristos zice : cine citește să înțeleagă...” de aceea „în-ceputu-se-au a se scrie aceste sfente Psaltiri”.

(Epilogul Psaltirii românești din 1570).

Starea politică. Veacul al XVI-lea este vremea în care dependența Țărilor Românești de Turci se accentuează. Domnii încep să fie numiți *direct* de Poartă, nu mai sunt aleși întotdeauna de către boieri în țară, ca mai înainte. Inițiativele în materie de politică externă devin *tot mai rare*, voievozii trebuind să urmeze indicațiile primite dela Constantinopol. Dreptul de a bate monetă proprie e suprimat ; banii mărunți de aramă, ai lui Ioan Vodă Viteazul sau aceia, de aur și argint, ai lui Despot Vodă, sunt o excepție. Puterea și prestigiul domnilor noștri scad : așa se explică și soarta nenorocită a unora dintre ei care-și sfârșesc zilele sub securea călăului (Tomșa și Iancu Sasul, la Liov) sugrumați și înnecați de Turci (Petru Cercel) sau obligați să se turcească (Mihnea). Haraciul *se mărește* neconținut ; pe lângă haraciul, mai trebuie trimise o sumă de *daruri* ; de asemenea, trebuie vândute *cu precădere* și la anumite prețuri unele produse și alimente precum oile, grâul, mierea, untul.

etc. Muntenia și Moldova devin locul de aprovizionare al Constantinopolului, „chelerul“, cum se spunea pe atunci, al împărăției.

Transilvania ajunge și ea, începând din 1541, sub suzeranitatea turcească ; plătește haraciu ca și celelalte două țări românești iar principii ei trebuie confirmați de către Poartă. Sfărâmarea Ungariei la Mohács în 1526, împărțirea ei în trei părți, dintre care una, cea dela mijloc, devine pašalâc și trecerea Transilvaniei sub suzeranitatea turcească, sunt factori care explică dependența tot mai accentuată de Turci a Munteniei și Moldovei. Intr'adevăr, Muntenia se vede înconjurată din toate părțile de tributarii Sultanului, iar Moldova nu mai poate cere ajutor, într'un eventual conflict, decât dela Poloni care însă și ei caută să păstreze raporturi bune cu Turcii. Așa încât, ne mai găsind puncte de sprijin, de alianțe, în afară, domnii noștri ajung în mod fatal la discreția Porții.

Situația socială și economică. Această dependență de Turci, tot mai strânsă și mai apăsătoare, a avut urmări însemnate și asupra dezvoltării *interne* a țărilor noastre. Din cauza haraciului și a darurilor neconținut sporite, birurile au crescut și ele neconținut și s'au înființat altele noi. Cronicile arată în multe rânduri această creștere a fiscalității.

Astfel despre Petru cel Tânăr (1559—1568), care a domnit la început sub tutela mamei sale Doamna *Chiajna*, soția lui Mircea Ciobanul, ni se spune că „adaus-au la bir cinci aspri“. Alexandru II-lea (1568—1577), succesorul la tron al lui Petru cel Tânăr „au adaus în țară un bir ce i-au zis oae seacă“ (se lua asupra oilor sterpe, celelalte fiind supuse oieritului !), Mihnea al II-lea Turcitul „au adaus în țară găleata“, iar Petru Cercel „au pus birul curții foarte mare și au scos în țară goștină de oi“. In a doua domnie, Mihnea Turcitul „au adaus în țară un bir ce i-au zis *năpaste* (numele însuși e elocvent !) și pe megiași găleata de pâine și dijmă din cinci stupi un stup“. In sfârșit despre Aron Tiranul, în Moldova, ni se spune că „prăda“ țara, că agenții care strângeau „dabilele“ sau dările umblau însoțiți de Turci și că la urmă „izvodî ca să ia dela tot omul câte un bou“ ; pentru cei care n'aveau, lua dela alții.

Locuitorii satelor, mai ales micii proprietari — moșnenii sau răzășii — plătesc din ce în ce mai greu birurile ; când nu mai pot plăti, din cauza secetei, a războiului sau a vreunei alte nenorociri, atunci sunt obligați să-și vândă *moșia*, ceea ce înseamnă, până la

sfârșitul veacului al XVI-lea, însăși *libertatea lor personală*. Ei devin deci rumâni sau vecini. Numărul acestora crește mereu ; totodată, crește și puterea acelor care le cumpără moșiile, adică a *boierilor*. Boierimea își formează proprietăți întinse, devine bogată (vezi fig. 107) și ajunge adeseori în conflict cu domnul. Nu e de mirare deci că întreg veacul al XVI-lea este plin de mișcări ale

Fig. 107 — Inele din veacul al XVI-lea, găsite în mormintele dela mănăstirea Snagov. Cel dela mijloc, din rândul de sus, de aur și lucrat în filigran, pare să fi aparținut unui voievod sau vreunei rude de voievod ; celelalte au aparținut — după toate probabilitățile — boierilor. (M. M. B.).

boierilor contra domniei și, ca o consecință, de tăieri de boieri de către domnii care-și apără tronul.

Din punct de vedere economic, constatăm de asemenea o scădere. Comerțul pe mare se face în condiții mai grele : Marea Neagră e toată în stăpânirea Turcilor, devine un „lac turcesc“ ; ei au și marile porturi Ceratea Albă, Chilia, Brăila. Unele articole,

așa cum am arătat mai sus, sunt cumpărate de ei cu precădere și pe prețuri mai joase, adeseori, decât în târgul liber. Comerțul orașelor săsești din Ardeal suferă și el; relațiile cu Apusul sunt îngreunate după lupta dela Mohács; volumul afacerilor scade.

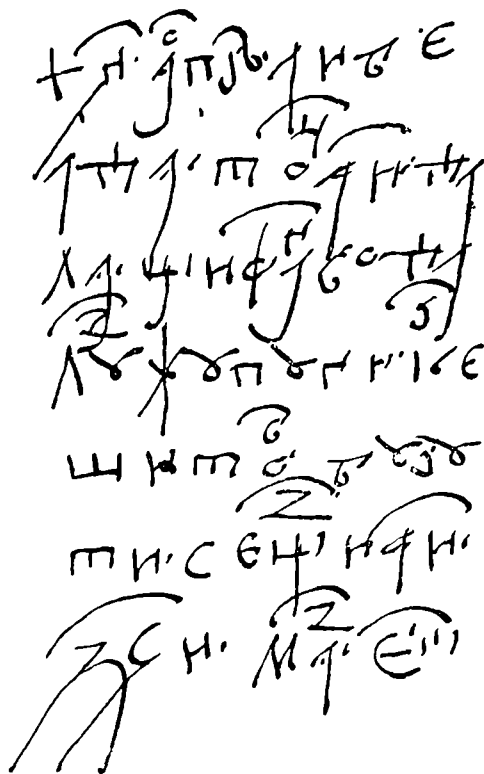

Fig. 108 — Ordin de plată, în limba română, dela Petru Șchiopul, având data 7098 (1590), Mai 15. (D. P.).

Starea culturală. În schimb, sub raportul cultural, constatăm unele fapte noi, de o deosebită însemnătate: în acest veac al XVI-lea, se traduc în românește cărțile bisericești; ba chiar, la finele lui, sub Petru Șchiopul și Mihai Viteazul, limba română pătrunde și în cancelaria domnească (vezi fig. 108). Se fac apoi primele tipărituri; în sfârșit, arta veche românească ajunge la crea-

Fig. 109 — Icoană veche, la mănăstirea Humor, înfățișând pe Maica Domnului cu Pruncul în brațe. Ferecătură în argint. (D. P.).

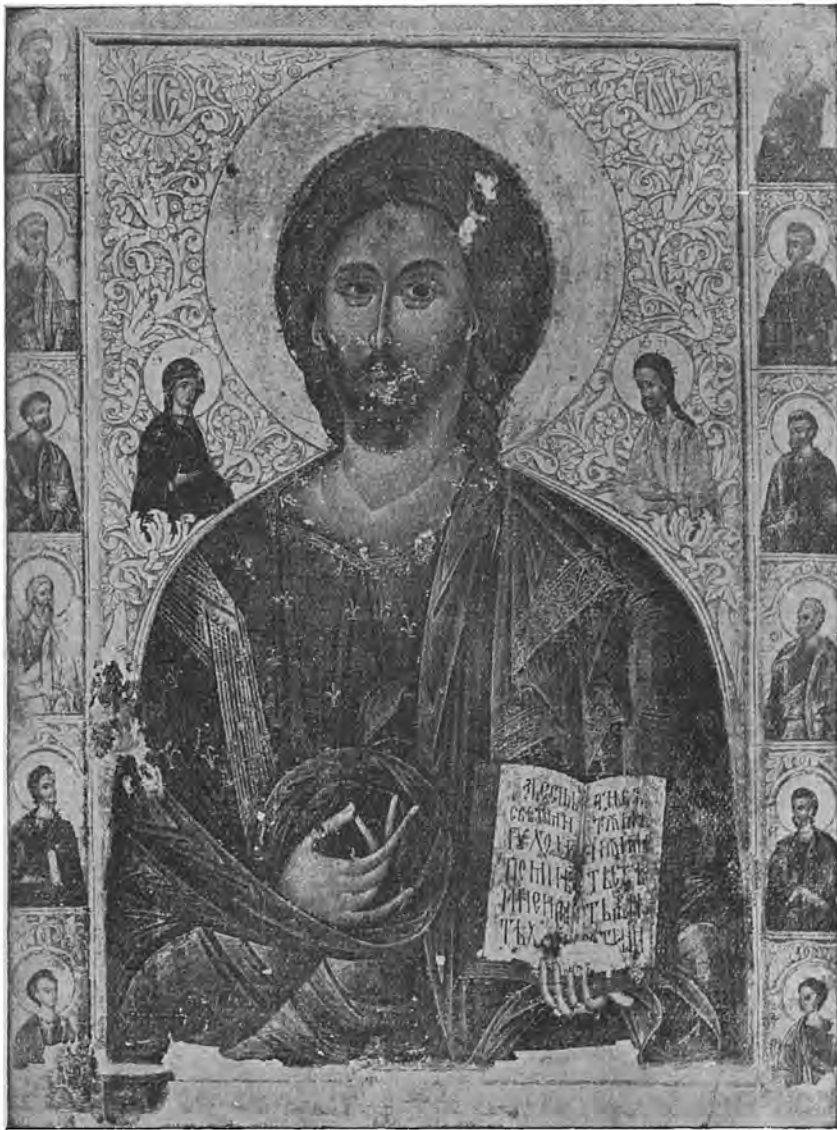

Fig. 110 — Icoană veche, înfățișând pe Mântuitorul, având în stânga pe Fecioara Maria iar în dreapta pe Sf. Ioan Botezătorul. Ferecătură de argint. (D. P.).

țiuni remarcabile, atât în arhitectură cât și în pictura bisericească (vezi fig. 109, 110, 111).

Istoriografia sau scrierea de lucrări istorice a continuat. În Moldova, *Macarie*, egumenul mănăstirii Neamțului (mai târziu a ajuns și episcop de Roman), povestește faptele domnilor dela moartea lui Ștefan cel Mare până la 1551, stăruind în special asupra lui Petru Rareș, pe care-l înfățișează într'o lumină foarte favora-

Fig. 111 — Taler de argint, din anul 1500, face parte din tezaurul descoperit, acum câțiva ani, la Coveiu, în județul Dolj. Muzeul Regional Oltean din Craiova. (M. R. O.)

bilă. Stilul său este însă greoi și complicat, imitat după stilul cronicarului bizantin *Manasses*.

Astfel, de exemplu, în loc să scrie, simplu și scurt, data 7058, el întrebuițează următoarea perifrază: „În anul ce se capătă dacă numeri de șapte ori câte o mie și de cinci ori câte cinci și câte cinci de cinci ori și a opta rotație dela dela facerea lumii !“

Eftimie, egumenul mănăstirii Căpriană, povestește istoria Moldovei dela 1542 până la 1554 ; el laudă pe Alexandru Lăpușneanu ; și stilul său e greoi. *Azarie*, un ucenic de-al lui Macarie, duce povestirea mai departe, dela 1551 până la 1574 ; el e favorabil lui Petru Șchiopul ; stilul său e ceva mai limpede. Toate aceste trei cronici sunt scrise, bine înțeles, în limba slavă. Sub Alexandru Lăpușneanu, se traduce în limba polonă la Iași, de către un Polon, letopiseșul zis dela Putna ; traducătorul continuă povestirea și adaugă și unele informații asupra ținuturilor, ostașilor și dregătorilor moldoveni.

În Țara Românească nu ni s'a păstrat vreo cronică mai veche, deși știm că a existat o asemenea cronică. Prima povestire istorică de aci e *Vieața patriarhului Nifon*, scrisă de *Gavril Protul*, egumenul cel mai mare dela Muntele Athos, în care aflăm multe știri despre domnia lui Radu cel Mare și ale urmașilor săi până la Neagoe Basarab inclusiv. La sfârșitul veacului se alcătuesc mai multe povestiri istorice asupra lui Mihai Viteazul ale cărui fapte uimesc pe contemporani. Este întâi o cronică oficială care nu ni s'a păstrat însă decât într'o traducere latinească (textul original a fost în limba română!) sunt apoi două cronici în versuri, scrise în limba greacă, de către doi admiratori ai voievodului, vistierul *Stavrin* și *Gheorghe Palamed* ; poema lui Stavrin a fost și rezumată în rusește, ceea ce dovedește interesul lumii slave pentru Mihai. În sfârșit, s'a alcătuit o cronică boierească, a fraților *Buzești*, colaboratorii eroicului domn, povestind evenimentele din anii 1593—1600. Ea nu ni s'a păstrat însă ca o cronică separată, ci intercalată în cronică munteană intitulată „Istoria Țării Românești de când au descălecat Români” scrisă de *Stoica Ludescu* (vezi și mai jos p. 363).

În afară de lucrările istorice, s'au mai scris, în limba slavă, și altele, de alt caracter. Cea mai însemnată dintre ele este lucrarea intitulată „Invățăturile lui Io Neagoe Voievod către iubitul său fiu Teodosie” ; ea cuprinde o serie de sfaturi în legătură cu domnia. După unii cercetători, autorul „Invățăturilor” n'ar fi însă Neagoe Basarab, ci un călugăr admirator al acestuia care a trăit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea.

Traducerile în românește ale textelor bisericești s'au făcut sub

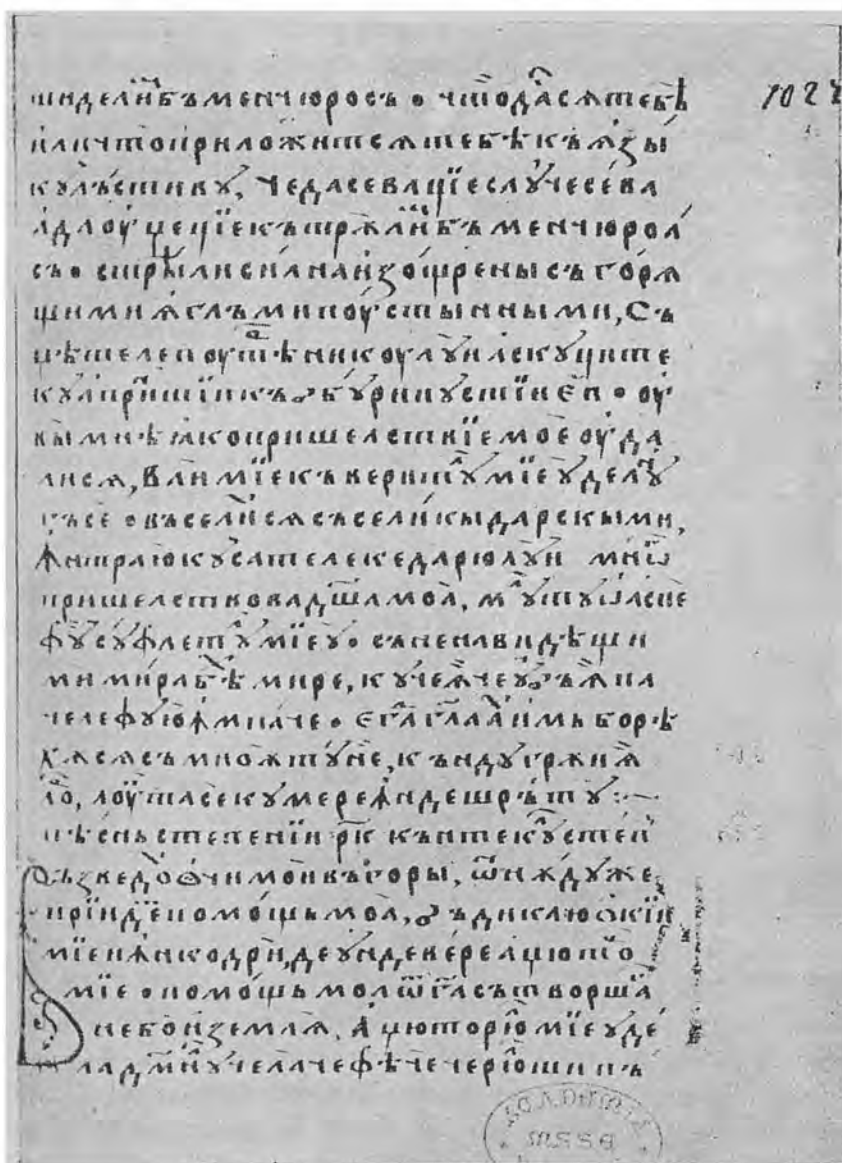

Fig. 112 — O pagină din Psaltirea Voronețeană. La începutul rândului întâi se poate citi: „și de limbă menciurosă“ (rotacism!). Manuscris la Academia Română (D. P.).

influența propagandei luterane și, apoi, calvine. Unii cred că ele ar fi chiar mai vechi, din veacul al XV-lea, făcute sub influența *husitismului*, dar lucrul nu e sigur. S'au tradus întâi textele care se întrebuițau mai mult, adică Evanghelia, Psaltirea și faptele Apostolilor. Fiecare din aceste cărți sfinte ni s'a păstrat în câte două traduceri ; ele se găsesc în manuscrisele numite *Psaltirea Scheiană* (dela proprietarul lui : Sturdza-Scheianu !), *Psaltirea Voronețeană* (fiindcă s'a găsit la mănăstirea Voroneț ! (vezi fig 112). *Codicele Voronețean*, etc.

Limba acestor vechi traduceri este greoaie, deoarece traducătorii erau robiți de *litera textului* slav pe care-l aveau în față și de *topica* lui. Ea are, de aceea, unele întorsături nefirești în limba noastră, dar normale în cea slavă. Câteodată, traducându-se literal, cuvânt cu cuvânt, și scăpându-se din vedere înțelesul general al frazei, unii termeni slavi care aveau două sensuri, sunt redați în românește cu sensul greșit, nu cu cel care se potrivea în fraza respectivă. Așa, bunăoară, cuvântul slavon *grad* care înseamnă și *cetate* și *grindină* e tradus în Psaltire prin *cetate*, deși trebuia tocmai celălalt înțeles. Găsim, în schimb, o serie de cuvinte de origine latină care astăzi nu se mai întrebuițează sau al căror înțeles s'a schimbat. Astfel, de pildă, *gintu* (din *gens*) în loc de neam, *op* (din *opus*) în loc de treabă, *deșider* (din *desidero*) în loc de doresc, *mărit* (din *maritus*) în loc de ginere, *temoare* (din *temor*) în loc de frică, etc. Se întrebuițau apoi mai mult decât astăzi prepozițiile *de* și *a* pentru a forma genitive și dative ; întâlnim expresiile : „casa de Domnul“ și „te închini a Dumnezeu străin“. Genetivul și dativul numelor proprii se formau adesea cu articolul pus înaintea ; pe lângă forma „lu Petru“, mai găsim și „ei Ane“. La acuzativ lipsește prepoziția *pe* înaintea de nume de ființe și de pronume, de exemplu : „văd tine“, „Ion bate Petru“. Verbele, la perfectul simplu, prezintă forme mult mai apropiate de cele latine ; se spunea astfel *eu dediu* (dedi), *eu feciu* (feci), *eu răspunșu*, în loc de dădui, făcui, răspunsei. Apare de asemenea vechiul condițional : „se eu cântaru“ (cantavero) și „se eu cântare“ (cantaverim), în care se are înțelesul lui *si* latin. În sfârșit, o particularitate însemnată a limbii vechilor texte românești este *rotacismul* adică prefacerea lui *n* intervocalic în *r* ; se spunea prin urmare *bire* în loc de bine,

vire în loc de vine ; erau și forme cu *n* și *r* în același timp, ca, de pildă, *înremă* în loc de inimă.

Tiparul a ajuns la noi la începutul veacului al XVI-lea. El a fost adus de un călugăr *Macarie* care învățase meșteșugul la Veneția și care, înainte de a veni la noi, stătuse câțva timp la mânăstirea Obod, lângă Cetinie, capitala Muntenegrului, unde tipărise patru cărți. Ne mai putând lucra acolo, el veni în Țara Românească, la curtea lui Radu cel Mare care îl primi bine. Tipări aci, în 1508, un *Liturghier*, apoi, peste doi ani, un *Octoih*, iar peste alți doi ani, în timpul lui Neagoe Basarab, o *Evanghelie* : câte și trele în limba slavă. După acestea, urmează o întrerupere, până la 1545, când un alt tipograf *Dimitrie Liubavici* scoate și el un *Molitvenic* urmat, peste scurt timp, de un *Apostol*, ambele tot în limba slavă.

Cel mai de seamă tipograf al nostru, în veacul al XVI-lea, este însă *Diaconul Coresi*. El a lucrat timp de aproape trei decenii, începând din 1557, când publică la Brașov un *Octoih* mic, și până în 1583 când, împreună cu un tovarăș al său, scoate un *Evangheliar*. Dar meritul lui cel mai mare este că a tipărit cărți bisericești în românește, că a dat puțință să se facă slujba în biserică în românește. Mai înainte, apăruse la Sibiu, în 1544, un *Catechism* luteran, tot în românește, din care nu ni s'a păstrat însă nici un exemplar ; *Coresi* scoate o serie întreagă de cărți bisericești în românește : *Evanghelia* (1561), *Psaltirea* (1570), *Liturghierul* (1570), *Cazania* (1581), etc. În afară de acestea, a tipărit multe cărți și în slavonește. Tipăriturile lui *Coresi* s'au răspândit nu numai în Ardeal, dar și dincoace, peste munți. În cele românești găsim *începutul lumbii noastre literare*.

Motivul pentru care *Coresi* a tipărit cărțile bisericești în românește, apare limpede în „epilogul“ *Psaltirei* din 1570 : „Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul *Coresi*, deaca văzui că mai toate limbile, au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi Românii n'avămu și Hristos zice : cine citește să înțeleagă...“ deaceea „începutu-se-au a se scrie aceste sfente *Psaltiri*“.

Coresi a fost ajutat în activitatea sa tipografică de către primarul Brașovului, sasul *Hans Benkner*, care era și fabricant de hârtie ; acesta urmărea, pe de o parte, câștigarea Românilor pentru protestantism, pe de altă parte, un beneficiu material. Și calvinii au încercat să ne atragă spre confesiunea lor ; în acest scop, au ajutat

și ei la tipărirea de cărți românești cum a fost *Palia dela Orăștie* (1582) care cuprinde primele două cărți ale Bibliei : Geneza și Exodul. Nici unii, nici alții n'au reușit însă.

Din prefața *Paliei* aflăm că traducerea „cu mare muncă... den limbă jidovească și grecească și sârbească“ s'a făcut din îndemnul și prin silința lui „*Tordaș Mihaiu*, ales piscopolul Românilor în Ardeal“ și a unui grup alcătuit din

Fig. 113 — Mănăstirea Cornet, în județul Vâlcea ; datează din secolul al XVI-lea ; zidurile au rânduri de cărămizi aparente, așa cum se obișnuiau în acel secol. (C. M. I.).

„*Herce Ștefan*, propoveditorul Evangheliei lui Hs. în orașu Căvăran Șebeșului (Caransebeș !), *Zacan Efren* descălul de dascălie a Șebeșului... *Peștișel Moisi* propoveditorul Evangheliei în orașul Logojului și... *Achirie* protopopul varmigiei Henedoriei...“ De tipar au avut grijă Șerban diacul „meșter mare a tiparelor“ și Marien diacul. Ei îndeamnă pe „frații români“ să citească aceste cărți ale Bibliei „că veți afla întru iale mărgăritariu scump și vistieriu nesfârșit, cunoaște-veți folosul bunețiilor și plata păcatelor dela Dumnezeu...“.

Fig. 114 — Pictură murală dela Sucevița, înfățișând pe Sfântul „Selivestru, Papa de Râm“. Zugravul a fost Român, judecând după inscripție. (C. M. I.).

Contemporan cu Coresi este diacul *Lorinț*. El lucrează tot în Ardeal, la Brașov și la Alba Iulia. Se cunosc până acum patru tipărituri de ale lui — două Evanghelii, o Psaltire și un Octoih — apărute în intervalul 1567—1580; toate sunt în *limba slavă*.

În Moldova, n'a existat tipar în veacul al XVI-lea; primele cărți vor apare abia sub Vasile Lupu. Constatăm însă o *fabrică de hârtie* în timpul lui Petru Șchiopul.

Arta are o dezvoltare remarcabilă în veacul al XVI-lea. Se construiesc biserici și mănăstiri frumoase, unele strălucite chiar, cum e Biserica dela Curtea de Argeș, ctitoria lui Neagoe. În această vreme se încheagă în Țara Românească *primul stil muntean* în ce privește arhitectura bisericească. Lăcașurile nu sunt prea mari; zidurile ne înfățișează rânduri de cărămizi aparente alternând cu rânduri de tencuială (vezi fig. 113); o turlă se înalță deasupra naosului, în timp ce pronaosul e sau fără turlă sau cu două turle mici, ca la Dealul și la biserica lui Neagoe dela Argeș. În Moldova, linia sveltă a lăcașurilor bisericești se menține, ba chiar se accentuează. Între naos și pronaos se adaugă o nouă încăpere: *aceea a mormunțelor ctitoricești*, întâlnită pentru prima oară la biserica cea mare a mănăstirii Neamțului, ridicată de Ștefan în 1497; la unele lăcașuri, găsim și o *vesmântărie*, așezată *deasupra* încăperii mormunțelor. Alte elemente noi sunt *pridvorul*, închis sau deschis, și *banca de piatră* care, legată de soclu, dă ocol bisericii sau merge numai pe o porțiune a ei. Dar inovația cea mai interesantă e acoperirea cu picturi a *pereților exteriori*, obținându-se efecte foarte frumoase (vezi fig. 106). Astfel, de pildă, sunt împodobite bisericile dela *Voroneț* și dela *Sucevița* (vezi fig. 77, 114), care fac și astăzi admirația tuturor.

BIBLIOGRAFIE

Starea politică. I. C. FILITTI, *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor Române*, II, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, V (1924), p. 71—113, 337—370 și VI (1927), p. 318—346.

Starea socială și economică. C. GIURESCU, *Vechimea româniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1915), p. 479—543; G. I. BRĂTIANU, *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în *Annales d'histoire économique et sociale*, 1933, p. 445—462; N. IORGA, *Istoria comerțului românesc*, Vol. I, *Epoca veche*, ed. 2-a, București, 1925, 327 p. in 8°

Istoriografie, tipar etc. ION BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografie românească veche 1508—1830*, t. I, 1508—1716, București, 1903, IX + 572 p. în f^o; I. BOGDAN, *Letopisețul lui Azarie* în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXI (1909), p. 57—216; N. IORGA, *Istoria literaturii românești*, I., ed. 2-a, București, 1925, 400 p. în 8°; SEXTIL PUȘCARIU, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. 2-a, Sibiu, 1930, 263 p. în 8°; P. P. PANAITESCU, *Cronica moldo-polonă*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 113—123; IULIAN ȘTEFĂNESCU, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolul 17 și 18*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 141—174; D. RUSSO, *Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1939, IX + 350 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Intâiele noastre tipărituri*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 235—244.

Arta. GH. BALȘ, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, 397 p. în f^o; I. D. ȘTEFĂNESCU, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1928, XII — 338 p. în f^o; N. GHIKA-BUDEȘTI, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia, Partea a doua. Vechiul stil românesc din veacul al XVI-lea*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIII (1930), p. 1—63.

MIHAI VITEAZUL

„Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei“.

(Titlul lui Mihai Viteazul în hrisoavele sale din vara anului 1600).

Tot mai puternic strălucește chipul lui Mihai Viteazul, tot mai vie și mai luminoasă este amintirea faptei lui. Cu cât se adaogă informația documentară, cu cât cunoaștem mai bine lupta, biruința și căderea acestui mare căpitan, neînfricat luptător pentru credință și ctitor veșnic al țării de azi, cu atât sporește în sufletul nostru admirația. Alături de Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul este întruchiparea eroismului, este izvor de putere, de încredere și de mândrie pentru poporul românesc.

Vieța lui e una din cele mai impresionante din câte s'au desfășurat pe pământul strămoșilor. Mihai Viteazul a cunoscut din plin și bucuriile și durerile vieții ; a cunoscut dulceața biruinței și amărăciunea înfrângerii ; a stăpânit cât nici unul dintre voievozii noștri, pentru ca, într'o clipă, să piardă totul ; a văzut pe cei tru-fași închinându-i-se și a căzut prin trădarea lor. Contemporanii, prieteni sau dușmani, au simțit că au în față o personalitate excepțională ; unii l-au ridicat în slăvi, alții l-au urât cu patimă, cu toții însă au rămas impresionați de această apariție unică.

Originea lui Mihai. Cariera sa ca boier. In actele oficiale, Mihai Viteazul este numit *fiul lui Pătrașcu cel Bun* ; unii istorici, de atunci și de astăzi, se îndoiesc însă de această filiație. Pe

mamă-sa o chema *Teodora* și era soră cu *Iane Epirotul*; acesta ajunsese, grație însușirilor lui, la cea mai înaltă dregătorie din Țara Românească, la bănia Olteniei, fiind în același timp, și *capitchihaia* sau reprezentant al domnului la Constantinopol.

În tinerețe, Mihai s'a îndeletnicit cu negustoria: ne-o spun mai multe mărturii contemporane, între altele, un document intern descoperit în ultimul timp. Știa turcește și grecește; avea un scris frumos, energic; iscălitura lui se recunoaște dintr'o mie.

Carierea boierească și-a început-o pe lângă unchiu-său Iane. A fost la început ban mic sau bănișor în județul Mehedinți; a ajuns apoi stolnic, postelnic, mare agă — ceea ce însemna păzitorul orașului de reședință și comandantul armatei de lefegii sau mercenari — a ajuns, în sfârșit, ban al Olteniei. Ca boier, a strâns o avere însemnată, la care s'a adăogat și averea soției sale *Stanca*. În 1593, Mihai era nu numai cel dintâi dintre dregători, dar și unul dintre cei mai bogați.

În acest an, fiind prigonit de către domnul de pe atunci al Munteniei, *Alexandru cel Rău*, Mihai fuge în Ardeal și, de acolo, la Constantinopol unde, cu ajutorul unchiului său Iane, izbutește să fie numit domn (vezi fig. 115).

O cronică internă, ca și o cronică ungurească, din Ardeal, povestesc că Alexandru cel Rău ar fi vrut chiar să-l omoare, sub cuvânt „că iaste fecior de domn“. Mihai ar fi fost condamnat la moarte și dus în fața călăului: acesta însă, înspăimântat, ar fi svârlit sabia și ar fi fugit. Câtă valoare prezintă aceste știri, nu se poate spune în mod precis.

Inceputul domniei. Răscoala împotriva Turcilor. Numit în Septemvrie 1593, Mihai ajunge, în cursul lunii Octomvrie, în țară. Aci el găsește o situație din cele mai grele: datorii mari către cămătarii din Constantinopol la care se împrumutaseră domnia dinaintea lui și chiar el însuși; o bună parte dintre acești cămătari veniți în București, ba unii dintre Turci așezați chiar în țară, unde începuseră a-și face case și geamii. În primul an de domnie, până să-și consolideze situația, Mihai stătu liniștit; îndată ce se simți stăpân pe tron și înconjurat de o boierime numeroasă, puternică și vitează, el se hotărî să scuture jugul turcesc. Momentul era prielnic: tocmai atunci se punea la cale în Europa o ligă sfântă pentru a

Fig. 115 — Mihai Viteazul. Gravură în aramă de Sadeler, făcută la Praga, pe când domnul era acolo, la curtea împăratului Rudolf. Cel mai bun portret, din multe câte există. Mihai avea 43 de ani. (D. P.).

duce războiul cu necredincioșii. Papa îndemna pe toți creștinii să-și unească forțele împotriva lor ; concentrarea urma să se facă în jurul împăratului Austriei, Rudolf al II-lea, la a cărui curte comandau Jesuiții. La această ligă aderaseră principele Transilvaniei, *Sigismund Báthory*, și domnul Moldovei, *Aron Vodă*, căruia boierii i-au zis *Tiranul*. Mihai, fără să aștepte să i se facă propuneri, *se oferi el* — fapt esențial și care-l caracterizează dela început — să participe la lupta contra Turcilor. Se încheie astfel o înțelegere atât cu Báthory, cât și cu Aron : mișcarea trebuia să înceapă în aceeași zi și la București și la Iași. Așa se și întâmplă. În ziua de 13 Noembrie 1594, Mihai chemă pe creditorii turci la visterie, chipurile pentru a-i socoti. Când toată lumea fu adunată, începu într'adevăr socoteala, dar o socoteală sângeroasă. Tunurile izbîră în mulțime, casa luă foc, ostașii domnești desăvârșiră prăpădul. Un detașament de două mii de Turci care staționa în București, spre a supraveghea pe domn, fu și el sfărâmat ; apoi, fu atacată cetatea Giurguiului ; aceasta putu însă rezista. Lupte avură loc și în alte părți : la Cetatea de Floci, la Hârșova, la Silistra : pretutindeni, Turcii fură învinși. O oaste mai însemnată, sub conducerea a doi pași care aduceau cu ei pe noul domn al Țării Românești, pe *Bogdan*, fu sfărâmată pe malul drept al Dunării, aproape de Rusciuk ; mai înainte fuseseră bătuti în trei locuri (la satele Putineiul, Stănești și Șerpătești, jud. Vlașca) Tătarii care trebuiau să sprijine oastea turcească. Pe de altă parte, banul *Mihalcea*, unul dintre devotații lui Mihai, bătea o a doua oaste turcească, lângă Silistra ; ea aducea pe înlocuitorul lui Aron Vodă, pe *Ștefan Surdul*. Incurajați de aceste succese, ostașii munteni fac incursiuni pe tot malul drept al Dunării, ajungând până la Balcani ; țărani bulgari se răscoală și ei ; orașul Sofia este atacat de o ceată mai însemnată de răsculați.

Campania din 1595. Lupta dela Călugăreni. Era evident că Turcii nu puteau tolera o asemenea situație ; răscoala țărilor românești însemna o întreită lovitură : de ordin politic, militar și economic. Ea constituia mai întâi un exemplu și un îndemn pentru toți creștinii din Balcani — Bulgarii începuseră chiar să se miște — însemna apoi o extindere considerabilă a frontului de luptă, era, în sfârșit, și o perturbare serioasă în aprovizionarea cu materii

Fig. 116 — Sinan Paşa, învinsul dela Călugăreni. Stampă contemporană după o gravură în aramă a lui George Wickgram din oraşul Spira, Germania. (C. C. G.).

prime a imperiului în general și a Constantinopolului în special. Prada, mai ales în vite, luată de răsculați, era așa de mare, încât un orășean din Brașov a putut cumpăra „50 de boi, 47 de vaci și 44 de viței de un an“ numai cu 100 lei. Sultanul hotărî așa dar o mare expediție de represiune, de nimicire a hainului care produsese o turburare așa de adâncă. Mihai își dădea seama de primejdie ; pentru a-și asigura ajutorul de care avea nevoie, încheie deci în Mai 1595, prin boierii săi trimiși la Alba Iulia, un act cu Sigismund Báthory, recunoscându-i, în schimb, suzeranitatea ; prin același act, se hotăra ca toate bisericile românești din Ardeal să asculte de Mitropolitul din Târgoviște, ceea ce era un câștig însemnat pentru neamul nostru.

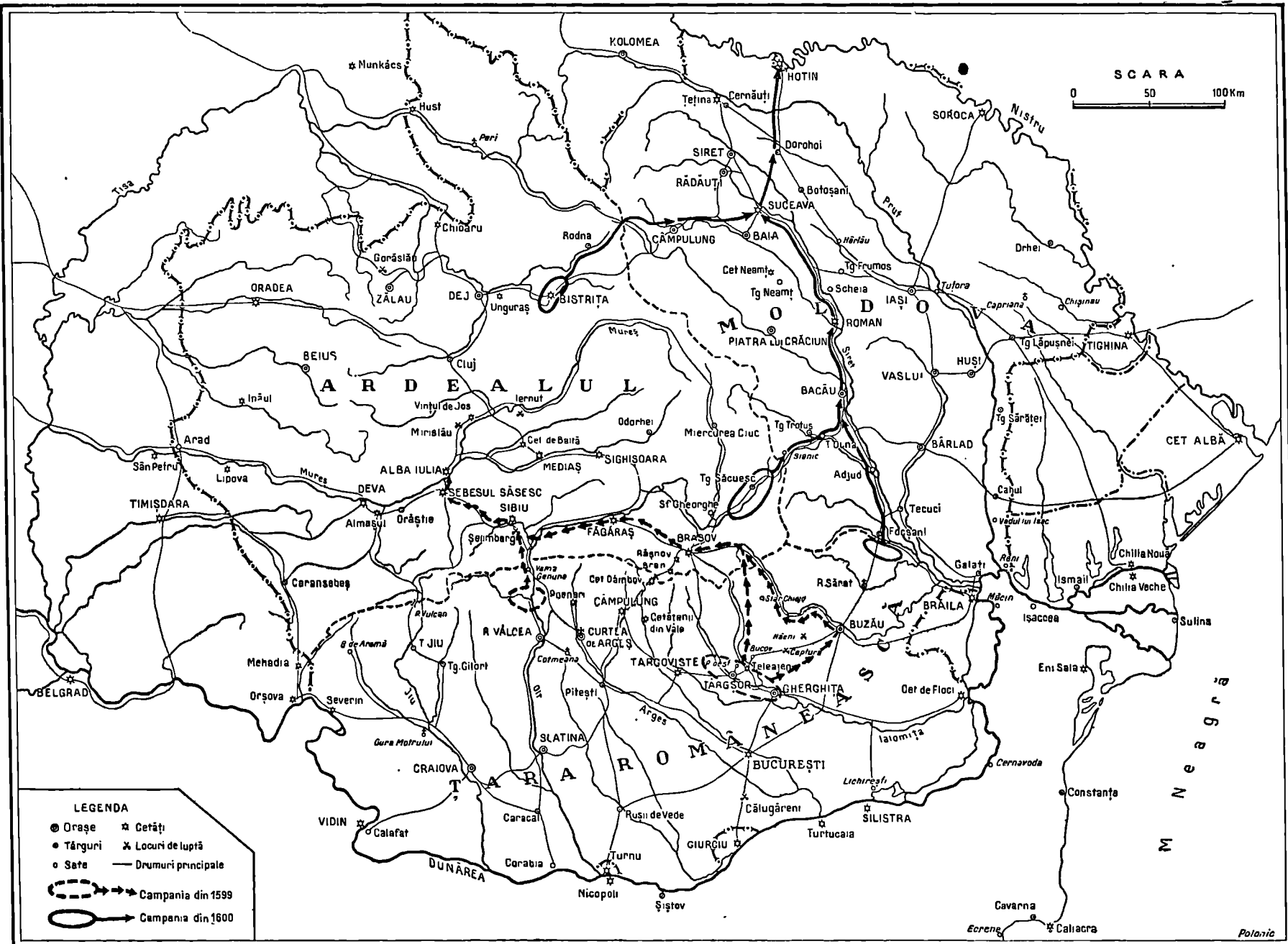
Armata turcească, sub comanda lui *Sinan Pașa* (vezi fig. 116), izbuti să treacă Dunărea la începutul lui August 1595. Mihai, a cărui armată — inclusiv detașamentul ardelean comandat de Albert Király — era mult inferioară ca număr, se retrase puțin și ocupă o poziție strategică la satul *Călugăreni* pe drumul ce ducea dela Giurgiu la București. În spatele poziției alese de domn, erau mici înălțimi acoperite de păduri, formând un adăpost natural ; în față, valea mlăștinoasă a Neajlovului ; drumul ducea peste râu pe un pod de lemn și continua apoi între înălțimi, așa încât armata turcească nu putea înainta decât sub formă de coloană, cu un front redus.

Lupta avu loc în ziua de 13/23 August. Încă înainte de revărsatul zorilor, avangarda lui Mihai atacă, ajungând până la corturile dușmanului. Urmă un atac puternic al Ienicerilor ; aceștia izbutesc să respingă pe ai noștri, trec peste Neajlov și capturează unsprezece tunuri. Mihai se retrage puțin, în perfectă ordine, cu armata dispusă în formă de unghiu, cu vârful spre dușman ; apoi, în momentul când ajunge în dreptul unde se afla detașamentul lui Király care până atunci nu intervenise în luptă, — se pare că *nu voise* să intervină — dă un contra atac fulgerător care determină soarta bătăliei. Pentru a încuraja pe ai săi, voievodul însuși, invocând numele lui Isus, se asvârle cu securea în mână asupra dușmanului. Unul din pașii turcești ieșindu-i înainte, are capul despicat dintr'o lovitură, un altul e izbit în piept. Boierii, văzând pilda domnului, se asvârlă și ei „pre capete asupra Turcilor“, îi taie și-i înneacă în mlaștină. Pe de altă parte, tunurile lui Király izbesc

UNIREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI, A MOLDOVEI ȘI A ARDEALULUI SUB MIHAI VITEAZUL (1600)

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 8

din flanc, iar un detașament de două sute de Ardeleni și două sute Cazaci, lefegii, sub comanda căpitanului Cocea, atacă din spate. Turcii sunt cuprinși de panică și încep o retragere desordonată. La podul de peste Neajlov, îmbulzeala era așa de mare încât însuși Sinan este asvârlit în mlaștină, și cu siguranță ar fi pierit acolo dacă un veteran din Rumelia, recunoscându-l, nu l-ar fi luat în spate și l-ar fi scăpat. Sunt uciși patru pași, șapte sangeaci și trei mii de ostași. „Și am câștigat — povestește însuși Mihai — cinci tunuri și un steag verde al Proorocului lor Mohamed, foarte prețuit de dânșii și foarte respectat“. Bine înțeles, cele 11 tunuri pierdute în timpul atacului Ienicierilor, fuseseră reluate.

Noaptea care se lăsa aduse încetarea bătăliei. Biruința rămăsese de partea noastră. Dar pentru ca să se bucure de roadele ei, ar fi trebuit ca Mihai să poată continua urmărirea, ca odinioară Ștefan după lupta dela Vaslui, să poată svârli pe dușman în Dunăre. Din nefericire, aceasta nu era cu putință. Turcii fuseseră bătuteți, dar nu distruși; superioritatea lor numerică era încă zdrobitoare. Pe de altă parte, armata însăși a lui Mihai era obosită, după o luptă care durase mai bine de 16 ceasuri. Iar unii dintre boieri — izvoarele vorbesc de Dan vistierul și Mirăslău logofătul — erau nemulțumiți și, după un păcătos obicei, gata să trădeze. Ținând seama de toate aceste elemente, hotărî domnul retragerea la munte, spre a aștepta acolo ajutorul zăbavnicului Sigismund. În urma lui, Turcii ocupară țara, făcând în București o „palancă“ adică o redută de pământ, în jurul mănăstirii Radu Vodă, fortificând Târgoviștea și așezând prin sate „subași“ adică primari. Se părea că Muntenia va fi prefăcută în pašalâc.

Sigismund Báthory trecu peste Carpați abea pe la începutul lui Octomvrie; armata sa se uni cu aceea a lui Mihai și campania reîncepu. Fu asediată și luată întâi Târgoviștea (vezi fig. 117); veni apoi rândul Bucureștilor care căzură și ei. Sinan, văzând acestea, se grăbi să treacă Dunărea îndărăt; o parte a armatei lui mai era însă pe malul nostru, când Mihai năvăli asupra ei. Podul, bombardat puternic, fu rupt și o sumă dintre Turci pieriră înnecați sau de sabie. Mai bine de opt mii de robi fură eliberați. În sfârșit, cetatea Giurgiului, asediată, căzu, în ziua de 20 Octomvrie. Expediția de pedepsire, ordonată de Sultan, se isprăvi deci în chip rușinos; Sinan Pașa fu destituit din funcția de mare vizir; un

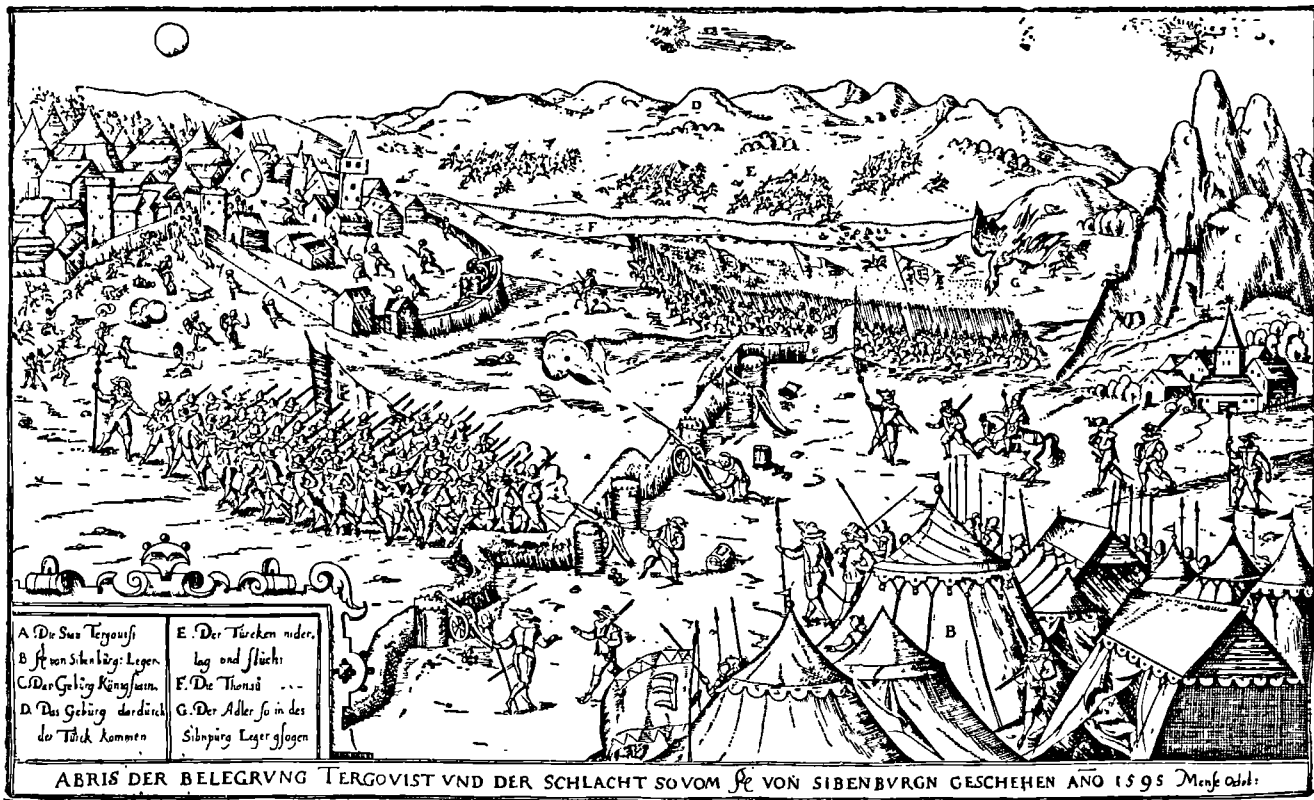

Fig. 117 — Asediul Târgoviștei (sus, în stânga) de către Mihai Viteazul și Sigismund Báthory (Octombrie 1595). Deasupra se vede o altă fază a campaniei anume urmărirea trupelor turcești de către creștini, la Dunăre, și rupe-rea podului de la Giurgiu. (C. C. G.).

cronicar turc, povestind evenimentele, califică retragerea armatei acestuia, ca „dezastruoasă“. Prada luată de creștini era enormă : ea se evalua la mai bine de 2 milioane aur ; o mărturie contemporană spune : „nu numai comandanții oștirii ardelene au devenit bogați, dar și ostașul cel mai mic avea măcar patru cai, afară de alte spolii“.

Țara avusese mult de suferit însă de pe urma războiului : multe sate și orașe fuseseră arse : Bucureștii erau o ruină, recoltele fuseseră distruse, oamenii fugiseră care încotro. Mihai luă măsuri de refacere ; între altele, făcu un nou recensământ fiscal și hotărî ca rumânii sau vecinii adică țăraniii neliberi să rămână pe moșiile pe care se așezaseră după retragerea Turcilor, să nu mai poată fi, cu alte cuvinte, reclamați de foștii lor stăpâni. Acesta e rostul vestei „legături“ a lui Mihai Viteazul în care unii istorici au văzut, în mod greșit, o legare a țăranilor de pământ, un act de asuprire.

În anul următor, 1596, armatele muntene trecură pe țărmul drept al Dunării și prădară în diferite locuri : la Babadag, la Vidin, la Plevna care fu arsă ; ele ajunseră, sub comanda lui Baba Novac, alt general vestit al lui Mihai, chiar până la Sofia. Brăila fusese reluată îndată după retragerea lui Sinan. Domnul însuși atacă Turnul și cetatea din față, a Nicopolei ; comandantul turc de aci se rugă de pace prin daruri strălucite și făgăduiala de a mijloci pe lângă Sultan o împăcare. Mihai, văzând că liga sfântă n'avusese succese militare, dimpotrivă armatele ei fuseseră grav bătute în Ungaria, chiar în toamna anului 1595, văzând, pe de altă parte, că Sigismund Báthory nu era omul să facă un efort continuu, ci-și schimba repede părerile și hotărârile, primi propunerea pășei ; el ar fi fost mai bucuros să continue lupta împotriva necredincioșilor, dar pentru aceasta îi trebuia un sprijin puternic, cel puțin în bani, din partea împăratului Rudolf ; cum acest sprijin nu exista *în acel moment*, deoarece nu se încheiase un tratat formal, Mihai făcu pace cu Turcii care fură bucuroși să nu mai aibe de luptat împotriva lui. La începutul anului 1597, se știa că Sultanul i-a trimis steag de domnie, împreună cu daruri, și că „întreaga Țară Românească se găsește în pace bună“. De această pace Mihai se folosi spre a pregăti însă și a desăvârși înțelegerea cu Imperialii care să-i îngăduie a relua apoi, cu mai multe mijloace, lupta.

Tratatul cu Imperialii. Noi lupte cu Turcii. După mai multe solii, dintr' o parte și dintr' alta, Mihai încheie, în Iunie 1598, la mânăstirea Dealului, un tratat cu împăratul Rudolf. Acesta se obliga să-i dea lui Mihai plata pentru 5.000 de soldați și, eventual, încă pentru atâția, precum și armament : „tunuri, praf, gloanțe și alte unelte de războiu“. Domnul Țării Românești, recunoscând suzeranitatea împăratului, însă „fără plata vreunui tribut sau vreunei dări“, se obliga, în schimb, să lupte „pentru depărtarea Turcilor și a altor dușmani dela Transilvania, Țara Românească și părțile Ungariei“. Libertatea credinței era asigurată, aceea a comerțului de asemenea. Mihai va primi un castel în Ungaria sau în Transilvania cu venituri suficiente pentru a trăi, potrivit rangului, în cazul când ar trebui să-și părăsească țara. La curtea împărătească, se prețuiau în mod deosebit meritele domnului muntean ; arhiducele Maximilian, fratele împăratului Rudolf, îi aducea laude, spunând că el „a fost zidul și apărarea acestor țări“.

Curând după aceasta, reîncepură ostilitățile cu Turcii. Malul drept al Dunării fu prădat și ars, iar pașii de Silistra și de Vidin, bătuți. Intr' una din luptele din preajma Vidinului, Mihai trecu printr' o mare primejdie : era să fie străpuns de sulița unui Turc ; săriră însă frații Buzești, Preda și Stroe, și tăind capul Turcului și pe tovarășii acestuia, scăpară pe domn. În timpul acestei campanii, 16.000 de țărani sârbi și bulgari fură strămutați pe malul nostru.

Cucerirea Ardealului. În același an, 1598, se întâmplau în Ardeal mari schimbări. Sigismund Báthory, ne mai putând suporta, se vede, permanenta încordare pe care o impuneau împrejurările, se hotărî, la începutul lui Aprilie, să părăsească tronul, cedându-l lui Rudolf și primind dela acesta, în schimb, două ducate în Silezia. După puțină vreme însă — câteva luni — dându-și seamă de marea greșală pe care o făcuse — ce se potriveau sărăcăcioasele ducate sileziene cu frumosul Ardeal — se întoarse pe furie. Dieta îl proclamă din nou principe, iar comisarii trimiși de Rudolf să guverneze țara în numele său, fură arestați. Nu trecură însă alte câteva luni și Sigismund, dovedind încă odată cât era de schimbăcios și de ușuratic — bine spunea despre el Mihai Viteazul că „nu știe nici ce face, nici ce vrea“ — părăsi pentru a doua oară tronul, făcând

să fie ales, în locu-i, vărul său cardinalul Andrei Báthory (Martie 1599). Acesta era însă în strânse legături cu Poloniei și, după îndemnul lor, voia să reia legăturile cu Turcii, închinându-se Sultanelui. Ceea ce ar fi însemnat însă ca Mihai să fie înconjurat din toate părțile de dușmani. Evident, el nu putea îngădui o asemenea situație care l-ar fi dus, în mod sigur, la pierderea domniei; de

altfel, noul principe al Transilvaniei îi și trimisese vorbă în sensul acesta, să cedeze tronul. De aceea, Mihai propuse împăratului Rudolf să atace pe Andrei Báthory și să-l gonească de pe tron. Când sosi răspunsul afirmativ, domnul se afla în tabără, la Ploești; planul era ca Ardealul să fie atacat și din spre apus, de către generalul imperial George Basta. Cum acesta întârzia însă, și cum vremea trecea, se apropia iarna, Mihai se hotărî să pornească singur. Ideea cuceririi Ardealului fusese a lui, iar nu sugerată de Imperiali; înșăptuirea acestei idei îi aparține de asemenea exclusiv. Mișcările de trupe fuseseră calculate dinainte și ele se făcură cu atâta precizie,

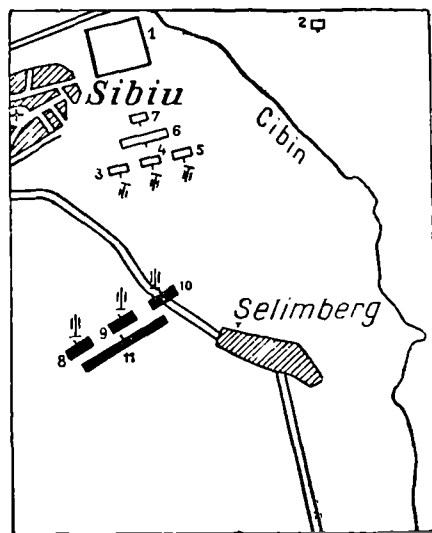

Fig. 118 — Lupta dela Șelimbreg. 1. Tabăra lui Andrei Báthory. 2. Locul de unde a asistat Andrei Báthory la desfășurarea luptei. 3—7 Corpurile de trupă ale lui Andrei Báthory. 8—11 Corpurile de trupă ale lui Mihai Vi-teazul; 8 Baba Novac, 11 Mihai Vi-teazul.

încât campania din 1599 poate servi ca model de acțiune militară. Un corp de oaste, mai mare, comandat de domnul însuși, trecu munții prin pasul Buzăului, la 5 Octomvrie; i se adăogară Secuii, pe care Bathoreștii îi nemulțumiseră, luându-le vechile lor privilegii, și cu toții împreună ajunseră, mergând spre apus, la satul *Tâlmaciu*, spre sud-est de Sibiu. Aci se făcu joncțiunea cu cel de al doilea corp de oaste muntean, comandat de frații Buzești și de Baba

Novac. In ziua de 18/28 Octomvrie 1599, lângă satul Șelimbăr (*Șelimberg*), care fusese ocupat de ai noștri, se dădu lupta (vezi fig. 118). Avură loc mai multe atacuri și contra-atacuri ; la un moment dat se părea că biruința va rămâne de partea Cardinalului. Atunci, întocmai ca la Călugăreni, Mihai interveni personal ; îmbărbătându-și trupele, cerându-le să-și facă datoria, el se aruncă la atac „cu cea mai mare vitejie și îndrăsneală“ : așa ne spune o mărturie contemporană. Trupele lui Báthory fură cuprinse de panică ; el însuși, însoțit numai de câțiva nemeși sau boieri ardeleni, fugi cu gândul să treacă în Moldova. Sibiul se supune numaidecât ; peste trei zile, adică la 21 Octomvrie (1 Noemvrie stil nou), Mihai intră în Alba Iulia.

Descrierea alaiului e făcută de un martor ocular : Voievodul, călare pe un cal roib, purta o tunică albă și, pe deasupra, o manta de aceeași culoare, având brodați, cu fir, mai mulți șoimi. Pe cap avea binecunoscuta cușmă, al cărei surguciu, cu pene de cocor, era prins printr'o copcă de aur ; sabia, bătută în rubine și împodobită cu aur, atârna în stânga ; ciorapii erau de mătase albă, cismele de săftian galben. Opt slujitori, frumos îmbrăcați, duceau de frâu opt cai minunați, cu șeile bogat împodobite, veneau apoi trâmbițașii și, după aceștia, lăutarii, zicând din vioare. De o parte și de alta a voievodului, plecate spre pământ, erau purtate steagurile luate dela Andrei Báthory.

La porțile orașului, Mihai primi cheile trimise de episcopul Naprágy ; curând după aceea, i se aduse, în 22 de care, visteria cardinalului, prețuind peste 200.000 de florini. S'au găsit, între altele, vase de argint masiv, așa de grele, că unul nu putea fi ridicat de doi oameni. Nobilii unguri i se închinară ; orașele și cetățile, afară de câteva la granița de nord-vest a Ardealului, în care apucaseră a intra ostașii lui Basta, făcură la fel : țara era la picioarele învingătorului.

Intre timp, Andrei Báthory, urmărit de Secui, fu ajuns în coliba unui păstor din munți și ucis cu lovituri de topor. Capul său, purtând două răni, fu adus la Alba-Iulia și înfățișat lui Mihai ; acesta porunci să se aducă și trupul și-i făcu o înmormântare frumoasă, mergând el însuși cu lumânarea aprinsă în mână, după coșciug.

Cucerirea Moldovei. Deși Aron Tiranul făcea parte din coaliția care lupta împotriva Turcilor și deși dăduse dovadă de

Fig. 119 — Acoperământul de mormânt (epitaful) lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei, la mănăstirea Sucevița. Inscripția de pe laturi e în limba slavă. (D. P.).

sentimentele sale, pornind răscoala în aceeași zi ca și Mihai și atacând cetățile dela Dunăre — Ismailul a și fost luat — și de peste Dunăre, din Dobrogea, totuși Sigismund Báthory, bănuindu-l de necredință, făcu să fie prins de către Răzvan, comandantul gărzii ungurești dela curte, și adus în Ardeal. În locul lui, ajunse pe tron chiar cel care-l prinsese, adică Răzvan ; el luă numele de Ștefan Vodă. Acesta era supus cu totul prințului ardelean, ceea ce supăra însă pe Poloni, care aveau vechi pretenții de suzeranitate asupra Moldovei. De aceea, ei dădură mijloace militare boierului *Ieremia Moghilă* (Movilă), reprezentant al unei puternice familii și refugiat peste Nistru, ca să ocupe domnia. Oastea polonă, comandată de hatmanul Zamoyski, instalează pe Ieremia în Iași ; când

Fig. 120 — Medalia de aur a lui Mihai Viteazul, ca stăpânitor al Transilvaniei. Anul 1600.

Răzvan se întoarce din Țara Românească unde se dusesse, împreună cu Sigismund Báthory, să dea ajutor lui Mihai după Călugăreni, el fu învins într-o luptă la satul *Areni* și pierdu nu numai tronul, dar și vieța. Ieremia Moghilă, supus prea plecat Polonilor și plătind regulat tributul Turcilor, era însă dușman lui Mihai Viteazul ; încercase chiar — fapt foarte grav — să-l omoare „cu otravă sau prin trădare“. Indepărtarea acestui înverșunat adversar se impunea : o cerea nu numai siguranța personală a lui Mihai, dar și planul însuși de luptă împotriva Turcilor, plan care cuprindea, în tabăra creștină, și Moldova. De aceea, Mihai se hotărî să gonească pe Ieremia. În primăvara anului 1600, la 4/14 Mai, ostașii săi, intrând pe la Oituz, coborau valea Trotușului ; un alt detașament pătrundea

prin nord, pela Câmpulung, în timp ce al treilea trecea Milcovul, venind din Țara Românească. Polonii lui Ieremia fură bătuți ; Cetatea Neamțului și Suceava se supuseră, mai mult de spaimă decât de luptă, apărătorii înfricoșându-se că au de înfruntat pe Mihai. Ieremia se retrase la Hotin iar de acolo, după puțin timp, fugi peste Nistru. Campania durase mai puțin de trei săptămâni ; învingătorul dela Șelimbăr stăpânea acum și cea de a treia țară românească. La Iași, fu instalat un consiliu alcătuit din patru boieri ; se numi, de asemenea, un nou mitropolit și noi episcopi în locul celor fugiți. Mihai, întors la Alba Iulia, se găsea acum în culmea puterii. Cuvântul său era ascultat dela Nistru până în Banat și din Maramureș până la Dunăre. În hrisoavele sale, el se intitula : „Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei“ ; noua sa pecete avea o legenda aproape identică. Dieta, întrunită la Alba Iulia, după reîntoarcerea domnului, hotărî, la cererea expresă a acestuia, să ia măsuri *pentru îmbunătățirea stării iobagilor și a preoților români.*

Iată pasagiile respective din procesele verbale de ședință ale Dietii : „poftești Măria Ta stăpânul nostru milostiv, ca satele lăzuite, satele ungurești și săsești să îngăduie satelor românești ce sânt hotarnice cu ele, pășunat liber în locurile și în hotarul necultivat“, drept aceea, se hotărăște „din respect fața de Măria Ta... ca toate satele lăzuite, atât ungurești cât și săsești, să dea satului românesc precum și satele românești altor sate românești pășunat liber pentru cai, boi, porci și junci, afară de oi“. De asemenea, față de „a doua dorință a Mariei Tale ca persoanele preoților români să nu fie silite la munca cea de obște“ — sub înțeleas a iobagilor ! — hotărăște „ca preoții români să fie scutiți pretutindeni, în persoana lor, de astfel de slujbe“ . Așa dar — spun membrii dietei — „am respectat și în această privință dorința Mariei Tale“.

Mihai nu uita așa dar pe cei de un sânge cu el din Ardeal. Și dacă ar fi avut mai mult răgaz, desigur că ar fi făcut și altele. Din nefericire însă, evenimentele se precipitară.

Căderea lui Mihai. Mirăslău. Nobilii unguri, învățați să poruncească, sufereau cu greu stăpânirea domnului „valah“ ; o considerau ca o înjosire a lor. Se adăoga apoi și nemulțumirea produsă de neconținutele rechiziții și contribuții precum și de prădăciunile soldaților neplătiți. Într'adevăr, împăratul Rudolf nu mai trimitea

banii necesari, așa cum se legase prin tratat ; erau discuții și în ce privește stăpânirea Ardealului, pe care Mihai voia să-l păstreze pentru el, cu drept de moștenire ; pe dosul actului dat de domn comisarilor imperiali, voievodul scrisese cu mâna sa : „Și hotarul Ardealului, pohta ce-am pohtit, Moldova, Țara Românească“. Rudolf nu voia să admită însă acest punct de vedere. Atitudinea împăratului încurajă pe nobilii unguri la rezistență ; ei se strânseră la Turda, proclamară răscoala și izbutiră să atragă de partea lor și pe generalul Basta. Mihai îi așteptă într'o poziție bine întărită, la satul *Mirăslău*, între Turda și Alba Iulia. Basta, a cărui armată era mai numeroasă, se prefăcu a se retrage, pentru a aduce pe domn în câmp liber. Acesta căzu în cursa ce i se întindea și deodată se văzu atacat puternic de front de cuirasierii germani. Cavaleria noastră nu putu rezista, tunurile fură pierdute, în urma unei mișcări de învăluire prin flancul stâng, o parte dintre lefegiii cazaci trădară chiar, trecând la dușman. Mihai, al cărui moral era sdruncinat — în tabăra adversarului se aflau nu numai nemeșii răsculați, dar chiar și oamenii împăratului Rudolf, comisarii pe care acesta îi trimisese în Ardeal — nu mai putu restabili, ca odinioară la Călugăreni și la Șelimbăr, situația. Văzând lupta pierdută și oastea risipită, el trecu Mureșul cu calul, înnot, însoțit de trei Cazaci și purtând asupra lui steagul cel mare al oștirii, coborî apoi spre Sibiu iar de aci, cu oștile ce-i veniseră din Muntenia, porni spre Făgăraș și Brașov.

La 20 Septemvrie 1600, învingătorii dela Mirăslău intrau în Alba-Iulia, ucideau pe toți Italienii, Grecii, Sârbii și Românii din oraș, *dărâmau biserica românească* zidită cu trei ani mai înainte și părându-li-se că atâta nu era, se vede, de ajuns, desgropau oasele lui Aron Vodă, înmormântat acolo, și le aruncau afară. „O așa neomenie — spunea Mihai în memoriul trimis peste câteva luni Ducelui de Toscana — n'a fost făcută nici de păgâni“.

În acest timp, Polonia intraseră în Moldova, respinseseră pe boierii lăsați la Iași, instalaseră din nou pe Ieremia Moghilă și porniseră să așeze în Țara Românească pe fratele acestuia, pe Simion Moghilă. Mihai trebuia să-și apere acum însuși tronul său. Cu armata pe care și-o alcătuisese din nou, trecu el munții îndărăt, tot pe la Buzău, și încercă să oprească pe Poloni. Soarta războiului îi fu însă și de data aceasta potrivnică : după o primă înfrângere, la

Bucov, lângă Ploești, urmă o a doua la Curtea de Argeș. Buzești, care-l slujiseră cu credință până acum, îl părăsiră, trecând de partea lui Simion ; exemplul lor fu urmat de alții. Părăsit de boieri, părăsit de noroc, cu familia zălog în Ardeal, viteazul domn luă calea pribegiei. Trecu, împreună cu puțina oștire ce-i mai rămăsese, prin Deva — unde din cetate se trase cu tunul asupra-i — apoi prin Beiuș, prin Oradea, prin Debrețin, Tokay, Cașovia — unde dădu drumul ultimilor ostași — prin Bratislava și ajunse, în sfârșit, la Viena. Primit bine aci, el fu invitat apoi la Praha, unde se afla împăratul Rudolf ; acesta *avea nevoie acum* de serviciile lui Mihai, deoarece nemeșii din Ardeal, după Mirăslău, se întorseseră și împotriva lui Basta, îl siliseră să părăsească țara și proclamaseră principe iar pe nehotărîtul Sigismund Báthory.

Gorăslău. Moartea lui Mihai. Pentru recucerirea Ardealului, Rudolf dădu mijloacele bănești necesare lui Mihai ; armata acestuia avea să colaboreze cu aceea a lui Basta. Báthory fu într'adevăr bătut la *Gorăslău*, pe valea Someșului, între Satu Mare și Cluj (3 August 1601), de către cele două armate reunite și silit să fugă spre Moldova ; întreaga sa artilerie, 45 de tunuri, 110 steaguri și mulți prizonieri căzură în mâinile învingătorilor (vezi fig. 121). Lui Mihai îi revenea partea cea mai mare a victoriei — aripa comandată de el dăduse atacul principal — și aceasta provocă invidia lui Basta. Generalul imperial ar fi vrut apoi ca el să rămână conducător al Ardealului recucerit, ceea ce domnul muntean nu putea admite. Mai ales că, între timp, îi sosise și vestea bună a izgonirii din Muntenia a lui Simion Moghilă de către boierii Buzești. De aceea, Basta, sigur de aprobarea tacită a curții dela Praha căreia îi convenea mai mult o stăpânire *directă* asupra Ardealului, hotărî să suprime pe viteazul său concurent. În zorii zilei când Mihai trebuia să-și despartă armata de a sa și să plece spre Făgăraș, unde-i era familia, la 9/19 August 1601, el trimise un detașament de trei sute de Germani și Valoni, să aresteze pe Mihai iar dacă se opune, să-l ucidă. Așa se și întâmplă. Intrând în cortul domnului, comandantul detașamentului îi spuse „Ești prins“. Mihai rosti un singur cuvânt : „Ba“ și dădu să pună mâna pe sabie. În aceeași clipă însă, un Valon îl împușcă, un al doilea îi străpunse pieptul, alții îl loviră cu halebardele. „Și căzu trupul lui cel frumos

ca un copaciu — ne spune cronica Țării Românești — pentru că nu știuse, nici se prilejise sabia lui cea iute în mâna lui cea vitează“. Ucigașii îi tăiară capul, acesta fu luat de comisul Radu Florescu și adus la mănăstirea Dealului, unde și astăzi odihnește, iar trupul eroului fu îngropat pe câmpia Turzii. „Și rămaseră creștinii și mai vârtos Țara Românească săraci de dânsul... Căci era ajutor crești-

Fig. 121 — Gravură contemporană înfățișând, în partea superioară, lupta dela Gorăslău, iar în partea inferioară, aducerea la Praga, cu solemnitate, a steagurilor cucerite în această luptă. În legendă, numele lui Mihai e pus înaintea aceluia al lui Basta. (D. P.).

nilor — adogă cronica — și sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cât făcuse pre Turci de tremura de frica lui“.

Mihai Viteazul a dat deosebită atenție vieții religioase. În timpul lui s'a ținut un sinod la Târgoviște, în 1596, unde s'au discutat măsurile ce trebuie luate pentru o mai bună organizare a gospodăriei mănăstirilor și a vieții călugărilor. El este apoi citorul a două mănăstiri: mănăstirea Sf. Nicolae, numită astăzi *Mihai*

Vodă, căreia i-a dăruit patrusprezece sate, și mănăstirea *Clococioc*, din județul Olt, lângă Slatina. În Ardeal, în cursul scurtei sale stăpâniri, a ridicat trei biserici, una la *Ocna Sibiului*, alta în satul *Lușârdea*, în județul Someșului, cea de a treia în marginea de miazăzi a cetății *Făgărașului*. Mihai n'a fost numai un mare conducător de oști, dar și un domn drept credincios, punându-și sabia în slujba credinței, apărând biserica și pe slujitorii ei și înzestrând lăcașurile Domnului. Alături de Mircea cel Bătrân, de Iancu de Huniedoara și de Ștefan, el este al patrulea mare luptător pentru creștinătate pe care l-a dat neamul nostru. „Ceea ce am făcut — scrie Mihai în Iulie 1595 Polonilor — toate le-am făcut pentru credința creștinească, văzând eu ce se întâmplă în fiecare zi cu bieții creștini. M'am apucat să ridic această mare greutate cu această țară săracă a noastră *ca să fac un scut al întregii lumi creștine*“. Sunt cuvinte simbolice, pornite din inimă și luminând puternic întreaga acțiune a eroului.

BIBLIOGRAFIE

Mihai Viteazul. Dr. ION SÂRBU, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul Domnul Țării Românești*, vol. I—II, București, 1904 și 1907, XVI + 596 și VIII + 344 p. în 8°; CONSTANTIN GIURESCU, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul în An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1915), p. 479—543; CONST. C. GIURESCU, *Câteva cuvinte asupra „Legăturii și așezământului lui Mihai Vodă“*, în *Conv. Lit.*, LII (1920), p. 37c—380; N. IORGA, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. V (1926), p. 339—349; B. SLĂTINEANU, *Contribuțiuni la studiul portretelor lui Mihai Viteazul însoțite de un nou portret*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 203—216; IOAN C. FILITTI, *Mama și sora lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1934, 32 p. în 8°; N. IORGA, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I—II, București, 1935, 299 + 226 p. în 8°; P. P. PANAITESCU, *Mihai Viteazul*, București, 1936, 269 p. în 8°; COLONEL CONST. ZAGORIȚ, *Călugărenii sub o nouă înfățișare*, Ploești, 1940, 143 p. în 8°.

EPOCA LUI MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

„Mateiu Vodă, Domn muntenesc, om fericit peste toate domniile acei țări, nemândru, blând, drept om de țeară, harnic la războaie, așa neînfrânt și nespăimat, cât poți să-l asemeni cu mari și vestiți oșteni ai lumii“.

(Letopisețul lui Miron Costin).

Urmașii lui Mihai Viteazul. Dintre urmașii lui Mihai Viteazul cel mai de seamă a fost *Radu Șerban* (1602—1611). El a urmat politica de alianță cu creștinii a marelui său înaintaș și a dovedit vitejie pe câmpul de luptă. A trebuit să poarte războiuri mai întâi cu Tătarii care veneau să așeze pe tron pe *Simion Moghilă* și i-a silit să se retragă, după luptele dela *Ogretin* și *Teiușani* (13/23 și 14/24 Septembrie 1602). În acest războiu, a avut loc vestitul duel între boierul *Stroe Buzescu* și cumnatul Hanului, în care cel dintâi a învins și a ucis pe ultimul, fiind însă și el rănit greu la cap din care cauză i s'a tras moartea.

Pe piatra de mormânt a lui *Stroe*, la schitul *Stănești* (Vâlcea), se vede reprezentat acest viteaz boier cum se luptă cu adversarul său și cum îl împunge. Înscripția, în limba română, povestește fapta încheind prin următoarele cuvinte : „Și nu fu pre voia câinilor de Tătari“.

Radu Șerban s'a luptat de asemenea cu *Moise Secuinel*, unul din trădătorii lui Mihai Viteazul și care se revoltase acum împotriva împăratului *Rudolf*. În lupta de lângă *Brașov* (7/17 Iulie

1603), Moise, care avea și ajutoare dela Turci și Tătari, e înfrânt și își pierde și vieța ; 32 de steaguri cad în mâinile noastre.

Cronica Țării Românești povestește astfel începutul acestei campanii : „Și când fu la purcesul lui din Târgoviște, strânse preoții bisericii de făcură bdenii (adică rugăciuni) și slușbe dumnezeesti și-l blagosloviră toți, rugând pe Dumnezeu să-l poarte într'această cale cu sănătate și cu biruință asupra vrăjmașilor. Și când fu a treia zi, trecu munții. Ear deacă înțelease Sekil Mosi, el începu a se lăuda, zicând : „Ea să vedeși acum acel Român gros ce va să pață, numai să-mi întinz aripa ceastă dreaptă, numai decât îl voi birui“. Lucrurile ieșiră însă altfel decât crezuse fălosul Moise.

Ultimul războiu l-a purtat Radu cu *Gabriel Báthory*, principele Transilvaniei. Acesta năvălise, spre sfârșitul lui Decemvrie 1610, în Țara Românească, pe neașteptate, silind pe domn să fugă în Moldova. Intors cu ajutoare dela Moldoveni și Poloni, și având un tratat cu Imperialii, Radu intră în Ardeal și tot lângă Brașov. În acelaș loc chiar în care biruise pe Moise Secuiul, sfărâmă și pe Gabriel Báthory (27 Iunie/7 Iulie 1611). Mii de Unguri rămaseră pe câmpul de luptă ; văzându-i, a doua zi, biruitorul exclamă : „Dumnezeu din cer a dat aceasta ; eu sunt prea slab pentru a săvârși“.

Cronica Țării Românești povestește : „Și deaderă războiu mare în ziua de Sf. Petru și aciși deade Dumnezeu de birui pe vrăjmașul lui, pre Bator Gabor (Gabriel Báthory !) și multe trupuri fură tăiate de oastea lui, făcându-se de dânșii o movilă mare în lunca Brașovului. Ear Bator Gabor fugind, i-au căzut cușma din cap, și ca un câine s'au ascuns și de abia au scăpat cu mare rușine și nu-i folosiră nimic peanele cele multe ce purta, pân'au scăpat de s'au închis la Sibiiu, că dela singur Dumnezeu au luat acea plată“.

Pe când era însă în Ardeal, Turcii intră în țară și așează domn pe Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul ; Radu Șerban e nevoit să ia calea pribegiei ; el își sfârșește zilele la Viena, în 1620. Mai târziu rămășițele sale au fost aduse la mănăstirea *Comana* refăcută de el.

Radu Mihnea era un domn învățat ; știa mai multe limbi ; iubea luxul și fastul. A domnit de două ori în Muntenia și de două ori în Moldova. Bun diplomat, a adus servicii mari Turcilor, care îl prețuiău în chip deosebit ; a știut să-și câștige însă și simpatia vecinilor creștini (vezi și fig. 122). În timpul ultimei sale

domnii moldovene (1623—1626), în Țara Românească era fiul său *Alexandru Coconul* (1623—1627), care tânăr fiind — de aici porecla — cârmuia de fapt după sfaturile tatălui său. Se poate deci

Fig. 122 — Gabriel Bethlen, Principele Transilvaniei, contemporan cu Radu Mihnea. Gravură în aramă, făcută în 1620, pe când Principele avea 40 de ani. (D. P.).

spune că, în acest răstimp, cele două țări au fost într'un fel de unire, sub același domn.

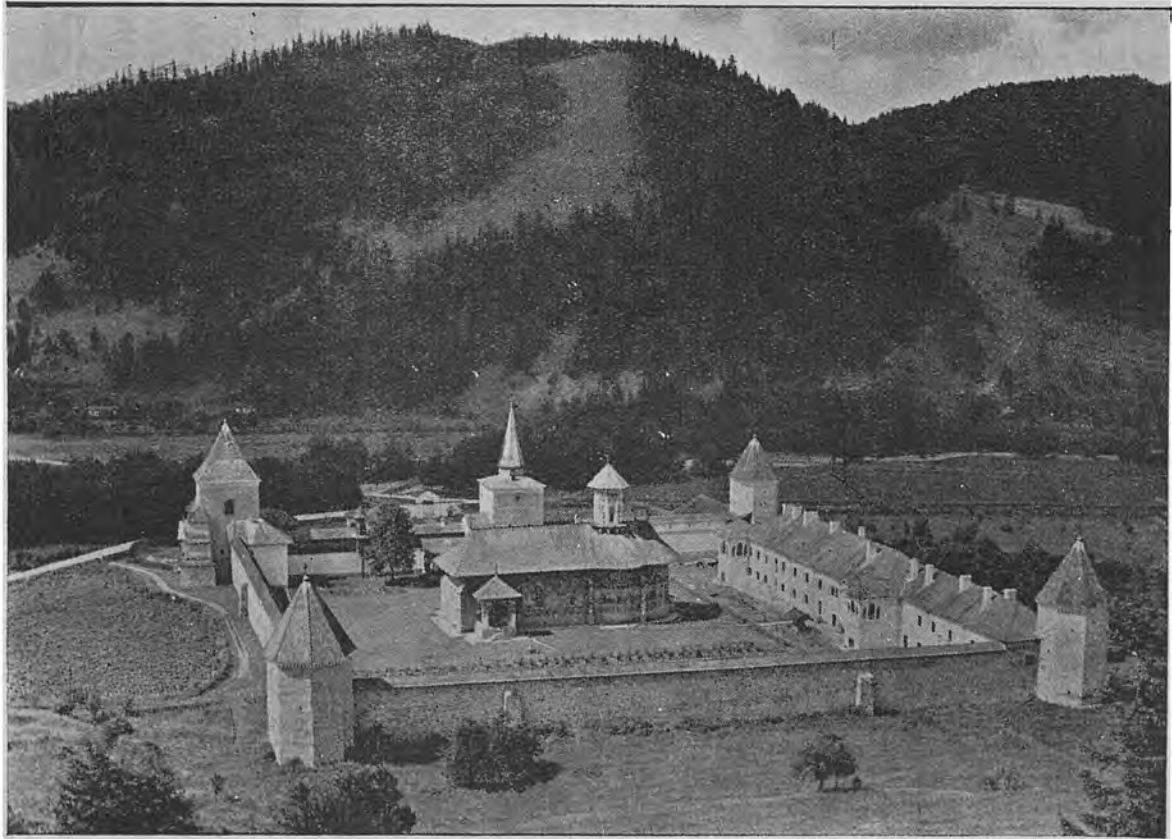

Fig. 123 — Mănăstirea Sucevița, ctitoria Movileștilor. Cu zidurile groase care o înconjoară și cu cele cinci turnuri de apărare, ea seamănă unei cetăți. De fapt, în timp de război, ea servea și de adăpost locuitorilor din regiune.

A avut și o scădere stăpânirea lui Radu Mihnea : fiscalitatea excesivă, determinată — crede Miron Costin — de fastul și de luxul exagerat al curții. Chiar și boierii de rangul al doilea și al treilea trebuiau să aibă veșminte strălucite, altfel cădeau în disgrație.

Movileștii. În Moldova, după Ieremia Moghilă, a urmat fratele său *Simeon* (1606—1607), iar după acesta a început lupta pentru tron între urmașii unuia și ai celuilalt, luptă care a făcut mult rău țării. Din cauza ambiției sale nepotolite, dorind să-și vadă toți feciorii pe tron, văduva lui Ieremia, doamna *Elisaveta*, a provocat dezastrul casei sale. Unul dintre feciori, *Constantin*, a pierit, înecat în apa Niprului, pe când era dus în robie de Tătari, în urma luptei nenorocite dela *Cornul lui Sas* (1612); un ginere al ei, nobilul polon *Wiszniewiecki*, a pierit, se zice otrăvit; un alt ginere *Corecki*, tot nobil polon, apoi fiii ei *Alexandru Vodă* și *Bogdan* și ea însăși au ajuns robi la Turci, în urma înfrângerii dela *Drăcșani* 3 August 1616).

Povestește Miron Costin lupta care s'a dat în acest loc între puțina oște — mai mult Poloni — a doamnei Elisaveta și Turcii și Tătarii care aduceau ca domn pe Radu Mihnea. Și după ce arată cum au fost luați robi, adaogă amănuntul că doamna a isprăvit în haremul unui agă iar fiul ei Bogdan s'a turcit. Înainte de a porni din țară, doamna Elisaveta și-a tăiat părul și l-a trimis la citoria soțului ei, la mănăstirea Sucevița (vezi fig. 123), unde și astăzi se poate vedea într'o sferă de argint sub policandru.

Tot în această epocă a domnit în Moldova, în două rânduri, *Ștefan Tomșa* (1611—1615 și 1621—1623) care s'a purtat aspru cu boierii, tăind, în urma unei răscoale, o sumă dintre ei, dar care a ocrotit sărăcimea.

O mențiune merită și *Gaspar Grațiani*, Morlac de neam, care a ocupat tronul în 1619—1620. Seamănă în unele privințe cu Despot, având un sfârșit asemănător. El s'a răsculat împotriva Turcilor; i-a măcelărit pe cei din Iași — cum făcuse mai înainte Aron-Vodă — dar cu tot ajutorul dat de Poloni, n'a putut rezista oastei Sultanului (lupta dela *Țușora*, 9/19—10/20 Septembrie, 1620) și a fost ucis de doi boieri, pe când se îndrepta spre Ardeal.

Inrudit cu Movileștii, *Miron Vodă Barnowski* a domnit trei ani și jumătate (Ianuarie 1626—Iulie 1629) și a lăsat cea mai

bună amintire (vezi fig. 124). Era evlavios — a ridicat și a reparat o sumă de biserici și mănăstiri — și iubit de țară. Miron Costin ni-l înfățișează ca „foarte trufaș și la portul hainelor mândru ; eară la inimă foarte drept, blând și nelacom“. A avut un sfârșit tragic în 1633, tocmai când țara îl alesese pentru a doua oară domn, fiind decapitat, de către Turci, care-l bănuiau că vrea să treacă de partea

Fig. 124 — Pecete dela Miron Barnowski, domnul Moldovei (1626—1629). Se vede bine stema țării, capul de bour. Pecetea este de ceară, iar șnurul care o străbate, de mătase. Inscripția, în limba slavă, are următorul cuprins : „Io Miron Barnowski voevod, cu mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei“. (D. P.).

Polonilor. Bănuiala era provocată de influența considerabilă pe care au exercitat-o într'adevăr Polonii asupra Moldovei în epoca Mavileștilor, intervenind după cum am văzut, în repetate rânduri cu armele ; Barnowski a fost însă nevinovat, după cum nevinovat va fi, mai târziu, Brâncoveanu.

Povestește Miron Costin că atunci când a venit delegația de boieri să-i ofere pentru a doua oară tronul, un prieten polon l-ar fi sfătuit să nu primească. „Dulce este domnia de Moldova“ ar fi răspuns Barnowski ; „Eară și obezile turcești încă sunt grele“ ar fi replicat Leahul“.

Cu câteva zile înainte de execuție, Barnowski își făcu, în închisoare, tes-

tamentul : e o pagină mișcătoare, arătând înălțimea de suflet și adâncă credință a celui care-și presimțea sfârșitul. El hotărăște ca ocinele sale din Polonia să se vânda fostului proprietar ; din banii rezultați, se vor da 5000 de zloți bisericii din Lwów „care am sfârșit-o noi cu cheltuiala noastră“ ; se vor isprăvi apoi lăcașurile dumnezeiești începute și se vor plăti toate datoriile. Averea mobilă „să se dea pe la mânăstiri și biserici, pentru sufletul nostru și al părinților noștri“. In ce-l privește, roagă ca oasele sale să „nu zacă în păgâni“, ci să fie aduse la Dragomirna.

Creșterea influenței grecești. In timpul primelor trei decenii ale veacului al XVII-lea, constatăm o creștere a influenței grecești în țările noastre. Această influență era veche și se manifestase pe diferite căi. Mai întâi, pe cale bisericească : primii mitropoliți ai Țării Românești fuseseră Greci, trimiși de Patriarhia din Constantinopol ; mai târziu, veniseră călugări greci dela Muntele Athos ; numărul lor a sporit atunci când s'a introdus obiceiul în țările noastre să se închine mânăstirile de aici către alte mânăstiri vestite din răsărit, să se pună, cu alte cuvinte, sub ocrotirea și conducerea acestora. A doua cale era cea politică. Printre dregătorii noștri, unii au fost Greci, din Grecia aceia care s'au refugiat la noi în timp ce Turcii cucereau Peninsula Balcanică și Constantinopolul, sau din aceia care au locuit și după cucerire în Constantinopol și au ajuns, cu vremea, la o însemnătate deosebită. In veacul al XVI-lea, o sumă dintre domnii noștri, între alții Petru Șchiopul, s'au înrudit chiar cu familiile de seamă grecești. In sfârșit, a treia cale de influență era cea economică : mulți dintre negustorii Țărilor Românești, încă din veacul al XIV-lea, era Greci ; ei se întâlneau mai ales în orașele dela Dunăre și în Capitală. In veacul al XVI-lea, se ocupau mult cu negoțul de vite, în special de oi, pentru aprovizionarea Constantinopolului.

Mișcările împotriva Grecilor. Radu Mihnea a fost unul dintre domnii care s'au înconjurat mai mult de Greci, dându-le dregătorii însemnate, aducătoare de venit. Această preferință a nemulțumit însă pe boierii de țară. Unul dintre aceștia, *Bărcan Stolnicul* formă, împreună cu câțiva tovarăși, un complot împotriva domnului ; fu însă descoperit și decapitat. A doua mișcare, mai însemnată, avu loc în 1617 ; conducător, de data aceasta, era *Lupu pabarnicul Mehedințeanu*. El izbuti să gonească din scaun pe *Alexandru Iliș* care sprijinea pe Greci și mai mult decât Radu Mih-

nea ; fură uciși o sumă de Greci, boieri, prelați și negustori ; plăti însă și Lupu cu vieața încercarea sa, deoarece, sub domnul următor, el fu prins cu vicleșug de către Turci și tras în țeapă. Abia cea de a treia mișcare va reuși : ea va avea drept urmare venirea pe tron a lui *Matei Basarab*. Această a treia mișcare, pornită de boierii olteni, a început sub *Leon Vodă* ; la început, răsculații au fost învinși și au trebuit să se refugieze în Ardeal, unde principele Gheorghe Rákoczy I i-a primit bine și i-a ajutat ; venind cu forțe noi, ei izbutesc de data aceasta, biruind într'o luptă, în marginea Bucureștilor, lângă mănăstirea Plumbuita, pe noul domn *Radu Iliăș* care fugi „cu mare spaimă și cu capul gol“ (25 Octomvrie 1632).

Câteva luni mai târziu, în Aprilie 1633, izbucnea și în Moldova o mișcare împotriva domnului Alexandru Iliăș — același pe care-l gonise din Muntenia Lupu Mehedințeanu — și a sfetnicilor săi greci. În fruntea nemulțumiților era vornicul *Vasile Lupu*. Domnul e nevoit să plece și de data aceasta ; tronul nu e ocupat însă de conducătorul răsculaților decât în anul următor, 1634.

Matei Basarab și Vasile Lupu. *Matei Basarab* (1633—1654), originar din Oltenia, a fost un domn gospodar și viteaz, cârmuind cu pricepere țara și știind s'o apere, la nevoie, cu armele. A fost de asemenea un domn evlavios și un sprijinitor al culturii : în vremea lui s'au ridicat multe lăcașuri dumnezeiești și s'au tipărit o sumă de cărți, bisericești și laice. Cronică rezumă domnia lui în următoarele cuvinte caracteristice : „Țara iubea pre Domn și Domnul pre țară“ (vezi fig. 125).

Vasile Lupu (1634—1653) a avut și el însușiri deosebite : era iubitor de cultură și evlavios, dar de o mândrie și de o ambiție care l-au făcut să comită greșeli și, în cele din urmă, să piardă tronul. Iubea, întocmai ca și Radu Mihnea, luxul și fastul ; numai nasturii dela haina lui de ceremonie făceau 100.000 de galbeni, iar bijuteriile doamnei peste 400.000. De aceea, Miron Costin și spune că era „om cu hirea înaltă și mai mult împărătească decât domnească“, așa dar nepotrivită cu mijloacele Moldovei (vezi fig. 126).

Lupu voia să cuprindă și Țara Românească, spre a pune ca domn acolo pe fiul său *Ioan*, un tânăr firav, bolnăvicios. În acest scop, face el o primă expediție în 1637, nereușită, fiind nevoit să se retragă în fața lui Matei căruia-i venise în ajutor și o oaste de Ardeleni, trimisă de Gheorghe Rákoczy. A doua încercare are loc

Fig. 125 — Matei Basarab, după o gravură în aramă, contemporană. Inceputul celor două versuri de jos: „Hostes terret” adică „pe dușmani înspăimântă”. (M. M.).

Fig. 126 — Vasile Lupu. Gravură în aramă, contemporană (1651). Nasturii hainei de brocard, cheutoarea mantiei, tot de brocard, ca și surguciul cușmei sunt împodobite cu pietre prețioase (M. M.).

în 1639 ; și de data aceasta, ea dă greș. Moldovenii sunt bătuți rău între satele *Ojogeni* și *Nenișori* (azi satul Armășești în jud. Ialomița) ; Vasile Lupu abia scapă cu fuga la Brăila și de acolo trebuie să plece pe turis, deoarece era să fie prins de Turci.

După această a doua înfrângere, relațiile se restabilesc ; ca semn de pace și de bunăvoință, fiecare din cei doi domni zidește un lăcaș dumnezeiesc în țara celuilalt. Matei înalță mănăstirea *Soveja*, în ținutul Putnei, iar Vasile reface biserica *Stelea* din Târgoviște. Cei zece ani care urmează sunt ani de liniște și de belșug. Abia în 1649 are loc o ciocnire cu Tătarii, provocată însă de Moldoveni care iau acestora o parte din prada cu care se întorceau din Polonia. Drept răspuns, Hanul trimite, în anul următor, o oaste asupra Moldovei ; odată cu ea, năvăliră și *Cazacii*. Aceștia erau o strânsură de oameni de toate națiile, locuiau în Ucraina, în special în regiunea dela pragurile sau cataractele Niprului și ascultau de Poloni. În 1648, din cauza prigonirilor, se răscoală însă, având în frunte pe hatmanul *Bogdan Hmielnișki*. Bogdan voia să-și facă legături între vecini și se gândise să căsătorească pe fiul său *Timuș* cu *Ruxandra*, frumoasa fiică a lui Vasile Lupu. Acesta însă nu voia să dea un răspuns lămurit și pe drept cuvânt : feciorul hatmanului era doar un barbar față de rafinata domniță moldoveană ; ca mijloc de convingere, năvăliră Cazacii împreună cu Tătarii. Țara fu arsă și prădată ; se luară mulți robi și Vasile Lupu trebui să consimtă la nuntă care se și făcu, în 1652, la Iași, cu alaiu mare. Hmielnișchi făgădui, în schimb, ajutor la nevoie.

Această alianță a domnului Moldovei cu Cazacii neliniști însă atât pe Matei Basarab cât și pe noul principe al Transilvaniei, *Gheorghe Rákoczy al II-lea*. Ei se sfătuiră să-l îndepărteze deci de pe tron și dădură, în acest scop, ajutor de oaste unui boier moldovean, logofătul *Gheorghe Ștefan*, care râvnea domnia. Vasile Lupu fu surprins nepregătit și trebui să fugă la Hotin, iar de acolo peste Nistru, așteptând ajutor dela ginerele său *Timuș*. Acesta sosi într'adevăr, *Gheorghe Ștefan* fu respins, dar biruatorii, în loc să fie mulțumiți cu atâtă, porniră mai departe, peste *Milcov*, spre a pedepsi pe Matei. În lupta care avu loc la *Finta*, vitejia bătrânului domn muntean triumfă iarăși ; deși rănit la picior de un glonț, acesta stătu în mijlocul ostașilor săi, luptând alături de ei și îm-bărbătându-i. Silit să se retragă, cu pierderi grele, Vasile fu urmărit

de Gheorghe Ștefan care luă de data aceasta definitiv domnia. Timuș își găsi moartea apărând cetatea Sucevei, iar socrul său trebui să plece peste Nistru și de acolo la Constantinopol, unde își isprăvi vieața.

Un an după lupta dela Finta, în 1654, închise ochii și Matei Basarab. Cu puțin înainte de moarte, avu el durerea să vadă o răscoală a Seimenilor și Dorobașilor, ostași cu plată, care făcură multe neorânduiele, cerând sporirea soldelor, și uciseră și câțiva

Fig. 127 — Mănăstirea Căldărușani, vedere din avion. Lăcașul și chiliile au fost refăcute în timpul domniei Regelui Carol I (C. M. I.).

boieri. Inmormântate mai întâi în Biserica Domnească din Târgoviște, rămășițele pământești ale voievodului au fost duse mai târziu la *Arnota*, ctitoria sa din județul Vâlcea. Tot Matei a zidit și mănăstirile *Căldărușani*, (vezi fig. 127), *Strehaia*, *Dintr'un lemn* (Vâlcea), *Sadova* (Dolj), *Măxineni* (Râmnicul-Sărat), *Slobozia lui Enache Postelnicul* (actuala Slobozie din Ialomița), precum și biserici noi la mănăstirile *Negru Vodă din Câmpulung*, *Plătărești* și *Plumbuita* (Ilfov), *Lăculețe* (Dâmbovița), *Episcopia din Buzău* și *Brebu*

(Prahova). A zidit apoi biserici în București (a *Sărindarului* și a *Sfinților Apostoli Petru și Pavel*), în Târgoviște (două biserici cu hramul *Sf. Nicolae*), în Craiova (frumoasa *Biserică Domnească*), în Gherghița (*Biserică Domnească*), și la *Drăgănești* (Teleorman); tradiția îi mai atribuie câte un lăcaș și la *Caracal*, *Pitești*, *Ploești* și *Călugăreni*.

În afara hotarelor, Matei a ridicat trei biserici: una în Ardeal și două în Bulgaria. Biserica din Ardeal se află în Satul *Porcești* (județul Sibiu) și a fost zidită în 1653, din Aprilie până în Septembrie; cele două din Bulgaria se găsesc pe malul Dunării. Una e la *Vidin*, cu hramul Sf. Vineri; cea de a doua, având hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, se află la *Șviștov*; chipul lui Matei și acel al soției sale, domna Elina, se văd încă, la locul de cinste, pe peretele ctitorilor.

Doamna Elina e ctitora bisericii din *Fierăști* (Ilfov) pe care a ridicat-o din temelie „cu osteneala și în parte... a... fratelui“ ei Udriște sau „Iorest Năsturel“. Tot ei i se datorește biserica din *Negoști* (Ilfov). La mănăstirea *Slătioarele*, doamna e înfățișată pe tabloul ctitoricesc împreună cu Ecaterina, soția lui Alexandru al II-lea (1568—1577), prima ctitoră; ea a dat mănăstirii o moșie și a făcut probabil reparații și pictura bisericii. Numele doamnei Elina apare de altfel împreună cu acela al lui Matei pe multe din pisanile mănăstirilor și bisericilor ridicate de acesta. Il întâlnim astfel la Strehai, la Măxineni, la Lăculețe, la Plătărești, etc.

Nu s'a stabilit până acum cu precizie numărul ctitorilor lui Matei Basarab. Un contemporan, clericul sirian Paul de Alep, care a fost prin Muntenia în două rânduri în timpul domniei lui, dă cifra de „o sută cincizeci de mănăstiri și biserici, zidite magnific din piatră“. Este, evident, o exagerare. Cronica țării, scrisă mai târziu, dă numai *douăzeci* de biserici și mănăstiri, ceea ce e sub realitate. Un lucru e sigur însă: *Niciunul dintre domnii Țării Românești nu a ridicat atâtea lăcașuri biserești ca Matei Basarab*.

Și Vasile Lupu a fost un mare ctitor: a înălțat o sumă de lăcașuri sfinte, mai puține la număr — e adevărat — decât vecinul său, dar mai împodobite, mai bogate. În plus față de acesta, s'a interesat de aproape de conducerea centrală a Bisericii răsăritului, așa dar de Patriarhia din Constantinopol, stabilind norme noi de gospodărie, plătindu-i datoriile, provocând chiar întrunirea unui

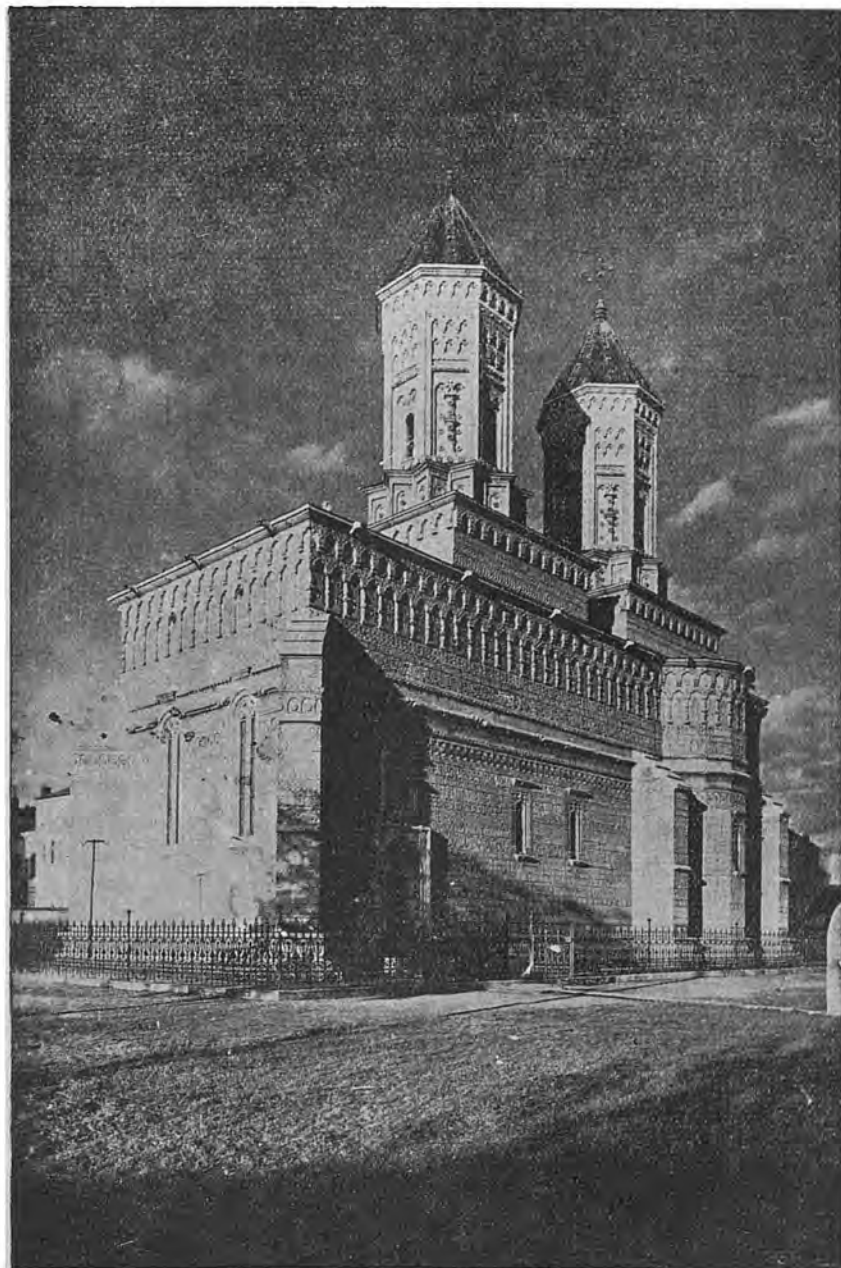

Fig. 128 — Biserica Trei Ierarhi din Iași, ctitoria lui Vasile Lupu, restaurată de Regele Carol I. Zidurile sunt acoperite în întregime de sculpturi în piatră. (D. P.).

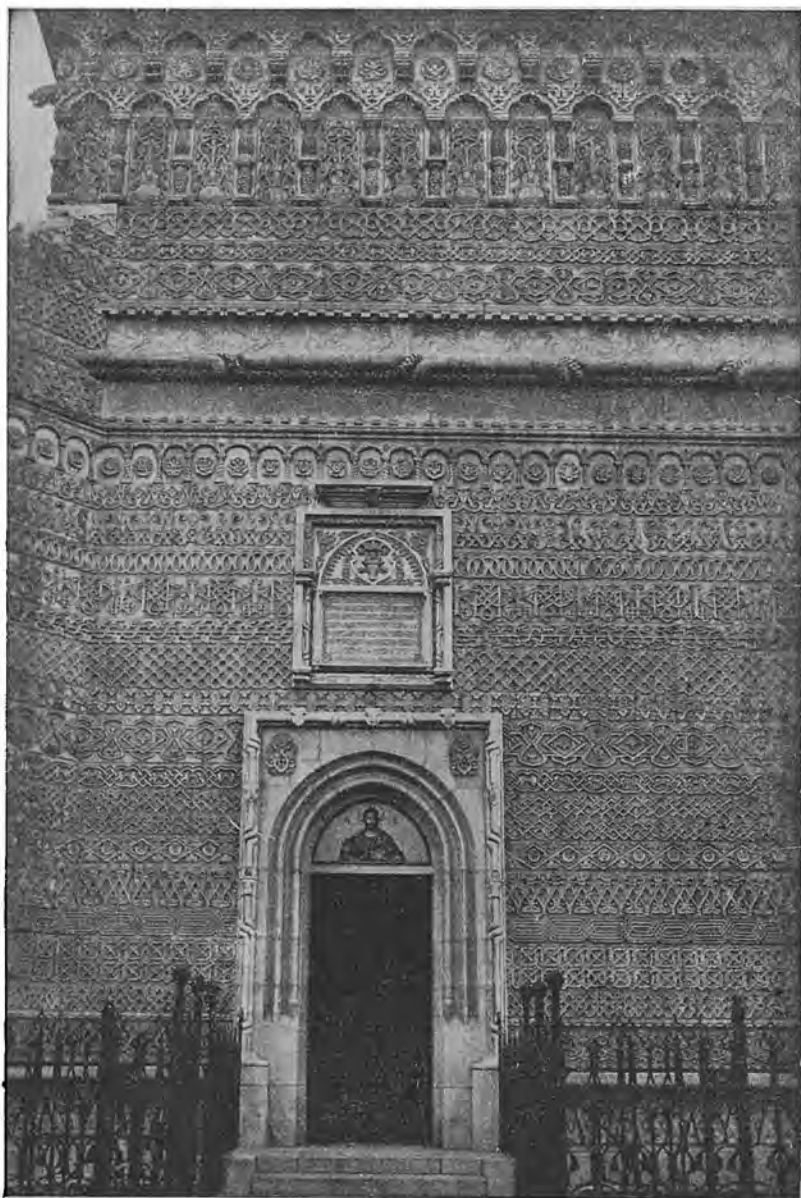

Fig. 129 — Detaliu dela Biserica Trei Ierarhi din Iași. Ușa de intrare, ușor ogivală, și pisania. Se observă bine dantela de piatră sculptată care acoperă zidurile lăcașului. (D. P.).

sobor sau sinod la Iași (1642), în care s'au discutat probleme dogmatice. El poate fi considerat deci — sub raportul bisericesc, cum era de altfel și sub acela al fastului — ca un adevărat urmaș al împăraților bizantini.

În ce privește construcțiile, Vasile Lupu începe prin a isprăvi *biserica Sfântului Ioan Botezătorul din Iași*, ctitoria lui Miron Barnowski, pe care acesta nu apucase s'o facă decât până la înălțimea ferestrelor. Pisania ne arată că lucrarea era gata în Noemvrie 1635.

Fig. 130 — Biserica Golia din Iași, ctitoria lui Vasile Lupu. Numele îl are dela primul ctitor, boierul Golâe. (D. P.).

În anul următor, domnul face *biserica din Șerbești* (județul Neamț) cu hramul „marelui mucenic Gheorghe“. Urmează, în 1638, *biserica Sfântul Atanasie dela Copou*; pisania, în limba slavă, pomenește pe domn, pe „iubita doamna noastră Teodosia și iubiții copiii mei Ion voievod și Maria și Ruxandra“; adaogă de asemenea știrea că lăcașul s'a sfințit „cu mâna prea sfințitului patriarh Chiril“.

Cea mai frumoasă dintre ctitoriile lui Vasile Lupu este, fără îndoială, *mănăstirea Trei Ierarhi din Iași* (vezi fig. 128). Bogatul și

ambitiosul voievod n'a cruțat mijloacele pentru a realiza o operă care să impresioneze — și a impresionat într'adevăr atât pe contemporani cât și pe urmași — prin trăinicia și valoarea materialului — piatră și marmură — prin mulțimea și varietatea podobelilor. Bine proporționată, elegantă chiar, inspirându-se atât în linia generală cât și în diferitele detalii arhitectonice, din stilul caracteristic moldavo-bizantin al lăcașurilor anterioare, biserica e acoperită însă de sus până jos de sculpturi în piatră, dispuse în șiruri orizontale, niciunul la fel cu celălalt (vezi fig. 129). Este un succes de împodobire, deoarece nu se ține seama de *valoarea funcțională* a diferitelor părți ale clădirii. Nici profuziunea de aur nu este în avantajul ei. Totuși, nu se poate nega că Trei Ierarhii rămân una din operele reprezentative ale arhitecturii noastre bisericești.

Intre Prut și Nistru, Vasile Lupu a ridicat două biserici : una în *Orheiu*, alta „supt cetatea Chilieii“. Pisania celei dintâi nu ne dă data zidirii ; deoarece însă ea amintește numele Doamnei Teodosia, rezultă că lăcașul e cel mai târziu din 1639 : în acest an, după 6 Mai, moare prima soție a voievodului. Pisania celei de a doua arată că lucrările s'au început la 1/11 Martie 1647 și s'au isprăvit la 30 Mai (9 Iunie) 1648. Biserica din Chilia poartă hramul sfântului Nicolae. Vasile Lupu e ctitor și la *Pobrata* unde a refăcut zidul împrejmuitor. Ultimul lăcaș pe care a apucat să-l isprăvească de zidit, fără însă a-l zugrăvi, este *Hlincea* ; aci, în locul ctitoriei mai vechi, a ginerelui lui Petru Șchiopul, a înălțat el o biserică, având hramul marelui mucenic Gheorghe. Zugrăveala se datorește lui Ștefăniță Lupu.

Tot Ștefăniță Lupu a isprăvit și puternica și înfățișătoarea biserică a mănăstirii *Goliei* : e cea mai mare dintre ctitoriile părintelui său (vezi fig. 130). Pisania, în limba slavă, spune : „ ... Eu robul Domnului Dumnezeuului nostru Iisus Hristos Io Vasilie Voievod, am zidit această sfântă mănăstire și nefiind săvârșită de mine, cu ajutorul lui Dumnezeu Io Ștefan Voievod, fiul lui Vasilie Voievod, am săvârșit-o, la anul 7168 (1660) Mai 24“ (3 Iunie stil nou). Infățișarea acestui lăcaș se deosebește simțitor de aceea obișnuită a bisericilor moldovene contemporane ; se simte o dublă influență străină : a barocului pe de o parte, rusească pe de alta ; aceasta din

urmă se observă și în pictură care a fost făcută de meșteri ruși, dela Moscova.

În afara hotarelor, Vasile Lupu a zidit, din piatră, *biserica Sfânta Paraschiva din Liov* (1644, August 15/25) și a înzestrat-o cu o moșie din apropierea orașului, cumpărată dela un polon. El e de asemenea ctitor la *mănăstirea Sfânta Lavră din Moreea* (Peloponez), în ținutul Kalavryta; o însemnare posterioară, grecească, arată că „a fost clădită acea mănăstirea cu bani moldovenești, ai lui Vasile și ai lui Ștefan Voevod și ai lui Ioan Voevod și ai Ecaterinei Doamna (cea de a doua soție a lui Lupu) și ai altor boieri din Vlahia“.

BIBLIOGRAFIE

Urmașii lui Mihai Viteazul. GENERAL P. V. NĂSTUREL, Luptele dela Ogetun și Teșani din zilele de 13 și 14 Septembrie 1602 (7111), în An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., s. 2, t. XXXII (1909—1910), p. 845—864; V. MO-TOGNA, Războaiele lui Radu Șerban (1602—1611), în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3, t. VI (1927), p. 241—321.

Mocileștii. N. IORGA, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul dela 1602 la 1699, în Studii și Documente, IV, București, 1902, p. I—CCCXV; N. IORGA, „Doamna lui Ieremia Vodă“, în An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., s. 2, t. XXXII (1909—1910), p. 1019—1078; AUREL H. GOLIMAS, Lupta decisivă dela Tatăreni și capitularea dorobanșilor deasupra Tanteștilor, 22 Noembrie 1615, Iași, 1935, 30 p. în 16°.

Influența grecească. Mișcările contra Grecilor. D. RUSSO, Elenismul în Româna. București, 1913, 70 p. în 8°.

Matei Basarab și Vasile Lupu. ION SÂRBU, Matei Vodă Băsarabă's auswärtige Beziehungen 1632—1654, Leipzig, 1899, XI + 356 p. în 8°; LT. COLONEL I. ANASTASIU, Bătălia dela Finta, Târgoviște, 1912, 48 p. în 16°; CONST. C. GIURESCU, Uciderea vizirului Mohamed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare inedită, în Rev. Ist., XII (1926), p. 98—103; I. LUPAȘ, Inceputul domniei lui Matei Basarab și relațiile lui cu Transilvania, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3, t. XII, (1932—1933), p. 347—370; N. IORGA, Vasile Lupu ca următor al Împăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole și a bisericii ortodoxe, în An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 207—236; CONST. C. GIURESCU, Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633), Paris-Bucarest 1925, 56 p. în 8°; FR. BABINGER, Originea lui Vasile Lupu, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3, t. XIX (1937), p. 137—146; CONST. C. GIURESCU, Matei Aga din Brâncoveni, în volumul Din trecut, București, 1942, p. 100—110.

ȘERBAN CANTACUZINO. CONSTANTIN BRÂNCOVEANU. CANTEMIREȘTI

...Cu voia și cu sfatul părintelui Vlădicăi și a egumenilor și a boierilor și al tuturor căpeteniilor și a toată țara rugându-mi-se, ne-au rădicat Domn, iar Domnia Mea aceea nu o aș fi pohtit... că de nici unile lipsă n'am fost, ci ca un Domn eram la casa mea, ci numai pentru rugăciunea tuturor... și pentru ca sa nu vină niscari straini Domni asupra țării și a săracilor să-i necăjească fără de milă și să pustuiască țara, pentru aceia am luat Domnia Mea jugul acesta asupra Domniei Meale“ .

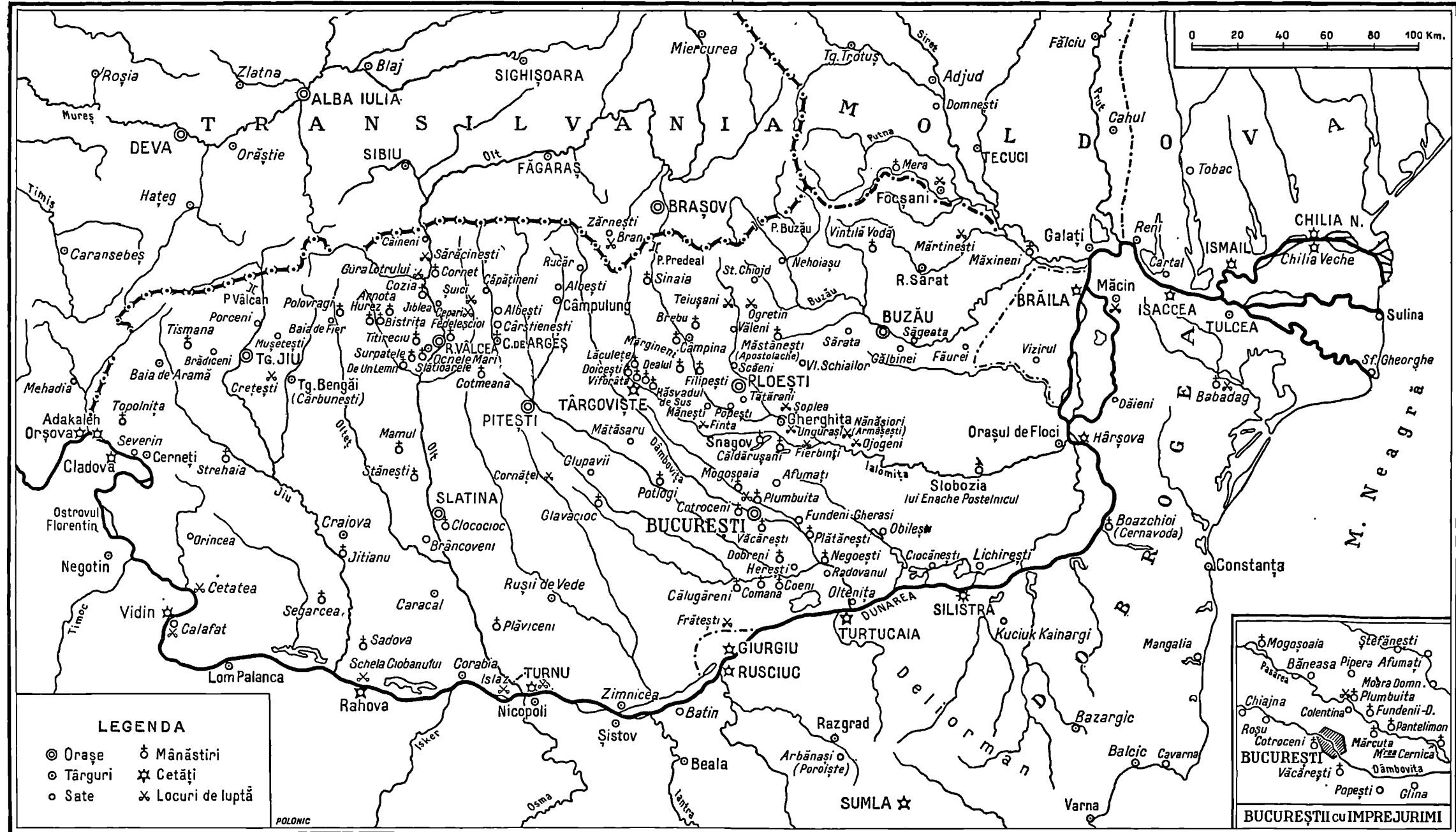
(Scrisoarea lui Brâncoveanu din 23 Noembrie 1688 către egumenul mânăstirii Brâneoveni).

Urmașii lui Matei Basarab și Vasile Lupu. După domniile lungi ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu, urmară, atât într'o țară cât și în cealaltă, o serie de domnii scurte și fără prea mare însemnătate. În Muntenia, trebuie pomenit mai întâi *Constantin Șerban Basarab* (1654—1658), zis și *Cârnul*, fiul nelegitim al lui Radu Șerban și succesorul la tron al lui Matei. Porecla lui se explică prin aceea că fiind bănuț că ar umbla după domnie, fusese „însemnat“ la nas de către Matei Basarab. În timpul lui, Seimenii și Dorobanții se răsculară din nou, ucizând 15 boieri și jefuind până și bisericile. Domnul făcu atunci apel la Gheorghe Rákoczy al II-tea, Principele Transilvaniei, care-i era prieten, și la Gheorghe Ștefan,

ȚARA ROMĂNEASCĂ ÎNTRE 1601 ȘI 1821

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 9

LEGENDA

- ⊙ Orașe
- ⊙ Țârguri
- Sate
- ⊕ Mănăstiri
- ✱ Cetăți
- ✕ Locuri de luptă

POLONIC

Domnul Moldovei. Aceștia trimiseră într'adevăr câte o armată și în lupta dela Șoplea, răsculații fură sfărâmați de către Ardeleni; urmă apoi o adevărată vânătoare a celor scăpați din luptă. Rezultatul final fu din cele mai rele pentru puterea noastră militară. Intr'adevăr, odată desființați Seimenii și Dorobanții, oastea munteană rămase cu totul slăbită, ne mai putând constitui, ca în trecut, un mijloc de apărare a țării și a domnului ei. Dacă Brâncoveanu ar fi avut armata lui Matei Basarab, el n'ar fi sfârșit sub sabia călăului, la Constantinopol.

Contemporan cu Constantin Șerban, e, în Moldova, *Gheorghe Ștefan* (1654—1658). Și acesta stă în relații bune cu Principele Transilvaniei, Gheorghe Rákoczy al II-lea. Din cauza legăturii care era între cele trei țări românești, legătură care amintea pe aceea mai veche, din vremea lui Mihai Viteazul, Turcii devin bănuitori. Ei se folosesc de faptul că Rákoczy întreprinde fără voia lor, o expediție în Polonia (voia să ocupe tronul acesteia!), expediție la care trimite câte un detașament și Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban, pentru a scoate din domnie pe aceștia doi. Rákoczy însuși e înlocuit și moare curând după aceea (8 Iunie 1660) de pe urma rănilor căpătate într'o luptă cu Turcii.

După ieșirea din domnie, atât Constantin Șerban cât și Gheorghe Ștefan au pribegit multă vreme prin străini, trăgând mereu nădejde și încercând să-și recapete domniile. Cel dintâi a ajuns chiar, pentru scurtă vreme, să stăpânească Moldova, la începutul anului 1661; și-a sfârșit vieța la Waniowice, în Polonia, în 1685. Constantin Șerban a zidit biserica Patriarhiei din București (vezi fig. 131), o biserică în satul Tinăud din Ardeal și alte două în nordul Ungariei. Gheorghe Ștefan a colindat prin multe țări; a fost în Austria, în Prusia, în Rusia, — cu al cărei țar încheiase, pe când era domn, un tratat — chiar și în Suedia; și-a sfârșit zilele la Stettin, în 1688. Rămășițele sale pământești au fost aduse în țară și îngropate la mănăstirea Cașin, ctitoria sa.

Mihnea al III-lea urmașul lui Constantin Șerban Basarab e una din figurile cele mai curioase și mai interesante ale istoriei noastre; face parte din aceeași categorie cu Despot și Gaspar Grațiani. Ca și cel dintâi, el e străin — cronica țării îl numește „Grec cămătaru“, feciorul lui Iane Surdul — dar caută se se prezinte înrudit cu domnii de țară, dându-se drept fiul lui Radu Mihnea Ca și cel de al doilea, a trăit la Turci, dar odata suit pe scaun, se ridică îm-

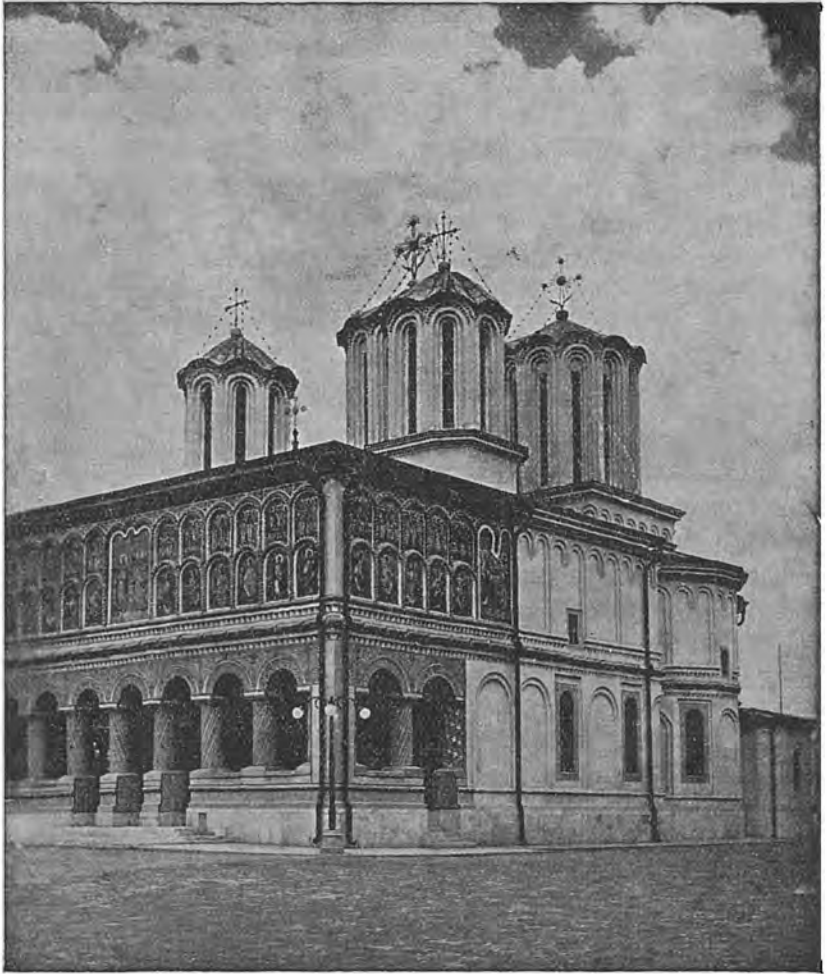

Fig. 131 — Biserica Patriarhiei din București, ctitoria lui Constantin Șerban Basarab, după lucrările de restaurare făcute în vremea noastră de către răposatul Patriarh Miron Cristea. (D. P.).

potriva lor și le face războiu, cu acelaș rezultat de altfel. Are însușiri : e poet, erudit, caligraf, cunoaște turca, araba, persana, greaca, latina și româna. Își ia ca model pe Mihai Viteazul și își schimbă, spre a-i semăna, numele, zicându-și : „Io Mihail Radu Voevod“. In urma răscoalei împotriva Turcilor, a trebuit să parăsească tronul ; a murit la Sătmar, în 1660.

Partidele boierești muntene. In vremea aceasta, boierimea munteană ajunsese foarte puternică și bogată ; ea era împărțită în două partide : una a Cantacuzinilor, având în frunte pe postelnicul Constantin Cantacuzino, boier înțelept și foarte avut, fruntașul boierimei muntene ; cealaltă, a Bălenilor, după numele lui Gheorghe Băleanu, marele ban.

Constantin Cantacuzino era ginerele lui Radu Șerban : luase în căsătorie pe fiica acestuia, Elena. A avut șase feciori, toți mari dregători, unul dintre ei, Șerban, a ajuns chiar domn ; altul, *Constantin*, mare stolnic, a fost cel mai învățat boier al vremii sale. Una din fiicele Postelnicului a ținut în căsătorie pe Papa Brâncoveanu, tatăl viitorului domn.

In urma unor intrigi și a unor pări nedrepte ale boierului Stroe Leurdeanu, din partida Bălenilor, postelnicul Constantin Cantacuzino este ridicat dela moșia sa din Prahova, dus la mânăstirea Snagov și sugrumat (1663). După mazilirea lui *Grigorașcu Ghica*, domnul din ordinul căruia se făcuse această crimă și care îndată după aceea se căise amar de gestul său, soția și feciorii celui ucis începură însă o acțiune energică de reabilitare a Postelnicului și de pedepsire a lui Stroe Leurdeanu. Acțiunea lor e încununată, în cele din urmă, de succes ; mai mult chiar, unul dintre feciori, și anume Șerban, izbutește să ia domnia (1678).

In răstimpul dintre 1663, când a fost ucis Postelnicul și 1678, când s'a suit pe tron fiul său, s'au perindat în Țara Românească patru domni ; mai de seamă este *Antonie Vodă din Popești*, un bătrân blând și bun ; în vremea lui are loc pedepsirea lui Stroe Leurdeanu și reabilitarea memoriei Postelnicului.

Șerban Cantacuzino (1678—1688) era înalt, avea o înfățișare impunătoare, maiestooasă și o voce foarte puternică. La început, a pedepsit și a persecutat pe mai mulți dintre membrii partidei adverse ; mai târziu, a căutat să curme conflictul, căsătorind pe una din fiicele sale cu nepotul lui Gheorghe Băleanu.

Radu Popescu, cronicarul partidei Bălenilor, descrie astfel începutul domniei: „Mare și întunecat nou și plin de fulgere și trăsnete au căzut pe Țara Rumânească cu Șarban Vodă, carele ca cu nește trăsnete cu răotatia lui au spart și au dăzrădăcinat nenumărate case de boiari și de slujitori și de săraci și pre mulți au omorît cu multe feluri de cazne și i-au sărăcit cu multe feliuri de pedepse“.

Șerban Cantacuzino însoțește pe Turci în campania pe care o fac aceștia împotriva Imperialilor, asediind Viena (1683). Fiindcă era însă cu sufletul de partea creștinilor, el nu pune în tunurile sale ghiulele adevărate, ci unele care nu făceau stricăciuni. Mulțumită rezistenței eroice a garnizoanei sale și mai ales ajutorului pe care i-l dă Ioan Sobieski, regele Poloniei, Viena rezistă asediului, Turcii, dimpotrivă, suferă o mare înfrângere; în retragere, ei părăsesc bagajele și munițiile. Această înfrângere e începutul decăderii turcești; în 1686 e cucerită *Buda*, unde steagul cu semiluna flutura din timpul sultanului Soliman al II-lea; în anul următor creștinii reperțează o mare biruință la *Mohács*, acolo unde fuseseră înfrânți mai bine de un veac și jumătate înainte. În felul acesta armatele împăratului *Leopold* ajung la hotarul Țării Românești. Șerban Cantacuzino se hotărăște atunci să înceapă tratative cu creștinii, spre a scăpa de suzeranitatea turcească. Se fac propuneri de o parte și de alta, dar tocmai când era să se încheie actul, în care scop trimisese o numeroasă delegație la Viena, în frunte cu unul din frații săi, Șerban moare.

Domnia lui e însemnată și prin fapte de ordin cultural. El întemeiază, la București, în 1679, o școală de învățătură superioară, sau, cum se spunea atunci, o Academie, unde cursurile se făceau însă în greceasca veche. Tot el pune să se traducă în românește mai multe cărți bisericești, dintre care cea mai însemnată e *Biblia* (1688). A zidit mănăstirea *Cotroceni* unde i se află și mormântul.

Constantin Brâncoveanu (1688—1714) a avut una din domniile cele mai lungi din istoria Munteniei. Nepot al lui Șerban Cantacuzino — mamă sa era sora fostului domn — fruntaș între dregători — era vel logofăt — stăpânind o avere însemnată și mulțumit cu situația sa, el nu voia tronul; a fost însă împins să-l primească de către ceilalți boieri care-i prețuiau firea chibzuită, pașnică și aleasă (vezi fig. 132).

Cronica țării ne arată cum s'au petrecut lucrurile : „Logofete — 1-au spus boierii — noi cu toții pohtim să ne fii domn“. Brâncoveanu „zise : Dar ce aș vrea eu cu Domnia ? De vreme ce ca un Domn sânt la casa mea, nu-mi trebuie să fiu ; ear ei ziseră : Ne rugăm nu lăsa țeara să între alți oameni, sau răi sau nebuni, să o strice, ci fii ! Și-l luară de mâni și-l împingea de spate și acolo fiind și un Capegiu împărătesc pentru trebi împărătești, îl dusease și pre el la Mitropolie, și duseră caftan la Capegi-bașa al împăratului de l-au îmbrăcat cu caftan și intrară în biserică de au citit molitvele de domnie și au mers de i-au sărutat mâna, zicându-i : Mulți ani !“

La începutul domniei, armatele împăratului Leopold au intrat în țară și au stat câtăva vreme, făcând tot felul de rechiziții, cerând hrană, turaje și altele. Sosind însă Tătarii, ele se retrag în Ardeal, urmărite de aceștia și de Brâncoveanu ; între Zărnești și Tohani are loc lupta (1690) în care Austriacii sunt învinși iar comandantul lor, generalul Heissler, e prins. Dar nu după mult timp, relațiile se restabilesc, ba chiar în 1695, Brâncoveanu e făcut „Principe al Sfântului Imperiu“. Sultanul, la rândul lui, îl întărește în scaun : situația domnului muntean era din cele mai tari.

În același an, se reiau luptele dintre Austriaci și Turci, care lănceziseră în ultimul timp. La Zenta, în 1697, cei dintâi repurtează o victorie strălucită : urmarea fu pacea dela Karlovitz (1699), prin care ei capătă Ungaria și Ardealul, Turcii rămânând, la nord de Dunăre, numai cu Banatul Timișoarei. În același an, Brâncoveanu capătă dela Sultan domnia *pe vieață*. Aceasta însă nu împiedică, patru ani mai târziu, (1703) să fie chemat, în urma întrigilor dușmanilor lui, la Poartă ; o asemenea chemare era întotdeauna cu primejdia tronului, ba chiar și a vieții. Mulțumită însă numeroaselor pungi de bani pe care le dă, Brâncoveanu nu pate nimic de data aceasta ; el întâlnește la Adrianopol pe marele vizir, îl atrage de partea sa și se întoarce din nou în scaun. Urmează apoi o epocă liniștită, de belșug, cea mai frumoasă epocă din domnia lui. Voievodul, înconjurat de o familie numeroasă, clădește palate, biserici și mănăstiri, încurajează arta, sprijină pe cărturari, duce o vieață plăcută, în strălucire și lux.

Această vreme fericită ține până în 1711, când izbucnește un nou războiu, de data aceasta între Turci și Ruși. Brâncoveanu stă în rezervă, voind să vadă cine va birui ; un boier de al său care-i era și rudă, spătarul Toma Cantacuzino, trece însă cu o parte din călărime la Ruși, și le ajută să cucerească Brăila. Impotriva aștep-

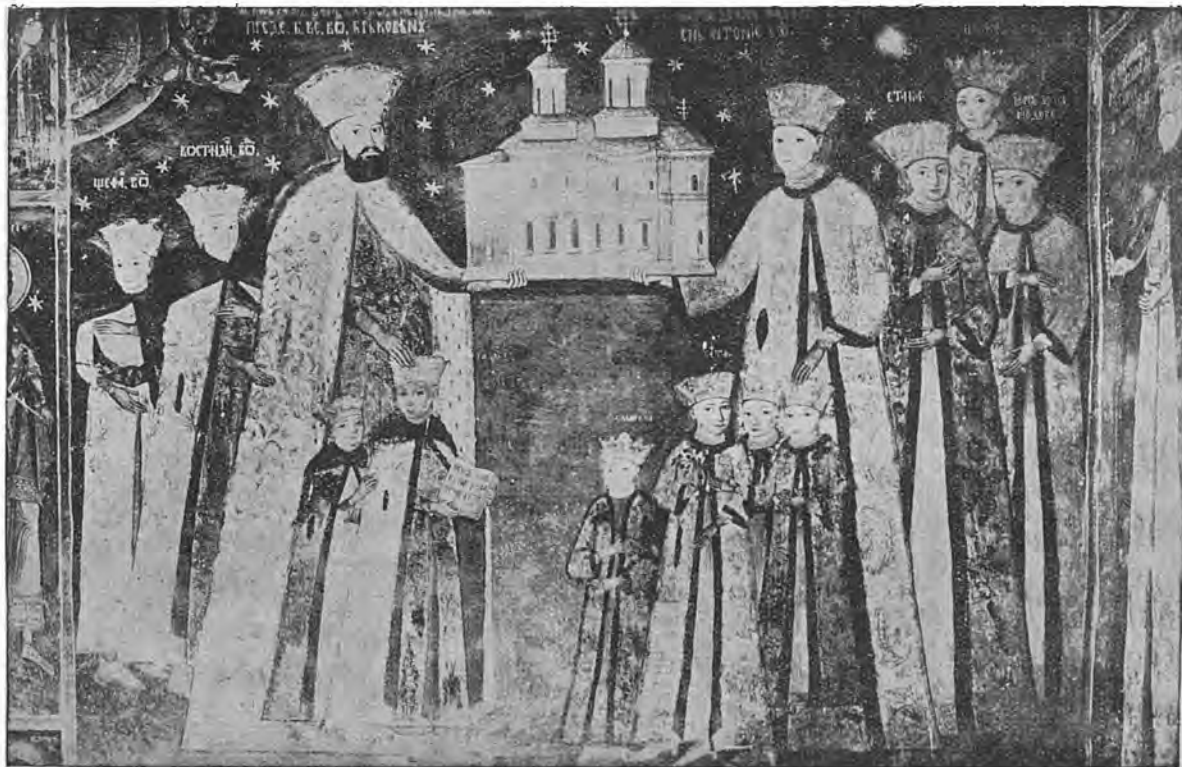

Fig. 133 — Constantin Brâncoveanu, soția sa Doamna Marica și copii lor, pe tabloul citoricesc dela Hurezi. „Aceste fresce sunt printre cele mai remarcabile pe care le-a produs arta româna — spune celebrul bizantinolog Ch. Diehl — ele mărturisesc despre continuitatea tradiției bizantine și strălucirea extraordinară pe care o dădu artelor domnia lui C. Brâncoveanu“. (D. P.).

www.dacoromanica.ro

tărilor, de data aceasta, biruiră Turcii și ei începură să bănuiască pe domn de necredință. Se adăogară apoi intrigile dușmanilor săi — și între aceștia erau chiar boieri din apropierea tronului, mai mult chiar, *rude* de ale sale ca stolnicul Constantin Cantacuzino — se adăogă în sfârșit, faptul că Brâncoveanu dăduse să i se bată în Ardeal o medalie de aur cu chipul său, ceea ce putea fi considerat ca un semn de independență. (În realitate o făcuse spre a sărbători împlinirea a 60 de ani). Toate acestea grăbiră sfârșitul bogatului domn muntean, a cărui uriașă avere era și ea o pricină de pierzare. În apropierea Paștilor, în anul 1714, sosi la București un trimis al Sultanului. Brâncoveanu îl primi în divan, nebănuind nimic, când deodată văzu că i se pune pe umăr năframa de mătase neagră, semnul maziliei. Fără să încerce o împotrivire, porni el împreună cu familia (vezi fig. 133) și o parte din averi, la Constantinopol. Aci fu închis la Edicule (înseamnă „Șapte Turnuri“), i se confiscară toate bunurile, până și banii pe care-i avea depuși la Veneția — 400.000 lei — și în ziua de 15 August, când împlinea cei 60 de ani, fu pornit, în picioarele goale, la locul de osândă. Intâi se tăie capul sfetnicului său de încredere, Ienache Văcărescu, apoi capetele celor patru feciori, Constantin, Ștefan, Radu și Matei; la urmă, după ce văzuse toată grozăvia, capul lui însuși. Trupul îi fu adus, mai târziu, în țară și îngropat la Biserica Sf. Gheorghe Nou din București, zidită de el, sub o candelă pusă de soția sa *Marica* (vezi fig. 134).

Fig. 134 — Candelă de deasupra mormântului lui Brâncoveanu, pusă de Doamna Marica. Inscricția e în românește. Stilul caracteristic brâncovenesc. (C. M. I.).

Candela, descoperită în 1914, tocmai când se împlineau două sute de ani dela moartea domnului martir, are următoarea inscripție : „Această candelă, ce s'au dat la Sfeti Gheorghe cel Nou, luminează unde odihnesc oasele fericitului Domn Io Costandin Brâncoveanu Basarab Voevod și iaste făcută de Doamna Măriei Sale Maria, carea și Măria Sa nădăjduiaște în Domnul iarăși aice să i se odihnească oasele, Iulie în 12 zile 7228" (1720).

Ctitoriile. Constantin Brâncoveanu a fost un mare credincios. Cronica îl arată ca pe un domn „creștin și pravoslavnic, cu dragoste și cu râvnă creștinească și fierbinte“ : nu e deloc o exagerare. Acest puternic sentiment l-a călăuzit întreaga sa viață și i-a fost sprijinul cel mai tare în ceasul crâncen al morții.

Numeroasele lăcașuri dumnezeiești pe care le ridică, le reface, le înzestrează pe întreg cuprinsul țării și în afara hotarelor ei, sunt manifestări concrete ale credinței sale. Încă pe când era boier, înălță el două biserici pe proprietățile lui : una la *Potlogi*, în Dâmbovița, alta la *Mogoșoia*, lângă București. Scurt timp după ce se suie pe scaun, în vara celui de al doilea an de stăpânire (1690), încep lucrările mănăstirii *Hurezi* (Vâlcea) punându-se temelile. Acest lăcaș e cea mai de seamă ctitorie a lui Brâncoveanu ; construcția lui, cu modificările aduse ulterior, cu zugrăvelile, cu adaosele, cu diferitele paraclise, ține până în 1705 (vezi fig. 135) ; esențialul era gata însă la 18/28 Septemvrie 1697 când domnul, vizitând mănăstirea, o găsi „grijită de tot“. Tot în Vâlcea, ridică credinciosul domn o nouă biserică, de piatră, în locul celei vechi, de lemn, la mănăstirea *Mamul*. La *Brâncoveni*, așezarea sa de baștină, vechiul lăcaș este de asemenea înlocuit printr'unul nou ; aceasta se face în 1699. Bucureștii se bucură, sub raportul ctitoriilor, de o deosebită grijă : trei mănăstiri, *Sfântul Gheorghe Nou*, *Sfântul Ioan Grecesc* — pe locul unde e azi Casa de Depuneri — și *Sfântul Sava* avură bisericile, neîncăpătoare sau întunecoase, înlocuite prin altele, de proporții mari și frumos lucrate.

Împreună cu unchiul său Mihai Cantacuzino, făcu Brâncoveanu între 1691 și 1697 o puternică mănăstire, la *Râmnicul Sărat*. Inconjurată de ziduri înalte de 8 metri, prevăzute la colțuri și pe două din laturi cu turnuri pătrate sau octogonale, ea era și un loc de „apărare“ și „multă scăpare“ pentru populația de prinprejur.

În afara hotarelor, credința și dărnicia domnului ridicară

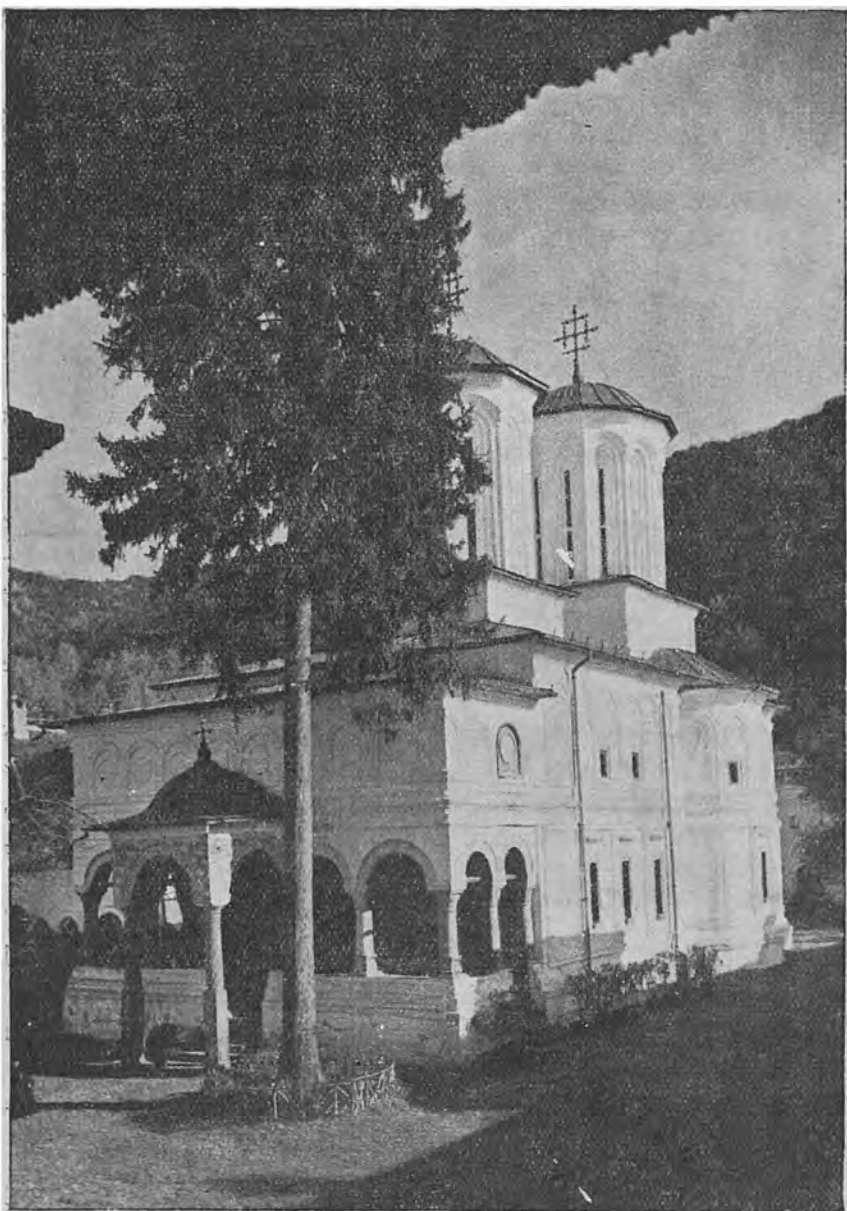

Fig. 135 — Biserica mănăstirii Hurezi, ctitoria cea mai de seamă a lui Constantin Brâncoveanu (O. N. T.).

biserici noi la *Făgăraș* (1698), la *Ocna Sibiului* (1701), la *Ismail* (1698) și la *Galata*, un cartier al Constantinopolului (1698).

Vrednice de pomenire sunt și *palatele* pe care le ridică Brâncoveanu, în diferite puncte ale țării. Făcu un asemenea palat la

Fig. 136 — Pisania, pe o placă de marmoră, a palatului dela Potlogi. Iată-i cuprinsul: „Aceste case den temelia lor sânt înălțate de luminatul domn Io Costandin Basarab Voevod fiului său Costandin Brâncoveanul; începându-le și sfârșindu-le la leat 7206 (1698) și la al zecelea an de domniei sale, ispravnic fiind Mihai vt(ori) post(elnic) Corbeanu“. Muzeul Militar București. (M. M.).

Potlogi, pentru fiul său Constantin (vezi fig. 136); un al doilea la *Mogoșoaia*, pentru fiul său Ștefan (vezi fig. 137). Pereții acestui ultim palat erau împodobiti cu picturi reprezentând călătoria din 1703, la Adrianopol. Curtea din București, refăcută de Brân-

Fig. 137 — Palatul brâncovenesc dela Mogoșoaia. Fațada dinspre eleștu. Restaurat în zilele noastre de arhitectul Cantacuzino, acest palat e o adevărată podoabă, el ne arată gradul de rafinament și eleganță al curții voievodului Constantin Brâncoveanu. (C. M. I.).

coveanu, avea grădini frumoase și întinse care mergeau până în apa Dâmboviței. Alte curți erau la *Doicești*, unde au lucrat meșterii

Fig. 138 — Steag ostășesc moldovean din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În partea stângă, sus, e o inscripție în românește, cu următorul cuprins: „Vitejia dreaptă să biruiască“. (M. M.).

italieni Pecena Levin, la *Brâncoveni*, la *Sâmbăta de Jos*, în Țara Făgărașului, și în alte multe locuri.

Cantemireștii. Dintre domnii care urmează pe tronul Moldovei după Gheorghe Ștefan, merită să fie pomenit *Istrate Dabija* (1661—1665), domn de țară, podgorean din ținutul Putnei. A lăsat o bună amintire ; a fost ultimul domn care a bătut bani moldovenești, bani mărunți de aramă, numiți „șalăi“ (schilling). După el a venit *Gheorghe Duca*, al cărui neam era din Peninsula Balcanică. A domnit în trei rânduri și a participat și el la asediul Vienei. În a doua și mai ales în a treia domnie a pus biruri mari și a deslănțuit o adevărată teroare fiscală. Fiind însă bine văzut de către Turci, cărora le făcea daruri bogate, a primit dela aceștia, și *hătmănia Ucrainei* ; avea curțile sale peste Nistru, și anume la *Nemirov*, pe Bug și la *Țigănauca*, în fața Sorociei. La doi ani după ce și-a isprăvit, în condiții jalnice, ca prizonier al Polonilor, ultima domnie, a ajuns pe tron *Constantin Cantemir* (1685—1693). Acesta era de fel din ținutul Fălciului ; urmase cariera ostășească, slujise și în armata polonă.

Cronicarul Ion Neculce îi face următorul portret sugestiv : „Acest domn Cantemir Vodă... carte nu știa, ci numai iscălitura învățase de o făcea ; practică bună avea ; la voroavă era sănătos ; mânca bine și bea bine. Semne multe avea pe trup, dela razboaie, în cap și la mâini, de pe când fusese slujitor în Țara Leșească. La stat nu era mare : era gros, burduhos, rumăn la față, buzat ; barba îi era albă ca zăpada“.

În timpul lui, făc Leșii două expediții în Moldova ; în cea de a doua are loc asediul Cetății Neamțului când armata regelui Sobieski, salvatorul Vienei, e ținută pe loc zile întregi de 9 vânători (numiți, în mod greșit, în urma nuvelei lui Negruzzi, *plăeși* : aceștia n’au existat decât în Muntenia și în Ardeal !).

Amândoi fiii lui Constantin Cantemir au ajuns pe tron. Cel mai mare, *Antioh*, a domnit în două rânduri și a lăsat o bună amintire în țară. Lui i se datorește o reformă fiscală prin care darea anuală, stabilită potrivit averii, se plătea *în patru sferturi* ; e deci, în această privință, un precursor al lui Constantin Mavrocordat. Cronicarul Ion Neculce îi face lui Antioh Cantemir următorul portret : „Om mare la trup, cinstiș, chipiș, la minte așezat, judecător drept ; nu era cărturar, numai nici era om prost. Minciunile și telpijicurile (adică vicleniile) nu le iubia ; la avere nu era lacom ;

obicee nouă nu primea să le facă prea peste seamă ; era vânător și slujitor ¹) bun, după firea tătăne-său.“

Cel de al doilea fiu, *Dimitrie* a domnit și el, scurt timp însă,

Fig. 139 — Dimitrie Cantemir, pe când era în Rusia. Legenda ce însoțește acest portret îi dă titlul de Prințipe al Imperiului Rusesc și al Moldovei, membru al înaltului Senat și consilier privat al împăratului Petru cel Mare. (M. M.).

între anii 1710—1711 (vezi fig. 139). Era foarte învățat, își făcuse legături strânse cu marii demnitari dela Poartă și Turcii credeau,

1. Adică „ostaș“.

dându-i tronul, că vor avca în el un domn cu totul devotat intereselor lor. S'a întâmplat însă tocmai dimpotrivă. Când Petru cel Mare, țarul Rusiei, începe războiul cu Turcii, în 1711, Dimitrie Cantemir, cunoscând slăbiciunea acestora din urmă, trece de partea lui. Prin convenția încheiată cu acest prilej, Moldova urma să aibă vechile ei hotare, dela Dunăre și Mare ; domnia devenea ereditară în familia lui Dimitrie Cantemir ; Rușii trebuiau să dea solda necesară pentru întreținerea unei oști moldovene de 10.000 de oameni și nu cereau tribut. Țarul vine la Iași, și de aci pornește pe Prut cu o parte a armatei, trimițând o altă parte să ia Brăila. Turcii, împreună cu Tătarii, văzând că armata rusească e puțină la număr și obosită, o înconjură la *Stănilești* (jud. Fălciu). După mai multe zile de încercări zadarnice de a scăpa din capcana în care intrase, Țarul cere pace și Vizirul, fiind probabil câștigat și cu multe pungi de bani, i-o acordă. Rușii pierd mai multe cetăți și plătesc despăgubiri de războiu, iar Dimitrie Cantemir părăsește, împreună cu ei, Moldova. El și-a sfârșit zilele în Rusia, unde Țarul îi dăduse moșii întinse și îl făcuse consilier al său ; tot în Rusia a scris el o bună parte din lucrările care l-au făcut cunoscut în toată Europa.

BIBLIOGRAFIE

Urmașii lui Matei Basarab și Vasile Lupu. N. C. BĂJENARU, Domnia lui Constantin Vodă Șerban dela stabilirea supremației lui Rákoczy asupra Țării Românești până la mazierea lui, în Arhiva din Iași, XXXII (1925), p. 196—221 ; N. C. BĂJENARU, Pribegia lui Constantin Vodă Șerban, în Arhiva din Iași, XXXIII (1926), p. 192—204 ; P. P. PANAITESCU, Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor, în Mem. Sec. Ist. Acad. Rom., t. XXI (1939), p. 373—432.

AL. PAPADOPOL-CALIMAH, Despre Gheorghe Ștefan Voevod, Domnul Moldovei (1653—1658), București, 1886, 152 p. in 8° ; DIMITRIE G. IONESCU, Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii în 1656, București, 1933, 16 p. in 8° (Extras din Rev. Ist. Rom., III 1933) ; EUGEN PAVLESCU, Georges II Rákoczy Prince de Transylvanie (1648—1660), Iași, 1924, 138 p. in 8°.

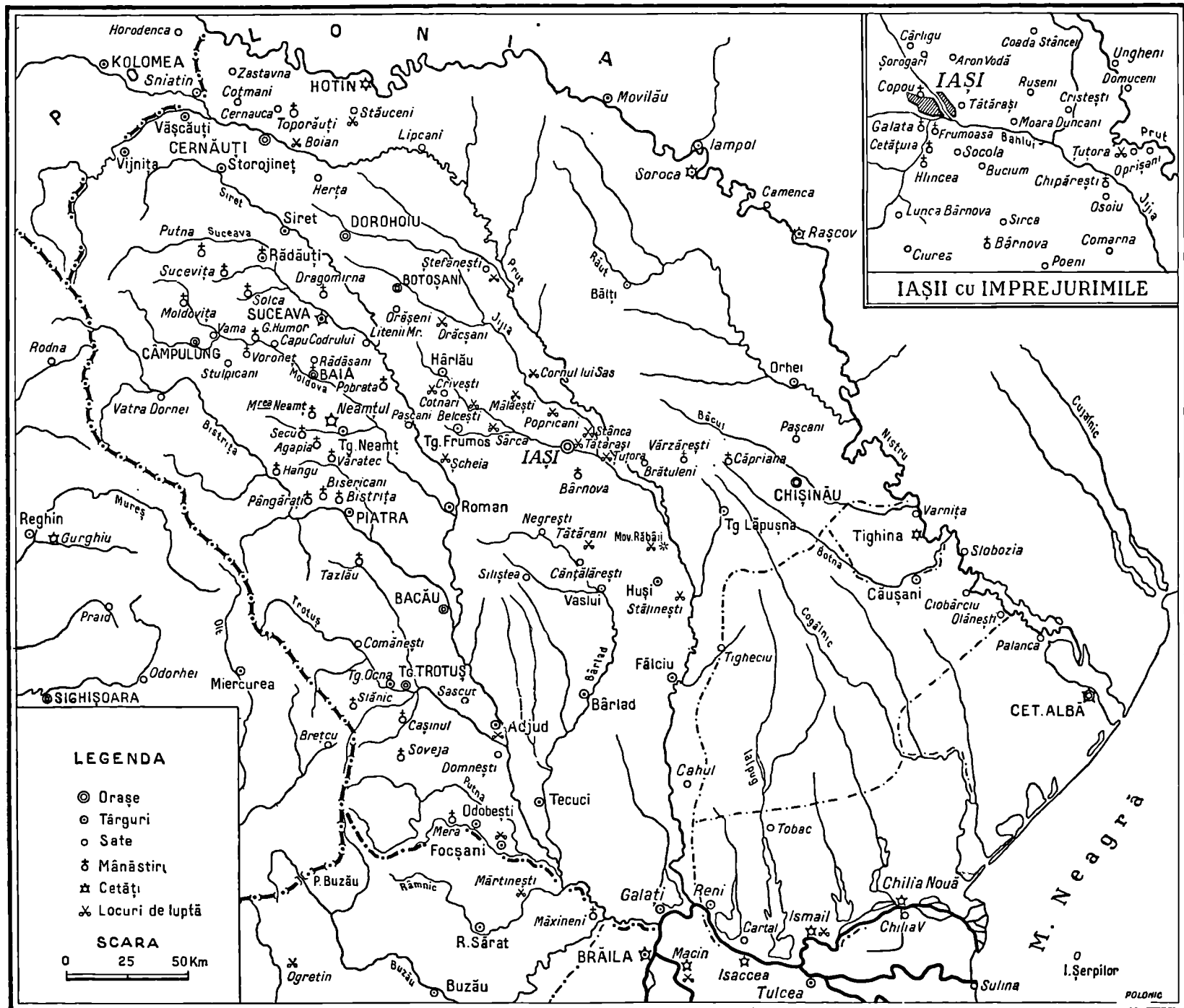
AL. CIORĂNESCU, Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658—1659, București, 1936, 181 p. in 8° ; Dr. ANDREI VERESS, Pribegia lui Gligorașcu Vodă prin Ungaria și aiurea (1664—1672), în Mem. Secf. Ist. Acad. Rom., II (1924), p. 269—336.

Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu. CONST. GIURESCU

MOLDOVA ÎNTRE 1606 ȘI 1821

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

Harta No. 10

Introducerea la Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu, de Const. Giurescu și N. Dobrescu, București, 1907, L + 435 p. in 8°; *N. IORGA, Viața și domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1913, 215 p. in 8°; *V. DRĂGHICEANU, In amintirea lui Constantin Brâncoveanu, 1714—1914. Lăcașurile voevodului și viața lui*, București, 1914, 112 p. in 8°; *CONST. C. GIURESCU, Constantin Brâncoveanu*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 111—119.

Cantemireștii: *C. GIURESCU, Tratatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii (1690)*, București, 1910, 19 p. in 8°; *I. MINEA, Despre Dimitrie Cantemir. Omul — Scriitorul — Domnitorul*, Iași, 1926, 421 p. in 8°; *AL. LAPEDATU, Jurnalul Principelui Iacob Sobieski, fiul Regelui Ioan asupra campaniei în Moldova la 1686*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XIII (1932—1933), p. 279—314.

CULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN VEACUL AL XVII-LEA. STAREA SOCIALĂ ȘI ECONOMICĂ.

In veacul al XVII-lea, spiritul românesc își găsește forme de manifestare noi, alese și puternice.

În istoria noastră, veacul al XVII-lea este, înainte de toate, un veac al *manifestărilor culturale*. Cele politice — războaie, tratate, răscoale — au mai puțină importanță și mai puțin răsunet, deoarece, în această privință, noi atârnăm tot mai mult de Turci, nu mai avem *libertatea* de dinainte. În schimb, în domeniul culturii, spiritul românesc, liber, scăpat de sub apăsarea influenței slavone, își găsește forme de manifestare noi, alese și puternice. Acum se alcătuiesc *cronicele* noastre, *în graiul țării*, acum se fixează *limba literară*, acum arta, bisericească și laică, înflorește, dând adevărate capodopere de gust și eleganță.

Pentru a înțelege manifestările acestui *secol al culturii*, trebuie să ținem seamă de trei factori ; de *starea socială și economică* din țările noastre, de *influențele culturale* care s'au exercitat asupra noastră și, mai ales, de *personalitățile culturale* care s'au ivit atunci la noi.

Starea socială și economică. În acest secol, asistăm la o creștere și mai mare a puterii boierimii. Prin veniturile legate de dregătoria — numărul acestora se înmulțește ¹⁾ — prin scutirile de

1) Acum se înființează în Moldova dregătoria de *sărdar* (din turcescul *serdar*, comandant) în paza căruia era marginea din spre răsărit a țării, la Nistru.

dări acordate de domni și, uneori, și prin negoțul pe care-l fac boierii ajung din ce în ce mai bogați, își sporesc averile, adică în primul rând, moșiile. Acum se alcătuiesc *latifundiile boierești*, pe care puteai să mergi ceasuri și, câteodată, zile întregi. Sunt mari dregători care stăpânesc zeci și sute de sate, în afară de vii, păduri, iezero, prisăci și case și dughene, în orașe. Iordache Ruset, un fruntaș al boierimii moldovene, avea nu mai puțin de 213 moșii și diverse proprietăți, dintre care 112 sate întregi; Miron Costin stăpânea 70 de sate. În Țara Românească, frații Buzești aveau un număr uriaș de moșii — exact 133 de toate — iar postelnicul Constantin Cantacuzino era unul din cei mai bogați boieri ai vremii sale.

Dar, în timp ce dregătorii se îmbogățeau, micii proprietari, răzășii sau moșnenii, sărăceau. Din pricina birurilor tot mai grele, ei trebuiau adesea să-și vândă petecele lor de moșie care merg să sporească latifundiile boierilor. În *prima jumătate* a secolului, asemenea vânzări sunt foarte dese; odată cu moșia, răzășii sau moșnenii se vând adeseaori și pe ei, devenind vecini sau rumâni. În același timp, asistăm și la fenomenul contrar: vecini sau rumâni care-și răscumpără moșia și deci și libertatea. Acest fenomen e tot mai des în *a doua jumătate* a secolului.

Iată un document din 1628, Decembrie 15, prin care mai mulți moșneni se vând rumâni: „Adecă noi, satul Polovinele, moșneanii satului, scris-am aceasta al nostru zapis să fie de mare credință la mâna jupan Neculei Vist(ierul), ca să știe cum ne-am vândut noi toți, cu feciorii noștri și cu toate ocinile noastre, de în câmpu, den pădure, și den apă, și cu viile și den sileștea satului și cu tot venitul den hotar până în hotar... Pentrucă noi, acești moșneani ai satului Polovinele... fost-am toți megiași pre ocinile noastre. Iară după aceia, când a fost acum în zilele Domnu nostru Io Alexandru Voevod *snu pocoinago* 1) Io Iliș Voevod, venit-am noi toți la jupan Necula vistier de ne-am vândut *za* 2) 16.000 aspri *vās gotovi* 3) să-i fim rumâni și noi și feciorii noștri și cu toate moșiile noastre câte se vor alege de în hotar până în hotar. Și am luat noi toți banii de în divanul cel mare, den naintea Domnu nostru Io Alexandru Voevod și de înaintea acestor boiari mari ce mărturisesc aicea într'acest zapis... *Ispisab az Stanciul, ms̄a Dechemvrie 15, leat 7137*“ (1628) 4).

1) Inseamnă, în limba slavă, „fiul răposatului“.

2) Idem, „pentru“.

3) Idem, „toți gata“ adică peșin, bani numărați.

4) Idem, „Am scris eu Stanciul luna Dechemvrie 15, anul 7137“ (1628).

Din punct de vedere economic, se constată, ca și din punct de vedere politic, o dependență tot mai strânsă de Turci. Comerțul orașelor săsești din Ardeal, ai căror negustori ne vindeau mărfuri venite din apus, spre a cumpăra, în schimb, produse răsăritene, sosite cu corăbiile în porturile dela Mare și Dunăre, continuă să scadă. În schimb, e în creștere comerțul nostru cu Turcii care sunt clienții principali pentru multe din produsele țărilor noastre, precum : mierea și ceara, untul, grâul, oile, etc. Prețurile pe care le plătesc ei nu corespund însă întotdeauna *celor adevărate, fiind sub acestea*, deci o pierdere pentru producătorii noștri.

Tocmai faptul că unul din produsele țării, *grâul*, era căutat de Turci, deci nu întotdeauna rentabil, explică repeziciunea cu care s'a întins cultivarea unei alte cereale, *porumbul*, pe care aceștia

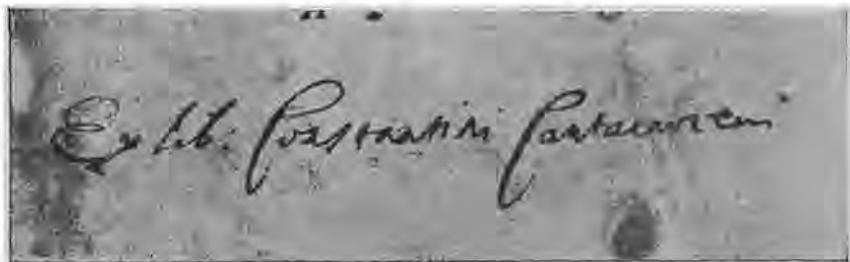

Fig. 140 — Autograf al lui Constantin Cantacuzino : „Ex lib(ris) Constantini Cantacuzeni“. Academia Română. Manuscrise (G. N.).

nu-l întrebuințau în alimentație. Introdus la noi pe la începutul veacului al XVII-lea, porumbul, originar din America (Mexic), a fost imediat adoptat de țărănime care cunoștea din cele mai vechi timpuri, pe lângă pâinea de grâu, și *mămăliga de meiu*.

Tot în veacul al XVII-lea găsim unele începuturi de industrie mai mare : Matei Basarab înființează o *fabrică de hârtie, din cârpe*, una de *sticlă*, reia exploatarea *minelor de aramă* din județul Mehedinți și, se pare și a celor de *fier* din Gorj. În Moldova, se face *potasă* care se exportă prin Danzig, în apusul Europei.

Fiind bogați, unii dintre boieri au putut să-și trimeată copiii la învățătură în străinătate. Tineri moldoveni, ca Grigore Ureche și Miron Costin, au studiat în școlile polone, la Bar, la Liov ; unul din fiii postelnicului Constantin Cantacuzino din Țara Româ-

Довла на тегѣлоарт
 мѣу мѣ прѣмѣ мѣ

 Ан Костану
 Брѣноскѣ вѣстѣ
 Брѣноскѣ вѣстѣ

 Ан Костану
 ка: а вѣстѣ

Fig. 141 — Autograf al lui Const. Brâncoveanu, înainte de a ajunge domn, pe un manuscris (dela rândul 3 în jos): „A lu Costandin Brâncoveanu vel logofăt, leat 7195 (1687) Fevruarie 5. Dar dela dumnealui Costandin Cant(aczino) biv vel stolnic“. Academia Română, Manuscrise (G. N.).

nească, anume viitorul stolnic Constantin Cantacuzino, a mers în Italia, la Veneția și la Padova (vezi fig. 140) ; alții, ca Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir, au învățat la școala cea mare a Patriarhiei din Constantinopol. Cei care nu puteau sau nu vreau să-și trimeată copiii peste hotare, aveau acum mijlocul să-i dea la școlile înalte din țară : la colegiul din Iași, înființat de Vasile Lupu și la școala superioară dela Sfântul Sava, înființată de Șerban Cantacuzino : ambele erau considerate ca adevărate focare de cultură sau, pentru a întrebuița însăși expresiunea vremii, ca „vetre de lumină“. Adăogăm că, în unele târguri și orașe, existau și școli ținute de Jesuiți : astfel la Iași, Cotnari, Galați.

Influențele culturale. Din această înșirare a locurilor unde au învățat feciorii de boieri ai veacului al XVII-lea ne putem da seama de influențele culturale care s'au exercitat atunci asupra noastră. Ele au fost : 1) *Influența apuseană*, transmisă fie direct (cazul stolnicului Constantin Cantacuzino) fie indirect, prin școlile polone (cazul cronicarilor moldoveni) sau cele jezuite. 2) *Influența grecească*, transmisă iarăși fie direct (școala cea mare a Patriarhiei din Constantinopole) fie indirect, prin școlile superioare din București și Iași. Trebuie să adăogăm însă că și în aceste școli, de spirit grecesc, și mai ales în cea din Iași, influența apuseană tot se făcea simțită, prin programele lor și prin unii dintre profesorii lor, care învățaseră și în apus.

Personalitățile culturale. Înțelegem prin această denumire atât pe cei care *au produs* operele culturale — autorii deci — cât și pe cei care *au sprijinit* mișcarea culturală, au întemeiat școli și tipografii, au încurajat arta, prin urmare *domnii și înalții ierarhi*. Meritul acestora nu e mai mic decât al celor dintâi.

În secolul al XVII-lea se pot distinge două epoci mai însemnate : *epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, pe la jumătatea acestui secol, și *epoca lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir*, la sfârșitul lui, intrând și în secolul următor (vezi fig. 141 și 142).

În Moldova, au trăit în prima epocă mitropolitul *Varlaam* și cronicarul *Grigore Ureche*, iar în cea de a doua mitropolitul *Dosofteiu*, cronicarul *Miron Costin* și învățatul *Dimitrie Cantemir*. Tot Moldoveni au fost și Mitropolitul *Petru Movilă* și spătarul

Nicolae Milescu, dar activitatea lor culturală s'a desfășurat mai mult în afara hotarelor, anume în Rusia.

În Muntenia, găsim, în prima epocă, pe boierul *Udriște Năsturel* iar în cea de a doua pe Mitropolitul *Antim Ivireanul* și pe cronicarii *Stoica Ludescu*, *Radu Popescu* și stolnicul *Constantin Cantacuzino*. În Ardeal, e însemnată figura Mitropolitului *Simion Ștefan*, contemporan cu Matei Basarab.

Fig. 142 — Insemnare autografă din 1696 a lui Dimitrie Cantemir pe o carte franceză din biblioteca sa. Pecetea a fost făcută în timpul foarte scurtei domnii din 1693; ea poartă, în limba slavă, următoarea legendă: „Io Dimitrie voeod cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei“. Academia Română. Manuscrise (G. N.).

Scrierile religioase. Scrierile alcătuite în țările noastre în veacul al XVII-lea au fost mai ales de două feluri: religioase și istorice. Cele religioase reprezintă aproape toate *traduceri*, pe când cele istorice sunt *originale*, au deci o însemnătate deosebită.

Am văzut că traducerea textelor bisericești în limba română începuseră mai de mult și că diaconul Coresi a tipărit un număr însemnat de asemenea texte traduse. Introducerea oficială a slujbei românești în biserică s'a făcut însă în Muntenia și Moldova abia pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu. În timpul acestor doi voievozi și din porunca lor, se tipăresc cărți bisericești *în românește*.

Astfel, mitropolitul Varlaam publică în 1643 „Carte românească de învățătură“ sau *Cazania* sa care e *cea dintâi carte tipărită în Moldova*. Până atunci, nu existase în această țară nicio tipografie. Vasile Lupu, cu ajutorul lui *Petru Movilă*, mitropolitul Chievlui, aduce una și o instalează la Iași, în cuprinsul mănăstirii Trei-Ierarhi, citoria sa. Tot aici tipărește Varlaam și „*Răspunsul*“ său la catehismul calvinesc, apărut cu câțiva ani mai înainte în Ardeal, combatând învățăturile acestuia.

Petru Movilă (1596—1646) era fiul lui Simeon Moghilă (Movilă) fostul domn al Moldovei. A voit și el să ocupe tronul, dar neizbutind, s'a consacrat vieții religioase. Ajuns de tânăr — avea treizeci și șapte de ani — Mitropolit al Chievlui, a desfășurat o vie activitate bisericească. N'a uitat însă că era Român de neam și fiu de domn; a ajutat țările noastre, trimițând materialul și meșterii necesari pentru înființarea câte unei tipografii.

În cea de a doua epocă, apar lucrările mitropolitului *Dosofteiu*. El traduce *Psaltirea în versuri*, având un model polon, și o tipărește peste hotare, la *Uniev*, în 1673. Valoarea poetică a acestei lucrări e redusă; trebuie să se țină seamă însă de faptul că e *prima* operă românească, de mari proporții, în versuri. Ici colo, se întâlnește și câte o strofă reușită ca aceea, bine cunoscută, privind robia babiloniană: „La apa Vavilonului, Jelind de țara Domnului, Acolc șezum și plânsăm, La voroavă ce ne strânsăm“.

În 1682—1686, la Iași, publică *Dosofteiu Vieața și petrecerea sfinților*, în patru volume; ea a constituit mult timp una din lecturile preferite ale strămoșilor noștri. Tot acest înalt ierarh a tradus *div grecește* în limba slavă o serie de cărți bisericești.

În Țara Românească s'au alcătuit și tipărit de asemenea multe lucrări bisericești. Aci existau două tipografii, înființate amândouă de Matei Basarab, cu ajutorul lui Petru Movilă al Chievlui: una era la Câmpulung, alta la mănăstirea Govora care apoi a fost transportată la mănăstirea Dealului și la Târgoviște. La Govora, a apărut, în 1642, o „*Evanghelie învățătoare*“ sau *Cazanie*, în românește, sub privegherea lui *Udriște Năsturel*, boier învățat și cumnat al lui Matei Basarab. S'au tipărit și multe alte cărți bisericești, atât în românește cât și în slavonește. Relevăm, dintre ele, *Imitația lui Hristos*, tradusă din limba latină în cea slavă de către Udriște Năsturel și apărută la Dealul, în 1647.

În epoca cea de a doua, sub Șerban Cantacuzino, această

Fig. 143 — O pagină dela începutul uneia din tipăriturile lui Constantin Brâncoveanu, înfățișând stema țării și opt „versuri politice” scrise de „mică și plectă sluga Măriei Tale Radul logofăt”.

activitatea continuă. Acum apare vestita *Biblie* din 1688, la a cărei traducere, din grecește, făcută de frații Radu și Șerban Greceanu, a colaborat și stolnicul Constantin Cantacuzino. Această biblie s'a răspândit pe *întreg* pământul românesc și e scrisă într'o limbă frumoasă care s'a impus ca limbă literară. Iată un fragment din prefață : „Cercetați scripturile, zice Domnul, că întru acestea să încheie toată cunoștința celor dumnezeiești și omenești lucruri. Acestea cuprind poruncile și legea lui Dumnezeu, care porunci iaste înțelepciunea, cea care face pe om adevărat om, precum, cu mare înțelegere și prea înțeleptul Solomon... zice : de Dumnezeu te teme și poruncile lui păzește“.

În timpul lui Constantin Brâncoveanu, trăiește mitropolitul *Antim Ivireanu* (originar din Ivir, în Caucaz), care dă un impuls deosebit tipăriturilor bisericești (vezi fig. 143). El e autorul unor Predici sau „*Didahii*“ în care critică moravurile societății contemporane. Tot prin îngrijirea lui și cu sprijinul material al domnului, se tipăresc cărți cu litere georgiene, la Tiflis, în Georgia și cărți cu litere arabe, la Alep, în Siria.

În Ardeal, figura cea mai însemnată este aceea a mitropolitului *Simion Ștefan*, din timpul principilor Gheorghe Rákoczy I și Gheorghe Rákoczy al II-lea. Sub privigherea lui, se tipărește, în anul 1648, *Noul Testament* iar în 1651 *Psaltirea*, amândouă în românește. În prefața primei lucrări, mitropolitul arată că s'a străduit ca traducerea, din grecește în românește, să fie astfel făcută încât s'o înțeleagă Românii *de pretutindenii*. Căci — spune el — „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni, carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sânt bune carele le înțelegu toți“.

Cronicarii moldoveni. În veacul al XV-lea și al XVI-lea cronicile sau letopisețele țării se scriseseră în limba slavă : în veacul al XVII-lea, apar *primele cronicile în limba română*. Se pare că acela care a tradus pentru întâia oară vechile letopisețe în românește și a alcătuit o cronică mergând până la Vasile Lupu a fost *Eustratie logofătul*, un boier învățat care știa și grecește. Cronică lui nu ni s'a păstrat. De ea s'a folosit însă *Grigore Ureche*, vornic mare al țării de jos, care a scris un letopiseț povestind istoria Moldovei dela descălecat (1359) până la domnia a doua a lui Aron Vodă Tiranul (1595). El a întrebuițat, pentru alcătuirea lucrării

sale, și izvoare străine. Arată, cel dintâi dintre cronicarii moldoveni, originea romană a poporului nostru : „Dela Râm (Roma !) ne tragem și cu a lor cuvinte ni-i mestecat graiul... Dela Râmieni, ce le zicem Latini : pâine, ei zic panis ; carne, ei zic caro ; găina, ei zic galena ; al nostru, noster și altele multe din limba latinească, și de am socoti pre amănuntul, toate cuvintele le-am înțelege“.. Grigore Ureche scrie cu dragoste de țară și de trecutul ei ; el vrea, în același timp, ca opera sa să aibă și un rol educativ : urmașii, citind faptele strămoșilor, „să le fie de învățătură, despre cele rele să se ferească și să se socotească, iară de pre cele bune să urmeze și să învețe și să se îndirepteze“. Cronica lui Grigore Ureche, alcătuită pe vremea lui Vasile Lupu, nu ni s'a păstrat în forma ei originală, ci în prelucrarea lui *Simion Dascălul* care i-a făcut numeroase adaose. Un alt rând de adaose, mai târziu, se datoresc — se pare — lui *Misail Călugărul* ; ele n'au însă valoare istorică, fiind mai toate greșite.

Cel mai însemnat cronicar moldovean din veacul al XVII-lea este *Miron Costin* (sau Costin : așa iscălea !). A învățat și el, ca și Ureche, în Polonia și a ocupat dregătorii însemnate, ajungând mare logofăt, ceea ce ar însemna azi prim ministru. A scris patru lucrări istorice, dintre care două în românește și două în limba polonă. Cele românești sunt : *Letopisețul Țării Moldovei*, care duce povestirea dela Aron Tiranul (1595) până la Eustratie Dabija (1661) și *De neamul Moldovenilor* în care arată pe larg originea latină a poporului și a limbii noastre. Lucrările în limba polonă (una din ele e în versuri) cuprind o scurtă descriere a Moldovei și a Munteniei, precum și câteva elemente de istorie moldovenească. Și Miron Costin e însuflețit de patriotism în scrierile sale ; acesta nu-l face însă să-și piardă *obiectivitatea* care e prima datorie a istoricului. Limba sa este din cele mai trumoase ; ea se citește cu multă plăcere.

Iată, în ce privește spiritul său de dreptate, un pasaj caracteristic din *Letopiseț* ; e vorba de războiul dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan : „Acest războiu, cum au fost și cum s'au tâmplat, nice unii părți nefățărind ; că nimicâ nu stică credința așa, celor ce scriu leatopisețele, ca fățăria, când veghe voea unuia și pogoară lucru cu hulă altuia. Noi măcar că am fi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ștefan Vodă, dela carele multă milă am avut, decât iu Vasile Vodă, dela carele multă urgie părinții noștri au petrecut ; eară direptatea socotind, nu pociu scrie într'alt chip“. Pentru talentul lui Miron Costin de a înfățișa plastic, sugestiv, oamenii și împrejurările, iată acum un alt pasaj, în care e vorba de pârcașul de Soroca, Ștefan, din timpul lui Vasile Lupu : „Om

de mirat la întregimea lui de sfaturi și de înțelepciune, cât spre acele vremi abie de era pământean de potrivea lui ; cu carele și Vasile Vodă singur, osăbi de boieri, făceau sfaturi și multe ceasuri voroavă, așa era de întreg la fire. Eară la statul trupului său era gârbov, ghebos și la cap cucuiat, cât puteai să zici că este adevărat Isop...“.

Acest mare cronicar a avut un sfârșit tragic : acuzat, pe nedrept, că a luat parte la un complot împotriva lui Constantin Cantemir, el a pierit sub sabia călăului, în Decembrie 1691. Aceeași soartă avu și fratele său, hatmanul Velicico.

Unul dintre feciorii lui Miron Costin, *Neculae*, a moștenit înclinarea părintelui său pentru scrierea istoriei. El a alcătuit, pe temeiul a o sumă de izvoare, din țară și străine, un letopiseț al Moldovei care merge până la 1601 ; a povestit, de asemenea, prima domnie a lui Neculai Mavrocordat și domnia lui Dimitrie Cantemir (1709—1711). Scrisul său nu se citește însă cu aceeași plăcere ca al tatălui său ; e mai încărcat și mai puțin natural.

Cel mai învățat dintre domnii noștri, *Dimitrie Cantemir*, a alcătuit o serie întreagă de lucrări ; cele mai multe de caracter istoric ; câteva privesc însă și filosofia, religia, politica și arta. Prima sa lucrare istorică a scris-o în 1705 : e *Istoria ieroglifică* în care înfățișează societatea românească din vremea aceea, cu intrigile dela curtea Domnilor și dela Constantinopol. Urmează, în 1715—1716, *Istoria creșterii și descreșterii curții otomane*, în latinește, lucrare care s'a bucurat de o largă răspândire în întreaga Europă, fiind tradusă în mai multe limbi. Tot în 1716, alcătuește el *Descrierea Moldovei și Vieța lui Constantin Cantemir*, ambele în latinește. Cea dintâi, scrisă în urma invitației Academiei din Berlin, al cărei membru era, ne înfățișează Moldova dela începutul veacului al XVIII-lea și e însoțită de o hartă foarte amănunțită. Cea de a doua e biografia părintelui său. În 1722, Dimitrie Cantemir scrie *Hronicul vechimii Romano-Moldo-Vlahilor*, arătând unitatea și originea romană a poporului românesc ; povestirea evenimentelor merge numai până la 1274. În sfârșit, amintim *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor*, lucrare publicată în rusește, tradusă mai târziu și în nemțește, în care se arată atitudinea politică a acestor familii și se justifică politica filo-rusă a autorului.

Dintre lucrările de alt caracter, merită să fie relevată aceea de caracter filosofic, intitulată *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu*

lumea sau giudețul sufletului cu trupul și tipărită la Iași în 1698. Intr'un stil greoi, cu întorsături de frază imitând topica latină, Cantemir vrea să demonstreze superioritatea sufletului asupra trupului. Învățatul domn s'a ocupat și de cultura și civilizația turcească, scriind în latinește *Sistema religiei mahomedane*, tradusă apoi în rusește și în bulgărește, compunând un nou sistem de notație a muzicii turcești și alcătuiind, în latinește, o lucrare despre *Starea politică a Curții Otomane* care însă, din nefericire, s'a pierdut. Pentru știința sa vastă și complexă, Dimitrie Cantemir este socotit printre marii învățați ai lumii.

Asemănătoare, în multe privințe, cu aceasta, e știința și activitatea culturală a unui alt Moldovean de seamă, Spătarul *Nicolae Milescu*. Boier de frunte, el a fost silit, din cauza unui complot descoperit, să ia calea pribegiei, după ce mai întâi fusese „însemnat“ la nas (de aceea i s'a zis și „Cârnul“). S'a stabilit și el în Rusia unde a scris o serie întregă de lucrări, cu subiecte variate. Deosebit de interesante și valoroase sunt acelea privind călătoria sa în China, întreprinsă ca ambasador al Țarului.

Cronicarii munteni. Și în Muntenia s'au scris cronici; ele au o valoare mai mică decât cele moldovene, deoarece sunt partinătoare. Astfel, logofătul *Stoica Ludescu* scrie *Istoria Țării Românești de când au descălecat Rumânii*, povestind evenimentele dela 1290 până la 1688; el este însă omul de casă al Cantacuzinilor, e partinitor deci față de aceștia și, dimpotrivă, pătimăș față de partida boierească adversă, a Bălenilor. În schimb, *Radu Popescu*, autorul unui alt letopiset, intitulat *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, (1290—1728) este favorabil Bălenilor și dușman Cantacuzinilor.

Am arătat mai sus (p. 340) cum înfățișează el începutul domniei lui Șerban Cantacuzino. Iată acum ce spune despre dările acestuia: „Pentru dăjdi, ce să zic?... Fără cât știu foarte bine că în anul dentâi au luat din țară 2.000 de pungi de bani, iar al doilea 3.000, al treilea și mai mult — cât răsufu boierii, slujitorii, birnicii nu mai avea: bătuți, căzniți în toată vremea, își vindia moșăile, viile și tot ce avia, de le cumpăra Șarban Vodă, și ai lui; iar săracii plângia și pliniia tot ce le ceria, că era legați de stâlpii ce era înfipti la pușcărie, înlăuntru și afară. de-i bătia cumplit; pre boiari, pre căpitani, pre slujitori — pân i-au săracit pe toți; și, care cum scăpa, umplia țărâle, carei nu muriia de bătăi sau de necazuri“.

Astfel stând lucrurile, se înțelege dela sine că judecățile acestor cronicari asupra domnilor din a doua jumătate a veacului al XVII-lea sunt influențate de atitudinea pe care au avut-o zișii domni față de cele două partide boierești. Tot părtinitor este și *Radu Greceanu* care scrie cronica oficială a domniei lui Constantin Brâncoveanu, are deci numai cuvinte de laudă pentru acesta.

Cel mai învățat dintre cronicarii munteni a fost *Stolnicul Constantin Cantacuzino*. Cunoștea mai multe limbi, învățase în Italia, la Padova, și se pricepea foarte bine și în chestiunile bisericești. El a scris *Istoria Țării Rumânești*, arătând originea romană a neamului nostru și unitatea lui, cuprinzând și pe Macedoromâni.

Iată un pasaj despre aceștia din urmă : „Sânt dară acești Coșovlahi (cum le spun vecinii lor și încă și când cu dânșii am vorovit) oameni nu mai osebiți, nici în chip, nici în unele obiceiie, nici în tăria și în făptura trupului, decât Rumânii aceștia și limba lor rumânească, ca a acestora, numai mai stricată și mai amestecată cu de ceastă proastă grecească și cu turcească“.

Din nefericire, lucrarea n'a fost terminată : ea cuprinde numai istoria veche, mergând până la Atila, regele Hunilor. Asemenea lui Dimitrie Cantemir, Stolnicul a alcătuit și o hartă amănunțită a Țării Românești, în limba greacă ; ea s'a tipărit la Padova, în 1700.

Pe lângă aceste lucrări de istorie națională, s'au citit în țările noastre și lucrări de istorie universală, care începeau cu facerea lumii (socotită ca având loc cu 5508 ani înainte de nașterea lui Hristos), cuprindeau istoria antică, apoi aceea a evului mediu și ajungeau cu povestirea până la un an oarecare din epoca modernă. Astfel de lucrări se numeau *cronografe* și se traduceau din limba greacă și limba slavă. Un asemenea cronograf a fost acela al lui Moxa sau Moxalie, alcătuit în Muntenia în 1620 ; el cuprinde și unele știri asupra istoriei românești, de pildă asupra biruinței dela Rovine a lui Mircea cel Bătrân.

Scieri de altă natură. In afară de scierile bisericești și istorice, s'au mai alcătuit, în veacul al XVII-lea, și scieri de altă natură ; unele din ele s'au și tipărit. Astfel sunt cele trei pravile : *Pravila dela Govora* și *Indreptarea Legii*, tipărite în timpul lui Matei Basarab, în anii 1640, respectiv 1652, și *Pravilele împărătești*, tipărite la Iași, în 1646, sub Vasile Lupu. Aceste pravile cuprind

o serie de legiuiri și măsuri atât pentru mireni cât și pentru clerici ; *sunt cele dintâi legiuiri scrise în românește.*

O trecere deosebită au avut la noi cărțile care arătau viitorul, întemeindu-se pe anumite semne. Astfel erau : *Rojdanicul* care prevedea soarta omului, după data *nașterii* (rojdanie, în slavonește) sau după zodia în care se născuse ; *Gromovnicul* care arăta ce va fi, luându-se după fulgere, *tunet*, (grom, în slavonește) și alte manifestări meteorologice : mai ales agricultorii puneau mare preț pe gromovnic ; *Trepetnicul* care făcea preziceri, după diferitele mișcări ale părților trupului (de ex. : când se bate ochiul, când tremură mâna, etc).

Iată, de pildă, pasaje din *Rojdanicul* dela 1620 (scris de un preot român în comuna Sâmpetru din Huniedoara), privitor la soarta celor născuți în Dechemvrie : „In luna Indrele (dela Sf. Andrei, sărbătoare ce cade în Dechemvrie!), de va naște ficiorul, el va fi mijlociu în stat... De ar învăța carte, el ar fi învățătoriu tuturoră ; de nu va învăța, el va fi muncitoriu. Și de va vrea să slujască, ave-va cinste mare de boeri și de Domnu său... Boli-va de cap și de toate încheeturile. Primejdi va ave, că va căde despre un cal. Semnu va ave în cap ; și va ave o frică re ; ci să păzască de un cușit și de o săgeată și de o săcure...“.

Cât prețuiau înaintașii noștri aceste cărți, se vede și din faptul că ele au fost tipărite înaintea altora care aveau totuși o însemnătate mult mai mare : găsim un gromovnic și un trepetnic tipărite încă din 1639, în Ardeal.

În manuscris au circulat și o serie de romane populare, ca *Alexândriua*, povestea minunată a lui Alexandru Machedon, viteazul lumii vechi, și *Varlaam și Ioasaf*, o prelucrare a legendei lui Budha, înfățișând eterna luptă dintre trup și suflet, dintre materie și spirit. N'a lipsit de asemenea *Vieața și pildele lui Esop* ale cărui fabule s'au răspândit pretutindeni.

Arta. Epoca lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu are însemnătate și din punctul de vedere al artei. Acum se formează *al doilea stil* în arhitectura bisericească munteană, *stilul brâncovenesc*. Lăcașurile sunt, în genere, armonios proporționate, au un *pridvor cu stâlpi și chenare de piatră sculptată* de jur împrejurul ferestrelor și ușilor. Motivele ornamentale ale acestor chenare sunt alcătuite mai cu seamă din vreji cu frunze și flori,

frumos stilizate. Aceleași motive se întâlnesc și pe obiectele lucrate din metal : pe tăvile, tpsiile, cupele, candelile, ferecăturile de cărți bisericesti lucrate în vremea aceasta (vezi fig. 144). Ele formează

Fig. 144 — Chivot de argint din timpul lui Constantin Brâncoveanu (1692). Se observă motivele ornamentale ale stilului brâncovenesc, vrejurile cu frunze și flori (la turle, la partea superioară a chivotului și la colo-netele din partea inferioară.)

una din caracteristicile de seamă ale stilului brâncovenesc. Acest stil se poate observa foarte bine la mănăstirea Hurez și la palatul dela Mogoșoaia : în ambele locuri ne impresionează frumusețea clădirilor, perfecția proporțiilor, eleganța ornamentelor (vezi fig.

134 și 135). Sfârșitul veacului al XVII-lea înseamnă, sub raportul artei, o epocă de rafinament, ne mai atinsă după aceea.

BIBLIOGRAFIE

Starea socială și economică. RADU ROSETTI, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, t. I Dela origini până la 1834*, București, 1907, V + 555 p. in 8°; IOANA R. ROSETTI, *Iordache Ruset*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 100—122.

N. IORGA, *Ancienneté dela culture du maïs en Roumanie*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, IX (1923), p. 185—191; MIHAI POPESCU, *Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 384—388; CONST. C. GIURESCU, *Inceputuri de industrie în Țările Românești*, București, 1938, 18 p. in 8° (Extras din *Analele Industriei și Comerțului*, Februarie-Martie 1938).

Influențe și personalități culturale. P. P. PANAITESCU, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines. în Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1926, I, p. 1—97; SEXTIL PUȘCARIU, *Istoria literaturii române, Epoca veche*, ed. 2-a, Sibiu, 1930, 263 p. in 8°.

Scrierile religioase. ION BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche 1508—183c. Tomul I 1508—1716*, București, 1903, IX + 572 p. in f°; CONST. SOLOMON, *Biblia dela București (1688). Contribuțiuni nouă istorico-literare*, Tecuciu, 1932, 48 p. in 4°.

Cronicarii moldoveni. C. GIURESCU, *Novi contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene. Letopisețul lui Eustratie logofătul și letopisețul latinesc, cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascălul și Musail Călugărul*, București, 1908 93 p. in 8°; P. P. PANAITESCU, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom. s. 3. t. IV* (1925), p. 149—372; CONST. C. GIURESCU, *Introducerea la ediția Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul, Letopisețul Țării Moldovei*, ed. 2-a, Craiova, 1939, p. p. III—LXXXII, in 8°; IOAN ST. PETRE, *Nicolae Costin. Vieața și opera*, București, 1939, 286 p. in 8°; I. MINEA, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul — Scriitorul — Domnitorul*, Iași, 1926, 421 p. in 8°.

P. P. PANAITESCU, *Nicolas Spathar Milescu*, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1925, I, p. 35—181; CONST. C. GIURESCU, *Nicolae Milescu Spătarul, Contribuțiuni la opera sa literară*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VI (1927), p. 231—284.

Cronicarii munteni. C. GIURESCU, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, 160 p. in 8°; N. IORGA, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, XLIV + 180 p. in 16°; C. GRECESCU, *Istoriile Demnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul. Studiu și ediție critică (sub tipar)*.

Scrieri de altă natură. ȘT. G. LONGINESCU, *Pravila lui Vasile Lupu*

și *Prosper Farinaccius, romanistul italian*, București, 1909, VIII + 119 p. în 4°; N. CARTOJAN, *Cărțile populare în literatura românească. I. Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, VIII + 271 p. în 8°; N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I—II, București, 1940-1942, 178 p. în 4°; IULIAN ȘTEFANESCU, *Opere istorice*, București, 1942, 239 p. în 8° (*Biblioteca Revistei Istorice Române*, nr. 3); CONST. C. GIURESCU, *Harta Stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1943, 28 p. în 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, XIII, 1).

Arta. N. IORGA, GH. BALȘ, *L'art roumain*, Paris, 1922, 412 p. în f^o; N. GHIKA-BUDEȘTI, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia, III, veacul a. XVII-lea*, Vălenii de Munte, 1933, 108 p. + CCCXXXV plansșe (formează anul XXV al *Bul. Com. Mon. Ist.*).

EPOCA FANARIOȚILOR. CARACTERIZARE GENERALĂ. DOMNII MAI ÎNSEMNAȚI. RĂZBOAIELE DINTRE TURCI, RUȘI ȘI AUSTRIACI

Privită în general, epoca Fanarioților este o epocă de decădere.

Fanarioții. La Constantinopol, pe malul de miazăzi al Cornului de Aur — minunatul golf al Bosforului — a existat și există și astăzi un cartier numit *Fanar*, al cărui centru îl formează *Patriarhia ortodoxă*. I s'a dat acest nume dela un far sau fanar aflat acolo pentru orientarea corăbiilor. În acest cartier, locuiau mai cu seamă Grecii ; se întâlneau printre ei și urmași de ai vechilor familii bizantine, de dinainte de cucerirea Constantinopolului, precum și alții de origine mai nouă, dar îmbogățiți prin negoț. Erau cameni pricepuți în afaceri, cu multe relații, cunoscând bine pe frunțașii împărăției cărora le furnizau tot felul de mărfuri, ambițioși, dar în același timp intriganți și lacomi. Din mijlocul lor și-au recrutat Turcii *dragomanii* sau tălmăcii de care aveau nevoie în relațiile cu celelalte state (Coranul interzice Mahometanilor să învețe limbi străine !) și pe șeful acestor tălmăci, pe *marele dragoman* care ar fi egal astăzi cu ministrul de externe. Grecii ocupau, așa dar, la Înalta Poartă, locuri de mare încredere, erau deținători ai secretelor de stat.

După trecerea lui Dimitrie Cantemir, în care Sultanul pusese atâtea speranțe, la Ruși (1711), Turcii se hotărâsc să nu mai încredințeze tronul Moldovei unui domn de țară, ci să-l dea unui Grec pe care să-l aibă oricând în mâna lor. Persoana aleasă este *Nicolae Mavrocordat*, fiul marelui dragoman Alexandru Mavro-

Fig. 145 — Nicolae Mavrocordat, ca Domn al Țării Românești. Gravură în aramă, contemporană. (D. P.).

cordat (vezi fig. 145). Același lucru se întâmplă și în Muntenia : după înlăturarea lui Ștefan Cantacuzino, care a pierit sugrumat la Constantinopol, împreună cu tatăl său, stolnicul Constantin (1716), ei numesc tot un Grec care este același Nicolae Mavrocordat, mutat din Moldova. Epoca Fanarioților începe deci, atât într'o țară cât și în cealaltă, cu acest domn ; ea ține până în 1821, așa dar mai bine de un secol.

Caracterizarea epocii Fanarioților. Privită în general, epoca Fanarioților este o operă de *decădere*. Teritoriul țărilor românești este ciuntit : se iau de către vecini *provincii întregi* ; Domnii ajung niște simpli funcționari ai Sultanului care-i schimbă foarte des : fiscalitatea se accentuează ; atmosfera morală e grea ; intriga, bacșul, mita, au tot mai mare preț ; în schimb, *caracterele* devin din ce în ce mai rare. Sunt și unele aspecte pozitive : astfel, în ordinea socială, se desființează rumânia, cu alte cuvinte se dă libertate țăranilor, se înființează școli și spitale, se fac apoi legiuiri noi ; toate acestea nu compensează însă marile scăderi ale epocii fanariote care rămâne o epocă tristă a istoriei noastre.

În răstimpul de peste o sută de ani cât ține ea, au fost nu mai puțin de 40 de domnii în Muntenia și 36 în Moldova, în afară de diversele ocupații ruse și austriace. Media unei domnii era deci foarte scurtă. Turcii, de altfel, și fixaseră în practică, încă de mult — pare-se chiar dela sfârșitul veacului al XVI-lea — la *trei ani* durata unei domnii : pentru înnoirea ei, trebuia plătită o sumă importantă numită *mucarer*. Era și un *mucarer mic* care se plătea în fiecare an. Domnii se schimbau dintr'o țară în cealaltă : astfel Constantin Mavrocordat a domnit de șase ori în Muntenia și de patru ori în Moldova. Aceste schimbări aveau însă un bine : ele ușurau apropierea dintre cele două țări, pregăteau unirea lor : se vedea din ce în ce mai limpede că e același popor, aceeași limbă, aceeași organizare, aceleași moravuri.

Nu e cu puțință și nu e nici necesar să înșirăm aici pe toți domnii din epoca fanariotă ; mulți dintre ei n'au avut nicio importanță ; e de ajuns să arătăm familiile cărora au aparținut ei. Unele din aceste familii erau de origine greacă ; astfel, de pildă, *Mavrocordații*, — înrudiți totuși prin femei cu fostul domn Alexandru Iliș — *Moruzi*, *Sutzu*, *Caragea*, *Ipsilanti* ; câteva erau de

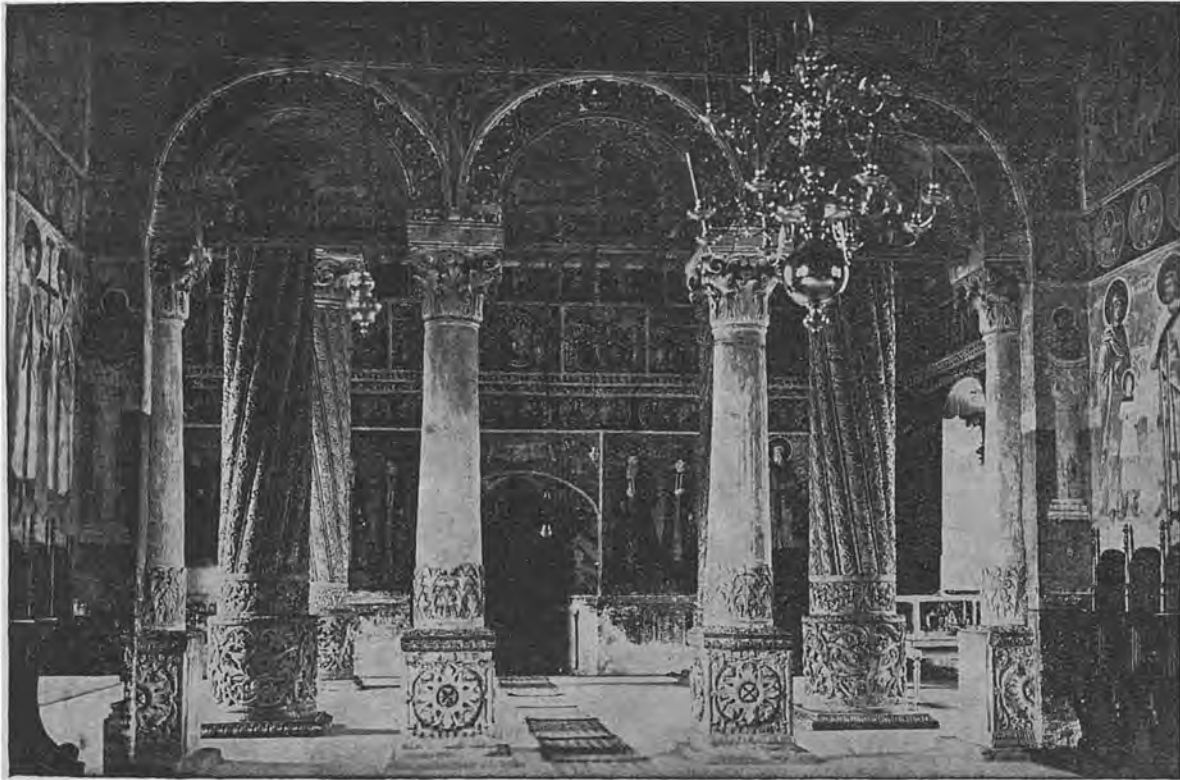

Fig. 146 — Interiorul bisericii mănăstirii Văcărești, ctitoria lui Nicolae Mavrocordat. Remarcabile coloane de piatră sculptată. Motivele ornamentale sunt de aleo turcomanici. O Biserica mănăstirii Văcărești e unul din cele mai reușite lăcașuri dumnezeiești din întreaga țară.

Fig. 147 — Una din coloanele de piatră, frumos sculptate, ale bisericii mănăstirii Văcărești (O. N. T.).

altă origine etnică, dar grecizate, ca *Ghica* (albanezi, înrudiți însă cu Sturzești!) și *Callimachi* (români, numindu-se la început Calmășul!); în sfârșit, familia *Racoviță* era curat românească.

Nicolae Mavrocordat și Mihai Racoviță. Din familia Mavrocordat, mai însemnați au fost *Nicolae*, cel dintâi domn fanariot, atât într'o țară cât și în cealaltă, și fiul său *Constantin*. Nicolae era un cărturar: strânsese la mănăstirea *Văcărești*, ctitoria sa din

Fig. 148 — Detaliu dela biserica mănăstirii Văcărești. Sculptură în piatră (O. N. T.).

marginea Bucureștilor (vezi fig. 146—148), o bibliotecă foarte frumoasă, cuprinzând multe cărți și manuscrise rare, cumpărate cu sume mari, de pretutindeni. A pus de asemenea să se copieze cronicile țării, făcându-se o singură povestire și a însărcinat cu scrierea domniei lui, în Moldova, pe Nicolae Costin, iar în Muntenia, pe Radu Popescu. În timpul lui, izbucnește un războiu între Turci și Austriaci; o parte din boierimea țării ținând cu aceștia din urmă, Nicolae Mavrocordat începe a o prigonii. Un membru al familiei Bălăceanu e decapitat pentrucă exclamase: „De ar da Dumnezeu

să vină Nemții mai degrabă“ ; un alt boier, Ion Brezoianu, are aceeași soartă, mitropolitul Antim Ivireanu, caterisit și trimis în surghiun la muntele Sinai, piere pe drum, înecat de garda turcească ce-l însoțea, în râul Tundja, un afluent al Maritzei. În același timp, sunt decapitați la Adrianopol spătarul Mihai Cantacuzino și Radu Dudescu, rudele fostului domn Ștefan Cantacuzino. Restul boierilor care țineau cu Austriicii izbutește totuși să-i aducă pe aceștia prin surprindere în București (Noemvrie 1716), luând prizonier pe domn și ducându-l la Sibiu, unde a avut răgazul să scrie o carte „Despre datorii“ în limba greacă veche.

În Moldova, Nicolae Mavrocordat care mai stăpânise odată în 1709—1710, a inaugurat epoca fanariotă printr'o domnie de patru ani și ceva (1711—1716). În timpul ei, se produce *prima pierdere teritorială* pe care o suferă țările noastre în epoca fanariotă ; e vorba de *cetatea și raiaua Hotinului*. Faptul s'a petrecut astfel : Turcii voiau să ajute cu oaste pe regele Poloniei, Stanislas Leszczynski, care trebuise să-și părăsească țara și venise în Moldova prin Ardeal ; în schimb, urmau să primească cetatea Cameniței. Trupele porniră spre mieznoapte ; nu se ajunse la o campanie dincolo de Nistru, din cauza forțelor însemnate ale adversarului ; *Hotinul însă fu ocupat* (1713) ; în primăvară, se anexă cetății ținutul înconjurător, iar în anul următor și porțiunea din județul Cernăuți dela Nord la Prut. În felul acesta, *o nouă raia* se înființă pe pământul Moldovei (1715) ; pe lângă pierderea teritorială, se adăogară și pagubele produse de Turcii cari treceau mereu prin țară spre și dela Hotin.

După Nicolae Mavrocordat a urmat în Moldova *Mihai Racoviță* (1716—1726). Austriicii voră să-l prindă și pe el, după sistemul întrebuițat în Muntenia și, în acest scop, trimiseră un detașament sub comanda căpitanului Ferent. Domnul avu timp însă să anunțe pe Tătari și aceștia sfărâmară lângă Iași cătanele împărătești ; Ferent, făcut prizonier, plăti cu capul îndrăzneala sa. După biruință, Mihai Racoviță fu nevoit să îngădue Tătarilor — drept plată — prădarea țării între Siret și munte ; pretextul era că locuitori de acolo se dăduseră cu Nemții ; „ciambulurile“, adică detașamentele tătărești, trecură și în Ardeal, pe la Vama, și prădară colțul nord-estic al lui, ferindu-se însă, după recomandarea domnului, de gospodăriile românești.

Războiul dintre Turci și Austriaci se isprăvi prin pacea dela

Passarovitz (1718); rezultatul, în ce ne privește, fu că aceștia din urmă ocupară *Banatul* și *Oltenia*, luară de asemenea și o parte din *Serbia*.

Oltenia sub Austriaci. Stăpânirea austriacă a durat în *Oltenia* douăzeci și unu de ani, până în 1739, când, în urma unui alt războiu în care înving, de data aceasta, *Turcii*, ținutul din dreapta *Oltului* ne este restituit (pacea dela *Belgrad*). Această stăpânire este caracterizată printr'un regim fiscal sever și foarte precis; se face un nou recensământ, stabilindu-se că vor fi scutiți de dări numai cei care pot dovedi că înaintașii lor au fost în slujbe timp de patru generații, apoi cei recunoscuți ca nobili de către împărat (adică familiile *Bălăceanu* și *Cantacuzino*), în sfârșit, marii dregători. Toți ceilalți boieri trebuie să plătească dări; de asemenea preoții și mânăstirile. Țăranii sunt scoși la muncă, la construirea de șosele, întărituri, etc.; comerțul suferă, din cauza închiderii graniței spre *Muntenia* și spre *Turci*. Episcopul de *Râmnic* e pus sub ascultarea celui dela *Belgrad* și sub mitropolitul sârb dela *Carlovitz*. Toate aceste măsuri nemulțumesc însă profund populația; multe sate se risipesc, locuitorii fug peste *Dunăre* sau *Olt*. De aceea, când, în urma războiului încheiat prin pacea dela *Belgrad*, *Oltenia* revine sub stăpânirea noastră, a fost o bucurie generală: atât țăranii cât și boierii își dăduseră seama că era mult mai bună stăpânirea veche, cu toate lipsurile ei, decât administrația împărătească, minuțioasă și exactă, dar foarte rigidă și mai ales apăsătoare sub raportul fiscal.

Constantin Mavrocordat și reformele lui. Restituirea *Olteniei* se face în timpul lui *Constantin Mavrocordat*. Acesta moștenise dela tatăl său, *Nicolae*, înclinarea spre cultură, învățase în școli superioare, cunoștea limba italiană, franceză, turcă, persană, greacă modernă și clasică, ținea corespondență cu personalitățile culturale de peste hotare, era, într'un cuvânt, un spirit luminat. El se hotărî să dea o nouă organizare țărilor noastre și, în acest scop, făcu atât în *Muntenia* cât și în *Moldova* câte o serie de reforme. Principiile generale ale acestor reforme se găsesc exprimate în „*Constituția*“ sa, în 13 articole, datată 7 Fevruarie 1740, pe când era domn în *Muntenia*, și publicată, cu laude, în „*Mercure de France*“, numărul din *Iulie* 1742. Sub raportul *social*, el dădu

libertate rumânilor sau vecinilor (Muntenia 1746, Moldova 1749), îngăduindu-le să se răscumpere cu suma de 10 taleri de cap și făcând pe boieri să consacre prin jurământ, la Mitropolie, această reformă ; fixă, în același timp, și numărul de zile pe care era obligat să-l lucreze săteanul boierului pe moșia căruia stătea. El dădu, de asemenea, o nouă organizare boierimii, hotărînd că e boier acela care are o *slujbă domnească* (mai înainte criteriul fusese *stăpânirea pământului!*) și împărțindu-1 pe categorii. Dregătorii, dela ban și până la clucerul de arie, se numeau boieri mari sau *veliți*; ceilalți erau boieri de clasa a doua. Urmașii veliților fură numiți *neamuri*, iar a celorlalți *mazili*. Pentru fiecare din aceste categorii se stabiliră apoi anumite privilegii ; veliții și neamurile fură scutiți de orișice dare, ceilalți numai de unele din ele. Sub raportul *fiscal*, Constantin Mavrocordat desființă puzderia de dări personale și unele din cele pe avere care existau până atunci și le înlocui printr'una singură, de 10 lei anual, plătibilă în 4 sferturi. Cu toate acestea, greutățile financiare ale țării, pricinuite, între altele, și de cererile tot mai mari ale Turcilor, făcură ca, la urmă, să se ajungă a se lua câte 6 și chiar 12 „sferturi“. In sfârșit, sub raportul *administrativ*, încredință conducerea județelor unor *ispravnici*, desființând pe vechii pârcălabi și căpitani, fixă lefuri pentru dregători din visteria țării, și introduse condici în care se treceau toate hotărârile date. Preoții fură recrutați numai dintre știutorii de carte ; se înființară școli și tipografii ; se făcură rânduielei edilitare. Din nefericire, realizările n'au corespuns întotdeauna intențiilor lui Constantin Mavrocordat ; el rămâne totuși una din figurile cele mai însemnate ale epocii fanariote, atrăgând asupra lui și atenția cercurilor din apusul Europei.

Grigore Al. Ghica și răpirea Bucovinei. Al. Ipsilanti. Din familia Ghica, mai însemnat a fost Grigore Alexandru Ghica, care a plătit cu viața îndrăzneala de a protesta împotriva răpirii Bucovinei. Iată cum s'au petrecut faptele : In 1768 izbucnise un nou războiu între Turci și Ruși ; aceștia din urmă ocupară țările noastre și câștigară pretutindeni biruințe (vezi și fig. 149). Austriacii însă, care nu voiau ca Rușii să se întindă prea mult, făcură alianță cu Turcii și mobilizară armata. Pacea se încheie la *Kuciuc-Kainargi*, un sat în Dobrogea de miazăzi, în anul 1774. Prin această pace

se hotăra, între altele, ca miniștrii Rusiei la Poartă să poată vorbi în favoarea Principatelor și a creștinilor ortodocși din imperiul turcesc; se prevedea, de asemenea, înființarea de consulate rusești în orașele mai însemnate și libertatea comerțului pe uscat și pe Dunăre. După încheierea păcii, Austriacii care, în timpul ostilităților, ocupaseră, prin împingerea semnelor de hotar, a „pajurilor împărătești“, o fâșie largă de-a-lungul munților, atât în Muntenia cât

Fig. 149 — Puști și pistoale cu cremene și roțiță, din sec. 17 și 18, găsite în Transilvania. Muzeul Militar Național, București. (M. M.).

și în Moldova, în suprafață de câteva mii de kilometri pătrați, cerură, drept recompensă că ajutaseră pe Turci, „o rectificare de frontieră în sudul Galiției“, spunând că le era necesară pentru trecerea din Ardeal în Galiția de curând anexată. Se prezentă la Constantinopol o hartă falsă, în care teritoriul revendicat era redus la o fâșie îngustă, se dădură bani acelor care protestau și astfel Moldova de sus, leagănul țării, cu vechile mănăstiri și cu mormântul lui Ștefan, fu răpit (1775), ratificându-se totdeodată și încălcarea

de-a-lungul munților. Austriacii numără Moldova de sus *Bucovina*, cuvânt care înseamnă, în limba slavă, *pădure de fag*, având în vedere marele codru dela Cozmin. Grigore Ghica, pe atunci domn al Moldovei, protestă împotriva acestui furt nerușinat ; ceea ce văzând Austriacii, interveniră pe lângă Turci. Aceștia, sub cuvânt că Ghica s'ar fi dat de partea Rușilor în timpul războiului, trimit la Iași un capugiu adică un agent executor, însoțit de câțiva oameni, careucid pe domn (1777). În așa hal ajunseseră țările noastre, încât era de ajuns un trimis al Sultanului ca să poată lua viața domnului în însăși capitala sa, înconjurat de atâta lume care însă nu îndrăsnea să miște, când auzea cuvântul magic : „firman“. Aceeași soartă o va avea mai târziu voievodul *Constantin Hangerliu* căruia i se va tăia capul în mijlocul Bucureștilor. Un al treilea, *Nicolae Mavrogheni*, deși va aduce servicii militare Turcilor în noul războiu cu Rușii și Austriacii început în 1787, va pieri și el tăiat, în tângușorul Biela din Bulgaria, la miazăzi de Rusciuc (1790), din porunca vizirului.

Războiul din 1787 se încheie, după câțiva ani de lupte, prin tratatele dela *Șiștov* (1791) și dela *Iași* (1792). Cel dintâi dădea Austriacilor *Orșova*, cel de al doilea stabilea *Nistrul* ca hotar al împărăției rusești, făcându-ne deci vecini imediați ai ei ; mai înainte, ținutul dela rărit de Nistru, împreună cu cetatea *Oceacov*, pe coasta Mării Negre, era al Turcilor.

Contemporan cu Grigore Ghica a fost *Alexandru Ipsilanti*, domnul Munteniei (1774—1782), unul din cei mai buni stăpânitori pe care i-au avut țările noastre (vezi fig. 150). El a desfășurat o remarcabilă activitate de ordin gospodăresc, edilitar, cultural și filantropic.

Lui i se datorește reorganizarea învățământului muntean ; o atenție deosebită dă școlii superioare din București, pentru care clădește un local încăpător la mănăstirea Sf. Sava, Numărul profesorilor acestei școli e fixat la nouă : „doi de gramatică — precizează hrisovul domnesc — doi de matematici adică de aritmetică, geometrie și astronomie și, pe lângă aceasta, și de istorie, unul de fizică, unul de teologie și trei de limbile latină, franceză și italiană“. Cursurile vor dura aci în totul *doisprezece* ani, școlarii începând dela vârsta de șapte ani ; vor fi șaptezeci și cinci de bursier, pri mind întreținerea completă și vesminte de două ori pe an.

Alexandru Ipsilanti a dat țării o nouă organizare *fiscală*, făcând totdeodată și unele scăderi de impozite, o nouă organizare

Alexandru Ipsilanti, pe când era domn în Moldova (1786—1788). Gravură în aramă, contemporană (M. M.).

judecătorească, sporind instanțele și alcătuind un cod care s'a tipărit în românește și în grecește la 1780 ; a reorganizat serviciul poștelor

sau al „menzilurilor“ (de aci numele orașului *Mizil*: stație de poștă !); a acordat o atenție deosebită comerțului și meseriilor.

Tot lui i se datorește construirea unei noi curți domnești în București, (ruinele se văd și azi, din sus de Arsenal, între strada Militari și strada Căzărmei!), apoi o *orfanțografie* adică un azil pentru orfani, tot în București, la mănăstirea Tuturor Sfinților. Sub raportul edilitar, merită o mențiune specială tăierea unui mare canal, în dreptul satului Lunguleți (jud. Dâmbovița) pentru derivarea apelor Dâmboviței, atunci când ele veneau mari și amenințau să înnece Capitala.

Pentru efinătatea și belșugul din timpul acestei domnii, reprodu m următorul pasagiu din Hronograful lui Dionisie Eclesiarhul: „...Efinătate era la mărfuri și la dobitoace, boii, vacile, oile, caprele cu puțin preț, bucatele mai cu puțin preț. Și pentruca să fie știut și să fie de mirare celor ce se vor afla după noi auzînd, vom scrie cevaș din parte, bou de jug 10 lei, 12, 15 cel ales, vaca 6 lei cu lapte, cal, cârlan de trei ani 8 lei, 10, cal bun de călărime 20 lei, ales 25, ear cal boeresc telegar, prețul cel mai mare 40 lei, oaia cu miel 1 leu, capra cu ied 1 zlot, carnea ocaua 1 para sau mult 2, vinu vadra 10 parale pe ales, ocaua de vin la cârciume 2 parale, găina 2 sau 3 parale, puiu 1 sau 2 parale, ouă zece de o para, gâsca 6, 7, 8 parale, curca 10 parale, curcanul cel mare 15, făina de grâu 1 para, când era mai scumpă o para și o lăscăie... era și peștele berechet, morunu proaspăt la Dunăre ocaua 4 parale, la târg la scaune ocaua 8 parale, crapu, somnu 5 parale și 4, ocaua, cosacu și alt pește mărunt era o para ocaua și nici îl lua cineva, raci 20 de o para, icre tescuite de morun 30 parale ocaua, de cele proaspete 20 parale ocaua, fasolea, linteaa, mazărea 1—2 para ocaua...“

Tratatul dela București. O altă schimbare însemnată teritorială pe care au suferit-o țările noastre în epoca Fanarioților a fost aceea a Moldovei dintre Prut și Nistru, numită de către Ruși *Basarabia*. În anul 1806 începuse un nou războiu între Ruși și Turci, al cincilea în decurs de o sută de ani; soarta armelor era iarăși defavorabilă armatelor Sultanului. Luptele ținură mai mulți ani, până în 1812, când începură tratativele de pace. Rușii cereau ambele țări românești; când auziră însă că Napoleon le-a declarat războiu, ei se mulțumiră numai cu Moldova dintre Prut și Nistru. Nici pe aceasta n'ar fi căpătat-o poate, dacă marele dragoman Panaiotache Moruzi și cu fratele său Dimitrie, favorabili Rușilor, n'ar fi trădat interesele turcești. Moruzeștii plătiră, e adevărat cu vieața, trădarea lor, Moldova dintre Prut și Nistru rămase însă în stăpânirea Rusiei.

BIBLIOGRAFIE

Fanarioții. Caracterizare generală. N. IORGA, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. I—CCXIII (Prefața); IOSEPH GOTTWALD, *Phanariotische Studien*, în *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südost-europa*, V (1941), p. 1—58.

Mavrocordații. Mihail Racoviță. AL. STOURDZA, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660—1830*, Paris, VIII + 463 p. în 4°; C. GIURESCU, *Despre boieri*, București, 1920, 129 p. în 8°; ILIE MINEA, „Reforma“ lui Constantin Vodă Mavrocordat, în *Cercetări Istorice*, II—III (1926—1927), p. 97—248; VASILE LUNGU, *Despre olatul Hotinului (1715—1806)*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 253—290; D. RUSSO, *Cronica Moldovei de N. Chiparissă (1716—1717)*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 133—151.

Oltenia sub Austriaci. AL. A. VASILESCU, *Oltenia sub Austriaci 1716—1739*, vol. I, București, 1929, 240 p. în 4°.

Grigore Ghica și răpirea Bucovinei. N. IORGA, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775—1914)*, ed. 2-a, București 1931, 87 p. în 8°; MARIN POPESCU-SPINENI, *Harta Bucovinei din anul 1774*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 149—162; CONST. C. GIURESCU, *Cu privire la hotarul de vest al Moldovei*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI—XII (1941—1941), p. 287—288.

Al. Ipsilanti. CONST. C. GIURESCU, „Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti“. O mare lucrare hidraulică din veacul al XVIII-lea, în *Rev. Ist. Rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 1—10.

N. IORGA, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzestii*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. s. 2, t. XXXIII* (1911), p. 147—185; G. I. BRĂȚIANU, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, București, 1943, 228 p. în 8°.

ORIENTUL ȘI ȚĂRILE ROMANE ÎNTRE 1601 ȘI 1821

DE
CONSTANTIN C. GIURESCU

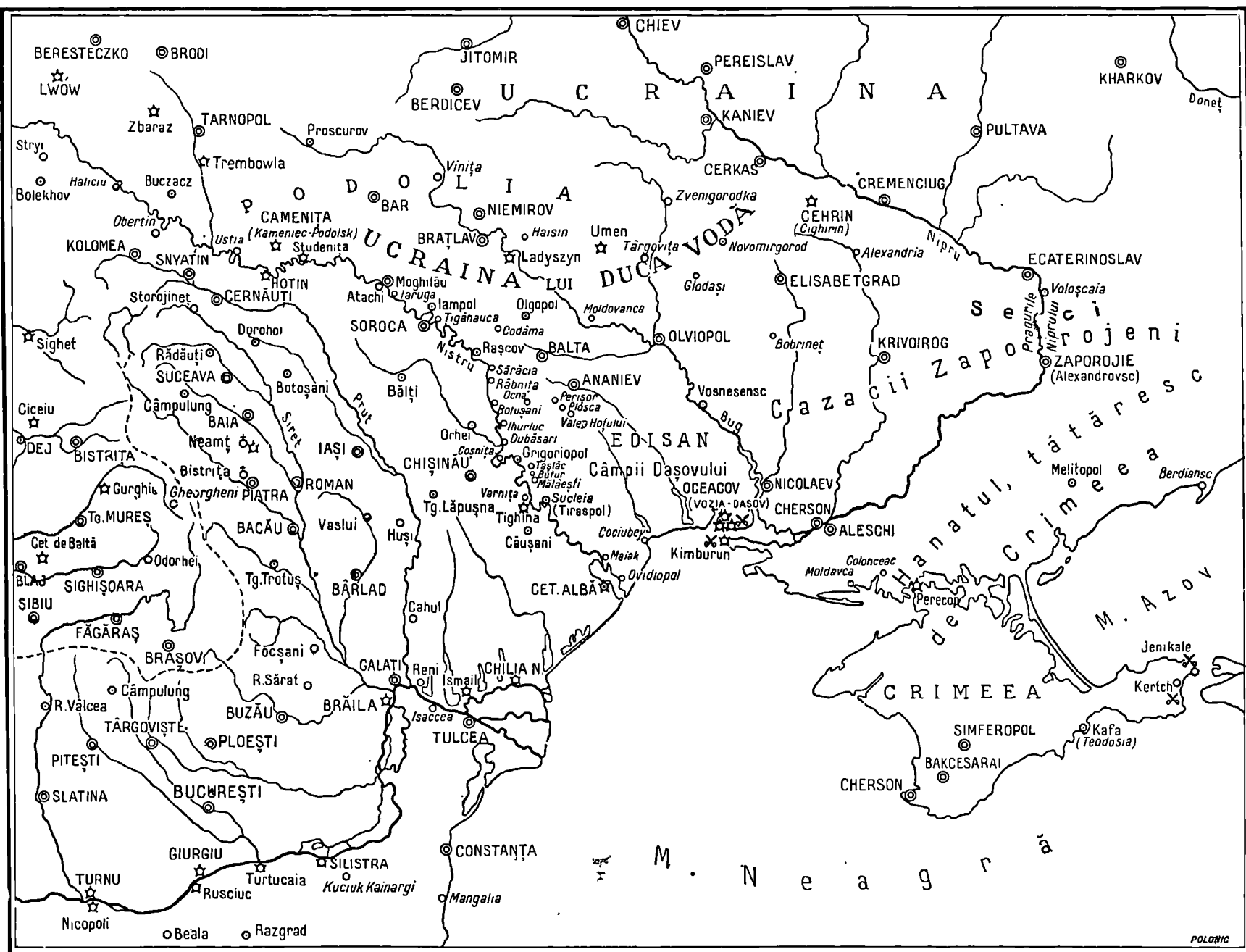
Harta No. 12

UCRAINA MOLDOVENEASCĂ ȘI TEATRUL LUPTELOR ÎNTRE RUȘI ȘI TURCI PÂNĂ LA 1821

Harta No. 13

CONSTANTIN C. GIURESCU

STAREA SOCIALĂ, ECONOMICĂ ȘI CULTURALĂ A ROMÂNILOR ÎN EPOCA FANARIOȚILOR

„Oh! oh! oh! Săracă Țara Moldovei și Țara Muntenească, cum vî petreceți... cu aceste suferări la aceste vremi cumplite, și fără de milă de stăpînii noștri, cari singuri noi ti-am poștit și ți-am aflat. Nu ne săturam de Domnii de țară, nici de mărșit țetele după pămînteni; ce ziceam că-s proști și săraci, și alergați la cei străini Greci de-i apucați care de care să vă fie gineri, că-s cilibii și bogăți și li dați moșii și-i puneti în capul mesii; eacă la ce am venit!”

(Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei).

Starea socială și economică. În epoca fanariotă se observă unele schimbări sociale. *Boierimea* nu mai seamănă cu aceea din vremea lui Matei Basarab și Mihai Viteazul. Nu mai sunt boier-ostași, gata, la chemarea domnului, să pună mîna pe armă și să apere, împreună cu oamenii lor, țara și legea. Armată națională nu mai există, fiind înlocuită cu o simplă gardă a voievodului; meritele boierilor nu se mai arată așa dar pe câmpul de bătaie, ci la curtea domnului fanariot, în atmosfera de politică mărunță și de intrigă care domnește acolo. Mișcări de ale boierilor împotriva elementelor străine, grecești, ca în veacul al XVII-lea, nu mai există; dimpotrivă, aceste elemente sunt primite și îmbrățișate; se fac înrudiri; mulți Greci se stabilesc la noi, strâng avere, cumpără

moși, ajung la cele mai înalte dregătorii. Influența grecească este atotputernică : limba greacă este limba cultă, subțire, a celor aleși : ea se aude la curte, în biserică, în casele boierești, la reședințele ispravnicilor de județe, pretutindeni unde este un post de comandă.

Fig. 151 — Cișmea făcută în Iași, în epoca fanariotă, de către Grigore Ghica Vodă. Inscripția românească poartă data 1765, Iunie 20. Dedesubt, o inscripție în limba turcă.

Moda constantinopolitană birue în îmbrăcăminte, în mâncare, în ceremonii, în viața de curte, etc. Costumul domnului și al boierilor imită pe cele turcești ; se poartă acum haine largi, orien-

tale, cu falduri, anterie lungi, calpace cu atât mai înalte, cu cât boierul ocupă o slujbă mai mare. Se introduc o sumă de dregători noi, imitând pe cei dela Poartă : unul are grijă de ciubucele și narghilele Domnului (ciubucci bașa și narghelegi bașa), altul de cafea (cahvegi-bașa), altul de șerbet (șerbetgi-bașa), un al patrulea e mai mare peste încălțăminteia Măriei Sale (ciohodarul, de unde numele de familie) ; un al cincilea poartă foarfecele și briciul (berber bașa) ; alții îi țin lighianul, îi toarnă apă din ibric și îi dau peșchirul sau șervetul (mataragiul, ibrictarul, peșchirgiul) și așa mai departe. Dregătoriile mari se dublează, la urmă se împătresc chiar, toți caută să ajungă slujbași, deoarece slujba e acum criteriul *nobleței* și ea înseamnă *leafă, scutelnici*, adică un număr de țărani care în loc să plătească visteriei dările lor, le dau boierului, apoi *scuirea generală sau parțială de dări*, în sfârșit puțința de a fi aproape de curtea Domnului, izvorul tuturor avantajelor și onorurilor.

Totuși, această boierime prezintă și unele aspecte interesante ; ea e mai cultă, citește mai mult : între 1720 și 1820 s'au tipărit în țările noastre peste 300 de cărți, afară de multele care se aduceau de peste hotare. Influența franceză începe a se face simțită și ea se va accentua spre sfârșitul epocii fanariote ; încep să pătrundă ideile generoase, umanitare. Ca o urmare a acestei stări de spirit, *școlile* se înmulțesc ; o sumă de domni fanarioți iau măsuri pentru bunul mers al lor și le creează venituri ; în București sunt trei *biblioteci publice*. În același timp, se fac *spitale*, în care bolnavii sunt îngrijiți *fără plată* (vezi și fig. 151).

La școala cea mare sau Academia din Iași erau, în 1766, următorii dascăli sau profesori : Dascălul cel mare de științe, plătit cu 1500 lei pe an ; dascălul dintâi de limba greacă, plătit cu 600 lei ; dascălul al doilea de limba greacă 300 de lei ; dascălul de greacă bisericească, 180 lei ; dascălul de latinește, 240 lei ; dascălul de limba română, 120 lei ; *bibliotecarul*, 120 lei. Pentru întreținerea a douăzeci de bursieri, se prevăzuseră 1000 lei și 30 de care de lemne ; din prisosul de venituri și din economiile făcute de epitropi trebuiau să se cumpere cărți, „organe — adică instrumente — matematic” și diferite rechizite.

În afară de școlile cele mari din Iași și București, erau însă altele, mai mici, pe lângă episcopii, pe lângă mănăstiri și biserici (vezi și fig. 152 și 153), apoi în orașe și târguri și chiar în multe sate ca *Ruginoasa* în Moldova, *Cornești* (Dâmbovița) și *Preajba* (Dolj) în Muntenia.

Iata cc se învăța, de pildă, la școala dela mănăstirea Putna, potrivit diplomei liberate în 1778 „tinerelului Ioan, fiul preotului Gheorghii Vasilevici Bălășcscul”, care învățase acolo dela vârsta de 5 până la aceea de 12 ani :

Fig. 152 — Biserica Stavropoleos din București (în dosul Poștei Centrale), tip de biserică orășenească din epoca fanariotă. Pilaștrii pridvorului și chenarele ușilor și ferestrelor de piatră frumos sculptată. Pereții zugrăviți și pe dinafară: Restaurată înainte de războiul pentru întregirea neamului. (D. P.).

„Ciaslovul, psaltirea, octoiul, catehismul moldovenesc și rusește, alcătuirea scrișorilor moldovenești, psaltichia după melodia grecească, gramatica, geografia cea tălmăcită de episcopul Amfilohie după Buffier, piatra evangheliei asupra despărțirii bisericii răsăritului de a apusului, epistolia arhiepiscopului Eughenie,

Fig. 153 — Taler bisericesc din epoca fanariotă. Inscripția are data Octomvrie 1761. Scena din mijloc înfățișează Adormirea Maicii Domnului.

istoria bisericii după Evseviev și alți istorici, dela începutul creștinătății până la veacul al IX și până la soborul din Florența și scurtata teologie platonească, toate bine și unele și de rost și cu înțelegere...”

Orașele *sporesc*, în genere, ca populație ; meseriașii sunt mai numeroși ; constatăm și un început de industrie mare, fabrici de postav, de sticlă, de hârtie.

Fabrici de postav erau în Moldova la *Chiperești*, în jud. Iași (1764), iar

în Țara Românească, la *Pociovaliște*, lângă Afumații din Ilfov (1767—1768) și apoi la *București* (1796). Ni s'au păstrat câteva privilegii domnești privitoare la aceste fabrici, cum e cel dela Grigore Al. Ghica, ucis de Turci după răpirea Bucovinei, în care domnul arată că s'a întemeiat fabrica dela Chiperești „pentru cea mai multă efinătate a lăcuitorilor țării aceștia și să rămâie și un lucru de pomenire pământului acestuia“. Fabrici de sticlă era la *Hârlău* (1786) și la *Târgoviște* (1791); fabrici de hârtie (sau harturghii: de aici hardughie) la *Fundeni*, în Ilfov, în timpul lui Scarlat Vodă Ghica (1768) și la *Batiștea*, în Prahova, sub Alexandru Ipsilante (1776). S'au înființat și industrii de produse alimentare: de arpăcaș la *Argești*, în Ilfov, și la *Cornești*, în Dâmbovița; de fidea, macaroane, arpăcaș, etc., la *București*, cu produse superioare, egale celor străine. Erau apoi fabrici de lumânări, o fabrică de țesături diferite la *Mărcușa*, una de farfurii, etc.

Sunt și centre care decad însă în acest răstimp: astfel Târgul de Floci, la gura Ialomiței, pe care războaiele ruso-turce îl nimicesc aproape, apoi Târgșorul și Gherghița pe care îi întrec Ploieștii; aceștia încep să se desvolte mai ales după ce Austriacii taie, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, drum de care pe *valea Prahovei*, dela Comarnic până la Predeal. Mai înainte drumul mergea pe sus, pe plai.

Țărănimea scapă de rumânie pe vremea lui Constantin Mavrocordat; ea nu devine însă liberă *de fapt*, deoarece neavând pământ, trebuie să lucreze mai departe pe moșiile boierilor, dând *dijmă* și *muncind* un număr de zile pe an care variază între 12 și 24. Situația economică a țăranilor e grea: striviți de impozite ordinare și extraordinare, siliți să muncească și boierului și domnului, căruia-i fac transporturile de *zaherea* (alimente, furaje, etc.) ordinate de Sultan, ei își iau adesea lumea în cap, trec peste hotare, foarte adesea peste Dunăre, unde nu au să asculte decât de un singur stăpân: Turcul, sau peste Nistru. Multe sate scad ca număr de locuitori, altele se pustiesc, devin *siliști*.

Înainte de reforma lui Constantin Mavrocordat, numărul birurilor era foarte mare: unele existau din timpul Domnilor de țară: astfel *vădrăritul*, care se plătea de podgoreni, fusese pus de Eustratie Dabija, *văcăritul*, o dare foarte grea, de Constantin Brâncoveanu, *fumăritul* de fratele lui Dimitrie Cantemir, Antioh. Mavrocordat le-a redus considerabil, dar după el, birurile au început iar să se înmulțească. Presiunea fiscală era mare din două motive: mai întâiu *cererile* nesfârșite ale Turcilor și apoi *graba* Domnului de a strânge în timpul cel mai scurt avere, „bani albi pentru zile

negre“, deoarece timpul de stăpânire era redus : trei ani și nu știa dacă-i va împlini și pe aceia, dacă nu va fi silit să plece înainte. Aceeași socoteală o făceau și dregătorii sau slușaii : în timpul cel mai scurt trebuiau să-și scoată banii pe care-i dăduseră la numire și, pe deasupra, un beneficiu cât mai mare. Se înțelege așa dar, de ce *abuzurile* erau numeroase, de ce bacșiful și mita înfloreau de sus până jos. In asemenea condiții, demnitatea și caracterul erau mai curând defecte decât însușiri.

Starea culturală. In epoca fanariotă există o activitate culturală destul de vie ; ea nu egalează însă pe aceea a veacului al XVII-lea. In domeniul operelor religioase, se continuă traducerile și tipăriturile de cărți bisericești. In privința aceasta, se distinge, în Muntenia, episcopul *Damaschin* al Râmnicului care a tradus, în primele decenii, ale veacului al XVIII-lea, o serie de texte, ce au fost apoi imprimate, și *Chesarie*, tot al Râmnicului (1773—1780), sub care se începe publicarea Mineelor, 12 volume. In Moldova, trebuie amintită figura mitropolitului *Iacov Stamate*, un cărturar de seamă, care știa latinește și citea pe Montesquieu, a lui *Paisie Velicicovschi*, egumenul de Neamț, care dădu acestei mânăstiri o nouă strălucire, în sfârșit a lui *Vartolomeu Măzăreanu*, egumenul Putnei, care întemeie aci o școală bună și alcătui o lucrare despre Ștefan cel Mare.

In ce privește *cronicile*, ele sunt, în genere, mai prejos decât acelea ale înaintașilor. O singură excepție : „Letopisețul“ lui Ioan Neculce care e o adevărată capodoperă. Acest cronicar continuă Letopisețul lui Miron Costin, începe așa dar povestirea la anul 1661 și o duce până în 1743. Iși iubește cu putere țara, plânge durerile ei și e dușman neîmpăcat al Grecilor. Descrierile și portretele lui sunt foarte sugestive ; povestește cele ce-a văzut el, dar se folosește și de tradiții și legende pe care le așează la un loc, la începutul letopisețului, sub titlul : *O samă de cuvinte*. Stilul său e limpede, simplu, foarte plăcut.

Iată una din aceste tradiții : „Gheorghe Ștefan Vodă, când era logofăt mare, au fost șezând odată în divan cu toiagul în gură ; iar Iordachi Cantacuzino cel bătrân, vel vistiernic : „ce zici în fluer dumneata, logofete ?“ Iară el au răspuns : „zic în fluier să mi se coboare caprele dela munte, și nu mai vin“. El au răspuns în pildă, și alții nu s'au priceput, că el aștepta oștile ungurești să vie de preste munte“.

Dintre cronicarii ceilalți ai Moldovei însemnăm pe *Alexandru Amiras* care povestește evenimentele începând tot dela 1661 și mergând până la 1729, pe *Axinte Uricarul* care a continuat pe Nicolae Costin, scriind a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1711—1716), și a întocmit un corp de cronică moldovene, pe spătarul *Ioan Canta* care alcătuește un „Letopiseț“, dela a doua până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1731—1769) și pe *Gheorgachi al doilea logofăt* care scrie o „Condică ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a prea înălțaților Domni“ (Iași 1762). E o carte de ceremonial în care se arată cum se procedează la instalarea Domnilor, la sărbătorile cele mari, la înmormântări, etc.

În mod greșit s'a atribuit o cronică a Moldovei care povestește evenimentele dintre anii 1661—1730 lui *Nicolae Muste*, stari diac de divan; autorul nu e el. Nici cronică atribuită lui *Enache Kogălniceanu*, cronică relatând evenimentele dintre 1733—1779, nu se datorește acestuia; avem de a face, în aceste două cazuri, cu „pseudo-cronicari“.

În Țara Românească, merită să fie amintit *Mihail Cantacuzino*, mare vistier și mare ban, care trece de partea Rușilor în războiul încheiat prin pacea dela Kuciuc-Kainargi. El scrie o *Genealogie* a familiei sale și o *Istorie* a Țării Românești între 1225 și 1774 care, tradusă în grecește, s'a publicat mai târziu de frații Tunusli la Viena. Această istorie, cuprinzând și o sumă de date geografice și statistice, a servit și lui *Dionisie Fotino* la alcătuirea lucrării sale grecești „*Istoria vechii Dacii*“, în trei volume, apărută tot la Viena, în 1818. De asemenea în grecește și-a publicat învățatul Dimitrie Philippide „*Istoria României*“ din care n'a ieșit însă decât primul volum (până la întemeierea Principatelor) și „*Geografia României*“, cuprinzând întreg pământul locuit de neamul nostru. El e primul care întrebuițează termenul de „România“, în sens politic și geografic. Asemănător în unele privințe cu Neculce, dar inferior lui, este *Dionisie Ecclesiarhul*, dela episcopia Râmnicului, care scrie un „*Cronograf*“ al Țării Românești cuprinzând evenimentele dintre 1764—1815.

Alături de aceste letopisețe sau cronică apar, în epoca fanariotă, și o serie de povestiri istorice în versuri. Cea mai veche e „*Istoria lui Iordache Stavarache*“ fost capichihai, adică reprezentant al țărilor noastre la Constantinopol, un Grec foarte bogat și puternic, pe care l-a pierdut însă lăcomia și intriga. Moartea nă-

praznică a lui Grigore Ghica, domnul Moldovei, ca și aceea a lui Nicolae Mavrogheni și a lui Constantin Hangerliu din Muntenia, au fost de asemenea descrise în versuri. O altă povestire avem asupra intrării Rușilor în București la 1769, în timpul războiului cu Turcii. Valoarea poetică a acestor cronici rimate este, în general, redusă.

Un amestec de proză și de versuri ne oferă opera munteanului *Zilot Românul*; el e autorul unei *Cronici* (1796—1821) și a unei alegorii politice intitulate „*Dăslușire*.” În ambele lucrări găsim ideile naționaliste pe care le va susține mai târziu Gheorghe Lazăr.

La sfârșitul epocii fanariote, apar două *condici de legi*: aceea a lui Scarlat Callimachi în Moldova (1817) și a lui Ioan Caragea (1818), în Țara Românească. La alcătuirea lor s'a ținut seamă întrucâtva și de „obiceiul pământului” adică de vechiul drept românesc, nescris.

În domeniul literaturii, e de reținut numele lui *Enache Văcăreșcu*, autorul a mai multe poezii dintre care cele mai cunoscute sunt „*Amărită turturea*” și îndemnul către urmașii săi: „*Urmașilor mei Văcărești, las vouă moștenire, creșterea limbii românești și a patriei cinstire!*”

Tot el a scris și o *Gramatică* a limbii românești care a apărut în două ediții, una la Viena, alta în țară, la Râmnic (1787), precum și o *Istorie* pe scurt a Sultanilor dintre 1300—1791.

BIBLIOGRAFIE

Starea socială și economică. V. A. URECHIA, *Memorii asupra perioadei din istoria Românilor dela 1774—1786* în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. s. 2*, t. XII (1889—189c), p. 117—1253; C. GIURESCU, *Despre boieri*, București, 1920, 129 p. în 8°; N. IORGA, *Istoria industriilor la Români*, București, 1927, 226 p. în 8°.

Starea culturală. V. A. URECHIA, *Istoria școalelor*, t. I, București, 1892, 408 p. în 4°; N. IORGA, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, 351 p. în 8°; C. GIURESCU, *Pseudo-cronicari I. Enache Kogălniceanu*, București, 1916, 43 p. în 8°; N. BĂNESCU, *Viața și opera lui Daniel (Dimitre) Philțpide*, în *Anuar Ist. Cluj*, II (1923), p. 119—204; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Legiuirea lui Caragea. Un anteproiect necunoscut*, București, 1923, 32 p. în 8° (Extras din *Bul. Com. Ist. Rom.* III); G. D. TRIANTAPHYLLOPOULOS *Sur les sources du Code Callimaque*, în *Rev. Ist. Rom.* I (1931), p. 32—49; D. RUSSO, *Studii istorice greco-române*, t. II, București, 1939, p. 351—692 în 8°; GH. T. KIRILEANU, *Dăslușire. O scriere inedită a lui Zilot Românul*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 288—308.

ROMÂNII DIN ARDEAL SUB AUSTRIACI. UNIREA CU ROMA ȘI URMĂRILE EI. MIȘCAREA LUI HORIA

„Țara asta e a noastră, a voastră
e țara ungiurească și în scurtă vreme
vă și scoatem noi de aci”.

(Țăranul Florea Cosma din Gârbău
către nobilul Szent-Pal, în toamna
lui 1784).

Românii din Ardeal sub Austriaci. Unirea cu Roma. Prin pacea dela Carlovitz (1699), Ardealul ajunsese sub stăpânirea Austriacilor ; acest fapt avu urmări însemnate în vieța Românilor de aci. Din punct de vedere al drepturilor politice, situația nu se schimbă ; rămaseră tot trei „națiuni” : Nobilii, Sașii și Secuții, ca și mai înainte, având fiecare reprezentanții săi în Dietă. Din punct de vedere religios, se produse însă un fapt nou care rupse unitatea de până atunci a fraților noștri de peste munți. Acest fapt nou fu *Unirea cu Roma*. Habsburgii aveau în catolicism un aliat prețios ; la rândul lor, ei căutau să favorizeze răspândirea lui în cuprinsul împărăției pe care o stăpâneau. Folosindu-se de situația grea, economică și socială, în care se aflau preoții români din Ardeal și poporării lor, Austriacii îi îmbiară să treacă la catolicism, făgăduindu-le, în schimb, diferite drepturi și avantaje. Episcopul de Alba Iulia, Teofil, admise în principiu, în 1697, acest lucru, iar urmașul său *Atanasie Anghel* îl înfăptui ; manifestul pentru Unirea cu Roma, iscălit de 38 de protopopi, poartă data 7 Octombrie 1698. Hirotonisirea lui Atanasie ca episcop unit avu loc la Viena (25 Martie 1701). Slujba în biserică urma să fie ca și până atunci, calendarul le fel, sărbătorile așisderea, preoții aveau să se căsă-

torească, așa cum făcuseră și mai înainte. Se introduceau însă patru puncte noi și anume: 1) Papa dela Roma e recunoscut ca *șef al bisericii*. 2) La „Cruză“ se adaugă: *filioque*, adică Duhul Sfânt purcede nu numai dela tatăl, dar și dela fiul. 3) Se admite existența *purgatoriului* prin care trebuie să treacă sufletele, înainte de a intra în raiu. 4) Impărtașania se face *cu azimă* (pâine nedospită).

Mulți preoți nu voră să primească însă această unire și aleseră un nou episcop ortodox, pe *Ioan Țirca*. Atanasie fu afurisit de către Teodosie, mitropolitul din București și de către Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, iar Constantin Vodă Brâncoveanu laudă pe cei care păstraseră vechea credință.

Rezistența populației din Ardeal împotriva Unirii a fost însuflețită de apariția, în 1744, a unui călugăr, *Visarion Sarai*;

Fig. 154 — Cruce din lemn de chiparos, ferecată în argint, dela biserica Sf. Nicolae din Brașov. Inscripția de pe mâner e în limba slavonă. (C. M. I.).

acesta, Sârb de origină, trecu prin Banat și intră în Huniedoara. De aci, el se îndreptă spre Deva, după aceea, prin Săliște, la Sibiu, vorbind țăranilor, prin sate și pe drum și întărindu-i în vechea credință. Prins de autorități, fu dus sub escortă la Viena, de unde i se pierdu urma. Deși prezența lui a fost de scurtă durată, totuși influența exercitată asupra mulțimii s'a dovedit însemnată ; din cauza aceasta, se și institui în 1746 un regim de teroare și de prigonire contra ortodocșilor. Și mai însemnată a fost acțiunea desfășurată, peste un deceniu și jumătate, de călugărul *Sofronie*, originar din satul *Cioara* (județul Alba). Acesta își durase un mic schit în pădure, având pe lângă el și câțiva copii la învățătură. Autoritățile din Vinț îi distruseră însă lăcașul în 1757 și-l siliră să fugă. El petrecu câțva timp prin județul Huniedoara, până când fu prins și închis în satul Bobâlna. De aci îl scăpă o ceată de vreo 5—600 de țărani români, înarmați cu măciuci și conduși de protopopul *Ioan din Săliște* (13 Fevruarie 1760)

Sofronie se refugie atunci în Zarand, unde se putea apăra. Bisericile uniților începură să fie ocupate ; mișcarea se întinse și în sudul Ardealului și în câmpie și pe cursul superior al Mureșului, unde se remarcă protopopul *Ion din Sadu*, zis și Popa Tunsu. Prins din nou, în Abrud, Sofronie e liberat pentru a doua oară de țărani strânși în mare număr. In cele din urmă, cetele lui atacă Blajul, în August 1760, silind pe Episcopul unit Petru Pavel Aron să fugă la Sibiu. Culminarea mișcării fu sinodul convocat de Sofronie la 14/25 Fevruarie 1761, în Alba Iulia ; aci se aprobă o încheiere, în 19 puncte, prin care se cerea, în primul rând, libertate religioasă, consultarea țării în vederea numirii unui episcop ortodox și eliberarea celor închiși. In urma acestui fapt, Curtea dela Viena care urmărea, prin Consiliul ei de Stat, cu multă atenție, problema confesională românească, se hotărî să intervină. Ea trimise în Ardeal pe generalul *Buccow*, cu forțe îndestulătoare, numindu-l totodată și președinte al comisiei instituite pentru cercetarea și înlăturarea certurilor religioase. Se decise să se facă o conscripție generală a aderenților celor două confesiuni ; ea avu loc (Mai 1761 — primele luni din 1762) și e cunoscută sub numele — barbar — de „dismembrația legii“. Deși nu se păstră pretutindeni deplină obiectivitate, rezultatul fu că din 152.886 de familii românești, 127.712 se declarară ortodoxe și numai 25.174 unite : dacă s'ar fi

procedat imparțial, numărul acestora din urmă ar fi fost — după ultimele cercetări — numai de 11.907 adică 7,7⁰/o din populația totală. Aceste cifre arată de ce se putea vorbi la Viena, în Consiliul de Stat, de „eșuarea“ Unirii. Lui Sofronie i se intentă proces ; sentința : 5 ani închisoare, nu putu fi însă executată, deoarece el trecuse din timp în Muntenia, unde ajunsese egumen la mănăstirea din Curtea de Argeș.

Mișcarea împotriva unirii a durat multă vreme, vreo 60 de ani, și a dat naștere la prigoniri. O sumă de preoți fură închiși ; țăranul *Nicolae Oprea* din Săliște stătu decenii întregi în închisoare, sfârșindu-și acolo zilele.

Intr'un sat, venise un slujbaș cu o poruncă împărătească ; Românii ascultară citirea cuviincioși, apoi un bătrân grăi : „Acest cojoc, care-l am pe mine, e acum al meu. Dar dacă ar vrea să mi-l ia crăiasa ¹⁾, i-l dau. Cu aceste slabe mâini și picioare și cu trupul meu am lucrat, zi și noapte, ca să plătesc porția ²⁾. Ele sunt ale crăiesei și de ar vrea să mi le ia, nu am ce face. Dar nu am decât un suflet, pe care eu îl păstrez pentru Dumnezeu din cer și nici o putere omească nu-l poate îndoi“.

Episcopul Ioan Inochentie Clain. Că avea dreptate poporul să se împotrivescă unirii, se dovedi în curând. Mai întâi, conducătorului Românilor uniți nu i se dădu titlul de *Mitropolit*, așa cum se așteptaseră adepții noii confesiuni, ci numai acela de episcop ; reședința lui fu mutată dela Alba-Iulia la Făgăraș, după aceea la Blaj. Apoi drepturi politice nu se acordară : rămaseră tot trei „națiuni“ ca și înainte de Unire. De geaba se sbătură conducătorii uniților și în special episcopul *Ioan Inochentie Micu Clain* ³⁾ (1730—1751) care prezintă cererile Românilor curții dela Viena. Împărăteasa Austriei, Maria Thereza, trimise aceste cereri, în fruntea cărora era recunoașterea ca a patra „națiune“ Dietei ardelene la Cluj ; membrii Dietei nici nu vrură măcar să le discute și-și exprimară refuzul lor în cuvinte jignitoare pentru noi.

1) Maria-Thereza, care era atunci împărăteasa Austriei !

2) Adică darea.

3) In școală Ioan *Micu* și-a văzut numele germanizat în *Klein* (scris românește : Clain !).

Fig. 155 — Episcopul Ioan Inochentie Clain. Pictură în ulei. În colțul din stânga, sus, următoarea inscripție în latinește : Ioannes Inocentius B. Klein de Szad episcopus fagarasiensis anno 1729". (C. M. I.).

„Episcopul și clerul unit — spun aceștia — cer niște lucruri pe care nimenea nu le a mai cerut vreodată dela strabunii noștri și nu le va putea cere nici dela urmașii noștri. Cer aceea ce păgubește în gradul cel mai mare privilegiile și scutirile cele mai vechi dolândite dela regi și principii. Cer aceea ce vatămă sancțiunile pragmatice ale regatului.. Cer ceva ce răstoarnă din temelie drepturile și libertățile avute până acum, în pace, din partea națiunilor patriei. Cer ce, de fapt, clatină și turbură întreg sistemul acestei țări pastrau pana acum în ordine bună, atât în cele religioase, cât și în cele politice și economice. În fine cer aceea ce clerului și plebei valahe, după firea ei prea bine cunoscută, nu i se cuvine niciodată. La aceste cereri nu mai auzite și foarte însemnate ale episcopului, nouă, sratunilor¹⁾ care am venit la această Dietă nu ne este iertat a răspunde, nefiind autorizați și pregătiți a ne declara într'o chestiune atât de importantă și de neașteptată“.

În fața acestei situații, Clain convocă un sinod la Blaj, în 1744, în care puse întrebarea dacă nu trebuie să se desfacă unirea, în cazul când se continuă a nu se îndeplini făgăduelile date. În cele din urmă, el tu reclamat de către oficialitate la Viena și plecă într'acolo. Văzând însă că va fi judecat, se duse mai departe, la Roma, dar nici aici nu putu face nimic și muri departe de ai săi, plin de amărăciune că nu a izbutit să le scoată dreptatea (vezi fig. 155).

În ce privește pe Români rămași ortodocși în Ardeal — și aceștia formau imensa majoritate, reprezentând în 1762, 92⁰/₁₀₀ din populație — ei nu avură un episcop decât în 1761 și acela nu era român, ci sârb. Episcop român ortodox se va alege abia în 1809 în persoana lui Vasile Moga.

O urmare bună avu totuși unirea cu Roma și anume faptul că viitorii preoți tură dați la învățătură mai înaltă, întâi în școlile din Blaj și apoi, cei mai răsăriți dintre dâșii, la Roma. Aci, studiind limba latină și istoria veche, ei putură să-și dea seama de *latinitatea* limbii noastre, de originile nobile ale poporului nostru. Aceste constatări sporiră puterea lor sufletească, îi făcură mândri de faptul că sunt Români și fură punctul de plecare al unei mișcări culturale, de renaștere națională.

Situația economică a Românilor din Ardeal rămase însă foarte grea. Iobagii trebuiau să muncească mai toată săptămâna pentru proprietarul pe moșia căruia stăteau, trebuiau să-i dea dijme și

1) Adică reprezentanților categoriilor cu drepturi politice din Ardeal.

tot felul de plocoane și daruri ; nu puteau să îmbrace decât anumite haine, n'aveau dreptul să poarte arme. De o situație bună se bucurau numai *satele de grăniceri* pe care Austriacii le înființaseră la hotarul Țărilor Românești și în Banat. Aceste sate aveau moșia lor ; în schimb, locuitorii, constituiți în regimente grănicerești, trebuiau să facă serviciul militar și să meargă în războiu. În scurtă vreme, vitejia regimentelor grănicerești ajunsese cunoscută în întreaga împărăție.

Mișcarea lui Horia, Cloșca și Crișan. În 1769 se încercă o îmbunătățire a soartei iobagilor ; curtea dela Viena hotărî ca ei să nu muncească decât *două zile* pe săptămână și să aibă unele drepturi ; nobilimea ardeleană rezistă însă și nu vru să cedeze. Nici încercările împăratului Iosif II-lea (1780—1790), un monarh luminat și doritor de a ajuta poporul de jos, nu avură rezultatul așteptat, tot din cauza împotrivirii nobililor. Iosif veni și în Ardeal în trei rânduri, (1773, 1783, 1786), și se interesă de situația Românilor, făgăduindu-le sprijinul său. Aceștia, văzând că starea lor nu se mai îndreaptă, încep să se miște. Turburări mai mici, unele, după cum am văzut, în legătură și cu propaganda împotriva unirii pe care o făceau anumiți preoți și călugări, avuseseră loc și mai înainte. Mișcarea cea mare izbucni însă în toamna anului 1784, sub conducerea moșului Vasile Nicola Ursu din Albac, zis *Horia*, și a tovarășilor săi *Cloșca* și *Crișan* (vezi fig. 156).

Iată portretul lui Horia, făcut de un Sas : „De talie mijlocie, mai mult uscățiv și svelt decât dolofan ; îmbrăcămintea după croi valah : țundră valahă până la genunchi, tivită pe două margini cu postav roșu, cioareci strâmți..., cisme în picioare, iar pe cap căciulă neagră. Strașnic poruncitor. Precum se vede din întreaga lui înfățișare și din faptele sale de pe vremea când și-a jucat rolul, era născut pe stăpânire“.

Țăranii din regiunea Munților Apuseni se ridicară cu coase, cu topoare, cu ce avea fiecare și încep să prade, să ardă și să dărâme curțile nobililor (Noemvrie 1784). Unii dintre aceștia fură uciși, femeile și fetele lor botezate după legea ortodoxă și silite să ia în căsătorie iobagi români. Focul se întinse și Ungurii, speriați, făcură apel la armata austriacă, să-i scape. Horia însă nu vroia să se bată împotriva cătanelor împărătești. El spusese doar tovarășilor săi că împăratul Iosif e de partea lor : le arătase și niște hrisoave și o

Fig. 156 — Horia, Cloșca și Crișan, conducătorii mișcării din Ardeal la 1784. (D. P.).

cruce pe care i-ar fi dat-o acesta când l-a primit la Viena, în primăvara din anul mișcării. Pe de altă parte, se apropia iarna și oamenii trebuiau să-și îngrijească de gospodării. Horia dădu deci drumul la ai săi și el se retrase în codrul uriaș al *Scorăgetului*, cu gândul să aștepte acolo primăvara, spre a vedea ce are de făcut.

Capul lui și al celor doi tovarăși fusese însă pus la preț de către autorități ; se găsiră deci câțiva trădători ticăloși care călăuziră cătanele prin potecile codrului și căzură pe neașteptate asupra lor. Legați în lanțuri, fură duși cei trei la Alba-Iulia și aci începu procesul răzvrătirii. Crișan, știind bine care va fi sfârșitul, se strangulă în închisoare cu nojițele dela opinci. Horia și Cloșca fură condamnați să fie trași pe roată : o moarte crâncenă la care trebuiră să asiste peste două mii cinci sute de țărani români aduși dinadins din sate — câte șase de fiecare sat — spre a vedea pedeapsa căpeteniilor lor (28 Fevruarie 1785). Ni s'a păstrat testamentul lui Horia, făcut în închisoare, în ajunul morții, prin care, între altele, iartă pe cei care-l vânduseră.

Supplex libellus Valachorum. Răscoala din 1784 n'a rămas totuși fără urmări. Împăratul Iosif luă unele măsuri în favoarea iobagilor și nobilii, speriați de cele ce văzuseră, nu îndrăsniră să se mai opună. Se înființară apoi școli sătești, mai cu seamă în Banat. Dar recunoașterea noastră ca a patra națiune în Ardeal, egal îndreptățită cu celelalte, iar nu *tolerată*, cum se spunea atunci, nu putu fi obținută. Românii, în frunte cu episcopii lor, făcuseră totuși un demers solemn la curte, prezentând cererile lor sub forma unei petiții numite „*Supplex libellus Valachorum*“ (Martie 1791). Această petiție cuprindea 6 puncte și anume : 1) să nu li se mai spună Românilor tolerați ; Națiunii române să i se redea toate drepturile civile și politice. 2) Să aibă deci locul între celelalte națiuni pe care l-a avut înainte de 1437, când s'a făcut acea „*Unio trium nationum*“ (adică : a Nobililor, Sașilor și Secuilor !) 3) Clerul, nobilii și țărănimea română să se bucure prin urmare de aceleași drepturi și avantaje ca și cele trei națiuni. 4) Numiri în funcțiuni publice și în Dietă proporțional cu numărul locuitorilor de fiecare naționalitate. 5) In toponimie, paralel cu numirile ungurești și germane, să se dea și numiri românești. Să se îngăduie ținerea unui

congres național românesc care să-și aleagă delegați spre a reprezenta poporul românesc, unde va fi nevoie.

Petiția Românilor a fost trimisă de către împăratul Leopold al II-lea Dietei din Ardeal și aceasta, întocmai cum făcuse și mai înainte cu cererile lui Ioan Inochentie Clain, a respins-o. Dreptatea era încă departe pentru poporul nostru.

Școala ardeleană. Paralel cu revendicările politice, are loc o mișcare însemnată culturală în Ardeal, de redeșteptare națională. Dintre tinerii trimiși la învățătură la Roma, se ridică figuri însemnate care arată în fața lumii, cu argumente, latinitatea limbii noastre și originea romană a poporului nostru. Acestei idei fuseseră exprimate mai înainte de cronicarii moldoveni și munteni, de Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir și stolnicul Constantin Cantacuzino, spre a nu pomeni decât pe cei mai însemnați. Învățații ardeleni le reiau, le desvoltă, le dau o întregă argumentare, istorică și filologică, și alcătuiesc, pe temeiul lor, adevărate monumente culturale, în slujba redeșteptării poporului nostru. Figurile cele mai însemnate ale acestui curent de redeșteptare sunt trei, ca și în mișcarea din 1784, și anume: *Samuil Micu*, *Petru Maior* și *Gheorghe Șincai*. Cel dintâi, nepot al episcopului Ioan Inochentie Clain, se ocupă în deosebi de studiul limbii. El scrie în latinește o gramatică intitulată: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, apărută în 1780 (vezi fig. 157), în care arată originea limbii noastre care derivă — spune el — din latina clasică. Samuel Micu a scris și o istorie a Românilor, în patru volume, care însă nu s'a publicat. Petru Maior e autorul „*Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia*” (1812), în care susține continuitatea noastră în stânga Dunării și că suntem descendenții curați ai Romanilor, deoarece Dacii au pierit sau au fugit din Dacia, în urma războaielor cu Traian. Susține de asemenea că limba noastră se trage din latina populară, nu din cea clasică, așa cum afirmase Samuel Micu. A mai scris și o istorie a Bisericii Românilor, atât a celor de dincoace cât și a celor de dincolo de Dunăre, operă de mai mică însemnatate. Gheorghe Șincai a lucrat multă vreme la o „*Cronică a Românilor și a mai multor neamuri*”; redactarea ei a durat până la 1808. N'a putut însă nici s'o isprăvească, nici s'o tipărească; cenzura oficială, cercetând-o, spusese că această lucrare, prin ideile ce conține, e bună

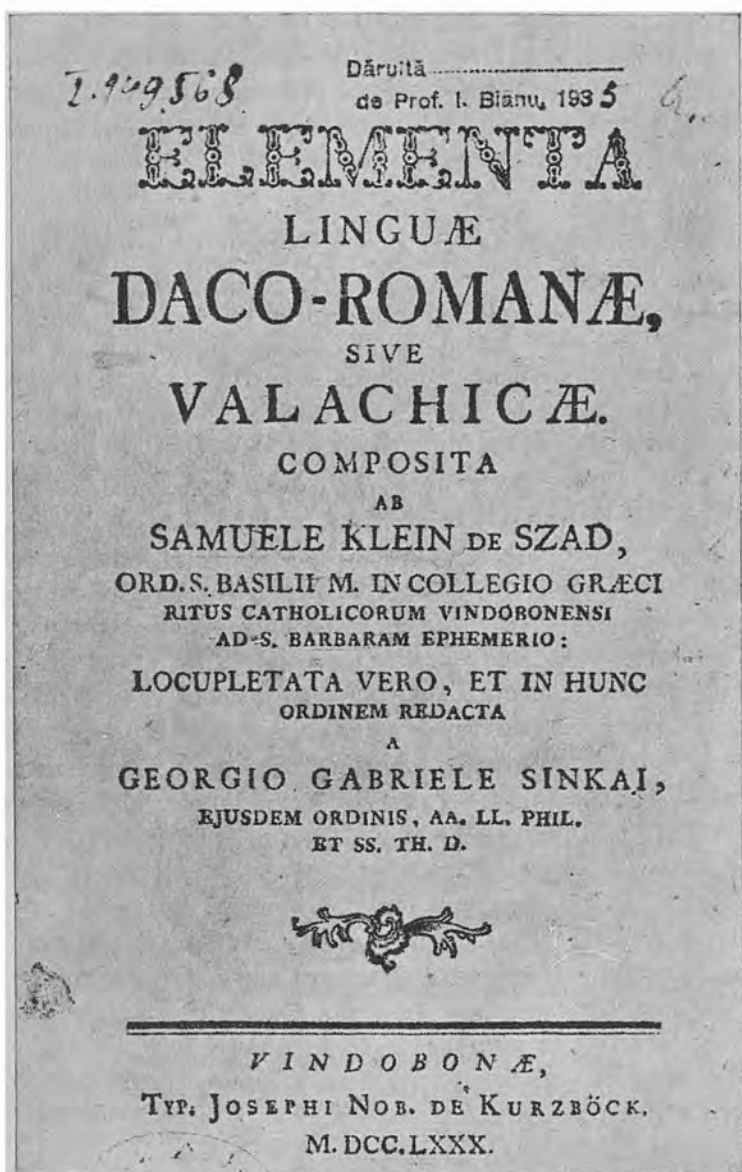

Fig. 157 — Foaia de titlu a operei lui Samuel Micu „Elementa linguae daco-romanae sive valachicae“. (D. P.).

de foc, iar autorul ei de furci, adică de spânzurătoare¹⁾. S'a ti-părit abia în 1853, la Iași.

Ideile acestor trei mari scriitori — care, împreună cu cei doi episcopi, ortodox și unit, și cu alți fruntași ca Ioan Molnar, sunt și autorii petiției numite „Supplex libellus Valachorum“ — au avut un adânc răsunet nu numai în Ardeal, dar și dincoace, peste munți, unde ele au contribuit la mișcarea de renaștere culturală și politică.

Pe lângă operele capitale ale reprezentanților școlii ardelenene, mai apar și altele, de o însemnătate mai mică, dar care merită totuși să fie menționate. Astfel e „Istoria sfintei biserici a Scheailor Brașovului“ de Radu Tempea și „Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului din eparhia Hațegului“, alcătuită în versuri, în 1788. Ambele sunt împotriva Uniților. La Brașov apare în 1757 cea dintâi *Gramatică Românească*; alcătuită de Dimitrie Eustatievici după un model rusesc, fără a pomeni nimic de romanitatea noastră, ea e închinată lui Constantin Mavrocordat.

BIBLIOGRAFIE

Unirea cu Roma. SILVIU DRAGOMIR, Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII, vol. I—II, Sibiu, 1920 și 1930, VIII + 259 — 224 și VII + 440 p. în 4°; *Dr. VIRGIL CIOBANU, Statistica Românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760—1762*, Cluj, 1926, 87 p. în 8°; *N. IORGA, Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. 2-a, vol. II, București, 1932, 493 p. în 8°; *HELMUT KLIMA, Die Union der Siebenbürger Rumänen und der Wiener Staatsrat im thesesianischen Zeitalter*, în *Südost-Forschungen*, VI (1941), p. 249—256.

Mișcarea lui Horia, Cloșca și Crișan. NIC. DENSUȘIANU, Revoluția lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784—1785, București, 1884, VI + 523 p. în 8°; *EPISCOPUL ROMAN CIOROGARIU, Horia și Cloșca*, Oradea, f. a., 29 p. în 8°; *ȘTEFAN METEȘ, Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933, 62 p. în 8°; *DAVID PRODAN, Răscoala lui Horia în comutatele Cluj și Turda*, Cluj, 1938, 205 p. în 8°.

Supplex libellus Valachorum. I. LUPAȘ, Contribuțiunile la istoria Românilor Ardeleni 1780—1792. Cu 84 acte și documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu și Brașov, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 607—813; *ZENOVIE PĂCLIȘANU, Luptele politice ale Românilor ardeleni din 1790—92*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, t. I (1923), p. 33—146; *I. LUPAȘ, Contribuțiunile la istoria politică a Românilor ardeleni dela 1780—1792*, în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*, I, București, 1928, p. 313—373; *I. LUPAȘ, Doctorul Ioan Piurariu-Molnar. Viața și opera lui*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, XXI (1938—1939), p. 653—697.

Scoala ardeleană. OVID DENSUȘIANU, Literatura română modernă, vol. I, București, 1920, VI + 191 p. în 8°.

1) „Opus igne, author patibulo dignus“.

REDEȘTEPTAREA NAȚIONALĂ. TUDOR VLADIMIRESCU

„Eu nu caut cevaș pentru mine,
ci țara își caută dreptățile cele ro-
bite de Fanarioși“.

(Scrisoarea lui Tudor către boieri,
din 4 Aprilie 1821).

La începutul secolului al XIX-lea, are loc în Țările Românești o mișcare de redeşteptare națională. Ea se face *pe cale culturală*, prin școlile românești ce se înființează în Principate și prin tinerii care, studiind în apus, se întorc pătrunși de ideile generoase ale Revoluției Franceze, și *pe cale politică, prin mișcarea și jertfa lui Tudor Vladimirescu*.

Școala din Iași. Gheorghe Asaki. În Iași, mitropolitul *Veniamin Costache*, un însemnat sprijinitor al culturii românești, înființase în anul 1803 un seminar, la Socola, pentru pregătirea viitorilor preoți. În timpul domniei lui Scarlat Callimachi (1812—1819), se înființează o nouă școală, pentru pregătirea viitorilor ingineri hotarnici, de care se simțea pe atunci mare nevoie atât în Moldova cât și în Muntenia. Sufletul acestei noi școale fu *Gheorghe Asaki*, fiu de preot, care studiasse ingineria în școlile superioare din străinătate, la Liov, la Viena și în Italia, dar care avea o pregătire serioasă și în domeniul literar. El fu numit la 15 Noembrie 1813 ca profesor de „științele trebuincioase unui inginer politicesc“. Pe lângă aceste științe, Asaki predă însă și cunoștințe de istoria patriei, vorbe de originea poporului nostru, făcu, într'un cuvânt, o operă de educație națională. Profesorii dela școala grecească din

Iași, în localul căreia se țineau și cursurile școlii de inginerie, nu vedeau cu ochi buni această activitate ; ei susțineau, de altfel, că nu se pot preda științele înalte în limba română care n'are termenii necesari, nu e o limbă cultă. Asaki nu se descurajă însă, și, sprijinit de o parte dintre boieri care își dădeau seama de folosul acțiunii lui, continuă cursurile, scoțând în 1818, după cinci ani, prima serie de absolvenți. Printre elevi erau și oameni în vârstă, atrași de spiritul național al lecțiilor lui Asaki.

Școala din București. Gheorghe Lazăr. Un fapt asemănător se petrecu în Muntenia. Și aci se deschise, în timpul lui Ioan Vodă Caragea (1812—1818), o școală pentru pregătirea inginerilor hotarnici. Conducător al ei fu numit ardeleanul *Gheorghe Lazăr*. Născut în satul Avrig, în 1781, acesta se pregătise la început pentru preoție și făcuse studii bune la școlile din Sibiu, Cluj și Viena. Neputând îmbrățișa, din cauza greutăților și intrigilor, această carieră, el se făcu profesor la Sibiu. Dar nici aici nu putu rămâne mult timp — 1 se făceau mizerii pentru simpatia pe care o arăta față de Francezi și de ideile revoluției lor — și fu nevoit să treacă peste munți, în Țara Românească. Numit la 5 Aprilie 1818 profesor și conducător al școlii de inginerie nou înființate, el nu făcu însă, ca și Asaki, numai cursuri de matematică și geometrie, dar și de istorie și filosofie, expunând ideile învățaților ardeleni și inspirând elevilor săi dragoste pentru trecutul neamului și încredere în viitorul lui. Lecțiile se țineau în chiliile mănăstirii Sf. Sava — în fața Universității de azi, unde e statuia lui Mihai Viteazul — și erau ascultate, ca și în Moldova, nu numai de tineri, dar și de oameni în vârstă.

În același timp, plecau la învățătură, peste hotare, o sumă de fii de boieri. Unii se opreau în Adreal, la școlile săsești — multe fete au învățat la „cloașterul“, adică la mănăstirea Ursulinelor din Sibiu, vestită pe atunci — alții se duceau mai departe, în Apus. Astfel, în vara anului 1817, plecară la Paris tinerii *Gheorghe* și *Barbu Bibescu*, viitorii domni (Barbu Bibescu, fiind adoptat de ultimul dintre Știrbey, luă apoi numele de familie al acestuia!). La Viena urmară doi fii ai lui Iordache Cantacuzino și Iancu, fiul lui Alecu Văcărescu. Familiile Brăiloiu, Jianu, Oteteleşanu, Costescu, Glogoveanu, Bengescu își trimiteau copiii la școlile Sașilor.

Era o pornire puternică spre învățătură, o dorință de schimbare, de lucruri noi, pricinuită, între altele, și de ideile revoluției franceze. Boierimea mică și orașenii încep să se agite, să facă planuri de reforme, țărănimea, strivită de dări și trăind în condiții foarte grele, așteaptă, ca să se miște, un semn și un conducător. Acest conducător va fi *Tudor Vladimirescu*.

Unul dintre boierii munteni cei mai luminați ai vremii, *Dinicu Golescu*, dela care ne-a rămas o frumoasă descriere de călătorie, arată starea nenorocită a țărănimii de atunci în felul următor : „Birnicul Țării Românești, care lăcuiește într'acel bogat și frumos pământ, este într'o sărăcie și întru o ticăloșie atât de mare, încât un străin este peste puțință să creadă această proastă stare... Pentru banii de bir, s'au urmat și pedepse, ca să dea ceea ce nu are și atâți câți nu poate agonisi. O ! se cutremură mintea omului când își va aduce aminte că... frații nostri au fost câte 10 așternuți pe pământ, cu ochii în soare, și o bârnă mare și grea pusă pe pântecile lor ca, mușcându-i muștele și țânțarii, nici să nu poată a se feri !... Alții creștini, tot pentru dare de bani, au fost spânzurați cu capul în jos, și alții iarăși închiși în coșarul de vite, unde le-au dat fum, și altelc multe asemenea pedepse. Aceste nedrepte urmări și nepomenite peste tot pământul i-au adus pe ticăloșii locuitori întru așa stare, încât intrând cinevaș într'acele locuri, unde se numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard împrejurul casei, nici car, nici bou, nici vacă... nici pătul cu semănăturile omului pentru hrana familiei... ci numai niște odăi în pământ ce le zic bordeie...“.

Mișcarea și jertfa lui Tudor. Mișcarea lui Tudor este începutul unei noi epoci în dezvoltarea noastră politică. Până la el, merseserăm, mai bine de o sută de ani, tot în jos ; dela el înainte, pășim pe calea ridicării, ajungând, după aproape altă sută de ani, la România Mare din 1918. Sângele lui stă la temelia statului de astăzi.

Născut în satul Vladimir din județul Gorj, dintr'o familie de moșneni adică de mici proprietari, Tudor a crescut în casa boierului Glogoveanu din Craiova, împreună cu fiul acestuia. A putut astfel să cunoască mai bine societatea vremii lui și să-și însușească anumite cunoștințe. A învățat grecește ; știa și nemțește ; cunoștea pravilele, adică dreptul. Era o fire hotărâtă și dârză, aspru cu sine însuși, dar simțitor la suferințele celor mulți. Luase parte, cu o ceată de *panduri*, țărani înarmați din Oltenia, la luptele dintre Turci și Ruși, în 1806—1812, fiind de partea acestora din urmă ; pentru priceperea și vitejia arătată, primise atunci titlul de comandir, o decorație și o sabie. Văzuse și revoluția țărănească izbucnită

În vremea aceea în Serbia, iar în 1814—1815 se dusesse la Viena pentru niște treburi de familie ale Glogovenilor pe care le isprăvi cu bine. Era deci și om umblat ; avea și ceva avere, în satul Clo-

Fig. 158 — Chipul lui Tudor Vladimirescu, ctitor al bisericii din Prejna (județul Mehedinți). (În stânga). Inscriptia, în românește, are următorul cuprins : „Biv ve[l] sulger Theodor cumandir“. Titlul de „comandir“ îl căpătase luptând alături de Ruși în războiul din 1806—1812, împotriva Turcilor.

șani și în târgul Cerneti, unde casa lui, în ființă și astăzi, domină locul. Era credincios : el a ridicat biserica din satul Prejna, — i

s'a păstrat chipul, pe peretele ctitorilor (vezi fig. 158) — și începușe a zidi, cu puțin înainte de izbucnirea mișcării, un alt lăcaș la Cloșani.

Un contemporan, care l-a văzut și a stat de vorbă cu el, dar nu-i era prieten, nici admirator, ni-l descrie pe Tudor astfel : „Om de statură mai nalt decât de mijloc, talia bine proporționată, fața blondă, mustața galbenă, părul castaniu, obrazul mai mult rotund decât oval, nici prea durduliu, nici slab, cu o mică bărbie, om nu urât ; sta drept, țațoș, vorba brevă (scurtă !), răstită și... destul de elocventă, aier de comandant ; pe atunci când l-am cunoscut ¹⁾, să fi avut 40 de ani... Netăgăduit este că era om de inimă. Cine știe ce ar fi fost într'o altă sferă, într'o altă epocă, cu spiritul mai cultivat, un asemenea om ! Avea stofă de om mare, dar timpul, locul și mijloacele i-au lipsit“.

Tudor își da seama de starea nenorocită a țării, de mizeria în care trăia norodul, de lăcomia și lipsa de cinste a păturii conducătoare, a slujbașilor mai ales, mari și mici, puși pe pricopseală. Își da seama și aștepta un prilej să se ridice, să gonească pe asupritori, să facă rânduială nouă. Acest prilej se ivi la moartea ultimului domn fanariot din Muntenia, Alexandru Suțu (19 Ianuarie 1821). Impreună cu un fost ofițer sârb și cu o ceată de câteva zeci de soldați, plecă el din București în Oltenia și acolo, la satul Cloșani, începu să strângă panduri. Țăranii se adunară repede, înarmați fiecare cu ce avea și aducând în desagi și merinde. Tudor dădu un manifest către țară, spre sfârșitul lui Ianuarie 1821, arătând că se ridică împotriva asupritorilor norodului ; dădu un altul către Turci, asigurându-i că nu s'a răsculat împotriva lor, și ocupă în scurtă vreme Oltenia, pornind apoi asupra Bucureștilor.

„Veniți dar fraților cu toți — spune Tudor în manifestul către țară — care veți avea arme cu arme, iar care nu veți avea arme, cu furci de fier și cu lănci. Să vă faceți de grabă și să veniți unde veți auzi că se află adunarea cea crânduită pentru binele și folosul a toată țara... Că ne ajunge, fraților, atâta vreme de când lacrimile noastre... nu s'au mai uscat“.

În acest timp, izbucnise și mișcarea de eliberare a Grecilor de sub jugul turcesc, mișcare cunoscută sub numele de *Eteria* (în-

1) Autorul acestui portret l-a cunoscut pe Tudor înainte de începerea mișcării sau, cum spune el însuși, „în timp de pace“. Ultima dată l-a văzut la Golești, cu trei zile înainte de prinderea lui de către Greci, la 17 Mai 1821.

seamnă, pe grecește : societate, tovărășie) ; conducătorul ei era *Alexandru Ipsilante*, general în armata rusă și nepot de fiu al Voievodului cu același nume din Muntenia. El își făcuse planul să treacă din Rusia în Moldova și în Muntenia, să strângă aci o armată mai puternică și apoi să pășească peste Dunăre spre a ataca pe Turci. La Iași, Ipsilante fu într'adevăr bine primit atât de domnul *Mihail Suțu* cât și de mitropolitul *Veniamin Costache* ; se adunară ceva voluntari, dar, în afară de un „batalion sacru“ alcătuit din studenți greci, idealiști, oastea lui cuprindea elemente nedisciplinate, puse mai mult pe jaf decât pe luptă. Cu această oaste coborî el spre Milcov și trecu în Muntenia. Tudor intrase tocmai de câteva zile în București (16 Martie 1821), în truntea pandurilor săi, și începuse tratative cu o parte din boierii care simțeau românește, când sosi și Ipsilante. Acesta ar fi vrut să-l atragă de partea sa : unii afirmă chiar că ar fi fost o înțelegere mai veche ; fapt este însă că în întrevvedere care avu loc la Golentina, între cei doi conducători de răscoală, Tudor refuză să sprijine pe Ipsilante. El își dădea seama că foarte mulți dintre asupritorii țăranilor erau Greci și că deci, luptând împotriva acestor asupritori, lupta, de fapt, împotriva Grecilor. Vedeă apoi că o sumă dintre boieri, în frunte cu episcopul Ilarion al Argeșului, trecuseră de partea lui. Mișcarea, la început cu caracter *social*, căpăta acum și un caracter *național* Tudor îl lăsă deci pe Ipsilante să meargă singur pe drumul său și el continuă consfăturile cu boierii, în vederea noii orânduiri a țării.

Din nefericire însă, nu fu răgazul trebuitor spre a ajunge la un rezultat. Turcii, pentru a zdrobi mișcarea lui Ipsilante, trecură cu oștile peste Dunăre, prin mai multe locuri, și înaintară spre București. În fața lor și până ce se va lămuri că nu s'a ridicat împotriva Sultanului, Tudor hotărî să se retragă în Oltenia, luă deci drumul Piteștilor. Pe de altă parte, Ipsilante se retrase spre Târgoviște. Refuzul lui Tudor de a-l sprijini fusese o puternică lovitură și putea deveni, în cazul când Turcii ar fi ajuns la o înțelegere cu acesta, o gravă amenințare. De aceea, Ipsilante hotărî să-l suprimă pe Tudor. Pe când acesta se afla la Golești, sosiră în tabăra lui doi trimiși ai Grecului și atraseră de partea lor pe comandanții cetelor de panduri și arnăuți. Aceștia erau nemulțumiți de aspra disciplină a lui Tudor care nu pregeta să spânzure chiar pe

în casele
de la țară.
Mareșalul
Vogheri.

ostașii săi vinovați de prădăciuni. Se învoiră deci ca Tudor să fie luat din mijlocul lor și dus la Târgoviște. Nu-și dădeau oare seama că îl trimit la moarte? Fără o judecată adevărată, noaptea, pe întunec, în marginea orașului, Tudor fu tăiat cu iataganele și trupul lui aruncat, se pare, într'o fântână (26 spre 27 Mai 1821). Dar pedeapsa nu întârzie să vină pentru Ipsilante și ai săi: Turcii îi sfârâmară cu totul, în lupta dela *Drăgășani*; singuri studenții din „batalionul sacru“ se apărară cu vitejie și știură să moară eroic; ceilalți eteriști fugiră în mod rușinos în frunte cu Ipsilante însuși care stătuse departe de locul bătăliei. Rămășițele eteriștilor, conduse de Aromânul Iordache Olimpiotul, se retraseră în Moldova, aci, ele fură nimicite însă în două noi ciocniri, la Iași și la mănăstirea Secul; în acest din urmă loc, văzând că nu mai e nicio scăpare, Iordache dădu foc prafului de pușcă din clopotnița în care se retrăsese împreună cu zece tovarăși și pieri ca un viteaz. Eteria fu astfel lichidată în Principate. Mai mult noroc avu în Grecia; acolo, ea dură ani de zile și izbuti, în cele din urmă, cu ajutorul statelor din Apus, să asigure independența țării.

*Slătina,
zice Otetea
care în din
te goshel
loste al lui
Iordache
(au ars de
în în icon:
Tine purcat
de Thra!).*

Felul cum s'a desfășurat Eteria în Moldova și suferințele pricinuite țării de pe urma acestei isprăvi, sunt arătate pe larg de vornicul Alexandru Beldiman în *Tragedia sau mai bine a zice Jalnica Moldovei întâmplare după răzvrătirea Grecilor, 1821*. E o povestire în versuri, fără mare valoare poetică, superioară însă tuturor producțiilor similare din epoca fanariotă (vezi mai sus, p. 392). A fost scrisă la începutul domniei lui Ioniță Sandu Sturdza, în a doua jumătate a anului 1822, după 28 Iulie st. v.; are 4266 de versuri.

Domniile pământene. Jertfa lui Tudor nu rămase însă zadarnică. Turcii își dădură seama că Țările Românești nu mai pot suporta pe Fanarioți și numiră din nou domni pământeni: în Muntenia pe *Grigore Ghica* iar în Moldova pe *Ioniță Sandu Sturdza* (1822). Stăpânirea acestora a fost bună; țările începură a progresa. În Muntenia se înființă, în 1827, din inițiativa lui Dinicu Golescu, o societate literară în care intrară chiar frații domnului și o mare parte dintre boieri; în Moldova, se închiseră școlile grecești considerate drept „temelia răutăților“ și se luară măsuri împotriva călugărilor greci din mănăstiri. Prin convenția dela *Akerman* (Cetatea-Albă!), în 1826, între Ruși și Turci, se hotărî ca durata domniilor să fie de șapte ani; se hotărî de asemenea alcătuirea unui

convenabil

amtele țării

regulament pentru îndreptarea stării Principatelor : e punctul de plecare al viitorului Regulament Organic.

Prigina pentru a revizui la 16 Nov. st. nou 1834 (Harmyali) XVII, 423.

BIBLIOGRAFIE

Școala din Iași. Gheorghe Asachi. N. IORGA, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, vol. I, București, 1907, 324 p. în 8°; D. CARACOSTEA, *Izvoarele lui G. Asachi*, București, 1928, 86 p. în 8°; E. LOVINESCU, *Gheorghe Asachi*, ediție definitivă, București, 1927, 239 p. în 8°.

Școala din București. Gheorghe Lazăr. G. BOGDAN DUICA, *Gheorghe Lazăr*, în *Acad. Rom. Mem. Secț. Lit.*, s. 3, t. I (1924), p. 135—297.

Tudor Vladimirescu. N. IORGA, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 121—160; N. IORGA, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, XVI + 423 p. în 8°; EMIL VĂRTOSU, *Tudor Vladimirescu, glose, fapte și documente noi (1821)*, București, 1927, 187 p. în 8°; N. IORGA, *Un cugetător politic moldovean dela jumătatea secolului al XIX-lea : Ștefan Scarlat Dăscălescu*, în *Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 3, t. XIII (1932—1933), p. 1—56; EMIL VĂRTOSU, *Tudor Vladimirescu, Pagini de revoltă*, București, 1936, 79 p. în 8°; D. BODIN, *Tudor Vladimirescu*, București, 1937, 29 p. în 8°. F

Domniile pământene. N. IORGA, *Centenarul domnilor pământeni la Academia Română*, în *Calendarul Ligii Culturale*, 1923, p. 43—60. F

V Fran. C. Filitti, Frământările politice și sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828, Mănăstiri 1932, 192 p. în 8°

(Se poate, eventual, suprima fraza „Centenarul...“).

F Andrei Otetea,

C. Grecescu,

M. Romanescu,

EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC

„Începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitoarelor într-aceste două Principaturi, precum și cele de o potrivă trebuințe, sânt îndestule elementuri de o mai de aproape a lor unire, care până acum s'au fost poprit și s'au zăbovit numai după împrejurări întâmplătoare... Bunele dobândiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr'o apropiere a acestor două popule, nu pot fi supuse la nici o îndoială ; începuturile dar s'au așezat într'acest Regulament prin cea de un fel clădire a temeiurilor administrative în amândouă țările“.

(Articolul 371 al Regulamentului Organic din Muntenia).

Războiul ruso-turc din 1828 și tratatul dela Adrianopol. Răscoala Grecilor a durat, la ei în țară, mai mulți ani de zile, și ar fi fost înăbușită, așa cum s'a întâmplat în Principate, dacă nu interveneau puterile europene, și în primul rând Rusia. Aceasta, considerându-se protectoarea creștinilor din Balcani, declară războiul Turciei, în Aprilie 1828. Armatele Țarului trec Prutul, ocupă Iașii și Bucureștii și asediază Brăila care e luată cu greu ; pe ruinele ei se ridică orașul cel nou, după un plan sistematic, cu străzi concentrice și radiale. Campania continuă în 1829 ; Turcii sunt bătutăți la Șumla ; generalul Diebici trece Balcanii și ajunge până aproape de Constantinopol. Pe frontul Caucazului, Rușii reputează de asemenea victorii ; pe mare, flota turcă fusese distrusă încă deia

20 Octomvrie 1827, în urma luptei dela Navarin, cu flota franco-ingleză. Sultanul e nevoit prin urmare să ceară pace. Ea se încheie în orașul *Adrianopol*, la 2/14 Septemvrie 1829 și are o însemnătate deosebită pentru noi.

Prin acest tratat, ni se înapoiază mai întâi *cele trei raiele* (Brăila, Giurgiu și Turnu), hotarul țării fixându-se pe albia sau thalwegul Dunării : câștigul teritorial e însemnat. Vom putea păzi hotarul prin cordoane sanitare, cu păzitori înarmați. Se suprimă apoi darea de *zaherea*, adică de provizii în natură către Turci, punându-se, în locul ei, o sumă fixă care se adaogă tributului. Se suprimă de asemenea procurarea de salahori pentru lucrările pe care le-ar executa Turcii. Se hotărăște *libertatea absolută* a navigației și a comerțului pe Dunăre și pe Marea Neagră, deci dreptul corăbiilor de a trece prin strâmtoni : acest lucru va aduce o puternică înviorare comerțului și agriculturii noastre ; porturile Brăila și Galați vor lua o mare desvoltare. În vederea tocmai a garantării acestei libertăți de navigațiune, Rușii anexează Delta Dunării și obțin dela Turci ca malul drept, dela Ceatal ¹⁾ și până la gura Sfântului Gheorghe, pe o lățime de două ceasuri (deci vreo 10 kilometri !) să fie *nelocuit*. Până la plata despăgubirilor de războiu de către Inalta Poartă, Principatele vor rămâne sub *ocupația rusească*. În sfârșit, se va alcătui, atât în Muntenia cât și în Moldova, câte un *Regulament* privind conducerea și administrația țării, în toate privințele.

Regulamentele organice. Ocupația rusească a durat până în anul 1834. La început, a fost numit guvernator al Principatelor generalul *Pahlen* ; acestuia i-a urmat însă curând generalul *Kisseleff*, un om ales și înțelegător, care s'a purtat bine cu noi. El a luat măsuri pentru combaterea epidemiei de ciumă și holeră adusă din Asia de armata rusă și s'a îngrijit de gospodăria țărilor. În timpul lui, s'au lucrat cele două *Regulamente* care, fiindcă priveau întreaga cârmuire a țării, hotărând normele fundamentale ale acestei cârmuiri, s'au mai numit și *Organice*. Pentru alcătuirea lor, s'a format câte o comisie compusă din patru membri, doi numiți de Ruși, doi aleși de Adunarea Obștească, și un secretar. Comisia din Muntenia era

1) Locul unde se desfac cele două brațe : Chilia și Sf. Gheorghe.

alcătuită din banul Grigore Băleanu și vornicul Gheorghe Filipescu, numiți de Ruși, iar logofătul Ștefan Bălăceanu și hatmanul Alexandru Vilara, aleși de Adunarea Obștească ; secretar era Barbu Știrbey, viitorul domn. Din comisia moldoveană făceau parte vornicul Mihai Sturdza și vistiernicul Constantin Pașcanu, numiți de Ruși, și vornicul Costache Conache și vistiernicul Iardache Cartargiu, aleși de Adunare ; secretar era Gheorghe Asaki. În 1830, Regulamentele erau gata ; de fapt, ar trebui să spunem Regulamentul, deoarece ele sunt aproape identice.

Prin acest Regulament, se hotăra ca domnul să fie ales pe viață dintre marii boieri, (dela vel ban până la vel cămăraș) de către o „Adunare obștească extraordinară“ de 132 de deputați (în Muntenia 190) dintre care 27 reprezentau pe negustori și meseriași, iar restul pe boieri ; țărani nu aveau niciun reprezentant. Se înființa o „Adunare obștească“, un fel de Parlament, dar alcătuit tot numai din boieri mari și mici, precum și din înalți ierarhi. Ea făcea legile și înfățișa Domnului prin *anaforale*, adică rapoarte, nevoile și suferințele țării ; putea să le aducă la cunoștință însă și la loc mai „înalt“, adică celor două puteri : Turciei, care era puterea suzerană, și Rusiei, puterea protectoare. Domnul avea dreptul să disolve Adunare obștească ; pentru alegerea uneia noi, trebuia însă învoirea Sultanului și a Țarului. În conducerea țării, el era ajutat de șase miniștri. Se înființau *birouri* la fiecare departament și *archive* pentru păstrarea actelor.

În privința țăranilor, se hotăra suprafața de pământ la care aveau aceștia drept pentru ogoare, de asemenea pentru pășunat și fâneată ; în schimb, ei trebuiau să lucreze proprietarilor un număr de 12 zile pe an, care însă, în realitate, ajungeau uneori până la 40 și chiar 50 ; aceasta, deoarece munca fixată teoretic ca pentru o zi nu se putea îndeplini, de fapt, decât în 2, 3 și chiar 4 zile. Trebuiau de asemenea să facă o cărătură sau două, după distanță, și să dea ajutor la reparația ecartetelor.

Raportând suprafața de pământ ce se da țăranului, la munca ce i se cerea, Regulamentul Organic înseamnă, față de situația dela finele secolului XVIII și începutul celui de al XIX-lea, o *înfruntărire*. Faptul se explică, pe de o parte, prin aceea că populația se înmulțea, în timp ce moșiile rămăneau aceleași, pe de altă parte prin dorința proprietarilor de a-și rezerva lor o suprafață arabilă cât mai mare, și zile de lucru cât mai multe, dată fiind

rentabilitatea tot mai mare a agriculturii. Intr'adevăr, începând dela tratatul din Adrianopol, care asigura libertatea navigației și a comerțului pe Dunire și pe Mare, grânele noastre pot fi exportate în Apus ; prețul lor crește, venitul proprietarilor de asemenea.

Scutelnicii se desființau, dându-li-se boierilor, în schimb, câte 24 de lei de fiecare ; impozitul era fixat la 30 de lei de cap. Se hotărau de asemenea dările negustorilor, meseriașilor și *sudișilor*, aceștia din urmă erau supușii altor state, așezați la noi (între ei, mulți Evrei, supuși austriaci ; li se spunea, în nemțește, *Unterthanen*, de aci românescul târtan). Se înființa un început de *armată națională*, cuprinzând infanteria și cavaleria, mai târziu și artilerie ; în Muntenia erau 4700 de ostași, în Moldova numai 1554. Se adăoga, în sfârșit, un corp de grăniceri care trebuia să păzea că linia Dunării.

Crearea acestui început de armată națională provoacă entuziasm prin're tineri. Mulți dintre aceștia, ca Vasile Cârlova, Nicolae Balcescu, Alexandru Cuza, Grigore Alexandrescu se angajeaza în cadrele ei, ca *încări*, adică subofițeri.

Regulamentul Organic a fost, de fapt, o adevărată *constituție*, prima constituție românească. Ea avea, e drept, un caracter *aristocratic*, favorizând pătura boierească, cuprindea însă și o sumă de dispozițiuni fericite, gospodărești, care veneau în folosul *tuturor locuitorilor țării*. Adunarea Obștească era alcătuită dintr'un număr restrâns de membri, 42 cu toții, boieri și înalți ierarhi, era totuși un început de Parlament.

Dar Regulamentul Organic a însemnat, în același timp, și o adevărată pregătire a unirii Principatelor, prin organizarea aproape identică pe care o dădea celor două țări. De altfel, într'unul din articolele Regulamentului se și spune : „Inceputul, rela, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitoarelor într'ace te două Principaturi precum și cele deopotrivă trebuințe, sânt îndestule elementuri de o mai de aproape a lor unire, care până acum s'au fost poprit și s'au zăbovit numai după împrejurări întâmplatoare.... Bunele dobândiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr'o ap'opiere a acestor două popule, nu pot fi supuse la nici o îndoală ; începuturile dar s'au așezat într'acest Regulament prin cea de un fel clădire a temeiurilor administrative în amândouă țările“.

Domnii regulamentari. Alexandru Ghica și Gheorghe Bibescu. Pe temeiul Regulamentului Organic, domnii urmau să fie *aleși* de o Aunare obștească extraordinară. Printr'o convenție specială, încheiată la Petersburg în Ianuarie 1834, se hotărî însă ca, de data aceasta, și numai în mod excepțional, ei să fie *numiți* de către cele două puteri. Și astfel, în Muntenia fu numit, de către Ruși, *Alexandru Ghica* (1834—1842), iar în Moldova, de către Turci, *Mihail Sturdza* (1834—1849).

Alexandru Ghica era, după cum spune un istoric contemporan, un „om bun, însă fără curaj... prieten al țării, dar mai mult încă al postului său“. El luă câteva măsuri fericite, între altele înființă orașul *Alexandria* (1834), dar nu știu să-și păstreze sprijinul Adunării Obștești. Aceasta nu voia, pe drept cuvânt, să primească introducerea unui articol în Regulament, articol cerut de Ruși, prin care orice modificare a zisului Regulament urma să se facă numai cu autorizația Inaltei Porți și a Rusiei. În cele din urmă, articolul, care însemna, de fapt, interzicerea dreptului de a mai face legi, fu introdus, iar membrii Adunării Obștești care protestasera, pedepsiți. În fruntea acestora se afla luminatul și patriotul boier Ion Câmpineanu ; el izbuti să plece în străinătate unde făcu propagandă pentru programul său naționalist care prevedea, între altele, *înlăturarea suzeranității turcești*, tributul răscumpărându-se odată pentru totdeauna, apoi *unirea tuturor Românilor și egalitatea claselor sociale*, așa dar, un program naționalist și revoluționar. La întoarcere, Câmpineanu fu arestat și închis la mânăstirea Mărgineni, ceea ce provoacă o mare indignare în țară. Alexandru Ghica mai luă și alte măsuri nepotrivite : retrase, de pildă, subvenția *Societății Filarmonice*, în care erau toți cei ce simțeau românește, și o acordă unei trupe germane, apoi arestă pe Bulgarii care făcuseră un complot la Brăila, cu scopul de a scutura jugul turcesc. Se ajunsese, în felul acesta, la o stare de încordare. Mai mulți tineri, între care și Nicolae Bălcescu, făcură un complot, în 1840, care fu însă descoperit. Obșteasca Adunare se plânse, în cele din urmă, împotriva domnului ; comisia de anchetă, trimisă de Turci și de Ruși, fiind câștigată de către boieri, Alexandru Ghica trebui să părăsească scaunul.

În locul lui fu ales *Gheorghe Bibescu*. Acesta făcuse studii la Paris ; era bine intenționat și a luat și el câteva măsuri bune :

a sporit armata națională, a pus ordine în finanțele țării, a înfrumusețat orașele (lui i se datorește grădina Cișmigiu și șoseaua Kisseleff), a ajutat pe locuitorii Bucureștilor, ale căror case au fost distruse de un incendiu năpraznic în timpul domniei lui. Din cauza atitudinii supuse față de străini, atitudine care se văzu mai ales în

Fig. 159 — Mihail Sturdza, domnul Moldovei (1834—1849). (D. P.).

legătură cu proiectul de concesionare a minelor, el își înstrăină însă simpatia elementelor naționaliste, mai ales ale tineretului. Iniințarea cenzurei, suprimarea colegiului dela Sf. Sava, pe care-l înlocui printr'un colegiu francez și interzicerea pentru tineri de a se mai

duce la învățătură la Paris, contribuind și ele să-i facă o atmosferă defavorabilă. Când izbucni revoluția din 1848, el nu avu curajul nici să treacă de partea ei, nici s'o înnăbușe, ci preferă să părăsească tronul și să plece peste hotare, în Transilvania.

Mihail Sturdza (1834—1849) a stăpânit în Moldova timp de cincisprezece ani. Era iubitor de cultură și bun gospodar ; a luat o sumă de măsuri în folosul țării (vezi fig. 159). Astfel, a înființat la Iași o școală superioară, corespunzând liceului și Universității ; ea s'a numit *Academia Mihăileană* și a avut profesori aleși ca *Ion Ghica*, din Muntenia, unul din spiritele cele mai luminate ale vremii, apoi *Eftimie Murgu* din Banat, și, pentru câteva luni numai, *Mihail Kogălniceanu*. Acesta trebuia să predea istoria națională ; cuvântul de deschidere și lecțiile în genere erau însă așa de pătrunse de ideile naționaliste ale vremii, ostile amestecului străin, încât ele nu purtă continua. Se reorganiză seminarul dela Socola, se institui un control asupra administrației bunurilor mânăstirești și bisericesti. Pe de altă parte, se făcură șosele noi, se luară măsuri pentru navigația pe Prut și Siret, Galații se bucurară de o deosebită grijă.

Din nefericire, Sturdza avea și două mari scăderi : era *lacom de bani*, deși poseda o avere imensă, iar pe de altă parte, era, mai ales spre sfârșitul domniei, dușman tineretului naționalist. Din cauza lăcomiei de bani, el a permis intrarea în țară a o sumă de elemente străine care, în schimb, plăteau bine ; a vândut apoi, pe bani, titlurile de boierie : de unde la începutul domniei erau 853 de boieri, la sfârșitul ei, numărul lor ajunge la 3750. Această lăcomie, ca și alte scăderi, îl făcură nepopular ; mișcarea dela 1848, deși înnăbușită de dânsul dela început, îi aduse totuși, prin urmările ei, pierderea domniei (1849).

BIBLIOGRAFIE

Războiul ruso-turc din 1828, tratatul dela Adrianopol și Regulamentul Organic. G. T. KIRILEANU, *Ideea Unirii la Marele Logofăt C. Conachi, în Convorbiri Literare* XLIII (1909), p. 55 sq. ; I. C. FILITTI, *Principatele Române dela 1828 la 1838. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, (1934), V + 385 p. in 8°.

Domnii regulamentari. I. C. FILITTI, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1848*, București, 1915, XVIII + 688 p. in 8°; I. C. FILITTI, *Turburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840—1843*, în *An. Acad. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXIV (1911—1912), p. 201—290; GH. BIBESCU, *Domnia lui Bibescu*, t. I—II, București, 1893—1894, XIII + 467 și 741 p. in 8°.

MIȘCAREA CULTURALĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI ÎNTRE 1821 ȘI 1859

„Eu privesc ca patria mea toată
acea întindere de loc unde se vor-
bește românește și ca istorie națională
istoria Moldaviei întregi înainte de
sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților
din Transilvania“.

(Mihail Kogălniceanu, Cuvântul de
deschidere a cursului de istorie na-
țională la Academia Mihăileană).

Caracterizare generală. Un fapt de cea mai mare însemnătate în istoria poporului nostru în răstimpul ce se scurge de la acțiunea lui Tudor Vladimirescu până la Unirea Principatelor (1821—1859), este *mișcarea culturală*. În acest răstimp, atât în Muntenia cât și în Modova și în Ardeal, se înființează școli noi, apar ziare și reviste, se tipăresc manuale didactice, publicații științifice, culegeri de documente istorice, se fac traduceri din limbi străine, se publică *opere originale*, se întemeiază teatrul românesc și diferite societăți literare și artistice. E o epocă de neconținută frământare și creație spirituală românească, având o mare influență asupra mișcării politice. La rândul ei, aceasta din urmă influențează adânc mișcarea literară. E, de asemenea, o întrecere, parcă, între diferitele țări românești : o acțiune culturală într'una din ele, apariția unei cărți, a unei reviste, întemeierea unei societăți, provoacă în curând, în celelalte, acțiuni asemănătoare.

Mișcarea culturală din răstimpul 1821—1859 e însuflețită de două idei principale : una e *ideea națională*, a propășirii și a unității

românești, ca limbă, ca literatură și chiar ca formă politică. De aceea numele de Dacia, țara care odinioară cuprindea tot pământul românesc, revine adesea în titlurile lucrărilor și publicațiilor vremii (*Dacia* literară, Magazinul istoric pentru *Dacia*), de aceea figura lui *Mihai Viteazul*, voievodul care realizase pentru întâia dată unitatea noastră politică, provoacă un interes deosebit. (Nicolae Bălcescu scrie „Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul“, iar Gheorghe Bibescu, după ce se suie pe tron, apare poporului într'un costum ca al voievodului și face o călătorie la mănăstirea Dealului, îngenunchiând în fața mormântului celui ucis la Turda.) A doua idee principală care inspiră mișcarea culturală în răstimpul amintit e ideea *democratică-liberală*, a ridicării celor de jos, a chemării la o viață mai bună a mulțimii necăjite, a înlăturării regimului aristocratic în care o mână de oameni, având totul și bizuindu-se pe sprijinul străinilor, asupresc pe ceilalți.

Amândouă aceste idei își găsesc o expresie remarcabilă în lecția de deschidere a cursului de istorie națională, rostită de Mihail Kogălniceanu în Noemvrie 1843 la Academia Mihăileană din Iași. „Eu privesc ca patria mea — spune acest mare cărturar și mare om de stat — toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională, istoria Moldaviei întregi înainte de sfârșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania“. Iar sub raportul ideii liberale, democratice, Kogălniceanu are acest pasaj care, referindu-se la epoca fanariotă, se potrivea însă și unei părți însemnate din pătura conducătoare a vremii lui: „O aristocrație ignorantă, sprijinită de Poartă și de cler, pe de o parte ține în lanțuri un popor de mai mult de două milioane de oameni, iar pe de alta se face stavila chiar binelui ce unii din Domnii fanarioți vroesc a face... ; izvoarele de înavuțire publică se întrebuintează numai în folosul unor familii privilegiate“.

Cercetând mișcarea culturală dintre 1821 — 1859, ne vom ocupa de: 1) școli 2) publicații periodice, adică ziare și reviste 3) traduceri din limbi străine 4) opere originale, care au o deosebită însemnătate 5) societăți literare, științifice și artistice.

Școlile. Școlile începute de Gheorghe Lazăr și Gheorghe Asaki continuară și după mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Lazăr, care se îmbolnăvise și își simțea sfârșitul aproape, se întoarse în

vara lui 1823 în satul său, la Avrig. La plecarea din București, ridicat în picioare în carul care trebuia să-l ducă acasă, binecuvântase țara, de față fiind trei dintre elevii săi; curând după aceea, în toamna aceluiași an, la 17 Septembrie, Lazăr își dădu sfârșitul. *Opera* sa fu însă dusă mai departe de elevul său *Ioan Heliade Rădulescu*. Acesta desfășură o activitate culturală însemnată, în diferite domenii, ca profesor, literat, editor și ziarist; luă de asemenea parte la luptele politice, în special la revoluția din 1848. El publică în 1828 o *gramatică românească* și luptă pentru introducerea *littereior latine* în locul celor chirilice. Ca profesor la școala dela Stântul Sava, el preda gramatica, matematica și filosofia. Din 1826 avu ca ajutor pe *Eufrosin Poteca*; alți profesori erau Constantin Moroiu și Simion Marcovici. Câteși trei fuseseră trimiși ca bursieri ai statului în Italia, la Pisa, unde stătură la învățură vreo cinci ani.

Prin Regulamentul Organic se dădu o nouă organizare școlii dela Sfântul Sava, înființându-se un „pensionat“, adică un internat cu plată (60 de galbeni pe an), în care erau și un număr de bursieri. Se înființă de asemenea un „pensionat“ de fete, tot în București. Învățământul fu împărțit în mai multe grade: 1) „Școala începătoare“ adică primară, cu patru clase 2) „Umanioare“ corespunzând gimnaziului de astăzi, tot cu patru clase 3) „Învățături complimentare“ corespunzând cursului superior de liceu, cu trei clase 4) „Cursuri speciale“ adică universitare: aci se predau „legile“, prin urmare dreptul, „matematica aplicată“ și „agricultura practică“. Școli începătoare se înființară în fiecare reședință de județ.

În Iași, la Trei Ierarhi, se deschise la 1 Ianuarie 1828 o școală cu două cicluri: primar și secundar, urmând ca mai târziu să se adauge și un ciclu superior, universitar („de filosofie“). Director era Gheorghe Asaki. Examenele, la sfârșitul anului, constituiau un eveniment important pentru întreg orașul; multă lume venea să asiste. Mihai Sturdza dădu o atenție deosebită învățământului; el înființă *Academia Mihăileană* (vezi și capitolul precedent!); dădu, de asemenea, burse elevilor meritoși, dar săraci.

În Ardeal erau școlile din Blaj, unde se continua tradiția marilor înaintași; ideea latinistă găsi în *Timoteiu Cipariu* pe cel mai vajnic apărător; el voia chiar să se scrie cuvintele astfel încât să se vadă originea lor latină; aceasta era însă o exagerare. La Brașov

unde, pe lângă biserica Sf. Nicolae din Șchei, exista de mult o școală elementară în care se învăța „cetitul, scrisul și cântările“, se înființă în 1834, cu ajutorul negustorilor români de aci, o *școală comercială*, în truntea căreia ajunse, în 1836, un tânăr și inimos profesor din Blaj, *Gheorghe Bariț*.

Contractul prin care Gh. Bariț era angajat ca profesor, pe timp de trei ani, cu leafă de patru sute de fiorini de argint, a fost iscălit de fruntașul negustorimii brașovene *Rudolf Orghidan*; Bariț se obliga „să învețe pruncii obștei cele de cuvîntă în limba românească, nemțească și latinească, neavând voie a se amesteca în nici un fel în cele bisericesti“ (era unit !).

În 1850 se înființă tot la Brașov și tot cu ajutorul negustorilor români localnici, un *gimnaziu*; printre elevii primei clase era și *Titu Maiorescu*. Gimnaziile mai vechi existau la Blaj și la Beiuș, școli primare începuseră a se înființa în multe părți; în Banat, numărul lor era însemnat.

Insuflețiți de idei naționaliste, venură de peste munți în Principate, pe urma lui Gheorghe Lazăr, și alți profesori. Astfel *Ioan Maiorescu*, tatăl lui Titu Maiorescu, și *Florian Aaron*, autorul unei „Istorii a Prințipatului Țării Românești“ (București, 1835) care se așezară în Muntenia; *August Treboniu Laurian* care profesă în ambele Principate, stabilindu-se la urmă la București și *Simion Bănănașiu* care ocupă, mai târziu, o catedră la Iași. *Aron Pumnul*, un alt elev al Blajului, ajunse profesor la Cernăuți; printre ultimii săi ascultători a fost Mihail Eminescu.

Ziare și reviste. Pentru a face cunoscut părerile lui, tipări Ion Heliade Rădulescu în 1829 *primul ziar în limba română*, cu titlul *Curierul românesc*; după câțiva ani, scoase și un supliment literar, *Curierul de ambe sexe*. Moldova nu se lăsă mai pe jos; la mai puțin de două luni după apariția Curierului românesc, în același an 1829, tipări Gheorghe Asaki *Albina românească*, prima gazetă de peste Milcov, căreia îi urmă, iarăși după cel muntean, un supliment literar, *Alăuta românească*. Generația următoare își avu și ea periodicele ei: în Moldova, *Mihail Kogălniceanu*, unul din oamenii cei mai de seamă pe care i-a dat poporul nostru, publică *Dacia literară* (1840), — titlul însuși era un întreg program — și *Arhiva Românească*, revistă de istorie (1840). Împreună cu Ion

Ghica, P. Balș și Vasile Alecsandri și având colaborarea și a lui C. Negruzzi scoase el o altă revistă literară „*Propășirea*“, al cărei titlu însă nu plăcu cenzurei — îl găsea revoluționar — și fu suprimat (1844). Mai apoi fu suprimată și revista însăși. În Muntenia, *Neculai Bălcescu*, cel mai ales dintre tinerii cărturari și luptători politici, publică, împreună cu profesorul Laurian, revista istorică *Magazinul istoric pentru Dacia* (începând din 1845). Ardealul avu ceva mai târziu, în 1838, prima sa gazetă românească; ea se numea *Gazeta de Transilvania* (mai târziu *Gazeta Transilvaniei*) și era scoasă de profesorul Gheorghe Bariț, la Brașov; suplimentul literar se numea: *Foaie pentru minte, inimă și literatură*.

Cu un an mai înainte, în 1837, apăruse, tot la Brașov, cu cheltuiala marelui negustor și filantrop Rudolf Orghidan o *Foaie de Duminecă spre înmulțirea cei de obște folositoare cunoștințe*. Această foaie, un adevărat „magazin“ ilustrat, cuprinzând articole traduse din limba germană, era săptămânală; în a doua parte a anului a apărut sub îngrijirea lui „Ioan Barac translator al Brașovului“.

Aceste ziare și reviste se răspândiră, pe față sau în ascuns, peste întreg pământul românesc, purtând cu ele ideile naționale, de propășire și de unire.

Traducerile din limbi străine. Tinerii care fuseseră la învățătură în străinătate ca și aceia care avuseseră în țară profesori străini, citind operele literare apărute în Apus, se gândiră să le traducă în românește. Ni s’au păstrat o sumă de traduceri de acestea; multe din ele s’au tipărit; altele au rămas în manuscris. Majoritatea traducerilor sunt făcute din limba franceză pe care o cunoșteau mai toți cei cu carte; câteva, din nemțește și italienește. Se traduc piese de teatru, romane, poezii, lucrări istorice și filosofice.

Lista traducerilor din această vreme e foarte lungă; ne mărginim să indicăm câteva din ele. Dintre *piesele de teatru* se traduce *Heraclius* a lui Corneille (1831), *Monsieur de Pourceaugnac* (1836) și *Les précieuses ridicules* de Molière, *Văduva veselă* de Goldoni (1836), *Kabale und Liebe* de Schiller. Dintre romane, notăm *Bélisaire* de Marmontel, roman „filosofic“ tradus în două rânduri, apoi *Paul et Virginie*, duiosul roman al lui Bernardin de Saint Pierre (1831). *Télémaque*, vestitul roman educativ al lui Fénelon. *Robinson Crusoe*, romanul de aventuri, citit de tineretul de pretutindeni, a fost tradus la noi în

două rânduri, pe la 1830; s'a tradus de asemenea, în aceeași epocă, *Genoveva de Brabant*. N'au lipsit lucrările de caracter istoric — astfel *Histoire de Charles XI!* a lui Voltaire e tradusă de boierul Vasile Vârnab — după cum n'au lipsit traduceri de versuri, făcute, între alții, de *Costache Stamate*, nepotul mitropolitului Iacov Stamate, și de *Heliade Rădulescu*; acesta din urmă publică în 1830 un volum de traduceri din *Lamartine*. La Brașov se traduce de către Ioan Barac *Halima* sau *O mie și una de nopți*, minunatele povești orientale; ele s'au tipărit tot cu cheltuiala lui Rudolf Orghidan.

Operele marilor scriitori ai veacului al XVIII-lea, între alții Voltaire, Jean-Jacques Rousseau și Montesquieu, apoi operele romanticii francezi din prima jumătate a veacului al XIX-lea pătrund astfel în societatea românească. Se traduc de asemenea lucrări privind țările noastre: astfel, din latinește se traduce opera *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir și se tipărește în 1825 la mănăstirea Neamțului; din grecește se traduce opera lui Dionisie Fotino, *Istoria Daciei vechi*.

Prin aceste traduceri, limba literară câștigă: pe de o parte, ea se îmbogățește cu termeni noi, cu neologisme, pe de altă parte, ea devine mai mlădioasă; aceasta va fi spre folosul autorilor români de opere originale.

Operele originale. Din mijlocul poporului românesc apar în această vreme, în tustrele țările, scriitori care alcătuiesc opere originale. *Poezii* sunt cei mai numeroși. În Moldova, *Vasile Alecsandri* publică sub titlurile: *Doine și Lăcrămioare* (1853) și *Suvenir, Mărgăritărele* (1856), două volume de gingașe poezii lirice (vezi fig. 160); tot el face cea dintâi culegere de *poezii populare românești*, atrăgând atenția asupra însemnătății și frumuseții lor (în fruntea acestor poezii populare se află *Miorița*). În Muntenia, cel mai de seamă poet e *Grigore Alexandrescu*: *fabulele și elegiile* lui, precum și o parte din poeziile istorice și filosofice (de exemplu: *Umbra lui Mircea la Cozia, Anul 1840*) au o deosebită valoare. Și *Vasile Cârlova* ar fi ajuns un mare poet, judecând după pușinul care ne-a rămas dela el; a murit însă foarte tânăr. În Ardeal, *Andrei Mureșeanu* scrie vestitul imn *Deșteaptă-te Române*.

Teatrul original românesc începe cu piesele lui Vasile Alecsandri. Acesta pune pe scenă întreaga societate a vremii sale, cu figurile ei așa de deosebite: pe de o parte, tinerii doritori de progres, îmbrăcați europenește și vorbind o limbă amestecată cu multe fran-

șuzisme, pe de altă parte, cei bătrâni, ținând la obiceiurile vechi, la costumele și la limba dinainte. Alături de aceștia, apar apoi figuri de străini: Greci, Evrei, vorbind românește pocit și lacomi de câștig.

Dintre prozatori, o deosebită însemnătate are *Costache Negruzzi*.

Fig. 160 — Vasile Alecsandri, după un tablou în ulei al Academiei Române. (D. P.).

Nuvelele sale istorice (*Alexandru Lăpușneanu, Sobieski și plăeșii*) ne înfățișează pagini din trecutul Moldovei; scrise cu mult talent, ele impresionează puternic și se pot număra printre creațiile de seamă ale literaturii românești. Foarte simpatică este figura învățatului și luminatului boier *Dinicu Golescu*, autorul unei descrieri

de călătorie în Europa, în care un spirit viu de observație se împletește cu o iubire puternică de țară ; lucrarea a apărut la Buda în 1826. Același sentiment de adânc patriotism însuflețește și pe scriitorul *Alecu Russo* ; opera de căpetenie a acestuia, *Cântarea României* (1855), e un adevărat imn de slavă, cu accente profetice, închinat țării și neamului.

De o deosebită atenție s'au bucurat în vremea aceasta lucrările istorice. *Mihail Kogălniceanu* care tipărise, pe când era la Berlin, la studii, o scurtă *Istorie a Românilor* în franțuzește (1837), publică acum *Letopisețele Moldovei*, iar *Nicolae Bălcescu*, împreună cu *Laurian*, pe cele muntene ; ei pun astfel la dispoziția publicului românesc o adevărată comoară. Bălcescu scrie și o serie de studii despre vechea noastră organizare (armata, clasele sociale) ; opera sa de căpetenie, operă de știință și de entuziasm, rămâne însă *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*, pe care n'a avut răgazul s'o isprăvească ; boala căpătată pe când se afla în închisoare, ca participant la complotul din 1840, l-a răpus mai înainte : Bălcescu a închis ochii departe de țară, la Palermo, în vârstă de 33 de ani.

Iată începutul operei de căpetenie a marelui Bălcescu : „Deschid sfânta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagine din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte urieșe pentru libertatea și unitatea națională, cu care Românii, sub povăța celui mai vestit și mai mare din Voevozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani (1593—1601), dar anii Istoriei Românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în pilde minunate de jertfire către Patrie Timpuri de aducere aminte glorioasă ! Timpuri de credință și de jertfire ! Când părinții noștri, credincioși sublimi, îngenunchiau pe câmpul bătăliilor, cerând dela Dumnezeu armatelor laurii biruinței sau cununa martirilor și, astfel îmbărbătați, ei năvăleau unul împotriva a zece prin mijlocul vrăjmașilor ; și Dumnezeu le da biruința, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri au luptat atâta în veacurile trecute, fie ca aducerea aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi simțământul datorinței ce avem d'a păstra și d'a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire !”.

Societăți literare, științifice și artistice. Am văzut mai înainte (p. 410) că în Muntenia se înființase încă din 1827 o societate literară din care făceau parte chiar frații domnului Grigore

Ghica și mulți dintre boieri. Înainte de numirea lui Alexandru Ghica, frate cu Grigore, luă naștere o societate pentru *teatru*, care se numi *Societatea Filarmonică* (Octomvrie 1833). Intemeietorii ei erau Ioan Câmpineanu, Ioan Heliade Rădulescu și C. Aristia care urmăse cursurile marelui actor francez Talma. Această societate făcu o școală pentru tineri actori și dădu mai multe reprezentații. Cam în aceeași vreme, se înființa la Iași o societate de medici și naturaliști; inițiatorul ei, doctorul *Cihac*, participă la congresul național din Friburg, în 1835, unde ținu o cuvântare, făcând propagandă în cercurile științifice apusene pentru poporul român. Căci toate aceste societăți literare, științifice și artistice aveau, în secret, și scopuri de propagandă politică, urmărind biruința ideilor naționale și a reformelor sociale. În curând, prin revoluțiile din 1848, se va da puțința de manifestare fățișă a dorinței de înnoire care stăpânea societatea românească.

BIBLIOGRAFIE

Școli. Regulamentul organic al Țării Românești, București, 1832 691 p. în 4°; *ANDREI BĂRSEANU, Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov*, 1902, XII + 606 + 79 p. în 8°; *N. IORGA, Istoria învățământului românesc*, București, 1928, 351 p. în 8°; *Dr. NICOLAE I. ANGELESCU, Negustorii de odinioară*, București, 1931, 105 p. în 8°.

Ziare și reviste. NERVA HODOȘ și AL. SADI-IONESCU, Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste), t. 1, București, 1913, XXIII + 811 p. în 8°.

Traduceri și opere originale. Societăți literare, științifice și artistice. N. IORGA, Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, vol I—III, București-Vălenii de Munte, 1907—1909, 324 + 267 + 348 p. în 8°; *OVID DENSUȘIANU, Literatura română modernă*, vol. II, București, 1921, 205 p. în 8°; *G. BOGDAN-DUICĂ, Istoria literaturii române moderne. Întâii poeți munteni*, Cluj, 1923, VII + 318 p. în 8°; *D. A. BĂDĂREU, O sută de ani de naturalism în România*, Iași, 1930, 205 p. în 8°.

REVOLUȚIILE DELA 1848

*„Unicul dor al vieții mele e să-m
văd națiunea fericită, pentru care,
după puteri, am luptat până acuma”.*
(Testamentul lui Avram Iancu,
1850).

Ideile naționaliste precum și ideile de reformă socială care se manifestaseră până acum în literatură, au avut prilejul unei aplicări politice prin revoluțiile din 1848. Zicem „revoluțiile”, iar nu revoluția, fiindcă, de fapt, au fost trei: una în Moldova, alta în Muntenia, a treia în Ardeal. Ele n’au izbucnit în același timp și n’au avut același program, de aceea nici n’au reușit, până în cele din urmă. În Moldova, mișcarea n’a fost îndreptată, la început, de loc împotriva Regulamentului Organic, dimpotrivă, pe când în Muntenia desființarea lui a format un punct de căpetenie al răsculașilor; în Ardeal, s’a cerut recunoașterea națiunii române ca egal îndreptățită cu celelalte și s’a luptat împotriva unirii cu Ungaria.

Inercarea de revoluție din Moldova. În dimineața zilei de 27 Martie, are loc la Iași, într’un hotel, o întrunire a tinerilor naționaliști și reformatori, la care iau parte însă și alte persoane: boieri mari și mici, negustori și cântăreți liberi profesioniști. Se redactează un memoriu în 35 de puncte care, începând prin „sfânta păzire a Regulamentului (Organic!) în tot cuprîsul său, fără nici o răstălmăcire”, cuprinde, între altele: „grabnica îmbunătățirii a stării locuitorilor săteni”, îmbunătățirea administrației (justiție, armată, finanțe), reforma școlară, ridicarea cenzurei, în-

N
 ființarea unei gărzi cetățenești și disolvarea Obșteștei Adunări ca una ce fusese aleasă ilegal. O delegație se prezintă lui Mihail Sturdza care, pentru moment, se preface a primi cele mai multe dintre cereri, dar, pe urmă, ordonă arestarea căpeteniilor mișcării. O parte dintre ei sunt surghiuniți peste Dunăre, în Turcia, alții trec în Bucovina. Printre aceștia din urmă se aflau Alexandru Cuza, viitorul domn, Costache Negri, Dimitrie Canta, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Manolache Costache Epureanu, frații Rossetti, frații Sion, într'un cuvânt cei mai de seamă tineri ai Moldovei. Curând după aceea sosi și Mihail Kogălniceanu, care nu fusese amestecat în mișcare, dar care avusese un conflict cu fiul lui Mihail Sturdza și trebuise să părăsească țara. Cu toții sunt prietenește primiți de familia Hurmuzaki în a cărei casă, la Cernăuți și apoi la moșie, la Cernauca, ei află ospitalitatea cea mai aleasă. Aci, în urma consfăturilor avute, și cu ajutorul gazdei, scot refugiații Gazeta Bucovinei în care Mihail Kogălniceanu publică în August 1848 *Dorințele partidei naționale*, noul program al tineretului moldovean, naționalist și revoluționar. Acest program, în 36 de puncte, se deosebește mult de cererile revoluționarilor din Martie; mai întâi, el e împotriva Regulamentului Organic și a protectoratului străin care „nu poate în niciun chip face fericirea țării”; se cere apoi: autonomia Moldovei, egalitatea civilă și politică a tuturor cetățenilor, adunare alcătuită din reprezentanții tuturor stărilor sau categoriilor sociale, garantarea libertății și a domiciliului, instrucție gratuită, renunțarea, din partea boierilor, la privilegii, la scutirea de contribuții și la robii țigani, desființarea clăcii și — fapt foarte important — *Unirea Moldovei cu Muntenia*.

Veste
Revoluția în Muntenia. În Muntenia, revoluția s'a bucurat, dela început, de mai mult succes decât în Moldova; una din cauzele a avut concursul a o parte din administrație și armată. În timpul domniei lui Gheorghe Bibescu se formaseră mai multe societăți politice, cum era aceea intitulată *Dreptate-Frăție*. Din ele făceau parte tinerii naționaliști, dintre care mulți studiaseră în străinătate, mai ales la Paris. În capitala Franței izbucnise revoluția la începutul anului 1848; conducătorii ei făgăduiseră spri-

jin tinerilor munteni, în cazul când se vor ridica împotriva asupritorilor.

Poetul *Lamartine*, ministrul de externe al guvernului revoluționar francez, era protectorul societății studenților români la Paris; *Ledru-Rollin*, ministrul de interne al aceluiași guvern și remarcabil orator de masă, era un adevărat „idol” al tineretului român din capitala Franței. O oarecare influență asupra acestui tineret a exercitat și istoricul *Louis Blanc*, unul dintre teoreticienii socialismului, ministru și el, pentru scurt timp, în guvernul revoluționar francez. Un prieten activ și devotat a fost *Paul Bataillard*.

Mișcarea izbucni în țară, în ziua de 9 Iunie, la Izlaz, în județul Romanați, ale cărui autorități, civile și militare, erau de partea revoluționarilor. Se citi proclamația, în 22 de articole, alcătuită într'un stil grandilocvent și mistic, de Ion Eliade Rădulescu, în care se prevedea, între altele: înlăturarea protectoratului străin, egalitatea drepturilor politice, suprimarea rangurilor sociale, împroprietărirea țăranilor, emanciparea mânăstirilor închinată locurilor sfinte, desființarea robiei. Nu se vorbea de unirea Principatelor. În aceeași zi, la București, trei tineri trag cu pistolul asupra lui Gheorghe Bibescu: acesta scapă însă numai cu spaima, epoletul oprind glonțul. Peste două zile, la 11 Iunie, mulțimea, condusă de Ion Brătianu, se strânge în jurul palatului; văzând aceasta, Bibescu iscălește noua constituție ce-i fusese prezentată și numește un guvern din rândul revoluționarilor. În fața însă a protestului consulului rus care părăsește capitala, el se teme de urmările actului său și, în ziua de 14 Iunie, abdică, trecând în Ardeal. Puterea rămâne astfel pe seama unui *Guvern provizoriu* din care făceau parte, între alții, Eliade, frații Ștefan și Alexandru Goleșcu, Neculai Bălcescu, C. A. Rosetti, Cristian Tell și Ion Brătianu. Acest guvern trimite emisari în străinătate, spre a fi recunoscut de către statele europene. Astfel, Ion Ghica e trimis la Constantinopol, Alexandru Goleșcu la Paris, Dimitrie Brătianu, frate cu Ion, la Viena, iar Ion Maiorescu la Frankfurt pe Main unde se ținea tocmai o dietă a statelor germane. În același timp, guvernul provizoriu ia și câteva măsuri interne, între care desființarea robiei. Se formează totdeodată și o comisie mixtă, cu delegați de ai boierilor și ai țăranilor care să facă propuneri pentru împroprietărire; necesitatea acesteia e recunoscută în principiu; nu se

Fondul se datoresc lui Băkes. ca! In special act. 13 sep la ungu: pe teren tăvaut!

3

A abdicat în ziua de 13 Iunie (date act. lui și date înregistrații). In procl. gu. venim să se spună că a abdicat la 14 Iunie!

fuse
în 5 din
Mac hoinis
L. G. 1!

a fi expropriată și *prețul*; după discuții lungi și infructuoase, comisia a fost disolvată, guvernul anunțând că va veni cu un proiect de lege care să soluționeze chestiunea. Precipitarea evenimentelor n'a mai îngăduit-o însă.

Intr'adevăr, Rușii intervin la Poartă spre a se restabili ordinea: aceasta trimite pe *Suleyman Pașa* care e bine primit însă; guvernul provizoriu demisionează; în locul lui se alege o *locotenență domnească*, alcătuită din trei membri ai fostului guvern, *He-liade*, *Nicolae Golescu* și *Cristian Tell*; era deci cam același lucru. Rușii obțin atunci rechemarea lui *Suleyman* și trimiterea unei alte persoane mai energice. Intre timp, se produce în București un gest simbolic: revoluționarii ard, în dealul Mitropoliei, după ce-l purtaseră cu alaiu și cu bocete prin oraș, exemplarul oficial al Regulamentului Organic precum și pe acela al Arhondologiei, adică al cărții care cuprindea numele tuturor boierilor (6 Septembrie 1848). Peste o săptămână, la 13 Septembrie, noul comisar al Turcilor, *Fuad Pașa*, intră însoțit de o armată, în București. Locotenența domnească e disolvată; în locul ei, este numit un caimacan, *Constantin Cantacuzino*, din partida reacționară; căpeteniile revoluției sunt arestate și apoi surghiunite, peste graniță. Cu prilejul intrării trupelor turcești în capitală are loc, în Dealul Spirei, o ciocnire sângeroasă cu pompierii; aceștia, provocați fiind, se apără cu vitejie; cad morți și răniți de ambele părți, până când comandantul turc, dându-și seama de greșeala făcută, ordonă alor săi să înceteze focul.

Rușii, pe de altă parte, intră și ei cu armata în țară; la 15 septembrie e trecut Milcovul; peste câteva zile, tabăra e așezată la Colentina și o jumătate a Bucureștilor e ocupată de armata Țarului, în timp ce în jumătatea cealaltă poruncesc Turcii. În felul acesta e înăbușită revoluția din Muntenia.

vezi actul, în p. 103. în Muntenia
Alași și Rada O parte apreciabilă dintre revoluționarii munteni, în frunte cu *Grigore Serurie* și *Gheorghe Giurescu*, fu exilată la Brussa, în Asia Mică. O altă parte, *Golescu*, *mai numeroasă*, cuprinzând și pe *Ion Brătianu* și *C. A. Rosetti*, izbuti să ajungă în Franța, la Paris, unde desfășură o întinsă activitate de propagandă în favoarea cauzei românești. „Moldovalahii“ („les Moldovalagues“) ajunseră astfel cunoscuți în tot apusul.

Revoluția din Ardeal. În Ardeal, mișcarea a durat mai mult și a avut un caracter mai sângeros. Ungurii, profitând de faptul că în acest an, 1848, izbucnesc mai multe răscoale în cuprinsul împărăției austriace și anume la Viena, în Italia și în Boe-

mia, se ridică și ei sub conducerea lui *Ludovic Kossuth* și proclamă Ungaria independentă ; totdeodată hotărăsc anexarea Transilvaniei la noul stat maghiar. Românii nu puteau admite, evident,

Fig. 161 — Avram Iancu, sufletul mișcării dela 1848 în Ardeal. După un tablou făcut în 1850. (D. P.).

acest lucru ; pe de altă parte, voiau drepturi egale cu ale celorlalte naționalități din Ardeal. De aceea, ei hotărăsc, la rândul lor, convocarea unei mari adunări în care să se discute toate proble-

mele care-i priveau. Adunarea se ține într'adevăr, în ziua de 3/15 Mai 1848, lângă Blaj, pe o câmpie întinsă care de atunci s'a numit *Câmpia Libertății*; erau de față vreo 40.000 de oameni, veniți din toate părțile Ardealului, în frunte cu preoții și cărturarii lor. Printre aceștia se aflau *Simion Bărnuțiu* care a și ținut o cuvântare documentată, dar în limba cultă a vremii, împestrită cu latinisme, pe care n'o prea înțelegeau țărani, apoi tinerii *Avram Iancu*, de fel din Vidra de sus (vezi fig. 161), și *Ion Buteanu* care grăiau acestora simplu și întrebuițând comparații înțelese de toți.

Iancu venise cu muntenii lui, îmbrăcat în costum național, cu șerpar lat și cu pistoale la brâu. Era om voinic, înalt, cu părul negru; imediat a fost remarcat de mulțime. Avea numai 24 de ani — de altfel toți conducătorii mișcării au fost oameni tineri — și urmase dreptul. Erau de față și câțiva tineri din Principate, între care Alexandru Cuza și Alecu Russo; acesta din urmă povestește cum vorbeau mulțimii Ion Buteanu și Avram Iancu. Primul zicea: „Ungurii vreau Unio¹⁾. Știți ce vrea să zică Unio? Vrea să zică că până acum, ei ne-au încălecat pe păr și acum vrea să ne pue șaoa în spinare. Al doilea striga: Uitați-vă pe câmp, Românilor! Suntem mulți ca cucuruzul brazilor, suntem mulți și tari că Dumnezeu e cu noi“.

În urma cuvântărilor ținute, se votează o rezoluție în patru puncte prin care „nația română se declară și se proclamă... de sine stătătoare și... parte întregitoare a Transilvaniei, pe temeiul libertății egale“, și „depune jurământul de credință către împărat și către patrie“. A doua zi, se *desvoltă această rezoluție*, cerându-se reprezentarea proporțională în toate ramurile de conducere și în administrația țării, libertatea presei și a întrunirilor, școli de tot felul și o universitate, etc. Se protestează apoi solemn împotriva unirii cu Ungaria, făcută fără consultarea Românilor.

Ceva mai târziu, la sfârșitul lui Iunie, se strâng și Români din Banat, sub conducerea lui *Eftimie Murgu*, care studiasse de asemenea dreptul, și votează și ei o rezoluție în opt puncte, cerând egala îndreptățire.

Evident, Ungurilor nu le conveneau aceste mișcări și ei își închipue că le pot opri prin teroare. Sunt împușcați și spânzurați zeci de țărani români și mai mulți cărturari, ceea ce are ca urmare acte asemănătoare din partea alor noștri. Regimintele austriace

1) Adică unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Constituirea din 4 Martie 1849 a fost suspendată de către
Împăratul Francisc Iosif I prin patentul imperial din 31 Dec.
1851

E. A. Bich, Handbuch REVOLUȚIA ÎN ARDEAL 437
des Landes- und Provinzialverfassung, Sibiu, 1857, p. 298.

din Transilvania sunt bătute de Unguri și aceștia ocupă o bună parte a țării; numai în Munții Apuseni ei nu pot pătrunde, deoarece aci stau de pază Moții; au loc mai multe lupte, la Abrud, la satul Fântânele și la Ponorul în care Ungurii sunt bătuți și respinși. Avram Iancu era sufletul rezistenței; el avea comanda supremă asupra tuturor cetelor de Moți; organizarea acestora voia să imite organizarea legiunilor romane, cu prefecti, tribuni, centurioni. Doi dintre cei mai buni colaboratori ai lui Iancu, Buteanu și Dobra, fură prinși pe neașteptate de către Unguri și executați; rezistența însă nu slăbi și până la urmă Munții Apuseni rămaseră o cetate neînvingătoare.

Austriacii, văzând că nu pot răzbi singuri și că vor fi înfrânți, chemară în ajutor pe Ruși. Armatele acestora sosesc într'adevăr în Ardeal și la satul Șiria, în apropiere de Arad, zdrobesc pe răsculații unguri (August 1849). Kossuth și alți conducători fug în Turcia; o sumă sunt prinși și spânzurați.

Românii fuseseră credincioși împăratului; răsplata nu fu însă la înălțimea sacrificiilor făcute și mai ales, ea întârzie. Se înființă — ce e drept — o mitropolie a Românilor uniți, în 1853; aceea a ortodocșilor urmă abia la finele lui 1863; iar înregistrarea sau „inarticularea“, cum se spunea pe atunci, recunoașterea adică a Românilor ca națiune a Ardealului, recunoaștere făcută prin constituția dată de împăratul Franz-Iosif la 4 Martie 1849 — avu loc abia în 1863, când se întruni, la Sibiu, Dieta Ardealului. Mulți dintre urmașii celor căzuți în lupte fură lăsați în voia soartei. Avram Iancu, desamăgit, refuză orice răsplată pentru el; mai mult chiar, vine în conflict cu autoritățile împărătești care îl umilesc și-l tratează în mod nevrednic, (a fost ținut la Alba Julia în aceeași închisoare în care fuseseră închiși Horia, Cloșca și Crișan). Deprimat și bolnav, mintea lui, în curând, se întunecă. Rătăcește, cântând doine din fluier, încă mulți ani prin Munții Apuseni; mormântul lui se află la Tebea, sub un gorun bătrân, numit gorunul lui Horia. Alături e mormântul lui Buteanu.

Printre cei executați de Unguri cu prilejul revoluției a fost și pastorul sas Ștefan Ludwig Roth (1796—1849), un prieten al nostru. Acesta se făcuse vinovat de faptul că spusese Ungurilor în față și, mai mult, *tipărise* chiar, o seamă de *adevăruri* dureroase sub raportul politic, demografic și lingvistic. Intre altele, în broșura intitulată „Der Sprachkampf in Siebenbürgen (Lupta pentru

limbă în Transilvania), afirmase: „A decreta o limbă ca limbă a țării nu e nevoie! Căci o asemenea limbă există! Ea nu e limba germană, dar nici cea maghiară, ci *limba română*... Toți au această convingere! Când cineva vorbește de o limbă comună a țării, *credem că nu se poate concepe alta decât limba română*“. Ungurii exasperați de adevărurile spuse și de faptul că, fără teamă, desvelise în fața lumii făptura lor politică și morală, au condamnat la moarte pe pastorul Ștefan Ludwig Roth și l-au executat, la Cluj, în 1849.

Fig. 162 — Grigore Ghica, domnul Moldovei (1849—1856).
Pictură în ulei, contemporană. (D. P.).

*cred că nu e
fr. ghica!
cf. Rouman!*

Convenția dela Balta Liman. Barbu Știrbey și Grigore Ghica. Rusia și cu Turcia, după ce ocupară ^{elvoțiană} Principatele, încheiară Convenția dela Balta Liman (pe malul Bosforului) la 1 Mai 1849, hotărînd ca domnii să fie numiți pe șapte ani — tot

numai de data aceasta — iar Adunările Obștești să se suspende, creându-se, în locul lor, divanuri restrânse. În Muntenia fu numit *Barbu Știrbey*, iar în Moldova *Grigore Ghica* (vezi fig. 162). Amândoi erau oameni culți, iubitori de țară și buni gospodari. În timpul lor se aduseră îmbunătățiri învățământului, armatei, administrației în genere, se mai ușură starea țărănimii, se înfrumusețară orașele. Legăturile între cele două țări se strâng; domniile erau în foarte bune relații: Grigore Ghica consulta adeseori pe Știrbey pentru măsurile pe care voia să le ia. În timpul stăpânirii lor, izbucni războiul Crimeii, care avu urmări însemnate asupra țărilor noastre.

BIBLIOGRAFIE

Inercarea de revoluție din Moldova. N. CARTOJAN, *Pribeția lui M. Kogălniceanu în Bucovina la 1848*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916, p. 59—68.

Revoluția din Muntenia COLESCU-VARTIC, *Zile revoluționare*, București, 1898, VIII + 500 p. în 8°; OLIMPIU BOIȚOȘ, *Paul Bataillard et la révolution roumaine de 1848*, Paris, 1930, 159 p. în 8°; OLIMPIU BOIȚOȘ, *Raporturile Românilor cu Ledru-Rollin și radicalii francezi în epoca revoluției dela 1848*, București, 1940, 283 p. în 8°; G. FOTINO, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești, Boierii Golești*, București, 1939, 4 vol. în 8°.

Revoluția din Ardeal. N. BUTA, *Câteva informațiuni și considerațiuni asupra tinereței lui Avram Iancu*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 323—338; SILVIU DRAGOMIR, *Avram Iancu*, București, 1924, 141 p. în 8° (din publicațiunile Casei Școalelor); I. LUPAȘ, *Avram Iancu*, Cluj, 1924, 64 p. în 8° (Extras din *Anuar. Ist. Cluj*, 1924); N. BUTA, *Avram Iancu și epoca sa*, Cluj, 1924, 112 p. în 8°; SILVIU DRAGOMIR, *Ion Buteanu, Prefectul Zarandului în anii 1848—49*, București, 1928, 156 p. în 8°.

Se va adăoga studiul lui S. Dragomir despre revoluția del 1848 în Ardeal. (Opera fundam. mentală!). și Jean R. Roullet, Une épique. in Anuar IV, 1926

S. Dragomir, N. Buteanu în Ardeal în Anuar IV, 1-34.
V. Keteș și B. Bănt (fișă de lectură)

UNIREA PRINCIPATELOR

„Dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea hotărîtă de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare, este Unirea Principatelor într'un singur stat“.

(Din propunerea de unire citită de Mihail Kogălniceanu în Divanul Ad-hoc al Moldovei).

Războiul Crimeii și Tratatul dela Paris. Războiul Crimeii, numit astfel după peninsula Crimeii unde s'au dat luptele, a avut drept *pretext* o chestie de ordin religios : stăpânirea lăcașurilor deia Locurile Sfinte (Ierusalim și Betleem), pe care și le disputau atât ortodocșii, sprijiniți de Țar, cât și catolicii, susținuți de Franța. *Motivul adevărat* era însă dorința Rusiei de a ajunge la Constantinopol și la strâmători, al căror acces fusese interzis flotelor sale de războiu prin tratatul dela Londra (1841), de a sfărâma imperiul turcesc a cărui decădere dura de mai mult și care ajunsese să fie numit „omul bolnav“. Așa se explică de ce marile puteri europene — Franța și Anglia mai întâi, Austria apoi — văzând intenția Rusiei, au sărit în ajutorul Turciei. Războiul a izbucnit în anul 1853 ; armatele Țarului se grăbiră să ocupe Principatele și să ajungă la Dunăre. Luptele trebuiau să se poarte în Dobrogea, unde trupele franco-engleze și debarcaseră ; din cauza boalelor însă, în special a frigurilor — erau bălți numeroase — teatrul de operațiuni fu mutat în Crimeia. Rușii fură siliți să se retragă din țările noastre ; în locul lor veniră Austriacii care încheiaseră, la

1 Iunie 1854, un tratat în sensul acesta cu Turcii. În Crimeia, s'au dat lupte sângeroase, în jurul oraşului *Sevastopol*, în special la *Alma* — unde biruiră Francezii, — la *Balaklava* şi la *Inkerman* — unde Englezii suferiră pierderi mari. Iarna, foarte geroasă, aduse o stagnare a ostilităţilor ; epidemiile secerară şi ele un mare număr de soldaţi. În primăvară, luptele reîncepură ; armata aliaţilor spori prin contingentul trimis de regatul Sardiniei care intra şi el în războiu. În cele din urmă, Sevastopolul căzând — reduta principală, a Malakoff-ului, fusese luată cu asalt de Francezi — Ruşii fură siliţi să facă pace. Ea s'a încheiat prin tratatul dela Paris (30 Martie 1856) care cuprinde următoarele puncte privitoare la noi : 1) Ni se dau trei judeţe din Basarabia, anume Cahul, Ismail şi Bolgrad ; scopul acestor măsuri era să împiedece Rusia de a mai fi stăpână pe gurile Dunării ; 2) Protectoratul rusesc e înlăturat, Principatele rămânând numai sub suzeranitatea Porţii, dar cu garanţia marilor puteri europene. 3) Regulamentele Organice vor fi revizuite, potrivit cu dorinţele Românilor. În acest scop se va convoca, în fiecare Principat, câte un Divan Ad-hoc, reprezentând toate clasele societăţii. Dorinţele acestor divanuri vor fi examinate de puterile europene şi rezultatul final exprimat printr'o *Convenţie* care se va încheia tot la Paris. În timpul consultării divanurilor Ad-hoc, Principatele vor fi conduse de câte un caimacam, adică locţiitor de domn (Barbu Ştirbey şi Grigore Ghica fuseseră numiţi pe şapte ani şi termenul se împlinea tocmai¹⁾). 4) În sfârşit se mai prevedea libertatea navigaţiei pe Dunăre şi neutralitatea Mării Negre. Prin tratatul dela Paris, Rusia primi o lovitură grea.

Ideia Unirii. Divanurile Ad-hoc. Indată ce se ştiu de hotărârile tratatului, în Principate începură pregătirile în vederea divanurilor. Curentul pentru unire crescuse mult în ultimul timp : lumea îşi dădea seama că numai astfel se va putea păşi temeinic pe calea progresului politic, se va putea forma un stat care să ajungă independent şi puternic. Ideea unităţii neamului nostru, ca origine, limbă, credinţă şi obiceiuri nu era de dată recentă :

1) În timpul războiului Crimeii, ambii domni trebuiseră să părăsească tronurile lor ; se înapoiară însă, după ce Principatele fură ocupate de Austriaci.

ea apăruse mai întâi în operele cronicarilor din veacul al XVII-lea, fusese întărită apoi prin studiile învățaților din școala ardeleană. Ideea *unității politice* începuse și ea să apară de pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Tudor Vladimirescu, într'o scrisoare adresată, la 5 Aprilie 1821, boierilor, le spune să ia legătură „cu dumnealor boierii moldoveni, ca unii ce sântem de un neam, de o lege și sub aceeași stăpânire și ocrotiți de aceeași putere“. În consecință, adăogă Tudor, „urmează să știm cele ce se fac acolo, să le vestim acestea de aici ca, fiind la un gând și într'un glas cu Moldova, să putem câștiga, deopotrivă, dreptățile acestor principaturi, ajutându-ne unii pe alții“. Am arătat într'unul din capitolele precedente că Regulamentul Organic cuprinde un articol în care se afirmă necesitatea unirii. Incă în ¹⁸³⁹1842, tinerii din Muntenia ~~afec~~ ~~șeră~~ tronul acestei țări lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei, care ~~ca~~ voise să primească însă. Am văzut apoi că printre punctele partidei naționale din Moldova, publicate de Kogălniceanu în 1848, era și *Unirea Principatelor*: în timpul lui Barbu Știrbey și Grigore Ghica, ideea pătrunsese adânc în spirite; domnii înșiși, fără să țină seamă de interesele lor personale, o susțineau. Astfel, cel dintâi, într'un memoriu din 1855, trimis marelui vizir, spune: „Pentru a fi... interpretul credincios al opiniei publice, trebuie să adăogăm că dorințele unanime ale Valaho-moldovenilor chiamă unirea celor două Principate sub un singur cap, chiar dacă acesta ar trebui să fie luat în una din familiile princiare din străinătate, ceea ce ar cruța cu adevărat o țară ce a suferit atâta de încercările alegerilor și preferențelor“. Iar Grigore Ghica, într'un memoriu trimis conferinței de pace dela Paris, la sfârșitul războiului Crimeii, cere de asemenea, în chip hotărât, Unirea. Mulțumindu-i pentru acest gest, divanul Moldovei declară: „Măria Ta ai pregătit calca către mântuirea țării noastre, căci ai sprijinit și ai pledat înaintea areopagului european întrunirea Principatelor, principiu de mărire, de glorie și de temeinică așezare a acestei țări“.

Erau însă și forțe care se opuneau Unirii: erau statele vecine, Austria și Turcia. Austria își dădea seama că odată Principatele unite, ele vor fi un neconținut punct de atracție pentru Românii de peste munți, care, în cele din urmă, se vor uni și ei, formând un singur stat național, după cum s'a și întâmplat; Tur-

se gândesc
să se facă
mulțumiri
tinerii
în cauză
Al. J. J. J.
va fi de
lui Mihail
Știrbey, domn
al Moldovei.
Acesta cere
și al unirea
și al unirea
ca un obiect
Muntenia
făcând
arând
dormul ei.
of. unimul
1947-48

și Hunyadi
XVII 732-v.

cia, pe de altă parte, simțea bine că Muntenia și Moldova unite vor avea altă putere și altă autoritate, nu vor mai putea fi deci tratate ca până atunci. Nu e de mirare prin urmare că atât Austria cât și Turcia au făcut tot ce le-a stat în putință ca să împiedece exprimarea liberă a Divanurilor Ad-hoc. În Muntenia nu se putea interveni, deoarece aici caimacamul, Alexandru Ghica, fostul domn, înțelegea să-și facă cinstit datoria și apoi la București era și o comisie a marilor puteri, trimisă să supravegheze operațiile electorale. În Moldova însă, unde atât primul caimacam, *Toderișă Balș*, mort curând după numire, cât mai ales cel de al doilea, *Nicolae Vogoride*, erau contra unirii, se făcură mari samavolnicii. Partizanii unirii fură arestați, scoși din funcții, foarte mulți fură șterși din listele de alegători sau opriți să vină la vot, așa încât rezultatul ieși falsificat.

Astfel din 2000 de proprietari mari ai Moldovei, au fost înscrși numai 350; din peste 20.000 de proprietari mici, numai 2264; din liberii profesioniști, numai... 11; din negustori și meșteri, numai 1190, în loc de 11.000 câți erau în realitate. În total, pentru orașeni și proprietari rurali, numai 4658, în loc de 40.000. În ce privește pe țărani, au fost trecuți 167.000, dar cum ei votau prin delegați, numele delegaților fură lăsate *în alb* spre a fi completate de guvern cu cine voia, deci cu persoane ostile unirii.

Protestul indignat al partizanilor unirii — așa, de pildă, maiorul Alexandru Cuza, ispravnicul, adică prefectul, de Covurlui își dădu în mod răsunător demisia — precum și intervenția puterilor europene, în special aceea energetică a Franței, — al cărei consul din Iași, *Victor Place*, ne apăără cu căldură — anulară însă această alegere; se făcu alta nouă, corectă, și, de data aceasta, partizanii unirii ieșiră în imensă majoritate.

Impăratul Napoleon al III-lea se dovedi, cu acest prilej, un mare prieten și susținător al nostru. În schimb, Anglia nu ne-a fost favorabilă, ci a sprijinit punctul de vedere turcesc. A trebuit ca Napoleon al III-lea să aibă o întrevvedere la Osborne cu regina Victoria; și încă nu putu obține adesiunea decât la o mică parte din dorințele noastre; se hotărî anume că va fi o unire vamală, militară și judecătorească *dar cu doi domni și două guverne separate*.

Divanurile Ad-hoc, odată alese, ținură mai multe ședințe; în cea

de a șaptea a divanului moldovean, la 7 Octomvrie 1857, se formulară dorințele noastre. Expunerea de motive, citită de Mihail Kogălniceanu, cuprinde următorul pasaj, caracteristic : „Luând în privire că dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea hotărâtă de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare, este *Unirea Principatelor într'un singur stat*, o unire care este firească, legiuită și neapărată, pentru că în Moldova și în Valahia suntem același popor, identic ca nici unul altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, același istoric, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeieri și aceleași speranțe, aceleași trebuințe de îndestulat, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfârșit, aceeași misie de împlinit“, pentru toate aceste motive, Divanul Ad-hoc, cu 81 de voturi pentru și numai 2 contra, cere :

1) „Respectarea drepturilor Principatelor și în deosebi a autonomiei lor, în cuprinderea vechilor lor capitulații încheiate cu Inalta Poartă în anii 1393, 1460, 1511 și 1634. sub

2) Unirea Principatelor într'un singur stat cu numele de România.

3) Prinț străin cu moștenirea tronului, ales dintr'o dinastie domnitoare ale Europei și ai cărui moștenitori să fie crescuți în religia țării.

4) Neutralitatea pământului Principatelor.

5) Putere legiuitoare încredințată unei Obștești Adunări, în care să fie reprezentate toate interesele nației.

Toate aceste sub garanția colectivă a Puterilor care au sub scris Tratatul de Paris“.

Convenția dela Paris. Țara își exprimase dorințele ei ; rămânea acum să se rostească și Puterile mari europene. Opinia publică din Apus, în special a Franței, ne sprijinea ; Moldovalahii erau bine cunoscuți prin propaganda pe care o făcuseră exilații dela 1848, prin numeroasele broșuri și lucrări pe care le tipăriseră aceștia și prietenii lor din străinătate.

Exilații izbutiră într'adevăr să-și facă puternice legături în lumea intelectuală și politică din Paris. Printre Francezii care ne-au ajutat, publicând lucrări favorabile nouă și ostile dușmanilor noștri sau militând în favoarea noastră, se cuvine să fie pomeniți în primul rând *Jules Michelet*, pe atunci în plină strălucire și *Edgar Quinet*, amândoi profesori la Collège de France, apoi *Paul Bataillard*, *Elias Regnault* și *Thibault-Lefevre*. Cel dintâi era prieten cu C. A. Rosetti, cel de al doilea ținea în căsătorie pe o româncă, fiica lui Gh. Asaki. Bataillard a scris studiul „*Les Principautés Danubiennes*“, apărut în 1850, Regnault a publicat lucrarea „*Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*“ cu o notă hotărât ostilă Rusiei iar Thibault-Lefevre s'a ocupat de finanțele Munteniei (*Les finances de la Valachie, 1855*).

Printre cei care ne simpatizau era și *Cavour*, marele om de stat italian ; acesta urmărea, de altfel, același scop pentru țara sa. În Napoleon al III-lea aveam, după cum am arătat, susținătorul cel mai puternic. Totuși, din cauza celor fixate la Osborne, soluția dată de Puterile europene, fu o soluție de mijloc. Prin *Convenția* prevăzută de tratatul dela Paris și care se încheie în acest oraș, în ziua de 19 August 1858 (stil nou), se hotărîră următoarele : Muntenia și Moldova vor purta numele de *Principatele Unite*, va exista o *Comisie Centrală*, cu sediul la Focșani, care va pregăti legile ; va exista, de asemenea, tot la Focșani, o *Curte de Casație comună* ; armatele vor primi o organizație identică, spre a forma, la nevoie, una singură. În schimb, fiecare țară își va avea domnul ei, ales dintre cetățenii, în a doua generație, care îndeplinesc anumite condiții : de vârstă — minimum 35 de ani — de avere — minimum 3000 de ducați venit anual — și de rang social — să fi ocupat funcțiuni publice timp de zece ani sau să fi făcut parte din Adunare. Domnul va cârmui cu ajutorul miniștrilor care vor fi răspunzători ; va exista o Adunare legislativă ; toți cetățenii vor fi *egali în fața legilor* : privilegiile și rangurile de boierie se desființează. [Prin această Convenție care devine *Noua Constituție* a țărilor noastre, Regulamentul Organic încetează de a mai exista.] *Une în toate dispozițiile lui ! Chiar Convenția se referă la el - vezi art. privind activitatea Comisiei Centrale !*

Unirea (24 Ianuarie 1859). Urma acum să se facă alegerea noilor domni. În Moldova erau doi candidați : *Mihail Sturdza*, fostul domn, și fiul său *Grigore* care servise în armata turcească sub numele de *Muhlis Pașa*. Partida Națională, adică a celor care voiau unirea, nu se fixase încă, până în seara zilei de 3 Ianuarie.

Fig. 163 — Alexandru Ioan Cuza, după o stampă contemporană. Uniforma imită uniforma armatei franceze. (D. P.).

asupra unei candidaturi ; în acea seară, întrunindu-se, se pronunță numele colonelului Alexandru Cuza — fusese înaintat, între timp, în grad — a cărui demisie, sub Vogoride, făcuse o foarte bună impresie ; el fu imediat acceptat de unanimitatea celor de față. Deputații care sprijiniseră până atunci pe Grigore Sturdza, văzând că acesta e respins dela candidatură din cauza rangului pe care-l avusese în armata turcă, se pronunțară și ei tot pentru Cuza. Ceea ce avu drept urmare și azeziunea deputaților care sprijineau pe Mihai Sturdza. Astfel, colonelul Alexandru Cuza fu proclamat, cu unanimitate, domn al Moldovei, în ziua de 5/17 Ianuarie 1859.

În Muntenia se vorbea, la început, de Gheorghe Bibescu și de Barbu Știrbey ; după alegerea din Moldova, începu să circule însă și numele lui Cuza. Curentul pentru acesta din urmă crescuse necontenit și în ziua alegerii (24 Ianuarie /5 Februarie) el întruni, într'un mare entuziasm, unanimitatea voturilor. Convenția dela Paris hotărâse să fie câte un domn în fiecare țară ; nu precisase însă că nu poate fi una și aceeași persoană. Prin îndoita alegere a lui Cuza, înaintașii noștri știură deci să împace textul Convenției cu dorința țării întregi. Astfel, lupta pentru Unire înregistră un succes hotărâtor.

BIBLIOGRAFIE

Războiul Crimeii și Tratatul dela Paris. JACQUES ANCEL, *Manuel Historique de la Question d'Orient (1792—1923)*, Paris, 1923, 336 p. în 8°.

Ideea Unirii *Divanurile Ad-hoc și Convenția dela Paris.* I. BREAZU, *Edgar Quinet et les Roumains*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1927, p. 211—403. W. G. EAST, *The Union of Moldavia and Wallachia 1859. An Episode in diplomatic History*, Cambridge, 1929, IX + 220 p. în 8° ; N. CO-RIVAN, *Din activitatea emigranților români în apus (1853—1857)*, București, 1931, 170 p. în 8°.

Unirea. T. W. RIKER, *The making of Roumania, A study of an international problem 1856—1866*, Oxford-London, 1931, VIII + 592 p. în 8° ; M. EMERIT, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, București, 1931, 193 p. în 8° ; CONST. C. GIURESCU, *Glasul din vremea Unirii*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 120—128.

DOMNIA LUI CUZA VODĂ

„Eu voesc să fie bine știut că nicio dată persoana mea nu va fi o împiedecare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui”.

(Mesajul prin care Alexandru Cuza deschide sesiunea Camerei, la 4 Decembrie 1865).

Inceputul domniei lui Cuza. Unirea completă. Austria protestă împotriva actului dela 24 Ianuarie și se gândea chiar să ocupe țările noastre ; din fericire însă, tocmai atunci izbucni războiul cu Italia și cu aliata acesteia Franța, și armatele ei fiind învinse, lucrul nu mai avu nicio urmare. Turcii, deși ostili, trebuiră și ei până la sfârșit, să recunoască faptul împlinit ; ei adăogară totuși că o fac numai pentru timpul cât va domni Cuza ; așa spusese și reprezentanții celorlalte cinci puteri europene, în conferința care se deschise la Paris, la 26 Martie (7 Aprilie) 1859, îndată după unire. Desvoltarea ulterioară a evenimentelor luă însă acestei restricțiuni orice valoare.

Domnia lui Alexandru Cuza a ținut numai șapte ani de zile, dar a fost una din cele mai rodnice ale istoriei noastre. Aceasta se explică mai întâi prin firea domnului, prin însușirile lui ; apoi prin faptul că a găsit și un sfetnic de seamă, Mihail Kogălniceanu, care i-a înțeles gândurile și i-a ajutat să le realizeze (vezi fig. 164). Cuza a fost un mare patriot, punând întotdeauna interesele și nevoile țării mai presus de ale sale, făcând întotdeauna abstracție de

persoana sa. Tot ce era național, tot ce privea neamul, a găsit la el înțelegerea cea mai deplină ; de aceea, e natural ca el să se fi gândit și la Românii din Ardeal și la cei din Basarabia și la aceia din Macedonia.

Fig 164 — Mihail Kogălniceanu, sfetnicul cel mai de seamă al lui Alexandru Ioan Cuza. Dedesupt, iscălitura lui. (D. P.).

Complet desinteresat, ca mulți de altfel din generația lui, Cuza n'a căutat să facă avere cât a fost domn ; chestiunile materiale nu-l preocupau ; așa se explică poate și faptul că n'a dat toată atenția

laturii financiare care e un aspect mai puțin luminos al domniei lui. Chipeș, înzestrat cu un deosebit farmec personal, Cuza câștiga dela început și făcea impresie asupra mulțimii. Avea o inteligență vie știa să dea întotdeauna, într'o formă aleasă, răspunsul care trebuia. Iubea poporul și a luptat pentru ridicarea lui. A făcut foarte mult pentru țărănime, și n'a uitat nici pe orașeni; adesea, îmbrăcat în haine străine, cutreiera târgul spre a-și da seamă, la fața locului, de starea adevărată a lucrurilor și spre a pedepsi pe cei care înșelau sau făceau abuzuri. De aceea, a ajuns să fie foarte iubit de masa poporului care simțea că are în el un apărător.

În prima parte a domniei, Cuza a căutat și a izbutit să întărească și să desăvârșească unirea. Intr'adevăr, cârmuirea, cu două guverne, cu două adunări, cu două capitale, era greu de dus mai departe. Mijloacele de comunicație erau rudimentare — nu existau căi ferate, multe dintre șosele lăsau de dorit — apoi sistemul de coordonare al legilor și măsurilor prin Comisia Centrală era greoi iar domnul trebuia să-și împartă veșnic timpul între București și Iași. De aceea Cuza, care fusese bine primit de către Sultan, cu prilejul vizitei de curtoazie pe care i-o făcuse, în Septembrie 1860, stăruie pe lângă acesta să se aprobe unirea completă și, în cele din urmă, izbuti s'o obțină (Noembrie 1861). Se formă acum un singur guvern, sub președinția lui *Barbu Catargiu*, rămase o singură capitală, la București; parlamentul, iarăși unul singur, își deschise ședințele, în ziua de 24 Ianuarie 1862; pe actele interne începu să se scrie „România“ în loc de „Principatele Unite“. Unirea era acum *completă* și ea va rămâne *definitivă*.

Secularizarea averilor mănăstirești. Odată unirea completă realizată, atenția lui Cuza se întoarse spre problemele interne, dintre care două erau de o însemnătate covârșitoare: problema averilor mănăstirilor închinată și problema împroprietăririi țăranilor.

Mulți dintre domnii și boierii noștri închinaseră lăcașurile ridicare sau înzestrate de ei mănăstirilor dela Locurile Sfinte (Ierusalim, Muntele Athos, Alexandria, Antiohia, etc.). Călugării greci din acele locuri trebuiau așa dar să se îngrijească de zisele lăcașuri și să împlinească dorințele vechilor ctitori. De fapt însă, ei se mulțumeau numai să încaseze veniturile, foarte mari, ale moșiilor; de rest, n'aveau grijă. Bisericele și chiliile ajunseseră să se dărăpă-

2 Dec-
sf. hsu

neze ; slujba se făcea adesea numai în grecește ; dorințele vechilor citorori nu se împlineau. De mai multe ori, în cursul veacului al XIX-lea, se încercaseră, fără succes, măsuri de îndreptare. Astfel, prin Regulamentul Organic se prevăzuse că mănăstirile închinat vor contribui cu un sfert din venitul lor la cheltuielile statului ; măsura nu se aplică însă, deoarece călugării greci obținură două păsui de câte 10 ani sub motiv că nu pot plăti. Atât în proclamația dela Izlaz cât și în dorințele partidei naționale din Moldova se prevedea ~~secularizarea averilor mănăstirești~~, adică luarea lor pe seama statului. Convenția dela Paris hotărîse, prin articolul 13, să se ajungă la o înțelegere între părți ; Alexandru Cuza, prin guvernul său condus de Mihail Kogălniceanu și având ca ministru de culte pe Alexandru Odobescu, dădu însă o altă soluție problemei. El aduse anume în Cameră, la 13 Decembrie 1863, un proiect de lege prin care se hotăra secularizarea averilor mănăstirești ; în mai puțin de un ceas, după câteva cuvântări entuziaste, proiectul fu admis, cu 97 de voturi pentru și 3 contra.

*"Cuvântul
parca un
lor în di
cale Rom.
ster spre
te"*

Prin acest act, intrau în patrimoniul statului, numai în Muntenia, ~~1.398.021~~ ^{2.892.777 1/2} pogoane de teren ~~cultivabil~~, din totalul de ~~10.644.673~~ ^{10.120.729} așa dar ceva mai puțin de a șaptea parte a suprafeței ~~arabile~~ ^{arabile} țării (exact 27,01%). În Moldova, pământul de cult

Călugării greci urmau să primească o indemnizație de 38 de milioane lei, care ulterior, în 1864, fu mărită la 93 de milioane (sau 150 milioane piastri turcești). Conferința ambasadurilor, întrunită la Constantinopol pentru a discuta chestia mănăstirilor închinat, sfătui pe călugării greci să accepte această ultimă sumă, din care Costache Negri, ministrul nostru la Poartă, și depuse un aconto de 6 milioane lei la o bancă otomană. Oferta noastră fiind respinsă însă, se ajunsese la rezultatul că, până la urmă, nu mai plătirăm nimic, chestia considerându-se închisă.

*mult de un sfert din suprafața
pământului de cult
spat sepa
faptu sum
celui în
fără de
(27,01%)*

Pe lângă bunurile mănăstirilor închinat, se expropriară în același timp și bunurile vechilor mănăstiri care fuseseră tot timpul conduse de călugări români. Era o nedreptate ; s'a reparat în vremea noastră (1937—1938), dându-li-se acestor vechi mănăstiri o parte din averi îndărăt.

O statistică nouă din hăntile legi, la Ac. Rom. da cifre unitare p. Muntenia :

10.653.300 pogoane supus. tot. arabile.
1.403.637 " " moșii lor mîilor în-
chinat în 1864

*Deci ar fi:
13,17% din teren
mai puțin de a 7-a parte (M. w. Sw. dac. p. Muntenia, p. 486)*

Tot în domeniul religios, se votă în 1865, *legea autocefaliei bisericii române*, prin care se hotăra că biserica noastră e de sine stătătoare, că nu mai depinde de patriarhia din Constantinopol.

Improprietărea țăranilor. Lovitura de stat. Dar dacă, în ce privește secularizarea, lucrurile merseră ușor, nu tot așa se întâmplă cu cealaltă mare problemă, a improprietării țăranilor. Proprietarii de moșii care aveau foarte mulți reprezentanți în Cameră, nu voiau să cedeze; pe de altă parte, trebuia să se dea pământ țăranilor, deoarece starea lor era foarte grea. Intr'adevăr, în 1862 se votase o lege rurală care prevedea că proprietarul e stăpân pe moșia lui, iar țăranul pe munca lui și că pentru acordare de pământ spre lucru, trebuie să se înțeleagă părțile între ele; aceasta însemna însă să fie lăsați țăranii cu totul la bunul plac al proprietarilor. Cuza refuză să sancționeze această lege și în primăvara anului 1864, prim ministru fiind Mihail Kogălniceanu, se depuse în Cameră un nou proiect, mult mai favorabil.

Mihail Kogălniceanu fusese acuzat în Cameră că instigă pe țărani, prin niște circulări pe care le trimisese; la această acuzare, iată ce răspunde el: „Declar cu franchețe că sunt pentru îmbunătățirea soartei țăranilor, că în această îmbunătățire văd fundarea naționalității române. Până când țăranii nu vor fi cetățeni, noi nu vom avea nație. Da, domnilor! Am vroit să se creieze o așa stare de lucruri, încât cel de pe urmă țăran să aibă conștiința datoriilor și a drepturilor lui. Cât timp îl vom lăsa în poziția în care se găsește, asuprit, bătut, tratat ca un dobitoc, nelegat către țară prin nimic, ce sprijin vom putea aștepta dela dânsul în ora pericolului? Este timpul ca, înaintea interesului privat, să gândim la interesul cel obștesc; ca înainte de a ne ocupa de moșile cele mici, să ne ocupăm de moșia mare, România, cum făceau părinții noștri. Chestia Orientului este plină de nouri și de fulgere; trebuie să ne ferim de trăsnetul ce ne amenință; însă cu ce să ne ferim? Socotim poate că și în viitor trebuie să ne mărginim a primi pe cuceritorii noștri cu capetele pe tipsie și la ducerea lor să-i întovărășim cu buchete de lăcrămioare? Socot că aceasta nu o mai voim! Ei bine, aceasta va fi, în câtă vreme țăranii, greul poporului, nu vor avea interese vitale, materiale, pentru a sări și a-și apăra moșia în contra năvălitorilor străini. Două mii de boieri nu fac o nație: acesta e un adevăr ce nu se poate contesta. Am avut îndrăzneala, în circulările mele, a vorbi țăranilor de drepturile lor, de demnitatea lor de Români; le-am vorbit de gloria strămoșilor lor, de timpurile lui Ștefan cel Mare și ale lui Mihai Viteazul, când și țăranul simțea că are o patrie și, alături cu boierul, se bătea pentru apărarea ei“.

Se prevedea prin noul proiect să se dea țăranilor *frunțași* (având 4 boi) câte 5 fălci și jumătate¹⁾, celor *mijlocași* (cu 2 boi) câte 4 fălci, iar celor *pălmași* (care n'aveau boi) câte 2 fălci și jumătate. Acest proiect stârni discuțiuni furtunoase; unii proprietari, ca de ex. Constantin Suțu, au mers până acolo încât cereau intervenția armatei turcești, spre a-i scăpa de o asemenea lege, considerată drept o „nebunie“. Se propuse o moțiune de neîncredere, dar, în momentul când să se voteze ungența ei, Kogălniceanu se sui la tribună și citi decretul de dizolvare a Camerei (2 Mai 1864).

Nici nu se mai putea altfel. Regimul parlamentar se dovedise a funcționa rău la noi; Camera era un neconținut focar de agitație și de intrigi și un generator de instabilitate ministerială. În primii doi ani și jumătate, până la unirea completă, se schimbaseră *șapte* guverne în Muntenia și *opt* în Moldova, iar Camerele, deși alese pe șapte ani, trebuiseră să fie dizolvate în *două rânduri* (Decembrie 1859 și Iunie 1861). În asemenea condițiuni, era foarte greu să se realizeze continuitatea necesară operei de guvernare. Pe de altă parte, elementele conservatoare ale Camerei făceau imposibilă votarea legii rurale, de o importanță covârșitoare. Cuza trebui deci să recurgă la măsura disolvării și la *schimbarea regimului*. Fusesse de altfel îndemnat la aceasta nu numai de prim ministrul în funcție, de Kogălniceanu, dar și de fostul prim ministru, N. Crețulescu, care în Mai 1863 îl îndemnase să ia singur puterea. Așa și făcu.

Încă din Februarie 1863, *Costache Negri*, trimisul nostru la Poartă și, prin idealismul, patriotismul și desinteresarea sa, unul din bărbații cei mai de seamă pe care i-am avut în veacul al XIX-lea, scrisese lui Cuza: „Alteța Voastră având dreptul, legalitatea și puterea, nu veți lăsa desigur să se producă anarhie și dezordine prin faptul cătorva ambițioși izolați, fără nici un răsunset în țară“ (vezi fig. 165).

Prin noua constituție numită *Statut*, pe care domnul o dădu țării, inițiativa legilor se rezerva puterii executive adică domnului și guvernului. Se crea un Senat ai cărui membrii, în afară de câțiva de drept, erau numiți de domn; legile, în afară de buget, trebuiau să fie votate și de Senat. Se înființau două colegii elec-

1) O falce are 3 pogoane sau un hectar și jumătate.

1307
torale ; nu puteau fi aleși decât cetățenii români având 30 de ani împliniți și un anumit *cens*, adică un minimum de avere. Supus votului popular, adică *plebiscitului*, Statutul fu aprobat cu o imensă majoritate (683.928 de glasuri pentru, 1307 contra și 50.232 abțineri sau absenți) ; Sultanul îl ratifică și el, în urma unei noi vizite

Fig. 165 — Costache Negri, după un tablou al Academiei Române. Chipul e luminos, ochii sunt vii. (D. P.).

a lui Cuza la Constantinopol. Pe temeiul noii constituții, legea rurală fu promulgată la 14 August 1864 și împrumutarea țărănilor se îndeplini. Țăranii urmau să plătească într'un termen de 15 ani, următoarele sume : 1521 lei și 10 parale, cei din prima

categorie, adică trunțașii, 1148 lei mijlocașii și 816 lei pălmașii. Această mare reformă, împreună cu secularizarea averilor mănăstirești, aduseră lui Cuza o popularitate cum nu mai avusese niciun domn mai înainte.

Progrese culturale. Și în direcția culturală se făcură pași însemnați înainte. În 1860, se întemeie Universitatea din Iași cu patru facultăți ; în 1864, cea din București, cu trei facultăți. Tot în 1860, se înființară și Școlile de bele arte, precum și Conservatoriile de muzică și artă dramatică. Gimnaziile din Iași și Craiova fură transformate în licee cu 7 clase ; altele noi se creară la București („Gh. Lazăr“), la Iași („Alexandru cel Bun“) și la Plocești. La Paris erau aproape 500 de studenți români, dintre care 82 bursieri ai statului.

Sub raportul literar, apar acum *Fabulele* lui A. Donici într'o nouă ediție, completă, *Legende noi*, o serie de poezii patriotice — reduse ca valoare poetică însă — ale lui Dimitrie Bolintineanu și excelentul roman *Ciocoi vechi și noi* al lui N. Filimon. Vasile Alecsandri și Grigore Alexandrescu publică noi opere ; Papiu Ilarian face să apară o importantă culegere de documente, în trei tomuri, intitulată „*Tezaur de Monumente istorice*“ ; Bogdan Petriceicu Hașdeu și Alexandru Odobescu își încep activitatea în domeniul istoric și arheologic. În pictură, se remarcă Teodor Aman ; la expoziția din 1864, prima dela noi, în afară de tablourile lui, trebuie menționate și acelea ale lui Tătăărăscu și E. Crețulescu.

Cuza și Români de peste hotare. O preocupare constantă a lui Cuza au fost Români din afara hotarelor ; pentru marele domn, unirea celor două Principate era numai prima fază a unui proces mai larg, la capătul căruia stătea unirea tuturor Românilor. În 1859 chiar, vru el să se folosească de războiul ce izbucnise între Austria de o parte, Italia și Franța de cealaltă, spre a ajuta pe frații noștri de peste munți. În acest scop, încheie o convenție — secretă, bine înțeles — cu generalul ungar *Klapka*, prin care se prevedea — în cazul când Ungurii, revoltându-se, se vor despărți de Austriaci — *autonomia Românilor din Ardeal și cedarea Bucovinei* Planul nu se realizează însă, deoarece războiul se termină, iar revoluția plănăită nu avu loc.

În 1863, izbucnind o răscoală a Polonilor din Rusia, Cuza se gândi să profite de această împrejurare, spre a relua Basarabia. Ni s'a păstrat cuprinsul scrisorii prin care el oferă Împăratului Napoleon al III-lea — despre care se credea, date fiind precedentele cu celelalte naționalități, că va ajuta pe Poloni — să lupte cu armata sa alături de forțele franceze împotriva Rușilor. Nici acest plan nu avu urmare însă, deoarece Napoleon nu vru să intervină, spre a nu provoca un războiu european. O mică trupă, alcătuită din Poloni emigrați în Turcia, trecu Dunărea în Basarabia, cu gândul de a înainta spre miazănoapte și a se uni cu connaționalii lor răsculați. Spre a nu ridica asupra noastră pe Ruși, Cuza — împotriva convingerilor sale — trebui s'o oprească ; aceasta se făcu la *Rânzești* (jud. Cahul), după ce mai întâi, la *Constangalia*, în același județ, avusese loc o scurtă ciocnire.

Nici Aromânii, printre care se produce tocmai în vremea aceasta o mișcare de renaștere națională, nu fură uitați. Cuza înființă pentru ei o școală în București, la Sfinții Apostoli ; tot în București se tipăriră, în același timp, o serie de lucrări destinate lor : două gramatici — dintre care una de viitorul membru al Academiei I. C. Massimu — precum și un abecedar ; D. Bolintineanu publică descrierea unei călătorii ce făcuse prin Macedonia.

Abdicarea lui Cuza. Lovitura de stat și legea rurală aduseră lui Cuza și mulți dușmani. Proprietarii erau nemulțumiți ; o sumă dintre conducătorii politici, în special Muntenii, acuzau pe domn de dictatură. Se adăogă starea grea a finanțelor : bugetele se soldau cu deficite, lefurile se plăteau cu mari întârzieri ; la 1 Noembrie 1865, erau rămășițe de impozite neîncasate în valoare de 54 milioane lei, adică *a treia parte* din totalul veniturilor anuale ale statului. În sfârșit, anturajul lui Cuza număra unele persoane a căror moralitate lăsa de dorit. Toate acestea creară o atmosferă grea ; în August 1865 — în lipsa Domnului plecat în străinătate să-și îngrijească sănătatea — izbucni chiar o mișcare de stradă în București, cu prilejul căreia Ion Brătianu fu arestat. Se ajunsese în cele din urmă la un complot în care fu atrasă și o parte din armată, călcându-și astfel jurământul de credință. În noaptea de 11/23 Fevruarie 1866, conjurații intrară în Palat — garda era alături de ei — și siliră pe domn să iscălească abdicarea. A fost aceasta o faptă urâtă, deoarece

Cuza declarase în mai multe rânduri — ultima oară chiar în mesajul de deschidere a Camerei, în Decembrie (Noembrie stil vechi !) 1865 — că e gata a părăsi tronul de bună voie spre a da putință astfel să se aducă un principe străin.

Iată pasajul respectiv din mesajul de deschidere a Camerei : „Fiți convingși că eu nu aș vrea o putere care nu s'ar întemeia decât pe forță. Fie în capul țării, fie alături cu d-voastră, eu voi fi întotdeauna cu țara și pentru țară, fără altă țință decât voința națională și marile interese ale României. Eu voesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi împiedecare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui. În Alexandru Ioan I, domn al României, Româniilor vor găsi totdeauna pe Colonelul Cuza, pe acel colonel Cuza, care a proclamat în Adunarea Ad-hoc și camera electivă a Moldovei, marile principii ale regenerației României și care, fiind domn al Moldovei, declara oficialmente Înaltelor Puteri garante, când primea coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresia neîndoielnică și statornică a voinței naționale pentru unire, însă numai ca un depozit sacru“.

Înfăptuitorul unirii și autorul marilor reforme își petrecu restul zilelor dincolo de hotare. Boala îi curmă zilele la 5 Iulie 1873 ; trupul fu adus în țară și înmormântat la *Ruginoasa*, moșia sa, în prezența a zeci de mii de țărani veniți de pretutindeni să vadă pentru ultima dată pe cel ce le dăduse pământ.

Doamna Elena, admirabila soție a lui Cuza, a cărei viață e un model de abnegație și de bunătate, a trăit până la 1909, consacându-și timpul operelor de binetacere.

BIBLIOGRAFIE

Inceputul domniei. Unirea completă. A. D. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă* (formează vol. XIII—XIV din *Istoria Românilor*, ed. 3-a), București, 1930, 252 + 248 p. în 8°.

Secularizarea averilor mănăstirești. MARIN POPESCU-SPINENI, *Procesul mănăstirilor închinat*, București, 1936, 160 p. în 8° ; CONST. C. GIURESCU, *Costache Negri*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 245—253. X

Împroprietăvirea țăranilor. Lovitura de stat. MARCEL EMERIT, *Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'à la libération des terres* (1829—1864), Paris, 1937, 579 p. în 8°.

X *Crist. I. Giurescu, Suprafața terenurilor moșii lor mănăstirești secularizate în 1863 (Comunicare făcută la Institutul de Istorie și Filosofie, la 11 Oct. 1949).*

Progrese culturale. MARIN POPESCU-SPINENI, Contribuțiuni la istoria învățământului superior, București, 1928, 295 p. in 8°; Dela Academia Mihăileană la liceul Național 100 de ani 1835—1935, Iași (1936), 488 p. in 4°.

Cuza și Românii de peste hotare. GHEORGHE I. BRĂȚIANU, Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională, în Rev. Ist. Rom., II (1932) p. 113—163.

Abdicarea lui Cuza. P. HENRY, L'abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie des Hohenzollern au trône de Roumanie, Paris, 1930, 485 p in 8°.

ROMÂNIA SUB CAROL I

„Zi și noapte m'am gândit la fericirea României care a ajuns să ocupe acuma o poziție vrednică între statele europene : m'am silit ca simțământul religios să fie ridicat și dezvoltat în toate straturile societății și ca fiecare să împlinească datoria sa, având ca țintă numai interesele statului“.

(Din Testamentul Regelui Carol I).

Alegerea lui Carol I. Constituția din 1866. În urma abdicării lui Cuza, se punea problema aducerii unui principe străin, spre a se împlini astfel dorința exprimată prin Divanurile Ad-hoc. La început, tronul fu propus contelui de Flandra, fratele regelui Belgiei ; el nu primi însă, după sugestia împăratului Napoleon al III-lea. Alegerea se opri atunci asupra lui *Carol de Hohenzollern-Sigmaringen*, în vârstă de 27 de ani, al doilea fiu al principelui Carol-Anton. Familia noului ales era înrudită cu familia domnitoare a Prusiei ; un strămoș — Frederic de Zollern, burgraful de Nüremberg — luptase alături de Mircea cel Bătrân la Nicopole în 1396. Napoleon al III-lea se arată favorabil acestei alegeri ; de altfel, principele Carol se și înrudea, prin mama sa Josefina, cu împăratul Franței. Anglia adoptă aceeași atitudine, Austria însă, în preajma războiului ei cu Prusia, nu vedea cu ochi buni prezența unui Hohenzollern pe tronul României. De aceea, când, după plebiscitul dela noi care prin 685.969 voturi — numai 224 au fost contra — aprobase alegerea, principele porni spre țară. călătoria

Fig. 166 — Principele Carol, în marginea Bucureștilor, la Cotroceni, în Mai 1866. Cu un asemenea poștalion, tras de opt cai, mânați de doi călători, a făcut drumul dela Turnu-Severin la București. (D. P.).

prin Austria se făcu sub un nume și o înfățișare schimbată și cu pașaport elvețian. Ea se isprăvi cu bine în ziua de 8 Mai 1866 când noul domn — Carol I — ajunse cu vaporul la Turnu-Severin. Drumul spre București se făcu într'un poștalion, cu mare iuțeală ; intrarea în capitală avu loc în după amiaza zilei de 10 Mai, în mijlocul unei însuflețiri generale (vezi fig. 166, 167 și 168). După depunerea jurământului, principele Carol rosti o scurtă cuvântare, în care spuse : „Punând piciorul pe acest pământ sfânt, am devenit

Fig. 167 — Bucureștii, la mănăstirea Radu Vodă, în 1866. Spre stânga, se vede bisericuța lui Bucur. Dâmbovița, necanalizată, se revărsa adeseori, provocând pagube. (D. P.).

Român... Vă aduc o inimă leală, intenții curate, o voință hotărâtă de a face binele, un devotament neprecupețit către noua mea patrie și acel respect neclintit al legilor, pe care-l am dela strămoșii mei. Cetățean astăzi, mâine, dacă va trebui, soldat, voi împărți cu voi soarta cea bună ca și pe cea rea“. Era o făgăduială solemnă și un program : ele au fost împlinite până la capăt și au asigurat propășirea României moderne.

Curând după aceea se alcătui *noua Constituție* a României, în-

locuind statutul lui Cuza ; ea era imitată după cea belgiană, dar avea și o serie de dispozițiuni care ne aparțin. Era o constituție *liberală*, dând multe drepturi cetățenilor ; ea prevedea însă că nu

Fig. 168 — Călătoria Principelui Carol prin țară (Iulie 1868) ; sosirea într'un sat din munți. Aquarelă de pictorul Preziosi. (D. P.).

pot deveni cetățeni români decât creștinii (articolul 7). Legile se votează de către Cameră și Senat ; Domnul le promulgă, dar poate să exercite și un drept de *veto*. Responsabili de actele de guvernă-

mânt sunt miniștrii și numai ei ; persoana Domnului nu poate fi pusă în discuție. Noua Constituție fu votată cu unanimitate în ziua de 29 Iunie (11 Iulie) 1866.

Primii cinci ani ai noii domnii au fost anii cei mai dificili din punctul de vedere intern. Patimile politice era vii ; ministerele, instabile, durau puțin : în acest interval, s'au schimbat zece guverne și s'au făcut *treizeci* de remanieri. Criticile nu crușau nici chiar pe Domn ; presa opoziționistă avea un limbaj violent, excesiv. În 1870 fusese ales ca deputat de Mehedinți — și Camera validă demonstrativ alegerea — fostul Domn Alexandru Cuza. Acesta avu însă patriotismul de a nu primi mandatul și refuză să vie în țară. Momentul cel mai critic a fost în ziua de 11 Martie 1871, când, adânc jignit de o serie de atacuri nedrepte și de o manifestație nesăbuită petrecută în ajun, Carol I vru să abdice ; energia lui Lascăr Catargiu, care formă în aceeași zi un guvern durabil, împiedecară însă acest act care putea avea consecințe incalculabile asupra viitorului nostru. Cu acest prilej pronunță Lascăr Catargiu istoricile cuvinte : „Aiașta nu se poate. Măria Ta !“.

Războiul pentru Independență. Regatul. Principele Carol avusese dela început gândul de a scutura suzeranitatea turcească, de a face țara independentă. Prilejul se ivi în 1877, când izbucni un nou războiu între Ruși și Turci. Creștinii din Peninsula Balcanică se răsculareră în anii precedenți dar erau în primejdie să fie striviți de armatele turcești. Atunci Rușii interveniră spre a-i apăra și declarară războiu. Prevăzând aceasta, noi încheiasem cu ei, după înțelegerea principială de la *Livadia*, (Crimeia), o convenție scrisă la București (4/16 Aprilie 1877), prin care îngăduiam trecerea trupelor lor prin țară și căpătam asigurarea că, la încheierea păcii, teritoriul nostru nu va suferi nicio micșorare.

Iată cuprinsul articolului II al convenției : „Pentruca nici un inconvenient sau pericol să nu rezulte pentru România din faptul trecerei trupelor ruse pe teritoriul său, guvernul Majestății Sale Imperatorul tutulor Rusiilor se obligă a menține și a face a se respecta drepturile politice ale Statului român, astfel cum rezultă din legile interioare și tractatele existente, *precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României*“.

Armatele Țarului trecură într'adevăr peste Dunăre și începură ostilitățile. Turcii ne invitaseră să luptăm alături de ei ; văzând însă că armata noastră nu atacă pe Ruși și că, mai mult, am dat

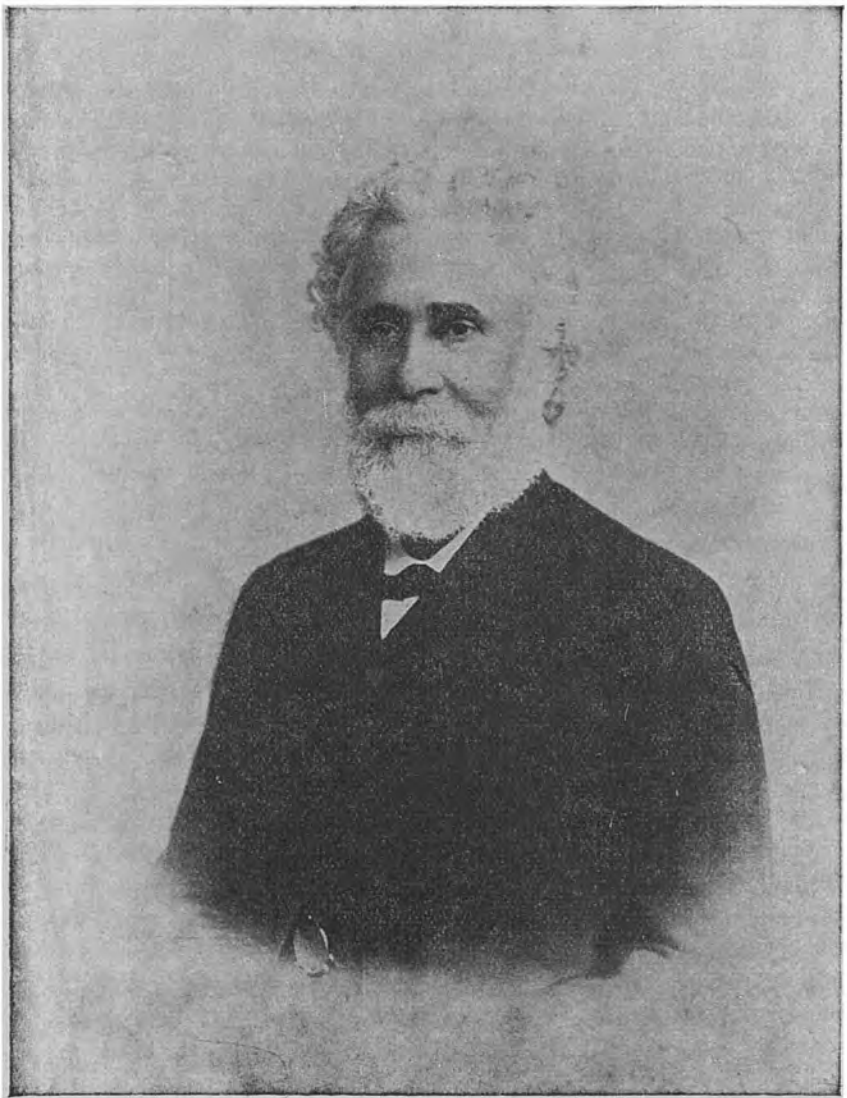

Fig. 169 — Ion C. Brătianu, prim ministru dela 1876 la 1888. (D. P.).

acestora drum de trecere pe la noi, începură să ne bombardeze orașele de pe malul Dunării. Drept răspuns, tunurile noastre traseră asupra Vidinului, iar Parlamentul¹¹, în ședința din 9 Mai 1877, proclamă *independența țării*; prim ministru era *Ion C. Brătianu* (vezi fig. 169).

Huf

Armatele Țarului înaintară la început repede; în curând însă, ele fură oprite la *Plevna*, unde generalul turc *Osman Pașa* repurtă două biruințe, și la pasul *Șipka*, în Balcani. Principele Carol oferi-se, dela început, guvernului rus ajutorul nostru militar; acesta afirmase atunci că are trupe îndeajuns. După înfrângerile dela *Plevna* însă, comandantul forțelor rusești, marele duce *Nicolae*, ceru *telegrafic*, la 19/31 Iulie, sprijinul armatei românești.

Cuprinsul telegramei este următorul: „Prințului Carol al României, la locul unde se găsește cartierul general român. Turcii, îngrămădind cele mai mari mase la *Plevna*, ne sdrobesc („nous abîment“). Rog a face fuziune, demonstrație și, dacă e posibil, trecerea Dunării pe care Tu dorești s'o faci. Intre Jiu și *Corabia* această demonstrație e indispensabilă pentru a facilita mișcarile mele. *Nicolae*“.

Fiindcă însă nu se precizau *condițiile* colaborării armatei noastre, Principele Carol nu dădu apelului o urmare *imediată*. Se produsera noi intervenții ale marelui duce și numai după ce, într'o întrevedere cu împăratul *Alexandru al II-lea*, se oferi Principelui nostru comanda supremă asupra tuturor trupelor din fața *Plevnei*, se hotărî trecerea Dunării. Ea avu loc în ziua de 20 August, pe un pod de vase, la *Siliștioara*, lângă *Corabia*. La 27 August trupele noastre cuceresc un redan, iar peste alte trei zile, la 30 August, ziua de nume a împăratului, are loc un atac general asupra *Plevnei* unde *Osman Pașa* se întărise puternic. După patru asalturi sângeroase, în cursul cărora căzura maiorul *Șonțu* și căpitanul *Valter Mărăcineanu*, ostașii noștri izbutiră să cucerească reduta *Grivoița*, luând un steag turcesc și trei tunuri. Principele Carol care, apreciind la justa ei valoare puterea adversarului, fusese dela început împotriva unui atac general, pe care-l socotea prematur, izbuti acum să impună punctul său de vedere. *Osman Pașa* nu putea fi învins decât printr'un asediu în regulă (vezi și fig. 170). Se făcu deci acest asediu și, într'adevăr, el aduse izbânda. După o încercare nereușită de a rupe cercul care l

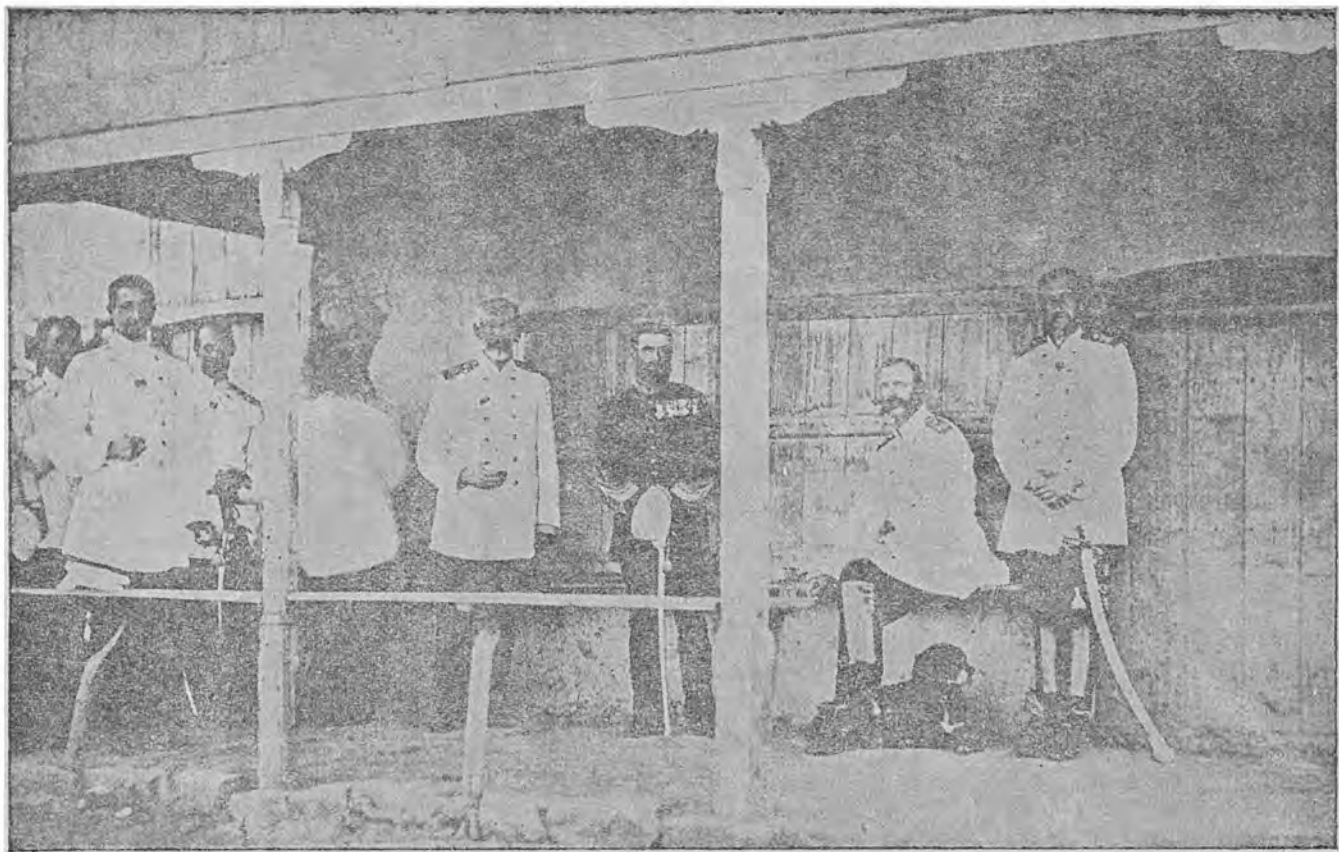

Fig. 170 — Principele Carol, împreună cu Țarul Alexandru și cu Marele Duce Nicolae. Fotografie luată la Plevna în 1877. www.dacoromanica.ro (M. M.).

strângea din toate părțile, comandantul turc și întreaga lui armată se predară (28 Nov./10 Dec. 1877). S'au mai dat lupte și la *Rahova* — aci căzură maiorii *Iene* și *Dimitrie Giurescu* — precum și la *Smârdan*, lângă Vidin ; în amândouă locurile, ostașii noștri dovediră de asemenea vitejie. Invinși și pe celelalte fronturi de luptă și văzând drumul spre Constantinopol deschis, Turcii cerură pace. Ea se încheie la *San-Stefano*, o localitate pe țărmul Mării de Marmara, în Februarie 1878, fără participarea noastră. Forma definitivă — mult schimbată în ce privește clauzele teritoriale — îi fu dată însă prin *tratatul dela Berlin*, semnat la 1/13 Iulie 1878, după discuțiuni la care luară parte reprezentanții tuturor marilor puteri europene. Rusiei i se înapoiară cele trei județe din Basarabia, pe care le primisem prin *tratatul dela Paris* ; ni se dădu în schimb *Dobrogea* (județele Tulcea și Constanța). Independența țării fu recunoscută ; trebuirăm însă să modificăm articolul 7 din Constituție așa încât, pe viitor, se deschise calea încetățenirii și necreștinilor.

(azi Yesie
kiöi = a
tul verde).

Câștigarea independenței cu armele, pe câmpul de luptă, după mai bine de patru sute cincizeci de ani de suzeranitate turcească, însemna pentru țara noastră un mare pas înainte, un mare spor de putere și prestigiu. Acest prestigiu se mări în 1881 când, la 14/26 Martie, fu proclamat *regatul*. În ziua de 10 Mai, Principele Carol se încoronă ca *Rege al României*, cu o coroană făcută din oțelul unuia din tunurile cucerite la Plevna (vezi fig. 171).

Progrese economice și culturale. Epoca următoare războiului de independență a fost o epocă de progres, în multe direcții. Sub conducerea înțeleaptă a regelui care era și un bun gospodar, țara înflori și își spori bogăția. Agricultură luă un avânt remarcabil ; începură să se introducă mașini agricole ; suprafața însă-mântăată crescă ; Bărăganul deveni un imens lanț iar grânele noastre se exportară în apusul și în centrul Europei. Se înființă o *Bancă Națională* (1880) care avu dreptul să emită hârtie-monetă ; se înființară o sumă de instituții de credit, mulțumită cărora proprietarii de moșii, negustorii, industriașii putură găsi, cu o dobândă mică, banii de care aveau nevoie. Acești bani făceau primă pe piețele străine ; pentru un leu românesc se oferea în Elveția un franc și cinci centime. Se construi portul Constanța și

LQ

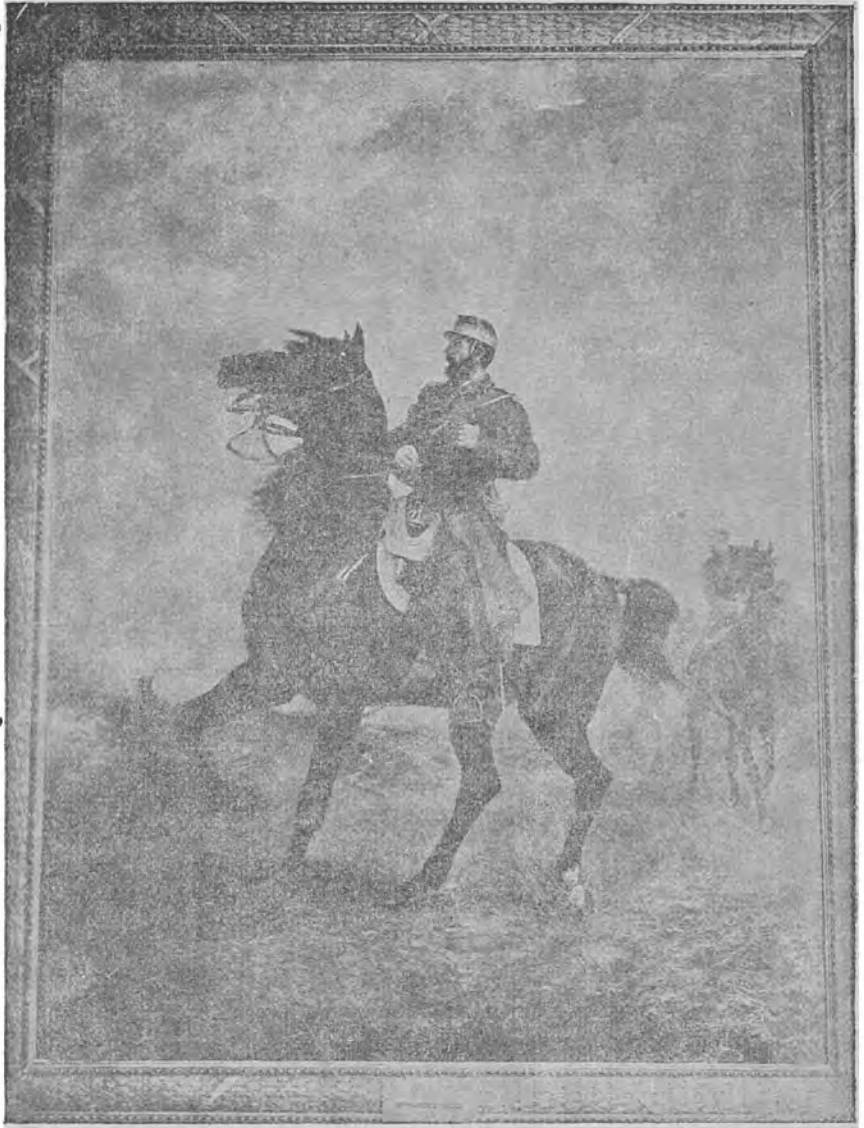

Fig. 171 — Regele Carol I. (D. P.).

mărețul pod de peste Dunăre ; se spori rețeaua de căi ferate, al cărei început data din 1869 (București-Giurgiu).

Mai înainte încă, în 1857—1860, o societate engleză construisese linia Constanța-Cernavodă, în vederea exportului de grâne. Linia Suceava-Roman-Iași, a fost făcută de societatea austriacă Oppenheim ; o serie de alte linii principale de către sindicatul german Stroussberg ; statul le-a răscumpărat apoi și a completat rețeaua, legând toate capitalele de județ — cu excepția Tulcei — prin cale ferată.

În ce privește cultura, constatăm de asemenea o înflorire deo-

Fig. 172 — Bustul lui Mihail Eminescu, pe malul mării, la Constanța. Sculptură de O. Han. (D. P.).

sebită. Se făcuseră numeroase școli, primare, secundare și de învățământ superior ; astfel, în București, Universității i se adăogă Facultatea de Teologie și aceea de Medicină, având și studenți străini, veniți din țările balcanice ; se întemeie de asemenea o școală superioară de comerț și industrie (Academia Comercială). Societatea Academică Română, care se ocupa la început numai cu studiul limbii, literaturii și istoriei noastre, fu transformată în *Academia Ro-*

mână, având trei secții : științifică, literară și istorică. Se înființă Societatea Regală de Geografie, având ca scop cercetarea pământului nostru. O sumă de *institute științifice* și de *muzee* luară naștere acum ; numărul cărților de tot felul, al revistelor și al ziarelor crescuse mult. La Iași, se înființase în 1863 o societate literară numită *Junimea* : conducătorul ei fu *Titu Maiorescu*, care prin *Criticile* sale, dădu o direcție nouă literaturii românești ; din această societate făcură parte cei mai de seamă scriitori ai noștri : genialul

Fig. 173 — „Car cu boi”, pictură de N. Grigorescu. (D. P.).

poet *Mihail Eminescu* (vezi fig. 172), povestitorul neîntrecut *Ion Creangă* și admirabilul prozator *Ion L. Caragiale* ; o mare parte din operele lor au apărut în „*Convorbiri Literare*”, revista *Junimei*. Dintre ceilalți scriitori ai vremii, trebuie pomenit *Bogdan-Petriceicu Hașdeu*, filolog și istoric de mare talent, *Alexandru Odobescu*, un bun cunoscător al trecutului nostru, un fin literat și întemeietorul arheologiei române, *Barbu Delavrancea*, prozator și autor dramatic, poezii *Alexandru Vlahuță*, *Gheorghe Coșbuc*, *Octavian Goga* și

Panait Cerna ; în afară de aceștia, au mai fost însă o sumă alții, ale căror opere îmbogățesc astăzi literatura română.

Un deosebit avânt luară studiile de caracter național, în legătură cu pământul, limba, literatura și trecutul nostru. Intemeietorul și teoreticianul geografiei românești este *S. Mehedinți* ; în domeniul filologiei, trebuie însemnat numele lui *Ovid Densusianu* și al lui *Sextil Pușcariu* iar în acela al literaturii noastre vechi, numele lui *Ion Bianu*, bibliotecarul Academiai Române. În istoriografie,

Fig. 174 — Peisaj de Luchian. (D. P.).

după prima generație, având în fruntea ei pe *Hașdeu* și *Al. Xenopol*, și numărând cercetători zeloși ca *V. A. Urechiă* și *Gr. Tocilescu*, urmă o a doua din care au făcut parte *D. Onciul*, cercetătorul epocii vechi, slavistul *Ion Bogdan*, care a editat documentele lui Ștefan cel Mare, arheologul *Vasile Pârvan*, autorul săpăturilor dela Histria și al „Geticei”, și istoricul *Constantin Giurescu* ale cărui cercetări privesc cronicile și instituțiile noastre.

Acestei generații îi aparține și *N. Iorga* a cărui activitate îm-

brățișează un domeniu foarte vast și poartă pecetea unui temperament puternic.

Din punct de vedere artistic, un loc de frunte ocupă pictorii, mai ales *Nicolae Grigorescu*, (vezi fig. 173), *Andreescu* și *Luchian* (vezi fig. 174), precum și compozitorul *George Enescu* (vezi și fig. 175).

Chestia țărănească. Răscoala din 1907. Deși producția agricolă crescuse mult în ultimele decenii (între 1886 și 1906 cu 100⁰/o !)

Fig. 175 — O parte din Muzeul Simu (București), care cuprinde numeroase picturi și sculpturi de valoare. (D. P.).

și deși prețurile produselor sporiseră considerabil, totuși țărănimea se afla într'o situație grea, având un standard de viață foarte coborât. Pricina de căpetenie era *lipsa de pământ*, repartitia defectuoasă a proprietății: în timp ce 4171 de proprietari mari însumau 3.787.192 hectare, 1.015.302 țărani stăpâneau numai 3.319.695 hectare, acestora din urmă revenindu-le așadar circa trei hectare de cap. Proprietatea mijlocie (între 10—100 hectare) reprezenta 861.414

hectare ¹). Era, prin urmare, o izbitoare disproporție : peste un milion de țărani stăpâneau *mai puțin pământ* decât câteva mii de proprietari mari. Se adăoga apoi sistemul nenorocit al *arendărilor*, foarte mulți dintre latifundiari ne lucrându-și direct pământul, ci dându-l pe mâna arendașilor, în bună parte străini, care aveau interesul să scoată cât mai mult de pe moșii. De aci, o exploatare, adesea neomenoasă, a țărănilor, socotindu-li-se ziua de muncă la un preț redus, luându-li-se, în schimb, dobânzi cămătărești la avansurile pentru hrană, sporindu-li-se dijma (până la una din

Fig. 176 — Regele Carol I împreună cu Principele Ferdinand pe bordul unui monitor în timpul campaniei din 1913. (M. M.).

două !) și, nu arareori, făcându-li-se și măsurători nedrepte. Administrația, cointeresată, era de partea arendașilor.

După câțiva ani de recolte abundente (1902, 1903, 1904, 1906), arenzile moșiilor crescuseră mult ; crescuseră, în proporție, și exploatarea țărănimii. Nemulțumirea sporind, se ajunsese, în Martie 1907, la o răscoală. Turburările începură în partea de miazănoapte a Moldovei, unde arendașii erau puternici (numai o singură familie exploata, în 1904, moșii și păduri în suprafață de 236.863

1. Cifrele privesc anul 1907.

hectare sau 2368 kilometri pătrați, aproape suprafața unui județ întreg !). Din nordul Moldovei, focul se întinse repede și în restul țării, maximum de violență atingându-l în județele Vlașca, Telcorman, Olt și Dolj. Multe conace fură prădate și incendiate ; în

Fig. 177 — Titu Maiorescu. Sempă în colecția Academiei Române. (D. P.).

unele locuri se ajunse și la omoruri. Armata trebui să intervină ; represiunea, uneori excesivă, înăbuși, e drept, răscoala ; câteva mii de țărani însă — numărul lor nu s'a putut preciza — plătiră cu

vieața încercarea de a-și îmbunătăți soarta. Măsurile de îndreptare care se luară, în cursul aceluiaș an — între altele, se înființă o *Casă Rurală*, având de scop cumpărarea moșiilor dela marii proprietari și revinderea lor țăranilor, în loturi de câte cinci hectare — nu rezolvă însă problema. Se vedea din ce în ce mai limpede că va fi necesară o nouă împroprietărire în masă, ca la 1864.

Campania din 1913. În anul 1912, statele creștine din Peninsula Balcanică, adică Bulgaria, Serbia, Grecia și Muntenegrul, atacă împreună Turcia, spre a desrobi populațiile creștine care locuiau pe

Fig. 178 — Balcic. Vedere de pe terasa castelului regal. Regina Maria a lăsat cu limbă de moarte ca inima ei să fie îngropată în capela acestei reședințe preferate. (O. N. T.).

pământul acesteia. După biruință însă, atunci când trebuiau împărțite teritoriile cucerite, izbucnesc neînțelegeri și Bulgarii se întorc cu armele împotriva foștilor lor aliați. Aceștia, spre a nu fi zdrobiți, cerură atunci ajutorul României. Armata noastră trecu Dunărea, pe două poduri de vase, la 1 Iulie 1913 și înaintă grabnic spre So-

fia. O altă parte a ei ocupă ținutul dela miazăzi de hotarul Dobrogei, cu orașele Silistra, Turtucaia, Bazargic și Balcic. Ciocniri cu trupele inamice bulgare n'au fost; la Ferdinandovo, o brigadă întregă s'a predat fără luptă. Văzând că orice împotrivire e zadarnică, Bulgarii cerură pace. Ea s'a încheiat la București, la 28 Iulie/10 August, prim ministru al nostru fiind *Titu Maiorescu* (vezi fig. 177). Prin această pace, noi obțineam ținutul dela hotarul de miazăzi al Dobrogei (Cadrilaterul), care fu împărțit în două județe: *Durostor*, după vechiul nume al cetății stăpânite odinioară de Mir-

Fig. 179 — Mormântul Regelui Carol I și al Reginei Elisabeta, la Curtea de Argeș. (D. P.).

cea cel Bătrân, și *Caliacra* (vezi fig. 178). Obțineam de asemenea unele drepturi în ce privește organizarea școlară și religioasă a Românilor Macedoneni.

Tratatul dela București, prin care noi sporisem teritoriul țării și făcusem pace în Peninsula Balcanică, a fost *momentul culminant* al domniei Regelui Carol I. Împăratul Germaniei îi trimisese încă din 1909 cea mai înaltă distincție militară: bastonul de mareșal; acum, după campania din Bulgaria, Țarul Rusiei făcu același

gest și veni chiar să întâlnească pe bătrânul și gloriosul nostru suveran la Constanța (1 Iunie 1914).

Moartea Regelui Carol. Curând după aceea, Regele Carol I închise ochii (27 Septembrie/10 Octombrie 1914). Domnise 48 de ani, cea mai lungă domnie din întreaga noastră istorie și izbutise să ridice România la un loc de cinste între statele europene. A avut simțul datoriei și al onoarei în gradul cel mai înalt, fiind o pildă vie pentru toți supușii săi. A pus totdeauna mai presus de sine *statul*, la a cărui ridicare s'a gândit necontenit. Era credincios și această credință l-a ajutat în ceasurile grele care n'au lipsit, mai ales la începutul domniei. Era gospodar, însușire de seamă, dovedită în toate împrejurările vieții lui, atât ca rege cât și ca om. A fost un adevărat ctitor al României moderne. Firea aleasă a acestui mare rege, însușirile lui deosebite se văd și în *testamentul* său pe care nimeni nu-l poate citi fără adâncă emoție și respect, testament prin care lasă instituțiilor culturale și de binefacere ale țării o însemnată parte a averii sale (12 milioane lei aur). Purtat pe un afet de tun, trupul său a fost dus la Curtea de Argeș și îngropat în frumoasa biserică a lui Neagoe Vodă, restaurată — împreună cu Trei Ierarhi — de dânsul. Alături e mormântul reginei *Elisabeta*, tovarășa vieții marelui rege, încetată din viață în 1915 (vezi fig. 179). Au avut un singur copil, o fetiță, Princesesa *Maria*, moartă în vârstă de nici patru ani (1874). De aceea a trebuit ca, printr'o lege specială, moștenitor al tronului să fie proclamat, mai târziu (1889), Principele *Ferdinand*, nepot de frate al Regelui Carol.

BIBLIOGRAFIE

Alegerea lui Carol I. Constituția din 1866. TITU MAIORESCU, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, 456 p. în 8° (operă fundamentală); ANDREI RĂDULESCU, *Influența belgiană asupra dreptului român*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. t. XII (1932), p. 1—26.

Războiul pentru independență. Regatul. GENERAL RADU ROSETTI, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, București, 1926, 171 p. în 8°; N. IORGA, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, 243 p. în 8°; *Universitatea liberă Războiul neatârării 1877—1878. Conferințe ținute la Ateneul Român*, 1927, București, 1927, 245 p. în 3°; PAUL LINDENBERG, *König Karl von Rumä-*

nien. 2 vol., Berlin, 1923, VIII + 653 și VII + 347 p. în 8°; CONST. C. GIURESCU, *Trei momente de istorie contemporană*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 129—140.

Progrese economice și culturale. D. ONCIUL. Din istoria României. București 1906, 125 p. în 8°; CONST. C. MĂNESCU, *Istoricul căilor ferate din România.* București 1906, Vol. I, XXXIII + 508 p.; vol. II, (anexe), XIV + 623 p. în 4°.

Chestia țărănească. Răscoalele din 1907. RADU ROSETTI. Pentru ce s'au răscolat țărani? București, 1908, 699 p. în 8°; G. D. CIORICEANU, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris 1928, 443 p. în 8°.

Campania din 1913. TITU MAIORESCU, Incordare politică înaintea conflictului cu Bulgaria. Din însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu (operă postumă și neterminată), în Conv. Lit. LXIV (1931), p. 53-70, 135-151, 338-349, 448-457, 558-567, 636-654, 746-757, 818-828, 920-934 și LXV (1932), p. 102-112; GENERAL G. A. DABIJA, Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria 1910—1913, București, 1936, 384 p. + 11 pl. în 8°.

Moartea Regelui Carol. D. ONCIUL, Conferință asupra domniei regelui Carol I, în Facultatea de Filosofie și Litere... Comemorarea Regelui Carol I, București, 1914, p. 17—28; Regele Carol I † 27 Sept. 1914, în România Militară L (1914), p. 713—744 (cu testamentul marelui Rege).

151 (o sută cincizeci și una) de domnii, cămii
cămii și ocupații în Muntenia, până la luza
inclusiv.
165 (o sută șaiszeci și cinci) în Moldova,
până la luza inclusiv.

LISTA CRONOLOGICĂ ȘI FILIAȚIA DOMNILOR MUNTENIEI ȘI MOLDOVEI

MUNTENIA

MOLDOVA

descrie!
Tihomir, c. 1290 — c. 1310¹⁾.

Ioan (sau) Ivanco Basarab, fiul lui
Tihomir, c. 1310—1352.

Nicolae-Alexandru, fiul lui Basa-
rab, 1352 — 16 Noemvrie 1364.

Vladislav sau Vlaicu, fiul lui Nico-
lae-Alexandru, 16 Noemvrie 1364—
c. 1377.

Radu, fiul lui Nicolae-Alexandru, c.
1377 — c. 1384.

Dan, fiul lui Radu I, c. 1384 — c.
1386.

Mircea cel Bătrân, fiul lui Radu I,
c. 1386 — 31 Ianuarie 1418.

Vlad, filiație necunoscută, c. Noem-
vrie 1394 — c. Octomvrie 1396.

Mihail, fiul lui Mircea, 31 Ianuarie
1418 — 15 August 1420.

Dan al II-lea, fiul lui Dan I, 15

Dragoș, c. 1352 — c. 1353.

Sas, fiul lui Dragoș, c. 1354 — c.
1358.

Balc, fiul lui Sas, 1359.

Bogdan, venit din Maramureș, c.
1359 — c. 1365.

Lațco, fiul lui Bogdan, c. 1365 — c.
1373.

Costea (?), soțul Mușatei c. 1373 —
c. 1375.

Petru I, fiul Mușatei, c. 1375 — c.
1391.

Roman I, fiul Mușatei, c. 1391 — c.
1394.

Ștefan I, frate sau nepot de soră al
lui Roman și Petru, c. 1394 — c.
1399.

Iuga Ologul, filiație incertă, c. 1399
— c. 1400.

Alexandru cel Bun, fiul lui Roman,
23 Aprilie c. 1400 — 1 Ianuarie
1432.

1. Datele însemnate cu c. (circa !) sunt aproximative ; adeseaori, nici anul nu e sigur. Pentru detalii a se vedea Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I-III.

August 1420 — 1431 (între 30 Ianuarie și 14 Iunie).

Radu Praznaglava (Chelul) 1421 (constatat între 17 Mai și 21 Noemvrie), 1423 (în timpul verii ?), 1424 (înainte de 10 Noemvrie), 1427 (din Ianuarie până în primăvară).

Alexandru Aldea, fiul lui Mircea, 1431 (între 30 Ianuarie și 14 Iunie) — sfârșitul anului 1436 sau începutul lui 1437 (înainte de 20 Ianuarie).

Vlad Dracul, fiul lui Mircea, sfârșitul lui 1436 sau începutul lui 1437 (înainte de 20 Ianuarie) — Decemvrie 1446.

Dan al III-lea, fiul lui Dan al II-lea Decemvrie 1446 — 1447.

Vladislav al II-lea, fiul lui Dan al II-lea, 1447 — 1456 (între 15 Aprilie și 3 Iulie).

Iliaș, fiul lui Alexandru cel Bun, 1 Ianuarie 1432 — toamna lui 1433 (înainte de 3 Noemvrie).

Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, toamna lui 1433 (înainte de 3 Noemvrie) — vara lui 1433 (înainte de 26 August).

Iliaș și Ștefan, împreună, vara lui 1435 (înainte de 26 August) — Septemvrie 1442 (?) (după cronică 29 Mai 1443).

Ștefan al II-lea, Septemvrie 1442 (după cronică 29 Mai 1443) — Mai 1444 (înainte de 28).

Ștefan și Petru al II-lea (frate cu Ștefan), împreună, Mai 1444 (înainte de 28) — Aprilie (după 5) — Iulie (înainte de 15) 1445.

Ștefan al II-lea, Aprilie (după 5) — Iulie (înainte de 15) 1445 — 13 Iulie 1447.

Roman al II-lea, fiul lui Iliaș, și **Petru al II-lea**, împreună, 13 Iulie 1447 — Februarie (între 18 și 23) 1448.

Petru al II-lea, Februarie (între 18 și 23) 1448 — iarna lui 1449 (înainte de 21 Februarie).

Ciubăr (?) (Csupor?) iarna lui 1449 (înainte de 21 Februarie).

Alexăndrel, fiul lui Iliaș, iarna lui 1449 (înainte de 21 Februarie) — 12 Octomvrie 1449).

Bogdan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, 12 Octomvrie 1449—17 (?) Octomvrie 1451.

Petru Aron, fiul lui Alexandru cel Bun, 17 (?) Octomvrie 1451 — iarna

- lui 1452 (înainte de 24 Februarie).
Alexăndrel, iarna lui 1452 (înainte de 24 Februarie) — 1454 (între 1 Ianuarie și 25 August).
- Petru Aron**, 1454 (înainte de 25 August) — iarna lui 1455 (între 8 Decembrie 1454 și 3 Februarie 1455).
- Alexăndrel**, iarna lui 1455 (înainte de 3 Februarie) — 25 Mai 1455.
- Petru Aron**, 25 Mai 1455 — 14 Aprilie 1457.
- Ștefan cel Mare**, fiul lui Bogdan al II-lea, 14 Aprilie 1457 — 2 Iulie 1504.
- Vlad Țepeș**, fiul lui Vlad Dracul, 1456 (între 15 Aprilie și 3 Iulie) — August 1462 (înainte de 15 ale lunii).
- Radu cel Frumos**, fiul lui Vlad Dracul, 1462, August (înainte de 15 ale lunii) — 1474, primăvara.
- Basarab cel Bătrân**, zis și **Laiotă**, fiul lui Dan al II-lea, 24 Noembrie 1473 — Decembrie 1473 și 1474, primăvara — Noembrie (înainte de 8) 1476.
- Vlad Țepeș**, Noembrie (înainte de 8) 1476—Decembrie 1476.
- Basarab cel Bătrân**, Decembrie 1476 — Noembrie 1477.
- Basarab cel Tânăr**, zis și **Țepeluș**, fiul lui Basarab sin¹⁾ Dan al II-lea, Noembrie 1477 — August (după 16) - Septembrie 1481.
- Mircea**, fiul lui Vlad Dracul, 1481 (?).
- Vlad Călugărul**, fiul lui Vlad Dracul, August (după 16) - Septembrie 1481 — Noembrie (înainte de 16) 1481.
- Basarab cel Tânăr**, Noembrie (înainte de 16) 1481 — Martie (după 23)-Aprilie 1482.
- Vlad Călugărul**, Martie (după 23)-Aprilie 1482 — toamna (15 Septembrie-16 Octombrie) 1495.
- Radu cel Mare**, fiul lui Vlad Călugărul, toamna (15 Septembrie-

1) Sin înseamnă în limba slavă **fiu** ; deci Basarab fiul lui Dan al II-lea.

- 16 Octomvrie) 1495 — Aprilie 1508.
- Mihnea**, fiul lui Vlad Țepeș, Aprilie-Mai 1508 — Februarie 1510.
- Vlad cel Tânăr** sau **Vlăduț**, fiul lui Vlad Călugăru, Februarie 1510 — 23 Ianuarie 1512.
- Neagoe Basarab**, fiul lui Basarab cel Tânăr, 23 Ianuarie 1512 — 15 Septemvrie 1521.
- Teodosie**, fiul lui Neagoe Basarab, 15 Septemvrie 1521 — c. Ianuarie 1522.
- Vlad (Dragomir Călugăru)**, filiație necunoscută, c. Octomvrie 1521.
- Radu dela Afumați**, fiul lui Radu cel Mare, Ianuarie 1522 — Aprilie 1522, Iunie — August 1522, Octomvrie 1522 — Februarie 1523, Aprilie 1523.
- Vladislav al III-lea**, nepotul lui Vladislav al II-lea, Aprilie 1523 — Noemvrie (înainte de 30) 1523.
- Radu Bădica**, fiul lui Radu cel Mare, Noemvrie (înainte de 30) 1523 — Ianuarie (după 19) 1524.
- Radu dela Afumați**, Ianuarie 1524 — Iunie 1524.
- Vladislav al III-lea**, Iunie 1524 — Septemvrie 1524.
- Radu dela Afumați**, Septemvrie 1524 — c. Aprilie 1525.
- Vladislav al III-lea**, Mai — Iunie 1525.
- Radu dela Afumați**, vara 1525 — 2 Ianuarie 1529.
- Moise**, fiul lui Vladislav al III-lea, c. Ianuarie-Februarie 1529 — Iunie (înainte de 4) 1530.
- Vlad Innecatul**, fiul lui Vlăduț, Iunie (înainte de 4) 1530 — Septemvrie 1532.
- Vlad Vintilă dela Slatina**, Septemvrie 1532 — August 1534.
- Radu Paisie (Petru dela Argeș)**, fiu' lui Radu cel Mare, August 1534 — Noemvrie 1534.
- Bogdan al III-lea** („cel orb și grozav“), fiul lui Ștefan cel Mare, 2 Iulie 1504 — 20 Aprilie 1517.
- Ștefăniță**, fiul lui Bogdan al III-lea, 20 Aprilie 1517 — 14 Ianuarie 1527.

*Sectia ac. foliatie regi fr. Toulouse.
cu, 534 doc., p. 280. —
→ Spre fozela lunii (regi fr. Toulouse,
534 doc., p. 282-3)*

Vlad Vintilă dela Slatina, sfârșitul lui Noemvrie 1534 — Iunie (înainte de 12) 1535.

Radu Paisie (Petru dela Argeș), Iunie (înainte de 12) 1535 — Martie 1545.

Mircea Ciobanul, fiul lui Radu cel Mare, Ianuarie 1545 (intrarea în București la 17 Martie) — 16 Noemvrie 1552.

Radu Ilie, 16 Noemvrie 1552 — începutul lui Mai (înainte de 11) 1553.

Mircea Ciobanul, Mai (înainte de 11) 1553 — 28 Februarie 1554 pleacă din București în Martie.

Pătrașcu cel Bun, fiul lui Radu Paisie, Martie 1554 — 26 Decemvrie 1557.

Mircea Ciobanul, Ianuarie 1558 — 21 Septemvrie 1558.

Petru cel Tânăr, fiul lui Mircea Ciobanul, 21 Septemvrie 1558—2 Iunie 1568.

Alexandru al II-lea, fiul lui Mircea pretendentul (1511) sin Mihnea cel Rău, 14 Iunie 1568 (intrarea în București 3 Iulie) — Mai 1574.

Vintilă, fiul lui Pătrașcu cel Bun, Mai 1574 (a domnit 4 zile).

Alexandru al II-lea, Mai 1574 — 25 Iulie 1577.

Mihnea Turcitul, fiul lui Alexandru al II-lea, 25 Iulie 1577 — Iulie 1583¹⁾.

Ștefan Lăcustă, fiul lui Ștefan cel Mare, 18 Septemvrie 1538 — Decemvrie 1540.

Alexandru Cornea, fiul lui Bogdan al III-lea, Decemvrie 1540 — Februarie 1541.

Petru Rareș, Februarie 1541 — 3 Septemvrie 1546.

Iliș, fiul lui Petru Rareș, 3 Septemvrie 1546 — 11 Iunie 1551.

Ștefan, fiul lui Rareș, 11 Iunie 1551 — 1 Septemvrie 1552.

Ioan Joldea, boier moldovean, Septemvrie 1552.

Alexandru Lăpușneanu, fiul lui Bogdan al III-lea, Septemvrie 1552 — 18 Noemvrie 1561.

Despot Vodă, grec de origine, 18 Noemvrie 1561 — 6 Noemvrie 1563.

Ștefan Tomșa, boier moldovean, 8 sau 10 August 1563 — Martie 1564.

Alexandru Lăpușneanu, sfârșitul lui Octomvrie 1563 — Martie (între 5 și 16) 1568.

Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, Martie între (5 și 16) 1568 — Februarie 1572.

Ioan Vodă Viteazul, fiul lui Ștefăniță, Februarie 1572 — 13 sau 14 Iunie 1574.

Petru Șchiopul, rate cu Alexandru al II-lea, domnul muntean, 13 sau 14 Iunie 1574 — 23 Noemvrie 1577.

Ioan Potcoavă, filiație necunoscută, 23 Noemvrie 1577 — sfârșitul lui Decemvrie 1577.

1) In anul 1582, Octomvrie 5 (15) introducându-se în apusul și centrul Europei, calendarul gregorian (*stilul nou!*) datele ce urmează sunt calculate după acest calendar. Pentru a se afla stilul vechiu care s'a întrebuințat la noi până după războiul mondial, trebuie scăzute 10 zile, până la 28 Februarie 1700 (inclusiv), 11 zile dela 1 Martie 1700 până la

cred că de aci înainte: 5/15 Oct 1582 și până la 1/14 Oct. 1924 e bine să se dea datele după un fel calendar; ca și fel. de pildă: 6/16 Aprilie 1585 (fiind domni: la o anum. dată!)

Petru Cerecel, fiul lui Pătrașcu cel Bun, Iulie 1583 (intră în București la 8 Septembrie) — 16 Aprilie 1585.

Mihnea Turcitul, Aprilie 1585 — Februarie 1591.

Iiaș, fiul lui Alexandru Lăpușneanu Martie 1591 (nici n'a venit în București).

Radu, fiul lui Mircea Ciobanul, Martie 1591 — Aprilie 1591 (n'a ocupat efectiv tronul).

Ștefan Surdul, fiul lui Ioan Vodă cel Viteaz al Moldovei, Mai 1591 — Iulie (înainte de 18 ale lunii) 1592.

Alexandru cel Rău, fiul lui Bogdan Lăpușneanu al Moldovei, Iulie (înainte de 18 ale lunii) 1592 — 8 Septembrie 1593.

Mihai Viteazul, oficial, fiul lui Pătrașcu cel Bun, Septembrie 1593 (intră în București în Octombrie) — 19 August 1601.

Bogdan, fiul lui Iancu Șcaul, murit la 4 Dec. sf. nou 1595 (Muzajaki III, 466) nu ocupă tronul, fiind tatăl la Rucink (25 Iul. 1595. vezi Ist. Rom. II, 1, ed. 4, p. 263-4.

Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, Noembrie 1599 — Septembrie 1600.

Simion Moghilă, fratele lui Ieremia Moghilă, domnul Moldovei, Octombrie 1600 — 3 Iulie 1601; August 1601 — August (înainte de 13) 1602.

Petru Șchiopul, 1 Ianuarie 1578—21 Noembrie 1579 (la 2 Decembrie a sosit ordinul de mazilire în Iași).

Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareș, 21 Noembrie 1579 — August 1582.

Petru Șchiopul, Septembrie 1582 (la 27 Octombrie intra în Iași) — 29 August 1591 (la 28 Decembrie 1589. Turcii numesc ca domn pe Ștefan, fiul nevărăstnic al lui Petru Șchiopul; de fapt, a domnit tot tatăl său).

Aron Tiranul („cel Cumplit“), fiul lui Alexandru Lăpușneanu, Septembrie 1591 — Iunie 1592.

Alexandru cel Rău, Iunie 1592 (înainte de 12 ale lunii) — Iulie (înainte de 18 ale lunii; n'a ocupat scaunul, fiind mutat apoi în Țara Românească.

Petru Cazacul, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, August 1592 — 24 Octombrie 1592.

Aron Tiranul, 24 Octombrie 1592 — 3 Mai 1595.

Ștefan Surdul, fostul domn murit la Iași la 4 Dec. 1595; nu ocupă
Ștefan Răzvan, filiație necunoscută, 3 Mai 1595 — August 1595. ⊕

Ieremia Moghilă (Movilă), boier moldovean, August 1595 — sfârșitul lui Mai 1600.

Mihai Viteazul, sfârșitul lui Mai 1600 — Septembrie 1600.

Ieremia Moghilă, Septembrie 1600 — 10 Iulie 1606.

Simeon Moghilă, frate cu Ieremia

28 Februarie 1800 (inclusiv), 12 zile dela 1 Martie 1800 până la 28 Februarie 1900 și 13 zile dela 1 Martie 1900 până la introducerea stilului nou (1 Octombrie 1924 care a fost socotit drept 14 Octombrie).

⊕ Tronul, fiind tatăl lângă Silistra (Januarie 1595) (vezi Ist. Rom. II, 2, ed. 4, p. 263-4. (Fiecare data exactă a succesiunii vezi Huzajaki, *loc. cit.*, III, 466).

- Radu Șerban**, descendent din Craiovești, pare-se strănepot al lui Neagoe Basarab, August (înainte de 13) 1602 — Ianuarie 1611.
- Ocupația principelui Transilvaniei Gabriel Báthory**, Ianuarie-Martie (înainte de 16 ale lunii) 1611.
- Radu Mihnea**, fiul lui Mihnea Turcitul, Martie 1611 (la 22 Martie intră în Târgoviște — sfârșitul lui Mai 1611.
- Radu Șerban**, Iunie 1611 — 29 Septembrie 1611.
- Radu Mihnea**, 29 Septembrie 1611 — August 1616.
- Gavril Moghilă**, fiul lui Simeon Moghilă, August 1616 (neconfirmat de Poartă.
- Alexandru Iilaș**, fiul lui Iilaș, Septembrie 1616 — Iunie 1618.
- Gavril Moghilă**, Iulie (înainte de 18) 1616 — sfârșitul lui Iulie (înainte de 28) 1620.
- Radu Mihnea**, sfârșitul lui Iulie (înainte de 28) 1620 — August 1623.
- Alexandru Coconul**, fiul lui Rădu Mihnea, August 1623 — Noembrie (înainte de 13) 1627.
- Alexandru Iiaș**, Noembrie (înainte de 13) 1627 — Octombrie (înainte de 27) 1629.
- Moghilă, 10 Iulie 1606 — 24 Septembrie 1607.
- Mihail Moghilă**, fiul lui Simeon Moghilă, 24 Septembrie 1607 — Octombrie 1607.
- Constantin Moghilă**, fiul lui Ieremia Moghilă, Octombrie 1607.
- Mihail Moghilă**, Noembrie (înainte de 16) 1607 — 16 sau 19 Decembrie 1607.
- Constantin Moghilă**, 16 sau 19 Decembrie 1607 — 20 Noembrie 1611.
- Ștefan Tomșa**, boier moldovean, se dădea drept fiu al lui Ștefan Tomșa (1563), 20 Noembrie 1611 — 22 Noembrie 1615.
- Alexandru Moghilă**, fiul lui Ieremia Moghilă, 22 Noembrie 1615 — 3 August 1616.
- Radu Mihnea**, fost domn în Țara Românească, 3 August 1616 — 4 Februarie 1619.
- Gaspar Gratiani**, de origine Morlac sau Maurovlah, 4 Februarie 1619 — 20 Septembrie 1620.
- Alexandru Iiaș**, fost domn în Țara Românească, 20 Septembrie 1620—Septembrie 1621.
- Ștefan Tomșa**, Septembrie 1621 -- August 1623.
- Radu Mihnea**, August 1623 — 23 Ianuarie 1626.
- Miron Barnowski Moghilă**, boier moldovean, înrudit cu Movileștii, 23 Ianuarie 1626 — Iulie (înainte de 8) 1629.

- Leon**, filiație incertă, se da drept fiu al lui Ștefan Tomșa, domnul Moldovei, Octomvrie (înainte de 27) 1629 — sfârșitul lui Iulie (la 31 e ridicat din București) 1632.
- Radu**, fiul lui Alexandru Iliăș, sfârșitul lui Iulie 1632 — 5 Noemvrie 1632.
- Matei Basarab**, descendent din Craiovești și înrudit cu Neagoe Basarab, Septemvrie 1632 (la 30 intră în București) — 19 Aprilie 1654.
- Constantin Șerban Basarab** Cârnul. fiul lui Radu Șerban, 19 Aprilie 1654 — 26 Ianuarie 1658.
- Mihail-Radu (Mihnea al III-lea)**, se da drept fiu al lui Radu Mihnea 29 Ianuarie 1658 (intră în Târgoviște la 5 Martie) — sfârșitul lui Noemvrie 1659 (la 3 Decemvrie este la Râjnov).
- Gheorghe Ghica**, fost domn al Moldovei, 30 Noemvrie 1659 — 11 Septemvrie 1660.
- Grigore Ghica**, fiul lui Gheorghe Ghica, 11 Septemvrie 1660 — Noemvrie (după 8 ale lunii)-Decemvrie (înainte de 12 ale lunii) 1664.
- Radu Leon**, fiul lui Leon, Decemvrie înainte de 12 ale lunii) 1664 — 13 Martie 1669.
- Alexandru Coconul**, fiul lui Radu Mihnea, Iulie (înainte de 8) 1629— 28 Aprilie 1630.
- Moise Moghilă**, fiul lui Simeon Moghilă, 28 Aprilie 1630 — Noemvrie 1631.
- Alexandru Iliăș**, Noemvrie 1631 — Aprilie 1633.
- Miron Barnowski Moghilă**, Aprilie 1633 — 2 Iulie 1633.
- Moise Moghilă**, 5 Iulie 1633 — Aprilie (înainte de 9 ale lunii) 1634.
- Vasile Lupu**, boier moldovean, de origine albanez, Aprilie (înainte de 9 ale lunii) 1634 (la 7 Mai instalarea la Iași) — 13 Aprilie 1653
- Gheorghe Ștefan**, boier molodovean 13 Aprilie 1653 — 8 Mai 1653.
- Vasile Lupu**, 8 Mai 1653 — 16 Iulie 1653.
- Gheorghe Ștefan**, 16 Iulie 1653 — 13 Martie 1658.
- Gheorghe Ghica**, boier moldovean, de origine albanez, 13 Martie 1658 — 12 Noemvrie 1659.
- Constantin Șerban Basarab**, fostul domn din Țara Românească, Noemvrie 1659 (până la 21 ale lunii)
- Ștefăniță Lupu**, fiul lui Vasile Lupu, 12 Noemvrie 1659 — Ianuarie 1661.
- Constantin Șerban Basarab**, Ianuarie 1661 (a doua jumătate a lunii) — Februarie (înainte de 27) 1661.
- Ștefăniță Lupu**, Februarie (înainte de 27) 1661 — 29 Septemvrie 1661
- Eustratie Dabița**, boier moldovean, Octomvrie 1661 (sosește în Iași în Decemvrie) — 21 Septemvrie 1665
- Gheorghe Duca**, boier moldovean de origine grec, Octomvrie 1665 (vine în Iași în Ianuarie 1666) — 12 Mai 1666.
- Iliăș Alexandru**, fiul lui Alexandru Iliăș, 12 Mai 1666 — Noemvrie 1668.

CRONOLOGIA ȘI FILIAȚIA DOMNILOR 492-3. 521 *cau apuciu*

*X De intrădus eventual Mihailca Hănu
 și Durac (1671) A se cerceta din nou chestia!
 cf. A. Boldur, lista domniilor, în
 Studii și Cercetări istorice, XVIII (1942), p.*

*32 elogiu
 prezenta
 lista.*

- Antonie din Popești**, boier muntean, 13 Martie 1669 — Februarie (înainte de 22) 1672.
- Gheorghe Duca**, Noemvrie 1668 — 20 August 1672.
- Ștefan Petriceicu**, boier moldovean, 20 August 1672 — Noemvrie 1673.
- Dumitrașco Cantacuzino**, din Cantacuzinii dela Constantinopol, Noemvrie 1673.
- Ștefan Petriceicu**, Decemvrie 1673 — Martie 1674.
- Dumitrașco Cantacuzino**, Februarie 1674 — Noemvrie (înainte de 20) 1675.
- Antonie Ruset**, boier moldovean, de origine grec, Noemvrie (înainte de 20) 1675 — Noemvrie 1678.
- Gheorghe Duca**, Noemvrie 1678 (intră în Iași la 16 Decemvrie) — 4 Ianuarie 1684.
- Ștefan Petriceicu**, 4 Ianuarie 1684 — Martie 1684.
- Dumitrașco Cantacuzino**, 8 Februarie 1684 — 25 Iunie 1685.
- Constantin Cantemir**, boier moldovean, 25 Iunie 1685 — 27 Martie 1693.
- Dimitrie Cantemir**, fiul lui Constantin Cantemir, 29 Martie 1693 — 18 Aprilie 1693.
- Constantin Duca**, fiul lui Gheorghe Duca, începutul lui Aprilie 1693 — 18 Decemvrie 1695.
- Antioh Cantemir**, fiul lui Constantin Cantemir, 18 Decemvrie 1695 — 25 Septemvrie 1700 (ordinul de mazi-lire a fost dat la 12 Septemvrie, în Sтамбуl).
- Constantin Duca**, 12 Septemvrie 1700 — 26 Iunie 1703.
- Căimăcămia** logofătul Ioan Buhuș, 26 Iunie 1703 — Septemvrie (înainte de 12).
- Mihail Racoviță**, boier moldovean, Septemvrie (înainte de 12) 1703 — 23 Februarie 1705.
- Antioh Cantemir**, 23 Februarie 1705 — 23 Iulie 1707. (La 31 Iulie îi so-sește mazilia la Tighina).

100

- Mihai Racoviță**, 23 Iulie 1707 — 28 Octomvrie 1709.
- Nicolae Mavrocordat**, strănepot de soră lui Alexandru Iliș, 17 Noemvrie 1709 — Noemvrie 1710 (Mazilia îi sosește în Iași la 4 Decemvrie).
- Dimitrie Cantemir**, Noemvrie 1710 — 22 Iulie 1711 (pleacă din Iași la 27 Iulie).
- Căimăcămia** vornicului Lupu și a lui Maxut postelnicul, apoi și a lui Antioh Jora hatmanul, la urmă a lui Gheorghe Apostol biv vel vistiernic, August 1711 — 7 Octomvrie 1711.
- Căimăcămia** lui Ioan Mavrocordat Terzimanul, 7 Octomvrie 1711 — 19 Noemvrie 1711.
- Nicolae Mavrocordat**, 6 Octomvrie 1711 — 5 Ianuarie 1716.
- Mihai Racoviță**, 5 Ianuarie 1716 — 6 Octomvrie 1726 (sosirea firmanului de mazilie în Iași).
- Ștefan Cantacuzino**, nepot de frate lui Șerban Cantacuzino, 5 Aprilie 1714 — 5 Ianuarie 1716 (la 21 Ianuarie sosirea firmanului de mazilie în București).
- Nicolae Mavrocordat**, strănepot lui Alexandru Iliș, 5 Ianuarie 1716 (la 10 Februarie intră în București) — 25 Noemvrie 1716.
- Ioan Mavrocordat**, frate cu Nicolae Mavrocordat, 2 Decemvrie 1716 — 23 Februarie 1719.
- Nicolae Mavrocordat**, Martie 1719 (la 7 Mai intră în București) — 14 Septemvrie 1730.
- Constantin Mavrocordat**, fiul lui Nicolae Mavrocordat, 14 Septemvrie 1730 — Octomvrie (după 15) 1730
- Mihai Racoviță**, nepot de vară lui Șerban Cantacuzino, Octomvrie 1730 — 24 Octomvrie 1731.
- Constantin Mavrocordat**, 24 Octomvrie 1731 — 16 Aprilie 1733.
- Grigore al II-lea Ghica**, nepot de frate al lui Grigore Ghica, Octomvrie 1726 — 16 Aprilie 1733.
- Grigore al II-lea Ghica**, nepot de frate al lui Grigore Ghica, Octomvrie 1726 — 16 Aprilie 1733.
- Constantin Mavrocordat**, fiul lui

- fiu lui Grigore Ghica, 16 Aprilie 1733 — 27 Noemvrie 1735.
- Constantin Mavrocordat**, 27 Noemvrie 1735—Septemvrie (puțin înainte de 16 ale lunii) 1741.
- Mihai Racoviță**, Septemvrie 1741 - Iulie 1744.
- Constantin Mavrocordat**, Iulie 1744 — Aprilie 1748.
- Grigore al II-lea Ghica**, Aprilie 1748 3 Septemvrie 1752.
- Matei Ghica**, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 3 Septemvrie 1752 — 3 Iulie 1753.
- Constantin Racoviță**, fiul lui Mihail Racoviță, 3 Iulie 1753 — 19 Februarie 1756.
- Constantin Mavrocordat**, 19 Februarie 1756 — August (înainte de 14 ale lunii) 1758.
- Scarlat Ghica**, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, August (înainte de 14 ale lunii) 1758 — 16 Iunie 1761.
- Constantin Mavrocordat**, 16 Iunie 1761 — 20 Martie 1763.
- Constantin Racoviță**, 20 Martie 1763 — 7 Februarie 1764.
- Ștefan Racoviță**, fiul lui Mihail Racoviță, 7 Februarie 1764 — 29 August 1765 (sosirea firmanului de mazilie în București).
- Scarlat Ghica**, 29 August 1765 — 12 Decemvrie 1766.
- Alexandru Ghica**, fiul lui Scarlat Ghica, 12 Decemvrie 1766 — 28 Octomvrie 1768.
- Grigore al III-lea Alexandru Ghica**, nepot de frate lui Grigore al Nicolae Mavrocordat, 16 Aprilie 1733 — 27 Noemvrie 1735.
- Grigore al II-lea Ghica**, 27 Noemvrie 1735 — 14 Septemvrie 1739.
- Ocupația rusească**, 14 Septemvrie 1739 — Octomvrie 1739.
- Grigore al II-lea Ghica**, Octomvrie 1739 — 24 Septemvrie 1741 (sosirea firmanului de mazilie în Iași).
- Constantin Mavrocordat**, Septemvrie puțin înainte de 16 ale lunii) 1741 — 29 Iunie 1743.
- Ioan Mavrocordat**, fiul lui Nicolae Mavrocordat, 29 Iunie 1743 — Mai 1747.
- Grigore al II-lea Ghica**, Mai 1747 — Aprilie 1748.
- Constantin Mavrocordat**, Aprilie 1748 31 August 1749.
- Constantin Racoviță**, 31 August 1749 — 3 Iulie 1753.
- Matei Ghica**, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 3 Iulie 1753 — 19 Februarie 1756.
- Constantin Racoviță**, 19 Februarie 1756 — 13 Martie 1757.
- Scarlat Ghica**, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 13 Martie 1757 -- 7 August 1758.
- Ioan Teodor Callimachi**, de origine moldovean : Calmășul, 7 August 1758 — Iunie (înainte de 8 ale lunii) 1761.
- Grigore Callimachi**, fiul lui Ioan Teodor Callimachi, Iunie (înainte de 8 ale lunii) 1761 — 29 Martie 1764.
- Grigore al III-lea Alexandru Ghica**, nepot lui Grigore al II-lea Ghica, 29 Martie 1764 — 3 Februarie 1767.
- Grigore Callimachi**, 3 Februarie 1767 — 14 Iunie 1769

- II-lea Ghica, 28 Octombrie 1768 — 16 Noembrie 1769.
- Ocupația rusească**, Noembrie 1769 — 21 Iulie 1774 (data tratatului dela Kuciuc-Kainargi).
- Emanuel Giani-Ruset**, Mai 1770 — Octombrie 1771.
- Alexandru Ipsilante**, de origine greacă, 26 Septembrie 1774 — 15 Ianuarie 1782.
- Nicolae Caragea**, de origină greacă, 15 Ianuarie 1782 — 17 Iulie 1783, (sosirea firmanului de mazilie în București).
- Mihai Șuțu**, înrudit prin mamă cu Mavrocordații, 17 Iulie 1783 (sosirea firmanului de numire în București) — Aprilie 1786 (înainte de 6 ale lunii).
- Nicolae Mavrogheni**, grec de origine. 6 Aprilie 1786 — 19 Iunie 1790
- Ocupația austriacă**, 15 Noembrie 1789 — 4 August 1791 (data păcii dela Șiștov).
- Mihai Șuțu** Martie 1791 — Ianuarie 1793 (înainte de 10 ale lunii sau chiar în acea zi).
- Alexandru Moruzi**, fiul lui Constantin Moruzi, domnul Moldovei, înrudit prin mamă cu Mavrocordații, Ianuarie 1793 (înainte de 10 ale lunii sau chiar în acea zi) — 28 August 1796.
- Alexandru Ipsilanti**, 28 August 1796 — 9 Decembrie 1797 (sosirea firmanului de mazilie în București).
- Constantin Mavrocordat**, 29 Iunie 1769 — 15 Decembrie 1769.
- Ocupația rusească**, 7 Octombrie 1769 — începutul lui Octombrie 1774.
- Grigore al III-lea Alexandru Ghica**, Septembrie 1774 (firmanul de numire sosește în Iași la 9 Octombrie 1774) — 12 Octombrie 1777.
- Constantin Moruzi**, de origine greacă, 11 Octombrie 1777 — 7 Iunie 1782.
- Alexandru Mavrocordat I**, zis și **Deli-Beiu** (Prințul nebun), fiul lui Constantin Mavrocordat, 8 Iunie 1782 — 12 Ianuarie 1785.
- Alexandru Mavrocordat II**, zis și **Firaris** (Fugarul), fiul lui Ioan Mavrocordat, 12 Ianuarie 1785 — 14 Decembrie 1786.
- Alexandru Ipsilanti**, de origine greacă, Decembrie 1786 — 19 Aprilie 1788.
- Emanuel Giani-Ruset**, Mai 1788 — Martie 1789.
- Ocupația austriacă**, 1787 — 4 August 1791 (pacea dela Șiștov).
- Ocupația rusească**, Octombrie 1788 — 9 Ianuarie 1792 (pacea dela Iași).
- Alexandru Moruzi**, fiul lui C. Moruzi, fostul domn, Martie 1792 — Ianuarie 1793 (înainte de 10 ale lunii sau chiar în acea zi).
- Mihai Șuțu**, înrudit prin mamă cu Mavrocordații, Ianuarie 1793 — 6 Mai 1795.

- Constantin Hangerli**, grec de origine, 3 Decembrie 1797 (la 9 Decembrie sosirea firmanului de numire la București) — 11 Februarie 1799 (la 1 Martie executat în București).
- Alexandru Moruzi**, 11 Februarie 1799 — 19 Octombrie 1801.
- Mihai Șuțu**, 19 Octombrie 1801—31 Mai 1802.
- Alexandru Șuțu**, nepot de frate lui Mihai Șuțu, caimacam, Iulie 1802 — 1 Septembrie 1802.
- Constantin Ipsilanti**, fiul lui Alexandru Ipsilanti, 1 Septembrie 1802 — 24 August 1806.
- Alexandru Șuțu**, 24 August 1806—13 Octombrie 1806.
- Constantin Ipsilanti**, nu ocupă efectiv tronul fiind refugiat la Ruși. 15 Octombrie — 27 Decembrie 1806.
- Ocupația rusească**, 25 Decembrie 1806 — 28 Mai 1812 (data păcii dela București).
- Constantin Ipsilanti**, sub ocupația rusească, 27 Decembrie 1806 — 31 Mai 1807 și 8-28 August 1807.
- Alexandru Șuțu**, nu ocupă efectiv tronul, 28 Decembrie 1806 — ?
- Ioan Caragea**, rudă cu Nicolae Caragea, 8 Septembrie 1812 — 11 Octombrie 1818.
- Alexandru Șuțu**, 16 Noembrie 1818 — noaptea de 30 spre 31 Ianuarie 1821.
- Scarlat Callimachi**, fiul lui Alexandru Callimachi, domnul Moldovei, nu ocupă efectiv tronul, Februarie 1821 — Iunie 1821.
- Stăpânirea lui Tudor Vladimirescu**, 2 Aprilie 1821 — 26-27 Mai 1821.
- Ocupația turcească**, 28 Mai 1821 — 21 Iunie 1822.
- Alexandru Callimachi**, 6 Mai 1795 — 18 Martie 1799.
- Constantin Ipsilanti**, fiul lui Alexandru Ipsilanti, 18 Martie 1799 — 10 Iulie 1801.
- Alexandru Șuțu**, fiul lui Nicolae Șuțu, 10 Iulie 1801 — 1 Octombrie 1802.
- Alexandru Moruzi**, 1 Octombrie 1802 — 24 August 1806.
- Scarlat Callimachi**, fiul lui Alexandru Callimachi, 24 August 1806 — 15 Octombrie 1806.
- Alexandru Moruzi**, 17 Octombrie 1806 (data firmanului de numire) — 19 Martie 1807.
- Alexandru Hangerli**, 19 Martie 1807 — 5 August 1807.
- Scarlat Callimachi**, 5 August 1807 — 13 Iunie 1810 (nu ocupă efectiv tronul).
- Ocupația rusească**, 29 Noembrie 1806 — 28 Mai 1812 (pacea dela București).
- Scarlat Callimachi**, 8 Septembrie 1812 — 2 Iulie 1819.
- Mihai Șuțu**, nepot de fiu lui Mihai Șuțu, fostul domn, 24 Iunie 1819 (data firmanului de numire) — 10 Aprilie 1821.
- Stăpânirea grecească (Eteria)**, Aprilie 1821.
- Căimăcămia** mitropolitului Veniamin Costache, Aprilie—Mai 1821

Și l'aveam! Deci 7-8 Iunie st. n.

Pahlen a fost numit în funcția de guvernator la 10/22 Febr. 1828 (Hurnycki, op. cit. I, 4, p. 326). Dar se va socoti de la intrarea regelui în București, deci de la 12 mai 1828. CRONOLOGIA ȘI FILIAȚIA

↳ Intră în București la 12 Mai st. n., între ora 2-3 p.m. (Hurnycki, X, 446-7). Anul rusească zice 1 Mai st. v. (și anul 1828)

Grigore al IV-lea Ghica, nepot de frate lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, 12 Iulie 1822 - 10 Mai 1828.

Ocupația rusească, Mai 1828 - Aprilie 1834 (generalul Pahlen, numit la 22 Februarie 1828 - Noemvrie 1829; generalul Paul Kissel, Noemvrie 1829 - Aprilie 1834).

Alexandru Ghica, frate cu Grigore al IV-lea Ghica, Aprilie 1834 - 1 Octomvrie 1842. (Hurnycki, XVII, 903-4)

Gheorghe Bibescu, 1 Ianuarie 1843 - 25 Iunie 1848.

Guvernul provizoriu, 25 Iunie 1848 - 10 Iulie 1848.

Căimăcămie, 10 Iulie 1848 - 12 Iulie 1848.

Guvernul provizoriu, 12 Iulie 1848 - 9 August 1848.

Locotenentă domnească, alcătuită din Heliade, Nicolae Golescu și Cristian Tell, 9 August 1848 - 25 Septemvrie 1848.

Căimăcămia lui Constantin Cantacuzino, 25 Septemvrie 1848 - Iunie 1849.

Barbu Știrbey, frate cu Gheorghe Bibescu, Iunie 1849 - 28 Octomvrie 1853. (Ac.c. xx, p. 232)

Ocupația rusească, 29 Octomvrie 1853 - 31 Iulie 1854.

Ocupația austriacă, 19 August 1854 - 25 Martie 1856. 30 Martie 1854 / Aleși

Barbu Știrbey, sub ocupația austriacă, 5 Octomvrie 1854 - 7 Iulie 1856.

~~Partea din~~
~~Urații Helin~~
~~Stăruia~~
~~înlocuiri~~
~~în~~
~~1828~~

↓ 26

✓ 21 Martie st. v. / 8 Aprilie st. n.
fiu al domnului regulat
tari, București.
1869, p. 18
Dec 2 Aprilie
Silvan

Ne! Data exactă e 1 Aprilie st. n. (Hurnycki XVII, 324)

⊕ Părăsire București pentru din în aceeași zi 26 Oct. (Fis)
Firma de depunere a din Octomvrie 1842, dată zilei (Hurnycki, XVII, 907-910)
21 Ian. st. v. (2 Febr. st. n.) 1829 (Jalan, Ocupația rusească în Carad. și X-XII, 21 p. 112).
Generalul Petre Jeltuhin 2 Febr. 1829 - 23 Oct. 1829 (st. n. : data morții lui; în dăruire în d. demisia, mai înainte în spe' la moartea lui 1829 (Jalan, Ocupația rus. II 112) generalul Pavel Kissel) 25 Oct. 1829 (într-în Buc. Ca

La 2 Aprilie st. n. ca și Al. Ghica în T. Rom. Știrea despre numirea lui Ca Hurnycki XVIII, 324. Aprilie 1828 (Hurnycki XVIII, 324)

Căimăcămia lui Ștefan Vogoride, numit în Fevruarie 1821, instalat în toamna lui 1821 - 22 Iulie 1822.
Ocupația turcească, Mai 1821 - Iulie 1822.

Ionița Sandu Sturdza, boier moldovean, 21 Iunie 1822 - 5 Mai 1828. (1 Mai st. n.)

Ocupația rusească, Mai 1828 - Aprilie 1834 (generalul Pahlen, numit la 22 Februarie 1828 - Noemvrie 1829; generalul Paul Kissel, Noemvrie 1829 - Aprilie 1834).

Mihai Sturdza, Aprilie 1834 - Iunie 1849. (M. Drăgăni, II, p. 221). deoarec trupul intră în Moldova în Mai 1828; nu se știe

Numirea s'a făcut, zice Drăgăni, fesch. II, tab. kronolog., "schon am 22 Februar 1828". efectiv el guvernator în - zice ea - după 8 Mai 1828, intrarea trupelor în Mold.
Grigore Alexandru Ghica, 14 Octomvrie 1849 (numit în Mai) - 30 Octomvrie 1853. (M. Drăgăni, Mem. 207) (Mantolache Drăgăni, II, p. 221)

Ocupația rusească, 30 Octomvrie 1853 - 16 Septemvrie 1854. 17
23 (Hurnycki XVIII, 166) La 23 Iunie st. n. sosese la Buc. știrea oficinții a intrării!

Grigore Alexandru Ghica, 14 Octomvrie 1854 - 8 Iulie 1856. (Man. Drăgăni, II, p. 248) (Mantolache Drăgăni, II, p. 221) L 14 v.

⊕ la giurgiu la 4 Oct. st. n. 1854 (M. J. Cuzco, Știri I 488)

Ocupația austriacă

La 18/30 Oct. primul spis (Acte și Doc. v. dat. Rum. VII, 57)

VOEVOZII ȘI PRINCIPIII TRANSILVANIEI

Căimăcămia lui Alexandru Ghica, fostul domn, 1° Iulie 1856 — Octombrie 1858.

Căimăcămia de trei (Ioan Manu, Manolache Băleanu, Ioan Filipescu) Octombrie 1858 — 5 Februarie (24 Ianuarie) 1859.

Alexandru Ioan Cuza, ales la 5 Februarie (24 Ianuarie) 1859.

5 (15 Iulie) Firmamentul pus în ac. (Acte și Doc. Ist. Rom. Rom. III, p. 650)

PRINCIPATELE UNITE, (PÂNĂ ÎN NOEMVRIE 1861) APOI ROMÂNIA

Alexandru Ioan Cuza, 5 Februarie (24 Ianuarie stil vechiu) 1859 — 23 Februarie 1866.

Locotenența domnească (N. Golescu, Lascăr Catargiu, N. Haralambie) 23 Februarie 1866 — 20 Aprilie 1866.

Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen, 20 Aprilie 1866 (depune jurământul la 22 Mai (10 Mai stil vechiu) — 10 Octombrie 1914 proclamat ca rege la 26 Martie 1881, încoronat ca rege la 10 Mai 1881).

Căimăcămia lui Teodor Balaș, 1 Iulie 1856 — 1 Martie 1857.

Căimăcămia lui Nicolae Vogoride, 1 Martie 1857 — Octombrie 1858.

Căimăcămia de trei (Ștefan Catargiu, Vasile Sturdza, Anastasie Panu) Octombrie 1858 — 17 Ianuarie 1859.

Alexandru Ioan Cuza, ales la 17 Ianuarie 1859.

527
H14 (J. Nis. Ter. Mem. Sect. Ist. S. S. t. XX, p. 174)
Actul este în Acte și Doc. v. dat. Rum. III 646
7 Martie (Acte și Doc. IV, 14)

Ferdinand I, nepot de frate regelui Carol I, 10 Octombrie 1914 — 20 Iulie 1927.

Mihai I, fiul lui Carol al II-lea, (sub regentă alcătuită din Principele Nicolae, Patriarhul Miron, Primul Președinte al Curții de Casație Gh. Buzdugan, iar după moartea acestuia din urmă (1929), Const. Sărățeanu) 20 Iulie 1927 — 8 Iunie 1930.

Carol al II-lea, fiul lui Ferdinand I, 8 Iunie 1930 — 6 Septembrie 1940.

Mihai I, 6 Septembrie 1940 — 30 Dec. 1947

Republica Populară Română 30 Dec. 1947 —

VOEVOZII ȘI PRINCIPIII TRANSILVANIEI. VOEVOZII

Gelou, „dux Blacorum“ și dux ul-transilvanus“, 896.

Menemorut, în Crișana, 896.

Glad, în Banat, 896.

Ahtum, în Banat, 1008—1018.

Kean, „dux“, în sud-estul Transilvaniei, 1020.

Mercurius „princeps“, 1103, 1111, 1113.

Eustachius (Leustachius) voivoda¹⁾ 1176.

1) Prima mențiune a titlului de „Voevod“ al Transilvaniei. Acest titlu se subînțelege la toți cei următori.

Pentru voevozi și principii Transilv. vezi Z. Băclisaru, Comisia a Institut; apoi liste publ. recant de Sacerdotului în Hrisovul. unii se pare!
www.dacoromanica.ro

- Szegfor**, 1199—1200.
Gyula, 1201.
Nicolae I, 1201—1202
Benedict, fiul lui **Conrad**, c. 1202—1206.
Smaragd, 1206—c. 1208.
Benedict, a doua oară, 1208—1209.
Mihail, 1209—1212.
Bertold (e și arhiepiscop de Kalooca), 1212.
Nicolae, 1213.
Gyula, a doua oară (e și comite de Szolnok), 1213—1214.
Simion, 1215.
Ipóth (Ipolit), 1216 —1217.
Rafail 1217—1218.
Neuka (Leuka) 1219—1221.
Paul, 1221.
Mihail, a doua oară, 1222.
Poșa, 1227—c. 1231.
Gyula, fiul lui **Eustachius**, 1230 —1233.
Dionisie, 1233—1234.
Serafin, fiul lui **Andrei**, 1235.
Poșa, fiul lui **Sólyom**, 1235—1241.
Laurențiu, 1242—1252.
Ereny (Irineu), din neamul **Akos**, 1260.
Ștefan „dux Transilvaniae“, 1260—1270.
Ladislau I, din neamul **Borșa**, 1263—1264.
Nicolae II, 1263—1267.
Nicolae III, 1264—1268.
Herbord (Herbart) din neamul **Osl**, 1267—1270.
Matei din neamul **Csák**, 1270—1272.
Gyurk (Iurg), 1272.
Nicolae II, a doua oară, 1272—1273.
Ioan, 1273, **Mai**.
Nicolae II, a treia oară, 1273 Iunie—1274.
Matei din neamul **Csák**, a doua oară 1274—1275.
Ladislau II, din neamul **Borșa**, 1275.
Ugrinus, din neamul **Csák**, 1275—1276.
Matei, din neamul **Csák**, a treia oară, 1276.
Nicolae, din neamul **Pok**, 1277.
Finta, din neamul **Aba**, 1278—1279.
Petru, 1278—1280.
Ștefan Tekes, 1280.
Roland (Lorand), din neamul **Borșa**, 1282.
Apor, din neamul **Pécz**, 1283—1284.
Roland, din neamul **Borșa**, a doua oară, 1284—1285
Paul de Alap, 1288.
Moise, 1289.
Roland, din neamul **Borșa**, a treia oară, 1290—1291.
Ladislau II, din neamul **Borșa**, a doua oară, 1291—1292.
Roland, din neamul **Borșa**, a patra oară, 1293—1297.
Hartwig, 1294, 1297.
Ladislau II, din neamul **Borșa**, a treia oară, 1297—c. 1301.
Laurențiu din neamul **Igmánd**, 1299.
Simion, 1301.
Roland, din neamul **Borșa**, a cincea oară, 1301.
Ladislau II, din neamul **Borșa**, a patra oară, 1307.
Roland, din neamul **Borșa**, a șasea oară, 1307.
Laurențiu din neamul **Igmánd**, 1309.
Ladislau II, din neamul **Borșa**, a cincea oară, 1309—1315.
Andri, 1315.
Nicloae, din neamul **Pok**, 1315—1318.
Doja, 1318—1321.
Toma de Szécseny, 1322—1342.
Ștefan, înainte de 1336.
Andrei, 1325.
Nicolae, 1342—1344.

- Ștefan**, fiul lui Lațc, 1345—1350.
Nicolae Konth, fiul lui Laurențiu, 1351—1356.
Ștefan, „dux Transilvanus“, 1351—1352.
Andrei, fiul lui Lațc, 1356—1359.
Dionisie, 1359—1367.
Nicolae, 1368.
Emeric, 1369—1372.
Ștefan, 1373—1375.
Ladislau, fiul lui Desev de Losoncz, 1376—1391.
Emeric Bubek, 1392—1394.
Frank, 1393—1395.
Știber, 1395—1413 (1416).
Nicolae, amândoi frații, fiii lui Ștefan Csák, 1402—1403.
Ioan de Tamaș și Iacob, fiul lui Lațc, 1404—1408.
Nicolae Csák, 1416—1426.
Ladislau Csák, 1426—1438.
Petru Cseh, 1436—1439.
Desev de Losoncz, 1438—1441.
Iancu de Hunedoara, 1441—1456 August 11.
Nicolae de Ujlak, 1441—1467.
Ioan de Rozgon, 1452.
- Sigismund de Sarthwan**, 1459.
Ioan Farcaș, 1459.
Mihai Szilagy, „gubernator parclum Transsylvanarum“, 1460.
Ioan Pongrácz, 1462—1475.
Ioan, comite de Sf. Gheorghe și „Bozyn“, 1464—1467.
Ioan Csupor („Ciubăr“?), 1468—1469.
Nicolae Csupor, 1470.
Blaj, 1473—1475.
Petru Gereb de Wingarth, 1477—1479.
Ștefan Báthory, 1480—1492.
Ladislau de Losoncz, 1493—1495.
Bartholomeu Dragfy („Birtoc“), 1493—1499.
Petru comitele de Sf. Gheorghe și „Bozyn“, 1499—1519.
Petru de Pösing, 1509.
Ioan Zapolya, 1509—1526—1540, Iulie 22.
Petru de Perényi, 1526—1528.
Ștefan Báthory de Șimlău, 1519—1533.
Ștefan Mailath, 1534—1540.
Emeric Balassa de Gyarmath, 1539.

PRINCIPII TRANSILVANIEI

- Ioan Sigismund Zapolya**, fiul lui Ioan Zapolya, 22 Iulie 1540—14 Martie 1571 (ca minor sub tutela mamei sale Elisabeta 1540—21 Iulie 1551 și 1556 începutul anului —1559).
Ferdinand, împăratul Austriei, Transilvania fiind unită cu Austria, 21 Iulie 1551—1556.
Ștefan Báthory, 1571—1576.
Cristofor Báthory, frate cu Ștefan, 1576—1581.
Sigismund Báthory, fiul lui Cristofor, 1581 — începutul lui Aprilie 1598
- Rudolf**, împăratul Austriei, începutul lui Aprilie 1598 — August, după 20 ale lunii.
Sigismund Báthory, a doua oară August, după 20 ale lunii 1598 — 29 Martie 1599.
Andrei Báthory, vărul lui Sigismund, 1599, Martie 29 — 28 Octombrie.
Mihai Viteazul, 28 Octombrie 1599—19 August 1601.
Rudolf, împăratul Austriei, 19 August 1601—1605.
Sigismund Báthory, a treia oară, Septembrie 1601—29 Iunie 1602.

- Moise Secuiul**, 1602—17 Iulie 1603.
Ștefan Bocskay, 19 Noemvrie 1604—
 29 Decemvrie 1606.
Sigismund Rákoczy, 11 Februarie
 1604—5 Martie 1608.
Gabriel Báthory, 7 Martie 1608 —
 23 Octomvrie 1613.
Gabriel Bethlen, 23 Octomvrie 1613
 15 Noemvrie 1629.
Ecaterina de Brandenburg, 15 No-
 emvrie 1629—1630.
Ștefan Bethlen, guvernator, 1630.
Gheorghe I Rákoczy, Decemvrie 1630
 —15 Octomvie 1648.
Gheorghe II Rákoczy, 15 Octom-
 vrie 1648—2 Noemvrie 1657.
- Francisc Rhédey**, 2 Noemvrie 1657—
 27 Ianuarie 1658.
Gheorghe II Rákoczy, a doua oară,
 27 Ianuarie 1658 — 7 Octomvrie
 1658.
Acașiu Barcsai, 7 Octomvrie 1658—
 29 Septemvrie 1659.
Gheorghe II Rákoczy, a treia oară,
 29 Septemvrie 1659—6 Iunie 1660.
Acașiu Barcsai, 6 Iunie 1660 — în-
 ceputul lui Ianuarie 1661.
Ioan Kemény, începutul lui Ianua-
 rie 1661—22 Ianuarie 1662.
Mihai Apaffi, 16 Ianuarie 1661 —
 15 Aprilie 1690.
Francisc II Rákoczy, în luptă cu
 Austriacii, 1704—1 Mai 1711.

BIBLIOGRAFIE

N. IORGA, *Istoria Românilor și a civilizației lor*, București, 1930, 303 p. în 8°; *CONST. C. GIURESCU*, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, București, 1932, 163 p. în 8°; *CONST. C. GIURESCU*, *Precizări și rectificări la cronologia domniilor fanariote*, în *Rev. Ist. Rom.*, X (1940), p. 379—384; *AURELIAN SACERDOȚEANU*, *Liste de suverani*, în *Hrisovul*, I (1941), p. 141—191; *E. LUKINICH*, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, LXI + 638 p. în 8°.

LISTA HĂRȚILOR

	<u>P-g</u>
1. Dacia Preistorică	32—33
2. Dacia Traiană	80—81
3. Țările Românești în timpul migrației popoarelor	144—145
4. Țările Românești în anul 1400	192—193
5. Țara Românească între 1418 și 1601	272—273
6. Moldova între 1432 și 1606	272—273
7. Ardealul între 1400 și 1601	272—273
8. Unirea Țării Românești, a Moldovei și a Ardealului sub Mihai Viteazul (1600)	304—305
9. Țara Românească între 1601 și 1821	336—337
10. Moldova între 1606 și 1812	352—353
11. Transilvania între 1601 și 1821	352—353
12. Orientul și Țările Române între 1601 și 1821	384—385

LISTA FIGURILOR

A. Munții Făgărașului	19
1. Teren aurifer din Munții Apuseni, la Roșia Montană	21
2. Silexuri paleolitice dela Căyla-Nedjimova	28
3. Vase de pământ dela Cucuteni	29
4. Vase de pamânt de tipul Boian A, găsit la Vidra	30
5. Zeița dela Vidra	32
6. Vârfuri de lance, topoare și fragment de sabie, toate de bronz, găsite la Drajna de jos	33
7. Fragmente de ceramică de tipul București, găsite la lacul Tei	34
8. Coif de aur din vremea Sciților găsit la Poiana	40
9. Podoabe de argint dela Sciți găsite lângă Craiova	41
10. Monete dace de argint găsite în Ardeal	43
11. Imitații dace de vase grecești zise deliene	44
12. Țăran dac (comat)	52
13. Decebal	65

	<u>Pag.</u>
14. Traian	67
15. Metopă dela Trofeul lui Traian, reprezentând un călăreț sarmat.	68
16. Sculpturi de pe Columna Traiană	70
17. Tropaeum Traiani (reconstituire)	71
18. Unul din lei de piatră care împodobeau Trofeul lui Traian. .	72
19. Inscripție romană privind orașul Sarmizegetusa	76
20. O parte din zidul castrului dela Ulmetum	78
21. Un fragment din Tabula Peutingeriană	81
22. Statue înfățișând un magistrat din Tomi	83
23. Statuetă de bronz, reprezentând pe Jupiter Dolichenus	84
24. Sculptură în marmură reprezentând o scenă de cult	85
25. Sarcofagul cu simboluri dela Tomi	86
26. Inscripție romană dedicată lui E-culap și Higeiei	87
27. Ruinele amfiteatrului roman din Sarmizegetusa	88
28. Gladiatorul Skirtos Dakesis	89
29. Diplomă militară dată unui veteran	90
30. Monument votiv în cinstea împăratului Maximinus	91
31. Împăratul Septimiu Sever	93
32. Inscripție latină creștină dela Ulmetum	98
33. Inscripție votivă creștină dela Biertan	99
34. Opaț de bronz găsit în comuna Luciu (Ialomița)	101
35. Inscripția orașului Tropaeum Traiani, dedicată împăraților Con- stantin și Liciniu	104
36. Fibule de aur din tezaurul al doilea dela Șimlău Silvaniei	105
37. Toartă de argint descoperită în Buzău	106
38. Tava de aur a tezaurului dela Pietroasa	106
39. Trei obiecte de podoabă, de aur, din tezaurul dela Pietroasa. .	107
40. Cazan hunic, găsit în bălțile Dunării	110
41. Monete bizantine de aur dela Mauriciu Tiberiu	117
42. Tezaurul de monete bizantine de aur găsit la Dinogetia, în fața Galațiilor	124
43. Manuscrisul cronicei notarului anonim al regelui Bela	128
44. Stradă veche din Sibiu	132
45. Cana de aur din tezaurul peceneg dela Sân-Nicolae Mare în Banat.	143
46. Cetatea Albă	150
47. Miniatură din Cronicon Pictum, reprezentând lupta dela Posada	156
48. Biserica Domnească din Curtea de Argeș	158
49. Piatra de mormânt a lui Nicolae Alexandru	162
50. Mănăstirea Cozia	165
51. Paftaua de aur a lui Radu I Basarab	167
52. Inele găsite în mormântul lui Radu I la Biserica Domnească din Curtea de Argeș	168
53. Biserica din Rădăuți	174
54. Monete de argint dela Petru al Mușatei	178

<u>Fig.</u>	<u>Pag.</u>
55. Mircea cel Bătrân	182
56. Ruinele cetății Enisala	185
57. Biserica fostei mănăstiri a Snagovului	187
58. Sarcofagul lui Mircea cel Bătrân	188
59. Patrahirul lui Alexandru cel Bun	192
60. Mănăstirea Bistrița	196
61. Sicriul de argint al Sfântului Ioan cel Nou	197
62. Monete de argint dela Alexandru cel Bun	198
63. Diplomă latină pentru Huniedoara	203
64. Castelul dela Huniedoara	204
65. Xilografie înfățișând pe Iancu de Huniedoara	205
66. Ușe de lemn dela Mănăstirea Snagov	207
67. Catedrala catolică din Alba Iulia	214
68. Vlad Țepeș	217
69. Chipul lui Ștefan cel Mare pe evangheliarul dela Humor	220
70. Mateiaș Corvinul	222
71. Drumul urmat de Mateiaș în Moldova (1467)	223
72. Ruinele Cetății Neamțului	228
73. Expediția lui Ștefan cel Mare în Polonia	232
74. Biserica Mănăstirii Putna	233
75. Chipul doamnei Maria de Mangop	234
76. Piatra de mormânt a Mariei de Mangop	235
77. Biserica Mănăstirii Voroneț	236
78. Tripticul lui Ștefan cel Mare	237
79. Biserica dela Baia	238
80. Steag al lui Ștefan cel Mare	239
81. Biserica Neagră Brașov	247
82. Ruinele Cetății Soroca	248
83. Ruinele Cetății Albe	249
84. Inscripție slavă dela Cetatea Albă	250
85. Trei turnuri ale zidului de apărare din Sibiu	252
86. Biserică de sat, fortificată, din Ardeal	257
87. Biserică de lemn din Fildul de Sus, Cluj	258
88. Pictură dela Biserica Domnească din Curtea de Argeș	259
89. Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași	260
90. Biserica Mănăstirii Vatra Moldoviței	261
91. Biserica dela Curtea de Argeș	265
92. Icoană din porunca Doamnei Despina	267
93. Radu dela Afumați	268
94. Doamna Ruxandra	269
95. Biserica Domnească dela Curtea Veche	270
96. Pecete de aur dela Alexandru II	271
97. Țeava unuia din tunurile turnate de Petru Cercel	272
98. Bogdan III	273

Fig.	Pag.
99.	Cetatea dela Feldioara 274
100.	Ruinele Cetății Tighina 275
101.	Pisania bisericii Mănăstirii Bistrița (Moldova) 276
102.	Petru Rareș și familia sa 277
103.	Biserica Mănăstirii Slatina 278
104.	Moneta cea mare de argint a lui Despot Vodă 279
105.	Moneta de aramă a lui Ioan Vodă Viteazul 280
106.	Nicolae Olahul 282
107.	Inele din veacul al XVI găsite la Snagov 286
108.	Ordin de plată, în românește, dela Petru Șchiopul 287
109.	Icoană veche la mănăstirea Humor 288
110.	Icoană veche 289
111.	Taler de argint 290
112.	O pagină din Psaltirea Voronețiană 292
113.	Mănăstirea Cornet, Vâlcea 295
114.	Pictură murală dela Sucevița 296
115.	Portretul lui Mihai Viteazul de Sadeler 301
116.	Portret contemporan al lui Sinan Pașa 303
117.	Asediul Târgoviștei în Octombrie 1595 306
118.	Lupta dela Șelimber 309
119.	Acoperământul de mormânt al lui Ieremia Movilă 311
120.	Medalia de aur a lui Mihai Viteazul 312
121.	Lupta dela Gorăslău 316
122.	Gabriel Bethlen, gravură în aramă 320
123.	Mănăstirea Sucevița 321
124.	Pecete dela Miron Barnowski 323
125.	Matei Basarab, gravură în aramă 326
126.	Vasile Lupu, gravură în aramă 327
127.	Mănăstirea Căldărușani 329
128.	Biserica Trei Ierarhi din Iași 331
129.	Ușa de intrare dela Trei Ierarhi 332
130.	Biserica Golia din Iași 333
131.	Biserica Patriarhiei din București 338
132.	Constantin Brâncoveanu și cei patru feciori ai săi 341
133.	Constantin Brâncoveanu și familia sa, frescă dela Hurezi 343
134.	Candela de deasupra mormântului lui Brâncoveanu 344
135.	Biserica mănăstirii Hurezi 346
136.	Pisania dela Potlogi 347
137.	Palatul dela Mogoșoiaia 348
138.	Steag ostășesc moldovenesc 349
139.	Dimitrie Cantemir, gravură în aramă 351
140.	Autograf al lui Constantin Cantacuzino 356
141.	Autograf al lui Constantin Brâncoveanu 357
142.	Autograf al lui Dimitrie Cantemir 359

	<u>Pag.</u>
143. O pagină din tipăriturile lui Constantin Brâncoveanu	361
144. Chivot de argint din timpul lui Constantin Brâncoveanu	368
145. Nicolae Mavrocordat	372
146. Interiorul bisericii Mănăstirii Văcărești	374
147. O coloană a bisericii Mănăstirii Vacărești	375
148. Detaliu dela biserica Mănăstirii Vacărești	376
149. Puști și pistoale din sec. 17-lea și 18-lea	380
150. Alexandru Ipsilanti	382
151. Cișmea în Iași din epoca fanariotă	386
152. Biserica Stavropoleos din București	388
153. Taler bisericesc din epoca fanariotă	389
154. Cruce de lemn de chiparos	395
155. Episcopul Ioan Inochentie Clain	398
156. Horia, Cloșca și Crișan	401
157. Foaia de titlu a operei lui Samuel Micu	404
158. Chipul lui Tudor Vladimirescu	409
159. Mihail Sturdza	419
160. Vasile Alecsandri	423
161. Avram Iancu	435
162. Grigore Ghica	438
163. Alexandru Ioan Cuza	446
164. Mihail Kogălniceanu	449
165. Costache Negri	455
166. Principele Carol în Mai 1866	460
167. Bucureștii în 1866	461
168. Călătoria Prințelui Carol prin țară	462
169. Ion C. Brătianu	464
170. Principele Carol, Țarul Alexandru și Ducele Nicolae	466
171. Regele Carol I	468
172. Bustul lui Mihail Eminescu	469
173. „Car cu boi“, pictură de N. Grigorescu	470
174. Peisaj de Luchian	471
175. O parte din interiorul muzeeului Simu, București	472
176. Regele Carol I împreună cu Principele Ferdinand în 1913	473
177. Titu Maiorescu	474
178. Balcic	475
179. Mormântul Regelui Carol I și al Reginei Eli abeta, la Curtea de Argeș	476

CUPRINSUL

	Pag.
Prefață la ediția a doua	5
Prefață la ediția întâi	7—8
Abreviațiuni	9—10
Introducere. Insemnătatea și împărțirea istoriei Românilor	11—15
Definiția istoriei 11. Impărțirea istoriei universale 12. Impărțirea istoriei Românilor 12. Bibliografie 15.	
Pământul românesc	16—26
Influența mediului geografic 16. Românii de dincolo de hotare 17. Pământul românesc 17. Pământul românesc în epoca istorică 22. Bibliografie 25.	
Epoca preistorică	27—37
Impărțirile epocii preistorice 27. Preistoria Daciei 28. Bibliografie 36.	
Dacii și Geții	38—50
Tracii și Ilirii 38. Sciții 41. Așezările grecești pe țărmul de apus al Mării Negre. Influența lor asupra Dacilor 42. Celții 45. Istoria politică a Dacilor până la Decebal 46. Buerebista 47. Primele lupte cu Romanii. Dapix. Supunerea Daciei Pontice 48. Bibliografie 49.	
Civilizația și cultura Dacilor	51—62
Înfățișarea lor. Îmbrăcămintea. Îndeletnicirile 51. Organizarea socială 53. Religia Dacilor. Vitejia lor 57. Rolul Dacilor în formarea poporului român 59. Bibliografie 62.	
Cucerirea Daciei de către Romani. Traian și Decebal . . .	63—74
Cucerirea romană în sudul Dunării 63. Traian. Primul războiu dacic 66. Al doilea războiu dacic 69. Bibliografie 73.	

	<u>Pag.</u>
Dacia Traiană	75—96
Hotarele și întinderea 75. Populația 75. Organizarea administrativă și militară 78. Drumuri, orașe, sate 80. Părăsirea Daciei 90. Rolul Romanilor în formarea poporului român 95. Bibliografie 96.	
Creștinarea Dacoromanilor	97—102
Creștinarea Dacoromanilor 97. Bibliografie 102.	
Epoca năvălirilor. Neamurile germanice, Sarmații, Hunii și Avarii	103—113
Neamurile germanice în Dacia 103. Sarmații 107. Hunii. Regele Atila 109. Gepizii și Avarii 111. Torna, torna, fratre 111. Bibliografie 112.	
Slavii și influența lor asupra noastră	114—120
Insemnătatea lor în istoria Românilor 114. Cultura și civilizația Slavilor 115. Luptele Bizantinilor cu Slavii 116. Bibliografie 120.	
Bulgarii	121—125
Creștinarea Bulgarilor. Boris. Simeon 122. Legăturile noastre cu Bulgarii 124. Bibliografie 125.	
Ungurii	126—134
Istoria lor până la așezarea în pustă 126. Ocuparea Transilvaniei și a ținuturilor din stânga Tisei 128. Continuitatea Românilor în Dacia Traiană 129. Creștinarea Ungurilor 131. Colonizarea Secuilor și a Sașilor. Cavalerii Teutoni 131. Bibliografie 133.	
Românii din Peninsula Balcanică. Statul Asăneștilor	135—141
Efectele așezării Slavilor la sud de Dunăre 135. Răspândirea Românilor în Peninsula Balcanică 136. Știri istorice despre Românii din Balcani 137. Răscoala Românilor și a Bulgarilor. Petru și Asan 138. Ioniță, regele Bulgarilor și al Românilor (1197—1207). Ioan Asan II 138. Bibliografie 140.	

Ultimele năvăliri barbare : Pecenegii, Cumanii și Tătarii. Primele formațiuni politice românești cunoscute . . .	142—152
Pecenegii și Cumanii 142. Tătarii 145. Primele formațiuni politice românești 148. Bibliografie 151.	
Intemeierea Țării Românești	153—169
Incercarea lui Litovoi 153. Intemeierea Țării Românești 154. Războiul din 1330: Țara Românească independentă 155. Bibliografie 159.	
Urmașii lui Basarab până la Mircea cel Bătrân	161—169
Nicolae Alexandru 161. Vladislav I sau Vlaicu Vodă 163. Radu I 166. Dan I 168. Bibliografie 169.	
Intemeierea Moldovei	170—175
Caracterul și data întemeierii statului moldovean 170. Alungarea Tătarilor, Dragoș Vodă și Sas Vodă 171. Românii în Moldova înainte de întemeierea statului 171. Intemeierea Moldovei independente. Bogdan descălecătorul 173. Bibliografie 175.	
Urmașii lui Bogdan până la Alexandru cel Bun. Mușatinii	176—180
Lațco Voievod 176. Mușatinii. Petru Voievod 177. Roman Voievod 178. Ștefan Voievod 179. Bibliografie 180.	
Mircea cel Bătrân	181—190
Hotarele Țării 181. Luptele cu Turcii 182. Lupta dela Nicopol 184. Noi lupte ale lui Mircea cu Turcii 185. Activitatea internă. Ctitoriile 186. Bibliografie 189.	
Alexandru cel Bun	191—200
Caracterul domniei. Intinderea Țării 191. Relațiile cu vecinii 193. Alexandru cel Bun și Biserica 195. Vieța economică 198. Bibliografie 199.	
Iancu de Hunedoara	201—211
Românii din Ardeal. Starea lor socială și economică 201. Mișcarea din 1437. Unio trium nationum 202. Iancu de Hu-	

niedoara 202. Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș 206. Urmașii lui Alexandru cel Bun până la Ștefan cel Mare 208. Bibliografie 210.

- Vlad Țepeș** 212—218
- Căderea Constantinopolului și urmările ei 212. Vlad Țepeș 214. Luptele cu Turcii 215. Campania din 1462, 216. Bibliografie 218.
- Ștefan cel Mare** 219—241
- Consolidarea domniei. Lupta dela Baia 221. Inceputul conflictului cu Turcii. Luptele cu Muntenii 224. Lupta dela Vaslui 225. Lupta dela Războieni 227. Noi lupte cu Muntenii și cu Turcii. Pierderea Chilie și Cetății Albe 228. Războiul cu Polonia. Chestia Pocuției 231. Sfârșitul lui Ștefan 236. Citorii 237. Bibliografie 240.
- Vechea organizare a Țărilor Române. Vechea noastră cultură** 242—263
- Numele poporului și al țării 242. Domnul 244. Dregătorii 245. Județele 246. Orașele și satele 246. Organizarea militară 248. Clasele sociale 256. Organizarea bisericească 256. Vechea cultură. Istoriografia 259. Arta 261. Bibliografie 262.
- Țările Române în veacul al XVI-lea** 264—283
- Muntenia 264. Moldova 269. Petru Rareș 272. Alexandru Lăpușeanu 279. Ion Vodă „cel Viteaz“ 280. Principatul Transilvaniei. Reforma religioasă 281. Bibliografie 283.
- Starea politică, socială, economică și culturală a Românilor în veacul al XVI-lea** 284—298
- Starea politică 285. Situația socială și economică 285. Starea culturală 287. Istoriografia 290. Tiparul 294. Arta 297. Bibliografie 297.
- Mihai Viteazul** 299—317
- Originea lui Mihai. Cariera sa ca boier 299. Inceputul domniei. Răscoala împotriva Turcilor 300. Campania din 1595. Lupta dela Călugăreni 302. Tratatul cu Imperialii. Noi lupte cu Turcii 308. Cucerirea Ardealului 308. Cucerirea Mol-

